कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

M-3036

शिर्षक	ग्रंथकार	विषय	विस्तार (पुर्ण/अपूर्ण)	टिकाकार	आकार	पृष्ठे	लिपी	सामग्री	**Lines per page**	**Letters per line**	**Condition & age** (शके/विक्रम सवंत)	**Additional Particulars / Remark**
अध्यात्म रामायण	—	धर्म काव्य	अपूर्ण	-	3/12	३२०	संस्कृत	कागद	12	47		

श्यन नव ऽजलधौपूर्णः शीतकरोपरः प्रजाल्हादकरोविष्णुभूषणः कौस्तुभोऽपरः १ अत्रविष्णुभूषण-
ासदाभगवद्धृदयारूढताऽस्यध्वनिता नाम्नाहिम्मतिवर्माभूद्धैर्येणहिमवानिव रूपेणाजितकंदर्पः क्षमायांक्षम
मः २ पराक्रमेऽर्जुनः साक्षात्तेजसाभानुमानिव भूपानांभ्रष्टराज्यानांपुनाराज्यप्रदायकः ३ यंदृष्ट्वार्थिसमूहस्यजातेयंनिश्चि
तामतिः हित्वापशुत्वंस्वर्गालंचकामधुक्भूमिमागता ४ तस्माज्ज्ञातोरामदत्तश्चंद्राच्चंद्रइवापरः मित्राणांचरिपूणांचयानंदः प्रथितः प्रभुः ५
मानदः मानदातामानखंड[illegible]व आसमुद्रंक्षमादेवीयत्कीर्त्याधवलीकृता हिमाचलेनसमतांनीताः सप्तापिचाचलाः ६ यद्दानांबुप्रवाहे
णमेघोदस्यानपेक्षकाः कृषीवलाः प्रतिदिशंप्रहृष्यंतिदिनेदिने ७ तेनश्रीरामभक्तेनसर्वविद्याप्रजानता शृंगवेरपुरेशेनारिपुकक्षद-
वाग्निना ८ अर्थिनांकल्पवृक्षेणविद्वज्जनसभासदा भट्टनागेशशिष्येणबध्यतेरामवर्मणा ९ प्रणम्यजानकीजानिंरामंकामातिसुंदर

श्रीगणेशायनमः अप्रमेयत्रयातीतनिर्मलज्ञानमूर्तये मनोगिरांविदूरायदक्षिणामूर्तयेनमः १

म् चापबाणधरंदेवंमायामानुषविग्रहम् १० सेतुःपरोपकृतयेऽध्यात्मरामायणांबुधौ कृशब्दमणिभिःश्लक्ष्णैःप्रीयतांतेनराघवः ११ श्रीमतावाल्मीकिनालोको
द्धारायचकृतेरामचरित्रवर्णनरूपेरामायणाख्यकाव्येभगवतोलीलावतारस्यरावणादीनांदृढमनुष्यत्वबुद्धयेनटवदात्मस्वरूपगोपनेनव्यवहरतःस्वरूपं-
वाल्मीकिनागुप्तमेवतत्रतत्रनिरूपितम् तदेतत्परमदयालुर्भगवान्साक्षाद्वेदव्यासोलोकानांस्फुटंबोधयितुंनारदब्रह्मसंवादरूपेणब्रह्मांडपुराणेऽध्यात्म
रामायणव्याख्यासंहितांचक्रे तस्याश्चवाल्मीकिसूचितार्थज्ञापकत्वंबोधयितुंवाल्मीकिरामायणवदेवकांडसर्गोपेतांकृतवान् तांयथामतिस्वमतिदोषसिद्धयेव्या
चक्ष्महे तामेतांसंहितांनैमिषेऽरण्येनैमिषीयानृषीन्श्रावयतिस्मसूतइत्याह अप्रमेयेति अप्रमेयंत्रयंमायाजीवेश्वररूपंतदतीतंततोधिकश्चासौनिर्मलं
यत्ज्ञानंतत्स्वरूपायनमः इतिवाङ्मनसामगोचरायेत्यर्थः १ छ छ छ छ छ छ छ

सूतउवाचेति कदाचिदिति योगीयोगपक्वकषायतयाविदितवेदितव्यः तादृशस्य पर्यटनंनविफलं तत्राहपरेति परेषांतत्तल्लोकवासिना
धर्मज्ञानाद्युपदेशेनयोऽनुग्रहस्तदिच्छयेत्यर्थः सत्यलोकंब्रह्मलोकम् २ तत्रसत्यलोकेमुनिपुंगवोनारदउच्चानगुणंचतुर्मुखंदृष्ट्वा
तुष्टावेति अग्रिमतृतीयश्लोकस्थेनसंबंधः मूर्तिमद्भिःगृहीतविग्रहैः छंदोभिर्वेदैःपरितोवेष्टितं तत्तद्देदाध्येमुखसंमुखे तत्तद्दे-
मूर्त्यवस्थानादितिभावः बालार्कप्रभयाबालार्कसदृश्यास्वप्रभया ३ सर्वार्थगोचरज्ञानंअतीतानागतवर्तमानरूपायेसर्वेऽर्थास्तद्वि

सूतउवाच कदाचिन्नारदोयोगीपरानुग्रहवांछया पर्यटन्सकलाँल्लोकान्सत्यलोकमुपागमत् २ तत्रदृष्ट्वा
मूर्तिमद्भिश्छंदोभिःपरिवेष्टितम् बालार्कप्रभयासम्यक्भासयंतंसभागृहम् ३ मार्कंडेयादिमुनिभिःस्तूयमानं
मुहुर्मुहुः सर्वार्थगोचरज्ञानंसरस्वत्यासमन्वितम् ४ चतुर्मुखंजगन्नाथंभक्ताभीष्टफलप्रदम् प्रण-
म्यदंडवद्भक्त्यातुष्टावमुनिपुंगवः ५ संतुष्टस्तंमुनिंप्राहस्वयंभूर्वैष्णवोत्तमम् किंप्रष्टुकामस्त्वमसितद्व-
दिष्यामितेमुने ६

षयज्ञानयुक्तम् बहुव्रीहिसमासः अतएवतत्तज्ज्ञानरूपयासरस्वत्याख्यशक्त्यायुक्तम् ४ जगन्ना
गत्स्रष्टारम् भक्ताभीष्टफलप्रदत्वेनप्रश्नयोग्यतासूचनम् ५ स्वयंभूरित्यनेनानावृतज्ञानत्वंसूचितम् वैष्णवोत्तमम् सर्वभूतेषुयः
पात्मनः भूतानिभगवत्यात्मन्येषभागवतोत्तमइत्युक्तंलक्षणं तत्स्पृष्टंवस्त्वित्यर्थः ६ ६ ६

६ ६ ६ ६ ६

शुभंविहितम् अशुभंनिषिद्धम् ७ एकमेव पुण्यहीनानांपरलोकप्राप्त्युपायरूपम् तद्रहस्यमपिमत्पृष्टंब्रूहि अनुग्रहः परोपकारकरणजपुण्ये नायंपूज्यतामित्येवंरूपादयायदिमयीत्यर्थः ८ दुराचाररताः निषिद्धकर्मनिरताः तस्यैवप्रपंचः सत्यवार्तेति नानृतंवदेदितिनिषिद्धानृतभाषणशीलाइतियावत् ९ १० सर्वपापस्यमूलकारणमाह देहात्मदृष्टयइति देहेएवात्मदृष्टिर्येषांतेइत्यर्थः एवंचदेहनाशेनात्मनाशात् पापपुण्यफलभोक्तुरभावात्तथादृष्टीनांविहिताकरणनिषिद्धकरणयोः प्रवृत्तिरितिभावः स्थूलोऽहंगौरोहमितिप्रतीतिस्तुशुक्तौरजतप्रतीतिव

इत्याकर्ण्यवचस्तस्यमुनिर्ब्रह्माणमब्रवीत्, त्वत्तःश्रुतंमयासर्वंपूर्वमेवशुभाशुभम् ७ इदानीमेकमेवास्तिश्रो
तव्यंसुरसत्तम तद्रहस्यमपिब्रूहियदितेऽनुग्रहोमयि ८ प्राप्तेकलियुगेघोरेनराःपुण्यविवर्जिताः दुराचा
ररताःसर्वेसत्यवार्तापराङ्मुखाः ९ परापवादनिरताःपरद्रव्याभिलाषिणः परस्त्रीसक्तमनसःपरहिंसा-
परायणाः १० देहात्मदृष्टयोमूढानास्तिकाःपशुबुद्धयः मातापितृकृतद्वेषाःस्त्रीदेवाःकामकिंकराः ११ वि
प्रालोभग्रहग्रस्तावेदविक्रयजीविनः धनार्जनार्थमभ्यस्तविद्यामदविमोहिताः १२ ७ ५ ५

द्भ्रमइतितत्त्वंदेहस्यपरिणामित्वंतुप्रतिक्षणोपचयापचयाभ्यांप्रत्यक्षसिद्धमात्मनोविनाशित्वंतुअविनाशीवाअरेयमात्मेति श्रुतिसिद्धम् अतएवनास्तिकानास्तिपरलोकइतिबुद्धिमंतः पशुबुद्धयः आहारविहारमात्रपराविधिनिषेधानभिज्ञाश्चेत्यर्थः स्त्रीदेवाःस्त्रीजिताइत्यर्थः तेषामन्नस्याभोज्यत्वंचस्मृतिषूक्तम् कामकिंकराः काम्यकर्ममात्रपराः ११ लोभरूपग्रहेणभूतादिनाग्रस्ताः वेदविक्रयजीविनः भृतकाध्यापकाः धनार्जनफलकतयाभ्यस्तायाविद्यातन्मदेनतद्गर्वेणविमोहिताः इतरावज्ञाशीलाः १२ ७ ७

त्यक्तेति भवविप्राइत्यनुवर्तते त्यक्तं स्वजातिकर्मब्राह्मणजात्युचितंकर्माध्ययनादि यैरतः परवंचकाः परवंचनाएवधर्मोनुष्ठानंयतः
त्रियादयोप्येवमेवेत्याह क्षत्रियाइति स्वधर्मत्यागरूपशीलंयेषां नतुकदाचिदपिधर्मशीलाइत्यर्थः १३ ब्राह्मणाचारतत्पराइत्यनेनधर्मसंकरोदर्शितः
स्त्रियश्चेत्यनेनवर्णसंकरोदर्शितः भर्तुरवज्ञानेनिर्भयाः निःशंकाः भर्तृवज्ञानेतिपाठेवष्टिभागुरिरित्यनेनावस्यादेरकारस्यलोपः
१४ १५ परलोकगतिः भूर्लोकगतिः भूर्लोकोर्ध्वभुवर्लोकांनगमनम् तच्चदुराचारादिजानर्थनिवृत्तिंविनाचित्तशोधकसकल

त्यक्तस्वजातिकर्माणःप्रायशःपरवंचकाः क्षत्रियाश्चतथावैश्याःस्वधर्मत्यागशीलिनः १३ तद्वच्छूद्राश्चयेकेचित्
ब्राह्मणाचारतत्पराः स्त्रियश्चप्रायशोभ्रष्टाभर्त्रवज्ञाननिर्भयाः १४ श्वशुरद्रोहकारिण्योभविष्यंतिनसंशयः
एतेषांनष्टबुद्धीनांपरलोकःकथंभवेत् १५ इतिचिंताकुलंचित्तंजायतेममसंततम् लघूपायेनयेनैषां
परलोकगतिर्भवेत् १६ तमुपायमुपाख्याहिसर्ववेत्तियतोभवान् इत्यृषेर्वाक्यमाकर्ण्यप्रत्युवाचांबुजासनः
१७ साधुपृष्टंत्वयासाधोवक्ष्येतच्छृणुसादरम् पुरात्रिपुरहंतारंपार्वतीभक्तवत्सला १८ छ छ छ

धर्मंविनाचदुष्प्रापमितिभावः १६ नन्वीदृशोपायज्ञानंममकथंस्यादितिचेत्तत्राह सर्ववेत्तीति यतोभवान्सर्वज्ञइतिभावः ऋषेर्नारदस्य
वाक्यमाकर्ण्यांबुजासनोब्रह्माप्रत्युवाचेति १७ साधुसर्वजनहितंयतःपृष्टमतःसादरंवक्ष्ये तदुत्तरमितिशेषः तच्छृणु तदेवाहपुरेति
त्रिपुरहंतारंशिवंभक्तवत्सले त्यनेनपार्वतीप्रश्नोपिस्वभक्तसकलजनकरुणयातदुद्धारार्थमितिसूचितम् १८ छ छ

गूढंस्वातिरिक्ताज्ज्ञातं वक्ष्यमाणं वस्तुव्याख्यातवान् कथितवानित्यर्थः १९ त ह पुराणोत्तममिति पुराणमनादितच्चतत् उत्तमच श्रवणान
सर्वधर्मजनकत्वाच्चित्तशुद्धिद्वारा तत्वज्ञानकरत्वाच्चेतिभावः अध्यात्म णमित्यन्वर्थग्रंथनाम आत्मनीत्यध्यात्मं आत्मनिचित्तेः तर्या
मितया वर्तमानोयोरामो रमंतेयोगिनोऽत्रेतिव्युत्पत्त्याऽन्तर्यामीतस्याध्ययनं चित्तशुद्धिद्वाराप्रापकंतत्प्रतिपादकत्वादिति तदध्यात्मरामायणमु

श्रीरामतत्वंजिज्ञासुः पप्रच्छविनयान्विता प्रियायैगिरिशस्तस्यैगूढंव्याख्यातवान्स्वयम् १९ पुराणोत्तममध्या
त्मरामायणमितिस्मृतम् तत्पार्वतीजगद्धात्रीपूजयित्वादिवानिशम् २० आलोचयंतीस्वानंदमग्नातिष्ठतिसां
प्रतम् प्रचरिष्यतितल्लोकेप्राण्यदृष्टवशाद्यदा २१ तस्याध्ययनमात्रेणजनायास्यंतिसद्गतिम् तावद्विजृंभ
तेपापंब्रह्महत्यापुरःसरम् २२ यावज्जगतिनाध्यात्मरामायणमुदेष्यति तावत्कलिमहोत्साहोनिःशंकंसंप्र
वर्तते २३ यावज्जगतिनाध्यात्मरामायणमुदेष्यति तावद्यमभटाःशूराःसंचरिष्यंतिनिर्भयाः २४ छ

त्तरश्लोकस्थे आलोचने इदमेवकर्म २० स्वानंदमग्नास्वस्वरूपानंदमग्नातिष्ठतियत्तत्सांप्रतंयुक्तम् एतदालोचनेनस्वस्वरूपानंदस्यज
गदंतर्यामिरूपस्यसम्यक्भानादितिभावः २१ २२ श्लोकः अध्यात्मकेतिष्ठतियः परात्मारामोऽयतेयन्त्रहितत्वविज्ञैः अतोभिधानंकथितंभ
वान्ध्ये अध्यात्मरामायणमस्यमेन १ मेनभवेनमः शिवश्चंद्रमावेध इत्यभिधानात् संप्रवर्त्तते जनेष्वितिशेषः २३ निर्भयाः संचरिष्यंति स
षांपापग्रस्तत्वात् कलाविति भावः २४ छ छ छ छ छ छ
छ छ छ छ छ छ

स्त्राणिन्यायादीनिविवदंतेविवादंकुर्वते आत्मविषयेइत्यर्थः कर्ताभोक्ताज्ञानाश्रयआत्मापरस्परं भिन्नइतिकाणादागौतमाश्चषोड-
दिपदार्थानांपरस्परमात्मनिभेदज्ञानान्मुक्तिरित्यादिच ज्ञानस्वरूपाअनेकेजीवास्तेषांप्रकृत्यादिभ्योभेदज्ञानान्मोक्षइतिसांख्यादयः
एकएवचेतनउपाधिभेदान्नानात्वंप्राप्तः तत्वमस्यादिवाक्यजश्रवणमनननिदिध्यासनैर्ब्रह्मैवाहमितिज्ञानादुपाधिविलयेस्वस्वरूपेण
वस्थानमेवमोक्षइत्युपनिषत्सिद्धांतअध्यात्मरामायणोदयेस्फुटोभविष्यतीति तत्तच्छास्त्रवासनाजन्योवादोलयमेष्यतीतिभावः २५

यावज्जगतिनाध्यात्मरामायणमुदेष्यति तावत्सर्वाणिशास्त्राणिविवदंतेपरस्परम् २५ तावत्स्वरूपंरामस्य
दुर्बोधंमहतामपि यावज्जगतिनाध्यात्मरामायणमुदेष्यति २६ अध्यात्मरामायणसंकीर्तनश्रवणादिकम्
फलंवक्तुंनशक्नोमिकार्त्स्न्येनमुनिसत्तम २७ तथापितस्यमाहात्म्यंवक्ष्येकिंचित्तवानघ शृणुचित्तंसमाधा-
यशिवेनोक्तंपुरामम २८ अध्यात्मरामायणतःश्लोकंश्लोकार्द्धमेववा यःपठेद्भक्तिसंयुक्तःसपापान्मुच्यतेक्ष-
णात् २९ यस्तुप्रत्यहमध्यात्मरामायणमनन्यधीः यथाशक्तिवदेद्भक्त्यासजीवन्मुक्तउच्यते ३०

रामस्यस्वरूपंसच्चिदानंदाद्वयब्रह्मस्वरूपंमहतामपि शास्त्रज्ञानामपिदुर्बोधंभवतीतिशेषः २६ २७ २८ अध्यात्मरामायणतः
सार्वविभक्तिकःषष्ठ्यंतात्तसिः २९ जीवन्मुक्तइतितल्लक्षणंच दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषुविगतस्पृहः वीतरागभयक्रोधःस्थितधीर्मुनिरु-
च्यतेइत्यादिनागीतायाम् उक्तंचवासिष्ठेऽपि निद्रादौजागरस्यांतेयो उपजायते तंभावंभावयन्रामजीवन्मुक्तः — सदाभवे-
त् ३०

३१ अनादरात् यदृच्छयापिनतुपुराणश्रवणविध्युक्तनियमेनेत्यर्थः ३२ ३३ ३४ अधीतेष्विति सांगवेदाध्ययन
र्थाध्ययनेनचयत्पुण्यंदुर्लभंतत्फलंतस्याध्यात्मरामायणपुस्तकदातुर्भवेदित्यर्थः ३५ ३६ ३७ जागरितःकृतजागरणः३८आ

योभक्त्याऽर्चयतेऽध्यात्मरामायणमतंद्रितः दिनेदिनेऽश्वमेधस्यफलंतस्यभवेन्मुने ३१ यदृच्छयापियोऽ-
ध्यात्मरामायणमनादरात् अन्यतःशृणुयान्मर्त्यःसोऽपिमुच्येतपातकात् ३२ नमस्करोतियोऽध्यात्मरामायण
मदूरतः सर्वदेवार्चनफलंसंप्राप्नोतिनसंशयः ३३ लिखित्वापुस्तकेऽध्यात्मरामायणमशेषतः योदद्याद्राम-
भक्तेभ्यस्तस्यपुण्यफलंशृणु ३४ अधीतेषुचवेदेषुशास्त्रेषुव्याकृतेषुच यत्फलंदुर्लभंलोकेतत्फलंतस्य
संभवेत् ३५ एकादशीदिनेऽध्यात्मरामायणमुपोषितः योरामभक्तःसदसिव्याकरोतिनरोत्तमः तस्यपु
ण्यफलंवक्ष्येशृणुवैष्णवसत्तम ३६ प्रत्यक्षरंतुगायत्र्याःपुरश्चर्याफलंभवेत् उपवासव्रतंकृत्वाश्रीरामन
वमीदिने ३७ रात्रौजागरितोऽध्यात्मरामायणमनन्यधीः यःपठेच्छृणुयाद्वापितस्यपुण्यंवदाम्यहम् ३८
कुरुक्षेत्रादिनिखिलपुण्यतीर्थेष्वनेकशः आत्मतुल्यधनंसूर्यग्रहणेसर्वतोमुखे ३९ विप्रेभ्योव्यासतुल्ये-
भ्योदत्वायत्फलमश्नुते तत्फलंसंभवेत्तस्यसत्यंसत्यंनसंशयः ४० छ छ छ छ छ छ

त्मतुल्यंधनंअतिप्रियंवस्त्वित्यर्थः सर्वतोमुखेजलेस्थितइतिशेषः पुष्करंसर्वतोमुखमितिजलपर्यायेष्वभिधानात् ३९ व्यासतुल्येभ्यइ
नेनदेशप्रदेयवस्तुकालसंप्रदानविशेषाणांपुण्यातिशयजनकत्वंसूचितम् ४० छ छ छ

गायतेतिपाठेतङार्षः योगायतिमुदेतिपाठस्तुयुक्त एव ४१ अनुव्रतः तत्परः ततः स्वभावक्रियमाणकर्मणः ४२ तत्राध्यात्मराम
मध्येरूसमाहितः स्थिरचित्तः ४३ प्रतिमांतिके प्रतिमासमीपे ४४ यस्तुलस्यादिसन्निधौरामहृदयंपठन् प्रकुर्वंतिप्रदक्षिणादी
षः सप्रत्यक्षरं प्रत्यक्षरोच्चारणं ब्रम्हहत्यांतज्जन्यंपापंनिवर्तयेत् आत्मनः श्रोतुश्चेतिशेषः ४५ अहंब्रह्मा ४६ यत्रामगीतामाहा

योगायतेमुदाध्यात्मरामायणमहर्निशम् आज्ञांतस्यप्रतीक्षंतेदेवाइंद्रपुरोगमाः ४१ पठन्प्रत्यहमध्यात्म
रामायणमनुव्रतः यद्यत्करोतितत्कर्मततःकोटिगुणंभवेत् ४२ तत्रश्रीरामहृदयंयःपठेत्सुसमाहितः स
ब्रह्मघ्नोऽपिपूतात्मात्रिभिरेवदिनैर्भवेत् ४३ श्रीरामहृदयंयस्तुहनूमत्प्रतिमांतिके त्रिःपठेत्सत्यहंमौनी-
ससर्वेप्सितभाग्भवेत् ४४ पठन्श्रीरामहृदयंतुलस्यश्वत्थयोर्यदि प्रत्यक्षरंप्रकुर्वीतब्रह्महत्यांनिवर्तये
त् ४५ श्रीरामगीतामाहात्म्यंकृत्स्नंजानातिशंकरः तदर्धंगिरिजावेत्तितदर्धंवेद्म्यहंमुने ४६ तत्तेकिंचित्प्रव-
क्ष्यामिकृत्स्नंवक्तुंनशक्यते यज्ज्ञात्वातत्क्षणाल्लोकश्चित्तशुद्धिमवाप्नुयात् ४७ श्रीरामगीतायत्पापंननाशय
तिनारद तन्नूनश्यतितीर्थादौलोकेक्वापिकदाचन ४८ तन्नपश्याम्यहंलोकेमार्गमाणोऽपिसर्वदा रामेणोपनिष
त्सिंधुमुन्मथ्योत्पादितांमुदा लक्ष्मणायार्पितांगीतासुधांपीत्वामरोभवेत् ४९ छ छ छ

म् ४७ रामगीतापठ्यमानोइतिशेषः कदाचनरविग्रहादिकालेऽपिस्नानादिनेतिशेषः मार्गमाणः अन्वेषयन्नपि नतत्रामगीतातुल्यं नयापा
पनाशकंवस्तुरामगीतातिरिक्तंनपश्यामीत्यर्थः ४८ गीतासुधामितिरूपकं अमृतरूपांगीतामित्यर्थः अमरस्तत्तुल्यः ४९ छ

कार्तवीर्यः सहस्रबाहुरर्जुनः ५० श्रवणोत्तरंग्रहणम् नारायणकलानारायणरूपत्वम् ५१ ५२ दुःप्रतिग्रहेति दुःप्रतिग्रहः तिलधेनुर्गजोवाजीप्रेतान्नमजिनंमणिः मणिः शालिग्रामः सुरभिः सूयमानानघोराः सप्तप्रतिग्रहा इत्यादिस्मृत्युक्ताः सूयमानाउभयतोमुखीदुर्भोज्यंनिषिद्धभक्षणम् दुरालापोऽनृतभाषणादि ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ तत्दानादिअनंतफलंलभेत् अनंतफलंदानादिफलंतदध्ययनमात्रे

जमदग्निसुतः पूर्वंकार्तवीर्यवधेच्छया धनुर्विद्यामभ्यसितुंमहेशस्यांतिकेवसन् ५० अधीयमानांपार्वत्या रामगीतांप्रयत्नतः श्रुत्वागृहीत्वाशुपठन्नारायणकलामगात् ५१ ब्रम्हहत्यादिपापानांनिष्कृतिंयदिवांच्छति रामगीतांमासमात्रंपठित्वामुच्यतेनरः ५२ दुःप्रतिग्रहदुर्भोज्यदुरालापादिसंभवम् पापंयत्तत्कीर्तनेनरामगीताविनाशयेत् ५३ शालग्रामशिलाग्रेच तुलस्यश्वत्थसन्निधौ यतीनांपुरतस्तद्वद्रामगीतांपठेत्तुयः ५४ सतत्फलमवाप्नोतियद्वाचोपिनगोचरम् रामगीतांपठन्भक्त्यायः श्राद्धेभोजयेद्द्विजान् ५५ तस्यतेपितरः सर्वेयांतिविष्णोःपरंपदम् एकादश्यांनिराहारोनियतंद्वादशीदिने ५६ स्थित्वागस्त्यतरोर्मूलेरामगीतांपठेत्तुयः सएवराघवःसाक्षात्सर्वदेवैश्चपूज्यते ५७ वि दानंविनाध्यानंविनातीर्थावगाहनम् रामगीतांनरोधीत्यतदनंतफलंलभेत् ५८ बहुनाकिमिहोक्तेनशृण नारदतत्वतः श्रुतिस्मृतिपुराणेतिहासागमशतानिच अर्हंतिनाल्पामध्यात्मरामायणकलामपि ५९ छ छ छ छ छ छ छ छ

णा दित्यर्थः ५८ श्रुतिर्वेदः स्मृतिर्मन्वादिप्रणीताःपुराणानिपाद्मादीन्यष्टादशइतिहासोभारतादिः आगमाः पंचरात्रादयः अध्यात्मरामायणस्यतदध्ययनस्यकलांषोडशांशमपिनार्हंति तदध्ययनादीत्यर्थः सर्वाध्ययनफलत्वादस्येतिभावः ५९

पठतीत्यत्रउक्तमाहात्म्याध्यायःकर्म ६० इतिश्रीमत्सकलराजविपदुन्द्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरा
मवर्मणः कृतौअध्यात्मरामायणसेतौबालकांडेतन्माहात्म्यकथनंना प्रथमःसर्गः १ शिवपार्वतीसंवादरूपंअध्यात्मरामायणंवक्तुंभगवा
न्व्यासोनिर्विघ्नार्थंभगवत्स्मरणरूपंमंगलमाचरति यइति पृथ्व्यां दुष्टराक्षसादिजनितोभरोभारस्तस्यवारणायेत्यर्थः परित्राणायसा
धूनांविनाशायचदुष्कृताम् धर्मसंस्थापनार्थायसंभवामियुगेयुगेइ भगवदुक्तेः दिविजैर्देवैःरावणपीडितैः संप्रार्थितः सन्चिन्मयोऽपि
चिद्रूपोऽपिअव्ययोपिपृथ्वीतलेरविकुलेमायामनुष्यःसंजातः तत्रदे प्रार्थनयायमवतारइत्यर्थोवाल्मीकीयेबालकांडेपंचदशषोडशस-

अध्यात्मरामचरितस्यमुनीश्वरायमाहात्म्यमेतदुदितं कमलासनेन यःश्रद्धयापठतिवाशृणुयात्समर्त्यःप्राप्नो
तिविष्णुपदवींसुरपूज्यमानः ६० इतिश्रीब्रह्मांडपुराण उत्तरखंडेएकषष्टितमोऽध्यायः ६१ यःपृथ्वीभरवारणा
यदिविजैःसंप्रार्थितश्चिन्मयःसंजातःपृथिवीतलेरविकुलेमायामनुष्योऽव्ययः निश्चक्रंहतराक्षसःपुनरगाद्ब्रह्म
त्वमाद्यंस्थिरांकीर्तिंपापहरांविधायजगतांतंजानकीशंभजे १ छ छ छ छ छ छ

र्गयोःस्पष्टएव अव्ययस्यचिन्मयस्यचकथंजन्मजातस्यचकथंअव्ययत्वमुत्पन्नभावस्यनाशोऽवश्यंभावादतउक्तंमायेति मायानामसत्वासत्वा
भ्यामनिर्वाच्यासत्वरजस्तमोगुणाघटितघटनासामर्थ्यवतीकाचिदीश्वरशक्तिःदेवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढामितिश्रुतेः दैवीह्येषागुणमयीममायादुरत्य
येतिगीतोक्तेश्च एवंचिन्मयस्याघटितोपिमनुष्यभावोजन्मव्यवहारश्चमायाकृतइतिभावः तदुक्तं रामतापनीयोपनिषदिचिन्मयस्याद्वितीयस्यनिष्कलस्या
शरीरिणः उपासकानांकार्यार्थंब्रह्मणोरूपकल्पनेति निश्चक्रंनिरवशेषंयथातथाहतराक्षसःजगतांपापहरांस्थिरांकीर्तिंविधायलोकेस्थापयित्वापु ५
नराद्यंब्रह्मत्वंनिरुपाधिब्रम्हरूपमगात् १ छ ५ ५ ५ छ

रामस्योक्तंब्रह्मत्वंलक्षणैर्द्रढयति विश्वेति विश्वस्यसंसारोत्पत्तिलयादिषुएकंहेतुम् यतोवाइमानिभूतानिजायंते येनजातानिजीवंतियत्प्रयंत्यभिसंविशंतीतिश्रुतेः प्रयंति यत्रलीनानिभवंतीत्यर्थः अनेननिमित्तकारणत्वसमानाधिकरणं जगदुपादानकारणत्वंब्रह्मलक्षणंसूचितम् एकमित्यसहायार्थकं तेननिमित्तकारणाभेदःसूचितः ननुमिथ्याभूतकार्यनिरूपितकारणत्वस्यापिमिथ्यात्वाद्ब्रह्मणासंबंधाभावात् कथमस्यलक्षणत्वमतआह मायाश्रयमिति मायाश्रयत्वात्तत्कृतमिदमस्यकारणत्वमित्यर्थः मायिकेनकारणत्वेनमायिकएवब्रह्मणःसंबंधइतिभावः तदुक्तंश्रुतौ मायांतुप्रकृतिंविद्यान्मायिनंतुमहेश्वरमिति ननुमायाश्रयत्वेजीवंप्रतिस्वस्वरूपमिवस्वंप्रत्यपिएनंमायाआवृणुयात्तत्राह विगतमा

विश्वोद्भवस्थितिलयादिषुहेतुमेकंमायाश्रयंविगतमायमचिंत्यमूर्तिम् आनंदसांद्रममलंनिजबोधरूपंसीता
पतिंविदिततत्वमहंनमामि २ पठंतियेनित्यमनन्यचेतसःशृण्वंतिचाध्यात्मिकसंज्ञितंशुभम् रामायणंसर्व
पुराणसंमतंनिर्धूतपापाहरिमेवयांतिते ३ छ छ छ छ छ छ छ छ

यमिति विगतामाया आवरणशक्तिरूपायस्मात्तं एनंप्रतिस्वस्वरूपावरणशक्तिरहितासतीत्यर्थः अचिंत्यमूर्तिं यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेतिश्रुतेः एवंजगदुत्पत्त्यादिकारणत्वरूपंतटस्थलक्षणमुक्तम् तेनरूपेणाज्ञेयत्वात् अथस्वरूपलक्षणमाह अमलंनिजबोधरूपमिति सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेतिश्रुतेः इदमेवज्ञेयंरूपममलंउपाधिकृतदोषरहितम् जीवस्तूपाधिकृतकर्तृत्वाद्यभिमानवान् तथानेश्वरइतिभावः निजंस्वाभाविकंबोधरूपमेवयस्यतम् अनेनरूपांतरंसर्वंमायिकमितिसूचितम् विदितंतत्वंज्ञानंस्वस्यबोधस्वरूपत्वंयेनतम् तेनरामावतारेशोकक्रोधादिनटवन्नटनमात्रमितिसूचितम् २ हरिमेव हरिसायुज्यमेव ३ छ छ छ

यःशृणुयात्ससहस्रगुणितायुततद्गुणितकोटिसंख्यगोदानादधिकंफलंलभेदित्यन्वयः ४ पुरारिगिरीति रामार्णवेतिचरूपके अध्यात्मरामगंगेति अध्यात्मरामशब्दो अध्यात्मरामायणपरः तदेवगंगेति अनेनरूपकेणसर्वमहापातकादीनामपि नाशइतिसूचितम् गंगायास्तन्नाशकत्वस्यसर्वश्रुतिस्मृतिसिद्धत्वात् ५ सकलमलहरंवस्तुविषयत्वाद्वाक्यस्यसकलमलहरत्वम् आनंदकंदमितीशविशेषणम् एतस्यैवानंदस्यमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेरस्यसर्वानंदमूलत्वेनानंदकंदत्वम् ६ देवोद्योतनात् जगन्निवसत्यस्मिन् जगतिनिवसतीतिवा जग-

अध्यात्मरामायणमेवनित्यंपठेद्यदीच्छेद्भवबंधमुक्तिम् गवांसहस्रायुतकोटिदानात्फलंलभेद्यःशृणुया-
त्सनित्यम् ४ पुरारिगिरिसंभूताश्रीरामार्णवसंगता अध्यात्मरामगंगेयंपुनातिभुवनत्रयम् ५ कैलासाग्रेक-
दाचिद्रविशतविमलेमंदिरेरत्नपीठेसंविष्टंध्याननिष्ठंत्रिनयनमभयंसेवितंसिद्धसंघैः देवीवामांकसंस्थागि-
रिवरतनयापार्वतीभक्तिनम्राप्राहेदंदेवमीशंसकलमलहरंवाक्यमानंदकंदम् ६ पार्वत्युवाच नमोस्तु
तेदेवजगन्निवाससर्वात्मदृक्त्वंपरमेश्वरोसि पृच्छामितत्वपुरुषोत्तमस्यसनातनंत्वंचसनातनोऽसि ७

न्निवासस्तत्संबुद्धिः तेतुभ्यंनमः अस्तु यतस्त्वंसर्वात्मदृक् सर्वस्वरूप आत्मासर्वात्माब्रह्मसर्वंखल्विदंब्रह्मेतिश्रुतेः तमनिशमात्मरूपतयापश्यतीतिसर्वात्मदृक् अतएवपरमेश्वरोसि अतःपुरुषोत्तमस्यसर्वेभ्यःपुरुषेभ्यःउत्तमस्यतस्यैवब्रह्मणः सनातनंउपाधिरहितम् सोपाधेरूपस्यज्ञानोत्तरंनाशान्नसनातनत्वं तत्वंपृच्छामि नन्वसनातनेनमयाकथंतद्वक्तुंशक्यमतआह त्वंचसनातनोसि त्वमपिसएवासीति त्वदज्ञातंनकिंचिदितिभावः ७ छ छ छ छ छ छ

अत्यंतंगोप्यम् इदंतुतेगुह्यतममितिगीतोक्तेः अनन्यवाच्यंभक्तान्येषुवक्तुमयोग्यम् अहोतदपिभक्तेषुवदंति अतोमेपृष्टंयत्तत्तुनिश्चये
नवद् हेदेव यतोऽहंतवभक्तानन्नुमद्भक्तात्वंकुतस्तत्राह यतस्त्वंमेप्रियोऽसि ८ ज्ञानमिति येनज्ञानेनजनास्तरंतिपुनर्जन्मादिसंसारं
नप्राप्नुवंति तत्सविज्ञानंज्ञानंब्रूहिविज्ञानंनिदिध्यासनपरिपाकजमपरोक्षज्ञानंतत्सहितंतत्फलकमितियावत् ज्ञानंश्रवणमननजंपरोक्षं
ब्रह्मैवसर्वंब्रह्मैवाहमितिच तरतिशोकमात्मविदितिश्रुतेः तद्ब्रूहितज्जनकवाक्यंब्रूहीत्यर्थः तत्ज्ञानंनचवैराग्यंविनावैराग्यंचनभक्तिंवि

गोप्यंयदत्यंतमनन्यवाच्यंवदंतिभक्तेषुमहानुभावाः तदप्यहोऽहंतवदेवभक्तःप्रियोऽसिमेत्वंवदयत्तुपृष्टं ८
ज्ञानंसविज्ञानमथानुभक्तिवैराग्ययुक्तंचमितंविभास्वत् जानाम्यहंयोषिदपित्वदुक्तंयथातथाब्रूहितरंतियेन ९
पृच्छामिचान्यच्चपरंरहस्यंतदेवचाग्रेवदवारिजाक्ष श्रीरामचंद्राखिललोकसारभक्तिर्दृढानौर्भवतिप्रसिद्धा १०

नेत्यतआह अनुभक्तिवैराग्ययुक्तंचेतिभक्तेः पश्चादनुभक्तिजायमानंयद्वैराग्यंतद्युक्तं तदुपायबोधकवाक्ययुक्तंचेत्यर्थः तथाचपातंजल
सूत्रम् दृष्टानुश्रविकविषयवितृष्णस्यवशीकारसंज्ञावैराग्यमिति अनुश्रवोवेदस्तद्बोधितःस्वर्गादिरानुश्रविकः भक्तिरीश्वरानुरागः तथामि
तंमितशब्दवत् विभास्वत्विशेषेणभास्वत् श्रुतिमात्रेणझटितीत्यर्थः प्रत्यायकशब्दबोधजनकवाक्ययुक्तं युतंब्रूहि यथायोषित् अप्यहं तदु
क्तंजानामि ९ अग्रेप्रथमतः दृढाभक्तिः प्रसिद्धानौर्भवति भवसागरतरणायेतिशेषः १० छ छ छ

तदेवाह भक्तिरिति ततोन्यत्साधनंनास्ति अन्यद्धर्मादितत्साधनंभवमोक्षजनकतत्वज्ञानसाधनंनास्तीत्यर्थः सामुख्येतरानपेक्षितंत्वात्
भक्तिः परानुरक्तिरीश्वरइति भक्तिमीमांसकृच्छांडिल्यसूत्राभ्याम् इतरेणज्ञानेनस्वसाधनतयाऽपेक्षितत्वात्साभक्तिर्मुख्येत्याद्यः सूत्रार्थः
भक्तिलक्षणपरंत्वद्वितीयसूत्रम् त्वत्संशयबंधनंत्वद्गतसंशयविषयंरामस्यअनीश्वरत्वम् ११ निरस्तः त्यक्तोमायागुणकृतोरागद्वेषादिसंप्रवा
होयेनतम् अप्रमत्ताः प्रमादोऽज्ञानम् तद्रहिताः प्रमादं वैमृत्युमहंब्रवीमीतिसनत्सुजातीयोक्तेः तत्रहिमृत्युर्वैतमइतिश्रुतेः मृत्युपदेनाज्ञा-
नमितिबोध्यम् तथैवतेनप्रकारेणभजनेनैवसिद्धास्तत्वज्ञाः संतः परंपदंमोक्षंयांतीत्यर्थः १२ परमोऽपिरामःस्वाविद्ययामाययासंवृतमावृत

भक्तिःप्रसिद्धाभवमोक्षणायनान्यत्ततःसाधनमस्तिकिंचित् तथापित्वहृत्संशयबंधनंमेविभेत्तुमर्हस्यमलोक्तिभिस्त्व
म् ११ वदंतिरामंपरमेकमाद्यंनिरस्तमायागुणसंप्रवाहम् भजंतिचाहर्निशमप्रमत्ताःपरंपदंयांतितथैवसिद्धाः १२ वदंतिके
चित्परमोऽपिरामःस्वाविद्ययासंवृतमात्मसंज्ञम् जानातिनात्मानमतःपरेणसंबोधितोवेदपरात्मतत्वम् १३ छ छ

मात्मसंज्ञंब्रह्मसंज्ञंआत्मानंस्वस्वरूपंनजानाति अतःपरेणब्रह्मणासंबोधितः परात्माईश्वरस्तद्रूपंस्वंतत्वंवेदजानातीतिकेचिद्वदंति तथाच
वाल्मीकीयेरावणवधानंतरंब्रह्मवाक्यम् तमुवाचततोदेवः स्वयंभूरमितद्युतिः प्रगृह्यरुचिरंबाहुंस्मारयन्पूर्वदैहिकम् भवान्नारायणःसाक्षा
त्देवश्चक्रायुधःप्रभुरित्यादिउपदेशसाहस्र्यांभगवत्पादैरप्युक्तं ब्रह्मादाशरथेर्यद्वदुक्त्यैवापानुदत्तमः तस्यविष्णुत्वसंबोधनेनयत्नांतरमास्थि
तइति १२ छ छ छ छ छ

सीताकृतेसीतानिमित्तंविलापः सचारण्यककांडकिष्किंधादौवाल्मीकीयेस्पष्टएव केनसेव्यः अन्तस्यजीववत्सेव्यत्वाभावादित्यर्थः १४ १५ परात्मनोब्रह्मणः १६ एवंपार्वत्यापृष्टः शिवोरामस्वरूपमाह रामइति रामः परमात्माब्रम्हैवेत्यर्थः प्रकृतेरित्यस्यान्यइति असंसर्गीतिच शेषः प्रकृतितत्कार्येभ्योन्यत्वात्तैरसंसर्गाच्चरामः परमेश्वरएवेत्यर्थः जीवस्तुतैरुपाधिभिः संसृष्टस्वधर्मकर्तृत्वाद्यभिमानवानितिभावः

यदिस्मजानातिकुतोविलापःसीताकृतेऽनेनकृतःपरेण जानातिनैवंयदिकेनसेव्यःसमोहि
सर्वैरपिजीवजातैः १४ अथोत्तरंकिंविदितंभवद्भिस्तद्ब्रूतमेसंशयभेदिवाक्यम् १५
श्रीमहादेवउवाच धन्यासिभक्तासिपरात्मनस्त्वंयज्ज्ञातुमिच्छातवरामतत्वम् पुरान
केनाप्यभिचोदितोऽहंवक्तुंरहस्यंपरमंनिगूढम् १६ त्वयाद्यभक्त्यापरिनोदितोऽहंवक्ष्ये
नमस्कृत्यरघूत्तमंते रामःपरात्माप्रकृतेरनादिरानंदएकःपुरुषोत्तमोहि १७

अतएवानादिरेकः आनंदःकार्यानंदव्यावृत्तयेअनादिरिति एवंचानंदंब्रह्मएकमेवाद्वितीयंब्रम्हेतिश्रुतिसिद्धंब्रह्मेत्यर्थः अतएवपुरुषोत्तमःपुरुषेभ्योजीवेभ्यउत्तमः हिप्रसिद्धमेतदित्यर्थः १७ छ छ छ छ

नन्वीदृशस्यमनुष्यादिदेहधारणंकथमतआहस्वमाययेति अघटितघटनाशक्तिरूपामाया मायांतुप्रकृतिंविद्यान्मायिनंतुमहेश्वरमितिश्रुतिसिद्धांततयाइदंकृत्स्नंदृश्यंसृष्ट्वांऽतर्बहिरास्थितोयः तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतेः तादृशस्यमनुष्यशरीरपरिग्रहोनाश्चर्याय तदुक्तंगीताभाष्ये भूतानामीश्वरोनित्यशुद्धबुद्धस्वभावोऽपिस्वमाययादेहवानिवजातइवचलोकानुग्रहंकुर्वन्लक्ष्यते स्वप्रयोजनाभावेऽपिभूतानुजिघृक्षयेति नन्वेवंसर्वगतत्वेसर्वज्ञेयः किम् नेत्याह सर्वांतरस्थोपिनिगूढआत्मेतियःपृथिव्यांतिष्ठन् पृथिव्याअंतरइत्यादिश्रुत्यासर्वांतरस्थत्वेनोक्तोऽपिनिगूढः एषुसर्वेषुभूतेषुगूढात्मानप्रकाशते दृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्यासूक्ष्मयासूक्ष्मदर्शिभिरितिश्रुतेः तादृशस्यसत्वेव्यवहारकालिकमपिमानमाह स्वमाययेति स्वाज्ञानकल्पितयामाययेत्यर्थः अयंभावः नित्यशुद्धादिरूपेश्वरस्वरूपाज्ञानेनतस्याघटितघटनासामर्थ्यापरपर्यायामायाख्यात्रिगुणाशक्तिरूपाधिकल्पितावच्छेदैस्तत्स्वरूपैर्जीवैः कल्पितासाचससजातीयमेवसंसारमुच्चावचंप्रसूतेअतएवतत्स्वरूपज्ञानेसकार्यायास्तस्या

स्वमाययाकृत्स्नमिदंहिसृष्ट्वानभोवदंतर्बहिरास्थितोयः सर्वांतरस्थोपिनिगूढआत्मास्वमाययासृष्टमिदंविचष्टे १८

नाशः रज्जुज्ञानेनैवरज्जुकल्पितभुजंगस्यभयकंपादिकार्यसहितस्य नचजीवैस्तत्कल्पनातत्सृष्टोपाधिभिश्चजीवतेइत्यन्योन्याश्रयः अनादित्वेनापिपरिहारात् नन्वेकस्यतत्वज्ञानेनतन्नाशेसंसारोच्छेदापत्तिः एकरज्जौयुगपत्दशानांसर्पभ्रमेएकस्यरज्जुज्ञानेनतस्यसर्पभ्रमकार्येभयकंपादौनिवृत्तेऽपिअन्येषांतद्दर्शनेनतदनिवृत्तिवदुपपत्तेरिति तयासृष्टमिदंविचष्टे पश्यतिएवंचद्रष्टृत्वेनतत्सिद्धिः नान्योऽतोस्तिद्रष्टेतिश्रुतेः एकेनैवाकाशेनोपाधिभेदात् घटाकाशादिव्यवहारवत् एकेनैवचेतनोपाधिभेदादनेकजीवव्यवहारोपपत्तौचेतननानेकत्वेमानाभावात् द्रष्टृत्वेनतत्सिद्धिरितिभावः नचतत्तदज्ञानरूपोपाधिविशिष्टस्यैवजीवत्वेजीवस्याज्ञानमितिव्यवहारानापत्तिः भार्याविशिष्टस्यैवगृहस्थत्वेपिगृहस्थभार्येतिवदुपपत्तेरितिदिक् १८ छ छ छ छ

८

चेतनस्वीकारेमानांतरमाह जगंतीति जगंतिजगदंतःकरणानियत्सन्निधौनित्यंपरितोभ्रमंति स्वस्वचेष्टांकुर्वंति अन्यथासर्वस्यजडत्वात् चेतनाभावेजगदांध्यप्रसंगइतिभावः ननुनिष्कलंनिष्क्रियंशांतमितिश्रुतेः तस्यनिष्क्रियतयाकथंतेनान्येषांव्यापारसंपादनमतआह चुंबकलोहवद्धीति यथानिष्क्रियोपिचुंबकमणिर्लोहंशक्तिविशेषात्सन्निधिमात्रेणचालयति तथाचेतनोनिष्क्रियोऽपिस्वमाययावैचित्र्यादेवतानिसन्निधिमात्राद्व्यापारयतीत्यर्थः तदुक्तमाचार्यैः अनापन्नविकारःसन्नयस्कांतवदेवयः बुद्ध्यादींश्चालयेत्प्रत्यक् सोहमित्यवधारयेदिति एतन्मायागुणास्पृष्टत्वादिरूपंरामस्वरूपंयेजीवानजानंति अज्ञानेहेतुर्विमूढचेतसः विमूढचेतस्त्वेहेतुः स्वाविद्ययासं

जगंतिनित्यंपरितोभ्रमंतियत्सन्निधौचुंबकलोहवद्धि एतन्नजानंतिविमूढचित्ताःस्वाविद्ययासंवृतमानसाये१९
स्वाज्ञानमप्यात्मनिशुद्धबुद्धेस्वारोपयंतीहनिरस्तमाये संसारमेवानुसरंतितेवैपुत्रादिसक्ताःपुरुकर्मयुक्ताः२०

वृतमानसाइति स्वोपाधिभूतया अविद्ययाविद्याविरोधिभावदार्ढ्यरूपयासंवृतांतःकरणाः १९ अतस्तेजीवाः शुद्धबुद्धेशुद्धत्वंमायादोषानाक्रांतत्वेनबुद्धे ज्ञानस्वरूपेनिरस्तमायेस्वज्ञानवतांनिरस्तामायायेनतादृशे मामेवयेप्रपद्यंतेमायामेतांतरंतितेइतिगीतोक्तेः ईदृशेरामेस्वाज्ञानंकृतरामारोपयंति स्वस्याज्ञत्वाद्राममज्ञमितिजानंतीत्याशयः तेषांदुष्टफलमाह संसारमिति तेपुत्रादिसक्ताः पुरुकर्मयुक्ताः भूरियज्ञादिकर्मयुक्ताःसंसारमेवानुसरंति २० छ छ छ

यतस्तेयथाज्ञाः कंठगतंचामीकरंस्वर्णालंकारायथानजानंति एवंहृदयेस्थितंरामंतेनजानंति अतः संसारमेवानुसरंतीत्यर्थः किंच
परात्मन्यज्ञानासंभवइतिदृष्टांतेनाह यथेति अप्रकाशस्तमोयथारवौज्योतिः स्वभावेज्योतिः स्वरूपेनविद्यते तथाविशुद्धविज्ञानेन
निर्विशेषापरोक्षज्ञानेनघनेनिबिडेपरतः परमात्मनि उत्कृष्टेभ्योप्युत्कृष्टेरामे अविद्याकथंस्यात् तादृशेवस्तुन्यविद्यानवकाशादिति
भावः तदुक्तमाचार्यैः अप्रकाशोयथादित्येनास्तिज्योतिः स्वभावतः नित्यबोधस्वरूपत्वान्नाज्ञानंतद्वदात्मनीति २१ ननुस्वाज्ञानेनराम-
मज्ञंव्यवहरति जनइत्युक्तमसंगतम् अन्यगतस्यान्यत्रारोपासंभवादित्याशंक्यसदृष्टांततयामोहंजीवउपपादयति यथाविनष्टदृष्टे-

जानंतिनैवंहृदयेस्थितंवैचामीकरंकंठगतंयथाज्ञाः यथाप्रकाशोनतुविद्यतेरवौज्योतिःस्वभावेपरमेश्वरेत
था विशुद्धविज्ञानघनेरघूत्तमेविद्याकथंस्यात्परतःपरात्मनि २१ यथाहिचाक्ष्णाभ्रमतागृहादिकंविनष्ट
दृष्टेर्भ्रमतीवदृश्यते तथैवदेहेंद्रियकर्तुरात्मनःकृतंपरेध्यस्यजनोविमुह्यति २२ छ छ छ

दोषयुक्तदृष्टेः पुरुषस्यभ्रमताक्ष्णागृहादिकंभ्रमतीवोत्प्रेक्षेयम् भ्रमतिवेतिगृह्यतेतेनैवनष्टदृष्टिनापुरुषेणेतिशेषः तथैवदेहेंद्रियाव-
च्छिन्नस्यकर्तुरात्मनोंतःकरणस्याहंकाराख्यस्यकृतंपरेसर्वधर्मालिप्ते तदनवच्छिन्नेचेतनेऽध्यस्यजनोजीवोमुह्यति अहंकर्तेतिमोहंप्रा
प्नोति एवंचयथाक्षिगतभ्रमणस्यगृहादावारोपः यथाचांतःकरणधर्मस्यकर्तृत्वादेरात्मन्यारोपस्तथास्वाज्ञानस्यरामेआरोपइत्याशयः
२२ छ छ छ छ छ छ

भगवतिरामेस्वतोज्ञानमसंभवीतिपुनरपिदार्ढ्यायोक्तंयुक्तमेवाह नाहइति सूर्यप्रतिरात्रिदिवसविभागाभावेहेतुः प्रकाशरूपाव्यभिचारतःक्वचित् क्वापीत्यर्थः ज्ञानाज्ञानयोर्भगवत्यनवस्थितौहेतुः शुद्धचिद्घनत्वम् २२ उपसंहरति तस्मादितिपरानंदमयेसर्वभूतैरेतदानंदमात्राया उपजीवनात् विज्ञानरूपेनिर्विकल्पकज्ञानरूपेतमोऽज्ञानरूपम् तमसोसंबंधेहेतुद्वयम् अज्ञानसाक्षित्वंमायाधिष्ठातृत्वरूपंमायाश्रयत्वंचमोहकारणंतमोज्ञानं योयन्मायाधिष्ठातासतद्विषयाज्ञानहीनइतिलोकेदर्शनादितिभावः नन्वेवंसतिब्रह्मादाशरथेर्यद्दुक्तंयैवापानुदत्तमइत्याद्याचार्याद्युक्तेः कागतिरितिचेत्शृणु रावणवधार्थंमनुष्यत्वनाटनायभगवतासंकल्पपूर्वकृतस्यस्वमाहात्म्या

नाहोनरात्रिःसवितुर्यथाभवेत्प्रकाशरूपाव्यभिचारतःक्वचित् ज्ञानंतथाऽज्ञानमिदंद्वयंहरौरामेकथंस्थास्यतिशुद्धचिद्घने २३ तस्मात्परानंदमयेरघूत्तमेविज्ञानरूपेहिनविद्यतेतमः अज्ञानसाक्षिण्यरविंदलोचनेमायाश्रयत्वान्नहिमोहकारणम् २४ अत्रतेकथयिष्यामिरहस्यमपिदुर्लभम् सीताराममरुत्सूनुसंवादंमोक्षसाधनम् २५ पुरारामायणेरामोरावणंदेवकंटकम् हत्वारणेरणश्लाघीसपुत्रबलवाहनम् २६ सीतयासहसुग्रीवलक्ष्मणाभ्यांसमन्वितः अयोध्यामगमद्रामोहनूमत्प्रमुखैर्वृतः २७ छ छ छ छ

च्छादनस्य तवतमःशब्देनोक्तेरदोषात् उक्तंहिसंक्षेपशारीरके संकल्पपूर्वकमभूद्रघुनंदनस्य नाहंविजानइतिकिंचनकालमेतत् ब्रह्मोपदेशमुपलभ्यनिमित्तमात्रम् तच्चोत्ससर्जसकृतेसतिदेवकार्येइति भागवतेऽप्युक्तम् स्त्रीसंगिनांगतिरितिप्रथयंश्चकारेति २४ मरुत्सूनुर्वायुपुत्रोहनूमान् २५ रामायणेरामायणप्रवर्तकेरामावतारकालेइत्यर्थः देवकंटकंदेवद्रोहिणम् २६ २७ छ छ

परिवृतः सीतादिभिरितिशेषः २८ पुरतः स्थितंअग्रेस्थितम् अनेनगुरूपसदनंदर्शितम् निराकांक्षंज्ञाने नरधनादिनिरपेक्षम् २९ तत्वंमत्स्वरूप-
तत्वंनिष्कल्मषोयमित्यनेनज्ञानाधिकारित्वंसूचितम् नौआवयोः ३० रामस्यतत्वंश्रोतुर्निश्चितंयथाभवति तथाप्राह लोकविमोहिनीत्यनेनबंधनक
र्तुरेवबंधमोक्षेसामर्थ्यमितिदर्शितम् राजाज्ञयाबद्धोहितदाज्ञयैवमुच्यतइतिलोकेप्रसिद्धम् एवंचभगवतीरूपैवमुख्यंमोक्षकारणमितिदर्शितम् ३१
जानकीप्राहेत्युक्तंतदाह राममिति रामंपरंब्रह्मविद्धिरमंतेयोगिनोऽनंतेनित्यानंदेचिदात्मनि इतिरामपदेनेदंपरंब्रम्हाभिधीयतेइतितापनीयेपाद्मेचोक्तेः स

अभिषिक्तःपरिवृतोवसिष्ठाद्यैर्महात्मभिः सिंहासनेसमासीनःकोटिसूर्यसमप्रभः २८ दृष्ट्वातदाहनूमंतंप्रांजलिंपुरतः
स्थितम् कृतकार्यंनिराकांक्षंज्ञानापेक्षंमहामतिम् २९ रामःसीतामुवाचेदंब्रूहितत्त्वंहनूमते निष्कल्मषोयंज्ञानस्यपात्रं
नौनित्यभक्तिमान् ३० तथेतिजानकीप्राहतत्त्वंरामस्यनिश्चितम् हनूमतेप्रपन्नायसीतालोकविमोहिनी ३१ सीतोवा-
च रामंविद्धिपरंब्रम्हसच्चिदानंदमद्वयम् सर्वोपाधिविनिर्मुक्तंसत्तामात्रमगोचरम् ३२ ७ ७ ७॰

त्बाधहीनम् सत्यत्वंबाधराहित्यंजगद्बाधैकसाक्षिणः बाधः किंसाक्षिकोब्रूहिनत्वसाक्षिकइष्यतेइत्युक्तेः चिज्ज्ञानस्वरूपमानंदंतद्रूपमद्वयम् एकमेवाद्वि
तीयंब्रम्हेतिश्रुतेः सर्वोपाधिविनिर्मुक्तंस्थूलसूक्ष्मसकलोपाधिनिर्मुक्तम् विराट्हिरण्यगर्भश्चकारणंचेत्युपाधयः ईशस्ययत्रिभिर्हीनंतुरीयंतत्पदंविदुरितिवा-
र्तिकम् किंच सर्वोपाधिभिर्धर्मैर्विनिर्मुक्तमस्पृष्टमित्यर्थः सत्तामात्रंवस्तुमात्रेसदितिव्यवहारनियामकमित्यर्थः एतत्संबंधादेवसर्वत्रसदितिव्यवहारइति
भावः अगोचरंमनोवचसोरप्यविषयमित्यर्थः यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेतिश्रुतेः ३२ ७ ७ ७

आनंदंतत्वेनविपुलत्वमुपलक्ष्यते योवैभूमातत्सुखंनाल्पेसुखमस्तीतिश्रुतेः निर्मलंरजोहीनंशांतम् प्रपंचोपशमत्वात् प्रपंचोपशमंशि
वंशांतमितिश्रुतेः निर्विकारं जायतेस्तिवर्द्धतेविपरिणमतेऽपक्षीयते नश्यतीति षट्भावविकारहीनम् नजायतेम्रियतेवेतिगीतोक्तेः अ
नेनापरिणामित्वंसूचितम् निरंजनंअविद्यातत्कार्यरूपतमोहीनम् आदित्यवर्णतमसःपरस्तादित्युक्तेः सर्वव्यापित्वादेवात्मानं अततिव्या
प्नोतीति आत्मा सर्वव्यापीसर्वभूतांतरात्मेतिश्रुतेःस्वप्रकाशम् अत्रायंपुरुषः स्वयंज्योतिरितियस्यभासासर्वमिदंविभातीतिश्रुतेः अकल्म

आनंदंनिर्मलंशांतंनिर्विकारंनिरंजनम् सर्वव्यापिनमात्मानंस्वप्रकाशमकल्मषम् ३२

षम् आत्मापहतपाप्मेतिश्रुतेः सदादिशब्दानांकल्पितप्रवृत्तिनिमित्तभेदादिपर्यायत्वेनसहप्रयोगः यानित्वभावमुख्येनबोधकानितेषुन-
काप्यनुपपत्तिः एवंचापाततः कल्पितप्रवृत्तिनिमित्तप्रकारकबोधेवृत्तेशब्दश्चित्तस्यश्रुतौसर्वधर्मरहितत्वेनब्रह्मोक्त्याधर्माशेकल्पितत्वग्रहेशब्द-
निर्धर्मकब्रह्मबोधःसर्वैःपदैर्भवतीतिबोध्यं तत्रदुर्बोधस्यात्मतत्वस्यबोधार्थंपुनःपुनःशब्दतोऽर्थतश्चपरमकरुणावतीभगवतीसीताहनूमतेबो
धयामासेतिद्रष्टव्यम् ३२ छ छ छ छ छ

नन्वेवंविधोरामश्चेज्जगत्कारणत्वाद्यसंभवस्तस्मिन्निति कुतोजगदुत्पत्त्यादिइत्यतआह मामिति मूलप्रकृतिंसर्वजगदुपादानकारणमित्यर्थः प्रकृतिशब्दस्योपादानकारणप्रसिद्धेः नत्तदुपादानकारणानांमहदादीनामप्युपादानकारणत्वान्मूलप्रकृतित्वमस्याः मायांतुप्रकृतिंविद्यादितिश्रुतिप्रसिद्धंब्रह्मण्यध्यस्ताम् ततोभेदाभेदाभ्यांसत्वासत्वाभ्यांचअनिर्वचनीयामनादीमैश्वरींमायामैश्वरीत्वं चास्याईश्वरस्वरूपाज्ञानरूपत्वेनेतिबोध्यम् एषाचजीवाश्रितैवेश्वरसन्निधानात्तद्रूपेणविवर्ततेइतिबोध्यम् मूलप्रकृतित्वमेवस्फुटयति सर्गस्थित्यंतकारिणीमिति उत्पत्तिस्थितिप्रलयकर्त्रीम् नन्वेवंतदैक्षत बहुस्यांप्रजायेयेतिश्रुतेः यतोवाइमानिभूतानिजायंते येनजातानिजीवंति यत्प्रयंत्यभिसंविशं

मांविद्धिमूलप्रकृतिंसर्गस्थित्यंतकारिणीम् तस्यसन्निधिमात्रेणसृजामीदमतंद्रिता ३४

तीति ब्रम्हप्रकरणस्थश्रुतेश्च ब्रम्हणोजगत्कारणत्वंलभ्यते तद्विरुध्येतेत्यत्राहतस्यसन्निधीति यथेंद्रजालिकमायाशक्तेस्तत्तन्मंत्रनिष्ठायाऐंद्रजालिकं विनानस्वकार्यसामर्थ्यं तथास्याः शक्तेस्तत्सन्निधानेनैवजगत्स्रष्टृत्वमिति तत्रतदुपचारः यथागृहिणीवैशिष्ट्येनैवसिद्धस्वरूपस्यगृहस्थस्यस्वसंबंधजसंकल्पवशवर्तिनीगृहिणीतथामायावैशिष्ट्येनैवसिद्धस्येश्वरस्यस्वसंगजनतत्संकल्पवशवर्त्तिन्यहमित्याह अतंद्रितातत्संकल्पितेऽर्थेनिरालस्येत्यर्थः तदुक्तंवाल्मीकीये रामंप्रतिकालवचनेन संक्षिप्येहपरान्लोकानेकस्त्वंमाययासह भार्ययाशुभयादेव्यामांत्वंपूर्वमजीजनत् इतिएवंचमद्गतजगत्स्रष्टृत्वादेस्तत्रारोपइतिभावः ३४

यद्यपिमायाशबले ईश्वरेएवजगदुपादानत्वंनिमित्त्वंच जगतस्तदुपादानंमायामादायतामसीम् निमित्तंशुद्धसत्वांतामुच्यतेब्रम्हतद्गिरेति अभियुक्तोऽतस्तथाऽपिविशिष्टस्यविशेषणविशेष्योभयानतिरेकेणमायागतस्यतस्यभगवत्यारोपेणैवतथाव्यवहारइत्याह तदिति यतस्तत्सान्निध्यान्मयासृष्टमतस्तत्स्रष्टृत्वादिअबुधैस्तत्स्वरूपानभिज्ञैस्तत्रारोप्यते रज्जौसर्पइवेतिभावः एतदेवद्रढयितुंकानिचित्स्वकृतानि तत्रारोप्याणिदर्शयति अयोध्येत्यादि ३५ ३६ ३७ मायामारीचमरणंमायागृहीतमृगरूपमारीचमरणमित्यर्थः मायासीताहृतिरिति तदुक्तंकूर्मपुराणेउत्तरखंडेचतुस्त्रिंशेऽध्याये रामस्यसुभगांभार्यांरावणोराक्षसेश्वरः सीतांविशालनयनांचकमेकालनोदितः गृहीत्वामाययावेषंचरंतींविजने[illegible]

तत्सान्निध्यान्मयासृष्टंतस्मिन्नारोप्यतेबुधैः अयोध्यानगरेजन्मरघुवंशेतिनिर्मले ३५ विश्वामित्रसहायत्वंमखसं-
रक्षणंततः अहल्याशापशमनंचापभंगोमहेशितुः ३६ मत्पाणिग्रहणंपश्चाद्भार्गवस्यमदक्षयः अयोध्यानगरेवासो-
मयाद्वादशवार्षिकः ३७ दंडकारण्यगमनंविराधवधएवच मायामारीचमरणंमायासीताहृतिस्तथा ३८ छ

माहर्तुंमनश्चक्रेतापसः किलकामिनीम् विज्ञायसाचतद्भावंस्मृत्वादाशरथिंपतिम् जगामशरणंवन्हिमावसथ्यंशुचिस्मिता प्रपद्येपावकंदेवंसाक्षिणंविश्वतोमुखम् आत्मानंदीप्तवपुषंसर्वभूतहृदिस्थितम् इत्याद्यष्टश्लोकानुक्त्वा इतिवह्न्यष्टकंजप्त्वारामपत्नीयशस्विनीध्यायंतीमनसातस्थौराममुन्मीलितेक्षणा अथावसथ्यात्भगवान्हव्यवाहोमहेश्वरः आविरासीत्सुदीप्तात्मातेजसानिर्दहन्निव सृष्ट्वामायामयींसीतांसरावणवधेच्छया सीतामादायरामेष्टांपावकोऽतरधीयत कृत्वानुरावणवधंरामोलक्ष्मणसंयुतः समादायाभवत्सीतांशंकाकुलितमानसः साप्रत्ययायभूतानांसीतामायामयीपुनः विवेशपावकंदीप्तंतदाहज्वलनोपिताम् दग्ध्वामायामयींसीतांभगवानुग्रदीधितिः रामायादर्शयत्सीतांपावकोऽसौसुरप्रियः एतत्पतिव्रतानांवैमाहात्म्यंक

थिनंमया स्त्रीणांसर्वाघशमनंप्रायश्चित्तंपरंस्मृतमिति अनेनस्त्रीणामेवंविधोऽग्निप्रवेशोनदोषाय विपरीतंसर्वपापहरश्चेतिसूचितम् वाल्मीकीये षिमारीचवधार्थंगतेरामेरामहतेननतेन रामशब्दसदृशशब्दैराक्रोशेकृतेलक्ष्मणस्यरामसहायार्थगमनप्रेरणावसरेअरण्यकांडे अपित्वासहरामेणपश्येयंपुनरागतः लक्ष्मणेनैवमुक्तातुरुदंतीजनकात्मजा प्रत्युवाचततोवाक्यंतीव्रबाष्पपरिप्लुता गोदावरींप्रवेक्ष्यामिहीनारामेणलक्ष्मण आबंधिष्येऽथ-

जटायुषोमोक्षलाभःकबंधस्यतथैवच शबर्याःपूजनंपश्चात्सुग्रीवेण समागमः ३९ वालिनश्चवधःपश्चात्सीतान्वेषणमेव
च सेतुबंधश्चजलधौलंकायाश्चनिरोधनम् ४० रावणस्यवधोयुद्धेसपुत्रस्यदुरात्मनः विभीषणराज्यदानंपुष्पकेणमयासह ४१

वात्यक्ष्येविषमेदेहमात्मनः विषमेभृग्वादौस्थित्वाततः प्रपातेनेत्यर्थः पिबामिवाविषंतीक्ष्णंप्रवेक्ष्यामिहुताशनम् नत्वहंराघवादन्यंकदापिपुरुषंस्पृशेइतिसीतोक्त्यासूचितोऽयमर्थः अन्यथैवंप्रतिज्ञायरावणशरीरस्पर्शेजगन्मातुः प्रतिज्ञाहानिः स्यात् तस्मात्प्रवेक्ष्यामिहुताशनमित्यनेनस्वकर्तव्यार्थएवोक्तमिति मंतव्यम् एतत्प्रवेशादेवहनूमत्पुच्छसंबंधाग्निनालंकादाहोपपत्तिः अन्यथारावणवशीकृतेनलोकपालाग्निनाकथंतन्नगरदाहः स्यात् एतच्छक्तिप्रवेशेतुतस्यस्वातंत्र्यहान्यातदुपपत्तिरित्यलम् ३८ ३९ ४० ४१

एवमादीनिब्राम्हणेभ्योदानादीन्यादिशब्दान्ग्राह्याणि निर्विकारेजन्मादिरहिते आरोपयंति एवंजगत्कर्तृत्वादिकमपिमन्निष्ठमेवरामेआरोप-
यंतीत्यर्थः ४२ निर्विकारत्वमेवरामस्योपपादयति रामइतीति निष्कलंनिष्क्रियंशांतमित्यादिश्रुतेः आनंदमूर्तिरानंदस्वरूपः अचलःकूटस्थो-
तएवपरिणामहीनः मायागुणान्मायायासृष्टपदार्थाननुगतः तदधिष्ठानत्वेनस्थितस्तथाविभातिसृष्टिरूपोभाति यथारज्ज्ववच्छेदेनसर्पाका-

अयोध्यागमनंपश्चाद्राज्येरामाभिषेचनम् एवमादीनिकर्माणिमयैवाचरितान्यपि आरोपयंतिरामेऽस्मि-
न्निर्विकारेऽखिलात्मनि ४२ रामोनगच्छतिनतिष्ठतिनानुशोचत्याकांक्षतेत्यजतिनोनकरोतिकिंचित् आनंदमूर्ति-
रचलःपरिणामहीनोमायागुणाननुगतोहितथाविभाति ४३ श्रीमहादेवउवाच ततोरामःस्वयंप्रा-
हहनूमंतमुपस्थितम् शृणुतत्वंप्रवक्ष्यामित्यात्मानात्मपरात्मनाम् ४४ छ छ छ

रोंऽतःकरणपरिणामइति रज्जुःसर्पात्मनाभाति एतदेवविवर्तनोपादानत्वमित्याहुः सच्चसर्पाकारोंऽतःकरणपरिणामः सत्वासत्वाभ्यामनिर्व-
चनीयइत्युच्यते एवंप्रपंचोऽप्यनिर्वचनीयइतिदिक् ४३ उपस्थितमात्मनोऽद्वितीयत्वेजीवेश्वरादिव्यवस्थाकथमितिजिज्ञासयोपपन्नम् आत्मा
ईश्वरः अनात्माचिदाभासोजीवः परमात्माशुद्धचैतन्यम् ४४ छ छ छ छ

तेषांतत्वमेवसदृष्टांतमाह आकाशस्येति एकस्याकाशस्यत्रिविधोभेदः महाकाशोजलाशयावच्छिन्नआकाशः प्रतिबिंबाकाशश्चेतिभेदात् तदेवाह महानितिमहाकाशइत्यर्थः सएवमहाकाशोजलाशयेतदवच्छिन्नएवभवति तत्रैवजलाशयेपरंप्रतिबिंबाख्यंदृश्यते एवंनभस्त्रिविधमित्यर्थः ४५ एवंदृष्टांतमुपपाद्यदार्ष्टांतिकमाह बुद्धीति सर्वबुद्धिसाक्षितयाबुद्ध्युपहितंचैतन्यंपूर्णमुपाधिमंडलस्यविभुत्वाद्विभुः सकलबुद्धिसमष्टिरेवमायेति तदवच्छिन्नचैतन्यमीश्वरइत्यर्थः अथापरमाभासस्तत्तद्बुद्धि प्रतिबिंबभूतोजीवइत्यर्थः अपरंबिंबभूतं एवंचितिस्त्रिधाइत्यर्थः आभासस्त्वपरंविम्बभूतमितिपाठेबुद्ध्यवच्छिन्नंचैतन्यमेकमित्यंतेनेश्वरः पूर्णमथापरंइत्यनेन शुद्धमाभासस्त्वपरमितिजीवः जीवत्वमेवस्फुटयति विम्बभूतमिति विश्वशब्देनजाग्रदवस्थाभिमानी विशतिदेहेंद्रियादिष्वितिव्युत्पत्तेः एतत्प्रतिबिंबाकाशस्थानीयमितित्रिधाचितिरित्याहुः तत्रद्वौमिथ्याभूतौउपाध्योर्मिथ्यात्वात् ४६ छ छ छ छ

आकाशस्ययथाभेदस्त्रिविधोदृश्यतेमहान् जलाशयेमहाकाशस्तदवच्छिन्नएवहि प्रतिबिंबाख्यमपरंदृश्यतेत्रिविधंनभः ४५ बुद्ध्यवच्छिन्नचैतन्यमेकंपूर्णमथापरम् आभासस्त्वपरंबिंबभूतमेवंत्रिधाचितिः ४६ छ

नन्वेवंशुद्धचैतन्येसाक्षीतिव्यवहारानुपपत्तिः साक्षाद्द्रष्टाहिसाक्षीनचशुद्धचैतन्येद्रष्टृत्वमित्यतआह साभासेति आभासेनचेतनप्रतिबिंबेनसहिताबुद्धेरंतःकरणस्येत्यर्थः तद्गतंकर्तृत्वमबुधैःसाक्षिणिआरोप्यतेतेनायंसाक्षिपदवाच्यइत्यर्थः अयमाशयःजानातीत्यादावंतःकरणवृत्तिविशेषरूपाक्रियाज्ञाधातुवाच्या आभासविशिष्टश्चतिङर्थआश्रयः परस्पराध्यासेनाभासबुद्ध्योर्विवेकाग्रहात् तदुक्तमाचार्यैः आत्माभासस्तुतिङ्वाच्योधात्वर्थश्चधियःक्रिया उभयंचाविवेकेनजानातीत्युच्यतेमृषा बुद्धेःकर्तृत्वमध्यस्यजानातीतिज्ञउच्यते तथाचैतन्यमध्यस्यज्ञत्वंबुद्धेरिहोच्यतइति आत्माभासइतिबहुव्रीहिः धियोंऽतःकरणस्य तदेवाह उभयंचेति मृषेति आभासबुद्धितत्क्रियाणांमिथ्यात्वात् अयंव्यवहारोऽपिमिथ्येत्यर्थः एवंचसाभासबु-

साभासबुद्धेःकर्तृत्वमविच्छिन्नेविकारिणि साक्षिण्यारोप्यतेभ्रांत्याजीवत्वंचतथाबुधैः ४७ आभासस्तुमृषाबुद्धि
रविद्याकार्यमेवच अविच्छिन्नंतुतद्ब्रह्मविच्छेदस्तुविकल्पतः ४८

द्धिगतद्रष्टृत्वस्याविच्छिन्नेपरिच्छिन्नेविकारिणिसाक्षिणिबुद्धितादात्म्याध्यासेनारोपः तथार्जीवोनित्यः सत्यइत्यादिव्यवहारात्जीवत्वमपितत्रारोप्यइत्यर्थः ४७ आत्माभासमादायनूनंतथाव्यवहारसंभवइत्याह आभासस्त्विति तस्यमृषात्वादविद्याकार्यत्वाच्च तथाव्यवहारस्यतमादायनोपपत्तिरित्यर्थः नदर्पणेमुखमस्तिमिथ्यैवात्रदर्पणेमुखमभादित्येवंसर्वसिद्धबाधानुभवात् अतएवावसावविद्याकार्यंग्रीवास्थमुखे आदर्शस्थत्वंत्वाध्यासिकम् नतुवास्तवमितिबोध्यम् आभासासत्यत्वंचाकरेप्रपंचितम् विस्तरभयान्नेहोच्यते ननूक्तंत्रैविध्यंकिंचितेर्वास्तवंनेत्याह अविच्छिन्नंविच्छेदोभेदस्तद्रहितम् नन्वेवंत्रिधाचितिरित्यसंगतंतत्राहविच्छेदइति भेदइत्यर्थःविकल्पतः उपाध्यध्यासकृतइत्यर्थः एवंजीवानांपरस्परंभेदोऽप्यध्यासकृतएवेतिबोध्यम् ४८ छ छ छ

कल्पितभेदसत्वेप्रमाणमाह अवच्छिन्नस्येति अवच्छेदोभेदस्तद्वतः अध्यासिकभेदवतः साभासस्याहमतस्तत्त्वमस्यादिवाक्यैः पूर्णेनेश्वरेणएकत्वं प्रतिपाद्यते तथासतिकल्पितभेदेसति उपपद्यतेइतिशेषः सर्वथाभेदाभावे तदानर्थक्यंवास्तवेऽपिभेदे तदानर्थक्यंवास्तवस्यवचनशतेनाप्यनिवृत्तिरितिभावः अत्रावच्छिन्नस्यसाभासस्याहमइत्यनेनत्वंपदार्थोदर्शितः पूर्णेनेत्यनेनतत्पदार्थोदर्शितः ४९ एतदेवध्वनयन् तदुपदेशफलमाह ऐक्येति आत्मनोर्जीवेश्वरयोरैक्यज्ञानमहंब्रह्मेति ज्ञानंयदेतिकर्मानुष्ठानात् पापक्षयेसमुत्पन्ने कषायेकर्मभिः पक्वेततोज्ञानंप्रवर्त्ततइतिस्मृतेः अयंभावः जीवेश्वरयोरुपाधिभिन्नयोरैक्यश्रुत्योच्यमानंबाधितंसत्त्वंपदयोरुपाधिरहितेलक्षणयाबिंबभूतंशुद्धब्रह्मैक्यपरतयापर्यवस्यतीतिबोध्यम् एतच्चा-

अवच्छिन्नस्यपूर्णेनएकत्वंप्रतिपाद्यते तत्त्वमस्यादिवाक्यैश्चसाभासस्याहमस्तथा ४९ ऐक्यज्ञानंयदोत्पन्नंमहा
वाक्येनचात्मनोः तदाविद्यास्वकार्यैश्चनश्यत्येवनसंशयः ५०

करेविस्तरेणप्रपंचितंब्रह्मैक्यज्ञानफलमाह तदेति तादृशज्ञाने सतिनिर्धर्मकत्वेनचिन्मात्रतयातत्स्वरूपज्ञानात्तत्स्वरूपाज्ञानरूपाविद्यास्वकार्यैः प्रपंचैः सहनश्यत्येवनसंशयएतेनभ्रष्टबीजवत्कार्यजननासामर्थ्यमेवतस्याज्ञानेनक्रियतइतिपक्षोऽपास्तः तदुक्तमाचार्यैः सोयमित्यादिवाक्येषुविरोधात्तदिदंतयोः त्यागेनभागयोरेकआश्रयोलक्ष्यतेयथा मायाविद्येविहायैवमुपाधीपरजीवयोः अखंडसच्चिदानंदपरंब्रह्मैवलक्ष्यते यथासोयंदेवदत्तइत्यादौपूर्वानुभूतत्वरूपतत्तायाइदानीमनुभूयमानत्वरूपेदंतायाश्चत्यागेनदेवदत्तस्वरूपमात्रंलक्ष्यतेमायाबुद्धिसमष्टिरविद्याव्यष्टिरूपेतिबोध्यम् अपरोक्षज्ञानंमननादिसंस्कृतांतःकरणादेवदृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्येतिस्मृतेः अग्र्ययामननादिसंस्कृतयाशास्त्राचार्योपदेशशमदमादिसंस्कृतंमनआत्मदर्शनेकारणमितिगीताभाष्योक्तेश्चेतिदिक् उक्तंचनारदीये तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थज्ञानंमोक्षस्यसाधनमितिश्रुतिरपि तमेवविदित्वातिमृत्युमेतिनान्यः पंथाविद्यतेऽयनायेति ५०

अथरामंनेतुंविश्वामित्रागमनमाह कदाचिदिति रामंस्वमाययाजातंद्रष्टुमभ्यगात् इत्यन्वयः १ अचिरेणशीघ्रंदर्शनाव्यवहितोत्तरकाले प्रत्युत्थायवसिष्ठेन समागम्यसहितोभूत्वेतियावत्पूजनेमुनिःकर्म २ नम्रशरीरत्वेननम्रधीत्वानुमानंत्वदागमनरूपात्कारणादित्यर्थः ३ तत्रैवत्वद्गृहएवभवदाद्यागमनस्य

श्रीमहादेवउवाच कदाचित्कौशिकोभ्यागादयोध्यांत्वनलप्रभः द्रष्टुंरामंपरात्मानंजातंज्ञात्वास्वमायया १ दृष्ट्वादशरथोराजाप्रत्युत्थायाचिरेणतु वसिष्ठेनसमागम्यपूजयित्वायथाविधि २ अभिवाद्यमुनिंराजाप्रांजलिर्भक्तिनम्रधीः कृतार्थोऽस्मिमुनींद्राहत्वदागमनकारणात् ३ त्वद्विधायद्गृहंयांतितत्रैवायांतिसंपदः यदर्थमागतोसितंब्रूहिसत्यंकरोमितत् ४ विश्वामित्रोपितंप्रीतःप्रत्युवाचमहामतिः अहंपर्वणिसंप्राप्तेदृष्ट्वायष्टुंसुरान्पितॄन् ५ यदारभेतदादैत्याविघ्नंकुर्वंतिनित्यशः मारीचश्चसुबाहुश्चपरेचानुचरास्तयोः ६ अतस्तयोर्वधार्थायज्येष्ठंरामंप्रयच्छमे लक्ष्मणेनसहभ्रात्रातवश्रेयोभविष्यति ७ वसिष्ठेनसहामंत्र्यदीयतांयदिरोचते पप्रच्छगुरुमेकांतेराजाचिंतापरायणः ८ किंकरोमिगुरोरामंत्यक्तुंनोत्सहतेमनः बहुवर्षसहस्रांतेकष्टेनोत्पादिताःसुताः ९ चत्वारोमरतुल्यास्तेतेषांरामोतिवल्लभः रामस्त्वितोगच्छतिचेन्नजीवामिकथंचन १० छ छ

सकलसंपत्प्रतिबंधकदुरितंनाशकत्वादितिभावः तत्करोमीतिसत्यंब्रवीमीतिशेषः ४ दृष्ट्वापर्वप्राप्तिंज्ञात्वासुरादीन्यष्टुम् ५ यदारभेतदेत्यन्वयः ६ तवेति तदैव तवश्रेयइत्यर्थः ७ पप्रच्छेत्यस्यविश्वामित्रवचोऽनंतरमित्यादि ८ ९ इतःमत्सन्निधानात् १० छ छ छ

प्रत्याख्यातोयदीति भविष्यतीतिशेषः श्रेयोरामवियोगकृतमरणाभावरूपं असत्यंमुनिप्रत्याख्यानजपापं तन्मूलशापंच ११ शृण्विति रामः पूर्वमपिमानुष
एवेदानींपुनरपिमानुषोजातइतिनकिंतु सनातनोनिर्विकारत्वात्सदैकरूपोयः परमात्मासएवब्रह्मणापुराप्रार्थितः सन्तवभवनेजातइत्यन्वयः १२ १३ भग

प्रत्याख्यातोयदिमुनिःशापंदास्यत्यसंशयः कथंश्रेयोभवेन्मह्यमसत्यंचापिनस्पृशेत् ११ वसिष्ठउवाच
शृणुराजन्देवगुह्यंगोपनीयंप्रयत्नतः रामोनमानुषोजातःपरमात्मासनातनः १२ भूमेर्भारावतारायब्रह्म-
णाप्रार्थितःपुरा सएवजातोभवनेकौसल्यायांतवानघ १३ त्वंतुप्रजापतिःपूर्वंकश्यपोब्रह्मणःसुतः कौस
ल्याचादितिर्देवमातापूर्वंयशस्विनी भवंतौतपउग्रंवैतेपाथेबहुवत्सरम् १४ अग्राम्यविषयौविष्णुपूजा-
ध्यानैकतत्परौ तदाप्रसन्नोभगवान्वरदोभक्तवत्सलः १५ वृणीष्ववरमित्युक्तेत्वंमेपुत्रोभवामल इतित्व
यायाचितोसौभगवान्भूतभावनः १६ तथेत्युक्त्वाऽद्यपुत्रस्तेजातोरामःसएवहि शेषस्तुलक्ष्मणोराजन्रा
ममेवान्वपद्यत १७ जातौभरतशत्रुघ्नौ शंखचक्रगदाभृतः योगमायापिसीतेतिजाताजनकनंदिनी १८
विश्वामित्रोपिरामायतांयोजयितुमागतः एतद्गुह्यतमंराजन्नवक्तव्यंकदाचन १९ अतःप्रीतेनमनसापूज-
यित्वाद्यकौशिकम् प्रेषयस्वरमानाथराघवंसहलक्ष्मणम् २० ७ ७ ७

वदवतारयोग्यतामाह त्वंत्विति भवंतौतेपाथेतपःकृतवंतौ १४ अग्राम्यविषयौग्राम्यविषयानासक्तौतेनब्रह्मचर्यंसूचितम् १५ १६ शेषोलक्ष्मणः शेषांशो
लक्ष्मणइत्यर्थः १७ शंखचक्रगदाभृतः संबंधिनौचक्रगरुडाविति शेषः तौभरतशत्रुघ्नौजाताविस्यर्थः १८ १९ २० ७ ७

प्रमुदितांतरःहृष्टचित्तः २१ मूर्ध्न्यवघ्रायेति प्रजापतेस्त्वाहिंकारेणावजिघ्रामि सहस्रायुषोऽसौजीवशरदः शतमित्यवघ्राणमंत्रलिंगेनतस्यपुत्राद्यायुर्वृद्धिकरत्वा
त्तत्कारणमितिबोध्यम् २२ आगतौस्वसमीपंप्राप्तौरामलक्ष्मणौ २३ गृहीत्वाययौजगामेत्यर्थः २४ बलामिति बलाविद्याशरीरसामर्थ्यसंपादनद्वारेष्टसाधिका

वसिष्ठेनैवमुक्तस्तुराजादशरथस्तदा कृतकृत्यमिवात्मानंमेनेप्रमुदितांतरः २१ आहूयरामरामेतिलक्ष्मणेतिचसाद
रम् आलिंग्यमूर्ध्न्यवघ्रायकौशिकायसमर्पयत् २२ ततोऽतिहृष्टोभगवान्विश्वामित्रःप्रतापवान् आशीर्भिरभिनं
द्याथआगतौरामलक्ष्मणौ २३ गृहीत्वाचापतूणीरबाणखड्गधरौययौ किंचिद्देशमतिक्रम्यराममाहूयभक्तितः २४
ददौबलांचातिबलांविद्येद्वेदेवनिर्मिते ययोर्ग्रहणमात्रेणक्षुत्क्षामादिनजायते २५ ततउत्तीर्यगंगांतेताटकावनमा
गमन् विश्वामित्रस्तदाप्राहरामंसत्यपराक्रमम् २६ अत्रास्तिताटकानामराक्षसीकामरूपिणी बाधतेलोकमखि
लंजहितामविचारयन् २७ तथेतिधनुरादायसगुणंरघुनंदनः टंकारमकरोत्तेनशब्देनापूरयद्वनम् २८ तच्छ्रुत्वाऽ
सहमानासाताटकाघोररूपिणी क्रोधसंमूर्च्छिताराममभिदुद्रावमेघवत् २९ तामेकेनशरेणाशुताडयामास
वक्षसि पपातविपिनेघोरावमंतीरुधिरंबहु ३०

बलंधेहितनूषुनइतिमंत्रलिंगात् अतिबलातुसंकल्पमात्रादिष्टजनिकेत्याहुः २५ २६ अविचारयन्स्त्रियाअवध्यत्वमविचारयन्नित्यर्थः २७
सगुणंआरूढज्यंतेनशब्देनधनुःशब्देन २८ असहमानेतिछेदः क्रोधसंमूर्च्छिताअतिक्रुद्धा २९ ३० ५ ५ ५
श्रीसीतावल्लभोनमोस्तु ५ ५ ५ ५ ५ ७

३१ ३२ ततस्ताटकावधकर्मवशादतितुष्टोविश्वामित्रः किंचिद्विचिंत्यरामगुरुत्वेनस्वस्यांतकालेमुक्तिपदप्राप्ति योग्यतालाभंविचार्येत्यर्थः अभिरामायरामाय
सरहस्यमंत्रमस्त्रजातंददावित्यन्वयः ३२ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणः पुत्रस्यश्रीरामवर्मणः कृ-
तावध्यात्मरामायणेसेतौबालकांडेचतुर्थः सर्गः ४ तत्रकामाश्रमेताटकावधस्थानभूतेकामाश्रमाख्येकामस्यरुद्रेणानंगतासंपादकेवनेताटकाभयादेवमुनि-

ततोतिसुंदरीयक्षीसर्वाभरणभूषिता शापात्पिशाचतांप्राप्तामुक्तारामप्रसादतः ३१ नत्वारामंपरिक्रम्यगतारा
माज्ञयादिवम् ३२ ततोऽतिहृष्टःपरिरभ्यराममूर्ध्न्यवघ्रायविचिंत्यकिंचित् सर्वास्त्रजालंसरहस्यमंत्रंप्रीत्याभि
रामायददौमुनींद्रः ३३ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेबालकांडेचतुर्थः सर्गः ४ श्रीमहादे
वउवाच तत्रकामाश्रमेरम्येकाननेमुनिसंकुले उषित्वारजनीमेकांप्रभातेप्रस्थिताःशनैः १ सिद्धाश्रमंगताः
सर्वेसिद्धचारणसेवितम् विश्वामित्रेणसंदिष्टामुनयस्तन्निवासिनः २ पूजांचमहतींचक्रूरामलक्ष्मणयोर्द्रुतम् श्री-
रामःकौशिकंप्राहमुनेदीक्षांप्रविश्यताम् ३ दर्शयस्वमहाभागकुतस्तौराक्षसाधमौ तथेत्युक्त्वामुनिर्यष्टुमारेभेमुनि
भिःसह ४ मध्यान्हेददृशातेतौराक्षसौकामरूपिणौ मारीचश्चसुबाहुश्चवर्षंतौरुधिरास्थिनी ५ रामोपिधनुरा
दायद्वौबाणौसंदधेसुधीः आकर्णांतंसमाकृष्यविससर्जतयोःपृथक् ६ ७ ७ ७

संकुले १ सिद्धाश्रमंविश्वामित्रवासस्थानंवामनाश्रमाख्यं तन्निवासिनः सिद्धाश्रमवासिनः २ ३ कुतः आगच्छतः कस्मिन्कालेइतिशेषः ४ ददृशातेदृष्टौ ५
द्वौबाणौसंदधेईषत्कालांतरत्वेऽपियुगपदिव ६ ७ ७ ७

जलधौ तत्समीपेसंपूर्णशतयोजनं क्षिप्तः सागररोधसीतिवाल्मीक्युक्तेः ७ अग्निमयआग्नेयास्त्रयुक्तः अजयत् हतवानितियावत् ८ ९ १० ११ १२ न्यस्तं तन्नगराधिपेराज्ञिकस्मिंश्चित् न्यासत्वेनस्थापितम् १३ महासत्वमिति इदंगंगासमीपगमितिगौतमाश्रमविशेषणम् १४ यत्राहल्यातपआस्थितेत्यन्वयः १५

तयोरेकस्तुमारीचंभ्रामयन् शतयोजनम् पातयामासजलधौतदद्भुतमिवाभवत् ७ द्वितीयोऽग्निमयोबाणःसुबाहुमजयत्क्षणात् अपरेलक्ष्मणेनाशु हतास्तदनुयायिनः ८ पुष्पौघैराकिरन्देवाराघवंसहलक्ष्मणम् देवदुंदुभयोनेदुस्तुष्टुवुःसिद्धचारणाः ९ विश्वामित्रस्तुसंपूज्य पूजार्हंरघुनंदनम् अंकेनिवेश्यचालिंग्यभक्त्याबाष्पाकुलेक्षणः १० भोजयित्वासहभ्रात्रारामंपक्वफलादिभिः पुराणवाक्यैर्मधुरैर्निनायदिवसत्रयम् ११ चतुर्थेऽह्निसंप्राप्तेकौशिकोराममब्रवीत् रामराममहायज्ञंद्रष्टुंगच्छामहेवयम् १२ विदेहराजनगरेजनकस्यमहात्मनः तत्रमाहेश्वरंचापमस्तिन्यस्तंपिनाकिना १३ द्रक्ष्यसित्वंमहासत्वपूज्यसेजनकेनच इत्युक्त्वामुनिभिस्ताभ्यांययौगंगासमीपगम् १४ गौतमस्याश्रमंपुण्यंयत्राहल्यास्थितातपः दिव्यपुष्पफलोपेतंपादपैःपरिवेष्टितम् १५ मृगपक्षिगणैर्हीनंनानाजंतुविवर्जितम् दृष्ट्वोवाचमुनिःश्रीमान्रामोराजीवलोचनः १६ कस्यैतदाश्रमपदंभातिभास्वच्छुभंमहत् पत्रपुष्पफलैर्युक्तंजंतुभिःपरिवर्जितम् १७ आल्हादयतिमेचेतोभगवन्ब्रूहितत्वतः १८ विश्वामित्रउवाच शृणुरामपुरावृत्तंगौतमोलोकविश्रुतः सर्वधर्मभृतांश्रेष्ठस्तपसाराधयन्हरिम् १९ छ

छ

प्रकारकैः क्षुद्रप्राणिभिरपिहीनंगौतमशापादितिभावः १६ १७ १८ तपसाहरिमाराधयन्स्थितइतिशेषः १९ छ

सकृतवान् तामहल्यांधर्षयितुमुपभोक्तुमंतरंमुन्यसान्निध्यरूपंप्रेप्सुरासीदितिशेषः २१ गौतमेगृहान्निर्गतेसतिमुनिवेषेणतद्गृहंप्रवि
स्याधर्षयित्वोपभुज्यनिरगात् मुनिरपिस्वगृहमगात् २२ स्वरूपेणस्वस्यात्मनोगौतमस्यरूपेणदुष्टात्मत्वेहेतुर्मद्रूपधरस्त्वम् २३ कामकिंकरका

तस्मैब्रह्माददौकन्यामहल्यांलोकसुंदरीम् ब्रह्मचर्येणसंतुष्टःशुश्रूषणपरायणाम् २० तयासार्द्धमिहावात्सीद्गौतमस्तपतांवरः शक्रस्तुतांधर्षयितुमंतरंप्रेप्सुरन्वहम् २१ कदाचिन्मुनिवेषेणगौतमेनिर्गतेगृहात् धर्षयित्वाथनिरगात्त्वरितंमुनिरप्यगात् २२ दृष्ट्वायांतंस्वरूपेणमुनिःपरमकोपनः पप्रच्छकस्त्वंदुष्टात्मन्ममरूपधरोधमः २३ सत्यंब्रूहिनचेद्भस्मकरिष्यामिनसंशयः सोऽब्रवीद्देवराजोऽहंपाहिमांकामकिंकरम् २४ कृतंजुगुप्सितंकर्ममयाकुत्सितचेतसा गौतमःक्रोधताम्राक्षःशशापदिविजाधिपम् २५ योनिलंपटदुष्टात्मन्सहस्रभगवान्भव शप्त्वातंदेवराजानंप्रविश्यस्वाश्रमंद्रुतम् २६ दृष्ट्वाहल्यांवेपमानांप्रांजलिंगौतमोब्रवीत् दुष्टेत्वंतिष्ठदुर्वृत्तेशिलायामाश्रमेमम २७ निराहारादिवारात्रंतपःपरममास्थिता आतपानिलवर्षादिसहिष्णुःपरमेश्वरम् २८ ध्यायंतीराममेकाग्रमनसात्हृदिसंस्थितम् नानाजंतुविहीनोऽयमाश्रमोमेभविष्यति २९ एवंवर्षसहस्रेषुत्वनेकेषुगतेषुच रामोदाशरथिःश्रीमानागमिष्यतिसानुजः ३० यदात्वदाश्रयशिलांपादाभ्यामाक्रमिष्यति तदैवधूतपापात्वंरामंसंपूज्यभक्तितः ३१ परिक्रम्यनमस्कृत्यस्तुत्वाशापाद्विमोक्ष्यसे पूर्ववन्ममशुश्रूषांकरिष्यसियथासुखम् ३२

मपरवशतयाऽयुक्तकर्मकरमित्यर्थः २४ २५ २६ शिलायामिति लीनाभूत्वेतिशेषः २७ २८ २९ दययास्वयमेवशापांतमाह एवमिति ३० त्वदाश्रयशिलांत्वल्लयाश्रयशिलाम् ३१ ३२ छ

छ छ छ

तदादितत्प्रभृतिशुभेस्वाश्रमेअदृष्टाआस्तेइतिशेषः ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ चतुर्भुजमिति स्वस्यभगवदवतारत्वख्यापनायमध्येमध्येचतुर्भुजरूपंकौसल्या

इत्युक्त्वागौतमःप्रागाद्धिमवंतंनगोत्तमम् तदाद्यहल्याभूतानामदृश्यास्वाश्रमेशुभे ३३ तवपादरजःस्पर्शकां
क्षतेपवनाशना आस्तेद्यापिरघुश्रेष्ठतपोदुष्करमास्थिता ३४ पावयस्वमुनेर्भार्यामहल्यांब्रह्मणःसुताम्
इत्युक्त्वाराघवंहस्तेगृहीत्वामुनिपुंगवः ३५ दर्शयामासचाहल्यामुग्रेणतपसास्थिताम् रामःशिलापदास्पृष्ट्वा
तांचापश्यत्तपोधनाम् ३६ ननामराघवोहल्यांरामोऽहमितिचाब्रवीत् ततोदृष्ट्वारघुश्रेष्ठंपीतकौशेयवाससम्
३७ चतुर्भुजंशंखचक्रगदापंकजधारिणम् धनुर्बाणधरंरामंलक्ष्मणेनसमन्वितम् ३८ स्मितवक्त्रंपद्मनेत्रंश्री
वत्सांकितवक्षसम् नीलमाणिक्यसंकाशंद्योतयंतंदिशोदश ३९ दृष्ट्वारामंरमानाथंहर्षविस्फारितेक्षणा गौत-
मस्यवचःश्रुत्वाज्ञात्वारामायणंपरम् ४० संपूज्यविधिवद्राममर्घ्यादिभिरनिंदिता हर्षाश्रुजलनेत्रांतादंडवत्प्रणि-
पत्यसा ४१ छ छ छ छ छ छ

वदर्शयित्वापुनर्द्विभुजरूपेणैवस्थितइत्याह धनुरिति ३८ ३९ ४० हर्षजन्यंयदश्रुरूपंजलंतद्युक्तेनेत्रांतेयस्याःसा ४१ छ छ

द्भौति विश्वस्यजगतउद्भवउत्पत्तिः संयमोनाशः ताभ्यांपालनमप्युपलक्ष्यते तेषांस्ववंत्रः कर्तेतिपाणिन्युक्तेः यएकएवपरिपूर्णोव्यापकआत्मास्वमाया
गुणेषु रजःसत्त्वतमःसुबिंबितः प्रतिबिंबितः सन्विरंच्यादिनामभेदान्धत्ते रजोगुणोपहितचैतन्यमेवब्रह्मासत्त्वगुणोपहितंविष्णुः तमोगुणयुक्तंरुद्रइतिभा
वः ५० हेराम यत्तवांघ्रिपंकजंप्रियात् प्रियत्वाच्छ्रियावक्षसिधृतंलालितंच येनैकेनजगत्त्रयमाक्रांतम् इदंविष्णुर्विचक्रमेत्रेधानिदधेपदमितिश्रुतेः यच्च
त्यक्ताभिमानैर्मुनिभिःध्येयम् तद्विष्णोःपरमंपदंसदापश्यंतिसूरयइतिश्रुतेः तस्मैनमोऽस्त्वित्यर्थः ५१ जगतामिति आदिभूतःकारणत्वादितिभावः जगत्त्वं

अयंहिविश्वोद्भवसंयमानामेकःस्वमायागुणबिंबितोयः विरंचिविष्ण्वीश्वरनामभेदान्धत्तेस्वतंत्रःपरिपूर्णआत्मा ५०
नमोऽस्तुतेरामतवांघ्रिपंकजंश्रियाधृतंवक्षसिलालितंप्रियात् आक्रांतमेकेनजगत्त्रयंपुराध्येयंमुनींद्रैरभिमानवर्जि
तैः ५१ जगतामादिभूतस्त्वंजगत्त्वंजगदाश्रयः सर्वभूतेष्वसंसक्तएकोभातिभवान्परः ५२ ७ ७

जगदनुवादेनतत्पदोपात्तब्रह्मात्मत्वंविधीयते सर्वंखल्विदंब्रह्मेतिवत् तत्रजगतोमिथ्याभूतत्वेनब्रह्मसामानाधिकरण्यानुपपत्तावपितस्य अध्यस्तत्वेन
जगद्बाधफलकत्वान्नदोषः एवंचजगदारोपाधिष्ठानंत्वमित्यर्थः तदेवाह जगदाश्रयइति इमाः प्रजाः सदायतनाः सत्प्रतिष्ठाइतिश्रुतेः वास्तवआश्रयाश्रयिभावो
नास्त्येवेत्याह सर्वभूतेष्वसंसक्तइति एवंचश्रुत्युक्तं तदधिष्ठानत्वमध्यारोपितमेवेतिभावः अतएवभवानेकोऽद्वितीयोभाति प्रकाशते ५२ ७

ओंकारवाच्यस्त्वं तस्यवाचकः प्रणवइतिपातंजलसूत्रात् अवतीत्योमितिनिरुपाधिकरक्षकत्वगुणेनसतद्वाच्यः यद्वा अश्चउश्चमश्चओमितिब्रह्मविष्णुशिवा
त्मत्वेनसतद्वाच्यः तुर्येणनादाख्यध्वनिनाचशुद्धंब्रह्मस्वरूपतएवतत्रनिबद्धंपक्षद्वयेपियदापिसोऽहमितिशब्दे सकारार्णंहकारार्णंलोपयित्वाततःपरम् संधिंकुर्यात्स्व
र्वरूपंततोसौप्रणवोभवेदितिरीत्याप्रणवसाधनंतदापिअहमनुवादेनतत्ताविशिष्टांतर्याम्यभेदप्रतिपादनात्सगुणएवतदर्थः यद्वा सकारहकारलोपेनतत्वासत्वयो
स्त्यागाच्छुद्धमेवब्रम्हतदर्थः अत्रशक्तिग्रहादिप्रकारोऽन्यत्रविस्तरेणप्रपंचितः तर्हिकिंसगुणएवाहंनेत्याह वाचामविषयइतिनिर्धर्मकत्वाच्छक्त्याद्यसंभवेनस्व-
रूपतस्तज्जन्यबोधाविषयइत्यर्थः नन्वेवंतस्यवाचकःप्रणवइतिपातंजलसूत्रासंगतिस्तत्राह वाच्येति वाच्यवाचकभेदेनतत्कल्पनयाभवानेवमाययाजगन्म-

ओंकारवाच्यस्त्वंरामवाचामविषयःपुमान् वाच्यवाचकभेदेनभवानेवजगन्मयः ५३ कार्यकारणकर्तृत्व
फलसाधनभेदतः एकोविभासिरामत्वंमाययाबहुरूपया ५४ छ छ छ छ

यइति कल्पितभेदेनकल्पितगुणैश्चतववाच्यत्वंगृहीत्वापारमर्षसूत्रोपपत्तिरितिभावः ५३ उक्तंजगन्मयत्वंमायिकमित्याह कार्येत्यादि कार्यंमहत्तत्वादिकारणं
मायारूपामूलप्रकृतिः कर्तृत्वंतत्तदुपादानगोचरापरोक्षज्ञानचिकीर्षाकृतिमत्वम् फलंस्वर्गनरकादिसाधनंक्रत्वादिवेदादिएतद्भेदतः एकोपित्वंबहुरूपयामा
ययाउक्तभेदैर्युक्तइवभासि उक्तंचविष्णुपुराणे सएवमूलप्रकृतिर्व्यक्तरूपीजगच्चसः तस्मिन्नेवलयंसर्वंयातितत्रचतिष्ठति कर्ताक्रियाणांसचइज्यतेक्रतुः सएवतत्क
म्य स्रगादियत्साधनमप्यशेषतोहरेर्नकिंचिद्व्यतिरिक्तमस्तीति ५४ छ छ छ

[illegible]धहनर्हिलोकोमांनथाकिमितिनजानातीत्यत्राह त्वन्मायेति त्वद्विषययामाययेत्यर्थः तदुक्तंविष्णुपुराणेसोहंसत्वंजगच्चेदंसदेवासुरमानुषम् अविद्यामोहितात्मनःपुरुषाभिन्नदर्शिनइति ५५ ननुनर्हितादृशएवाहंनेत्याह आकाशवदिति अचलोऽक्रियःबुद्धोज्ञानरूपःसत्सत्तारूपःनित्यत्वमनादित्वंअव्ययत्वमनंतत्वम् ५६ मूढातमोगुणप्रधानाअतएवाज्ञानमस्कुर्यात्वद्रूपज्ञानायेतिभावः ५७ सक्तानिरंतरा ५८ पुरुषाध्यक्षसकलपुरुषसाक्षिन्हृषीकेशहृषीकाणा-

त्वन्मायामोहितधियस्त्वांनजानंतितत्त्वतः मानुषंत्वाभिमन्यंतेमायिनंपरमेश्वरम् ५५ आकाशवत्त्वंसर्वत्रबहिरंतर्गतोऽमलः असंगोह्यचलोनित्यःशुद्धोबुद्धःसदव्ययः ५६ योषिन्मूढाहमज्ञातेतत्त्वंजानेकथंविभो तस्मात्तेशतशोराम नमस्कुर्यामनन्यधीः ५७ देवमेयत्रकुत्रापिस्थितायाअपिसर्वदा त्वत्पादकमलेसक्ताभक्तिरेवसदास्तुमे ५८ नमस्तेपुरुषाध्यक्षनमस्तेभक्तवत्सल नमस्तेस्तुहृषीकेशनारायणनमोऽस्तुते ५९ छ छ

मिंद्रियाणामधिष्ठातः हृष्यंतिविषयैरितिहृषीकाणींद्रियाणि हृषीकेशंभयेषुचेतिविष्णुधर्मोक्तेर्भीतयाहल्ययैतन्नामस्मृतंनारंजीवसमूहोयनंस्थानंयस्यांतर्यामित्वात्तत्रस्थितत्वात् नारायणः नयतीतिनरःप्रोक्तःपरमात्मासनातनः नराज्जातानितत्त्वानिनाराणीतिततोविदुः तान्येवचायनंतस्यतेननारायणःस्मृतइतितुमनुःआपोनारास्तत्स्थितत्वाद्वानारायणः अस्यमंत्रस्यसंसारभयनाशकत्वात्स्मरणम् तदुक्तंनृसिंहपुराणे नारायणायनमइत्ययमेवसत्यःसंसारघोरविषसंहरणायमंत्रइ

तदेवाह भवभयेति भवभयंसंसारभयंकालमेघोनीलमेघः ६० साऽहल्यापतिंगौतमम् ६१ ६२ ६३ ६४ मातृभ्रात्रित्यत्रानङ्भावआर्षः
भोगैकबद्धः आतुरइतिच्छेदः संधिरार्षः ६५ इतिश्रीमत्सकल० सेतौबालकांडेपंचमः सर्गः ५ विश्वामित्रइतिवयंगच्छामइतिप्राहेत्यन्वयः बहुवच

भवभयहरमेकंभानुकोटिप्रकाशंकरधृतशरचापंकालमेघावभासम् कनकरुचिरवस्त्रंरत्नवत्कुंडलाढ्यंकमलवि
शदनेत्रंसानुजंराममीडे ६० स्तुत्वैवंपुरुषंसाक्षाद्राघवंपुरतःस्थितम् परिक्रम्यप्रणम्याशुसानुज्ञाताययौपतिम् ६१ अह
ल्ययाकृतंस्तोत्रंयःपठेद्भक्तिसंयुतः समुच्यतेखिलैःपापैःपरंब्रह्माधिगच्छति ६२ पुत्राद्यर्थेपठेद्भक्त्यारामंहृदिनिधायच
संवत्सरेणलभतेवंध्याअपिसुपुत्रकम् ६३ सर्वान्कामानवाप्नोतिरामचंद्रप्रसादतः ६४ ब्रह्मघ्नोगुरुतल्पगोऽपिपुरुषः
स्तेयीसुरापोऽपिवामातृभ्रातृविहिंसकोपिसततंभोगैकबद्धातुरः नित्यंस्तोत्रमिदंजपन्रघुपतिंभक्त्याहृदिस्थंस्मरन्
ध्यायन्मुक्तिमुपैतिकिंपुनरसौस्वाचारयुक्तोनरः ६५ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेबालकांडेअह
ल्याउद्धरणंनामपंचमःसर्गः ५ सूतउवाच विश्वामित्रोऽथतंप्राहराघवंसहलक्ष्मणम् गच्छामोवत्समिथिलां
जनकेनाभिपालिताम् १ दृष्ट्वाक्रतुवरंपश्चादयोध्यांगंतुमर्हसि इत्युक्त्वाप्रययौगंगामुत्तर्तुंसहराघवः तस्मिन्का
लेनाविकेननिषिद्धोरघुनंदनः २ ७ ७ ७ ७ ७

र्तुमित्यागमशासनानित्यत्वादिडभावः नाविकेननौतारकेण २ ७ ७ ७

ूगामात शिलारूपाहल्यायाः पादस्पर्शमात्रेणमानुषदेहसंपादनात् ३ ४ ५ प्रातर्विदेहस्यपुरंगत्वेतिशेषः ऋषि-
२ सो ाध्यायः गौतमपुत्रशतानंदसहितः ७ ८ ९ १० ११ मेनोदितः मयाप्रेरितइत्यर्थः १२ १३ १४ तेगृहेपूजितंधनुर्द्रष्टुका

ाधिकउवाच क्षालयामितवपादपंकजंनाथदारुदृषदोःकिमंतरम् मानुषीकरणचूर्णमस्तितेपादयोरितिकथाप्रथीयसी
२ पादांबुजंतेविमलंहिकृत्वापश्चात्परंतीरमहंनयामि नोचेत्तरीसद्युवतीमलेनस्याच्चेद्विभोविद्धिकुटुंबहानिः ४ इत्युक्त्वा
क्षालितौपादौपरंतीरंततोगताः कौशिकोरघुनाथेनसहितोमिथिलांययौ ५ विदेहस्यपुरंप्रातर्ऋषिवाटंसमाविशत् प्राप्तं
कौशिकमाकर्ण्यजनकोऽतिमुदान्वितः ६ पूजाद्रव्याणिसंगृह्यसोपाध्यायःसमाययौ दंडवत्प्रणिपत्याथपूजयामासकौ
शिकम् ७ मप्रच्छराघवौदृष्ट्वासर्वलक्षणसंयुतौ द्योतयंतौदिशःसर्वाश्चंद्रसूर्याविवापरौ ८ कस्यैतौनरशार्दूलौपुत्रौदे
वसुतोपमौ मनःप्रीतिकरौमेऽद्यनरनारायणाविव ९ प्रत्युवाचमुनिःप्रीतोहर्षयन्जनकंतदा पुत्रौदशरथस्यैतौभ्रातरौ
रामलक्ष्मणौ १० मखसंरक्षणार्थायमयानीतौपितुःपुरात् आगच्छन्राघवोमार्गेताटकांविश्वघातिनीम् ११ शरे
णैकेनहतवान्नोदितोमेतिविक्रमः ततोममाश्रमंगत्वाममयज्ञविहिंसकान् १२ सुबाहुप्रमुखान्हत्वामारीचंसागरे
क्षिपत् ततोगंगातटेपुण्येगौतमस्याश्रमेशुभे १३ गत्वातत्रशिलारूपागौतमस्यवधूःस्थिता पादपंकजसंस्पर्शा
त्कृतामानुषरूपिणी १४ दृष्ट्वाहल्यांनमस्कृत्यतयासम्यक्प्रपूजितः इदानींद्रष्टुकामस्तेगृहेमाहेश्वरंधनुः १५ पूजितं
राजभिःसर्वैर्दृष्टमित्यनुशुश्रुवे अतोदर्शयराजेंद्रशैवंचापमनुत्तमम् दृष्ट्वाऽयोध्यांजिगमिषुःपितरंद्रष्टुमिच्छति १६ मइदानीमागत

इत्यन्वयः तच्चसर्वैराजभिर्दृष्टमेवनतारूढज्यंकृतमित्यनुशुश्रुवेअनेनश्रुतमित्यर्थः १५ दृष्ट्वेत्यस्यधनुःकर्मयतःपितरंद्रष्टुमिच्छत्यतोयोध्यांजिगमिषुरित्यन्वयः १६ ७

१७ मंत्रिणंसुदामाख्यम् १८ १९ कौशिकोऽपितथेतिउक्त्वावक्ष्यमाणमाहेत्यन्वयः २० मौनीशेऋषिश्रेष्ठे २१ २२ परिकरंकटिवस्त्रबंधम् २३ गुणंज्याम् २४

इत्युक्तोमुनिनाराजापूजार्होविनिपूजया पूजयामासधर्मज्ञोविधिदृष्टेनकर्मणा १७ ततःसंप्रेषयामासमंत्रिणंबु
द्धिमत्तरम् जनकउवाच शीघ्रमानयविश्वेशचापंरामायदर्शय १८ ततोगतेमंत्रिवरेराजाकौशिकमब्र
वीत् यदिरामोधनुर्धृत्वाकोट्यामारोपयेद्गुणम् १९ तदामयाऽत्मजासीतादीयतेराघवायहि तथेतिकौशिकोऽप्याह
रामंसंवीक्ष्यसस्मितम् २० शीघ्रंदर्शयचापाग्र्यंरामायामिततेजसे एवंब्रुवतिमौनीशआगताश्चापवाहकाः २१ चा
पंगृहीत्वाबलिनःपंचसाहस्रसंख्यकाः घंटाशतसमायुक्तंमणिवज्रादिभूषितम् २२ दर्शयामासरामायमंत्रीमंत्रव
तांवरः दृष्ट्वारामःप्रहृष्टात्माबध्वापरिकरंदृढम् २३ गृहीत्वावामहस्तेनलीलयातोलयन्धनुः आरोपयामासगुणंप
श्यत्स्वखिलराजसु २४ ईषदाकर्षयामासपाणिनादक्षिणेनसः बभंजाखिलहृत्सारोदिशःशब्देनपूरयन् २५ दि
शश्चविदिशश्चैवस्वर्गमर्त्यरसातलम् तदद्भुतमभूत्तत्रदेवानांदिविपश्यताम् २६ छ छ छ

अखिलहृत्सारः अखिलप्राणिनांहिरण्यगर्भादीनांसकलब्रह्मांडस्थानांहृत्सारोबलंयस्यसः २५ मर्त्यंमनुष्यलोकम् २६ छ छ छ

२७ रघूद्वहमालिंग्यराजाःतिष्ठद्दृष्टोजातइतिशेषः सीतामातरोजनकपत्न्यः अंतःपुराजिरेतदंगणेआगताःकिमिदमितिविस्मयवशादितिभावः विस्मयमद्भुत
रसंलेभिरेप्रापुः २८ स्मितवक्त्रास्मितपदेआर्षः अर्शआद्यच्स्मितयुक्तंवक्त्रंयस्याःसा २९ कर्णपत्रैःकर्णभूषणैः उपलक्षितेतिशेषः चलितेनक्वणत् नूपुरंय-

आच्छादयंतःकुसुमैर्देवास्तुतिभिरीडिरे देवदुंदुभयोनेदुर्ननृतुश्चाप्सरोगणाः २७ द्विधाभग्नंधनुर्दृष्ट्वाराजालिं
ग्यरघूद्वहम् विस्मयंलेभिरेसीतामातरोंऽतःपुराजिरे २८ सीतास्वर्णमयींमालांगृहीत्वादक्षिणेकरे स्मितवक्त्रास्व
र्णवर्णासर्वाभरणभूषिता २९ मुक्ताहारैःकर्णपत्रैःक्वणच्चरणनूपुरा दुकूलपरिसंवीतावस्त्रांतर्व्यंजितस्तनी ३०
रामस्योपरिनिक्षिप्यस्मयमानामुदंययौ ततोमुमुदिरेसर्वेराजदाराःस्वलंकृतम् ३१ गवाक्षजालरंध्रेभ्योदृष्ट्वालोक
विमोहनम् ततोऽब्रवीन्मुनिंराजासर्वशास्त्रविशारदः ३२ भोकौशिकमुनिश्रेष्ठपत्रंप्रेषयसत्वरम् राजादशरथःशी
घ्रमागच्छतुसपुत्रकः ३३ विवाहार्थंकुमाराणांसदारःसहमंत्रिभिः तथेतिप्रेषयामाससदूतांस्त्वरितविक्रमान् ३४ तेग-
त्वाराजशार्दूलंरामश्रेयान्यवेदयन् श्रुत्वारामकृतंराजाहर्षेणमहताप्लुतः ३५

स्याःसा आर्षः समासः ३० निक्षिप्येत्यस्यमालाक-
र्मस्वलंकृतं लोकविमोहनंरामंदृष्ट्वामुमुदिरेइत्यन्वयः ३१ ३२ पत्रंसंदेशप्रापकलेखवत्पत्रसहितंदूतमित्यर्थः यथागच्छतितथापत्रंप्रेषयेत्यन्वयः सपु
त्रकः भरतादिसहितः ३३ ३४ राजशार्दूलंदशरथंरामश्रेयःविवाहरूपंरामकृतंधनुर्भंगम् ३५ ६ ६ ६

गजाश्वरथपत्तयइतिमध्यमपदलोपीसमासः द्वंद्वश्चेति सूत्रेसेनांगशब्देनरथिकादीनामेवग्रहणंनरथादीनामतोत्रनदोषःअतएवसंग्रामंहस्त्यश्वरथप
दातिभिरिति अल्पाच्तरसूत्रस्थभाष्यप्रयोगःसंगच्छतइत्यन्ये ३६ ३७ राम मातृःकौसल्याद्याःप्रस्थाप्यनगराद्बहिःसंप्रेष्यरथमारुह्य तयैवसेनयासार्द्धं

मिथिलागमनार्थायत्वरयामासमंत्रिणः गच्छंतुमिथिलांसर्वेगजाश्वरथपत्तयः ३६ रथमानयमेशीघ्रंगच्छाम्य
द्यैवमाचिरम् वसिष्ठस्त्वग्रतोयातुसदारःसहितोग्निभिः ३७ राममातृःसमादायमुनिर्मेभगवान्गुरुः एवंप्रस्थाप्य
सकलंराजर्षिर्विपुलंरथम् ३८ महत्यासेनयासार्द्धमारुह्यत्वरितोययौ आगतंराघवंश्रुत्वाराजाहर्षसमाकुलः ३९
प्रत्युज्जगामजनकःशतानंदपुरोधसा यथोक्तपूजयापूज्यंपूजयामाससत्कृतम् ४० रामस्तुलक्ष्मणेनाशुववंदे
चरणौपितुः ततोहृष्टोदशरथोरामंवचनमब्रवीत् ४१ दिष्ट्यापश्यामितेराममुखंफुल्लांबुजोपमम् मुनेरनुग्रहा
त्सर्वंसंपन्नममशोभनम् ४२ इत्युक्त्वाघ्रायमूर्धानमालिंग्यचपुनःपुनः हर्षेणमहताविष्टोब्रह्मानंदंगतोयथा ४३ ततो
जनकराजेनमंदिरेसन्निवेशितः शोभनेसर्वभोगाढ्येसदारःससुतःसुखी ४४ ततःशुभेदिनेलग्नेसुमुहूर्तेरघूत्त
मम् आनयामासधर्मज्ञोरामंसभ्रातृकंतदा ४५ रत्नस्तंभसुविस्तारेसुवितानेसुतोरणे मंडपेसर्वशोभाढ्येमुक्ता
पुष्पफलान्विते ४६ वेदविद्भिःसुसंबाधेब्राह्मणैःस्वर्णभूषितैः सुवासिनीभिःपरितोनिष्ककंठीभिरावृते ४७

ययावित्यन्वयः ३८ ३९ शतानंदपुरोधसासहितइतिशेषः यथोक्तपूजयायथाशास्त्रोक्तपूजया ४० ४१ फुल्लांबुजोपमंविकसितकमलसदृशं ४२ ब्रह्मानंदंगतःप्राप्तःसमा
धावितिशेषः ४३ ४४ ४५ वितानंवासःकृतमंगणाच्छादनंमंडपोऽत्रविवाहशाला ४६ सुसंबाधेसंकीर्णे सुवासिन्योजीवद्भर्तृकाः पतकोरुचकोरुक्मोनिष्कंवक्षोवि
भूषणेइतिकोशाद्वक्षोविभूषणंनिष्कंतत्कंठेयासांताभिः ४७

भेरीदुंदुभीवाद्यविशेषौवितस्तित्रितयदीर्घाताम्रनिर्मिताचर्मच्छन्नाचतुर्विंशत्यंगुलवदनद्वयाभेरी वर्तुलश्चर्मबद्धैकाननोदुंदुभिरितिवदंति रत्नांचितेर
त्नघटिते ४८ रामस्योभयपार्श्वयोःस्थितंवसिष्ठंकौशिकंच यथाक्रमंपूर्ववसिष्ठंततःकौशिकमितिक्रमेणपूजयित्वेत्यन्वयः ४९ सीतामानीयअग्रेकृत्वा ५० स

भेरीदुंदुभिनिर्घोषैर्गीतनृत्यैःसमाकुले दिव्यरत्नांचितेस्वर्णपीठेरामंन्यवेशयत् ४८ वसिष्ठंकौशिकंचैवशतानंदः
पुरोहितः यथाक्रमंपूजयित्वारामस्योभयपार्श्वयोः ४९ स्थापयित्वासतत्राग्निंज्वालयित्वायथाविधि सीतामानी
यशोभाढ्यांनानारत्नविभूषिताम् ५० सभार्योजनकःप्रायाद्रामंराजीवलोचनम् पादौप्रक्षाल्यविधिवत्तदपोमू
र्ध्न्यधारयत् ५१ याधृतामूर्ध्निशर्वेणब्रह्मणामुनिभिःसदा ततःसीतांकरेधृत्वासाक्षतोदकपूर्वकम् ५२ रामाय
प्रददौप्रीत्यापाणिग्रहविधानतः सीताकमलपत्राक्षीस्वर्णमुक्तादिभूषिता ५३ दीयतेमेसुतातुभ्यंप्रीतोभवरघूत्त
म इतिप्रीतेनमनसासीतांरामकरेऽर्पयन् ५४ मुमोदजनकोलक्ष्मींक्षीराब्धिरिवविष्णवे उर्मिलांचौरसींकन्यांलक्ष्म
णायददौमुदा ५५ तथैवश्रुतकीर्तिंचमांडवींभ्रातृकन्यके भरतायददावेकांशत्रुघ्नायापरांददौ ५६ चत्वारोदारसंप
न्नाभ्रातरःशुभलक्षणाः विरेजुःप्रभयासर्वेलोकपालाइवापरे ५७ ततोब्रवीद्वसिष्ठायविश्वामित्रायमैथिलःज
नकःस्वसुतोदंतंनारदेनाभिभाषितम् ५८

भार्योजनकोरामंप्रतिप्रायात्इत्यन्वयः ५१ याः गंगारूपाः ५२ ५३ सीतानाम्नी
मेसुतातुभ्यंदीयतेप्रीतोभवेति अनेननिष्कामतयाभगवत्प्रीतयेदानंकृतवानितिसूच्यते ५४ रामकरेसीतामर्पयन् जनकोलक्ष्मींविष्णवेऽर्पयन्समुद्रइव
मुमोद ५५ भ्रातृकन्यके कुशध्वजकन्यके ५६ ५७ ५८ ७. ७. ७.

सीतामुखात्लांगलाग्रकृतभूविवरात् ५९ पुत्रिकाभावेनभाविताम् ध्यानाम् ६० महतींमहतीसंज्ञां विश्वावसोस्तुबृहतीतुंबरोस्तुकलावतीमहतीनारदस्यस्या
त्सरस्वत्यास्तुकच्छपीत्युक्तेः ६१ ६२ ६३ चतुर्धारामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नरूपेण ६४ ६५ पूर्वभार्याअनादिशक्तिःसैवविराड्रूपभरणादस्यभार्यादेवगतिंदे

यज्ञभूमिविशुद्ध्यर्थंकर्षतोलांगलेनमे सीतामुखात्समुत्पन्नाकन्यकाशुभलक्षणा ५९ तामद्राक्षमहंप्रीत्यापुत्रिका
भावभाविताम् अर्पिताप्रियभार्यायैशरच्चंद्रनिभाननाम् ६० एकदानारदोभ्यागाद्विविक्तेम यिसंस्थिते रणयन्मह
तींवीणांगायन्नारायणंविभुम् ६१ पूजितःसुखमासीनोमामुवाचसुखान्वितः शृणुष्ववचनंगुह्यंतवाभ्युदयकारण
म् ६२ परमात्माहृषीकेशोभक्तानुग्रहकाम्यया देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थंरावणस्यवधायच ६३ जातोरामइतिख्यातोमाया-
मानुषवेषधृक् आस्तेदाशरथिर्भूत्वाचतुर्धापरमेश्वरः ६४ योगमायाऽपिसीतेतिजातावैतववेश्मनि अतस्त्वंराघवा-
यैवदेहिसीतांप्रयत्नतः ६५ नान्येभ्यःपूर्वभार्यैषारामस्यपरमात्मनः इत्युक्त्वाप्रययौदेवगतिंदेवमुनिस्तदा ६६ तदारभ्य
मयासीताविष्णोर्लक्ष्मीर्विभाव्यते कथंमयाराघवायदीयतेजानकीशुभा ६७ इतिचिंतासमाविष्टःकार्यमेकमचिं-
तयम् मत्पितामहगेहेतुन्यासभूतमिदंधनुः ६८ ईश्वरेणपुराक्षिप्तंपुरदाहादनंतरम् धनुरेतत्पणंकार्यमितिचिंत्यकृ
तंतथा ६९ सीतापाणिग्रहार्थायसर्वेषांमाननाशनम् त्वत्प्रसादान्मुनिश्रेष्ठरामोराजीवलोचनः ७० आगतोऽत्र
धनुर्द्रष्टुंफलितोमेमनोरथः अद्यमेसफलंजन्मरामत्वांसहसीतया ७१ ६ ६ ६

वलोकमार्गम् ६६ ६७ पितामहशब्देनतदादयोवंश्याः ६८ इतिचिंत्येत्येकंपदमितिल्यपोनानुपपत्तिः इतिविचार्यतथाकृतंपणभूतं तत्कृतमित्यर्थः ६९ ७० यत्पश्यामितन्मे
जन्मसफलमित्यन्वयः ७१

त्वत्पादांबुगंगारूपम् ७२ ७३ अधिरक्षिताअधिकोरक्षितेत्यर्थः ७४ यस्यरामस्यपादपंकजपरागेषुरक्ततरांरागोयेषांतैर्योगिवृंदैर्भवभयंसंसारभयंजितंदेवाः
यन्नामकीर्तनपराजितदुःखशोकाः जाताइतिशेषः ७५ दीनाराणामिति दीनारोरूपकैरष्टाविंशत्यापरिकीर्तितः सुवर्णस्सप्ततितमोभागोरूपकइष्यतइतिवि-

एकासनस्थंपश्यामिभ्राजमानंरविंयथा त्वत्पादांबुधरोब्रह्मासृष्टिचक्रप्रवर्तकः ७२ बलिस्त्वत्पादसलिलंधृ-
त्वाभूद्दिविजाधिपः त्वत्पादपांसुसंस्पर्शादहल्याभर्तृशापतः ७३ सद्यएवविनिर्मुक्ताकोन्यस्त्वत्तोधिरक्षिता ७४
यत्पादपंकजपरागसुरागयोगिवृंदैर्जितंभवभयंजितकालचक्रैः यन्नामकीर्तनपराजितदुःखशोकादेवास्तमेवशर
णंसततंप्रपद्ये ७५ इतिस्तुत्वानृपःप्रादाद्राघवायमहात्मने दीनाराणांकोटिशतंरथानामयुतंतथा ७६

ष्णुगुप्तोक्तेकात्यायनस्तु कार्षापणैश्चतुर्भिस्तुविज्ञेयोधान्यकोबुधैः तेद्वादशसुवर्णस्तुदीनारस्तुत्रिकः स्मृतइतिकार्षापणोदक्षिणस्यांदिशिरौप्यःप्रव
र्तितपणैर्निबद्धः पूर्वस्यांषोडशैवपणाः सत्विति षोडशपणरूप्यंदक्षिणस्थःकार्षापणइत्यर्थः अयुतंदशसहस्रम् ७६ ६५

नियुतंदशलक्षम् ७७ मुक्तारत्नमयोज्ज्वलान्हारानित्यन्वयः ७८ पूजयित्वायथोचितधनदानैरित्यर्थः ७९ ८० पातिव्रत्यंपुराणाद्युक्तपतिव्रताधर्मम्
भर्त्रादिवाक्यानुल्लंघनादिरूपम् वत्सेतिष्ठेत्येवंशिक्षयामासुरित्यर्थः ८१ आनकोदुंदुभिः तत्प्रभृतितूर्यसंबंधिघोषः स्वर्वासिभेर्यादिशब्दैः संमूर्च्छितोमिश्रि

अश्वानांनियुतंप्रादाद्गजानांशट्शतंतथा पत्तीनांलक्षमेकंतुदासीनांत्रिशतंददौ ७७ दिव्यांबराणि
हारांश्चमुक्तारत्नमयोज्ज्वलान् सीतायैजनकःप्रादात्प्रीत्यादुहितृवत्सलः ७८ वसिष्ठादीनृस्कृसंपू-
ज्यभरतंलक्ष्मणंतथा पूजयित्वायथान्यायंतथादशरथंनृपम् ७९ प्रस्थापयामासनृपोराजानंरघुस
त्तमम् सीतामालिंग्यरुदतींमातरःसाश्रुलोचनाः ८० श्वश्रुशुश्रूषणपरानित्यंराममनुव्रता पातिव्र
त्यमुपालंभ्यतिष्ठवत्सेयथासुखम् ८१ प्रयाणकालेरघुनंदनस्यभेरीमृदंगानकतूर्यघोषः स्वर्वासिभेरीघन
तूर्यशब्दैःसंमूर्च्छितोभूतभयंकरोऽभूत् ८२ छ छ छ छ छ

तःसन्प्राणिनांभयंकरोभूत् घनंकांस्यतालादि ८२ छ छ छ छ

इतिश्रीमत्सकलराज॰ अध्यात्मरामायणेसेतौबालकांडेषष्ठःसर्गः ६ मैथिलात् मैथिलपुरात् अतिघोराणिनिमित्तानि अशुभसूचकान् उत्पातान् १ २ ३

इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेबालकांडेषष्ठःसर्गः ६ सूतउवाच अथगच्छतिश्रीरामे मैथिलाद्योजनत्रयम् निमित्तान्यतिघोराणिददर्शनृपसत्तमः १ नत्वावसिष्ठंपप्रच्छकिमिदंमुनिपुंगव निमित्तानीहदृश्यंतेविषमाणिसमंततः २ वसिष्ठस्तमथप्राहभयमागामिसूच्यते पुनरप्यभयंतेऽद्यशीघ्रमेव भविष्यति ३ मृगाःप्रदक्षिणंयांतिपश्यत्वांशुभसूचकाः इत्येवंवदतस्तस्यववौघोरतरोनिलः ४ मुष्णंश्चक्षूंषिसर्वेषांपांसुवृष्टिभिरर्दयन् ततोव्रजन्ददर्शाग्रेतेजोराशिसमुपस्थितं ५ कोटिसूर्यप्रतीकाशंविद्युत्पुंजसमप्रभम् तेजोराशिंददर्शाथजामदग्न्यंप्रतापवान् ६ नीलमेघनिभंप्रांशुंजटामंडलमंडितम् धनुःपरशुपाणिंचसाक्षात्कालमिवांतकम् ७ कार्तवीर्यांतकंरामंदृप्तक्षत्रियमर्दनम् प्राप्तंदशरथस्याग्रेकालमृत्युमिवापरम् ८ तंदृष्ट्वाभयसंत्रस्तोराजादशरथस्तदा अर्घ्यादिपूजांविस्मृत्यत्राहित्राहीतिचाब्रवीत् ९ छ

मृगास्त्वांप्रदक्षिणंयांतिपश्येत्यन्वयः ४ मुष्णन् दर्शनशक्तिरहितानिकुर्वन् ५ ६ ७ अंतकंअंतकर्तारंकालमिव ८ ९ छ छ छ

१० राजानमना दृत्यरघूत्तममुवाचेत्यन्वयः मेनाम्नामदीयनाम्नाप्रसिद्धः सन्पृथ्वींचरसि अतोमन्नामहारकत्वान्मच्छत्रुरसि एवमपिक्षत्रियत्वाभिमानश्चे
तद्द्वंद्वयुद्धंप्रयच्छ ११ १२ त्वयियुद्धायोद्यतेऽपिनावन्नयोत्स्ये यावत्तेपरीक्षांनप्राप्स्येवैष्णवचापारोपणेनतुल्यबलंविज्ञाय त्वयायोत्स्यामीत्याह तदायुद्धमिति
तत्रतवासामर्थ्येतु त्वदीयसकलवधः प्रशस्तइतिभावः १३ १४ सर्वेषामपिचक्षुषांसर्वसंबंधिचक्षुषामित्यर्थः १५ १६ लक्ष्यंभेद्यम् १७ लोकान्तपोऽर्जितान्प

दंडवत्प्रणिपत्याह पुत्रप्राणंप्रयच्छमे इतिब्रुवंतंराजानमनादृत्यरघूत्तमम् १० उवाचनिष्ठुरंवाक्यंक्रोधात्प्रच-
लितेंद्रियः त्वंरामइतिनाम्नामेचरसिक्षत्रियाधम ११ द्वंद्वयुद्धंप्रयच्छाशुयदित्वंक्षत्रियोऽसिवै पुराणंजर्जरं
चापंभंक्त्वात्वंकत्थसेमुधा १२ अस्मिंस्तुवैष्णवेचापेआरोपयसिचेद्गुणम् तदायुद्धंत्वयासार्द्धंकरोमिरघुवंश-
ज १३ नोचेत्सर्वान्हनिष्यामिक्षत्रियांतकरोह्यहम् इतिब्रुवतिवैतस्मिन्चचालवसुधाभृशम् १४ अंधकारो
बभूवाथसर्वेषामपिचक्षुषाम् रामोदाशरथिर्वीरोवीक्ष्यतंभार्गवंरुषा १५ धनुराच्छिद्यतद्धस्तादारोप्यगुणमंज
सा तूणीराद्बाणमादायसंधायाकृष्यवीर्यवान् १६ उवाचभार्गवंरामंशृणुब्रह्मन्वचोमम लक्ष्यंदर्शयबाणस्य-
ह्यमोघोममसायकः १७ लोकान्पादयुगंवापिवदशीघ्रंममाज्ञया अयंलोकःपरोवाथत्वयागंतुंनशक्यते १८

रलोकगतिमितियावत्पादयुगंचरणयुगुलं इहलोकेतीर्थादिगतिमितियावत् मामाज्ञयेत्यनेनस्वस्यस्वरूपाविर्भावंसूचयति उक्तमेवार्थंस्फुटमाह अयमिति य
थात्वया अथैतदनंतरमयंलोकः परोवागंतुंनशक्यते एवंतथात्वाप्रतिकर्तव्यंममवर्तनेतच्छीघ्रंवदेत्यर्थः १८ छ छ छ

विकृताननः ग्रासपराभवत्वादिति शेषः १९ २० पुराणपुरुषं अनादित्वात् नवद्वाराख्यसर्वपूर्षुशयनाच्च विष्णुंव्यापकम् अंतर्बहिश्चसर्वत्रप्रविष्टंवाजगत्सर्गलयो
द्भवंजगतः सृष्टिसंहारस्थितयोयस्मात्तम् २१ २२ २३ फलितंफलसमर्थंजातंमच्चिदंशेनमद्रूपचिदाश्रयशक्त्यंशेन २४ कार्त्तवीर्यपितृहणमिति तपसः श्रमः त-

एवंत्वांहिप्रकर्तव्यंवदशीघ्रंममाज्ञया एवंवदतिश्रीरामेभार्गवोविकृताननः १९ संस्मरन्पूर्ववृत्तांतमिदंवचन-
मब्रवीत् रामराममहाबाहोजानेत्वांपरमेश्वरम् २० पुराणपुरुषंविष्णुंजगत्सर्गलयोद्भवम् बाल्येऽहंतपसा-
विष्णुमाराधयितुमंजसा २१ चक्रतीर्थेशुभंगत्वातपसाविष्णुमन्वहम् अतोषयंमहात्मानंनारायणमनन्य-
धीः २२ ततःप्रसन्नोदेवेशःशंखचक्रगदाधरः उवाचमांरघुश्रेष्ठप्रसन्नमुखपंकजः २३ श्रीभगवानुवा-
च उत्तिष्ठतपसोब्रह्मन्फलितंतेतपोमहत् मच्चिदंशेनयुक्तस्त्वंजहिहैहयपुंगवम् २४ कार्तवीर्यंपितृहणं
यदर्थेतपसःश्रमः ततस्त्रिःसप्तकृत्वस्त्वंहत्वाक्षत्रियमंडलम् २५ कृत्स्नांभूमिंकश्यपायदत्वाशांतिमुपावह
त्रेतामुखेदाशरथिर्भूत्वारामोऽहमव्ययः २६ उत्पत्स्येपरयाशक्त्यातदाद्रक्ष्यसिमांततः मत्तेजःपुनरादास्येत्वयि
दत्तंमयापुरा २७ तदातपश्चरंल्लोकेतिष्ठत्वंब्रह्मणोदिनम् इत्युक्त्वांतर्दधेदेवस्तथासर्वंकृतंमया २८ छ

पोरूपश्रमः राहोःशिरइतिवत् २५ २६ परयाशक्त्यात्वयिविद्यमानशक्त्यंशादधिकयाशक्त्यानतोदर्शनानंतरंमया त्वयिदत्तंमत्तेजः पुरायदापुनरादास्ये
तदेत्यन्वयः २७ ब्रह्मणोदिनंच २८ छ छ छ छ

[illegible] २९ ममप्रतीतोऽसिमयाप्रत्यभिज्ञातोसीत्यर्थः ननुमत्प्रत्यभिज्ञायाः किमेवंदौर्लभ्यंयेनैवंसंभ्रमस्तत्राहब्रह्मादिभिरिति तदलभ्यत्वेहेतुः प्रकृतेःपारगइति ३० जन्मादिषड्भावाः जायतेऽस्तिविपरिणमतेऽपक्षीयतेवर्द्धतेनश्यतीत्येवंरूपाःषड्भावविकारायतस्त्वंपूर्णोज्ञानेनातोऽज्ञानसंभवास्तेत्वयिनसंति अतस्त्वंनिर्विकारोगमनादिविवर्जितश्चासि ३१ ननुतेजोहरणादिक्रियायाइदानीमेवोक्तेः कथंनिष्क्रियत्वमतआह यथेति यथाशुद्धेएवजलादौफेनजा

सएवविष्णुस्त्वंरामजातोसिब्रह्मणार्थितः मयिस्थितंतुत्वत्तेजस्त्वयैवपुनराहृतम् २९ अद्यमेसफलंजन्मप्रतीतोसिममप्रभो ब्रह्मादिभिरलभ्यस्त्वंप्रकृतेःपारगोमतः ३० त्वयिजन्मादिषड्भावानसंत्यज्ञानसंभवाः निर्विकारोऽसिपूर्णस्त्वंगमनादिविवर्जितः ३१ यथाजलेफेनजालंधूमोवन्हौतथात्वयि त्वदाधारात्वद्विषयामायाकार्यंसृजत्यहो ३२ यावन्मायावृतालोकास्तावत्त्वांनविजानते अविचारितसिद्धैषाविद्याविद्याविरोधिनी ३३

लादिऔपाधिकंतथात्वयिक्रियौपाधिकीत्यर्थः उपाधिमेवाह त्वदाधारेति अन्यान्प्रतित्वामावृणोतीति त्वद्विषयाअस्वतंत्रतया त्वदधीनत्वात् त्वदाधाराचसेतिभावः ३२ उक्तंत्वद्विषयत्वमेवदर्शयति यावदिति साकुतस्तत्राह अविचारितसिद्धेति अनादिसिद्धाविचारेणैवसिद्धेति अनादिःसेतिभावः सैवमायाविद्याब्रह्मज्ञानंतद्विरोधिनीनस्मिन्सतिनश्यति तदुत्पत्तिंप्रतिबभातिच अतोविद्यापदेनोच्यतेइत्यर्थः विद्याविद्येश्रुतिप्रोक्तेएकत्वान्यधियौहितेइतिअभियुक्तः ३३ छ छ

कार्यसृजत्सहोइत्युक्तंतत्कार्यंदर्शयति अविद्येति देहादिसंघाते आदिनेंद्रियादितत्संघातावच्छिन्नेंऽतःकरणे प्रतिबिंबिताअनिर्वाच्येनसंबंधेनसंबद्धाचिच्छक्तिः प्राणादिप्रेरकत्वेनप्राणधारकत्वयाजीवइत्युच्यते जीवप्राणधारणइतिधातोः ३४ ननुचिच्छक्तेरक्रियत्वेनजीवेकर्तृत्वादिव्यवहारः कथमतआह यावदिति अभिमानोऽहमितिबुद्धिः यावद्विवेकाभावमूलकोदेहादिसंघातेहमितिअभिमानस्तावत्कर्तृत्वाद्यारोपेणतद्वानिवेत्यर्थः ३५ विशिष्टेएवकर्तृत्वादीत्युक्तमर्थंप्रत्येकंतन्निषेधेनद्रढयति आत्मनइतिसंसृतिःकर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यभिमानकृतःसंसारोनास्ति अपरिणामित्वादितिभावः एवंबुद्धेर्ज्ञानंनजडत्वादितिभावः तस्मात्तत्तद्वयं-

अविद्याकृतदेहादिसंघाते प्रतिबिंबिता चिच्छक्तिर्जीवलोकेस्मिन्जीवइत्यभिधीयते ३४ यावद्देहमनःप्राणबुद्ध्यादिष्वभिमानवान् तावत्कर्तृत्वभोक्तृत्वसुखदुःखादिभाग्भवेत् ३५ आत्मनःसंसृतिर्नास्तिबुद्धेर्ज्ञानंनजात्विति अविवेकाद्द्वयंयुक्त्वासंसारीतिप्रवर्तते ३६ जडस्यचित्समायोगाच्चित्त्वंभूयाच्चितेस्तथा जडसंगाज्जडत्वंहि जलाग्न्योर्मेलनंयथा ३७

युंक्त्वाहमितिबुद्ध्यागृहीत्वा तत्रहेतुरविवेकः संसारीजीवइति अहंकर्ताभोक्तेत्यादिरूपेणप्रवर्तते व्यवहरति तदुक्तम् नबुद्धेरवबोधोस्तिनात्मनोविद्यतेक्रिया अतोनान्यतरस्यापिजानातीतितुयुज्यतेइति ३६ नन्वेवंबुद्धेश्चितीसंज्ञानइतिधातुनिष्पन्नचित्त्वव्यवहारानुपपत्तिरतआह जडस्येति नन्वेवमहमज्ञ इतिव्यवहारानुपपत्तिरतआह तथाचितेर्जडसंयोगाज्जडत्वम् संमेलनेमिथोऽन्योन्यधर्मतिरोभावेदृष्टांत योर्मेघविद्युज्जलयोर्यथेत्यर्थः विद्युतःप्रकाशंजातमपिजलंआवृणोतिजलस्वरूपंजडमपिअग्निसंयोगाद्विद्युद्रूपेणप्रकाशरूपतांप्राप्नोतीत्यर्थः ३७

नन्वेवं[illegible]ाहै कथंमुच्यते तत्राह यावदिति संगसौख्यंसंगाज्जायमानंसुखंनविंदंति नप्राप्नोति तावदित्यर्थः सौख्यमिति स्वार्थेष्यञ् निवर्त्तेदितिप रस्मैपदमार्षम् ३८ सतांसंगेनलब्धया भक्त्यात्वांयदाजनाः समुपासतेतदातेभ्यः मायाशनैर्मंदंयातिअपसरति विक्षेपशक्तिंत्यजतीत्यर्थः अतएवसातावदेवं प्रतिपद्यते ३९ तवज्ञानमभेदेनयत्तद्युक्तः सद्गुरुस्त्वद्भक्तियोगात्तेनलभ्यते तदनंतरंतादृशगुरोः सकाशाद्वाक्यज्ञानंतत्त्वमसीतिवाक्यार्थाखंडार्थज्ञानंतत्प्र

यावत्त्वत्पादभक्तानांसंगसौख्यंनविंदति तावत्संसारदुःखौघान्ननिवर्त्तेन्नरः सदा ३८ सत्संगलब्धयाभक्त्या यदात्वांसमुपासते तदामायाशनैर्यातितानवंप्रतिपद्यते ३९ ततस्त्वज्ज्ञानसंपन्नः सद्गुरुस्तेनलभ्यते वाक्य ज्ञानंगुरोर्लब्ध्वात्वत्प्रसादाद्विमुच्यते ४० तस्मात्त्वद्भक्तिहीनानांकल्पकोटिशतैरपि नमुक्तिशंकाविज्ञानशं- कानैवसुखंतथा ४१ अतस्त्वत्पादयुगुलेभक्तिर्मेजन्मजन्मनि स्यात्त्वद्भक्तिमतांसंगोविद्यायाभ्यांविनश्यति लोकेत्वद्भक्तिनिरतास्त्वद्धर्मामृतवर्षिणः ४२ पुनंतिलोकमखिलंकिंपुनः स्वकुलोद्भवान् नमोस्तुजगतांनाथन मस्तेभक्तिभावन नमःकारुणिकानंतरामचंद्रनमो:स्तुते ४३ छ छ छ

सादाल्लब्ध्वाविमुच्यते आचार्यवान्पुरुषोवेदेतिश्रुतेः उपदेक्ष्यंतितेज्ञानंज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनइतिस्मृतेश्च मुक्तिशंकामुक्तिप्राप्तिसंभवनापिनतथासुखंनैवेत्यर्थः ४१ भक्तिकारणंभक्तिमत्संगः याभ्यांभक्तिमत्संगतज्जन्यभक्तिभ्यामविद्यासाक्षात्परंपरयाचमिलित्वानश्यति त्वद्धर्मस्तत्त्वज्ञानंतद्रूपामृतवर्षणशीलास्तदुपदेष्टार- स्तेनतेषांतत्त्वमर्थसिद्धम् ४२ कारुणिकेतिसंबोधनम् प्रकृतोपयोगाय ४३ छ छ छ

तवबाणायभूयात् त्वद्बाणनाश्यंभूयादित्यर्थः अनेनसर्वकर्मक्षयेणमुक्तिंदेहीतिव्यंग्यम् ४४ तद्व्यंग्यंबुध्वा तद्दानंभगवान्प्रतिजानीतेततइत्यादि ४५
अनंतत्कामदाने ४६ सोपिमुक्तिकारणसंपदंप्रार्थयते यदीति मधुसूदनेत्यनेनमोक्षप्रतिबंधकमत्कर्मनाशनेत्वंसमर्थइतिव्यज्यते ४७ विज्ञानंत्वदभेदसा
क्षात्कारः इदंभक्तिफलंयदिकदाचिदिदंनस्यात्तर्हिअंतेमरणकालेतवस्मृतिरवश्यंभूयादितिलोकोपकारायप्रार्थयते अंतेयामतिः सागतिरितिन्यायात्तत्स्मृतौ

देवयद्यत्कृतंपुण्यंमयालोकजिगीषया तत्सर्वंतवबाणायभूयाद्रामनमोस्तुते ४४ ततःप्रसन्नोभगवान्श्री
रामःकरुणामयः प्रसन्नोऽस्मितवब्रह्मन्यत्तेमनसिवर्त्तते ४५ दास्येतदखिलंकामंमाकुरुष्वात्रसंशयम् न
तःप्रीतेनमनसाभार्गवोराममब्रवीत् ४६ यदिमेऽनुग्रहोरामतवास्तिमधुसूदन त्वद्भक्तसंगस्त्वत्पादेदृढा
भक्तिःसदास्तुते ४७ स्तोत्रमेतत्पठेद्यस्तुभक्तिहीनोऽपिसर्वदा त्वद्भक्तिस्तस्यविज्ञानंभूयादंतेस्मृतिस्तव
४८ तथेतिराघवेणोक्तःपरिक्रम्यप्रणम्यतम् पूजितस्तदनुज्ञातोमहेंद्राचलमन्वगात् ४९ राजादशरथो
हृष्टोराममृतमिवागतम् आलिंग्यालिंग्यहर्षेणनेत्राभ्यांजलमुत्सृजेत ५० ततःप्रीतेनमनसास्वस्थचित्तः
पुरंययौ रामलक्ष्मणशत्रुघ्नभरतादेवसंमिताः ५१ स्वांस्वांभार्यामुपादायरेमिरेस्वस्वमंदिरे मातापितृभ्यां
संहृष्टोरामःसीतासमन्वितः ५२ छ छ छ छ

तल्लाभोऽवश्यंभावीतिभावः ४८ ४९ मृतमिवागतंक्षत्रियकुलांतकात्परावर्त्तनेनतथासंभावनाउत्सृजदित्यर्थः अडभावआर्षः ५० देवसंमिताः
देवतुल्याः ५१ ५२ छ छ छ छ छ

षयामासेत्यन्वयः ापत्यभूतयाशच्याशक्रेणचदेवमानेवेत्यर्थः ५५ साकेते अयोध्यायाम् लोकना
सः लोकैः सम्यग्गीताकीर्तिर्यस्यसकलजनसमूहस्यानंदसमूहरूपमूर्त्तिर्यस्य शतगुणानंदत्वात्तस्योनिभावः नित्यंश्रीः
पराशक्तिर्यस्य अतएवनिरवधिर्विभवः नित्यंमायायाआवरणशक्तिरूपायानिरासोयस्मात् मायासर्वथायंप्रत्यनावारिकेतिभावः मायाकार्यंसर्वमनुसर-

रेमेवैकुंठभवनेश्रियासहयथाहरिः युधाजिन्नामकैकेयीभ्राताभरतमातुलः ५३ भरतंनेतुमागच्छत्स्वराज्यं-
प्रीतिसंयुतः प्रेषयामासभरतंराजास्नेहसमन्वितः ५४ शत्रुघ्नंचापिसंपूज्ययुधाजितमरिंदमः कौसल्याशु-
शुभेदेवीरामेणसहसीतया देवमानेवपौलोम्याशच्याशक्रेणशोभना ५५ साकेतेलोकनाथप्रथितगुणगणो
लोकसंगीतकीर्तिः श्रीरामःसीतयास्तेऽखिलजननिकरानंदसंदोहमूर्त्तिः नित्यश्रीर्निर्विकारोनिरवधिविभ-
वोनित्यमायानिरासोमायाकार्यानुसारीमनुजइवसदाभातिदेवोऽखिलेशः ५६ इतिश्रीमदध्यात्मरामा-
यणेउमामहेश्वरसंवादेबालकांडेसप्तमःसर्गः ७ अध्यात्मबालकांडेत्वसर्गाःसप्तैवशंभुना दिष्टाःषट्युत्त-
रत्रिंशच्छ्लोकामोक्षप्रदानृणाम् ३६० अयंकांडःसमाप्तः छ छ छ

ति सत्तास्फूर्तिभ्यांव्याप्नोति तादृशः देवोऽपिअखिलेशोऽपिमाययैवयोमनुजइवभाति ५६ इतिश्री० अध्यात्मरामायणेसेतौबालकांडे
सप्तमःसर्गः ७ छ छ छ छ छ छ छ

इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेबालकांडंसमाप्तम्

अथ अध्यात्मरामायणे अयोध्याकांडप्रारंभः

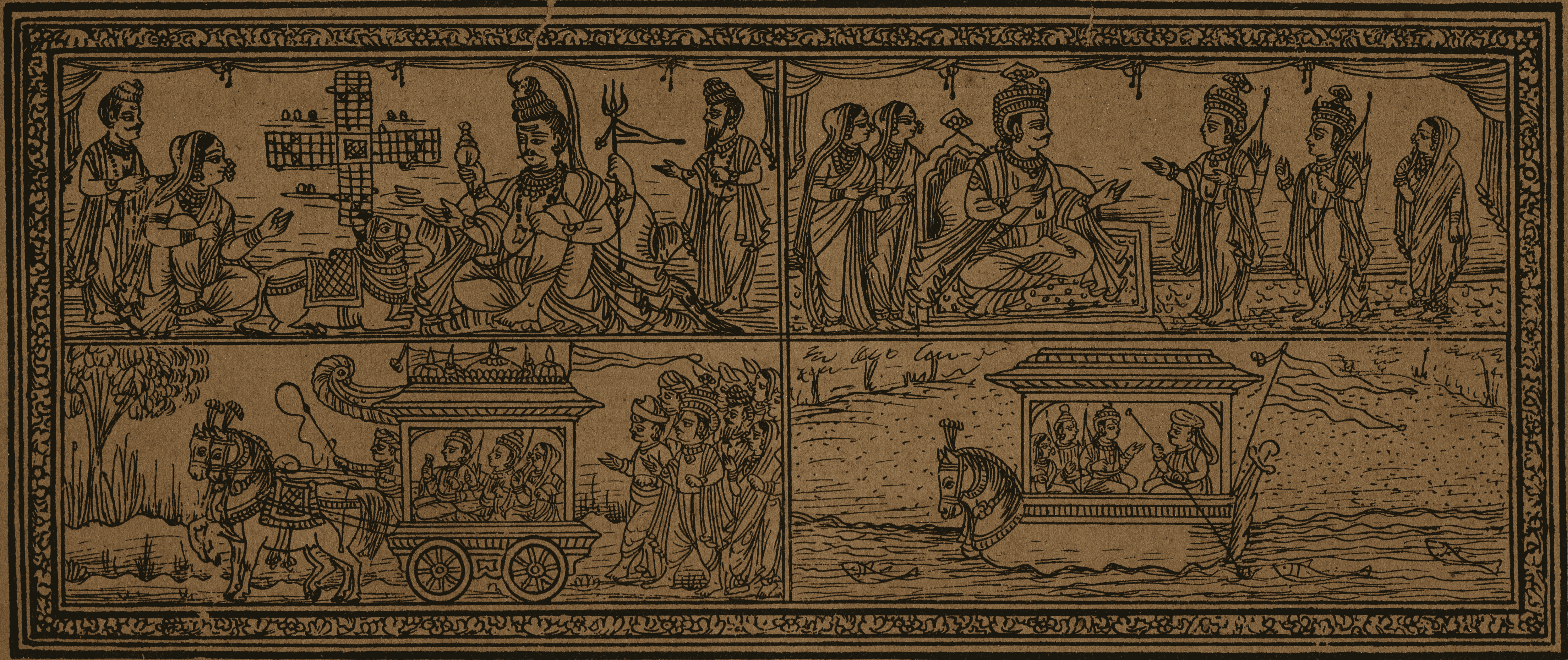

॥अथश्रीमद्‌ध्यात्मरामायणेबालकांडप्रारंभः॥

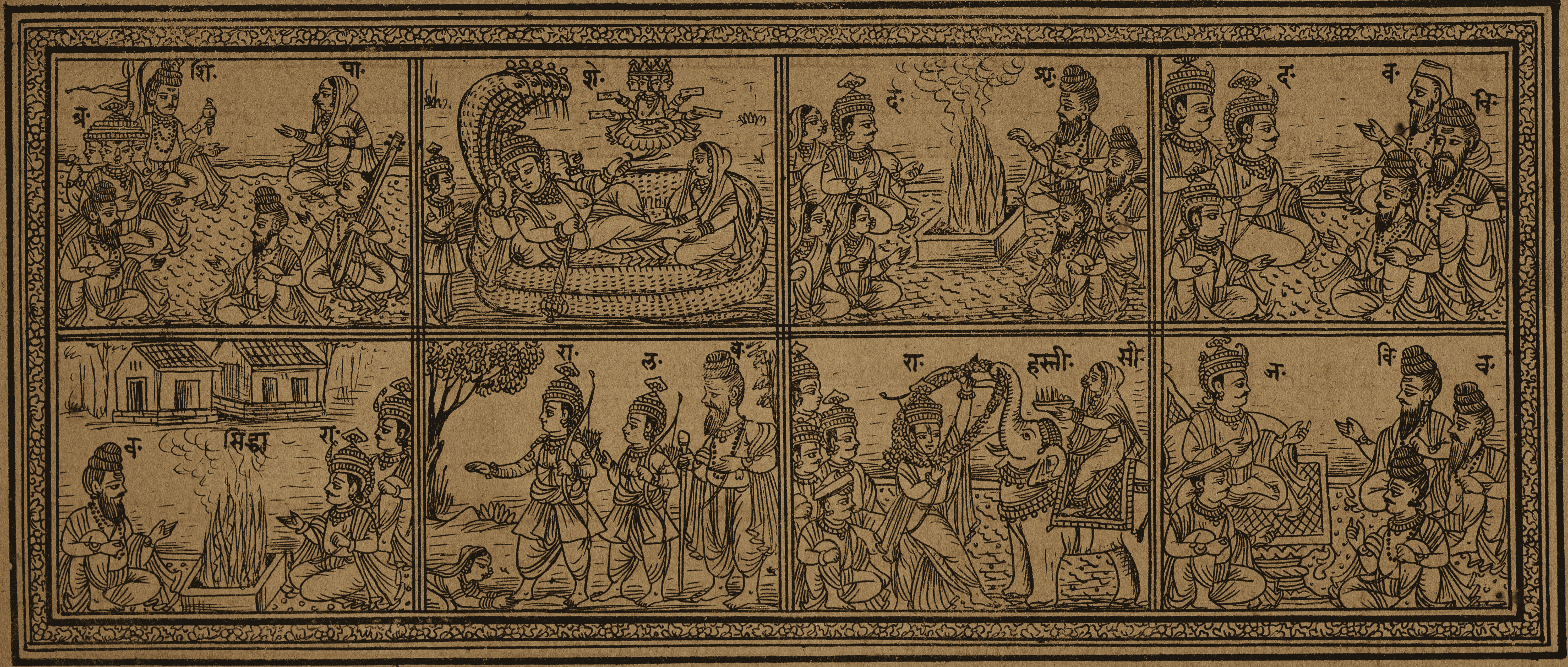
शि.
पा.
ब्र.
शे.
द.
शृ.
द.
व.
वि.
व.
सिद्धा
रा.
रा.
ल.
वि.
रा.
हस्ती.
सी.
ज.
वि.
व.

श्रीगणेशायनमः प्रथमेत्वथसर्गेऽत्ररामोनारदसंस्तुतः प्रतिज्ञांरावणवधेकृतवानितिवर्ण्यते १ अथद्वितीयेकांडेनारदमुखेनरावणवध
प्रवृत्तिरित्याह भगवान् शिवः एकदेति १ कौस्तुभेनामुक्तायुक्ताभूषितावाकंधरायस्यतं कौस्तुभशब्देनात्रतन्नामकतदाकारोभूषणविशेषः
२ तांबूलचर्वणादिभिर्विनोदयंतंक्रीडयंतंसीतामितिशेषः द्रष्टुमर्थाद्राघवं यत्रराघवस्तत्रदेशेऽबरात् आकाशात् अवतरदित्यर्थः ३

श्रीमहादेवउवाच एकदासुखमासीनंरामंस्वांतःपुराजिरे सर्वाभरणसंपन्नंरत्नसिंहासनेस्थितम् १ नीलोत्पल
दलश्यामंकौस्तुभामुक्तकंधरम् सीतयारत्नदंडेनचामरेणाथवीजितम् २ विनोदयंतंतांबूलचर्वणादिभिरादरात् ना
रदोऽवतरद्द्रष्टुमंबराद्यत्रराघवः ३ शुद्धस्फटिकसंकाशःशरच्चंद्रइवाऽमलः अतर्कितमुपायातोनारदोदिव्यदर्शनः
४ तंदृष्ट्वासहसोत्थायरामःप्रीत्याकृतांजलिः ननामशिरसाभूमौसीतयासहभक्तिमान् ५ उवाचनारदंरामः
प्रीत्यापरमयायुतः संसारिणांमुनिश्रेष्ठदुर्लभंतवदर्शनम् ६ अस्माकंविषयासक्तचेतसांनितरांमुने अवाप्तंमेपू
र्वजन्मकृतपुण्यमहोदयैः संसारिणाऽपिहिमुनेलभ्यतेसत्समागमः ७ अतस्तवदर्शनादेवकृतार्थोऽस्मिमुनीश्वर
किंकार्यंतेमयाकार्यंब्रूहितत्करवाणिभो ८ अथतंनारदोऽप्याहराघवंभक्तवत्सलम् किंमोहयसिमांरामवाक्यै
र्लौकानुसारिभिः ९ संसार्यहमितिप्रोक्तंसत्यमेतत्त्वयाविभो जगतामादिभूतायासामायागृहिणीतव १०

४ ५ संसारिणामेवदुर्लभम् ६ तत्रापिविषयासक्तचेतसांनितरामित्यर्थः तादृशमपितवदर्शनंपूर्वजन्मकृतानियानिपुण्यानिपुण्यकर्मा
णितज्जन्यमहोदयैः शुभादृष्टैरवाप्तमित्यर्थः महतः फलस्योदयोयेभ्यस्तैरितिवाच्योर्थः ननुसंसारिणांदुर्लभंवस्तुकथंत्वयालब्धंतत्राह संसा
रिणेति काकतालीयन्यायेनेतिभावः ७ ८ ९ आदिभूतामूलप्रकृतिः मायांतुप्रकृतिंविद्यान्मायिनंतुमहेश्वरमितिश्रुतेः १० ७

त्वत्सन्निकर्षादिति अचेतनत्वेनतस्याश्चेतनसन्निकर्षापेक्षत्वादितिभावः अतएवसात्वदाश्रयेति त्वत्सन्निकर्षेणतस्याःस्रष्टृत्वात्सा त्वदाश्रये त्यर्थः त्रिगुणात्मकाःसुखदुःखमोहस्वभावा सत्वरजस्तमोरूपगुणत्रयात्मिका ११ अतएवस्वगुणानुरूपास्तथागुणाः प्रजाः सूतेतादृश्यागृहिण्यायुक्तः लोकत्रयरूपगेहेगृहस्थस्त्वमित्युदाहृतः १२ इदानींसर्वंस्त्रीरूपंसीतैवसर्वंपुंरूपंत्वमेवेति सार्वात्म्येनस्तुवंस्त्वमेवगृहस्थइत्यर्थमु

त्वत्सन्निकर्षाज्जायंतेतस्यांब्रह्मादयःप्रजाः त्वदाश्रयासदाभातिमायायात्रिगुणात्मिका ११ सूतेऽजस्रंशुक्लकृष्णलोहिताःसर्वदाप्रजाः लोकत्रयमहागेहेगृहस्थस्त्वमुदाहृतः १२ त्वंविष्णुर्जानकीलक्ष्मीःशिवस्त्वंजानकीशिवा ब्रह्मात्वंजानकीवाणीसूर्यस्त्वंजानकीप्रभा १३ भवान्शशांकःसीतातुरोहिणीशुभलक्षणा शक्रस्त्वमेवपौलोमीसीतास्वाहानलोऽभवान् १४ यमस्त्वकालरूपश्चसीतासंयमिनीप्रभो निर्ऋतिस्त्वंजगन्नाथतामसीजानकीशुभा १५ रामत्वमेववरुणोभार्गवीजानकीशुभा वायुस्त्वंरामसीतातुसदागतिरितीरिता १६ कुबेरस्त्वंरामसीतासर्वसंपत्प्रकीर्तिता रुद्राणीजानकीप्रोक्तारुद्रस्त्वंलोकनाशकृत् १७ लोकेस्त्रीवाचकंयावत्तत्सर्वंजानकीशुभा पुन्नामवाचकंयावत्तत्सर्वंत्वंहिराघव १८ तस्माल्लोकत्रयेदेवयुवाभ्यांनास्तिकिंचन १९ त्वदाभासोदिताज्ञानमव्याकृतमितीर्यते तस्मान्महांस्ततःसूत्रंलिंगंसर्वात्मकंततः २०

पपादयति त्वमित्यादिना १३ पौलोमी शची अनलोऽग्निः १४ १५ १६ १७ विशिष्यकिंचिदुक्त्वासामान्येनोपसंहरति लोकेइति १८ लोकत्रयगृहस्थत्वमुपसंहरति तस्मादिति युवाभ्यामन्यदितिशेषः तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुत्वासर्वत्रेश्वरचैतन्येनैवचेतनत्वमितिभावः १९ तदेवोपपादयति त्वदिति त्वदाभासेनत्वत्संबंधेनोदितंसृष्ट्युन्मुखत्वप्राप्तमीदृशमज्ञानंमायैवाव्याकृतपदेनोच्यते महान्बुद्धितत्त्वंततः सूत्रमहंकारः ततः सर्वात्मकंसर्वकार्यात्मकंलिंगंलिंगदेहः २० ५ ५ ५

सर्वात्मकत्वमाह अहंकारश्चबुद्धिश्चेत्यादिपंचेत्यस्यसूक्ष्मभूतानीतिशेषः प्राणेंद्रियाणिपंचप्राणाः पंचेंद्रियाणिमनस्त्वहंकारेणैवसंगृहीतं तत्राहंकारोऽहमित्याकारवृत्तिविशेषः बुद्धिरध्यवसायात्मकंमहत्तत्वं कर्मेंद्रियाणिभूतेष्वंतर्भूतानितल्लिंगंलिंगदेहएवप्राज्ञैः जन्ममृत्युसुखादिमदुच्यतइत्यर्थः २१ सएवलिंगदेहाभिमान्येवेत्यर्थः जगन्मयोहिरण्यगर्भः तत्समष्टिरूपत्वात्तस्येत्यर्थः अवाच्यासत्त्वासत्त्वाभ्यामनिर्वाच्याऽनादिरुत्पत्तिरहिताकारणोपाधिः संसारकारणरूपकूटस्थस्यब्रह्मणउपाधिः २२ स्थूलं स्थूलदेहः तत्समष्ट्युपाधिर्विराट् सूक्ष्मंलिंगदेहस्तत्समष्ट्युपाधिर्हिरण्यगर्भः कारणोपाधिरीश्वरः एतैर्विशिष्टोजीवः अंतर्यामितयाईशस्यापितत्रांतर्भावात् उपाधित्रयविमुक्तोयःसपरमेश्वरः तुरीयइत्यर्थः विराट् हिरण्यगर्भश्चकारणंचेत्युपा

अहंकारश्चबुद्धिश्चपंचप्राणेंद्रियाणिच लिंगमित्युच्यतेप्राज्ञैर्जन्ममृत्युसुखादिमत् २१ सएवजीवसंज्ञश्चलोकेभातिजगन्मयः
अवाच्यानाद्यविद्यैवकारणोपाधिरुच्यते २२ स्थूलंसूक्ष्मंकारणाख्यमुपाधित्रितयंचितेः एतैर्विशिष्टोजीवस्याद्वियुक्तःपरमेश्वरः २३
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्याख्यासंसृतिर्याप्रवर्तते तस्याविलक्षणःसाक्षीचिन्मात्रस्त्वंरघूत्तम २४ त्वत्तएवजगज्जातंत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितम्
त्वय्येवलीयतेकृत्स्नंतस्मात्त्वंसर्वकारणम् २५ रज्जावहिमिवात्मानंजीवंज्ञात्वाभयंभवेत् परात्माऽहमितिज्ञात्वाभयदुःखैर्विमुच्यते २६

धयः ईशस्ययत्त्रिभिर्हीनंतुरीयंतत्पदंविदुरितिवार्त्तिकोक्तेः २३ तत्रस्थूलसूक्ष्मोपाधिभ्यांकारणोपाधेः साक्षिणोभेदकमाह जाग्रदिति इंद्रियादिवृत्तिमतीजाग्रदवस्थाविश्वसाक्षिणी इंद्रियवृत्त्यभावकालिकीअंतःकरणवासनानिमित्तार्थोपलंभरूपातैजससाक्षिणीस्वप्नावस्था प्राज्ञसाक्षिणी निद्रावृत्त्यतिरिक्तसर्ववृत्त्यभावरूपासुषुप्त्यवस्था एतत्त्रयात्मिकायाः संसृतेरविद्यात्मकत्वात् ततोविलक्षणश्चिन्मात्ररूपः साक्षीकारणोपाधिस्त्वमित्यर्थः .... जगज्जन्मादिकारणमपित्वमेवेत्याह त्वत्तइति कृत्स्नमविद्यासहितं २५ रज्जाविति रज्जोरहित्वेनज्ञानाद्यथाभयंतथात्मानंजीवत्वेनज्ञानतोभयंसंसाररूपं तस्याएवरज्जोरज्जुत्वेनज्ञानाद्यथाभयनिवृत्तिः तथास्वस्यपरमात्मत्वेनज्ञानात्तन्निवृत्तिरित्यर्थः २६ ५ ५ ५

चिन्मात्रज्योतिरूपेण भवता सर्वदेहेषु वर्त्तमानाः सर्वा बुद्धयोंऽतःकरणानि यस्मात्प्रकाश्यंते तत्तद्वृत्तिनिर्भासिसंपाद्यंते अतो भवान् सर्वस्यात्मांऽतर्यामीत्य
र्थः २७ अज्ञानात्त्वत्स्वरूपाज्ञानात्त्वयि इदं सर्वं जगत् न्यस्यते आरोप्यते जगद्रूपेण त्वं गृह्यस इत्यर्थः यथा रज्जुतत्त्वाज्ञानाद्भासमानस्य भुजंगस्य र
ज्जुज्ञानाल्लयः एवं त्वत्स्वरूपज्ञानाज्जगतो लयः अतस्तज्ज्ञानं सदाऽभ्यसेत् तच्चिंतनं तत्कथनमन्योऽन्यं तत्प्रबोधनं एकांते तत्परत्वं चैतदभ्यासं विदुर्बु
धा इत्युक्तमभ्यासं कुर्यात् २८ त्वत्पादभक्तियुक्तानां श्रवणकीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनं अर्चनं वंदनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनं इत्येवं नवविधभक्तियु

चिन्मात्रज्योतिषा सर्वाः सर्वदेहेषु बुद्धयः त्वया यस्मात्प्रकाश्यंते सर्वस्यात्मा ततो भवान् २७ अज्ञानान्न्यस्यते सर्वं त्वयि रज्जौ भु
जंगवत् त्वज्ज्ञानाल्लीयते सर्वं तस्माज्ज्ञानं सदाऽभ्यसेत् २८ त्वत्पादभक्तियुक्तानां विज्ञानं भवति क्रमात् तस्मात्त्वद्भक्तियुक्ता
ये मुक्तिभाजस्त एव हि २९ अहं त्वद्भक्तभक्तानां तद्भक्तानां च किंकरः अतो मामनुगृह्णीष्व मोहयस्व न मां प्रभो ३० त्वन्नाभिकम
लोत्पन्नो ब्रह्मा मे जनकः प्रभो अतस्तवाहं पौत्रोऽस्मि भक्तं मां पाहि राघव ३१ इत्युक्त्वा बहुशो नत्वा स्वानंदाश्रुपरिप्लुतः उवाच वचनं
राम ब्रह्मणा नोदितोऽस्म्यहम् ३२ रावणस्य वधार्थाय जातोऽसि रघुसत्तम इदानीं राज्यरक्षार्थं पिता त्वामभिषेक्ष्यति ३३ यदि राज्या
भिसंसक्तो रावणं न हनिष्यसि प्रतिज्ञा ते कृता राम भूभारहरणाय वै ३४ तत्सत्यं कुरु राजेंद्र सत्यसंधस्त्वमेव हि श्रुत्वैतद्गदितं रामो
नारदं प्राह सस्मितम् ३५ शृणु नारद मे किंचिद्विद्यतेऽविदितं क्वचित् प्रतिज्ञातं च यत्पूर्वं करिष्ये तन्न संशयः ३६

क्तानां

माद्वैराग्यश्रवणादिक्रमेण विज्ञानमपरोक्षसाक्षात्कारो भवत्यतस्त एव मुक्तिभाज इत्यर्थः २९ न मोहयस्व स्वमाययेत्यर्थः ३० ३१ नोदितोऽस्मि त्वद्भक्ति
देशं देशं वक्तुं प्रेरितोऽस्मि ३२ ३३ भूभारहरणाय कृता ते प्रतिज्ञा व्यर्था स्यादिति शेषः ३४ तस्मात्त्वत्प्रतिज्ञातं वचः सत्यं कुरु यतस्त्वमेव सत्यसंधः सत्यप्रति
ज्ञः ३५ अविदितमिति निच्छेदः विद्यते इत्यत्र काकुः क्वचिद्देशे काले वा किंचिद्वस्तु मेऽविदितं विद्यते अपि तु नेत्यर्थः सर्वं विदितमेवास्ते इत्यर्थः ३६

कालानुरोधेनेति कालस्यमुख्यतायामयैवस्थापितत्वादितिभावः असुरमंडलंरक्षोमंडलरूपंभूभारं ३७ ३८ ३९ देवगतिंदेवलोकमार्गं ४०
कैवल्यंविमोक्षं ब्रह्मैकत्वलक्षणंमोक्षं विरतिर्वैराग्यं ४१ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्म
णः पुत्रस्यश्रीरामवर्मणः कृतौअध्यात्मरामायणसेतौअयोध्याकांडेप्रथमःसर्गः १ द्वितीयेराज्ञिरामस्याभिषेकं कर्तुमुद्यते मंथ

किंतुकालानुरोधेनतत्तत्प्रारब्धसंक्षयात् हरिष्येसर्वभूभारं क्रमेणासुरमंडलम् ३७ रावणस्यविनाशार्थंश्वोगंतादंडकान
नम् चतुर्दशसमास्तत्रह्युषित्वामुनिवेषधृक् ३८ सीतामिषेणतंदुष्टंसकुलंनाशयाम्यहम् एवंरामेप्रतिज्ञातेनारदःप्रमुमोदह
३९ प्रदक्षिणत्रयंकृत्वादंडवत्प्रणिपत्यतम् अनुज्ञातश्चरामेणययौदेवगतिंमुनिः ४० संवादंपठतिशृणोतिसंस्मरेद्वा
योनित्यंमुनिवररामयोःसभक्त्या संप्राप्नोत्यमरसुदुर्लभंविमोक्षंकैवल्यंविरतिपुरःसरंक्रमेण ४१ इतिश्रीमदध्या
त्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेप्रथमःसर्गः १ श्रीमहादेवउवाच अथराजादशरथःकदा
चिद्रहसिस्थितः वसिष्ठंस्वकुलाचार्यमाहूयेदमभाषत १ भगवन्राममखिलाःप्रशंसंतिमुहुर्मुहुः पौराश्च
नैगमावृद्धामंत्रिणश्चविशेषतः २ ततःसर्वगुणोपेतंरामंराजीवलोचनम् ज्येष्ठंराज्येऽभिषेक्ष्यामिहृद्धो
ऽहंमुनिपुंगव ३ भरतोमातुलंद्रष्टुंगतःशत्रुघ्नसंयुतः अभिषेक्ष्येश्वएवाशुभवांस्तच्चानुमोदताम् ४

रामोहिताराज्ञीविघ्नंचक्रइतीर्यते १ अथराजेति रहसिएकांते १ नैगमाःनिगमेवणिक्पथेभवाः यद्वा निगमंवेदंतदर्थंवाविदंतितेनैगमाः
२ ततःसर्वप्रजानुरागात् ३ भरतोमातुलमिति अनेनकैकेयीप्रतिबंधशंकानिरासः भरतागमनपर्यंतमेनमभिषेक्ष्ये तदाग
मनोत्तरमुभयोर्विभागंकरिष्यामीत्येवंनासमाधास्य इतिभावः ४ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

संभारोऽभिषेकसामग्री मंत्रयेति अधिवासनार्थमितिशेषः उच्छ्रीयंतामुत्थाप्यंतामित्यर्थः ५ तोरणानिउच्छ्रीयंतामित्यनुकर्षः ६ ७
८ मध्यकक्षेमध्यद्वारे षोडशेतिकन्यकान्वयि वाल्मीकिनाऽपिकन्यानामष्टसंख्याद्विरुक्ता अष्टौकन्याश्चरुचिरामत्तश्चवरवारणः अष्टौक-
न्याश्चमांगल्याः सर्वाभरणभूषिताइति गजइत्युत्तरान्वयि९ नानातीर्थोदकैः प्रयागादितीर्थोदकैः १० व्याघ्रचर्माणिनववा त्रीणिवा भद्रपीठास्तर

संभाराःसंभ्रियंतांचगच्छमंत्रयराघवम् उच्छ्रीयंतांपताकाश्चनानावर्णाःसमंततः ५ तोरणानिविचित्राणिस्वर्णमु
क्तामयानिवै आहूयमंत्रिणंराजाऽहमत्रमंत्रिसत्तमं ६ आज्ञापयतियद्यत्त्वांमुनिस्तत्तत्समानय यौवराज्येऽभिषेक्ष्यामि
श्वोभूतेरघुनंदनम् ७ तथेतिहर्षात्समुनिंकिंकरोमीत्यभाषत तमुवाचमहातेजावसिष्ठोज्ञानिनांवरः ८ श्वःप्रभातेम
ध्यकक्षेकन्यकाःस्वर्णभूषिताः तिष्ठंतुषोडशगजःस्वर्णरत्नादिभूषितः ९ चतुर्दंतःसमायातुऐरावतकुलोद्भवः नाना
तीर्थोदकैःपूर्णाःस्वर्णकुंभाःसहस्रशः १० स्थाप्यंतांनववैयाघ्रचर्माणित्रीणिवानय श्वेतच्छत्रंरत्नदंडंमुक्तामणिविराजि
तम् ११ दिव्यमाल्यानिवस्त्राणिदिव्यान्याभरणानिच मुनयःसत्कृतास्तत्रतिष्ठंतुकुशपाणयः १२ नर्तक्योवारमुख्याश्चगा
यकावेणुकास्तथा नानावादित्रकुशलावादयंतुनृपांगणे १३ हस्त्यश्वरथपादाताबहिस्तिष्ठंतुसायुधाः नगरेयानितिष्ठंति
देवतायतनानिच १४ तेषुप्रवर्त्ततांपूजानानाबलिभिरादृता राजानःशीघ्रमायातुनानोपायनपाणयः १५ इत्यादिश्य
मुनिःश्रीमानसुमंत्रंनृपमंत्रिणम् स्वयंजगामभवनंराघवस्यातिशोभनम् १६

णार्थमित्यर्थः ११ दिव्यान्याभरणानि
चेत्यत्रस्थाप्यंतामित्यनुकर्षः १२ वारमुख्याः वारः संकेतदिनमेवमुख्यंभर्तृनियमेयासांताः वेश्याइत्यर्थः वेणुकाः वेणुवादनशी-
लाः १३ हस्त्यश्वरथपादाताइत्युपपत्तिरुक्ता १४ नानाबलिभिः पूजोपकरणैः १५ १६ छ छ छ छ

१७ आचार्यत्वादति हृद्गत्वाच्च द्वारपालैरवारितो भवनंप्रविश्यांतः अंतःपुरंप्रविष्ट इतिशेषः १८ पानीयमानिनाय अर्घ्यपाद्यार्थमितिभावः १९ तदापः तत्पादप्रक्षालनजलं २० अब्रवीत् वसिष्ठमितिशेषः २१ त्वत्पादसलिलंगंगारूपंजलम् २२ उपदेशकृद्ब्राह्मणेष्वेवंभक्तिः कार्येतिलोकानुपदिशंनित्यर्थः २३ भक्तिसिद्धये इत्यनेनसर्वेतरस्वरूपापेक्षयारामस्वरूपेभक्तिरेवसर्वेष्टसाधनमितिसूचितम् २४ त्वंमाययेति मायया च्छा

रथमारुह्यभगवान्वसिष्ठोमुनिसत्तमः श्रीणिकक्षाण्यतिक्रम्यरथात्क्षितिमवातरत् १७ अंतःप्रविश्यभवनंस्वाचार्यत्वादवारितः गुरुमागतमाज्ञायरामस्तूर्णंकृतांजलिः १८ प्रत्युद्गम्यनमस्कृत्यदंडवद्भक्तिसंयुतः स्वर्णपात्रेणपानीयमानिनायाशुजानकी १९ रत्नासनेसमावेश्यपादौप्रक्षाल्यभक्तितः तदापःशिरसाधृत्वासीतयासहराघवः २० धन्योऽस्मीत्यब्रवीद्रामस्तवपादांबुधारणात् श्रीरामेणैवमुक्तस्तुप्रहसन्मुनिरब्रवीत् २१ त्वत्पादसलिलंधृत्वाधन्योभूद्गिरिजापतिः ब्रह्माऽपिमत्पितातेंघ्रिपादतीर्थहताशुभः २२ इदानींभाषसेयत्त्वंलोकानामुपदेशकृत् जानामित्वांपरात्मानंलक्ष्म्यासंजातमीश्वरम् २३ देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थं भक्तानांभक्तिसिद्धये रावणस्यवधार्थायजातंजानामिराघव २४ तथापिदेवकार्यार्थंगुह्यंनोद्घाटयाम्यहम् यथात्वंमाययासर्वंकरोषिरघुनंदन २५ तथैवानुविधास्येहं शिष्यस्त्वंगुरुरप्यहम् गुरुर्गुरूणांत्वंदेवपितॄणांत्वंपितामहः २६ अंतर्यामीजगद्यात्रावाहकस्त्वमगोचरः शुद्धसत्वमयंदेहंधृत्वास्वाधीनसंभवम् २७ मनुष्यइवलोकेऽस्मिन्भासित्वंयोगमायया पौरोहित्यमहंजानेविगर्ह्यंदूष्यजीवनम् २८

दितस्वस्वरूपोयथाव्यवहरसितथैवत्वयिशिष्यत्वेनगुरुर्भूत्वाऽहंव्यवहरिष्यामीत्यर्थः २५ वास्तवमर्थमाह गुरुरिति गुरूणामस्मद्गुरूणांब्रह्मादीनां २६ तत्रैवहेतुमाह अंतर्यामीति अंतःस्थित्वा सर्वनियामकः अगोचरः वाङ्मनसयोरप्यविषयः स्वाधीनसंभवत्वंमायाधिष्ठातृत्वात् २७ दूष्यजीवनंदुष्टजीविकारूपंपौरोहित्यंराजपुरोहितत्वम् २८ छ छ

२९ त्वत्संबंधाकांक्षारूपाऽशासंबंधमाह आचार्यत्वसिद्धयइति ३० लब्धाचार्यकत्वाद्गुरुदक्षिणांयाचतेत्वदधीनेत्यादि ३१ गुरुनिष्कृतिकामःगुरो
प्रत्युपकारकरणेच्छुः ३२ एवमयंमत्स्वरूपमन्यत्रापिप्रकटइष्यतीति शंकामुन्नीयाह प्रसंगादिति ३३ आमंत्रयितु बोधयितुं ३४ प्रातर्गमिष्यसि

इक्ष्वाकूणांकुलेरामःपरमात्माजनिष्यते इतिज्ञातंमयापूर्वंब्रह्मणाकथितंपुरा २९ ततोऽहमाशयारामतवसंबंधकांक्षया
अकार्षंगर्हितमपितवाचार्यत्वसिद्धये ३० ततोमनोरथोमेऽद्यफलितोरघुनंदन त्वदधीनामहामायासर्वलोकैकमोहिनी ३१
मांयथामोहयेन्नैवतथाकुरुरघूद्वह गुरुनिष्कृतिकामस्त्वंयदिदेह्येतदेवमे ३२ प्रसंगात्सर्वमप्युक्तंनवाच्यंकुत्रचिन्मया रा
ज्ञादशरथेनाहंप्रेषितोऽस्मिरघूद्वह ३३ त्वामामंत्रयितुंराज्येश्वोऽभिषेक्ष्यतिराघव अद्यत्वंसीतयासार्धंसुपवासंयथाविधि
३४ कृत्वाशुचिर्भूमिशायीभवरामजितेंद्रियः गच्छामिराजसान्निध्यंत्वंतुप्रातर्गमिष्यसि ३५ इत्युक्त्वारथमारुह्यययौराज
गुरुर्द्रुतम् रामोपिलक्ष्मणंदृष्ट्वाप्रहसन्निदमब्रवीत् ३६ सौमित्रेयौवराज्येमेश्वोऽभिषेकोभविष्यति निमित्तमात्रमेवाहंकर्त्ता
भोक्तात्वमेवहि ३७ ममत्वंहिबहिःप्राणोनात्रकार्याविचारणा ततोवसिष्ठेनयथाभाषितंतत्तथाऽकरोत् ३८ वसिष्ठोऽपि
नृपंगत्वाकृतंसर्वंन्यवेदयत् वसिष्ठस्यपुरोराज्ञाह्युक्तंरामाभिषेचनम् ३९ यदातदैवनगरेश्रुत्वाकश्चित्सुमान्जगौ
कौसल्यायैराममात्रेसुमित्रायैतथैवच ४० श्रुत्वातेहर्षसंपूर्णेददतुर्हारमुत्तमम् तस्मैततःप्रीतमनाःकौसल्यापुत्रवत्स
ला ४१

राजसान्निध्यंवचनंचेतिभावः ३५ ३६ एतद्राज्यप्राप्तिफलंतवैवेत्याह निमित्तमात्रमिति कर्त्ताराज्यकर्त्ता भोक्ता
राज्यसुखभोक्ता अनेनस्वस्यकर्तृत्वादिराहित्यमपिध्वनितं ३७ ममत्वंहिबहिःप्राणइति अनेन शेषांशरूपत्वात्तस्य प्राणधारकत्वरूपं
जीवत्वंदर्शितम् ३८ पुरः अग्रे ३९ नगरेविद्यमानः कश्चित्सुमान् राममात्रेसुमित्रायैचन्यवेदयत् ४० तस्मैतद्वार्त्ताहराय ४१ ६९

प्रतिश्रुतं प्रतिज्ञातं ४२ दुर्गांदेवींसकलदुःखहरणक्षमत्वादितिभावः ४३ देवीं कुंभकर्णस्यनिद्रावर व्याहारादिनादेवानामुपकर्त्रीमयोध्यायाम
योध्याप्रदेशावच्छिन्नंभुवोलोकंगच्छेत्यन्वयः ४४ आदौमंथरांप्रविशस्व कैकेयीप्रेरणार्थं आर्षस्तङ् ततः परंराजप्रेरणार्थं कैकेयीं प्रविश ४५

लक्ष्मींपर्यचरद्देवींरामस्यार्थप्रसिद्धये सत्यवादीदशरथः करोत्येवप्रतिश्रुतम् ४२ कैकेयीवशगः किंतुकामुकः किंक
रिष्यति इतिव्याकुलचित्तासादुर्गांदेवीमपूजयत् ४३ एतस्मिन्नंतरेदेवादेवींवाणीमचोदयन् गच्छदेविभुवोलोकमयो
ध्यायांप्रयत्नतः ४४ रामाभिषेकविघ्नार्थंयतस्वब्रह्मवाक्यतः मंथरांप्रविशस्वादौकैकेयींचततःपरम् ४५ ततोविघ्नेसमुत्प
न्नेपुनरेहिदिवंशुभे तथेत्युक्त्वातथाचक्रेप्रविवेशाथमंथराम् ४६ साऽपिकुब्जात्रिवक्रातुप्रासादाग्रमथारुहत् नगरंप
रितोदृष्ट्वासर्वतःसमलंकृतम् ४७ नानातोरणसंबाधंपताकाभिरलंकृतम् सर्वोत्सवसमायुक्तंविस्मितापुनरागमत्
४८ धात्रींपप्रच्छमातःकिंनगरंसमलंकृतम् नानोत्सवसमायुक्ताकौसल्याचातिहर्षिता ४९ ददातिविप्रमुख्येभ्यो
वस्त्राणिविविधानिच नामुवाचतदाधात्रीरामचंद्राभिषेचनम् ५० श्वोभविष्यतितेनाद्यसर्वतोऽलंकृतंपुरम् तच्छ्रु
त्वात्वरितंगत्वाकैकेयींवाक्यमब्रवीत् ५१ पर्यंकस्थांविशालाक्षीमेकांतेपर्यवस्थितां किंशेषेदुर्भगेमूढेमहद्भयमुप
स्थितम् ५२ नजानीषेऽतिसौंदर्यमानिनीमत्तगामिनी ५३ रामस्यानुग्रहाद्राज्ञः श्वोऽभिषेकोभविष्यति तच्छ्रुत्वासहसो
त्थायकैकेयीप्रियवादिनी ५४

विघ्ने अभिषेकविघ्ने तथाचक्रे अयोध्यागमनंचक्रे दैवीवाणीतिशेषः ४६ सावाण्याविष्टात्रि
षुकटावुरसिकंठेचवक्रा ४७ ४८ किंकेनहेतुनानगरमलंकृतम् केनचहेतुनाकौसल्योत्सवयुक्तादादाति ४९ ५० ५१ पुत्रस्य
राज्याप्राप्त्यादुर्भगेतच्चिंताराहित्याच्चमूढे ५२ ५३ राज्ञोऽनुग्रहाद्रामस्याभिषेकोभविष्यतीत्यन्वयः ५४ छ छ छ छ

५५ ५६ कारणेन वाणीप्रवेशरूपेण वैरिणी वैरमापन्ना अकारणवैरिणीतिच्छेदइतिकश्चित् ५७ यथार्थंसत्यमेवमयोच्यते तेमहद्भयमा
गतमिति ५८ अतथ्यवादीतिच्छेदः त्वमेवमेप्रियेत्यादिवाक्यंमिथ्याप्रलापएवतस्येत्यर्थः ५९ अतिदुःखावेशात् प्रेषयामासेतिपुनरुक्तिर्न

तस्यैदिव्यंददौस्वर्णनूपुरंरत्नभूषितम् हर्षस्थानेकिमितिमेकथ्यतेभयमागतम् ५५ भरतादधिकोरामःप्रियकृन्मे
प्रियंवदः कौसल्यामांसमंपश्यन्सदाशुश्रूषतेहिमाम् ५६ रामाद्भयंकिमापन्नंतवभूद्वदस्वमे तच्छ्रुत्वाविषमादायकु
ब्जाकारणवैरिणी ५७ शृणुमद्वचनंदेवियथार्थंतेमहद्भयम् त्वांतोषयन्सदाराजाप्रियवाक्यानिभाषते ५८ कामुकोत
थ्यवादीचत्वांवाचापरितोषयन् कार्यंकरोतितस्यावैराममातुःसुपुष्कलम् ५९ मनस्येतन्निधायैवप्रेषयामासतेसुतम्
भरतंमातुलकुलेप्रेषयामाससानुजम् ६० सुमित्रायाःसमीचीनंभविष्यतिनसंशयः लक्ष्मणोराममन्वेतिराज्यंसोऽनुभवि
ष्यति ६१ भरतोराघवस्याग्रेकिंकरोवाभविष्यति विवास्यतेवानगरात्प्राणैर्वाहाप्यतेऽचिरात् ६२ त्वंतुदासीवकौ-
सल्यांनित्यंपरिचरिष्यसि ततोऽपिमरणंश्रेयोयत्सपत्न्याःपराभवः ६३ अतःशीघ्रंयतस्वाद्यभरतस्याभिषेचने
रामस्यवनवासार्थंवर्षाणिनवपंचच ६४ ततोरूढोऽभयेपुत्रस्तवराज्ञिभविष्यति उपायंतेप्रवक्ष्यामिपूर्वमेवसु
निश्चितम् ६५ पुरादेवासुरेयुद्धेराजादशरथःस्वयम् इंद्रेणयाचितोधन्वीसहायार्थंमहारथः ६६

दोषाय

६० ६१ प्राणैर्वाहाप्यतेत्याज्यते वधोभविष्यतीत्यर्थः ६२ सपत्न्याःसकाशाद्यःपराभवः तत्सेवादिरूपस्ततोमरणंश्रेयइत्यर्थः ६३
अभिषेचनेविषयसप्तमी नवपंचचतुर्दश ६४ हेराज्ञिअभयेऽभयस्थाने भयरहितेतवपुत्रोरूढोराज्येदृढोभविष्यतीत्यर्थः ननुवयसासर्वै
गुणैश्चज्येष्ठे विद्यमाने कथंकनीयसोमेपुत्रस्यराज्यमतआह उपायमिति ६५ इंद्रेणस्वयंयाचितइत्यन्वयः ६६ छ छ छ छ

६७ अक्षकीलः रथाक्षकीलइत्यर्थः सतस्यछिन्नोन्यपतत् सदशरथोनवेद तत्कीलरंध्रेकीलस्थानेस्वहस्तंदत्वात्वंस्थितवतीत्यन्वयः ६८ ६९
७० राजा अवदत् ततोवरदोराजात्वयोक्तः विमुक्तस्तदाह राजन्नित्यादि ७१ ममेतिवरद्वयमितिशेषः त्वयामह्यंदत्तंवरद्वयमित्यर्थः ७२ तथेत्युक्त्वा
हेसुव्रतेमंदिरंव्रज युद्धभूमेः शिबिरंव्रजेतिस्वयमुक्तवानितिशेषः एतत्सर्वंत्वत्तएवश्रुतम् ७३ तूष्णीमातिष्ठमौनंकुरु शतशः प्रार्थिनाऽपित्वदुक्तं

जगामसेनयासार्द्धं त्वयासहशुभानने युद्धंप्रकुर्वतस्तस्यराक्षसैःसहधन्विनः ६७ तदाक्षकीलोन्यपतच्छिन्नस्तस्य
नवेदसः त्वंतुहस्तंसमावेश्यकीलरंध्रेतिधैर्यतः ६८ स्थितवत्यसितापांगीपतिप्राणपरीप्सया ततोहत्वाऽसुरान्सर्वान्
ददर्शत्वामरिंदमः ६९ आश्चर्यपरमंलेभेत्वामालिंग्यमुदान्वितः वृणीष्वयत्तेमनसिवांछितंवरदोस्म्यहम् ७० वरद्व
यंवृणीष्वत्वमेवंराजाऽवदत्स्वयम् त्वयोक्तोवरदोराजन्यदिदत्तंवरद्वयम् ७१ त्वय्येवतिष्ठतुचिरंन्यासभूतंममान
घ यदामेऽवसरोभूयात्तदादेहिवरद्वयम् ७२ तथेत्युक्त्वास्वयंराजामंदिरंव्रजसुव्रते त्वत्तःश्रुतंमयापूर्वमिदानींस्मृ
तिमागतम् ७३ अतःशीघ्रंप्रविश्याद्यक्रोधागारंरुषान्विता विमुच्यसर्वाभरणंसर्वतोविनिकीर्यच भूमावेवशयाना
त्वंतूष्णीमातिष्ठभामिनी ७४ यावत्सत्यंप्रतिज्ञायराजाऽभीष्टंकरोतिते श्रुत्वात्रिवक्रयोक्तंतत्तदाकेकयनंदिनी ७५
तथ्यमेवाखिलंमेनेदुःसंगाहितविभ्रमा तामाहकैकयीदुष्टाकुतस्तेबुद्धिरीदृशी ७६ एवंत्वांबुद्धिसंपन्नांनजानेव
क्रसुंदरि भरतोयदिराजामेभविष्यतिसुतःप्रियः ७७

करिष्यामीतिप्रतिज्ञापर्यंतंराज्ञासहमावदेत्यर्थः ७४ तदेवाह या
वदितिसत्यम् तत्पूर्वकम् शपथपूर्वकमिति यावत्तथाप्रतिज्ञायराजातेऽभीष्टंयावत्करोतितावन्मौनंकुर्वित्यर्थः ७५ दुःसंगेनजातविभ्रमाआ
हिते,पिहितबुद्धिमती दुष्टादुष्टभावा ७६ वक्रापि मद्धितत्वान्ममसुंदरीतसंबोधनंवक्रसुंदरि ७७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ -

७८ समंततः परिकीर्यइतस्ततः प्रक्षिप्यमलिनभूमिलुंठनान्मलिनगात्रा ७९ यावद्रामगमनंतावदेवंशयनमेवसर्वथा तदगमनेतुप्राणांस्त्यक्ष्ये इ
त्यर्थः ८० निश्चयमुक्तार्थविषयम् ८१ अथकैकेय्याःकुब्जासंगादिदमविचार्यकारित्वमित्यर्थः विशेषंसामान्यरूपेणार्थांतरन्यासेनदर्शय
ति धीरइति महामनाइत्यर्थः सुगुणश्चासावाचारान्वितइत्यर्थः वाशब्दश्चार्थेविधिवादेति तादृशोयोदेशिकोगुरुः तत्परस्तत्सेवापरःगुरु

ग्रामान्शतंप्रदास्यामिममत्वंप्राणवल्लभा इत्युक्त्वाकोपभवनंप्रविश्यसहसारुषा ७८ विमुच्यसर्वाभरणंपरिकी
र्यसमंततः भूमौशयानामलिनामलिनांबरधारिणी ७९ प्रोवाचश्रृणुमेकुब्जेयावद्रामोवनंव्रजेत् प्राणांस्त्यक्ष्येऽथवा
वनेशयिष्येतावदेवहि ८० निश्चयंकुरुकल्याणिकल्याणंतेभविष्यति इत्युक्त्वाप्रययौकुब्जागृहंसाऽपितथाऽकरोत् ८१
धीरोत्यंतदयान्वितोऽपिसुगुणाचारान्वितोवाऽथवानीतिज्ञोविधिवाददेशिकपरोविद्याविवेकोऽथवा दुष्टानामतिपापभा
वितधियांसंगंसदाचेद्व्रजेत्तद्बुध्यापरिभावितोव्रजतितत्साम्यंक्रमेणस्फुटं ८२ अतःसंगःपरित्याज्योदुष्टानांसर्वदैवहि दुः
संगीच्यवतेस्वार्थाद्यथेयंराजकन्यका ८३ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेद्वितीयः
सर्गः २ श्रीमहादेवउवाच ततोदशरथोराजारामाभ्युदयकारणात् आदिश्यमंत्रिप्रकृतीःसानंदोगृहमावि
शत् १ तत्राहृष्ट्वाप्रियांराजाकिमेतदितिविह्वलः यापुरामंदिरंतस्याःप्रविष्टेमयिशोभना २

सेवयासकलविधेय
निषेधार्थज्ञइत्यर्थः विद्यावस्तुतत्त्वज्ञानं तेनविवेकः कर्तव्याकर्तव्यविचारोयस्यसः ८२ ८३ इतिश्रीमत्सकल॰ अध्यात्मरामाय
णेसेतौ अयोध्याकांडेद्वितीयःसर्गः २ ततइति मंत्रिणः सुमंत्रादयः प्रकृतयोमुख्यपौराः १ तस्याः कैकेय्यामंदिरंप्रविष्टेमयिकै
केयीहसंतीमामुपयातिसाऽद्यकिंनदृश्यते एतत्किमित्यन्वयः २ छ छ छ छ छ छ छ छ छ

३ वःयुष्माकम् ४ ५ ६ मांकिंखेदयसे तत्रहेतुर्यतइति ७ किमर्थंनिश्वसीतिशेषः ८ वांछितविधानप्रकारमेवाहकोवेति ९ यथायेनप्रकारेणदंडनेनवधेनवातदवश्यंब्रूहि १० ममस्वांतंजानासि त्वदुःखासहिष्णुत्वेनेतिशेषः प्रियंमांस्वाधीनंजानासि एवंपरिश्रमंविनाऽपित्व

हसंतीमामुपायातिसाकिंनैवाद्यदृश्यते इत्यात्मन्येवसंचिंत्यमनसाऽतिविदूयता ३ पप्रच्छदासीनिकरंकुतोवःस्वामिनीशुभा नायातिमांयथापूर्वंमत्प्रियाप्रियदर्शना ४ ताऊचुःक्रोधभुवनप्रविष्टानैवविद्महे कारणंतत्रदेवत्वंगत्वानिश्चेतुमर्हसि ५ इत्युक्तोभयसंत्रस्तोराजातस्याःसमीपगः उपविश्यशनैर्देहं स्पृशन्वैपाणिनाब्रवीत् ६ किंशेषेवसुधापृष्ठे पर्यंकादीन्विहायच मांत्वंखेदयसेभीरुयतोमांनावभाषसे ७ अलंकारंपरित्यज्यभूमौमलिनवाससा किमर्थंब्रूहिसकलंविधास्येतववांछितम् ८ कोवातवाहितंकर्त्तानारीवापुरुषोऽपिवा समेदंड्यश्चवध्यश्चभविष्यतिनसंशयः ९ ब्रूहिदेवियथाप्रीतितदवश्यंममाग्रतः तदिदानींसाधयिष्येसकृदुर्लभमपिक्षणात् १० जानासित्वंममस्वांतंप्रियंमांस्ववशेस्थितम् तथापिमांखेदयसेवृथातवपरिश्रमः ११ ब्रूहितधनिनंकुर्यांदरिद्रंतेप्रियंकरम् धनिनंक्षणमात्रेणनिर्धनंचतवाहितम् १२ ब्रूहितंवावधिष्यामिवधार्होवाविमोक्ष्यते किमत्रबहुनोक्तेनप्राणान्दास्यामितेप्रिये १३ ममप्राणात्प्रियतरोरामोराजीवलोचनः तस्योपरिशपेब्रूहित्वद्धितंतत्करोम्यहम् १४ इतिब्रुवाणराजानंशपतंराघवोपरि शनैर्विमृज्यनेत्रेसाराजानमभ्यभाषत १५

दुष्कार्यानुष्ठानंमयाकर्तव्यमेवेतिवृथाऽयंपरिश्रमइतिभावः ११ तेप्रियंकरंकंधनिनंकुर्याम् अप्रियंकरंचदरिद्रंकुर्याम् धनिनंकुबेरतुल्यधनवंतमपिक्षणेनत्वदहितंनिर्धनंकरिष्यामीतिशेषः १२ कंब्रह्मतुल्यमपिवधिष्यामि वधार्हश्चोरादिरपित्वत्प्रियोविमोक्ष्यतेमयेतिशेषः १३ यत्तवहितंतत्करोमीतिशपे रामशपथपूर्वकंप्रतिज्ञानेइत्यर्थः १४ १५

१६ १७ १८ १९ २० २१ किंचिद्विलंबेत प्रातः कालोत्तरक्षणमपिविलंबे मया प्राणत्यागः कर्तव्यइत्यर्थः २२ रोमहर्षणंशृण्वतांरोमांचोत्पा
दकमितिक्रूरत्वात् २३ परयाउत्कृष्टयाकैकेय्याभियानेत्रेविमृज्याश्रुरहितेकृत्वा साश्रुनेत्रत्वं दृष्ट्वाऽतिक्रोधेनरामवधंप्रार्थयेदितिअधिकाभीः निवृत्तेति
पाठे पतनवेलायांपराङ्मुखपतनादुक्करीत्याभियैवझटितितत्संमुखीभूयेत्यर्थः पुनर्मनुष्यदेहधरायामङ्गार्यायाएवंक्रौर्यासंभवं पर्यालोच्यदुःस्वप्नइ

यदिसत्यप्रतिज्ञोऽसिशपथंकुरुषेयदि याच्ञांमेसफलांकर्तुंशीघ्रमेतत्त्वमर्हसि १६ पूर्वंदैवासुरेयुद्धेमयात्वंपरिरक्षितः त
दावरद्वयंदत्तंत्वयामेतुष्टचेतसा १७ तद्द्वयंन्यासभूतंमेस्थापितंत्वयिसुव्रत तत्रैकेनवरेणाद्यभरतंमेप्रियंसुतम् १८ एभिः
संभृतसंभारैर्यौवराज्येऽभिषेचय अपरेणवरेणाशुरामोगच्छतुदंडकान् १९ मुनिवेषधरः श्रीमान्जटावल्कलभूषणः च
तुर्दशसमास्तत्रकंदमूलफलाशनः २० पुनरायातुतस्यांतेवनेवातिष्ठतुस्वयम् प्रभातेगच्छतुवनंरामोराजीवलोचनः २१
यदिकिंचिद्विलंबेतप्राणांस्त्यक्ष्येतवाग्रतः भवसत्यप्रतिज्ञस्त्वमेतदेवममप्रियम् २२ श्रुत्वैतद्दारुणंवाक्यंकैकेय्यारोमह
र्षणम् निपपातमहीपालोवज्राहतइवाचलः २३ शनैरुन्मील्यनयनेविमृज्यपरयाभिया दुःस्वप्नोवामयादृष्टोह्यथवा
चित्तविभ्रमः १४ इत्यालोक्यपुरः पत्नींव्याघ्रीमिवपुरःस्थिताम् किमिदंभाषसेभद्रेममप्राणहरंवचः २५ रामःकमपराधं
तेकृतवान्कमलेक्षणः ममाग्रेराघवगुणान्वर्णयस्यनिशंशुभान् २६ वितर्कः जाग्रतः स्वप्नानुभवासंभवादाह अथवाममैवचित्त
स्यविभ्रमः अन्यार्थकस्यान्यार्थकत्वग्रहः २४ इतिविचार्येतिशेषः पुरःस्थितांव्याघ्रीमिवपुरः पत्नींकैकेयीमालोक्य दृष्ट्वातद्वस्तुतत्त्वनिर्णयायतता
माहेतिशेषः किमाहेत्यत्राह किमिदमितिममप्राणहरमित्यनेनस्ववैधव्यसंपादकत्वेनात्यंतंस्वानिष्टंकथंभाषसइत्यर्थः २५ ननुरामकृताति
दुःसह्यापराधवशात्स्वानिष्टेमेप्रवृत्तिस्तत्राह रामइति अपराधाकरणंप्रागुक्तत्वद्वाक्येनैवनिर्णीतमित्याहममेति २६

७

इदानीमन्यथाभाषसे अतः पूर्वापरविरोधादिदंत्वद्वचोऽश्रद्धेयमित्यर्थः २७ यदिराज्यलोभस्तेतत्राह राज्यमिति रामस्येह स्थितावपिनतेभयमित्यर्थः वामेमद्विरुद्धाचरणशीले २८ साऽपिकैकेयीपूर्वंतादृशाभाषणशीलाऽपिमृदुरपिकैकेयीदेववाण्यावेशवशाद्रक्तांतलोचनासतीराजानंप्रत्युवाच २९

कौसल्यांमांसमंपश्यन् शुश्रूषांकुरुतेसदा इतिब्रुवंतीत्वंपूर्वमिदानींभाषसेऽन्यथा २७ राज्यंगृहाणपुत्रायरामस्तिष्ठतुमंदिरे अनुगृह्णीष्वमांवामेरामान्नास्तिभयलव २८ इत्युक्त्वाऽश्रुपरीताक्षः पादयोर्निपपातह कैकेयीप्रत्युवाचेदंसाऽपिरक्तांतलोचना २९ राजेंद्रकिंत्वंभ्रांतोऽसि उक्तंतद्भाषसेऽन्यथा मिथ्याकरोषिचेत्स्वीयंभाषितंनरकोभवेत् ३० वनंनगच्छेद्यदिरामचंद्रः प्रभातकालेऽजिनचीरयुक्तः उद्बंधनंवाविषभक्षणंवाकृत्वामरिष्येपुरतस्तवाहम् ३१ सत्यप्रतिज्ञोऽहमितीहलोकेविडंबसेसर्वसभांतरेषु रामोपरित्वंशपथंचकृत्वामिथ्याप्रतिज्ञोनरकंप्रयाहि ३२ इत्युक्तः प्रिययादीनोमग्नोदुःखार्णवे नृपः मूर्च्छितः पतितोभूमौविसंज्ञोमृतकोयथा ३३ एवंरात्रिर्गतातस्यदुःखात्संवत्सरोपमा अरुणोदयकालेतुबंदिनोगायकाजगुः ३४ निवारयित्वातान्सर्वान्कैकेयीरोषमास्थिता ततः प्रभातसमयेमध्यकक्षमुपस्थिताः ३५ ब्राह्मणाः क्षत्रियावैश्याऋषयः कन्यकास्तथा छत्रंचचामरंदिव्यंगजोवाजीतथैवच ३६ अन्याश्चवारमुख्यायाः पौरजानपदास्तथा वसिष्ठेनयथाऽज्ञप्तंतत्सर्वंतत्रसंस्थितम् ३७ स्त्रियोबालाश्चवृद्धाश्चरात्रौनिद्रांनलेभिरे कदाद्रक्ष्यामहेरामपीतकौशेयवाससम् ३८

उक्तंप्रतिज्ञापूर्वमुक्तम् ३० मिथ्याभाषणजन्यो नरकोऽस्त्येवपुनः पापांतरजनरकमपिदर्शयति वनमिति अजिनमेवचीरं ऋषिवस्त्रंतेनयुक्तः ३१ विडंबसे श्लाघसे रामोपरीत्यनेनभगवच्छपथोमिथ्यात्वयाकृतइतिध्वनयति ३२ ३३ ३४ तान्वंद्यादीन्गणान्निवर्त्यरोषंरोषातिशयंआस्थितामामा प्रातः समयेज्ञातेऽपिराममाकार्यवनायनप्रेषयतीत्यधिकोरोषः ३५ ३६ ३७ ३८

किरीटकटकानिउज्ज्वलानिशोभावंतियस्तंबंधात्तं ३९ ४० ४१ सुमंत्रइति प्रजानांतादृशींचिंतांज्ञात्वा स्वयमपिचिंतयन्नित्यर्थः ४२ ४३
अन्यथाशोकवान् अस्वस्थश्च ४४ ४५ भामिनिकोपनेइत्यर्थः कोपनासैवभामिनीतिनिघंटुः ४६ ४७ अतिदृढत्वात्त्रियत्वाच्चद्वार

सर्वाभरणसंपन्नंकिरीटकटकोज्ज्वलम् कौस्तुभाभरणंश्यामंकंदर्पशतसुंदरम् ३९ अभिषिक्तंसमायातंगजारूढं
स्मिताननम् श्वेतच्छत्रधरंतत्रलक्ष्मणंलक्षणान्वितम् ४० रामंकदावाद्रक्ष्यामः प्रभातवाकदाभवेत् इत्युत्सुकधियःस
र्वेबभूवुःपुरवासिनः ४१ नेदानीमुत्थितोराजाकिमर्थंचेतिचिंतयन् सुमंत्रः शनैःकैः प्रायाद्यत्रराजावतिष्ठते ४२ वर्धयन्
जयशब्देनप्रणमञ्छिरसानृपम् अतिखिन्नंनृपंदृष्ट्वाकैकेयींसमपृच्छत ४३ देविकैकेयिवर्धस्वकिंराजादृश्यतेन्यथा तमा
हकैकयीराजारात्रौनिद्रांनलब्धवान् ४४ रामरामेतिरामेतिराममेवानुचिंतयन् प्रजागरेणवैराजाह्यस्वस्थइवलक्ष्यते
४५ राममानयशीघ्रंत्वंराजाद्रष्टुमिहेच्छति ४५ सुमंत्रउवाच अश्रुत्वाराजवचनंकथंगच्छामिभामिनी तच्छ्रुत्वा
मंत्रिणोवाक्यंराजामंत्रिणमब्रवीत् ४६ सुमंत्ररामंद्रक्ष्यामिशीघ्रमानयसुंदरम् इत्युक्तस्त्वरितंगत्वासुमंत्रोराम
मंदिरम् ४७ अवारितप्रविष्टोऽयंत्वरितंराममब्रवीत् शीघ्रमागच्छभद्रंतेरामराजीवलोचन ४८ पितुर्गेहंमयासार्द्धंराजा
त्वांद्रष्टुमिच्छति इत्युक्तोरथमारुह्यसंभ्रमात्त्वरितोययौ ४९ रामःसारथिनासार्द्धंलक्ष्मणेनसमन्वितः मध्यकक्षेवसिष्ठादीन्
पश्यन्नेवत्वरान्वितः ५० पितुःसमीपंसंगम्यननामचरणौपितुः राममालिंगितुंराजासमुत्थायससंभ्रमः ५१

पालैरवारितः ४८ ४९ पश्यन्नेवपितृदर्शनत्वरयादर्शनमात्रेणनचक्षुषैवतेषांशिष्टाचारंकुर्वन्नित्यर्थः ५० ससंभ्रमः सादरः ८
५१ ५२ ५२ ५२ ५२ ५२ ५२ ५२ ५२ ५२ ५२ ५२ ५२ ५२ ५२ ५२ ५२ ५२

समाः वर्षाणि ६५ ६६ राजा किं केन कारणेनेह विषये मां न वक्ति तत्कारणं न जाने अकर्त्तव्यतासंभावनायामस्य भावादिति भावः ६७ दुःखितं राज्ञोऽवचनेने
तिशेषः ६८ ज्येष्ठादाच्छिद्य कनिष्ठाय राज्यदानरूपे उन्मार्गे वर्तमानमत एव भ्रांतहृदयं स्त्रीजितं च पापं न तद्भवेदिति गुरोरप्यवलिप्तस्य
कार्याकार्यमजानतः उत्पथं प्रतिपन्नस्य दंड एव विधीयते इति नीत्युक्तेः ६९ त्वया बलात्कारेण ग्रहणान्मयाप्येतद्दूरदानानृतकृतो न दोष इत्याह

वनं प्रयाहि शीघ्रं त्वमद्यैव पितुराज्ञया चतुर्दश समास्तत्र वस मुन्यन्नभोजनः ६५ एतदेव पितुस्तेद्य कार्यं त्वं कर्तुमर्हसि
राजा तु लज्जते वक्तुं त्वामेव रघुनंदन ६६ श्रीराम उ० भरतस्यैव राज्यं स्यादहं गच्छामि दंडकान् किंतु राजा न वक्तीह मां न जाने
ऽत्र कारणम् ६७ श्रुत्वैतद्रामवचनं दृष्ट्वा रामं पुरः स्थितम् प्राह राजा दशरथो दुःखितो दुःखितं वचः ६८ स्त्रीजितं भ्रांतहृ
दयमुन्मार्गपरिवर्तिनम् निगृह्य मां गृहाणेदं राज्यं पापं न तद्भवेत् ६९ एवं चेदनृतं नैव मां स्पृशेद्रघुनंदन इत्युक्त्वा दुःखसं
तप्तो विललाप नृपस्तदा ७० हा राम हा जगन्नाथ हा मम प्राणवल्लभ मां विसृज्य कथं घोरं विपिनं गंतुमर्हसि ७१ इति रा
मं समालिंग्य मुक्तकंठो रुरोद ह विमृज्य नयने रामः पितुः सजलपाणिना ७२ आश्वासयामास नृपं शनैः सनयकोविदः
किमत्र दुःखेन विभो राज्यं शास्तु मेऽनुजः ७३ अहं प्रतिज्ञां निस्तीर्य पुनर्यास्यामि ते पुरम् राज्यात्कोटिगुणं सौख्यं मम
राजन्वने सतः ७४ त्वत्सत्यपालनं देव कार्यं चापि भविष्यति कैकेय्याश्च प्रियो राजन्वनवासो महागुणः ७५

एवं चेदिति ७० य
द्यपि त्वज जगन्नाथत्वाद्राज्यविपिनयोः समत्वे नैव तथाऽपि त्वद्वियोगे मम प्राणास्त्वद्वल्लभत्वात्त्वया सह गमिष्यंतीत्याह मम प्राणवल्लभेति ७१ विमृ
ज्य निरस्ताश्रुके कृत्वा ७२ शास्त्वित्यार्षं यदनुजेनापि राज्यकरणे तस्यापि त्वत्सुत्रत्वात्त्वद्कृतत्वाच्चात्र दुःखं वृथेति भावः ७३ ७४ मम सुखं तु विशिष्टं हे देव
त्वत्सत्यपालनरूपं कार्यं च भविष्यतीति अधिको लाभ इति शेषेण देवानां कार्यं च रक्षोनाशरूपं भविष्यतीति ध्वनितं कैकेय्याश्च प्रियोऽतो महागुणः बहुगुण इत्यर्थः
७५

इदानीमेवेत्यर्थः उपह्लीयंतांदूरीक्रियंतां ७६ सुखमित्यनेनममवनगमनेदुःखलेशोऽपिनास्तिइतिध्वनितं ७७ रामकारणात् रामाभिषेकविघ्ननिवृत्तिनि
मित्तं ७८ एकाग्रमनसोक्तफलार्थमेवविष्णुंध्यायतेच आर्षमात्मनेपदं ७९ अंतस्थमंतर्यामितयाहृदयेस्थितं ध्येयंरूपमाहघनेत्यादिनिरस्तेत्यादिना
निर्विकल्पकसमाधिस्थेत्युक्तं सकलविशेषरहितध्यानस्यैवनिर्विकल्पकत्वात् निरस्तानिसर्वाणिअतिशयस्वरूपाणिभेदकस्वरूपाणियेनेत्यक्षरा

इदानींगंतुमिच्छामिव्येतुमातुश्चत्वज्ज्वरः संभाराश्चोपह्लीयंतामभिषेकार्थमागताः ७६ मातरंचसमाश्वास्य अनुनीयच
जानकीम् आगत्यपादौवंदित्वातवयास्येसुखंवनम् ७७ इत्युक्त्वातुपरिक्रम्यमातरंद्रष्टुमाययौ कौसल्याऽपिहरेःपूजांकु
रुतेरामकारणात् ७८ होमंचकारयामासब्राह्मणेभ्योददौधनम् ध्यायतेविष्णुमेकाग्रमनसामौनमास्थिता ७९ अंतस्थ
मेकंघनचित्प्रकाशंनिरस्तसर्वातिशयस्वरूपम् विष्णुंसदानंदमयंहृदब्जेसाभावयंतीनददर्शरामम् ८० इतिश्रीमद०अ
योध्याकांडेतृतीयःसर्गः ३ श्रीमहादेवउ० ततःसुमित्रादृष्ट्वैनंरामंराज्ञीससंभ्रमा कौसल्यांबोधयामासरामोऽयं
समुपस्थितः १ श्रुत्वैवरामनामैषाबहिर्दृष्टिप्रवाहिता रामंदृष्ट्वाविशालाक्षमालिंग्यांकेन्यवेशयत् २ मू[illegible]घ्रायपस्पर्श
गात्रंनीलोत्पलच्छवि भुंक्ष्वपुत्रेतिचप्राहमिष्टमन्नंक्षुधार्दितः ३ रामःप्राहनमेमातर्भोजनावसरःकुतः दंडकाग
मनेशीघ्रममकालोऽद्यनिश्चितः ४

र्थः ८० इतिश्रीमत्सकलराज० सेतौ अयोध्याकांडे तृतीयःसर्गः ३ चतुर्थेल
क्ष्मणंक्रुद्धंसांत्वयित्वोपदेशतः सीतयासहितोगच्छदंडकंचेतिवर्ण्यते १ ससंभ्रमासादरासुमित्राराज्ञींकौसल्यांबोधयामासेत्यन्वयः १
बहिर्दृष्टिप्रवाहितात्यक्तसमाधिरित्यर्थः २ भुंक्ष्वपुत्रेति इतिअप्लुतवद्भावात्संधिः ३ भोजनावसरोनकुतः पित्रेतिशेषः निश्चितःकृ
तः पित्रेतिशेषः ४ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

दुःखात् भाविरामविरहदुःखात् ५२ समाविशत् प्राविशत् राजगृहमितिशेषः ५३ ५४ राज दुःखोपशांतयेतदर्थंत्वमेवकारणं तदेवकार
णत्वंसमर्थयति किंचिदिति ५५ कार्यमेवाह सत्यप्रतिज्ञइति त्वंदंडकागमनविषये सत्यप्रतिज्ञो भूत्वा इत्यर्थः ५६ तत्सर्वंतद्वरद्वयानुष्ठानंत्वद

बाहूप्रसार्यरामेतिदुःखान्मध्येपपातह हाहेतिरामस्तंशीघ्रमालिंग्यांकेन्यवेशयत् ५२ राजानंमूर्छितंदृष्ट्वाचुक्रुशुः
सर्वयोषितः किमर्थंरोदनमितिवसिष्ठोपिसमाविशत् ५३ रामःपप्रच्छकिमिदंराज्ञोदुःखस्यकारणम् एवंपृच्छति
रामेसाकैकेयीराममब्रवीत् ५४ त्वमेवकारणंह्यत्रराज्ञोदुःखोपशांतये किंचित्कार्यंत्वयारामकर्तव्यंनृपतेर्हितम् ५५
कुरुसत्यप्रतिज्ञस्त्वंराजानंसत्यवादिनम् राज्ञावरद्वयंदत्तंममसंतुष्टचेतसा ५६ त्वदधीनंतुतत्सर्वंवक्तुंत्वांलज्जतेनृ
पः सत्यपाशेनसंबद्धंपितरंत्रातुमर्हसि ५७ पुत्रशब्देनचैतद्धिनरकात्त्रायतेपिता रामस्तयोदितंश्रुत्वाशूलेनाभिहतोय
था ५८ व्यथितःकैकयींप्राहकिंमामेवंप्रभाषसे पित्रर्थेजीवितंदास्येपिबेयंविषमुल्बणम् ५९ सीतांत्यक्ष्येऽथकौस
ल्यांराज्यंचापित्यजाम्यहम् अनाज्ञप्तोऽपिकुरुतेपितुःकार्यंसउत्तमः ६० उक्तःकरोतियःपुत्रःसमध्यमउदाहृतः उ
क्तोऽपिकुरुतेनैवसपुत्रोमलउच्यते ६१ अतःकरोमितत्सर्वंयन्मामाहपितामम सत्यंसत्यंकरोम्येवरामोद्विर्नाभिभाषते
६२ इतिरामप्रतिज्ञांसाश्रुत्वावक्तुंप्रचक्रमे रामत्वदभिषेकार्थंसंभाराःसंभृताश्चये ६३ तैरेवभरतोऽवश्यमभिषेच्यः
प्रियोमम अपरेणावरेणाशुचीरवासाजटाधरः ६४

दधीनं अतः सत्यपाशेनेति ५७ पुत्रशब्देनैतदुच्यते तदेवदर्शयति पु
न्नाम्नोनरकात् पितात्रायते येन सपुत्रइत्यर्थः ५८ पिबेयंविषंपित्राज्ञप्तइतिशेषः ५९ यःकुरुतेसउत्तमइत्यर्थः ६० मलो मलस
दृशः ६१ ६२ ६३ तैर्भरतोऽवश्यमभिषेच्यएवेत्यन्वयः ६४ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

५ मुनिवेषः चीरवासस्त्वादिकम् चिंतांमद्विषयांकर्तुंनार्हसि ६ संप्लुतामग्ना ७ क्षणार्द्धंवा क्षणार्द्धमपि ८ बालकमत्यंतबालं वत्सशब्दो ह्निगवापत्येरूढः ९ राजाराज्यंप्रयच्छतु तस्यात्यंतमिच्छाविषयत्वात् किमर्थमिति नहितेनकिंचिद्भरतेष्टमितिभावः १० त्वयाकिमपराद्धं यत्त्वांवनायप्रस्थापयतीतिशेषः ११ यथापितागुरुस्तथाऽहमपितवगुरुः यद्वाततोऽधिका पितुर्दशगुणंमातागौरवेणातिरिच्यतइतिस्मृतेः एवं

कैकेयीवरदानेनसत्यसंधः पितामम भरतायददौराज्यंममाप्यारण्यमुत्तमम् ५ चतुर्दशसमास्तत्रह्युषित्वामुनिवेष
धृक् आगमिष्ये पुनःशीघ्रंनचिंताकर्तुमर्हसि ६ तच्छ्रुत्वासहसोद्विग्नामूर्च्छितापुनरुत्थिता आहरामंसुदुःखार्ता
दुःखसागरसंप्लुता ७ यदिरामवनंसत्यंयासिचेन्नयमामपि त्वद्विहीनाक्षणार्द्धंवाजीवितंधारयेकथम् ८ य[illegible]र्बालकंव
त्संत्यक्त्वातिष्ठेन्नकुत्रचित् तथैवत्वांनशक्नोमित्यक्तुंप्राणात्प्रियंसुतम् ९ भरतायप्रसन्नश्चेद्राज्यंराजाप्रयच्छतु किमर्थंव
नवासायत्वामाज्ञापयतिप्रियम् १० कैकेय्यावरदोराजासर्वस्वंवाप्रयच्छतु त्वयाकिमपराद्धंहिकैकेय्यावानृपस्यवा ११ पि
तागुरुर्यथारामतवाहमधिकाततः पित्राज्ञप्तोवनंगंतुंवारयेयमहंसुतम् १२ यदिगच्छसिमद्वाक्यमुल्लंघ्यनृपवाक्यतः त
दाप्राणान्परित्यज्यगच्छामियमसादनम् १३ लक्ष्मणोपिततःश्रुत्वाकौसल्यावचनंरुषा उवाचराघवंवीक्ष्यदहन्निवजगत्त्र
यम् १४ उन्मत्तंभ्रांतमनसंकैकेयीवशवर्त्तिनम् बध्वानिहन्मिभरतंतद्बंधून्मातुलानपि १५ अद्यपश्यंतुमेशौर्यंलोकान्प्र
दहतःपुरा रामत्वमभिषेकायकुरुयत्नमरिंदम १६

त्वमदाज्ञयावनगमनमेवोचितमितिभावः १२ तदाप्राणानिति एवंचमातृवधदोषोवनगमनेऽधिकइतिभावः १३ रुषादहन्निवेत्यन्वयः १४ भ्रांतमनसंराज्यलोभेन अतएवकैकेयीवशवर्त्तिनम् १५ पुरालोकान्प्रदहतः कालाग्निरुद्रस्येवेत्यर्थः अनेनतदवतारत्वंस्वस्यसूचितम् १६ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

तत्राभिषेके विघ्नकारिणो निहन्यामित्यर्थः १७ तेसर्वं कालाग्निरुद्रतुल्यत्वं तद्रूपत्वं चसत्यमेवजानामि किंतुतस्यपराक्रमस्यसमयइदानीं नाकिंतु
चतुर्दशवर्षेइतिव्यंग्यं १८ अथ तत्रत्यजनप्रतारणाय संसारानित्यत्व प्रदर्शनेनरोषान्निवर्त्तयति यदिदमिति सर्वंजगत्राज्यमंततः स्वदेहेंद्रियादि
कंचनसत्यं तथाचकिंकस्यार्थेउपादेयंयेनैवंरोषः कार्यइतिभावः यदिसत्यंभवेत्तदातेआयासः सफलोभवेदित्यन्वयः १९ मेघवितानंमेघसमू
हः एवंचभोग्यभोक्त्रोरुभयोरप्यस्थिरत्वात्सर्वंव्यर्थमितिभावः २० यथेतियथासर्पगलवर्त्ती भेकस्तद्गलवर्त्तिकोमलमांसभोगायासन्नमपि
स्वमृत्युमजानंस्तद्गलमांसदंशनमपेक्षते इच्छति तथा कालाहिग्रस्तोलोको भोगानिच्छतीत्यर्थः २१ कर्मतंत्रं धनार्जनादिव्यापारंकाम्यंवैदिकंकर्मच

धनुष्पाणिरहं तत्र निहन्यां विघ्नकारिणः इतिब्रुवंतं सौमित्रिमालिंग्य रघुनंदनः १७ शूरोसिरघुशार्दूलममात्यंतहितेरतः
जानामिसर्वं तेसत्यं किंतुतत्समयो नहि १८ यदिदं दृश्यते सर्वं राज्यं देहादिकं चयत् यदिसत्यंभवेत्तत्र आयासः सफलश्चते
१९ भोगामेघवितानस्थविद्युल्लेखेवचंचलाः आयुरप्यग्निसंतप्तलोहस्थजलबिंदुवत् २० यथाव्यालगलस्थोऽपि भेकोदंशा
नपेक्षते तथाकालाहिनाग्रस्तोलोकोभोगानशाश्वतान् २१ करोतिदुःखेनहिकर्मतंत्रं शरीरभोगार्थमहर्निशंनरः देहस्तु
भिन्नः पुरुषात्समीक्ष्यते कोवात्र भोगः पुरुषेण भुज्यते २२ पितृमातृसुतभ्रातृदारबंध्वादिसंगमः प्रपायामिवजंतूनां
नद्यांकाष्ठौघवच्चलः २३

ननुतत्रकस्यभोगः शरीरस्यउतात्मनः नाद्यइत्याह देहस्त्विति पुरुषाद्भेदवतस्तस्यात्यंतजडत्वात्सुखादिसा
क्षात्काररूपभोगस्य तत्रासंभवइतिभावः नांत्यइत्याह कोवात्रेति तस्यशुद्धस्वभावत्वेनापरिणामित्वात्तस्यभोगासंभवइतिभावः अथवदेहशब्देनचित्त
मप्युपलक्ष्यते यद्यपितयोः परस्परंविवेकाग्रहात् चित्तस्य भोगस्तथापिसभ्रांतिमूलकइति हेयएवेति तात्पर्यं २२ एवंभोगस्यापारमार्थिकत्वमुक्त्वेदा
नींवैराग्यायपुत्रादिसंगस्यास्थिरत्वमाह पित्रिति प्रपापानीयशालाकाष्ठौघयोरिवकाष्ठौघवत् २३ छ छ छ छ छ छ छ छ

प्रतीतानिश्चिता एषः अभिमानः ममधनादि अनेनचममचिरंभोगइत्यादिः २४ संसृतिः संसारस्थितिः स्वप्नसदृशीअल्पकालाअनुवर्त्तते तामुपादेयत्वेनमनुतइत्यर्थः २५ कथंचिदिति कथमपीत्यर्थः नबुध्यतेममापिजरामृत्यूस्तइति कथमपिनबुध्यतइत्यर्थः २६ पूर्वं पूर्वभुक्तादिनरात्र्यपक्षयोत्तरोत्तरस्यविशेषमपश्यन् अतोमूढमतिः कालवेगंपूर्वपूर्वावस्थापहारकंनपश्यति अतोभोगाननुपततितेष्वासज्जते २७ आमघटः अपक्वघटः सपत्नाशत्रवः २८ आगतप्रायाहंकिंमूढोऽसीतितर्जयंती मृत्युः समयंप्रहर्त्तुंसंप्रतीक्षते सहतिष्ठन्नपि २९ देहेऽउपचयादिविशिष्टे कृमि

छायेवलक्ष्मीश्चपलाप्रतीतातारुण्यमंबूर्मिवदध्रुवंच स्वप्नोपमंस्त्रीसुखमायुरल्पंतथाऽपिजंतोरभिमानएषः २४ संसृतिः स्वप्नसदृशीसदारोगादिसंकुला गंधर्वनगरप्रख्यामूढस्तामनुवर्त्तते २५ आयुष्यंक्षीयतेयस्मादादित्यस्यगतागतैः दृष्ट्वाऽन्येषांजरामृत्यूकथंचिन्नैवबुध्यते २६ सएवदिवसःसैवरात्रिरित्येवमूढधीः भोगाननुपतत्येवकालवेगंनपश्यति २७ प्रतिक्षणंक्षरत्येतदायुरामघटांबुवत् सपत्नाइवरोगौघाःशरीरंप्रहरंत्यहो २८ जराव्याघ्रीवपुरतस्तर्जयंत्यवतिष्ठते मृत्युःसहैवयात्येषसमयंसंप्रतीक्षते २९ देहेऽहंभावमापन्नोराजाऽहंलोकविश्रुतः इत्यस्मिन्मनुतेजंतुः कृमिविड्भस्मसंज्ञिते ३० त्वगस्थिमांसविण्मूत्ररेतोरक्तादिसंयुतः विकारीपरिणामीचदेहआत्माकथंवद ३१ यमास्थायभवाँल्लोकंदग्धुमिच्छतिलक्ष्मण देहाभिमानिनःसर्वेदोषाःप्रादुर्भवंतिहि ३२

विट्भस्मसंज्ञिते भूस्थेआद्यासंज्ञा जंतुभिर्भक्षितेमध्यासंज्ञा दग्धेअंत्या तादृशेदेहेऽहंभावंप्राप्तोऽहंराजेति अस्मिन्लोकेमनुते ३० अथदेहस्यात्मत्वंखंडयति त्वगिति त्वगादिसंयुतत्वाद्विकारीरसादिधातुविकारवान् परिणामीबाल्याद्यवस्थापरिणामवान् आत्मात्वविकारीअपरिणामीचेतिविपरीतः श्रुत्यादिरुक्तइतिभावः ३१ यंरागादिदोषसमूहंतेदोषादेहाभिमानिनः प्रादुर्भवंति तस्मात्तंत्यजेतिभावः ३२ छ छ छ छ

देहाभिमानिनोऽस्यरागादिदोषप्रादुर्भावकत्वं तत्कारणाविद्यारूपत्वात्तस्येत्याह देहोऽहमिति देह इत्युपलक्षणमंतःकरणादेरपि तदाह चि
दात्मेति ३३ संसृतेः संसारमूलस्य रागादिदोषस्य शत्रव इति स्वजननाविद्योच्छेदकत्वाद्विद्याभ्यासे कामादयः शात्रवं कुर्वतीत्यर्थः ३४
प्रकृतोपयोगितया क्रोधस्यैव मुक्तिघाते प्राधान्यमाह तत्रापीति पित्रादिवधेन पातित्यं प्राप्तो न श्रवणाद्यधिकारीति भावः ३५ मनस्तापः तज्जन
कं हननाद्युपायान्वेषणमित्यर्थः ३६ महान्शत्रुः परिणामे स्वप्राणापहरकत्वात् क्रोध एव यमः साक्षादिति पाठांतरं वैतरणी नदी दुस्तरत्वात् विषयलाभैः फ

देहोऽहमिति या बुद्धिरविद्या सा प्रकीर्त्तिता नाहं देहश्चिदात्मेति बुद्धिर्विद्येति भण्यते ३३ अविद्या संसृतेर्हेतुर्विद्या तस्या निवर्तिका
तस्माद्यत्नः सदा कार्यो विद्याभ्यासे मुमुक्षुभिः कामक्रोधादयस्तत्र शत्रवः शत्रुसूदन ३४ तत्रापि क्रोध एवालं मोक्षविघ्नाय सर्वदा
येनाविष्टः पुमान्हंति पितृभ्रातृसुहृत्सखीन ३५ क्रोधमूलो मनस्तापः क्रोधः संसारबंधनम् धर्मक्षयकरः क्रोधस्तस्मात्क्रोधं परित्य
ज ३६ क्रोध एष महान्शत्रुस्तृष्णा वैतरणी नदी संतोषो नंदनवनं शांतिरेव हि कामधुक् ३७ तस्माच्छांतिं भजस्वाद्य शत्रुरेवं भवेन्न ते
देहेंद्रियमनःप्राणबुद्ध्यादिभ्यो विलक्षणः ३८ आत्मा शुद्धः स्वयंज्योतिरविकारी निराकृतिः यावद्देहेंद्रियप्राणैर्भिन्नत्वं नात्मनो
विदुः ३९ तावत्संसारदुःखौघैः पीड्यंते मृत्युसंयुताः तस्मात्त्वं सर्वदा भिन्नमात्मानं हृदि भावय ४० बुद्ध्यादिभ्यो बहिः सर्वमनुवर्त्त
स्व माखिदः भुंजन्प्रारब्धमखिलं सुखं वा दुःखमेव वा ४१

थमप्यनपगमादिति भावः न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति इंधनैः कृष्ण
वर्त्मेव भूय एवाभिवर्द्धते इत्युक्तेः नंदनवनमानंदजनकत्वात् ३७ एवं शांतिसेवने ३८ तेभ्यो वैलक्षण्यमेवाह अविकारी निराकृतिः देहादिस्तु साकार इ
ति भावः ३९ तावदिति अहं ममेत्यभिमानसत्वादिति भावः भिन्नं बुद्ध्यादिभ्य इत्यर्थः ४० बुद्ध्यादिभ्यः ल्यब्लोपे पंचमी तदतिरिक्तोऽहमिति अंत
र्जानन्नेवतानालंब्य बहिर्लोकव्यवहारे सर्वलोकव्यवहारं लोकवदेवानुवर्त्तस्व कुरु परं तु तत्र माखिदः खेदं न कुरु ननु लोकवत्कार्यकरणे तद्वत्खेदोऽवश्यंभाव्ये
त्यत आह भुंजन्निति अखिलं सुखं दुःखं वा प्रारब्धमित्येवं भुंजंस्तथा भावयन् ४१ ध

प्रवाहपतितोऽपिसंसारप्रवाहस्थोऽपिकार्यंव्यवहारंकुर्वन्नपितज्जन्यपापपुण्याभ्यांनलिप्यते पृथग्जनोपि एवंच त्वंतथा भावयतः सर्वथातदलेपइत्या
ह बाह्येति ४२ तदेवाह एतदिति ४३ ४४ समागमंमेपुनरागमं एवंभावयंतीप्रतीक्षस्वेत्यर्थः ४५ यथासरितांप्रवाहेपतितप्लवानां नसदैक
त्रसंवासः किंतुक्षणमात्रं तथाकर्ममार्गेसंसारे वर्त्तमानानांपितृपुत्रादीनामपीत्यर्थ एवंभावनायांचतुर्दशसमानांसंख्यादिवसगणनाक्षणार्धे

प्रवाहपतितःकार्यंकुर्वन्नपिनलिप्यसे बाह्येसर्वत्रकर्तृत्वमावहन्नपिराघव ४२ अंतःशुद्धस्वभावस्त्वंलिप्यसेनचकर्मभिः
एतन्मयोदितंकृत्स्नंहृदिभावयसर्वदा ४३ संसारदुःखैरखिलैर्बाध्यसेनकदाचन त्वमप्येवंमयादिष्टंहृदिभावयनित्य
दा ४४ समागमप्रतीक्षस्वनदुःखैःपीड्यसेचिरम् नसदैकत्रसंवासःकर्ममार्गानुवर्त्तिनाम् ४५ यथाप्रवाहपतितप्ल
वानांसरितांतथा चतुर्दशसमासंख्याक्षणार्द्धमिवजायते ४६ अनुमन्यस्वमामंबदुःखंसंत्यज्यदूरतः एवंचे
त्सुखसंवासोभविष्यतिवनेमम ४७ इत्युक्त्वादंडवन्मातुःपादयोरपतच्चिरम् उत्थाप्यांकेसमावेश्यआशीर्भिरभि
नंदयत् ४८ सर्वेदेवाःसगंधर्वाब्रह्मविष्णुशिवादयः रक्षंतुत्वांसदायांतंतिष्ठंतंनिद्रयायुतम् ४९ इतिप्रस्थापया
माससमालिंग्यपुनःपुनः लक्ष्मणोऽपितदारामंनत्वाहर्षाश्रुगद्गदः ५० आहराममममातस्थःसंशयोऽयत्वयात्वतः
यास्यामिपृष्ठतो रामसेवांकर्तुंतदादिश ५१ अनुगृण्हीष्वमांरामनोचेत्प्राणांस्त्यजाम्यहम् तथेतिराघवोऽप्याहल
क्ष्मणंयाहिमाचिरम् ५२

वत् अत्यल्पकालेनैवसमाप्ताभविष्यतीत्यर्थः ४६ एवंचेत्त्वदनुमत्यागमनंचेत्तदाममवनेसुख
जनकः संवासोभविष्यतीत्यर्थः ४७ चिरंयावदनुमतिपर्यंतं अभिनंदयत् अभ्यनंदयत् अडभावआर्षः ४८ तदेवाहसर्वेइतिसदेत्यस्यवि
वरणंयांतमित्यादि ४९ ५० रामेतिपुनरुक्तिर्हर्षातिशयात् ५१ ५२ छ छ छ छ छ छ छ छ छ

एवंलक्ष्मणमुक्त्वाप्रतस्थेमातृगृहादितिशेषः ततस्तामतिप्रियांसीतांसमाधातुंविभुर्जगतः पतिर्गतः स्वगृहमितिशेषः ५३ ५४ सेनयाविना कुत्रगतआगतोऽसीत्यन्वयः कुतः कुतोहेतोर्नदृश्यतइत्यर्थः वादित्राणिनवाद्यंतेकुतइत्यनुकर्षः एवमग्रेपि ५५ सामंतराजेतिएकाकीकिमित्यागतइत्यर्थः पर्यायोक्तमलंकारः ५६ ५७ अद्यैववयास्यामीतिनोपहासोऽयमित्याह नमिथ्येति ५८ ५९ वरस्वरूपमाह भरताये

प्रतस्थेतांसमाधातुंगतःसीतापतिर्विभुः आगतंपतिमालोक्यसीतासुस्मितभाषिणी ५३ स्वर्णपात्रस्थसलिलैःपादौ प्रक्षाल्यभक्तितः पप्रच्छपतिमालोक्यदेवकिंसेनयाविना ५४ आगतोऽसिगतःकुत्रश्वेतच्छत्रंचतेकुतः वादित्राणि नवाद्यंतेकिरीटादिविवर्जितः ५५ सामंतराजसहितः संभ्रमान्नागतोसिकिम् इतिस्मसीतयापृष्टोरामःसस्मितमब्रवीत् ५६ राज्ञामेदंडकारण्यराज्यंदत्तंशुभेऽखिलम् अतस्तत्पालनार्थायशीघ्रंयास्यामिभामिनि ५७ अद्यैववयास्यामिवनंत्वंतुश्वश्रूसमीपगा शुश्रूषांकुरुमेमातुर्नमिथ्यावादिनोवयम् ५८ इतिब्रुवंतंश्रीरामंसीताभीताऽब्रवीद्वचः किमर्थंवनराज्यंतेपित्रादत्तंमहात्मना ५९ तामाहरामः कैकेय्यैराज्ञाप्रीतोवरंददौ भरतायददौराज्यंवनवासममानघे ६० चतुर्दशसमास्तत्रवासोमेकिलयाचितः तयादेव्याददौराजासत्यवादीदयापरः ६१ अतः शीघ्रंगमिष्यामिमाविघ्नंकुरुभामिनि श्रुत्वातद्रामवचनंजानकीप्रीतिसंयुता ६२ अहमग्रेगमिष्यामिवनंपश्चात्त्वमेष्यसि इत्याहमांविनागंतुंतवराघवनोचितम् ६३ तामाहराघवः प्रीतःस्वप्रियांप्रियवादिनीम् कथंवनंत्वांनेष्येऽहंबहुव्याघ्रमृगाकुलम् ६४

ति ६० तयादेव्यायाचितोऽतो मयिदयापरोऽपिराजासत्यवादीअवश्यंत्वदुक्तंदास्यामीतिप्रतिज्ञावाक्यस्यसत्यत्वंकर्तुमेववनवासंददौ ६१ ६२ नोचितंसुन्दरस्यतवमयाविनाकार्यक्षमत्वात् विवाहकालेनातिचरिष्यामीतिप्रतिज्ञातत्वाच्च ६३ वननयनाभावेहेतुगर्भविशेषणंबहुव्याघ्रेत्यादि ६४ ६५ ६६ ६७

६५ ६६ फलादिकमपिसमयेदुर्लभमित्याह कालेइत्यादि नदृश्यतेवनेषुतृणाद्याच्छादनात् जनसंचाराभावाच्च यत्रापिदृश्यते तत्रापिशर्क
रााद्यन्वितः ६७ वासस्थानमप्यतिदुःखजनकमित्याह गुहेत्यादि सम्यक् बाध्यंतेऽरिपवोयत्रेतिसंबाधंदुर्गवासस्थानंगुहागह्वररूपं तद्यद्यपि
रिपुपीडारहितं तथाऽपिझिल्लीदंशादियुतत्वात्तत्रस्थातुमशक्यमितिभावः ६८ तत्रापिपद्भ्यांगमनमतिदुःखमित्याह पादेति ६९ ७० स्फुरद्वक्त्रा
अतर्गतक्रोधवशात्तत्स्फुरणं तदेवाह किंचित्कोपेति अत्यागेहेतवोधर्मपत्नीत्यादयः ७१ पतिव्रतात्वमेवोपपादयति त्वदनन्यामिति त्वत्तोऽन्यः

राक्षसाघोररूपाश्चसंतिमानुषभोजिनः सिंहव्याघ्रवराहाश्चसंचरंतिसमंततः ६५ कट्वम्लफलमूलानिभोजनार्थं
क्षमध्यमे अपूपानिव्यंजनानिविद्यंतेनकदाचन ६६ कालेकालेफलंवापिविद्यतेकुत्रसुंदरि मार्गोनदृश्यतेक्वापिश
र्कराकंटकान्वितः ६७ गुहागह्वरसंबाधंझिल्लीदंशादिभिर्युतम् एवंबहुविधंदोषंवनंदंडकसंज्ञितम् ६८ पाद
चारेणगंतव्यंशीतवातातपादिमत् राक्षसादीन्वनेदृष्ट्वाजीवितंहास्यसेचिरात् ६९ तस्माद्गच्छगृहेतिष्ठशीघ्रंद्रक्ष्य
सिमांपुनः रामस्यवचनंश्रुत्वासीतादुःखसमन्विता ७० प्रत्युवाचस्फुरद्वक्त्राकिंचित्कोपसमन्विता कथमामिच्छ
सेत्यक्तुंधर्मपत्नींपतिव्रताम् ७१ त्वदनन्यामदोषांमांधर्मज्ञोऽसिदयापरः त्वत्समीपेस्थितारामकोवामांधर्ष
येद्वने ७२ फलमूलादिकंयद्यत्तवभुक्तावशेषितम् तदेवामृततुल्यंमेतेनतुष्टारमाम्यहम् ७३

पुरुषोनविद्य
तेयस्यांस्तां यद्वा त्वत्तोभेदरहितां शक्तिशक्तिमतोरभेदात् अत एवादोषां यापिरक्षोधर्षणाविभीषिकासाऽपिमिथ्येत्याह त्वत्समी
पइति यन्नामस्मरणेनरक्षांसिपलायंतेतस्यतवेत्यर्थः ७२ यदपिफलादीनांकटुत्वाद्युक्तंतत्परिहरति फलेति त्वद्भुक्तावशिष्टंविघसि
त्वादमृततुल्यइत्यर्थः रमामीत्यार्षं परस्मैपदम् ७३ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

चरंत्याः गच्छंत्याः अत्रत्वत्संगएवहेतुरितिभावः ७४ कार्यसाधिनी रक्षोवधादिकार्यसाधिकेतिव्यंग्यं वनगमनंचमे ऽवश्यंभावीति इतिहासकथनेनद्रवयति बाल्येइति ७५ ७६ ७७ त्वत्सहायिनीसृष्ट्यादि सर्वकार्येष्वहमेवतेसहायेतिव्यंग्यं ७८ ७९ गच्छ गमनंकुरु तत्रवने तपस्विवेषेण हारादीनां क्वचित्स्थापनमावश्यकम् तत्रसर्वस्थलेषु अपायसंभावनासत्वान्निरपायस्थानंब्राह्मणेषु दानमित्याहारुंधत्यैइति

त्वयासहचरंत्यामेकुशाःकाशाश्चकंटकाः पुष्पास्तरणतुल्यामेभविष्यंतिनसंशयः ७४ अहंत्वांक्लेशयेनैव भवेयंकार्यसाधिनी बाल्येमांवीक्ष्यकश्चिद्धि ज्योतिःशास्त्रविशारदः ७५ प्राहतेविपिनेवासः पत्यासहभविष्यति सत्यवादीद्विजोभूयाद्गमिष्यामित्वयासह ७६ अन्यत्किंचित्प्रवक्ष्यामि श्रुत्वामांनयकाननम् रामायणानिबहुशः श्रुतानिबहुभिर्द्विजैः ७७ सीतांविनावनंरामोगतःकिंकुत्रचिद्वद अतस्त्वयागमिष्यामिसर्वथात्वत्सहायिनी ७८ यदिगच्छसिमांत्यक्त्वाप्राणांस्त्यक्ष्यामितेग्रतः इतितन्निश्चयंज्ञात्वासीतायारघुनंदनः ७९ अब्रवीद्देविगच्छत्वंवनंशीघ्रंमयासह अरुंधत्यैप्रयच्छाशु हारानाभरणानिच ८० ब्राह्मणेभ्योधनंसर्वंदत्वागच्छामहेवनम् इत्युक्त्वालक्ष्मणेनाशु द्विजानाहूयभक्तितः ८१ ददौगवांवृंदशतंधनानिवस्त्राणिदिव्यानिविभूषणानि कुटुंबवृद्धःश्रुतशीलवद्भ्योमुदाद्विजेभ्योरघुवंशकेतुः ८२ अरुंधत्यैददौसीतामुख्यान्याभरणानिच रामोमातुःसेवकेभ्योददौधनमनेकधा ८३ स्वकांतःपुरवासिभ्यःसेवकेभ्यस्तथैवच पौरजानपदेभ्यश्चब्राह्मणेभ्यःसहस्रशः ८४

वसिष्ठपत्न्यै यत्रस्थापितमेतद्द्वापायैः पिलष्यमितिभावः ८० वयमपितथैवकुर्मइत्याह ब्राह्मणेभ्यइति ८१ श्रुतंवेदाध्ययनं कुटुंबवत्समिदंदानपात्रतासंपादकंविशेषणं ८२ मातृसेवकेभ्योदानंमातृस्नेहेन ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१

समर्पयत् तेनइत्यध्याहारः समागत्य रामस्य अग्रेस्थित इत्यन्वयः ८५ ततःरामइति ८६ नृपपथेराजमार्गे कुतूहलेनपश्यंति तान् कुतूहल दृशः
पौरान् सानंदं पश्यन् तेनतेषांदुःखनिरासः पितुस्तत्कैकेय्याधिष्ठित मालयंगृहंप्राप ८७ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेअयोध्याकांडेसेतौचतु
र्थः सर्गः ४ सजानकींजानक्यासहितम् लक्ष्मणेन सममायांतमित्यन्वयः तादृशंदृष्ट्वा परस्परंवीक्ष्योचुः परस्परमित्येव १ सत्यसंधंसत्य

लक्ष्मणोऽपिसुमित्रांतुकौसल्यायैसमर्पयत् धनुष्पाणिःसमागत्य रामस्याग्रेव्यवस्थितः ८५ रामःसीतालक्ष्मणश्च
जग्मुःसर्वेनृपालयम् ८६ श्रीरामःसहसीतयानृपपथेगच्छन्शनैःसानुजःपौरान्जानपदान्कुतूहलदृशःसानंदमुद्वी
क्षयन् श्यामःकामसहस्रसुंदरवपुःकांत्यादिशोभासयन्पादन्यासपवित्रिताऽखिलजगत्प्रापालयंतत्पितुः ८७
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेचतुर्थःसर्गः ४ श्रीमहादेवउवाच आयांतंनगराद्द
ष्ट्वामार्गेरामंसजानकीम् लक्ष्मणेनसमंवीक्ष्यऊचुःसर्वेपरस्परम् १ कैकेय्या वरदानानिश्रुत्वादुःखसमावृताः व
तराजादशरथःसत्यसंधंप्रियंकृतम् २ स्त्रीहेतोरत्यजत्कामीतस्यसत्यवताकुतः कैकेयीवाकथंदुष्टारामंसत्यं
प्रियंकरम् ३ विवासयामासकथंक्रूरकर्माऽतिमूढधीः हेजनानात्रवस्तव्यंगच्छामोऽद्यैवकाननम् ४ यत्र
रामःसभार्यश्चसानुजोगंतुमिच्छति पश्यंतुजानकींसर्वेपादचारेणगच्छतीम् ५

प्रतिज्ञं २ अत्यजत् वनवासमाज्ञापित
वान् सत्यव्रतासत्यवतावर्णलोप आर्षः कैकेयीवापूर्वमत्यंतंरामेप्रीतिमतीकथंदुष्टाजातेतिशेषः यद्भरतस्यराज्यंरामस्यवनवासंच वृतवतीतिभावः
याचनांवालोभाद्भरतस्यराज्यंराममुच्यमानगुणंकथंकुतोहेतोर्विवासयामास अत्रहेतुंनपश्यामः अतोनिष्प्रयोजनदुष्टत्वज्ञानेनवस्यास्मिन्देशेनव
स्तव्यमित्याहुः हेजनाइति ४ यत्रकाननेपश्यंत्विति तेनसर्वथादैव प्राबल्यंजानंत्वितिव्यंग्यं ५ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

तंदेवोपपादयति पुंभिरिति गच्छंतीत्यस्यदृश्यतामितिशेषः ६ द्रक्ष्यथ अस्याप्युक्तव्यंग्येएवनासर्यं ७ राक्षसीति यत्कृत्वारामस्यस्ववनवासादि कृतदुःखा
भावे ऽपिसीतायाः पादगमनकृतंदुःखंतस्यापि भवेदित्यन्वयः ८ उपसंहरति बलवानिति पर्यायोक्तमत्रालंकारः साधूनांवृंदे समूहे ९ तत्त्वतः तेषांतत्त्वंवच्मीत्य
र्थः १० परोजडेभ्यः विष्णुर्व्यापकः वैकुंठनिलयोवा आदिमन्वारंजीवसमूहस्तद्रूपो हिरण्यगर्भस्तस्याप्ययनः परायणः वेदलाभद्वारा सृष्ट्यादिसामर्थ्यदः

पुंभिःकदाचिद्दृष्टावाजानकीलोकसुंदरी साऽपिपादेनगच्छंतीजनसंघेष्वनावृता ६ रामोऽपिपादचारेणगजाश्वादिविवर्जितः गच्छं
तिद्रक्ष्यथविप्रेंद्राःसर्वलोकैकसुंदरम् ७ राक्षसीकैकयीनाम्नीजातासर्वविनाशिनी रामस्याऽपिभवेद्दुःखंसीतायाःपादयानतः ८ ब
लवान्विधिरेवात्रपुंप्रयत्नोहिदुर्बलः इतिदुःखाकुलेवृंदेसाधूनांमुनिपुंगवः ९ अब्रवीद्वामदेवोथसाधूनांसंघमध्यगः मा
नुशोचथरामंवासीतांवावच्मितत्त्वतः १० एषरामःपरोविष्णुरादिनारायणःस्मृतः एषासाजानकीलक्ष्मीर्योगमायेतिविश्रु
ता ११ असौशेषस्तमन्वेतिलक्ष्मणाख्यश्चसांप्रतम् एषमायागुणैर्युक्तस्तत्तदाकारवानिव १२ एषएवरजोयुक्तोब्रह्माऽ
भूद्विश्वभावनः सत्त्वाविष्टस्तथाविष्णुस्त्रिजगत्प्रतिपालकः १३ एषरुद्रस्तामसोऽन्तेजगत्प्रलयकारणम् एषमत्स्यःपुरा
भूत्वाभक्तंवैवस्वतंमनुम् १४ नाव्यारोप्यलयस्यांतेपालयामासराघवः समुद्रमथनेपूर्वंमंदरेसुतलंगते १५

योगमायायोगेन स्वसंबंधेनापरिच्छिन्नमपिमातिपरिच्छिन्नत्तिसा ११ एषमायागुणैरिति एतेनमायिकएवायमाकारो नतु पांचभौतिक
इत्युक्तम् १२ मायागुणैस्तत्तदाकारवत्त्वमेवविवृणोति एषएवेति विश्वभावनो विश्वस्रष्टा १३ १४ लयस्यांतं लयस्यदैनंदिनप्र
लयस्य अंतंसमाप्तिपर्यंतम् १५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

अद्रिंमंदरं यातायदेत्यादि प्रलयेसूकरस्तदेत्यादि १६ १७ तद्रक्षः प्रह्लादपीडकंरक्षः पुत्रराज्यमिंद्रराज्यंत्हृतंबलिना १८ याञ्चयाबलेः सकाशा
द्भिक्षाव्याजेनाहरत् परावर्त्तितवान् १९ २० तस्यरावणस्यनन्वेवंदशरथगृहे एवावतार करणेकिंबीजं तत्राहराज्ञेति २१ पुत्रत्वाकां
क्षयाविष्णोरिति विष्णुर्मेपुत्रोभवत्विती च्छयेत्यर्थः २२ २३ नारदः प्राह भूभारहरणोद्देश्यकं ब्रह्मणः संदेशवच इत्यर्थः २४ २५ रामो

अधारयत्स्वपृष्ठेऽद्रिंकूर्मरूपीरघूत्तमः महीरसातलंयाताप्रलयेसूकरोऽभवत् १६ तोलयामासदंष्ट्राग्रेतांक्षोणींरघु
नंदनः नारसिंहंवपुःकृत्वाप्रह्लादवरदःपुरा १७ त्रिलोककंटकंरक्षःपाटयामासतन्नखैः पुत्रराज्यंत्हृतंदृष्ट्वाह्यदित्यायाचि
तःपुरा १८ वामनत्वमुपागम्ययाञ्चयाचाहरत्पुनः दुष्टक्षत्रियभूभारनिवृत्त्यैभार्गवोऽभवत् १९ सएवजगतांनाथइदानींरा
मतांगतः रावणादीनिरक्षांसिकोटिशोनिहनिष्यति २० मानुषेणैवमरणंतस्यदृष्टंदुरात्मनः राज्ञादशरथेनापितपसारा
धितोहरिः २१ पुत्रत्वाकांक्षयाविष्णोस्तदापुत्रोऽभवद्धरिः सएवविष्णुःश्रीरामोरावणादिवधायहि २२ गंताह्येववनंरा
मोलक्ष्मणेनसहायवान् एषासीताहरेर्मायासृष्टिस्थित्यंतकारिणी २३ राजावाकैकयीवाऽपिनात्रकारणमण्वपि पूर्वेद्युर्ना
रदः प्राह भूभारहरणायच २४ रामोऽप्याह स्वयंसाक्षाच्छ्वोगमिष्याम्यहं वनम् अतोरामंसमुद्दिश्यचिंतांत्यजतबाडि
शाः २५ रामरामेतियेनित्यंजपंतिमनुजाभुवि तेषांमृत्युभयादीनिनभवंतिकदाचन २६ कापुनस्तस्यरामस्य
दुःखशंकामहात्मनः रामनाम्नैवमुक्तिःस्यात्कलौनान्येनकेनचित् २७

दुःखितो भविष्यतीत्यपि वृथाशंकैवेत्याह
रामेति मृत्युभयाभावे इतरभयाभावः कैमुतिकन्यायसिद्धः तन्नामजपकर्तुस्तत्त्वज्ञानोदयादितिभावः २६ तस्यदुःखशंकाकेत्यन्वयः कलौ
तुनाम्नैवनामाभिलापेनैवमुक्तिस्तज्जनकंतत्त्वज्ञानंनान्येनयोगादिनेत्यर्थः २७ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

ईदृशस्य किमर्थो देहपरिग्रहस्तत्राह मायेत्यादि विडंबयति स्वीयाचारेण सदाचारं लोकान् शिक्षयति मातापितरौ पुत्रानिव फलांतरमप्याह
भक्तानामिति २८ राज्ञोऽभीष्टं विष्णोः स्वपुत्रत्वं २९ हृत्संशयग्रंथिं हृदि विद्यमानं रामे मनुष्यत्वादिविषयं च संशयग्रंथिं ३० ३१ गोपनी
यं पृथग्जनेष्विति शेषः ३२ अवारितः पुत्रत्वात् द्वारपालैरिति शेषः गत्वा कैकेयीसमीपमिति शेषः ३३ तेसंमतं वनं दंडकारण्यं गंतुं कृतधियो

मायामानुषरूपेण विडंबयति लोककृत् भक्तानां भजनार्थाय रावणस्य वधाय च २८ राज्ञश्चाऽभीष्टसिध्यर्थं मानु
षवपुराश्रितः इत्युक्त्वा विरराम अथ वामदेवो महामुनिः २९ श्रुत्वा तेऽपि द्विजाः सर्वे रामं ज्ञात्वा हरिं विभुम् जहुर्हृत्सं
शयग्रंथिं राममेवान्वचिंतयन् ३० यइदं चिंतयेन्नित्यं रहस्यं रामसीतयोः तस्य रामे दृढा भक्तिर्भवेद्विज्ञानपूर्विका ३१
रहस्यं गोपनीयं वो यूयं वै राघवप्रियाः इत्युक्त्वा प्रययौ विप्रस्तेऽपि रामं परं विदुः ३२ ततो रामः समाविश्य पितृगेहम
वारितः सानुजः सीतया गत्वा कैकेयीमिदमब्रवीत् ३३ आगताः स्मो वयं मातस्त्रयस्ते संमतं वनम् गंतुं कृतधियः शी
घ्रमाज्ञापयतु नः पिता ३४ इत्युक्त्वा सहसोत्थाय चीराणि प्रददौ स्वयम् रामाय लक्ष्मणायाथ सीतायै च पृथक् पृ
थक् ३५ रामस्तु वस्त्राण्युत्सृज्य वन्यचीराणि पर्यधात् लक्ष्मणोऽपि तथा चक्रे सीता तन्न विजानती ३६ हस्ते गृहीत्वा
रामस्य लज्जया मुखमैक्षत रामो गृहीत्वा तच्चीरमंशुके पर्यवेष्टयत् ३७

निश्चिता इत्यन्वयः आज्ञापयतु पितेत्यनेन
तदाज्ञां विना गमने तस्य दुःखादौ अहं दोषभाक् स्यामिति सूचितम् ३४ इत्युक्त्वा रामेण कैकेयी सहसा झटिति उत्थाय रामायेत्यन्वयः चीरा
णि वन्यपरिधेयानि वल्कलादीनि जीर्णवासांसि वा ३५ तत् चीरपरिधानप्रकारस्वरूपं ३६ हस्ते गृहीत्वा चीरमिति शेषः तच्चीरं कैके
यीदत्तं चीरम् ३७

भर्त्सयन् कैकेयीमितिशेषः ३८ किंप्रयच्छसि चीरमितिशेषः ३९ यदीति त्वद्दूराविषयभूता । पियदिस्वेच्छयासमन्वेतिसम्यक् ग्लानिरहितमनुपश्चाद्गच्छ
तीत्यर्थः ४० वनदुःखंवनवासजंदुःखं ४१ वनन्चरामुनयः प्रियायेषांते ४२ सीताशीघ्रमारुरोहेत्यनेनतस्याः कार्यसाधकउत्साहः सूचितः ४३ ४४
४५ रथमचोदयत् राज्ञारामाधीनकृतत्वाद्राजाज्ञापेक्षयातदाज्ञैवप्रबलेतिमत्वेति व्यंग्यं दूरंगतेदृष्टिपथमतिक्रांते ४६ वृद्धाइत्यस्यज्ञानवृद्धाइत्य

तद्दृष्ट्वारुरुदुःसर्वेराजदाराःसमंततः वसिष्ठस्तुतदाकर्ण्यरुदितंभर्त्सयन्रुषा ३८ कैकेयींप्राहदुर्वृत्तेरामएवत्वयावृतः
वनवासायदुष्टेत्वंसीतायैकिंप्रयच्छसि ३९ यदिरामसमन्वेतिसीताभक्त्यापतिव्रता दिव्यांबरधरानित्यंसर्वाभरणभूषिता ४०
रमयत्वनिशंरामंवनदुःखनिवारिणी राजादशरथोप्याहसुमंत्ररथमानय ४१ रथमारुह्यगच्छंतुवनंवनचराःप्रियाः इ
त्युक्त्वाराममालोक्यसीतांचैवसलक्ष्मणम् ४२ दुःखान्निपतितोभूमौरुरोदाश्रुपरिप्लुतः आरुरोहरथंसीताशीघ्रंरामस्यप
श्यतः ४३ रामःप्रदक्षिणंकृत्वापितरंरथमारुहत् लक्ष्मणःखड्गयुगलंधनुस्तूणीयुगंतथा ४४ गृहीत्वारथमारुह्यनोदयामा
ससारथिम् तिष्ठतिष्ठसुमंत्रेतिराजादशरथोऽब्रवीत् ४५ गच्छगच्छेतिरामेणनोदितोऽचोदयद्रथम् रामेदूरंगतेराजा
मूर्च्छितःप्रापतद्भुवि ४६ पौरास्तुबालवृद्धाश्चवृद्धाब्राह्मणसत्तमाः तिष्ठतिष्ठेतिरामेतिक्रोशंतोरथमन्वयुः ४७ राजा
रुदित्वासुचिरंमानयतुगृहंप्रति कौसल्यायाराममातुरित्याहपरिचारकान् ४८ किंचित्कालंभवेत्तत्रजीवनंदुःखितस्य
मे अतऊर्ध्वंनजीवामिचिरंरामंविनाकृतः ४९

र्थः ४७ राममातुरित्यादरसूचकंविशेषणम् ४८ दुःखितस्यमे
यदिकिंचित्कालंजीवनंभवेत्तदातत्रराममातृगृहेएवान्यत्रतुक्षणमात्रमपितन्नसंभाव्यनेराममातृगृहेऽपिचिरंनैवतदित्याह अतइतिविना
कृतः दैवेनेतिशेषः अनेनदैवसंपादितम् मरणंदुर्वारमितिध्वनितम् ४९ ५ ५ ५ ५ ५

तूष्णीमेवस्वकृतापराधेनलज्जयेतिभावः ५० ५१ सीतयासहाह्नास्वपदित्यन्वयः पालयामास जाग्रद्रामंररक्षेत्यर्थः ५२ रामंपुरंनेतुंयदिशक्ता
स्तदापरावृत्यनेष्यामोनोचेद्वनमेवगमिष्याम इतिनिश्चयमित्यर्थः ५३ क्लेशभागिनोवनगमनादितिभावः ५४ ५५ इत्याज्ञप्तः सुमंत्रोरथंवा

ततोगृहंप्रविश्यैवकौसल्यायाःपपातह मूर्च्छितश्चचिराद्बुध्वातूष्णीमेवावतस्थिवान् ५० रामस्तुतमसातीरंगत्वातत्रावस
त्सुखी जलप्राश्यनिराहारोवृक्षमूलेस्वपद्विभुः ५१ सीतयासहधर्मात्माधनुष्पाणिस्तुलक्ष्मणः पालयामासधर्मज्ञःसुमं
त्रेणसमन्वितः ५२ पौराःसर्वेसमागत्यस्थितास्तस्याविदूरतः शक्तारामंपुरंनेतुंनोचेद्गच्छामहेवनम् ५३ इतिनिश्चयमा
ज्ञायतेषांरामोऽतिविस्मितः नाहंगच्छामिनगरमेतेवैक्लेशभागिनः ५४ भविष्यंतीतिनिश्चित्यसुमंत्रमिदमब्रवीत्
इदानीमेवगच्छामःसुमंत्ररथमानय ५५ इत्याज्ञप्तःसुमंत्रोऽपिरथंवाहैरयोजयत् आरुह्यरामःसीताचलक्ष्मणोऽ
पिययुर्द्रुतम् ५६ अयोध्याभिमुखंगत्वाकिंचिद्दूरंततोययुः तेऽपिराममदृष्ट्वैवप्रातरुत्थायदुःखिताः ५७ रथनेमिग
तंमार्गंपश्यंतस्तेपुरंययुः हृदिरामंससीतंतेध्यायंतस्तस्थुरन्वहम् ५८ सुमंत्रोऽपिरथंशीघ्रंनोदयामाससादरम् स्फीता
न्जनपदान्पश्यन्रामःसीतासमन्वितः ५९ गंगातीरंसमागच्छच्छृंगवेराविदूरतः गंगांदृष्ट्वानमस्कृत्यस्नात्वासानंद
मानसः ६० शिंशपावृक्षमूलेसनिषसादरघूत्तमः ततोगुहोजनैःश्रुत्वारामागममहोत्सवम् ६१ सखायंस्वामिनंद्रष्टुंहर्षात्तू
र्णंसमापतत् फलानिमधुपुष्पादिगृहीत्वाभक्तिसंयुतः ६२

हैरयोजयत् ५६ अयोध्याभिमुखमिति तेषांप्रतारणायेदं ५७ तदे
वाह रथनेमीति ५८ ५९ शृंगवेरंशृंगऋष्याश्रमस्तदविदूरतस्तत्पूर्वभागे ६० जनैः जनमुखैः ६१ अयंसखासमानख्यातिस्तत्समानज्ञानः अनेनगुह
स्यधर्मव्याधादिवत्तत्वज्ञत्वंसूचितं अथापिसत्यपिभेदापगमेनाथतवाहंनमामकीनस्त्वमितिन्यायात्स्वामिनंद्रष्टुमिति ६२ ५ ६

६३ नैषादमपिमेजन्मधन्यम् त्वदंगस्पर्शादितिभावः ६४ नदेवाहं बभूवेति एतत्तेकिंकरस्य नैषादराज्यं ६५ यत्त्वदधीनमतोऽत्रवसन् अस्मा
न्पालय अत्र नतेपितुः स्वाम्यमित्रत्य वासेदोषाभावइतिभावः ६६ दासइत्यनेन भोज्याहारतासूचिता ६७ नवेक्ष्यामिनप्रवेक्ष्यामिइतिमेप्रति
ज्ञेतिशेषः ६८ एतत्तेसर्वराज्यंममैवत्वंचमेसखेव तत्त्वज्ञत्वात् तथाऽपिप्रतिज्ञारक्षणाय तेग्रामंनप्रविशामीतिभावः ६९ समानाय्यगुहेनेतिशे

रामस्याग्रेविनिक्षिप्यदंडवत्प्रापतद्भुवि गुहमुत्थाप्यतंतूर्णंराघवःपरिषस्वजे ६३ संपृष्टकुशलोरामंगुहःप्रांजलिर
ब्रवीत् धन्योहमद्यमेजन्मनैषादंलोकपावन ६४ बभूवपरमानंदःस्पृष्ट्वाऽतेंऽगंरघूत्तम नैषादराज्यमेतत्तेकिंकरस्यरघूत्तम
६५ त्वदधीनवसन्नत्रपालयास्मान्रघूद्वह आगच्छयामोनगरपावनंकुरुमेगृहम् ६६ गृहाणफलमूलानित्वदर्थेसंचितानिमे
अनुगृह्णीष्वभगवन्दासस्तेऽहंसुरोत्तम ६७ रामस्तमाहसुप्रीतोवचनंशृणुमेसखे नवेक्ष्यामिगृहंग्रामंनववर्षाणिप
चन ६८ दत्तमन्येननोभुंजेफलमूलादिकिंचन राज्यंममैतत्तेसर्वंत्वंसखामेऽतिवल्लभः ६९ वटक्षीरंसमानाय्य जटामु
कुटमादरात् बबंधलक्ष्मणेनाथसहितोरघुनंदनः ७० जलमात्रंतुसंप्राश्यसीतयासहराघवः आस्तृतंकुशपर्णाद्यैः
शयनंलक्ष्मणेनहि ७१ उवासतत्रनगरप्रासादाग्रेयथापुरा सुष्वापतत्रवैदेह्यापर्यंकइवसंस्कृते ७२ ततोविदूरेपरिगृ
ह्यचापंसबाणतूणीरधनुःसलक्ष्मणः ररक्षरामंपरितोविपश्यन्गुहेनसार्द्धंसशरासनेन ७३ इति
श्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेपंचमःसर्गः ५

षः अथआनयनानंतरं वार्त्तानंतरं वा ७०
हिः पादपूरणे लक्ष्मणेनयदास्तृतम् ७१ तत्रोवासेत्यन्वयः स्थितइत्यर्थः ततोनिद्रासमयेसुष्वापेत्यर्थः ७२ परितोविपश्यन् दुष्टजंतूनितिशे
षः ७३ इतिश्रीमत्सकलराजवि॰ अध्यात्मरामायणसेतौ अयोध्याकांडे पंचमःसर्गः ५ ५ ५ ५ ५ ५

षष्ठेगत्वाऽथवाल्मीकेराश्रमंतेनसंस्तुतः मुनींद्रैः सहितस्तत्रावसत्सुखमितीर्यते १ सुप्तमिति १ कुशपत्रसमूह निर्मितेसंस्तरे आस्तरणेइत्यर्थः शो
भनैरांकवादिभिरास्तीर्णे २ ३ कोहेतुः अन्योनकोपीत्यर्थः ४ कस्तर्हिहेतुस्तत्राह स्वपूर्वेति ५ तदेवोपपादयति सुखस्येति स्वयमपि त
स्यनसंपादक इत्याह अहमिति अहंसुखादिजनकक्रियांकरोमीत्यपिवृथाभिमानः अस्वातंत्र्यादितिभावः तदेवाह स्वकर्मसूत्रेणग्रथितईश्वरे
णेतिशेषः यथासूत्रयुक्तांकाष्ठपुत्तलींसूत्रधारोनानाप्रकारसूत्रचालनेनानेकविधक्रियावतींकरोति एवंभगवान् कर्मरूपसूत्रचालनेन त

सुप्तंरामंसमालोक्यगुहःसोऽश्रुपरिप्लुतः लक्ष्मणंप्राहविनयाद्भ्रातःपश्यसिराघवम् १ शयानंकुशपत्रौघसंस्तरेसीतया
सह यःशेतेस्वर्णपर्यंकेस्वास्तीर्णेभवनोत्तमे २ कैकेयीरामदुःखस्यकारणंविधिनाकृता मंथराबुद्धिमास्थायकैकेयी
पापमाचरत् ३ तच्छ्रुत्वालक्ष्मणःप्राह सखेशृणुवचोमम कःकस्यहेतुर्दुःखस्यकश्चहेतुःसुखस्यवा ४ स्वपूर्वार्जितक
र्मैवकारणंसुखदुःखयोः ५ सुखस्यदुःखस्यनकोपिदातापरोददातीतिकुबुद्धिरेषा अहंकरोमीतिवृथाऽभिमानःस्वक
र्मसूत्रग्रथितोहिलोकः ६ सुहृन्मित्रार्युदासीनद्वेष्यमध्यस्थबांधवाः स्वयमेवाचरन्कर्म तथातत्रविभाव्यते ७ सु
खंवायदिवादुःखंस्वकर्मवशगोनरः यद्यद्यथागततत्तद्भुक्त्वास्वस्थमनाभवेत् ८

था तथा कारयतीतिभावः

६ सुहृन्मित्रे सोपाधिनिरुपाधिभेदाद्भिन्ने एवमरिद्वेष्यौ एते कर्मसु हृत्त्वादिप्रयोजकं कर्मस्वयमेवाचरन्त्येनसुहृत्त्वादिभा
वोभवति एवंतत्रसुखदुःखादिविषयेऽपिविभाव्यतेज्ञायतइत्यर्थः ७ स्वकर्मवशगोनरः यद्यत्सुखंवादुःखंवायथागतंतथाप्राप्तं
भवतितत्तद्भुक्त्वास्वस्थमनाः रागद्वेषहीनोभवेत् ८ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

भोगागमे सुख भोगप्राप्तौ भोगविवर्जने दुःख भोगाप्राप्तौ वांछामेवाभिनयति आगच्छत्विति सुखमिति शेषः मागच्छतु दुःखमिति शेषः अ
त एवाहं भोगवशगो न भवे अ इति निषेधार्थकमव्ययं पृथक्पदं तथैवाहं तथैव रामोऽपीति न किंचिदस्माकमेतत्कृतं दुःखमिति भावः ९ यस्मादि
तिप्राप्यफलमिति शेषः तत्तन्नेत्युपलक्षणं तस्मात्तेनेत्यपि बोध्यं १० यद्यद्विधात्राविहितं तन्न दलंघ्यमिति निश्चित्य तत्तत्फलोदये हर्षविषादाभ्यामलं
एवं चास्मत्कृते त्वया विषादो न कार्य इति भावः ११ आवश्यकश्च शरीरिणां तत्संबंध इत्याह सर्वदेति पुण्यपापजत्वाच्छरीरस्य तदवच्छेदेन सुखदुः

न मे भोगागमे वांछा न मे भोगविवर्जने आगच्छत्वथ मागच्छत्व भोगवशगो भवे ९ यस्मिन्देशे च काले च यस्माद्वा येन
केन वा कृतं शुभाशुभं कर्म भोज्यं तत्तत्र नान्यथा १० अलं हर्षविषादाभ्यां शुभाशुभफलोदये विधात्रा विहितं यद्यत्तदलंघ्यं सु
रासुरैः ११ सर्वदा सुखदुःखाभ्यां नरः प्रत्यवरुध्यते शरीरं पुण्यपापाभ्यामुत्पन्नं सुखदुःखवत् १२ सुखस्यानंतरं दुःखं
दुःखस्यानंतरं सुखम् द्वयमेतद्धि जंतूनामलंघ्यं दिनरात्रिवत् १३ सुखमध्ये स्थितं दुःखं दुःखमध्ये स्थितं सुखम् द्वयमन्योऽ
न्यसंयुक्तं प्रोच्यते जलपंकवत् १४ तस्माद्धैर्येण विद्वांस इष्टानिष्टोपपत्तिषु न हृष्यंति न मुह्यंति सर्वं मायेति भावनात् १५

खयोस्त्वावश्यकत्वादयं नरः सदा ताभ्यां प्रत्यवरुध्यते संबध्यते १२ संबंधप्रकारमाह सुखस्यानंतरमिति एवं च पुनः सुखमपि भाव्यमेवेति
भावः १३ इदानीं पदार्थमात्रस्य त्रिगुणात्मकत्वेन सुखस्यापि दुःखात्मकत्वाद्धेयत्वमित्याह सुखमध्य इति तेनोभयमपि हेयमेवेति तदुक्तं प
तंजलिना सर्वमेव दुःखं विवेकिन इति १४ उपसंहरति तस्मादिति इष्टप्राप्तौ न हृष्यंति अनिष्टप्राप्तौ न मुह्यंतीत्यन्वयः तत्र हेतुः सर्वं माये
ति भावनात् न ह्यैंद्रजालिकमायाकृतेष्टानिष्टप्राप्तौ हर्षमोहौ न हृदि इति भावः १५

सलिलंस्पृष्ट्वेति प्रातःकालिक सकलक्रियोपलक्षणं १६ मेअवतारणायेतिशेषः १७ नौकारुह्यतामित्यन्वयः १८ वाहयेइति नौकामितिशेषः
१९ २० वाहयामास अरित्रादिभिश्चालयामासपरंपारंप्रापयितु मित्यर्थः गंगामध्येगताजानकीगंगांप्रार्थयामासेत्यन्वयः २१ २२

गुहलक्ष्मणयोरेवंभाषतोर्विमलंनभः बभूवरामःसलिलंस्पृष्ट्वाप्रातःसमाहितः १६ उवाचशीघ्रंसुदृढांनावमानयमे
सखे श्रुत्वारामस्यवचनंनिषादाधिपतिर्गुहः १७ स्वयमेवदृढांनावमानिनायसुलक्षणां स्वामिन्नारुह्यतांनौकासीत
यालक्ष्मणेनच १८ वाहयेज्ञातिभिःसार्द्धमहमेवसमाहितः तथेतिराघवःसीतामारोप्यशुभलक्षणाम् १९ गुहस्यहस्ता
वालंब्यस्वयंचारुहदच्युतः आयुधादीन्समारोप्यलक्ष्मणोऽप्यारुरोहच २० गुहस्तान्वाहयामासज्ञातिभिःसहितःस्व
यम् गंगामध्येगतागंगांप्रार्थयामासजानकी २१ देविगंगेनमस्तुभ्यंनिवृत्तावनवासतः रामेणसहिताऽहंतांलक्ष्मणे
नचपूजये २२ सुरामांसोपहारैश्चनानाबलिभिरादृता इत्युक्त्वापरकूलंतौशनैरुत्तीर्यजग्मतुः २३ गुहोऽपिराघवंप्राह
गमिष्यामित्वयासह अनुज्ञांदेहिराजेंद्रनोचेत्प्राणास्त्यजाम्यहम् २४ श्रुत्वानैषादिवचनंश्रीरामस्तमथाब्रवीत् चतुर्द
शसमाःस्थित्वादंडकेपुनरप्यहम् २५ आयास्याम्युदितंसत्यंनासत्यंरामभाषितम् इत्युक्त्वालिंग्यतंभक्तंसमाश्वास्यपुनः
पुनः २६ निवर्त्तयामासगुहंसोऽपिकृच्छ्राद्ययौगृहम् तत्रमेध्यंमृगंहत्वापक्त्वाहुत्वाचतेत्रयः २७

आहृतासती पूजये
अनेनश्रद्धासूचिता २३ अनुज्ञांस्वसहगमनविषयाम् २४ नैषादिर्गुहः २५ नासत्यमपितुसत्यमेवेत्यर्थः तेनान्यथानसंभावनीयमि
तिभावः २६ कृच्छ्रात् कृच्छ्रमत्रानिदुःखं तत्रगंगापरकूले मेध्यंमृगंभक्ष्यं मृगंहत्वाहुत्वावैश्वदेवदेवताभ्यः २७ छ९ छ९

२८ बहिराश्रमद्वारि२९ ३० ३१ ३२ रामसामीप्यंस्वार्थेष्यञ् रामसमीपमित्यर्थः३३ मेपर्णशालामागच्छेत्यन्वयः३४ आनीयप्रापय्य३५ त
पसःपारंपूर्णतांगतोऽस्मिप्राप्तोऽस्मि प्रमादात्कुर्वतांकर्मप्रच्यवेताध्वरेषुयत् तद्विष्णोःस्मरणादेवसंपूर्णंस्यादितिश्रुतिरितिस्मृतेर्यस्यनामस्मर

भुक्त्वावृक्षदलेसुप्त्वासुखमासततांनिशाम् ततोरामस्तुवैदेह्यालक्ष्मणेनसमन्वितः२८ भरद्वाजाश्रमपदंगत्वाबहिरुप
स्थितः तत्रैकंबटुकंदृष्ट्वारामःप्राहचहेबटो२९ रामोदाशरथिःसीतालक्ष्मणाभ्यांसमन्वितः आस्तेबहिर्वनस्येतित्वदु
च्यतांमुनिसन्निधौ३० तच्छ्रुत्वासहसागत्वापादयोःपतितोमुनेः स्वामिन्रामःसमागत्यवनाद्बहिरवस्थितः३१ सभार्यः
सानुजःश्रीमानाहमांदेवसन्निभः भरद्वाजायमुनयेज्ञापयस्वयथोचितम्३२ तच्छ्रुत्वासहसोत्थायभरद्वाजोमुनीश्वरःगृ
हीत्वाऽर्घ्यंचपाद्यंचरामसामीप्यमाययौ३३ दृष्ट्वारामंयथान्यायंपूजयित्वासलक्ष्मणम् आहमेपर्णशालांभोरामराजीवलोच
न३४ आगच्छपादरजसापुनीहिरघुनंदन इत्युक्त्वोटजमानीयसीतयासहराघवौ३५ भक्त्यापुनःपूजयित्वाचकारातिथ्यमु
त्तमम् अद्याहंतपसःपारंगतोऽस्मितवसंगमात्३६ ज्ञातंरामतवोदंतंभूतंचागामिकिंचयत् जानामित्वांपरात्मानंमाय
याकार्यमानुषम्३७ यदर्थमवतीर्णोऽसिप्रार्थितोब्रह्मणापुरा यदर्थंवनवासस्तेयत्करिष्यसिवैपुरः३८ जानामिज्ञान
दृष्ट्याऽहंजातयात्वदुपासनात् इतःपरंत्वांकिंवक्ष्येकृतार्थोऽहंरघूत्तम३९

णेनापिसर्वकर्मपूर्णता तस्यसा
क्षाद्दर्शनेकिंवक्तव्यमित्यर्थः यद्वा तपसः पारंफलंसर्वतपःफलमेतत् यत्त्वद्दर्शनमित्यर्थः ३६ भूतंभाविचतवोदंतंवृत्तांतोज्ञातः तत्र
भूतवृत्तांतज्ञानमभिनयति जानामीत्यादि ३७ यदर्थमिति सर्वत्रयच्छब्दो रक्षोवधपरः३८ ३९ ५ ५

प्रकृतेः परं प्रकृतिगुणास्पृष्टमीश्वरम् ४० तेसीतारामलक्ष्मणभरद्वाजाः अन्योऽन्यं प्रागुक्तं संभाष्य ततोरामोमुनिसन्निधावुषित्वा ४१ यमुनायांप्लु
ताप्लवेन कृतस्नानेनमुनिनादृष्टमार्गेण दर्शितमार्गेण राघवोमार्गदर्शकैर्मुनिदारकैः सहयमुनामुत्तीर्य ४२ चित्रकूटाद्रिं प्रययौयत्रवाल्मीकेराश्रम
इत्यनेनतस्यप्राशस्त्यं ४३ द्विजाः पक्षिणो ब्राह्मणाश्च ४४ रमानाथं विष्णववतारं ४५ कमनीयपद्मसदृशनेत्रं ४६ विस्मयेनानिमिषे ईक्षणे नेत्रेय

यस्त्वां पश्यामि काकुत्स्थं पुरुषं प्रकृतेः परम् रामस्तमभिवाद्याह सीतालक्ष्मणसंयुतः ४० अनुग्राह्यास्त्वया ब्रह्मन्वयंस
प्रियबांधवाः इति संभाष्य तेऽन्योन्यमुषित्वा मुनिसन्निधौ ४१ प्रातरुत्थाय यमुनामुत्तीर्य मुनिदारकैः कृताप्लवेन मुनिनादृष्ट
मार्गेण राघवः ४२ प्रययौ चित्रकूटाद्रिं वाल्मीकेर्यत्र चाश्रमः गत्वा रामोऽथ वाल्मीकेराश्रमम् ऋषिसंकुलम् ४३ नानामृगद्वि
जाकीर्णं नित्यपुष्पफलाकुलम् तत्र दृष्ट्वा समासीनं वाल्मीकिं मुनिसत्तमम् ४४ ननाम शिरसा रामो लक्ष्मणेन च सीतया दृष्ट्वा
रामं रमानाथं वाल्मीकिर्लोकसुंदरम् ४५ जानकीलक्ष्मणोपेतं जटामुकुटमंडितम् कंदर्पसदृशाकारं कमनीयांबुजेक्षण
म् ४६ दृष्ट्वैव सहसोत्तस्थौ विस्मयानिमिषेक्षणः आलिंग्य परमानंदं रामं हर्षाश्रुलोचनः ४७ पूजयित्वा जगत्पूज्यं भक्त्या
ऽर्घ्यादिभिरादृतः फलमूलैः समधुरैर्भोजयित्वा च लालितः ४८ राघवः प्रांजलिः प्राह वाल्मीकिं विनयान्वितः पितुराज्ञां पुर
स्कृत्य दंडकानागता वयम् ४९ भवंतो यदि जानंति किं वक्ष्यामोऽत्र कारणम् यत्र मे सुखवासाय भवेत्स्थानं वदस्व तत् ५०

स्यसः हर्षजाश्रुभिः पूर्णे लोचने यस्य सः क्रमपौर्वं भावः ४७ लालितः इदं मधुरमिदं मधुरमिदं भुंक्ष्वेत्येवं प्रीत्याबोधितः ४८ ४९ यदि जानंती
त्यसंदिग्धवचनं वेदाश्चेत्प्रमाणं स्युरितिवत् सर्वथा जानंत्येवातोऽत्र कारणकथनं विफलमिति भावः ५० ७ ७ ७ ७

तत्रयत्रत्वंवदिष्यसितत्रेत्यर्थः ५१ त्वमेवेति त्वद्विवर्तत्वाज्जगतइतिभावः तवापीति अंतर्यामितयासर्वत्रतववासादितिभावः ५२ ५३ नियत
मंदिरं सर्वदावासस्थानं समदृष्टीनां मित्रोदासीनशत्रुष्विति शेषः अतएव अद्वेष्टॄणांतेषांहृदयंतेऽधिकंसर्वोत्कृष्टंमंदिरमित्यर्थः सर्वदातत्रवासादे
वेतिभावः ५४ धर्माधर्मान् विहितनिषिद्धसकलकर्माणित्यक्त्वायस्त्वामेवभजतेतस्यत्वन्हृदयंसीतयासहवस्तुंहेरामतेतवसुखमंदिरंसुखजनकं
गृहम् ५५ निर्द्वंद्वोऽहंममेति द्वंद्वरहितोऽतएवनिस्पृहः ५६ नानाविधप्रकारेणतत्त्वज्ञलक्षणान्याह निरहंकारिणइति शांताः शमशीलाः लोष्टं

सीतयासहितःकालंकिंचित्तत्रनयाम्यहम् इत्युक्तोराघवेणासौमुनिःसस्मितमब्रवीत् ५१ त्वमेवसर्वलोकानांनिवासस्था
नमुत्तमम् तवापिसर्वभूतानिनिवाससदनानिहि ५२ एवंसाधारणंस्थानमुक्तंतेरघुनंदन सीतयासहितस्येतिविशेषंपृ
च्छतस्तव ५३ तद्वक्ष्यामिरघुश्रेष्ठयत्तेनियतमंदिरम् शांतानांसमदृष्टीनामद्वेष्टॄणांचजंतुषु त्वामेवभजतांनित्यंहृदयंतेऽ
धिमंदिरं ५४ धर्माधर्मान्परित्यज्यत्वामेवभजतोनिशम् सीतयासहतेरामतस्यहृत्सुखमंदिरम् ५५ त्वन्मंत्रजापको
यस्तुत्वामेवशरणंगतः निर्द्वंद्वोनिस्पृहस्तस्यहृदयंतेसुमंदिरम् ५६ निरहंकारिणःशांतायेरागद्वेषवर्जिताः समलोष्टा
श्मकनकास्तेषांतेहृदयंगृहम् ५७ त्वयिदत्तमनोबुद्धिर्यःसंतुष्टःसदाभवेत् त्वयिसंत्यक्तकर्मायस्तन्मनस्तेशुभंगृहम्
५८ योनद्वेष्ट्यप्रियंप्राप्यप्रियंप्राप्यनहृष्यति सर्वंमायेतिनिश्चित्यत्वांभजेत्तन्मनोगृहम् ५९

मृत्पिंडः अश्मानः पद्मरागादयः कनकंचेदं सममनुपादेयत्वेनयेषांते ५७ मनः संकल्पविकल्पात्मकम् बुद्धिर्निश्चयात्मिकाद्वयमपिये
नत्वय्येवदत्तंत्वद्विषयमेव यस्यसंकल्पादिकमितियावत् संतुष्टः कथंचिदशनाच्छादनलाभात्संतुष्टः त्वयिसंत्यक्तकर्मात्वदर्पणबुद्ध्याकृ
तकर्मात्यक्तकाम्यकर्मेतियावत् ५८ अप्रियंदुःखंद्वेषहर्षाभावयोर्हेतुः सर्वत्रमायामयत्वनिश्चयः ५९ ७ ७

भावादिविकारानिति भावोऽत्रजन्मतेनजन्मसत्ताविपरिणामवृद्ध्यपक्षयविनाशरूपान् विकारान्योदेहे पश्यतिनात्मनि तंनित्यंवृद्धिक्षयरहितंअविनाशिनंप
श्यतीत्यर्थः क्षुत्तृड्भयंप्राणस्य सुखादिबुद्धेरितिविवेकः ६० संसारधर्मैस्तत्प्रयोजकैर्धर्मैः पुण्यपापैः ६१ सर्वागुहाः अन्नमय प्राणमय मनोम
यविज्ञानमयानंदमयरूपास्तद्रूपोयआशयः स्थानंतत्स्थंचिद्घनंचैतन्यरूपंसर्वगतमप्यलेपकंनभवतिलेपकंतत्सर्वंपश्यंति तत्रस्थितोऽपि

षड्भावादिविकारान्योदेहेपश्यतिनात्मनि क्षुत्तृड्सुखंभयंदुःखंप्राणबुद्ध्योर्निरीक्षते ६० संसारधर्मैर्निर्मुक्तस्तस्यते
मानसंगृहम् ६१ पश्यंतियेसर्वगुहाशयस्थंत्वांचिद्घनंसत्यमनंतमेकम् अलेपकंसर्वगतंवरेण्यंतेषांहृदब्जेसहसीतयावस
६२ निरंतराभ्यासदृढीकृतात्मनांत्वत्पादसेवापरिनिष्ठितानां त्वन्नामकीर्त्याहतकल्मषाणांसीतासमेतस्यगृहंहृदब्जे ६३
रामत्वन्नाममहिमावर्ण्यतेकेनवाकथम् यत्प्रभावादहंरामब्रह्मर्षित्वमवाप्तवान् ६४ अहंपुराकिरातेषुकिरातैःसहवर्धितः
जन्ममात्रद्विजत्वंमेशूद्राचाररतःसदा ६५ शूद्रायांबहवःपुत्राउत्पन्नामेऽजितात्मनः ततश्चोरैश्चसंगम्यचोरोहमभवंपुरा
६६ धनुर्बाणधरोनित्यंजीवानामंतकोपमः एकदामुनयःसप्तदृष्टामहतिकानने ६७ साक्षान्मयाप्रकाशंतोज्वलनार्कसमप्र
भाः ताननुधावंलोभेनतेषांसर्वपरिच्छदान् ६८ ग्रहीतुकामस्तत्राहंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रुवम् दृष्ट्वामांमुनयोऽपृच्छन्कि
मायासिद्विजाधम ६९

तद्गुणास्पृष्टइत्यर्थः ६२ निरंतरंध्यानाभ्यासेन त्वय्येव दृढीकृतस्त्वदेकविषयीकृत आत्मा
चित्तंयेषाम् त्वत्पादसेवायांपरिनिष्ठितानांतत्पराणां ६३ त्वन्नाममहिमवर्णनस्यप्रकारः कर्तात्वद्दुर्लभइत्याह रामेति ६४ अत्रैवार्थे
स्वविषयमितिहासमाह अहमिति किरातेषुतद्वसतिदेशेषु जन्ममात्रद्विजत्वंजन्ममात्रेणद्विजत्वमित्यर्थः तत्रैवोपपत्तिमाह शूद्राचाररतइ
ति ६५ अजितात्मनइतिच्छेदः ६६ जीवानामंतकोपमोऽभवमित्यन्वयः ६७ ६८ अनुवंतानितिशेषः ६९ ७० ७०

७० ७१पृथक् पृथक् पुत्रभार्यादिनैकैकेनपृच्छेत्यर्थः ७२ यावदागमिष्यसितावद्वयंस्थास्यामहइतिनिश्चयइत्यर्थः ७३ फलभागिनस्तल्लब्धधनादिभोगभाजः ७४ जातनिर्वेदः तादृशकर्मकृतः स्वात्मनिजातापमानबुद्धिः विचार्यएतेपुत्रादयोनकुत्राप्युपकर्त्तारइतिविचार्यऋषिसन्निधिंपुनरागमंआगतः ७५ शुद्धांतःकरणः मलिनवृत्तिरहितः ७६ ७७ सतांसाधूनांसमागमः सफलः मोक्षरूपफलजनकः तदेवाह यदुपदेक्ष्यामहेतेनै

अहंतानब्रुवंकिंचिद्दातुंमुनिसत्तमाः पुत्रदारादयःसंतिबहवोमेबुभुक्षिताः ७० तेषांसंरक्षणार्थायचरामिगिरिकानने
ततोमामूचुरव्यग्राःपृच्छगत्वाकुटुंबकम् ७१ योयोमयाप्रतिदिनंक्रियतेपापसंचयः यूयंतद्भागिनःकिंवानेतिवेतिपृथक्पृथक्
७२ वयंस्थास्यामहेतावदागमिष्यसिनिश्चयः तथेत्युक्त्वागृहंगत्वामुनिभिर्यदुदीरितम् ७३ आपृच्छंपुत्रदारादींस्तैरुक्तोऽहंरघू
त्तम पापंतवैवतत्सर्वंवयंतुफलभागिनः ७४ तच्छ्रुत्वाजातनिर्वेदोविचार्यपुनरागमम् मुनयोयत्रतिष्ठंतिकरुणापूर्णमान
साः ७५ मुनीनांदर्शनादेवशुद्धांतःकरणोऽभवम् धनुरादीन्परित्यज्यदंडवत्पतितोऽस्म्यहम् ७६ रक्षध्वंमांमुनि
श्रेष्ठागच्छंतंनिरयार्णवम् इत्यग्रेपतितंदृष्ट्वामामूचुर्मुनिसत्तमाः ७७ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेसफलःसत्समागमः उ
पदेक्ष्यामहेतुभ्यंकिंचित्तेनैवमोक्ष्यसे परस्परंसमालोच्यदुर्वृत्तोऽयंद्विजाधमः ७८ उपेक्ष्यएवसद्वृत्तैस्त्रस्तोऽपिशरणं
गतः रक्षणीयः प्रयत्नेनमोक्षमार्गोपदेशतः ७९ इत्युक्त्वारामतेनामव्यत्यस्ताक्षरपूर्वकम् एकाग्रमनसात्रैवमरेति
जपसर्वदा ८० आगच्छामःपुनर्यावत्तावदुक्तंसदाजप इत्युक्त्वाप्रययुःसर्वेमुनयोदिव्यदर्शनाः ८१

वमोक्ष्यसे संसारदुःखादितिशेषः यद्यपिदुर्वृत्तस्तथाऽपिरक्षणीयइत्युत्तरेणान्वयः ७८ ७९ व्यत्यस्तानिविपरीतपौर्वापर्याण्यक्षराणि यस्मिन् तादृशंरूपंयस्यतत् तेनामजपेत्यन्वयः तदाकारोमरेतिएकाग्रमनसेतिजपइतिकर्त्तव्यतोपदेशः अत्रमनसएकाग्रतावर्णविषयैव ८० ८१

अल्पकालजपमात्रस्यैवफलमाह बाह्यंविस्मृतवानिति अनेनतच्छब्दस्याऽपिस्मरणपूर्वकं तदर्थभूतां तर्यामिणंविषयतया लब्धवन्मेचित्तमितिसूचितम् निश्चलरूपिणोनिष्क्रियशरीरस्य ८२ ८३ ८४ ८५ यस्मात्तेइदानींवल्मीकात्संभवोऽतइदंतेद्वितीयंजन्मवल्मीकादभवत् अतस्त्वंवाल्मीकिरितिपूर्वेणान्वयः ८६ ईदृशः त्वत्सत्कार्यः लक्ष्मणेनेत्यस्यसहितमितिशेषः ८७ एवंभूतंरामंयत्त्वांप्रपश्यामि

अहंयथोपदिष्टैस्तैस्तथाऽकरवमंजसा जपन्नेकाग्रमनसाबाह्यंविस्मृतवानहम् ८२ एवंबहुतिथेकालेगतेनिश्चलरूपिणः
सर्वसंगविहीनस्यवल्मीकोऽभून्ममोपरि ८३ ततोयुगसहस्रान्तेऋषयःपुनरागमन् मामूचुर्निष्क्रमस्वेतितच्छ्रुत्वातूर्णमु
त्थितः ८४ वल्मीकान्निर्गतश्चाहंनीहारादिवभास्करः ममाप्याहुर्मुनिगणावाल्मीकिस्त्वंमुनीश्वरः ८५ वल्मीकात्संभ
वोयस्माद्द्वितीयंजन्मतेभवत् इत्युक्त्वातेययुर्दिव्यगतिंरघुकुलोत्तम ८६ अहंतेरामनाम्नश्चप्रभावादीदृशोऽभव
म् अद्यसाक्षात्प्रपश्यामिससीतलक्ष्मणेनच ८७ रामराजीवपत्राक्षंत्वांमुक्तोनात्रसंशयः आगच्छरामभद्रंतेस्थ
लंवैदर्शयाम्यहम् ८८ एवमुक्त्वामुनिःश्रीमांल्लक्ष्मणेनसमन्वितः शिष्यैःपरिवृतोगत्वामध्येपर्वतगंगयोः ८९ तत्रशा
लांसुविस्तीर्णांकारयामासवासभूः प्राक्पश्चिमंदक्षिणोदक् शोभनंमंदिरद्वयम् ९० जानक्यासहितोरामोलक्ष्म
णेनसमन्वितः तत्रतेदेवसदृशाध्यवसन्भवनोत्तमे ९१

तत्सर्वथामुक्तोभविष्यामि अत्रनसंशयः अयंचप्रचेतोवंशजोरामायणकर्तृवाल्मीकेरन्यएवेतिबहवः ८८ मध्येपर्वतगंगयोरिति स्थलंदर्शयामासेतिशेषः ८९ तत्रऋषिदर्शितस्थानेशालांमंदिरद्वयंचलक्ष्मणेनसमन्वितोरामः कारयामास तत्पर्वतवासिभिर्भिल्लैरितिशेषः वासभूरितिरामविशेषणं संसारस्यवासस्थानमपिस्ववासायस्थानंकारितवानित्याश्चर्योक्तिः ९० ९१ ९२ ९२ ९२ ९२ ९२ ९२

सप्रसिद्धोदेवपतिः शच्यादेवैश्चसहितोयथास्वर्गे आस्तेतथाससीतोमुनीन्द्रैः सहितोरामस्तत्रास्तइत्यर्थः १२ इतिश्रीमत्सकलराज॰ सेतौ
अयोध्याकांडेषष्ठः सर्गः ६ ७ सप्तमेत्वथराजावैस्वशापोदंतमादितः संप्रोच्योपरतः पश्चाद्भरतागमईर्यते १ सुमंत्रोऽपीतिरामं
विनाकृतागमनाल्लज्जयावस्त्रेणमुखमाच्छाद्यप्रविवेश १ २ विह्वलः रामवियोगेनविह्वलचित्तः ३ ४ दुःखार्णवेत्वद्वियोगदुःखा

वाल्मीकिनातत्रसुपूजितोऽयंरामःससीतः सहलक्ष्मणेन देवैर्मुनीन्द्रैः सहितोमुदास्तेस्वर्गेयथादेवपतिः सशच्या १२
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादे अयोध्याकांडेषष्ठः सर्गः ६ श्रीमहादेवउवाच
सुमंत्रोऽपितदाऽयोध्यांदिनान्तेप्रविवेशह वस्त्रेणमुखमाच्छाद्यबाष्पाकुलितलोचनः १ बहिरेवरथंस्थाप्यराजानं
द्रष्टुमाययौ जयशब्देनराजानंस्तुत्वातंप्रणनामह २ ततोराजानमंतंतंसुमंत्रंविह्वलोब्रवीत् सुमंत्ररामःकुत्रास्ते
सीतयालक्ष्मणेनच ३ कुत्रत्यक्तस्त्वयारामः किंमांपापिनमब्रवीत् सीतावालक्ष्मणोवाऽपिनिर्दयंमांकिमब्रवीत् ४
हारामहागुणनिधेहासीतेप्रियवादिनि दुःखार्णवेनिमग्नंमांम्रियमाणंनपश्यसि ५ विलप्यैवंचिरंराजानिमग्नो
दुःखसागरे एवंमंत्रीरुदंतंतंप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ६ रामःसीताचसौमित्रिर्मयानीतारथेनते शृंगवेरपु
राभ्याशेगंगाकूलेव्यवस्थिताः ७ गुहेनकिंचिदानीतफलमूलादिकंचयत् स्पृष्ट्वाहस्तेनसंप्रीत्यानाग्रहीद्विससर्ज
तत् ८ वटक्षीरसमानाय्यगुहेनरघुनंदनः जटामुकुटमाबध्यमामाहनृपतेस्वयम् ९ र्णवेमग्नमतएवम्रियमाणंनपश्य

सिकिं पश्यसीत्यर्थः ५ एवंविलप्यदुःखसागरेनिमग्नोरुदन्स्थितइतिशेषः एवंरुदंतंतंमंत्री अब्रवीत् ६ ७ प्रीत्यागुहप्रीत्या ह
स्तेनस्पृष्ट्वानाग्रहीत् संभावितकैकेयीपुत्रराज्ये नाहारंकरिष्यामीऽतिप्रतिज्ञावशादितिभावः ८ ९ १० ११ १२

राजानंब्रूहिवक्ष्यमाणं वंदनंचेतिशेषः साकेतमयोध्या अधिकंसौख्यंत्वत्कृतश्रमाध्यानादितिशेषः तच्चशोकत्यागेएवंसंभवतीतिसर्वथाशो
कस्त्याज्यइतिभावः १० भवती शोकं त्यजतु राजानमाश्वासयतु भवतीइतिचब्रूहीत्यन्वयः ११ अश्रुपरीताक्षी अश्रुव्याप्तनयना १२ श्व
श्र्वोः श्वश्रूश्वशुरयोः आर्षस्त्वेकशेषः गताचलितेत्यर्थः १३ तेसीतारामलक्ष्मणाः तावदहंस्थितः उदक्कूलेइतिशेषः १४ १५ यदित्वंकैकेय्यै

सुमंत्रब्रूहिराजानंशोकस्तेस्तुनमत्कृते साकेतादधिकंसौख्यंविपिनेनोभविष्यति १० मातुर्मेवंदनंब्रूहिशोकंत्यज
तुमत्कृते आश्वासयतुराजानंवृद्धंशोकपरिप्लुतम् ११ सीताचाश्रुपरीताक्षीमामाहनृपसत्तम दुःखगद्गदयावाचा
रामंकिंचिदवेक्षती १२ साष्टांगंप्रणिपातंमेब्रूहिश्वश्र्वोःपदांबुजे इतिप्ररुदतीसीतागताकिंचिदवाङ्मुखी १३ तत
स्तेऽश्रुपरीताक्षानावमारुरुहुस्तदा यावद्गंगांसमुत्तीर्यगतास्तावदहंस्थितः १४ ततोदुःखेनमहतापुनरप्याहमागतः
ततोरुदतीकौसल्याराजानमिदमब्रवीत् १५ कैकेय्येप्रियभार्यायैप्रसन्नोदत्तवान्वरं त्वंराज्यंदेहितस्यैवमत्सुतः किं
विवासितः १६ कृत्वात्वमेवतत्सर्वमिदानींकिंनुरोदिषि कौसल्यावचनंश्रुत्वाक्षतेस्पृष्टइवाग्निना १७ पुनःशोकाश्रुपूर्णाक्षः
कौसल्यामिदमब्रवीत् दुःखेनम्रियमाणंमांकिंपुनर्दुःखयस्यलम् १८ इदानीमेवमेप्राणाउत्क्रमिष्यंतिनिश्चयः रामोहंबा
ल्यभावेनकेनचिन्मुनिनापुरा १९ पुराहंयौवनेदृप्तश्चापबाणधरोनिशि अचरंमृगयासक्तोनद्यास्तीरेमहावने २० तत्रार्द्धरात्रस
मयेमुनिःकश्चित्तृषार्दितःपिपासार्दितयोःपित्रोर्जलमानेतुमुद्यतः अपूरयज्जलंकुंभंतदाशब्दोऽभवन्महान् २१

वरंदत्तवान् नहितस्यैव तत्पुत्रस्यैवराज्यंदेहि राज्यस्योपादेयत्वात् मत्पुत्रविवासनेतुनकारणमितिभावः १६ तत्सर्वंकृत्वानिर्निमित्तमविचारितंतत्कृते
त्यर्थः अग्निनाक्षतेस्पृष्टइव तेनातिदुःखितइत्यर्थः १७ अलमतिशयेन १८ बाल्यभावेननिषिद्धाचरणरूपबालकर्मणा १९ २० २१

अक्षिपमहमितिशेषः २२ मानुषसूचकः मानुषत्वसूचकः केनहतः अहमितिशेषः २३ अहंतत्पौरुषंवचः श्रुत्वा भयसंत्रस्तस्ततः २४ तत्पार्श्वंशनैर्गत्वाऽब्रुवमितिशेषः २५ २६ नस्पृशेत् नस्प्रक्ष्यतीत्यर्थः २७ यदिकुप्यतीत्यनेनतस्यकोपएवनास्ति अतिशांतत्वात् तथाऽप्यशीघ्रगमनेननतृट्पीडि

गतः पिबतिपानीयमितिमत्वामहानिशि बाणंधनुषिसंधायशब्दवेधिनमक्षिपम् २२ हाहतोऽस्मीतितत्राभूच्छब्दोमानुषसूचकः कस्यापिनकृतोदोषोमयाकेनहतोविधे २३ प्रतीक्षतेमांमाताचपिताचजलकांक्षया तच्छ्रुत्वाभयसंत्रस्तस्ततोऽहंपौरुषंवचः २४ शनैर्गत्वाऽथतत्पार्श्वंस्वामिन्दशरथोऽस्म्यहम् अजानतामयाविद्धस्त्रातुमर्हसिमांमुने २५ इत्युक्त्वापादयोस्तस्यपतितोगद्गदाक्षरः तदामामाहसमुनिर्माभैषीर्नृपसत्तम २६ ब्रह्महत्यास्पृशेन्नत्वांवैश्योहंतपसिस्थितः पितरौमांप्रतीक्षेतेक्षुत्तृड्भ्यांपरिपीडितौ २७ तयोस्त्वमुदकंदेहिशीघ्रमेवाविचारयन् नचेत्त्वांभस्मसात्कुर्यात्पितामेयदिकुप्यति २८ जलंदत्वाऽनुतौनत्वाकृतंसर्वंनिवेदय शल्यमुद्धरमेदेहात्प्राणांस्त्यक्ष्यामिपीडितः २९ इत्युक्तोमुनिनाशीघ्रंबाणमुत्पाट्यदेहतः सजलंकलशंधृत्वाऽगतोऽहंयत्रदंपती ३० अतिवृद्धावंधदृशौक्षुत्पिपासार्दितौनिशि नायातिसलिलंगृह्यपुत्रः किंवाऽत्रकारणम् ३१ अनन्यगतिकौवृद्धौशान्त्यौतृट्परिपीडितौ आवामुपेक्षतेकिंवाभक्तिमानावयोःसुतः ३२ इतिचिंताव्याकुलौतौमत्पादन्यासजध्वनिम् श्रुत्वाप्राहपितापुत्रकिंविलंबः कृतस्त्वया ३३ तोयदिकदाचित्कु

प्यतीत्यर्थः २८ कृतंमद्वधम २९ धृत्वागृहीत्वादंपतीतन्मातापितरौ ३० ३१ किमुपेक्षतेउपेक्षानुचितेतिभावः अनौचित्येहेतुर्भक्तिमानिति ३२ इतिचिंताव्याकुलौतावासाते तत्रतयोर्मध्येतत्पितामत्पदन्यासजंशब्दंश्रुत्वापुत्रकिंविलंबइत्यादिप्राह ३३ ६ ६

एवंलपतोरित्यनेनमाताप्येवमेवाहेतिसूचितम् ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ आगतोयुष्मत्संनिधाविति शेषः ४० पतितौभू
म्यां ततोमामूचतुरितिशेषः किमूचतुस्तदाह नौसुतइति आवयोः सुतोयत्र तत्रावांनयेत्यर्थः ४१ ४२ ४३ चितिंचितां त

देह्यावयोः सुपानीयंपिबत्वमपिपुत्रक इत्येवंलपतोर्भीत्यासकाशमगमंशनैः ३४ पादयोःप्रणिपत्याहमब्रुवंविनया
न्वितः नाहंपुत्रस्त्वयोध्यायाराजादशरथोऽस्म्यहम् ३५ पापोऽहंमृगयासक्तोरात्रौमृगविहिंसकः जलावतारादूरे
ऽहंस्थित्वाजलगतंध्वनिम् ३६ श्रुत्वाऽहंशब्दवेधित्वादेकंबाणमथात्यजम् हतोऽस्मीतिध्वनिंश्रुत्वाभयात्तत्राह-
मागतः ३७ जटाविकीर्यपतितंदृष्ट्वाऽहंमुनिदारकम् भीतोगृहीत्वात्वत्पादौरक्षरक्षेतिचाब्रुवम् ३८ माभैषीरिति
मांप्राह ब्रह्महत्याभयंनते मत्पित्रोःसलिलंदत्वानत्वाप्रार्थयजीवितम् ३९ इत्युक्तोमुनिनातेनह्यागतोमुनिहिंसकः
रक्षेतामादयायुक्तोयुवांहिशरणागतम् ४० इतिश्रुत्वातुदुःखार्तौविलप्यबहुशोच्यतम् पतितौनौसुतोयत्रनयतत्रा
विलंबयन् ४१ ततोनीतोसुतोयत्रमयातौवृद्धदंपती स्पृष्ट्वासुतंतौहस्ताभ्यांबहुशोऽथविलेपतुः ४२ हा
हेतिक्रंदमानौतौपुत्रपुत्रेत्यवोचताम् जलंदेहीतिपुत्रेतिकिमर्थंनददास्यलम् ४३ ततोमामूचतुःशीघ्रंचितिर
चयभूपते मयातदैवरचिताचितिस्तत्रनिवेशिताः त्रयस्तत्राग्निरुत्सृष्टोदग्धास्तेत्रिदिवंययुः ४४ तत्रहन्तुः
पिताओह त्वमप्येवंभविष्यसि पुत्रशोकेनमरणंप्राप्स्यसेवचनान्मम ४५ सइदानींममप्राप्तः शापकालोऽ
निवारितः इत्युक्त्वाविललापाथराजाशोकसमाकुलः ४६

त्रचितौ त्रयःपुत्रोमातापितरौच तस्यतत्र तदाज्ञ
याऽग्निरुत्सृष्टोदत्तः ४४ पिताश्रावणस्येतिशेषः ४५ अनिवारितः अशक्यनिवारणः भावेक्तः ४६ ५ ५ ५

प्रत्येकविवक्षयात्वद्वियोगादित्येकवचनम् ४७ ४८ ४९ साश्वाः अश्वारूढाः ५० ममाज्ञयाभरतसमीपंगत्वा शीघ्रमागच्छेतिभर
तउच्यताम् ५१ अयोध्यांप्रतिआगत्य कैकेयीं राजानंचभवान्पश्यत्विति चोच्यताम् ५२ त्वावां युधाजितं सानुजं भरतं प्रतिनिहिषव्ये ५३

हारामपुत्रहासीतेहालक्ष्मणगुहाकर त्वद्वियोगादहंप्राप्तोमृत्युंकैकेयिसंभवम् ४७ वदन्नेवंदशरथः प्राणांस्त्य
क्त्वादिवंगतः कौसल्याचसुमित्राचतथाऽन्याराजयोषितः ४८ चुक्रुशुश्चविलेपुश्चउरस्ताडनपूर्वकम् वसिष्ठः प्रय
यौतत्रप्रातर्मंत्रिभिरावृतः ४९ तैलद्रोण्यांदशरथंक्षिप्त्वादूतानथाब्रवीत् गच्छतत्वरितंसाश्वायुधाजिन्नगरंप्रति ५०
तत्रास्तेभरतः श्रीमाञ्छत्रुघ्नसहितः प्रभुः उच्यतांभरतः शीघ्रमागच्छेतिममाज्ञया ५१ अयोध्यांप्रतिराजानंकैके
यींचापिपश्यतु इत्युक्तास्त्वरितंदूतागत्वाभरतमातुलम् ५२ युधाजितंप्रणम्योचुर्भरतंसानुजंप्रति वसिष्ठस्त्वा
ब्रवीद्राजन् भरतः सानुजः प्रभुः ५३ शीघ्रमागच्छतुपुरीमयोध्यामविचारयन् इत्याज्ञप्तोऽथभरतस्त्वरितंभय
विह्वलः ५४ आययौगुरुणादिष्टः सहदूतैस्तुसानुजः राज्ञोवाराघवस्यापिदुःखंकिंचिदुपस्थितम् इतिचिंतापरो
मार्गेचिंतयंनगरंययौ नगरंभ्रष्टलक्ष्मीकंजनसंबाधवर्जितम् ५६ उत्सवैश्चपरित्यक्तंदृष्ट्वाचिंतापरोऽभवत् प्रवि
श्यराजभवनंराजलक्ष्मीविवर्जितम् ५७ अपश्यत्कैकयींतत्रएकामेवासनेस्थिताम् ननामशिरसापादौमातुर्भ
क्तिसमन्वितः ५८ आगतंभरतंदृष्ट्वाकैकेयीप्रेमसंभ्रमात् उत्थायालिंग्यरभसास्वांकमारोप्यसंस्थिता ५९
मूर्ध्न्यवघ्रायपप्रच्छकुशलंस्वकुलस्यसा पितामेकुशलीभ्रातामाताचशुभलक्षणा ६०

५४ ५५ जनसंबाधोजनसंमर्दः ५६ ५७ एकमेवनतुराजसहिताम् ५८ ५९ स्वकुलस्यस्वपितृकुलस्य ६० ६१ ६२

६१ ६२ ६३ ६४ तांगतिसुत्तमलोकम् ६५ दृजिनार्णवेदुःखार्णवे ६६ रामायराज्ञेमामसमर्प्य अयंमद्दत्त्वयाऽपिपालनीयइ
त्युक्त्वैव पतितंभूमौ ६७ आमृज्यमार्जिताश्रुकेकृता ६८ ६९ ७० ७१संभ्रमः आदरपूर्वकउपक्रमः राज्यप्रदानाय तवराज्यंप्रदापयितुं

दिष्ट्यात्वमद्यकुशलीमयादृष्टोऽसिपुत्रक इतिपृष्टःसभरतोमात्राचिंताकुलेंद्रियः ६१ दूयमानेनमनसामातरंसमपृच्छत मा
तःपितामेकुत्रास्तेएकात्वमिहसंस्थिता ६२ त्वयाविनानमेतातः कदाचिद्गृहसिस्थितः इदानींदृश्यतेनैवकुत्रतिष्ठतिमेव
द ६३ अदृष्ट्वापितरंमेद्य भयंदुःखंचजायते अथाहकैकयीपुत्रंकिंदुःखेनतवानघ ६४ यागतिर्धर्मशीलानामश्व
मेधादियाजिनाम् तांगतिंगतवानद्यपितातेपितृवत्सल ६५ तच्छ्रुत्वानिपपातोर्व्यांभरतःशोकविह्वलः हातातक्वगतो
ऽसित्वंत्यक्त्वामांवृजिनार्णवे ६६ असमर्प्यैवरामायराज्ञेमांक्वगतोऽसिभो इतिविलपितंपुत्रंपतितमुक्तमूर्द्धजम् ६७
उत्थाप्यामृज्यनयनेकैकेयीपुत्रमब्रवीत् समाश्वसिहिभद्रंतेसर्वंसंपादितंमया ६८ तामाहभरतस्तातोम्रियमाणःकिमब्रवीत्
तमाहकैकयीदेवीभरतंभयवर्जिता ६९ हारामरामसीतेतिलक्ष्मणेतिपुनःपुनः विलपन्नेवसुचिरंदेहंत्यक्त्वादिवंययौ ७०
तामाहभरतोहेंऽबरामःसन्निहितोनकिम् तदानींलक्ष्मणोवाऽपिसीतावाकुत्रतेगताः ७१ कैकेय्युवाच रामस्ययौव
राज्यार्थंपितातेसंभ्रमःकृतः तवराज्यप्रदानायतदाऽहंविघ्नमाचरम् ७२ राज्ञादत्तंहिमेपूर्वंवरदेनवरद्वयम् याचितंतदि
दानींमेतयोरेकेनतेऽखिलम् ७३ राज्यंरामस्यचैकेनवनवासोमुनिव्रतम् ततःसत्यपरोराजाराज्यंदत्त्वातवैवहि ७४

अंतर्भावितण्यर्थोददातिः विघ्नमाचरं रामयौवराज्याभिषेकस्येतिशेषः ७२ तदुपपत्तिमाह राज्ञेति ७३ ७४ ७५ ७६ ७७

७५ ७६ ७७ तंदृष्ट्वानिःसंज्ञंभरतंदृष्ट्वा अनेनभर्तृशोकादपिपुत्रशोकोगरीयानितिदर्शितम् ७८ चक्षुषाप्रदहन्निवपश्यन्नाहेतिशेषः असंभाष्यत्वेहेतुर्भर्तृघातिनीत्वम् ७९ पापेइतित्वद्गर्भजातत्वात्पापवानहमस्मीतिसांप्रतंनिर्णीतमितिशेषः अतोऽहमित्यादि ८० गमिष्यसिदेहत्यागोत्तरमिति

रामंसंप्रेषयामासवनमेवपितातव सीताऽप्यनुगतारामंपातिव्रत्यमुपाश्रिता ७५ सौभ्रात्रंदर्शयन्राममनुयातोऽपिलक्ष्मणः वनंगतेषुसर्वेषुराजातानेवचिंतयन् ७६ प्रलपन्रामरामेतिममारनृपसत्तमः इतिमातुर्वचःश्रुत्वावज्राहतइवद्रुमः ७७ पपातभूमौनिःसंज्ञस्तंदृष्ट्वादुःखितातदा कैकेयीपुनरप्याहवत्सशोकेनकिंतव ७८ राज्येमहतिसंप्राप्तेदुःखस्यावसरःकुतः इतिब्रुवंतीमालोक्यमातरंप्रदहन्निव ७९ असंभाष्याऽसिपापेमेघोरेत्वंभर्तृघातिनी पापेत्वद्गर्भजातोऽहंपापवानस्मिसांप्रतम् अहमग्निंप्रवेक्ष्यामिविषंवाभक्षयाम्यहम् ८० खड्गेनवाऽथवात्मानंहत्वायामियमक्षयम् भर्तृघातिनिदुष्टेत्वंकुंभीपाकंगमिष्यसि ८१ इतिनिर्भर्त्स्यकैकेयींकौसल्याभवनंययौ सापितंभरतंदृष्ट्वामुक्तकंठारुरोदह ८२ पादयोःपतितस्तस्याभरतोऽपितदारुदन् आलिंग्यभरतंसाध्वीराममातायशस्विनी ८३ कृशाऽतिदीनवदनासाश्रुनेत्रेदमब्रवीत् पुत्रत्वयिगतेदूरमेवंसर्वमभूदिदम् उक्तंमात्राश्रुतंसर्वंत्वयातेमातृचेष्टितम् ८४ पुत्रःसभार्योवनमेवयातःसलक्ष्मणोमेरघुरामचंद्रः चीरांबरोबद्धजटाकलापःसंत्यज्यमांदुःखसमुद्रमग्नाम् ८५

शेषः ८१ तंस्वपुत्रवियोगकारणम् ८२ ८३ इदंसर्वंगृहवृत्तमेवमभूत् राज्ञोमरणंरामस्यवनगमनंचेत्यर्थः एतत्सर्वंतेमातृचेष्टितम् तच्चत्वमात्रोक्तमेवभविष्यति त्वयाचश्रुतमेवभविष्यतीत्यध्याहारेणान्वयः ८४ रघुरामचंद्रः रघुकुलजातोरामचंद्रइत्यर्थः ८५ ८६ ८७

परतः सर्वस्यपरतः सर्वतोधिकइतियावत् परमात्मामेपुत्रोजातोऽसियद्यपितथाऽपिमांदुःखंनजहाति अतोविधिर्बलवानितिमेमनीषाबुद्धिः दुःखनि
वर्त्तकसामग्र्यांसत्यामपिदुःखानिवृत्तिर्विधिबलीयस्त्वकृतैवेति भावः ८६ एवंविलपंतींवीक्ष्येत्यन्वयः ८७ रामराज्यस्याभिषेचने यत्कृतंतद्व
अन्यद्वामद्राज्ययाचनारूपंयदिजानामियदिवासाएतदर्थंमयानोदिताप्रेरितातदेत्यन्वयः ८८ ८९ यद्यहमिमंवृत्तांतंजानामि तदातदखिलं

हारामहामेरघुवंशनाथजातोऽसिमेत्वंपरतः परात्मा तथाऽपिदुःखंनजहातिमांवैविधिर्बलीयानितिमेमनीषा ८६ सएवंभ
रतोवीक्ष्यविलपंतींभृशंशुचा पादौगृहीत्वाप्राहेदंशृणुमातर्वचोमम ८७ कैकेय्यायत्कृतंकर्मरामराज्याभिषेचने अन्य
द्वायदिजानामिसामयानोदितायदि ८८ पापंमेऽस्तुतदामातर्ब्रह्महत्याशतोद्भवम् हत्वावसिष्ठंखड्गेनअरुंधत्यासमन्वि
तम् ८९ भूयात्तत्पापमखिलंममजानामियद्यहम् इत्येवंशपथंकृत्वारुरोदभरतस्तदा ९० कौसल्यातमथालिंग्यपु
त्रजानामिमाशुचः एतस्मिन्नंतरेश्रुत्वाभरतस्यसमागमम् ९१ वसिष्ठोमंत्रिभिःसार्द्धंप्रययौराजमंदिरम् रुदंतंभरतं
दृष्ट्वावसिष्ठः प्राहसादरम् ९२ वृद्धोराजादशरथोज्ञानीसत्यपराक्रमः भुक्त्वामर्त्यसुखंसर्वमिष्ट्वाविपुलदक्षिणैः
९३ अश्वमेधादिभिर्यज्ञैर्लब्ध्वारामंसुतंहरिम् अंतेजगामत्रिदिवंदेवेंद्रार्धासनंप्रभुः ९४ त्वंशोचसिवृथैवत्वमशो
च्यंमोक्षभाजनम् आत्मानित्योऽव्ययःशुद्धोजन्मनाशादिवर्जितः ९५

पापंममभूयादित्यन्वयः ९० जानामित्वद्धृदयमि—
तिशेषः समागममागमनम् ९१ ९२ ९३ त्रिदिवंगत्वेतिशेषः देवेंद्रार्धासनंजगामप्राप ९५ अशोच्यत्वेहेतुगर्भंविशेषणम् मोक्षभाजन
मिति प्रकारांतरेणाप्यशोच्यत्वमाह आत्मेति नित्योऽव्ययइत्यस्यैव जन्मनाशादिवर्जितइतिविवरणम् ९५ ५ ५ ५

शरीरस्यजडत्वान्नश्वरत्वादेव अशोच्यताइत्याह शरीरमिति९६ स्वात्मताडनपूर्वकं स्वशरीरताडनपूर्वकमित्यर्थः९७ ज्ञानिनांसंसारमसारत्वेनज्ञा
नतांयदाकेनचिद्वियोगोभवति तदासवैराग्यहेतुः भवेत् भवतीत्यर्थः शांत्यादिकर्त्ताच९८ अथजातस्यध्रुवोमृत्युरित्याह जन्मवानिति अ
न्वगात् अनुगच्छत्येवेत्यर्थः९९ यः अविद्वानपिअतत्त्वज्ञोऽपिसउत्पत्तिप्रलययोः सर्वजंतूनांकर्माधीनत्वंविजानंकथंबांधवान्शोचतिकिंपुनस्तत्त्वज्ञइ

शरीरंजडमत्यर्थमपवित्रंविनश्वरम् विचार्यमाणेशोकस्यनावकाशःकथंचन९६ पितावातनयोवाऽपियदिमृत्युवशंगतः
मूढास्तमनुशोचंतिस्वात्मताडनपूर्वकम् ९७ निःसारेखलुसंसारेवियोगोज्ञानिनांयदा भवेद्वैराग्यहेतुःसशांतिसौख्यंत
नोतिच९८ जन्मवान्यदिलोकेस्मिंस्तर्हितमृत्युरन्वगात् तस्मादपरिहार्योयंमृत्युर्जन्मवतांसदा९९ स्वकर्मवशतःसर्वजंतूनां
प्रभवाप्ययौ विजानन्नप्यविद्वान्यःकथंशोचतिबांधवान् १०० ब्रह्मांडकोटयोनष्टाःसृष्टयोबहुशोगताः शुष्यंतिसागराःस
वैकेवास्थाक्षणजीविते१०१ चलपत्रांतलग्नांबुबिंदुवत्क्षणभंगुरम् आयुस्त्यजत्यवेलायांकस्तत्रप्रत्ययस्तव१०२ देहीप्रा
क्तनदेहोत्थकर्मणादेहवान्पुनः तद्देहोत्थेनचपुनरेवंदेहःसदात्मनः१०३ यथात्यजतिवैजीर्णंवासोगृह्णातिनूतनम् त
थाजीर्णंपरित्यज्यदेहीदेहंपुनर्नवम्१०४ भजत्येवसदातत्रशोकस्यावसरःकुतः आत्मानम्रियतेजातुजायतेनचवर्धते१०५

तिभावः१०० शुष्यंतिवर्त्तमानसामीप्येलट् क्षणजीवितेक्षणभंगुरेजीवितइत्यर्थः१०१ चलंचंचलंयत्पत्रंतदंतेलग्नोयोंऽबुबिंदुस्तद्वत्क्षणभंगुरंअवेलायांबाल्येऽपि
प्रत्ययोविश्वासः२ देहीजीवः प्राक्तनदेहसंपादितकर्मणाऽयंदेहः एतद्देहसंपादितकर्मणा चपुनर्देहइति देहवियोगोनकदाचिदात्मनइति देहशो
कोवृथेतिभावः३ पुनर्देहप्राप्तौदृष्टांतमाहयथेति नवंभजत्येवेत्युत्तरेणान्वयः४ आत्मनस्तुनमरणादित्याह आत्मानेति९ ५ ५

आदिमध्यांतभावविकाराभावेनसर्वभावविकारराहित्यमित्याहषडिति भावरहितः अनंतः देशतः परिच्छेदरहितः प्रज्ञानंनिर्विषयज्ञानंतदेवविग्रहः शरीरं यस्यसः बुद्ध्यादिसाक्षीनिश्चयादिरूपसकलांतः करणवृत्तिसाक्षी लयोनाशस्तद्रहितः ६ समस्थितः सर्वत्रसमतयास्थितःसएवाहमित्यात्मानंज्ञात्वा

षड्भावरहितोनंतःसत्यप्रज्ञानविग्रहः आनंदरूपोबुद्ध्यादिसाक्षीलयविवर्जितः १०६ एकएवपरोह्यात्माह्यद्वितीयः समस्थितः इत्यात्मानंदृढंज्ञात्वात्यक्त्वाशोकंकुरुक्रियाम् १०७ तैलद्रोण्याः पितुर्देहमुद्धृत्यसचिवैःसह कृत्यंकुरु यथाऽन्यायमस्माभिःकुलनंदन १०८ इतिसंबोधितःसाक्षाद्गुरुणाभरतस्तदा विसृज्याज्ञानजंशोकंचक्रेसविधिवत्क्रियाम् १०९ गुरुणोक्तप्रकारेणआहिताग्नेर्यथाविधि संस्कृत्यसपितुर्देहंविधिदृष्टेनकर्मणा ११० एकादशेऽहनि प्राप्तेब्राह्मणान्वेदपारगान् भोजयामाससविधिवच्छतशोऽथसहस्रशः १११ उद्दिश्यपितरंतत्रब्राह्मणेभ्योधनंबहु ददौगवांसहस्राणिग्रामान्रत्नांबराणिच ११२ अवसत्स्वगृहेतत्रराममेवानुचिंतयन् वसिष्ठेनसहभ्रात्रामंत्रिभिःपरिवारितः ११३ रामेऽरण्यंप्रयातेसहजनकसुतालक्ष्मणाभ्यांसुघोरंमातामेराक्षसीवप्रदहतिहृदयंदर्शनादेवसद्यः गच्छाम्यारण्यमद्यस्थिरमतिरखिलंदूरतोऽपास्यराज्यंरामंसीतासमेतंस्मितरुचिरमुखंनित्यमेवानुसेवे ११४ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेसप्तमःसर्गः ७

शोकंत्यक्त्वाक्रियांकुरु ७ तैलद्रोणीतैलपूर्णाकाष्ठांबुवाहिनी ८ ९ गुरुणावसिष्ठेन १० ११ १२ १३ अनुचिंतनप्रकारमेवाह रामेइतिसुघोरमरण्यंप्रयातेइत्यन्वयः मेमाताराक्षसीवदर्शनाद्धृदयंप्रदहति अत आरण्यं अरण्यवंतंदेशंरामवासभूतंगच्छामीत्यन्वयः ११४ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसम० अध्यात्मरामायणेसेतौअयोध्याकांडेसप्तमःसर्गः ७

अष्टमेतुवसिष्ठेनप्रोक्तोऽपिभरतःकिल अनादृत्याधिराज्यंचजगामभ्रातृसन्निधौ १ देवसभासन्निभांतत्सदृशीम् १ चतुर्मुखोब्रह्मा
२ ३ प्रतिज्ञाय अस्मान् सर्वान्प्रति ज्ञापयित्वाददौ ४ मुनिभिः क्रियमाणोऽभिषेकोऽद्यभवत्वित्यन्वयः ५ अंजसा शीघ्रं ६ हनिष्यामी

श्रीमहादेवउवाच वसिष्ठोमुनिभिःसार्द्धं मंत्रिभिःपरिवारितः राज्ञःसभांदेवसभासन्निभामविशद्विभुः १ त
त्रासनेसमासीनश्चतुर्मुखइवापरः आनीयभरतंतत्रउपवेश्यसहानुजम् २ अब्रवीद्वचनंदेशकालोचितमरिंदम
म् वत्सराज्येऽभिषेक्ष्यामस्त्वामद्यपितृशासनात् ३ कैकेय्यायाचितराज्यंत्वदर्थेपुरुषर्षभ सत्यसंधोदशरथःप्र
तिज्ञायददौकिल ४ अभिषेकोभवत्वद्यमुनिभिर्मंत्रपूर्वकम् तच्छ्रुत्वाभरतोऽप्याहममराज्येनकिंमुने ५ रामोराजाधिराज
श्चवयंतस्यैवकिंकराः श्वःप्रभातेगमिष्यामोराममानेतुमंजसा ६ अहंयूयंमातरश्चकैकेयींराक्षसींविना हनिष्या
म्यधुनैवाहंकैकेयींमातृगंधिनीम् ७ किंतुमांनोरघुश्रेष्ठःस्त्रीहंतारंसहिष्यते तच्छ्वोभूतेगमिष्यामिपादचारेणदंडकान्
८ शत्रुघ्नसहितस्तूर्णंयूयमायातुवानवा रामोयथावनेयातस्तथाऽहंवल्कलांबरः ९ फलमूलकृताहारःशत्रुघ्नसहितोमुने
भूमिशायीजटाधारीयावद्रामोनिवर्त्तते १० इतिनिश्चित्यभरतस्तूष्णीमेवावतस्थिवान् साधुसाध्वितितंसर्वेप्रशशंसुर्मु
दान्विताः ११ ततःप्रभातेभरतंगच्छंतंसर्वसैनिकाः अनुजग्मुःसुमंत्रेणनोदिताःसाश्वकुंजराः १२ कौसल्याद्या
राजदारावसिष्ठप्रमुखाद्विजाः छादयंतोभुवंसर्वेपृष्ठतःपार्श्वतोऽग्रतः १३

तितादृशवधस्यैवौचित्यादितिभावः मा
तृगंधिनींतादृशीमपिमातृत्वसंबंधवतीमपीत्यर्थः ७ नोइतिप्रतिषेधे नोसहिष्यतइत्यन्वयः पादचारेणनतुवाहनेनेत्यर्थः ८ यावद्रामोनि
वर्त्तते तावदेवंतत्समानव्रतोभविष्यामीत्यर्थः ९ १० ११ १२ पृष्ठतःपार्श्वतोऽग्रतोययुरितिशेषः १३ ६९ ६९

१४ शंकितमानसः किमयंवनेस्थितस्यापि रामस्यवधार्थंयातीतिशंका तदेवाह महत्येति १५ अविदितात्मनः अविदितैतद्वृत्तांतस्यरामस्य
पापंकर्तुंयाति नवायातीतिशंकितमानसइत्यर्थः यदिशुद्धः तदातरिष्यतिगंगामित्यन्वयः १६ नोचेत् यद्यशुद्धस्तदामेज्ञातयोनावआकृष्यस

शृंगवेरपुरंगत्वागंगाकूलेसमंततः उवाससमहतीसेनाशत्रुघ्नपरिचोदिता १४ आगतंभरतंश्रुत्वागुहःशंकितमानसः महत्यासे
नयासार्द्धमागतोभरतःकिल १५ पापंकर्तुंनवायातिरामस्याविदितात्मनः गत्वातद्धृदयंज्ञेयंयदिशुद्धस्तरिष्यति १६ गं
गांनोचेत्समाकृष्यनावस्तिष्ठंतुसायुधाः ज्ञातयोमेसमायत्ताःपश्यंतःसर्वतोदिशम् १७ इतिसर्वान्समादिश्य
गुहोभरतमागतः उपायनानिसंगृह्यविविधानिबहून्यपि १८ प्रययौज्ञातिभिःसार्द्धंबहुभिर्विविधायुधैः निवेद्योपा
यनान्यऽग्रेभरतस्यसमंततः १९ दृष्ट्वाभरतमासीनंसानुजंसहमंत्रिभिः चीरांबरघनश्यामंजटामुकुटधारिणम् २०
राममेवानुशोचंतंरामरामेतिवादिनम् ननामशिरसाभूमौगुहोऽहमितिचाब्रवीत् २१ शीघ्रमुत्थाप्यभरतोगाढमा
लिंग्यसादरम् पृष्ट्वाऽनामयमव्यग्रः सखायमिदमब्रवीत् २२ भ्रातस्त्वंराघवेणात्रसमेतःसमवस्थितः रामे
णालिंगितःसार्द्धंनयनेनामलात्मना २३ धन्योऽसिकृतकृत्योऽसियत्त्वयापरिभाषितः रामोराजीवपत्राक्षोल
क्ष्मणेनन्वसीतया २४ यत्ररामस्त्वयादृष्टस्तत्रमांनयसुव्रत सीतयासहितोयत्रसुप्तस्तद्दर्शयस्वमे २५

र्वतोदिशंपश्यंतः समायत्ताःसावधानास्तिष्ठंतु तदुत्तरणप्रतिबंधायेतिशेषः १७ १८ उपायनानिराजयोग्यानिभक्ष्यादीनि
स्वदेशस्थानिभरतस्याग्रेनिवेद्य समंततोदृष्ट्वेतिशेषः सैनिकेषुविकाराविकारपरीक्षणायसमंततोनिरीक्षणम् १९ २०
२१ अनामयमारोग्यम् २२ यतोरामेणालिंगितोऽतोधन्योऽसि २३ २४ २५ छ छ छ

यतोरामस्यप्रियतमोऽतोभाग्यवान् २६ २७ सीताभरणघर्षणेनसक्तुग्नायेस्वर्णबिंदवः तदाकारचिन्हानितैरंचितंयुक्तंशयनस्थलंदृष्ट्वा
पर्यदेवयत् क्रुशोचेत्यर्थः २८ २९ साकथंममदोषतः कुशविष्टरेशेतेरामेणसहितेतिपुनरुक्तिः शोकमेवपुष्णाति ३० पापराशिसमा
नतः पापराशिसमानायांसार्वविभक्तिकस्तसिः तादृश्यांकैकेय्यांयज्जातोऽस्मितस्मान्मांधिक् इदंक्लेशं क्लेशशब्दोर्धर्चादिः ३१ हृ

त्वंरामस्यप्रियतमोभक्तिमानसिभाग्यवान् इतिसंस्मृत्यसंस्मृत्यरामंसास्रुविलोचनः २६ गुहेनसहितस्तत्रयत्ररामःस्थि
तोनिशि ययौददर्शशयनस्थलंकुशसमास्तृतम् २७ सीताभरणसक्तुग्नस्वर्णबिंदुभिरंचितम् दुःखसंतप्तहृदयोभर
तःपर्यदेवयत् २८ अहोतिसुकुमारीयासीताजनकनंदिनी प्रासादेरत्नपर्यंके कोमलास्तरणेशुभे २९ रामेणसहिताशेते
साकथंकुशविष्टरे सीतारामेणसहितादुःखेनममदोषतः ३० धिङ्मांजातोऽस्मिकैकेय्यांपापराशिसमानतः मन्निमित्तमिदं
क्लेशंरामस्यपरमात्मनः ३१ अहोतिसफलंजन्मलक्ष्मणस्यमहात्मनः राममेवसदान्वेतिवनस्थमपिहृष्टधीः ३२ अहं
रामस्यदासायेतेषांदासस्यकिंकरः यदिस्यांसफलंजन्मममभूयान्नसंशयः ३३ भ्रातर्जानासियदितत्कथयस्वममाखिल
म् यत्रतिष्ठतितत्राहंगच्छाम्यानेतुमंजसा ३४ गुहस्तच्छुद्धहृदयंज्ञात्वासस्नेहमब्रवीत् देवत्वमेवधन्योऽसि
यस्यतेभक्तिरीदृशी ३५ रामेराजीवपत्राक्षेसीतायांलक्ष्मणेतथा चित्रकूटाद्रिनिकटेमंदाकिन्याविदूरतः ३६ मु
नीनामाश्रमपदेरामस्तिष्ठतिसानुजः जानक्यासहितोनंदात्सुखमास्तेकिलप्रभुः ३७

ष्टधीः हृष्टचित्तः ३२ आ
त्मानंनिंदन् रामंस्तौतिअहमिति ३३ ३४ ३५ मंदाकिन्याअविदूरतइतिच्छेदः आर्षोदीर्घः समीपइत्यर्थः चित्रकूटमं
दाकिन्योर्मध्येइतियावत् ३६ नंदात्समृद्धेः फलमूलादिसंमृद्धेरितियावत् टुनदिसमृद्धावितिधात्वनुसारात् ३७ ७

पंचशतानिसमानयदित्यन्वयः हेतिपादपूरणे ३८ ससैन्यस्य भरतस्यतर्त्तुंतरणार्थं अत्यादरप्रदर्शनाय भरतोत्तरणायराजनावंराजयोग्यांनावंस्व
यमेवानिनाय ३९ तथाकैकेयीमन्ययोषितश्चान्यत्रान्यराजनावीत्यर्थः रामेदुष्टत्वाचरणप्रयुक्तोऽयंकैकेय्याअनादरः अनातारयदितिशेषः ४० भ
रद्वाजाश्रमपर्यंतंसेनयासहगत्वाततः सेनयाश्रमोपरोधोमाभूदितिकिंचिद्दूरेसंस्थाप्यस्वयंसानुजोययौ भरद्वाजाश्रमद्वारं प्रतीतिशेषः ४१ ४२

तत्रगच्छामहेशीघ्रंगंगांतर्त्तुमिहार्हसि इत्युक्त्वात्वरितंगत्वानावःपंचशतानिह ३८ समानयत्ससैन्यस्यतर्त्तुंगंगांमहानदी
म् स्वयमेवानिनायैकांराजनावंगुहस्तदा ३९ आरोप्यभरतंतत्रशत्रुघ्नंराममातरम् वसिष्ठंचतथाऽन्यत्रकैकेयींचान्य
योषितः ४० तीर्त्वागंगांययौशीघ्रंभरद्वाजाश्रमंप्रति दूरेस्थाप्यमहासैन्यंभरतःसानुजोययौ ४१ आश्रमेमुनिमासीनंज्व
लंतमिवपावकम् दृष्ट्वाननामभरतःसाष्टांगमतिभक्तितः ४२ ज्ञात्वादाशरथिंप्रीत्यापूजयामासमौनिराट् पप्रच्छकु
शलंदृष्ट्वाजटावल्कलधारिणम् ४३ राज्यंप्रशासतस्तेऽद्यकिमेतद्वल्कलादिकम् आगतोऽसिकिमर्थंत्वंविपिनंमुनि
सेवितम् ४४ भरद्वाजवचःश्रुत्वाभरतःसाश्रुलोचनः सर्वंजानासिभगवन्सर्वभूताशयस्थितः ४५ तथाऽपिपृच्छ
मेकिंचित्तदनुग्रहएवमे कैकेय्यायत्कृतंकर्मरामराज्यविघातनम् ४६ वनवासादिकंवापिनहिजानामिकिंचन भव
त्पादयुगमेध्यप्रमाणंमुनिसत्तम ४७ इत्युक्त्वापादयुगलंमुनेःस्पृष्ट्वाऽऽर्तमानसः ज्ञातुमर्हसिमांदेवशुद्धोवाशुद्धएव
वा ४८ ममराज्येनकिंस्वामिन्रामेतिष्ठतिराजनि किंकरोऽहंमुनिश्रेष्ठरामचंद्रस्यशाश्वतः ४९

जटादिधारिणंदृष्ट्वाव
क्ष्यमाणंपप्रच्छ ४३ ४४ सर्वभूताशयस्थितः सर्वभूताशयस्थेनांतर्यामिणातत्त्वज्ञतयाभेदादितिभाव ४५ ४६ नजानामीत्यर्थःश
पथेनप्रत्याययति भवत्पादेति ४७ ज्ञातुमर्हसीतिइत्याहेतिशेषः ४८ शाश्वतःकिंकरइत्यनेनस्वस्यचक्रावतारत्वंसूचितम् ४९

५० दासोऽहमितिनीचवत् अतिनम्रः सन्सेवे सेविष्येइत्यर्थः वर्त्तमानसामीप्येलट् ५१ भरतस्येत्युदीरितंवचइत्यन्वयःशेषेषष्ठी ५२ लक्ष्म
णादपिपरोऽधिक इत्यर्थः रामेइतिविषयसप्तमी ५३   ५४ यथाऽज्ञापयतीतिछंदोभंगआर्षः ५५ यस्ययन्मनोस्थंविषयमिष्टंतत्सर्वमलौ

अतोगत्वामुनिश्रेष्ठरामस्यचरणांतिके पतित्वाराज्यसंभारान्समर्प्यत्रैवराघवम् ५० अभिषेक्ष्येवसिष्ठाद्यैःपौरजानप
दैःसह नेष्येऽयोध्यांरमानाथंदासःसेवेऽतिनीचवत् ५१ इत्युदीरितमाकर्ण्यभरतस्यवचोमुनिः आलिंग्यमूर्ध्न्यवघ्राय
प्रशशंससविस्मयः ५२ वत्सज्ञातंपुरैवैतद्भविष्यज्ज्ञानचक्षुषा माशुचस्त्वंपरोभक्तःश्रीरामेलक्ष्मणादपि ५३ आति
थ्यंकर्तुमिच्छामिससैन्यस्यतवानघ अद्यभुक्त्वाससैन्यस्त्वंश्वोगंतारामसन्निधिम् ५४ यथाऽज्ञापयतिभवांस्त
थेतिभरतोब्रवीत् भरद्वाजस्तपःस्पृष्ट्वामौनीहोमगृहेस्थितः ५५ दध्यौकामदुघांकामवर्षिणींकामदोमुनिः अ
सृजत्कामधुक्सर्वंयथाकाममलौकिकम् ५६ भरतस्यससैन्यस्ययथेष्टंचमनोरथम् तथाववर्षसकलंतृप्तास्तेसर्वसै
निकाः ५७ वसिष्ठंपूजयित्वाग्रेशास्त्रदृष्टेनकर्मणा पश्चात्ससैन्यंभरतंतर्पयामासयोगिराट् ५८ उषित्वादिनमेकं
तुआश्रमेस्वर्गसन्निभे अभिवाद्यपुनःप्रातर्भरद्वाजंसहानुजः भरतस्तुकृतानुज्ञःप्रययौरामसन्निधिम् ५९
चित्रकूटमनुप्राप्यदूरेसंस्थाप्यसैनिकान् रामसंदर्शनाकांक्षीप्रययौभरतःस्वयम् ६० शत्रुघ्नेनसुमंत्रेणगु
हेनचपरंतपः तपस्विमंडलंसर्वंविचिन्वानोन्यवर्त्तत ६१

किंकं लौकिकसामग्रीजन्यविलक्षणमसृजत् ५६
५७   ५८   ५९ प्रययौभरतःरामाश्रमद्वारंप्रतीतिशेषः ६० शत्रुघ्नादिभिःसहसर्वंतपस्विमंडलम् तपस्विनामाश्रम
मंडलंविचिन्वानोरामाश्रममलब्ध्वान्यवर्त्तत निवृत्तव्यापारइवासीत् ६१   ६ ६ ६ ६ ६ ६

तत्रऋषिमंडलमपृच्छत् ६२ विविक्तमेकांतदेशवर्त्ति ६३ कदलीखंडः कदलीसमूहः ६४ एवंमुनिभिर्दर्शितम् रघुश्रेष्ठभवनं अयतोभरतः समालोक्य
मंत्रिणासह हर्षाद्ययाविति संबंधः ६५ रामाभिरामं रामेणरामवासेनाभिरामम् ६६ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणे० अयोध्याकांडे अष्टमः सर्गः
८ नवमेभरतोगत्वाश्रीरामस्यैवसंन्निधौ तेनसार्द्धंगंतुमनानागमद्गुरुबोधितः १ सीतारामपदयुक्तत्वादिविशिष्टं आश्रमपदसमीपं आश्र

अदृष्ट्वारामभवनमपृच्छदृषिमंडलम् कुत्रास्तेसीतयासार्द्धंलक्ष्मणेनरघूत्तमः ६२ ऊचुरग्रेगिरेःपश्चाद्गंगायाउत्तरेतटे
विविक्तंरामसदनंरम्यकाननमंडितम् ६३ सफलैराम्रपनसैः कदलीखंडसंवृतम् चंपकैःकोविदारैश्चपुन्नागैर्विपुलैस्तथा ६४
एवंदर्शितमालोक्यमुनिभिर्भरतोऽग्रतः हर्षाद्ययौरघुश्रेष्ठभवनंमंत्रिणासह ६५ ददर्शदूरादतिभासुरंशुभंरामस्यगे
हंमुनिवृंदसेवितम् वृक्षाग्रसंलग्नसुवल्कलाजिनंरामाभिरामंभरतःसहानुजः ६६ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउ
मामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेअष्टमःसर्गः ८ श्रीमहादेवउवाच अथगत्वाश्रमपदसमीपंभ
रतोमुदा सीतारामपदैर्युक्तंपवित्रमतिशोभनम् १ सतत्रवज्रांकुशवारिजांचितध्वजादिचिन्हानिपदानिसर्वतः द
दर्शरामस्यभुवोऽतिमंगलान्यचेष्टयत्पादरजःससानुजः २ अहोसुधन्योऽहममूनिरामपादारविंदांकितभूतलानि प
श्यामियत्पादरजोविमृग्यंब्रह्मादिदेवैःश्रुतिभिश्चनित्यम् ३ इत्यद्भुतप्रेमरसाप्लुताशयोविगाढचेतारघुनाथभावने आनंद
जाश्रुस्नपितस्तनांतरःशनैरवापाश्रमसन्निधिंहरेः ४

मस्थानसमीपदेशंगत्वा १ तत्रवज्रांकुशकमलपूजितध्वजादिचिन्हयुता
निपदानिददर्श ध्वजेपूजितत्वंस्पष्टरेखत्वंदृष्ट्वा तत्पादचिह्नितदेशरजः सः अचेष्टयत्लुलुठे २ यत्पादरजइत्यादिव्याख्यातंप्राक् ३ अद्भु
तोयः प्रेमरसः प्रीतिरसस्तेनाप्लुतो व्याप्त आशयोऽतः करणंयस्य रघुनाथभावनेविगाढचेताः तत्परचित्त इत्यर्थः ४

५ त्वरात्वरयेत्यर्थः ६ ७ तृषार्तागौर्यथाजलंप्रतिगच्छति एवंमातरोराघवंप्रतिजग्मुः ८ साश्रुयथातथाववंदे साचपुत्रमालिंग्य भर्तृवियो
गस्मरणेनातीवदुःखिता आसीदितिशेषः ९ इतराश्चजननीस्तथासाश्रुनत्वास्थितइतिशेषः १० धन्योऽस्मि त्वद्दर्शनादिति भावः

सतत्रदृष्ट्वारघुनाथमास्थितंदूर्वादलश्यामलमायतेक्षणम् जटाकिरीटंनववल्कलांबरंप्रसन्नवक्त्रंतरुणारुणद्युतिम् ५
विलोकयंतंजनकात्मजांशुभांसौमित्रिणासेवितपादपंकजम् तदाऽभिदुद्रावरघूत्तमंशुचाहर्षाच्चतत्पादयुगंत्वराग्रहीत् ६
रामस्तमाकृष्यसुदीर्घबाहुर्दोर्भ्यांपरिष्वज्यसिषिंचनेत्रजैः जलैरथांकोपरिसन्न्यवेशयत्पुनःपुनःसंपरिषस्वजेविभुः ७
अथतामातरःसर्वाःसमाजग्मुस्त्वरान्विताः राघवंद्रष्टुकामास्तास्तृषार्त्तागौर्यथाजलम् ८ रामःस्वमातरंवीक्ष्यद्रुतमुत्था
यपादयोः ववंदेसाश्रुसापुत्रमालिंग्यातीवदुःखिता ९ इतराश्चतथानत्वाजननीरघुनंदनः ततःसमागतंदृष्ट्वा
वसिष्ठंमुनिपुंगवम् १० साष्टांगंप्रणिपत्याहधन्योऽस्मीतिपुनःपुनः यथाऽर्हमुपवेश्याहसर्वानेवरघूद्वहः
११ पितामेकुशलीकिंवामांकिमाहातिदुःखितः वसिष्ठस्तमुवाचेदंपितातेरघुनंदन १२ त्वद्वियोगाग्निभि
तप्तात्त्वामेवपरिचिंतयन् रामरामेतिसीतेतिलक्ष्मणेतिममारह १३ श्रुत्वातत्कर्णशूलाभंगुरोर्वचनमं
जसा हाहतोऽस्मीतिपतितोरुदन्रामःसलक्ष्मणः १४ ततोनुरुरुदुःसर्वामातरश्चतथाऽपरे हातात
मांपरित्यज्यक्वगतोऽसिघृणाकर १५

यथार्हंयथायोग्यं ११ पितामेकुशलीतिप्रश्नः स्ववियोगेकुश
लमसंभाव्यमित्याशयेनाह किंवेति तथैवसंभावनयाहातिदुःखितः प्राणवियोगजनकपीडयापीडितः किमाह १२ रामरा
मेतीत्यादेर्वदन्निति शेषः १३ कर्णशूलाभं कर्णयोः शूलरोगतुल्यं १४ घृणाकरदयासमुद्र १५ छ छ

अतोभृशंरामविलापादप्यधिकमित्यर्थः १६ शांतवचनैः पूर्वराजवियोगचरितैः संसारानित्यताप्रतिपादकैर्वचनैस्तत्त्वज्ञानोपदेशैश्च १७ जल
कांक्षिणेरामादित्यादिः १८ इंगुदीतापसतरुः ननुराजायोग्यमेतत्तत्राह वयमिति १९ २० २१ २२ पित्र्यंपितुरागतंयथापि

अनाथोस्मिमहाबाहोमांकोवालालयेदितः सीताचलक्ष्मणश्चैवविलेपतुरतोभृशम् १६ वसिष्ठः शांतवचनैः शमयामा
सतांशुचम् ततोमंदाकिनींगत्वास्नात्वातेवीतकल्मषाः १७ राज्ञेददुर्जलंतत्रसर्वेतेजलकांक्षिणे पिंडान्निर्वापयामा
सरामोलक्ष्मणसंयुतः १८ इंगुदीफलपिण्याकरचितान्मधुसंप्लुतान् वयंयदन्नाः पितरस्तदन्नाः स्मृतिनोदिताः १९
इतिदुःखाश्रुपूर्णाक्षः पुनःस्नात्वागृहंययौ सर्वेरुदित्वासुचिरंस्नात्वाजग्मुस्तथाश्रमम् २० तस्मिंस्तुदिवसेसर्वे
उपवासंप्रचक्रिरे ततःपरेद्युर्विमलेस्नात्वामंदाकिनीजले २१ उपविष्टंसमागम्यभरतोराममब्रवीत् राम राममहा
भागस्वात्मानमभिषेचय २२ राज्यंपालयपित्र्यंतेज्येष्ठस्त्वंमेपितातथा क्षत्रियाणामयंधर्मोयत्प्रजापरिपालनं २३
इष्ट्वायज्ञैर्बहुविधैःपुत्रानुत्पाद्यतंतवे राज्येपुत्रंसमारोप्यगमिष्यसिततोवनम् २४ इदानींवनवासस्यकालोनैवप्रसी
दमे मातुर्मेदुष्कृतंकिंचित्स्मर्तुंनार्हसिपाहिनः २५ इत्युक्त्वाचरणौभ्रातुःशिरस्याधायभक्तितः रामस्यपुरतःसा
क्षाद्दंडवत्पतितोभुवि २६ उत्थाप्यराघवःशीघ्रमारोप्यांकेतिभक्तितः उवाचभरतंरामःस्नेहार्द्रनयनःशनैः २७

ताज्येष्ठस्त्वंमे तथापितृसदृशः एवंचपितरिजीवति यथाराज्यानधिकारस्तथात्वयिजीवत्यपीतिभावः किंच तवाप्ययमेवधर्मइत्याह
क्षत्रियाणामिति २३ तस्मादिष्ट्वेति तंतवेवंशाविच्छेदाय २४ यन्मेमातुः किंचिद्दुष्कृतंतत्स्मर्तुंनार्हसीतिसंबंधः २५ २६
अतिभक्तितः भरतस्यातिभक्तिंदृष्ट्वेत्यर्थः २७ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

त्वदुक्तं तथैवसत्यमेषतथाऽपिपित्राज्ञापालनंमे आवश्यकमित्याह किंत्विति नवपंचचतुर्दश २८ अखिलंदत्तमित्यब्रवीदित्यन्वयः २९
३० अतियत्नतः पितृवचनकर्त्तव्यत्वेहेतुमाह पितुरिति स्वतंत्रः स्वेच्छाचारी ३१ ३२ कामुकत्वादेवमूढधीः यदिवक्ष्यतियद्वक्ष्यतीत्य
र्थः सुधीः पुरुषोयथा भ्रांतवाक्यंसत्यमितिनगृह्णाति तथात्वयोक्त विशिष्टपितृवाक्यंनग्राह्यमित्यर्थः ३३ ब्रूयात् उक्तवानित्यर्थः नत्वत्र

शृणुवत्सप्रवक्ष्यामित्वयोक्तं यत्तथैवतत् किंतुमामब्रवीत्तातोनववर्षाणिपंचच २८ उषित्वादंडकारण्येपुरंपश्चात्समावि
श इदानींभरतायेदंराज्यंदत्तंमयाऽखिलम् २९ ततःपित्रैववत्सव्यक्तंराज्यंदत्तंतवैवहि दंडकारण्यराज्यंमेदत्तंपित्रातथै
वच ३० अतःपितुर्वचःकार्यमावाभ्यामतियत्नतः पितुर्वचनमुल्लंघ्यस्वतंत्रोयस्तुवर्त्तते ३१ सजीवन्नेवमृतकोदेहांतेनि
रयंव्रजेत् तस्माद्राज्यंप्रशाधित्वंवयंदंडकपालकाः ३२ भरतस्त्वब्रवीद्रामंकामुकोमूढधीःपिता स्त्रीजितोभ्रांतहृद
यउन्मत्तोयदिवक्ष्यति नतत्सत्यमितिनग्राह्यंभ्रांतवाक्यंतथासुधीः ३३ श्रीरामउवाच नस्त्रीजितःपि
ताब्रूयान्नकामीनैवमूढधीः पूर्वप्रतिश्रुततस्यैसत्यवादीददौभयात् ३४ असत्याद्भीतिरधिकामहतांनरकादपि क
रोमीत्यहमप्येतत्सत्यंतस्यैप्रतिश्रुतम् ३५ कथंवाक्यमहंकुर्यामसत्यसंधवोहिसन् इत्युदीरितमाकर्ण्यरामस्यभ
रतोऽब्रवीत् ३६ तथैवचीरवसनोवनेवत्स्यामिसुव्रत चतुर्दशसमास्त्वंतुराज्यंकुरुयथासुखम् ३७

यमेकैकमपितत्रासंभविकिंपुनः समुदितमितिबोधयितुं प्रतिश्रुतं प्रतिज्ञातं भयात् प्रतिज्ञाभंगभयात् ३४ यतोमहतांनरकादप्यधिकाऽ
सत्याद्भीतिः तेषांफलतोऽप्युपायेतिभयमित्यर्थः अहमपिराघवएवसन् तस्यैकैकेय्यैसत्यंकरोमिवनवासादिकमित्येतत्प्रतिश्रुतम् वाक्यं
कथमसत्यंकुर्यामित्यर्थः ३५ ३६ तथैवत्वत्प्रतिनिधितयात्वद्वदेवेत्यर्थः ३७ ५ ५ ५ ५

व्यत्ययंराज्यवनवासयोरित्यर्थः ३८ आगमिष्यामिवनमितिशेषः ३९ निश्चयंकृत्वोवाचेतिशेषः आतपेइत्यनेन सर्वथाजीविता
शापरित्यागः प्राङ्मुखउपविवेश संधिरार्षः ४० नेत्रांतसंज्ञांनेत्रांतेनास्योत्थापनंकुर्विति सूचनां ४१ ४२ साक्षात् नाराय

श्रीरामउवाच पित्रादत्तंतवैवैतद्राज्यंमह्यंवनंददौ व्यत्ययंयद्यहंकुर्यामसत्यंपूर्ववत्स्थितम् ३८ भरतउवाच
अहमप्यागमिष्यामिसेवेत्वांलक्ष्मणोयथा नोचेत्प्रायोपवेशेनत्यजाम्येतत्कलेवरम् ३९ इत्येवंभरतंकृत्वादर्भा
नास्तीर्यचातपे मनसापिविनिश्चित्यप्राङ्मुखोपविवेशसः ४० भरतस्यापिनिर्बंधंदृष्ट्वारामोऽतिविस्मितः नेत्रांतसं
ज्ञांगुरवेचकाररघुनंदनः ४१ एकांतेभरतंप्राहवसिष्ठोज्ञानिनांवरः वत्सगुह्यंशृणुष्वेदंममवाक्यात्सुनिश्चितम् ४२
रामोनारायणःसाक्षाद्ब्रह्मणोयाचितःपुरा रावणस्यवधार्थायजातोदशरथात्मजः ४३ योगमायाऽपिसीतेतिजाताज
नकनंदिनी शेषोऽपिलक्ष्मणोजातोराममन्वेतिसर्वदा ४४ रावणंहंतुकामास्तेगमिष्यंतिनसंशयः कैकेय्यावरदाना
द्यद्यन्निष्ठुरभाषणम् ४५ सर्वंदेवकृतंनोचेदेवंसाभाषयेत्कथम् तस्मात्त्यजाग्रहंतातरामस्याविनिवर्त्तने ४६
निवर्त्तस्वमहासैन्यैर्भ्रातृभिःसहितःपुरम् रावणसकुलंहत्वाशीघ्रमेवागमिष्यति ४७ इतिश्रुत्वागुरोर्वाक्यंभर
तोविस्मयान्वितः गत्वासमीपंरामस्यविस्मयोत्फुल्ललोचनः ४८

णः सर्वांतर्यामीत्यर्थः ४३ योगमायातच्छ
क्तिरूपा ४४ ४५ सादशरथस्त्री अत्यंतंरामेप्रीतिमतीच ४६ ४७ ४८ ५ ५

राज्यायराज्यपालनसामर्थ्यलाभाय ४९ ५० ५१ नवपंचसमांतेचतुर्दशवर्षांते ५२ ५३ ५४ स्रवन्नेत्रजला सती आकुलाकृतापराधत्वा
दतिव्याकुलेत्यर्थः राज्यविघातनंराज्यविघातः ५५ मायामोहितचेतसेत्यनेनवस्तुतोममापराधएवनेति सूचितमंगीकृत्यापिस्वापराधमाह क्षमस्वे

पादुकेदेहिराजेंद्रराज्यायतवपूजिते तयोःसेवांकरोम्येवयावदागमनंतव ४९ इत्युक्त्वापादुकेदिव्येयोजयामासपादयोः
समस्यतेददौरामोभरतायातिभक्तितः ५० गृहीत्वापादुकेदिव्येभरतोरत्नभूषिते रामंपुनःपरिक्रम्यप्रणनामपुनःपुनः ५१
भरतःपुनराहेदंभक्त्यागद्गदयागिरा नवपंचसमांतेतुप्रथमेदिवसेयदि ५२ नागमिष्यसिचेद्रामप्रविशामिमहानलम्
बाढमित्येवतंरामोभरतंसंन्यवर्त्तयत् ५३ ससैन्यःसवसिष्ठश्चशत्रुघ्नसहितःसुधीः मातृभिर्मंत्रिभिःसार्द्धंगमनायोपच
क्रमे ५४ कैकेयीराममेकांतेस्रवन्नेत्रजलाकुला प्रांजलिःप्राहहेरामतवराज्याविघातनम् ५५ कृतंमयादुष्टधिया
मायामोहितचेतसा क्षमस्वममदौरात्म्यंक्षमासाराहिसाधवः ५६ त्वंसाक्षाद्विष्णुरव्यक्तः परमात्मासनातनः मा
यामानुषरूपेणमोहयस्यखिलंजगत् त्वयैवप्रेरितोलोकःकुरुतेसाध्वसाधुवा ५७

ति क्षमैवसारः सर्वगुणप्रधानंयेषामित्यर्थः ५६ संप्रतिमायापगमंध्वनयति त्वमिति नन्वहंमनुष्योनपरमात्मेतिचेत्तत्राह मायेति प
पातेमायेवेतिभावः त्वयेवेति तस्मादंपर्याम्येवत्वमितिभावः एवंचत्वत्प्रेरणयैव तथाकृतवत्यामेनापराधइतिध्वनिः ५७ ५

तदेवोपपादयति त्वदिति स्वतोऽस्वतंत्रं त्वत्प्रेरणाविनाकिंकरोति नकिमपिकरोतीतिभावः कुहकोविस्मापकः गुप्ततयातत्सूत्रचालनेन
तन्नर्त्तनादिस्मयोत्पादकइतियावत् ५८ त्वदधीनेति अनेनमायायास्तत्कार्यस्यापिजडत्वंसूचितम् नन्वेवंस्वदुःखफलकंत्वत्प्रेरणम

त्वदधीनमिदंविश्वमस्वतंत्रंकरोतिकिम् यथाकृत्रिमनर्त्तक्योनृत्यंतिकुहकेच्छया ५८ त्वदधीनातथामायानर्त्तकी
बहुरूपिणी त्वयैवप्रेरिताहंचदेवकार्यंकरिष्यता ५९ पापिष्ठंपापमनसाकर्माचरमरिंदम अद्यप्रतीतोऽसि
ममदेवानामप्यगोचरः ६० पाहिविश्वेश्वरानंतजगन्नाथनमोस्तुते छिंधिस्नेहमयंपाशंपुत्रवित्तादिगोचर
म् ६१ त्वज्ज्ञानामलखड्गेनत्वामहंशरणंगता कैकेय्यावचनंश्रुत्वारामःसस्मितमब्रवीत् ६२ यदाहमां
महाभागेनानृतंसत्यमेवतत् मयैवप्रेरितावाणीतववक्त्राद्विनिर्गता ६३ देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थमत्रदो
षःकुतस्तव गच्छत्वंहृदिमांनित्यंभावयंतीदिवानिशम् ६४

याकथंकर्तव्यंतत्राह देवकार्यंकरिष्यतेति ५९ मममयाशेषेषष्ठी प्रतीतोऽसिवास्तवस्वरूपेणज्ञातोऽसि इदमपित्वत्प्रसादादेवेति
भावः अन्यथादेवानामप्यविषयस्यकथमज्ञानविषयतास्यादितिभावः ६० अतःप्रार्थयते पाहीति पुत्रवित्तादिविषयस्नेहरूप
पाशमित्यर्थः ६१ त्वज्ज्ञानामलखड्गेनेतिपूर्वान्वयि ६२ ६३ देवकार्यरूपार्थसिद्ध्यर्थमित्यर्थः ६४

मद्भक्त्यासर्वविषयेषुस्नेहत्यागपूर्वमहर्निशंमद्भावनमेवमद्भक्तिस्तयाममरागद्वेषाभावान्मत्तोभयंमास्त्वित्याह अहमिति ममद्वेष्योवा प्रियोवानास्ति कल्पकस्येव मायाविनोयथास्वमायाकल्पितपदार्थेषुद्वेषप्रीतिराहित्यं स्वकल्पितत्वेनमिथ्यात्वनिश्चयात् तथाममापिसर्वत्रमिथ्यात्वनिश्चयात् नद्वेषरागावितिनमत्तस्तेभयमिति भावः तथाऽप्ययंमेस्वभावइत्याह भजतोन्विति अतोनवैषम्य

सर्वत्रविगतस्नेहामद्भक्त्यामोक्ष्यसेऽचिरात् अहंसर्वत्रसमदृक्द्वेष्योवाप्रियएववा ६५ नास्तिमेकल्पकस्येवभजतोऽनुभजाम्यहम् मन्मायामोहितधियोमामंबमनुजाकृतिम् ६६ सुखदुःखाद्यनुगतंजानंतिनतुतत्त्वतः दिष्ट्यामद्गोचरंज्ञानमुत्पन्नंतेभवापहम् ६७ स्मरंतीतिष्ठभवनेलिप्यसेनचकर्मभिः इत्युक्तासापरिक्रम्यरामंसानंदविस्मया ६८ प्रणम्यशतशोभूमौययौगेहंमुदान्विता भरतस्तुसहामात्यैर्मातृभिर्गुरुणासह ६९ अयोध्यामगमच्छीघ्रंराममेवानुचिंतयन् पौरजानपदान्सर्वानयोध्यायामुदारधीः ७० स्थापयित्वायथान्यायंनंदिग्राममययौस्वयम् तत्रसिंहासनेनित्यंपादुकेस्थाप्यभक्तितः ७१ पूजयित्वायथारामंगंधपुष्पाक्षतादिभिः राजोपचारैरखिलैःप्रत्यहंनियतव्रतः ७२

नैर्घृण्ये ६५ ६६ नतुतत्त्वतः अहंतादृशइतिशेषः भवापहमित्यनेनभयांतरस्यावकाशएवनेतिसूचितं ६७ मांस्मरंतीतिष्ठमां जगत्प्रेरकत्वेनस्मरंतीतिष्ठ एवंचस्वस्मिन् स्वतंत्रस्वाभिमानापगमान्नकर्मभिर्लिप्यसे सोऽभिमानएवकर्मलेपकइतिभावः ६८ ६९ ७० स्थाप्यस्थापयित्वा आर्षोल्यप् ७१ राजोपचारैः राजयोग्यैःपुष्पादिभीराममेवतं पूजयित्वेत्यर्थः ७२ ७२

भरतस्यापिरामसमव्रतत्वमाह फलेति दांतोजितेंद्रियः ७३ ७४ ब्रह्ममुनिः ब्रह्मऋषिः ७५ रामः चित्रकूटाद्रौमुनिभिः सीतयालक्ष्मणेना
वृतोवसन्नपिकिंचित्कालमेवोपावस दित्यन्वयः एवेत्यस्याध्याहारः नबहुकालमित्यर्थः ७६ तत्रहेतुमाह नागराश्चेति लक्ष्मणेनचे

फलमूलाशनोदांतोजटावल्कलधारकः अधः शायीब्रह्मचारीशत्रुघ्नसहितस्तदा ७३ राजकार्याणिसर्वाणियावंतिपृ
थिवीतले नानिपादुकयोः सम्यङ् निवेदयतिराघवः ७४ गणयन्दिवसान्येवरामागमनकांक्षया स्थितोरामार्पितम
नाः साक्षाद्ब्रह्ममुनिर्यथा ७५ रामस्तुचित्रकूटाद्रौवसन्मुनिभिरावृतः सीतयालक्ष्मणेनापिकिंचित्कालमुपावसत्
७६ नागराश्चसदायांतिरामदर्शनलालसाः चित्रकूटस्थितंज्ञात्वासीतयालक्ष्मणेनच ७७ दृष्ट्वातज्जनसंबाधं
रामस्तत्याजतंगिरिम् दंडकारण्यगमनेकार्यमप्यनुचिंतयन् ७८ अन्वगात्सीतयाभ्रात्रात्वत्रेराश्रममुत्तम
म् सर्वत्रसुखसंवासंजनसंबाधवर्जितम् ७९ गत्वामुनिमुपासीनंभासयंततपोवनम् दंडवत्प्रणिपत्याह
रामोहमभिवादये ८० पितुराज्ञांपुरस्कृत्यदंडकानहमागतः वनवासमिषेणापिधन्योऽहंदर्शनात्तव ८१

तिसहेतिशेषः ७७ कार्यं रावणवधरूपं ८ ७८ जनसंबाधवर्जितंनागरजनसंबाधहीनं ७९ गत्वा अत्र्याश्रममितिशेषः अत्रिंदंडवत्प्रणम्यरा
मोऽहमभिवादयेइत्याहेत्यन्वयः ८० प्रसंगादागत्यापित्वद्दर्शनेनाहंधन्यः किंवक्तव्यंत्वद्दर्शनोद्देशेनैवागतोधन्यइति ८१ ५ ५

परंहरिमंतर्यामिरूपं उपासनाभिस्तत्सारूप्यंयेगताः तद्भवच्छेदायपरमिति ८२ लक्ष्मणंचैवेतिहृष्टश्चेतिशेषः वाक्यमब्रवीत् रा
मितिशेषः ८३ अतीवसंवृद्धा अत्यंतवृद्धतरा धर्मवत्सलाधर्मप्रिया ८४ ८५ सीतारामवचनंतथाऽवश्यमित्यंगीकृत्यत

श्रुत्वारामस्यवचनंरामंज्ञात्वाहरिंपरम् पूजयामासविधिवद्भक्त्यापरमयामुनिः ८२ वन्यैःफलैः कृतातिथ्यमुपवि
ष्टंरघूत्तमम् सीतांचलक्ष्मणंचैवसंतुष्टोवाक्यमब्रवीत् ८३ भार्यामेतीवसंवृद्धाह्यनुसूयेतिविश्रुता तपश्चरं
तीसुचिरंधर्मज्ञाधर्मवत्सला ८४ अंतस्तिष्ठतितांसीतापश्यत्वरिनिषूदन तथेतिजानकींप्राहरामोराजीवलो
चनः ८५ गच्छदेवींनमस्कृत्यशीघ्रमेहिपुनःशुभे तथेतिरामवचनंसीताचापितथाऽकरोत् ८६ दंडवसति
तामग्रेसीतांदृष्ट्वाऽतिहृष्टधीः अनुसूयासमालिंग्यवत्सेसीतेतिसादरम् ८७ दिव्येददौकुंडलेद्वेनिर्मितेवि
श्वकर्मणा दुकूलेद्वेददौतस्यैनिर्मलेभक्तिसंयुता ८८ अंगरागंचसीतायैददौदिव्यंशुभानना नत्यक्ष्यतेऽगरागेण
शोभात्वांकमलानने ८९ पातिव्रत्यंपुरस्कृत्यराममन्वेहिजानकि कुशलीराघवोयातुत्वयासहपुनर्गृहम् ९०

थाऽकरोत् तत्समीपगमनमकरोत् ८६ सीतेइतिच्छेदः संधिरार्षः ८७ भक्तिसंयुतासाक्षादीश्वरीयमिति भक्तिमती ८८ नत्यक्ष्यते
कदाचिदपीतिशेषः ८९ अथशिक्षयति पातिव्रत्यमिति अथाशिषमाह कुशलीति ९०

११ क्रूरदेहोवामनादिः मानुषोदेहोरामादिः तिर्यग्देहोमत्स्यादिः नचदेहेतिमायिकत्वादितिभावः त्वत्तोबिभेतीतित्वज्ज्ञाननाश्यत्वादि
निभावः १२ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणः पुत्रस्यश्रीरामवर्मणः

भोजयित्वायथान्यायंरामंसीतासमन्वितम् लक्ष्मणंचततदारामंपुनःप्राहकृतांजलिः ११ रामत्वमेवभुवना
निविधायतेषांसंरक्षणायक्रूरमानुषतिर्यगादीन् देहान्बिभर्षिनचदेहगुणैर्विलिप्तस्त्वत्तोबिभेत्यखिलमोह
कृन्चमाया १२ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेनवमःसर्गः ९
छ ५ अयोध्याकांडेनवानांसर्गाणांसप्तशतानिश्लोकाः ७०० छ छ

कृतावध्यात्मरामायणेसेतौअयोध्याकांडेनवमःसर्गः९ अयंकांडःसमाप्तः छश्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु छ छश्रीरस्तु छ छ

इतिश्रीमद्ध्यात्मरामायणे अयोध्याकांडः समाप्तः

अथश्रीमदध्यात्मरामायणअरण्यकांडप्रा०

श्रीगणेशायनमः अथेतिदिनंदिनशेषम् १ यत्रदंडकंविपिनंमुनिमंडलमंडितम् तत्रगच्छामहे त्वमाज्ञातुंकृताज्ञं कर्तुम् २ ३ मार्गद्रष्टा
मार्गदर्शयितालोकानुसारिणः लोकवदज्ञत्वंनाट्यतः ४ वारितः निवर्तध्वमितिप्रार्थितः ५ ६ ७ ८ रामाभिनंदिताः

श्रीमहादेवउवाच अथतत्रदिनंस्थित्वाप्रभातेरघुनंदनः स्नात्वामुनिंसमामंत्र्यप्रयाणायोपचक्रमे १ मु
नेगच्छामहेसर्वेमुनिमंडलमंडितम् विपिनंदंडकंयत्रत्वमाज्ञातुमिहार्हसि २ मार्गप्रदर्शनार्थायशिष्या
नाज्ञप्तुमर्हसि श्रुत्वारामस्यवचनंप्रहस्यात्रिर्महायशाः प्राहतत्ररघुश्रेष्ठरामरामसुराश्रय ३ सर्वस्य
मार्गद्रष्टात्वंतवकोमार्गदर्शकः तथापिदर्शयिष्यंतितवलोकानुसारिणः ४ इतिशिष्यान्समादिश्यस्वयं-
किंचित्तमन्वगात् रामेणवारितःप्रीत्याअत्रिःस्वंभवनंययौ ५ क्रोशमात्रंततोगत्वाददर्शमहतींनदीम् अ
त्रेःशिष्याननुवाचेदंरामोराजीवलोचनः ६ नद्याःसंतरणेकश्चिदुपायोविद्यतेनवा ऊचुस्तेविद्यतेनौकासु
दृढारघुनंदन ७ तारयिष्यामहेयुष्मान्वयमेवक्षणादिह ततोनाविसमारोप्यसीतांराघवलक्ष्मणौ ८
क्षणात्संतारयामासुर्नदींमुनिकुमारकाः रामाभिनंदिताःसर्वेजग्मुरत्रेरथाश्रमम् ९ तावेत्यविपिनंघो-
रंझिल्लीझंकारनादितम् नानामृगगणाकीर्णंसिंहव्याघ्रादिभीषणम् १० राक्षसैर्घोररूपैश्चसेवितंरोम
हर्षणम् प्रविश्यविपिनंघोरंरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ११ इतःपरंप्रयत्नेनगंतव्यंसहितेनमे धनुर्गुणेनसंयोज्यश
रानपिकरेदधत् १२

रामेणानंदपूर्वकंगच्छतेतिदत्तानुमतयः ९ झिल्लीझंकारोझिल्लीशब्दः १० ११ सहितेनयुवा
भ्यांमिलितेनगंतव्यमित्युक्तमितिशेषः दधत् आदधदित्यर्थः १२ छ छ छ छ

साहित्यप्रकारमेवाह अग्रइति आत्मपरात्मनोर्जीवेश्वरयोर्मध्यगा आश्रयत्वविषयत्वाभ्यांसंबद्धामायेवेत्यर्थः १३ दृष्टमपशकुनैः सूचितम् ननुशकुनादिषुकोविश्वासस्तत्राह श्रुतपूर्वमिति दंडकारण्येपूर्वमृषीणांमुखात्श्रुतंरक्षोभयंविद्यते शकुनैश्च तन्निश्चितमित्यर्थः १४ कल्हारशीतोदकादियुक्तापुष्करिणीतत्रास्ते १५ साशोभनातैर्व्यदृश्यतेत्यर्थः १६ महासत्वंमहाशरीरंप्राणिनम्

अग्रेयास्याम्यहंपश्चात्त्वमन्वेहिधनुर्धर आवयोर्मध्यगासीतामायेवात्मपरात्मनोः १३ चक्षुश्चारयसर्वत्र दृष्टंरक्षोभयंमहत् विद्यतेदंडकारण्येश्रुतपूर्वमरिंदम १४ इत्येवंभाषमाणौतौजग्मतुःसार्द्धयोजनम् तत्रैकापुष्करिण्यास्ते कल्हारकुमुदोत्पलैः १५ अंबुजैःशीतलोदेनशोभमानाव्यदृश्यत तत्समीपमतोगत्वापीत्वातत्सलिलंशुभम् १६ ऊषुस्तेसलिलाभ्याशेक्षणंछायामुपाश्रिताः ततोददृशुरायांतंमहासत्वंभयानकम् १७ करालदंष्ट्रवदनंभीषयंतंस्वगर्जितैः वामांसन्यस्तशूलाग्रग्रथितानेकमानुषम् १८ भक्षयंतंगजव्याघ्रमहिषंवनगोचरम् ज्यारोपितंधनुर्धृत्वारामोलक्ष्मणमब्रवीत् १९ पश्यभ्रातर्महाकायोराक्षसोऽयमुपागतः आयात्यभिमुखंनोग्रेभीरूणांभयमावहन् २०

१७ करालदंष्ट्रायुतंवदनंयस्यतत् वामांसेवामस्कंधेन्यस्तशूलाग्रेग्रथिताअनेकमानुषायेनतम् १८ गजव्याघ्रमहिषमितिसमाहारद्वंद्वः ज्याआरोपितायस्मिन्तत् १९ अग्रेसंमुखदेशेवर्तमानोऽस्मदभिमुखमायाति भीरूणांभयमावहन्नित्यनेननास्माकंभयमितिध्वनितम् २० छ छ छ छ छ छ छ

अ०रा०टी० अचलइवरामःस्थितइत्यन्वयः २१ २२ २३ वक्त्रप्रविष्टकवलोपमावित्यनेनसूकरवधत्वंध्वनयति व्यालादुष्टाहिंस्रजीवाः अर०कां०

२ २

सज्जीकृतधनुस्तिष्ठमाभैर्जनकनंदिनि इत्युक्त्वाबाणमादायस्थितोरामइवाचलः २१ सतुदृष्ट्वारमानाथंल
क्ष्मणंजानकींतदा अट्टहासंततःकृत्वाभीषयन्निदमब्रवीत् २२ कौयुवांबाणतूणीरजटावल्कलधारिणौ
मुनिवेषधरौबालौस्त्रीसहायौसुदुर्मदौ २३ सुंदरौवनमेवक्त्रप्रविष्टकवलोपमौ किमर्थमागतौघोरंवनं-
व्यालनिषेवितम् २४ श्रुत्वारक्षोवचोरामःस्मयमानउवाचतम् अहंरामस्त्वयंभ्रातालक्ष्मणोममसंमतः २५
एषासीताममप्राणवल्लभावयमागताः पितृवाक्यंपुरस्कृत्यशिक्षणार्थंभवादृशाम् २६ श्रुत्वातद्रामवचन
मट्टहासमथाकरोत् व्यादायवक्त्रंबाहुभ्यांशूलमादायसत्वरः २७ मांनजानासिरामत्वंविराधंलोकविश्रुतम्
मद्भयान्मुनयःसर्वेत्यक्त्वावनमितोगताः २८ यदिजीवितुमिच्छास्तित्यक्त्वासीतांनिरायुधौ पलायतंनचेच्छीघ्रं
भक्षयामियुवामहम् २९ इत्युक्त्वाराक्षसःसीतामादातुमभिदुद्रुवे रामश्चिच्छेदतद्बाहूशरेणप्रहसन्निव
३० ततःक्रोधपरीतात्माव्यादायविकटंमुखम् राममभ्यद्रवद्रामश्चिच्छेदपरिधावतः ३१ पदद्वयंविराधस्य
तदद्भुतमिवाभवत् ३२ ततःसर्पइवास्येनग्रसितुंराममापतत् ततोऽर्धचंद्राकारेणबाणेनास्यमहच्छिरः ३३

२४ २५ २६ २७ २८ जीवितुमिच्छास्ति युवयोरितिशेषः शीघ्रंपलायतं नोचेद्भक्षयामीत्यन्वयः २९ ३० ३१ २
३२ सर्पइवेति उरसैवेतिभावः ३३ ध ध ध ध ध ध

रुधिरौघेणसहतन्छिरोभूतलेपपातेत्यन्वयः ३४ ३५ विराधकायान्निःसृतइतिशेषः विमलांबरंनिर्मलवस्त्रं तेनावृतः चामीक
रंसुवर्णम् ३६ भवप्रवाहस्यसंसारप्रवाहस्योपरमोनाशोयस्मात्तम् घृणायाः दयायाःआकरमुत्पत्तिस्थानम् प्रपन्नानांशरणागता
नांसर्वपीडानाशकम् ३७राजीवं कमलम् अकारणकोपमूर्तिनानिर्निमित्तकोपमूर्तिना ३८ मेकर्णपुटं त्वदीयंकथामृतंपात्वित्य-

विच्छेदरुधिरौघेणपपातधरणीतले ततःसीतासमालिंग्यप्रशशंसरघूत्तमम् ३४ ततोदुंदुभयोनेदुर्दिविदेव
गणेरिताः ननृतुश्चाप्सरोहृष्टाजगुर्गंधर्वकिन्नराः ३५ विराधकायादतिसुंदराकृतिर्विभ्राजमानोविमलांब
रावृतः प्रतप्तचामीकरचारुभूषणोव्यदृश्यताग्रेगगनेरविर्यथा ३६ प्रणम्यरामंप्रणतार्तिहारिणंभवप्रवाहो-
परमंघृणाकरम् प्रणम्यभूयःप्रणनामदंडवत्प्रपन्नसर्वार्तिहरंप्रसन्नधीः ३७ विराधउवाच श्री
रामराजीवदलायताक्षविद्याधरोऽहंविमलप्रकाशः दुर्वाससाकारणकोपमूर्तिनाशप्तःपुरासोद्यविमोचितस्त्व
या ३८ इतःपरंत्वच्चरणारविंदयोःस्मृतिःसदामेऽस्तुभवोपशांतये त्वन्नामसंकीर्तनमेववाणीकरोतुमेकर्णपुटं
त्वदीयम् ३९ कथामृतंपातुकरद्वयंतेपादारविंदार्चनमेवकुर्यात् शिरश्चतेपादयुगप्रणामंकरोतुनित्यंभवदीयमेव ४०
नमस्तुभ्यंभगवतेविशुद्धज्ञानमूर्तये आत्मारामायरामायसीतारामायवेधसे ४१ प्रपन्नंपाहिमांरामयास्यामित्व
दनुज्ञया देवलोकंरघुश्रेष्ठमायामांमावृणोतुते ४२ इतिविज्ञापितस्तेनप्रसन्नोरघुनंदनः ददौवरंतदाप्रीतोविराधायम-
हामतिः ४३

न्वयः पिबत्वित्यर्थः सादरंशृणोत्वित्यर्थः पिबादेशाभावश्चार्षः ३९ एवंमदंगजातंसर्वंभवदीयमेवास्तु भवत्सेवापरमेवा-
स्त्वित्यर्थः ४० आत्मनिस्वस्वरूपेआरमतेतस्मैसर्वदातदनुसंधानवतेइत्यर्थः ४१ इदानींप्रार्थयतेमायेत्यादि ४२ ४३

अशेषामायादोषरूपालोकेगुणास्तत्वेनलोकेप्रसिद्धास्त्वयामद्दर्शनाज्जिताः अथत्वंज्ञानवतांवरोभूत्वामुक्तोभविष्यसीतिशेषः ४४ परं मोक्षंयाहि प्राप्नुहि ४५ रामेणरक्षोनिधनंकृतंतेननिधनेनतस्यरक्षसः शापाद्विमुक्तिः कृता तस्यैवंवरदानंचकृतं यतस्तेनपुनरेवविद्याधरत्वंलब्धं अतोरामंगृणन्नरोऽखिलार्थानेतिप्राप्नोति ४६ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणे श्रीरामवर्मकृतौ अरण्यकांडेप्रथमःसर्गः १

गच्छविद्याधराशेषमायादोषगुणाजिताः त्वयामद्दर्शनात्सद्योमुक्तोज्ञानवतांवरः ४४ मद्भक्तिर्दुर्लभालोकेजानाचेन्मुक्तिदायतः अतस्त्वंभक्तिसंपन्नः परंयाहिममाज्ञया ४५ रामेणरक्षोनिधनंसुघोरंशापाद्विमुक्तिर्वरदानमेवम् विद्याधरत्वंपुनरेवलब्धंरामंगृणन्नेतिनरोऽखिलार्थान् ४६ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअरण्यकांडेप्रथमःसर्गः १ श्रीमहादेवउवाच विराधेस्वर्गतेरामोलक्ष्मणेनचसीतया जगामशरभंगस्यवनंसर्वसुखावहम् १ शरभंगस्ततोदृष्ट्वारामंसौमित्रिणासह आयांतंसीतयासार्द्धंसंभ्रमादुत्थितःसुधीः २ अभिगम्यसुसंपूज्यविष्टरेषूपवेशयत् आतिथ्यमकरोत्तेषांकंदमूलफलादिभिः ३ प्रीत्याह शरभंगोपिरामंभक्तपरायणम् बहुकालमिहैवासंतपसेकृतनिश्चयः ४ तवसंदर्शनाकांक्षीरामत्वंपरमेश्वरः अद्यमत्तपसासिद्धं यत्पुण्यंबहुविद्यते तत्सर्वंतवदास्यामिततोमुक्तिंव्रजाम्यहम् ५

विराधेइति १ आयातमागतम् २ अभिगम्यसुसुखागमनपूर्वकंतमानीयउपवेशयत् अडभावआर्षः ३ आसंस्थितः तपसेतपः कर्तुंकृतनिश्चयः ४ तवसंदर्शनाकांक्षीइहैवासमितिपूर्वेणान्वयः यतः त्वंपरमेश्वरः मोक्षदः ५ ७ ७ ७

विरक्तःसन्शोभनंपुण्यंहिंसारहितत्वात्तपस्तत्फलंरामस्यसमर्प्यदत्वासहसातत्क्षणमेवचितिंसमारोहयन्समारुहत् निवृत्तप्रेषणा
निच ६ अशेषहृत्स्थंसर्वान्तर्यामिणंसहलक्ष्मणंसमस्तत्वेऽपिवोपसर्जनस्येतिसादेशाभावः ७ स्मृतकामधेनुःस्मृतःसन्कामधेनु

समर्प्यरामस्यमहत्स्वपुण्यफलंविरक्तःशरभंगयोगी। चितिंसमारोहयदप्रमेयंरामंससीतंसहसाप्रणम्य ६
ध्यायंश्चिरंराममशेषहृत्स्थंदूर्वादलश्याममलंबुजाक्षम् चीरांबरंस्निग्धजटाकलापंसीतासहायंसहलक्ष्मणं
तम् ७ कोवादयालुःस्मृतकामधेनुरन्योजगत्यांरघुनायकादहो स्मृतोमयानित्यमनन्यभाजाज्ञात्वास्मृतिंमे
स्वयमेवयातः ८ पश्यत्विदानींदेवेशोरामोदाशरथिःप्रभुः दग्ध्वास्वदेहंगच्छामिब्रह्मलोकमकल्मषः ९ अयो
ध्याधिपतिर्मेस्तुहृदयेराघवःसदा यद्वामांकेस्थितासीतामेघस्येवतडिल्लता १० इतिरामंचिरंध्यात्वादृष्ट्वाचपुरतः
स्थितम् प्रज्वाल्यसहसावन्हिंदग्ध्वापंचात्मकंवपुः ११ दिव्यदेहधरःसाक्षाद्ययौलोकपतेःपदम् ततोमुनिगणाःस
र्वेदंडकारण्यवासिनः आजग्मूराघवंद्रष्टुंशरभंगनिवेशनम् १२ दृष्ट्वामुनिसमूहंतंजानकीरामलक्ष्मणाः प्रणेमुःस
हसाभूमौमायामानुषरूपिणः १३ आशीर्भिरभिनंद्याथरामंसर्वहृदिस्थितम् ऊचुःप्रांजलयःसर्वेधनुर्बाणधरंहरि
म् १४

स्तत्तुल्यःसर्वमनोरथपूरकत्वात् यातःआगतः ८ ब्रह्मलोकंउपासकत्वात् मोक्षद्वारभूत
म् ९ १० पुरतःस्थितंदृष्ट्वा तादृशमेवहृदयेध्यात्वाच ११ लोकपतेःकार्यब्रह्मणःहिरण्यगर्भस्यशरभंगनिवेशनंतदाश्रममाजग्मुरित्यन्वयः
१२ भूमौदंडवत्पतिताःप्रणेमुः १३ १४ छ छ छ छ छ

लक्ष्मणं शेषांशमित्यन्वयः १५ अतः भूमिदुःखहरणार्थमवतीर्णत्वात् आदौ खरादिवधेनास्मद्दुःखं मोक्तुमर्हसि १६ सुमित्रासुतजानकीभ्यां सह वनानि द्रष्टुमागच्छ तदा तद्दर्शने सति १७ १८ अस्थिभूतानि अतिशुष्काणि १९ २० समाधितः समाधिना प्रमत्तानां

भूमेर्भारावताराय जातोऽसि ब्रह्मणार्थितः जानीमस्त्वां हरिं लक्ष्मीं जानकीं लक्ष्मणं तथा १५ शेषांशं शंखचक्रे द्वे भरतं सानुजं तथा अतश्चादौ ऋषीणां त्वं दुःखं मोक्तुमिहार्हसि १६ आगच्छ यामो मुनिसेवितानि वनानि सर्वाणि रघूत्तम क्रमात् द्रष्टुं सुमित्रासुतजानकीभ्यां तदा दयाऽस्मासु दृढा भविष्यति १७ इति विज्ञापितो रामः कृतांजलिपुटैर्विभुः जगाम मुनिभिः सार्द्धं द्रष्टुं मुनिवनानि सः १८ ददर्श तत्र पतितान्यनेकानि शिरांसि सः अस्थिभूतानि सर्वत्र रामो वचनमब्रवीत् १९ अस्थीनि कैषामेतानि किमर्थं पतितानि वै तमूचुर्मुनयो राम ऋषीणां मस्तकानि हि २० राक्षसैर्भक्षितानीश प्रमत्तानां समाधितः अंतरायं मुनीनां ते पश्यंतोऽनुचरंति हि २१ श्रुत्वा वाक्यं मुनीनां स भयदैन्यसमन्वितम् प्रतिज्ञामकरोद्रामो वधायाशेषरक्षसाम् २२ पूज्यमानः सदा तत्र मुनिभिर्वनवासिभिः जानक्या सहितो रामो लक्ष्मणेन समन्वितः २३ उवास कतिचित्तत्र वर्षाणि रघुनंदनः एवं क्रमेण संपश्यन्नृषीणामाश्रमान्विभुः २४ सुतीक्ष्णस्याश्रमं प्रागात्प्रख्यातमृषिसंकुलम् सर्वर्तुगुणसंपन्नं सर्वकालसुखावहम् २५

तद्दर्शने पलायनाद्यसमर्थानां अंतरायं समाधिरूपमप्रायत्वमिति पाठे समाधितः प्रमत्तानां हीनानां त्यक्तसमाधीनामित्यर्थः अप्रायत्वं समाधित्यागरूपं समाधौ हि भगवदेकरूपत्वाद्रक्षांसि नास्कंदंतीति भावः २१ २२ २३ २४ सर्वैर्ऋतुगुणैः संपन्नत्वादेव सर्वकाले सुखजनकम् २५ छ

भक्त्याप्रेम्णाउत्कंठितेरामस्यपुनः पुनर्दर्शनेच्छावतीलोचनेयस्यसः २६ हेऽभिरामपरमसुंदरराम त्वन्मंत्रजापी अहंसततंतवदासदासो भूयामितिशेषः अप्रमेयदेशकालापरिच्छेद्यशिवब्रह्मसमाश्रितचरणसंसारसमुद्रतरणेऽमलपोतरूपौपादौयस्य त्वच्चरणाश्रितानांसंसारसागरोत्तरणमकिंचित्करमेवेतिभावः २७ सर्वजगतामगोचरोऽपित्वंमलभूतोयः मुद्गलपिंडः शरीरंतत्रयोमोहः अहंगौर इत्याद्यहंताबुद्धिस्तद्रूपपाशेनानुबद्धंचित्तंयस्य तंमांअद्यत्वन्माययासुतकलत्रगृहरूपेंऽधकूपेनिमग्नंनिरीक्ष्यस्वयमागतोऽसि इत्या

राममागतमाकर्ण्यसुतीक्ष्णःस्वयमागतः अगस्तिशिष्योरामस्यमंत्रोपासनतत्परः विधिवत्पूजयामास भक्त्युत्कंठितलोचनः २६ सुतीक्ष्णउवाच त्वन्मंत्रजाप्यहमनंतगुणाप्रमेयसीतापतेशिवविरिंचिसमाश्रितांघ्र संसारसिंधुतरणामलपोतपादरामाभिरामसततंतवदासदासः २७ मामद्यसर्वजगतामविगोचरस्त्वंत्वन्मायया सुतकलत्रगृहांधकूपे मग्नंनिरीक्ष्यमलमुद्गलपिंडमोहपाशानुबद्धहृदयंस्वयमागतोऽसि २८ त्वंसर्वभूतहृदयेषुकृतालयोऽपित्वन्मंत्रजाप्यविमुखेषुतनोषिमायाम् त्वन्मंत्रसाधनपरेष्वपयातिमायासेवानुरूपफलदोऽसियथामहीपः २९ विश्वस्यसृष्टिलयसंस्थितिहेतुरेकस्त्वन्माययात्रिगुणयाविधिरीशविष्णू भासीशमोहितधियांविविधाकृतिस्त्वंयद्वद्रविःसलिलपात्रगतोह्यनेकः ३०

श्चर्यंतेनकरुणावत्त्वमित्याशयः २८ जाप्यंजपस्तद्विमुखेषुयथामहीपोराजासेवानुरूपफलस्तथात्वमसीत्यर्थः २९ विश्वसृष्ट्यादिहेतुस्त्वमेकएवत्रिगुणयामाययोपाधिभूतयात्वमेवविधिरिति ईशः शिवइतिविष्णुरितिभासीत्यन्वयः विविधाकृतित्वंतत्तद्ध्यानादौप्रसिद्धमेवतेषांतथात्वम् तच्चेदमनेकत्वंतवमिथ्यैवेत्याह यद्वदिति ३०

तमसः परतः तद्धीने शुद्धसत्वप्रधानचित्ते स्थितस्येत्यर्थः दृग्रूपतः दृग्रूपस्य दृष्टेरित्यर्थः सार्वविभक्तिकस्तसिः प्रसन्नः दृग्विषयः भवसीति
शेषः ३१ अरूपिणः अरूपस्यापि छांदस इति मायाविडंबनेन मायाव्यवहारेण कृतम् स्पष्टमन्यत् ३२ नियतसेविते ति नियमेन सेवितेत्यर्थः
मद्भागधेयं मददृष्टारब्धशरीरमितियावत् अनेनशरीराणांपरादृष्टमात्रजन्यत्वसूचितम् ३३ जानंतु अन्येऽपि योगिन इतिशेषः देशेत्यादि

प्रत्यक्षतोद्यभवतश्चरणारविंदंपश्यामिरामतमसः परतः स्थितस्य दृग्रूपतस्त्वमसतामविगोचरोऽपित्वन्मंत्रपूतहृदये
षु सदाप्रसन्नः ३१ पश्यामिरामतवरूपमरूपिणोऽपि मायाविडंबनकृतंसुमनुष्यवेषम् कंदर्पकोटिसुभगंकम
नीयचापबाणंदयार्द्रहृदयंस्मितचारुवक्त्रम् ३२ सीतासमेतमजिनांबरमप्रधृष्यंसौमित्रिणानियतसेवितपादप
द्मम् नीलोत्पलद्युतिमनंतगुणंप्रशांतंमद्भागधेयमनिशंप्रणमामिरामम् ३३ जानंतुरामतवरूपमशेषदेशकाला
द्युपाधिरहितंघनचित्प्रकाशम् प्रत्यक्षतोद्यममगोचरमेतदेवरूपंविभातुहृदयेनपरंविकांक्षे ३४ इत्येवंस्तुवतस्त
स्यरामः सस्मितमब्रवीत् मुनेजानामितेचित्तंनिर्मलंमदुपासनात् ३५ अतोऽहमागतोद्रष्टुंमदृतेनान्यसाधनम् म
न्मंत्रोपासकालोकेमामेवशरणंगताः ३६ निरपेक्षानान्यगतास्तेषांदृश्योऽहमन्वहम् स्तोत्रमेतत्पठेद्यस्तुत्वत्कृ
तंमत्प्रियंसदा ३७

देशकालाद्यपरिच्छिन्नमित्यर्थः घनेति चैतन्यमात्ररूपमित्यर्थः प्रत्यक्षत इति ममतुपरिदृश्यमानेऽत्रैवप्रीतिर्नतुपरे वाङ्मनसागोच
रे इत्यर्थः ३४ ३५ मदृते मद्भक्तिं विनेत्यर्थः तलोपश्छांदसः तदेवाह तन्मंत्रेत्यादिना ३६ ३७ छ छ

तस्यमेमयिसद्भक्तिःसतीभक्तिर्भवेत् ३८ ३९ चिराद्दृष्टोमयापीतिशेषः ४० आगस्त्यसंभाषणेलोलमत्युत्कटेच्छावन्मानसं
यस्यसइत्यर्थः ४१ इतिश्रीमत्सकल० अरण्यकांडेद्वितीयःसर्गः २ अथेति अगस्त्यानुजोऽग्निजिह्वनामाऋषिः

सद्भक्तिर्मेभवेत्तस्यज्ञानंचविमलंभवेत् त्वंममोपासनादेवविमुक्तोऽसीहसर्वतः ३८ देहांतेममसायुज्यंल
प्स्यसेनात्रसंशयः गुरुंतंद्रष्टुमिच्छामित्यगस्त्यंमुनिनायकम् किंचित्कालंतत्रवस्तुंमनोमेत्वरयत्यलम् ३९
सुतीक्ष्णोऽपितथेत्याहश्वोगमिष्यसिराघव अहमप्यागमिष्यामिचिराद्दृष्टोमहामुनिः ४० अथप्रभाते
मुनिनासमेतोरामःससीतःसहलक्ष्मणेन आगस्त्यसंभाषणलोलमानसःशनैरगस्त्यानुजमंदिरंययौ ४१
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअरण्यकांडेद्वितीयःसर्गः २ श्रीमहादेवउवाच
अथरामःसुतीक्ष्णेनजानक्यालक्ष्मणेनच अगस्त्यस्यानुजस्थानंमध्यान्हेसमपद्यत १ तेनसंपूजितःसम्य
क्भुक्त्वामूलफलादिकम् परेद्युःप्रातरुत्थायजग्मुस्तेगस्त्यमंडलम् २ सर्वर्तुफलपुष्पाढ्यंनानामृगगणैर्युत-
म् पक्षिसंघैश्चविविधैर्नादितंनंदनोपमम् ३ ब्रह्मर्षिभिर्देवर्षिभिःसेवितंमुनिमंदिरैः सर्वतोऽलंकृतंसाक्षा
द्ब्रह्मलोकमिवापरम् ४ बहिरेवाश्रमस्याथस्थित्वारामोऽब्रवीन्मुनिम् सुतीक्ष्णगच्छत्वंशीघ्रमागतंमांनि
वेदय ५ अगस्त्यमुनिवर्यायसीतयालक्ष्मणेनच महाप्रसादइत्युक्त्वासुतीक्ष्णःप्रययौगुरोः ६

१अगस्त्यमंडलंतदाश्रम
म् २ ३ देवर्षिभिरिति छंदोभंगआर्षः मुनिमंदिरैः सर्वतोलंकृतमित्यन्वयः ४ ५ ६ छ छ छ

७ व्यारव्यातोराममंत्रार्थोयेनतम् प्रययौमुनेःसमीपमितिशेषः ८ ९ कांक्षमाणःतमेवेत्यनुकर्षः १० ११ १२ सीतयेत्यादेःसहे

आश्रमंत्वरयातत्रऋषिसंघसमादृतम् उपविष्टंरामभक्तैर्विशेषेणसमायुतम् ७ व्यारव्यातराममंत्रार्थैःशिष्यैश्च
श्चातिभक्तितः दृष्ट्वागस्त्यंमुनिश्रेष्ठंसुतीक्ष्णःप्रययौमुनेः ८ दंडवत्प्रणिपत्याहविनयावनतःसुधीः रामोदाशर
थिर्ब्रह्मन्सीतयालक्ष्मणेनच ९ आगतोदर्शनार्थंतेबहिस्तिष्ठतिसांजलिः अगस्त्यउवाच शीघ्रमानय
भद्रंतेरामंममहृदिस्थितम् तमेवध्यायमानोऽहंकांक्षमाणोऽत्रसंस्थितः १० इत्युक्त्वास्वयमुत्थायमुनिभिःसहि
तोद्रुतम् अभ्ययात्परयाभक्त्यागत्वाराममथाब्रवीत् ११ आगच्छरामभद्रंतेदिष्ट्यातेऽद्यसमागमः प्रियोति-
थिर्ममप्राप्तोऽस्यद्यमेसफलंदिनम् १२ रामोऽपिमुनिमायांतंदृष्ट्वाहर्षसमाकुलः सीतयालक्ष्मणेनापिदंडवत्पति
तोभुवि १३ द्रुतमुत्थाप्यमुनिराड्राममालिंग्यभक्तितः तद्गात्रस्पर्शजाल्हादस्रवन्नेत्रजलाकुलः १४ गृहीत्वाकरमे-
केनकरेणरघुनंदनम् जगामस्वाश्रमंहृष्टोमनसामुनिपुंगवः १५ सुखोपविष्टंसंपूज्यपूजयाबहुविस्तरम् भोजयि
त्वायथान्यायंभोज्यैर्वन्यैरनेकधा १६ सुखोपविष्टमेकांतेरामंशशिनिभाननम् कृतांजलिरुवाचेदमगस्त्योभगवानृ
षिः १७ त्वदागमनमेवाहंप्रतीक्षन्समवस्थितः यदाक्षीरसमुद्रांतेब्रह्मणाप्रार्थितःपुरा १८ भूमेर्भारापनुत्त्यर्थंरावण
स्यवधायच तदादिदर्शनाकांक्षीतवरामतपश्चरन् वसामिमुनिभिःसार्द्धंत्वामेवपरिचिंतयन् १९

तिशेषः १३ तद्गात्रस्पर्शजाल्हादेन स्रवद्यन्नेत्रजलंतेनाकुलः १४ रघुनंदनंरघुनंदनस्येत्यर्थः १५ वन्यैर्भोज्यैर्भोजयित्वेत्यन्वयः १६ १७
१८ हेरामतवदर्शनाकांक्षीतपश्चरन् तदादिनःकालमारभ्यवसामीत्यन्वयः १९ छ छ छ

अथभगवत्स्वरूपंशिष्यान्बोधयितुमन्यथात्वशंकावारणायभगवदग्रेएवाह सृष्टेःप्रागिति त्वमेकएवासीः निर्विकल्पः विकल्परूपसकलप्रपंचहीनः नत्रहेतुः अनुपाधिकइति उपाध्यसंबद्धइत्यर्थः ननुकिंसर्वथोपाधिर्नास्त्येवेति नेत्याह त्वदिति अस्त्येवसा परंतुस्वकल्पितत्वसंबंधहीनासा अतस्त्वमनुपाधिकइत्याशयः १९ अथसृष्टिमुपक्रमते त्वामिति त्वांनिर्गुणमेवसंतं यदासाशक्तिः स्वकल्पितसंबंधेनत्वामावृणोति त्वत्संबंधामात्मानंमनुते ननुकदाचिदपित्वंतत्संबंधमात्मानंमनुषे ततोनिर्गुणमेवेत्यक्रम् तदातांमायामव्याकृतमित्याहुः २० तस्यतदवस्थायांनामांतराण्यप्याह मूलप्रकृतिरित्यादि तदुक्तंकपिलेनमूलप्रकृतिरविकृतिरित्यादिना २१ सात्वत्संबंध

सृष्टेःप्रागेकएवासीर्निर्विकल्पोऽनुपाधिकः त्वदाश्रयात्वद्विषयामायातेशक्तिरुच्यते १९ त्वामेवनिर्गुणंशक्ति-
रावृणोतियदातदा अव्याकृतमितिप्राहुर्वेदांतपरिनिष्ठिताः २० मूलप्रकृतिरित्येकेप्राहुर्मायेतिकेचन अविद्यासंसृ
तिर्बंधइत्यादिबहुधोच्यते २१ त्वयासंक्षोभ्यमाणासामहत्तत्वंप्रसूयते महत्तत्वादहंकारस्त्वयासंचोदितादभूत् २२

मात्मानंमन्वाना अतएवत्वयासंक्षोभ्यमाणा संक्षोभश्चात्र तत्कल्पितसंबंधएवेतिबोध्यम् महत्तत्वमितिसविकारात् प्रधानात्तु महत्तत्वमजायत महानितियतः ख्यातिर्लोकानांजायतेसदेतिस्मृतेः निश्चयोस्यामितिसाधारणीवृत्तिः एतदभिमानिनिहिरण्यगर्भेऽपिमहानितिशब्दः सर्वेषांस्वस्वबुद्धिरूपाःप्रतिनियतोपाधयश्चास्यैवमहत्तत्वस्यांशाः अस्यानेकबुद्धिमंडलरूपत्वादितिबोध्यम् त्वयासंचोदितात्प्रेरितात् महत्तत्वादहंकारोऽभूत् सचाहंममेत्यभिमानवृत्तिकमंतःकरणद्रव्यम् अहंकारोऽभिमानश्चकर्तामंताचसस्मृतइति-कौर्मोक्तेः अभिमानोऽभिमानवृत्तिकइत्यर्थः २२

महत्तत्वसंवृतस्तदुपादानकत्वात् यथाघटोमृदासत्वाद्युपाधिकत्वेनत्रैविध्यम् मूलप्रकृतेस्त्रिगुणत्वेनतत्कार्यत्वान्महत्तत्वस्यत्रिगुणत्वम् सात्विकोराजसश्चैववतामसश्चत्रिधामहानितिस्मृतेः तत्कार्यत्वाच्चाहंकारस्यत्रैविध्यम् एवमग्रेऽपिबोध्यम् २३ सूक्ष्मतन्मात्राणि शब्दस्पर्शरूपरसगंधतन्मात्राणि अतःसूक्ष्मतन्मात्रेभ्यःस्थूलानिभूतानि तत्रशब्दतन्मात्रादाकाशं स्पर्शतन्मात्रात्पूर्वसहिताद्वायुः ताभ्यांसहिताद्रूपतन्मात्रात्तेजः तैःसहिताद्रसतन्मात्राज्जलंएतैःसहिताद्गंधतन्मात्रात्पृथिवीत्याद्यस्मद्गुरुकृतसांख्यतंत्रवृत्तौविस्तरः तदेवाह क्रमोत्तरगुणानीति क्रमेणाधिकगुणानि आकाशंशब्दमात्रगुणं वायुःशब्दस्पर्शगुणः तेजःशब्दस्पर्शरूपगुणं जलंशब्दस्पर्शरूपरसगुणं भूःशब्दस्पर्शरूपरसगंधगुणेति २४ राजसादहंकारादिंद्रियाणिराजसाहंकारोपादानकारणानीत्यर्थः ना-

अहंकारोमहत्तत्वसंवृतस्त्रिगुणोऽभवत् सात्विकोराजसश्चैवतामसश्चेतिभण्यते २३ तामसात्सूक्ष्मतन्मात्राण्यासन्भूतान्यतःपरम् स्थूलानिक्रमशोरामक्रमोत्तरगुणानिह २४ राजसानींद्रियाण्येवसात्विकादेवतामनः तेभ्योऽभवत्सूत्ररूपंलिंगंसर्वगतंमहत् २५

निच वाक्पाणिपादपायूपस्थरूपाणि कर्मेंद्रियाणिपंच चक्षुःश्रोत्रत्वग्रसनघ्राणाख्यानिज्ञानेंद्रियाणि पंचेत्येवंदशवचनादानविहरणानंदोत्सर्गाश्चकर्मेंद्रियाणांवृत्तयः ज्ञानेंद्रियाणांचसविकल्पकनिर्विकल्पकोभयरूपज्ञानरूपावृत्तिः तत्रनिर्विकल्पकं किंचिदिदमितिज्ञानं देवतामनश्चसात्विकाःसात्विकाहंकारोपादानाइत्यर्थः देवताइंद्रियदेवताःताश्चचक्षुषोरविःश्रोत्रस्यदिक् त्वचोवायुःरसनस्यवरुणःघ्राणस्याश्विनौ वाचोऽग्निःपाण्योरिंद्रःपादयोरुपेंद्रः पायोर्मित्रःउपस्थस्यको ब्रह्मेति मनइंद्रियमपि अवांतरत्वात् पृथगुक्तम् सूत्ररूपंप्राणादिक्रियाशक्तेःप्राणादेरेवसूत्रव्यवहारात् तदात्मकंहिरण्यगर्भरूपंलिंगंसर्वकार्यकर्तृत्वात् सर्वसूक्ष्मसमष्टिरूपमभवदित्यर्थः २५ छ छ छ

ततोविराट्समुत्पन्नःस्थूलाद्भूतकदंबकात् विराजःपुरुषात्सर्वंजगत्स्थावरजंगमम् २६ देवतिर्यङ्मनुष्याश्च
कालकर्मक्रमेणतु त्वंरजोगुणतोब्रह्माजगतःसर्वकारणम् २७ सत्वाद्विष्णुस्त्वमेवास्यपालकःसद्भिरुच्यते
लयेरुद्रस्त्वमेवास्यत्वन्मायागुणभेदतः २८ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्याख्या वृत्तयोबुद्धिजैर्गुणैः तासांविलक्षणो
रामत्वंसाक्षीचिन्मयोऽव्ययः २९ सृष्टिलीलायदाकर्तुमीहसेरघुनंदन अंगीकरोषिमायांत्वंतदावैगुणवानिव
३० राममायाद्विधाभातिविद्याविद्येतितेसदा प्रवृत्तिमार्गनिरताअविद्यावशवर्तिनः निवृत्तिमार्गनिरतावेदांतार्थविचारकाः ३१

ततोविराट्स्थूलसमष्टिरयम् तदाह स्थूलाद्भूतकदंबकादिति इदमिंद्रियादेरप्युपलक्षणम् तस्मादेवविराजः पुरुषात्सर्वंस्थावरंजंगमं अभिव्यक्तमित्यर्थः
२६ तत्रजंगममाह देवेत्यादि कालकर्मक्रमेण कालक्रमेण यथाहेमंतेव्रीहयो वसंतेयवादि कर्मक्रमेण कालसहकृतेन
तिर्यङ्मनुष्यदेवत्वप्राप्तिः उपाधिभेदेन ब्रह्मादिरूपोऽपित्वमेवेत्याह रजोगुणतः तद्रूपोपाधेः जगतः सर्वकारणं सर्वस्यजगतः कारणमित्यर्थः
आर्षत्वात्समासः २७ अस्यलयेनाशनिमित्तं त्वमेवरुद्रस्तमोपाधिकइत्यर्थः एवंत्वन्मायायागुणभेदैः सत्वरजस्तमोभिरेव
तत्तत्प्राधान्येन बुद्धेर्जाग्रदादयोवृत्तयइत्यर्थः त्वंत्वेतदवस्थात्रयरहितइत्याह तासामिति
स्वप्नसुषुप्त्योरभावात्तत्प्रतिद्वंद्विजाग्रदवस्थायाअप्यभावइतिभावः २८ २९ सृष्टिलीलामित्युपलक्षणंस्थित्यादेरपि यदाईहसे
इच्छसि तदामायामंगीकरोषि तत्कल्पितंतत्कृतसंबंधंमन्यसे तदावस्तुतोऽगुणोऽपिगुणवानिवाभासीतिशेषः ३० तवमायैवसंसारस्य
मोक्षस्यचदानेसमर्थेत्याह रामेति विद्यातत्वज्ञानम् अविद्यासंसारस्थूलकारणम् तदुक्तंमार्कंडेयेन साविद्यापरमामुक्तेर्हेतुभूता
सनातनी संसारबंधहेतुश्चसैवसर्वेश्वरेश्वरीति ३१

विद्यामयाः तत्वज्ञानप्रधानाः संतोऽप्यप्रारब्धकर्मणोविक्षेपेणपुनः पुनस्तदनुसंधानवंतइत्यर्थः ३२ विद्याप्राप्तावसाधारणंहेतुमाह लोकइति ३३ मुक्ताएवतेषांतत्वज्ञानस्यावश्यंभावित्वादितिभावः व्यतिरेकमप्याह त्वद्भक्तीति ३४ भक्तिरेव कथमितिचेत्तस्याअपिकिंचिद्रुत्संकारणमस्तीत्याह किंरामेति तेइत्यस्याग्रतइतिइतिशेषः स्वशिष्यविश्वासार्थंभवदग्रतएतदुक्तिः ३५ साधुस्वरूपज्ञानेएवतत्संगतिः शक्येत्यतस्तल्लक्षणमाह साधवइति समचित्ताः शत्रुमित्रयोरागद्वेषहीनचित्ताः अतएवनिस्पृहाः रागद्वेषकारणीभूतस्पृहाहीनाः विगतैषिणः त्यक्तपुत्रवित्तादीच्छाः दांताबहिरिंद्रियनिग्रहवंतः शांताअंतरिंद्रियांतःकरणनिग्रहवंतः विगतैषिणइत्यस्यैवव्याख्यानं निवृत्ताखिलकामनाइति ३६ इष्टेति समाः हर्षविषादरहिताः संगवर्जिता दुःसंगरहिताः सन्यस्तेत्यादित्यक्तकाम्यनित्यसकलकर्माणः तदेवाह सर्वदाब्रह्मतत्पराः ३७ यमादयोयमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारध्यानधारणासमाधयोयोगशास्त्रोक्ताः यर्हियदातेषांसत्संगमोभवेत्तदात्वत्कथाश्रवणेरतिः समुदेतीत्यन्वयः ३८ ५ ५ ५ ५ ५

त्वद्भक्तिनिरतायेचतेवैविद्यामयाःस्मृताः अविद्यावशगायेतुनित्यंसंसारिणश्चते विद्याभ्यासरतायेतुनित्यंमुक्तास्तएवहि ३२ लोकेत्वद्भक्तिनिरतास्त्वन्मंत्रोपासकाश्चये विद्याप्रादुर्भवेत्तेषांनेतरेषांकदाचन ३३ अतस्त्वद्भक्तिसंपन्नामुक्ताएवनसंशयः त्वद्भक्त्यमृतहीनानांमोक्षःस्वप्नेऽपिनोभवेत् ३४ किंरामबहुनोक्तेनसारंकिंचिद्ब्रवीमि ते साधुसंगतिरेवात्रमोक्षहेतुरुदाहृता ३५ साधवःसमचित्तायेनिस्पृहाविगतैषिणः दांताःप्रशांतास्त्वद्भक्ता निवृत्ताखिलकामनाः ३६ इष्टप्राप्तिविपत्त्योश्चसमाःसंगविवर्जिताः सन्यस्ताखिलकर्माणःसर्वदाब्रह्मतत्पराः ३७ यमादिगुणसंपन्नाःसंतुष्टायेनकेनचित् सत्संगमोभवेद्यर्हित्वत्कथाश्रवणेरतिः ३८

ततोभक्तिरवश्यंममभूयात् लब्धाचमानश्यत्वित्याकारश्चित्तवृत्तिविशेषः प्रेमाख्यस्तथाप्रेमवतस्तव ज्ञानंस्फुटमे वोदेतिइत्यन्वयः ३९
अयमाद्योमुख्यश्चतुरैः कुशलैःसेवितोमुक्तेर्मार्गः तस्मात् हेराघव त्वयिप्रेमलक्षणासद्भक्तिर्मे सदाभूयात् ४० हेहरे त्वद्भक्तेषुविशे

समुदेतिततोभक्तिस्त्वयिरामसनातने त्वद्भक्तावुपपन्नायांविज्ञानंविपुलंस्फुटम् ३९ उदेतिमुक्तिमार्गोयमा
द्यश्चतुरसेवितः तस्माद्राघवसद्भक्तिस्त्वयिमेप्रेमलक्षणा ४० सदाभूयाद्धरेसंगस्त्वद्भक्तेषुविशेषतः अद्यमेसफ-
लंजन्मभवत्संदर्शनादभूत् ४१ अद्यमेक्रतवःसर्वेबभूवुःसफलाःप्रभो दीर्घकालंमयातप्तमनन्यमतिनातपः
तस्येहतपसोरामफलंतवयदर्चनम् ४२ सदामेसीतयासार्द्धंहृदये वसराघव गच्छतस्तिष्ठतोवापिस्मृतिःस्यान्मेसदा
त्वयि ४३ इतिस्तुत्वारमानाथमगस्त्योमुनिसत्तमः ददौचापंमहेंद्रेणरामार्थेस्थापितंपुरा ४४ अक्षय्यौबाणतूणीरौ
खड्गौरत्नविभूषितः जहिराघवभूभारभूतंराक्षसमंडलम् ४५ यदर्थमवतीर्णोऽसिमाययामनुजाकृतिः इतोयो-
जनयुग्मेतुपुण्यकाननमंडितः ४६ अस्तिपंचवटीनाम्नाआश्रमोगौतमीतटे नेतव्यस्तत्रतेकालःशेषोरघुकुलो
द्वह ४७ तत्रैवबहुकार्याणिदेवानांकुरुसत्पते ४८

षतः संगोभूयादित्यनुकर्षः ४१ क्रतवःसफलाःबभूवुः त्वत्प्रीतिरेव क्र
तूनांमुख्यफलम् साचमदाश्रमेआगमनात् त्वयाव्यक्तीकृता उक्तमेवार्थंभंग्यंतरेणाह दीर्घेति ४२ अथश्लेषंप्रार्थयते सदाइति ४३
४३ बाणतूणीरौ बाणपूर्णौतूणीरौ ४५ ४६ ४७ ४८ छ छ छ छ

अशेषविदपिमानुष्यंनाटयन् प्रदर्शितंमार्गंययौ ४९   इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेसेतौअरण्यकांडेटीकायांतृतीयःसर्गः ३   मा
र्गेइति ददर्श दृष्ट्वाच किमेतदितिविस्मितः १ २ ३ ४ वत्स्येवसामीत्यर्थः आर्षः प्रयोगः ५ ६ गृध्र महाराजेतिषष्ठी तत्पुरुषः

श्रुत्वातदागस्त्यसुभाषितंवचः स्तोत्रंचतत्त्वार्थसमन्वितंविभुः मुनिंसमाभाष्यमुदान्वितोययौप्रदर्शितंमार्गमशेषविद्धरिः ४९   इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअरण्यकांडेतृतीयःसर्गः ३   श्रीमहादेवउ० मार्गेव्रजन्ददर्शाथशैलशृंगमिवस्थितम् वृद्धंजटायुषंरामः किमेतदितिविस्मितः १ धनुरानयसौमित्रेराक्षसोऽयंपुरःस्थितः इत्याहलक्ष्मणंरामोहनिष्याम्यृषिभक्षकम् २ तच्छ्रुत्वारामवचनंगृध्रःशद्भयपीडितः वधार्होहंनतेरामपितुस्तेऽहंप्रियःसखा ३ जटायुर्नामभद्रंतेगृध्रोहंप्रियकृत्तव ४ पंचवट्यामहंवत्स्येतवैवप्रियकाम्यया मृगयायांकदाचित्तुमयातेलक्ष्मणेऽपिच ५ सीताजनककन्यामेरक्षितव्याप्रयत्नतः श्रुत्वातद्गृध्रवचनंरामःसस्नेहमब्रवीत् ६ साधुगृध्रमहाराजतथैवकुरुमेप्रियम् अत्रैवमेसमीपस्थोनातिदूरेवनेवसन् ७ इत्यामंत्रितमालिंग्यययौपंचवटींप्रभुः लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयारघुनंदनः ८ गत्वातेगौतमीतीरंपंचवट्यांसुविस्तरम् मंदिरंकारयामासलक्ष्मणेनसुबुद्धिना ९

अत्रैववनेवसन्मेप्रियंकुर्विंतिसंबंधः ७ आमंत्रितं सम्यक्बोधितं गृध्रमालिंग्येत्यर्थः ८
तेगौतमीतीरं गत्वा पंचवट्यां पंचवटसमीपेस्थिताः ततस्तत्र रामोलक्ष्मणेन सुविस्तरं मंदिरं कारयामास ९   ६
६   ६   ६   ६   ६   ६   ६   ६

गंगायाः गंगात्रगौतम्येव १० जनसंबाधो जनसमूहः निष्क्रांता रुजा पीडा यस्मात्तादृशस्थले लक्ष्मणेन सह अध्युवासेति संबंधः ११ १२
१३ १४ ॰ १५ १६ एकांतिकीं गतिम् अव्यभिचारिकारणमित्यर्थः १७ ननु मोक्षकारणं ज्ञानमिति प्रसिद्धमेवेति चेन्न तत्स्वरूपमेव प्रश्नवि
षय इत्याह ज्ञानमिति ज्ञानं श्रवणमननजन्यं विज्ञानं निदिध्यासनजं भक्तिर्ज्ञानविषये प्रेमोक्तस्वरूपं वैराग्यं तदतिरिक्ते प्रेमाभावरूपं १८ वैकल्पि

तत्रतेन्यवसन्सर्वे गंगायाउत्तरेतटे कदंबपनसाम्रादिफलवृक्षसमाकुले १० विविक्तेजनसंबाधवर्जिते निरुजस्थले विनोद
यन्जनकजांलक्ष्मणेन विपश्चिता ११ अध्युवासस्सुखंरामोदेवलोकइवामलः कंदमूलफलादीनि लक्ष्मणोनुदिनंतयोः
१२ आनीयप्रददौरामसेवातत्परमानसः धनुर्बाणधरोनित्यंरात्रौजागर्तिसर्वतः १३ स्नानंकुर्वंत्यनुदिनंत्रयस्तेगौतमी
जले उभयोर्मध्यगासीताकुरुतेचत्रगमागमौ १४ आनीयसलिलंनित्यंलक्ष्मणःप्रीतमानसः सेवतेऽहरहःप्रीत्याएवमा
संन्सुखंत्रयः १५ एकदालक्ष्मणोराममेकांतेसमुपस्थितम् विनयावनतोभूत्वापप्रच्छपरमेश्वरम् १६ भगवन्श्रोतु
मिच्छामिमोक्षस्यैकांतिकींगतिम् त्वत्तःकमलपत्राक्षसंक्षेपाद्वक्तुमर्हसि १७ ज्ञानंविज्ञानसहितंभक्तिवैराग्यबृंहितम्
आचक्ष्वमेरघुश्रेष्ठवक्तानान्योस्तिभूतले १८ श्रीरामउवाच शृणुवक्ष्यामितेवत्सगुह्याद्गुह्यतरंपरम् यद्विज्ञायनरो
जह्यात्सद्योवैकल्पिकंभ्रमम् १९

कं भ्रमं विकल्पएव वैकल्पिकं विनयादित्वाट्ठक् शब्दज्ञानानुपाती वस्तु
शून्योविकल्पइतियोगसूत्रोक्तविकल्परूपंभ्रमंयथाशशशृंगादि यद्यपितदलीकमेव तथापिशशशृंगादिशब्दप्रयोगस्ततोबोधश्चभग
वत्येवतद्वदेवसर्वोपिव्यवहारः संसाररूपस्तंयज्ज्ञानेनजह्यात् तद्गुह्यंवक्ष्यामीत्यन्वयः १९ ७ ७

तदुपयोगितयावक्ष्यमाणान्यन्यानिनाममात्रेणक्रमतउद्दिशति आदाविति २० तत्रमायास्वरूपमाह अनात्मनीति आत्मबुद्धिः अहमितिबुद्धिः २१ परि कल्प्यते अवस्तुभूतएवदृश्यते अथतादृशशक्तिमत्त्वंमायायाः दर्शयति रूपेइति पूर्वमित्यनेन तयोरूपयोरनादित्वंदर्शयति २२ केतेरूपेतत्राह विक्षेपावरणेइति विक्षेपशक्तिरावरणशक्तिश्चेत्यर्थः प्रथमंविक्षेपरूपंलिंगमहत्तत्वमाद्यंयस्य तच्चतत् ब्रह्मपर्यंतं चतुर्मुखब्रह्मांतमित्यर्थः २३ अपरमावरणरूपंतस्यान्वर्थत्वमाह अखिलमिति सर्वज्ञानरूपावरकत्वात् आवरणव्यवहारस्तत्रेति भावः

आदौमायास्वरूपंतेवक्ष्यामितदनंतरम् ज्ञानस्यसाधनंपश्चात्ज्ञानंविज्ञानसंयुतम् २० ज्ञेयंचपरमात्मानंयज्ज्ञात्वामुच्यतेभयात् अनात्मनिशरीरादावात्मबुद्धिस्तुयाभवेत् २१ सैवमायातयैवासौसंसारःपरिकल्प्यते रूपेद्वेनिश्चितंपूर्वंमायायाःकुलनंदन २२ विक्षेपावरणेतत्रप्रथमंकल्पयेज्जगत् लिंगाद्याब्रह्मपर्यंतंस्थूलसूक्ष्मविभेदतः २३ अपरंत्वखिलंज्ञानरूपमावृत्यतिष्ठति मायया कल्पितंविश्वंपरमात्मनिकेवले २४ रज्जौभुजंगवद्भ्रांत्याविचारेनास्तिकिंचन श्रूयतेदृश्यतेयद्यत्स्मर्यतेवानरैःसदा २५ असदेवहितत्सर्वंयथास्वप्नमनोरथौ देहएवहिसंसारवृक्षमूलंदृढंस्मृतम् २६

ननुमायाकुत्राधिष्ठाने इदंजगत्कल्पितवतीतत्राह परमात्मनीति तद्रूपंचैतन्यमाच्छाद्यजगद्रूपंदर्शितमित्यर्थः २४ तत्रदृष्टांतमाह रज्जाविति रज्वज्ञानंयथारज्जुमाच्छाद्य भुजंगंकल्पयति तद्वत् विचारेविचारणेऽधिष्ठानतत्वज्ञाने २५ सर्वस्यमिथ्यात्वे दृष्टांतौ स्वप्नेति यथास्वप्ने श्रुतंदृष्टंस्मृतंच सर्वंमिथ्याजागरे अननुभवात् तद्वत् देहएवेति तस्यैवसंसारकारणकर्मोत्पादकत्वादितिभावः २६ ९ ९ ९ ९

तदाह तन्मूलइति अन्यथादेहाभावेतेपुत्रादयआत्मनः किंभवंति नकिमपीत्यर्थः तत्रसूक्ष्मस्थूलदेहौ एकीकृत्याह देहइति स्थूलभूत
पंचकः स्थूलदेहः अहंकारबुद्धिदशेंद्रियाणिचमनः पंचतन्मात्राणिइत्येतावानष्टादशात्मको लिंगदेहः सूक्ष्मः २७ चिदाभासइति तस्य
विशेषणम् चिदाभासतेअहमितिबुध्याविषयीक्रियतइत्यर्थः मूलप्रकृतिस्त्वेश्वरोदेहः एतत्संघस्यजडत्वाद्देहक्षेत्रादिसंज्ञा२८ जीवः-
सएवपरमात्मा २९ अत्रजीवेपरमात्मनिचतथात्रमानाभावः देशतः कालतश्चपरिच्छेदाभावः अथतद्विज्ञानसाधनान्याह दंभेत्यादि ३०प

तन्मूलःपुत्रदारादिबंधः किंतेऽन्यथात्मनः देहस्तुस्थूलभूतानांपंचतन्मात्रपंचकम् अहंकारश्चबुद्धिश्चइंद्रियाणि
तथादश २७ चिदाभासोमनश्चैवमूलप्रकृतिरेवच एतत्क्षेत्रमितिज्ञेयंदेहइत्यभिधीयते २८ एतैर्विलक्षणोजीवःप
रमात्मानिरामयः तस्यजीवस्यविज्ञानेसाधनान्यपिमेशृणु २९ जीवश्चपरमात्माचपर्यायोनात्रभेदधीः मानाभाव
स्तथादंभहिंसादिपरिवर्जनम् ३० पराक्षेपादिसहनंसर्वत्रावक्रतातथा मनोवाक्कायसद्भक्त्यासद्गुरोःपरिसेवनम्
३० बाह्याभ्यंतरसंशुद्धिःस्थिरतासत्क्रियादिषु मनोवाक्कायदंडश्चविषयेषुनिरीहता ३२ निरहंकारताजन्मजरा-
द्यालोचनंतथा असक्तिःस्नेहशून्यत्वंपुत्रदारधनादिषु ३३

रेति परकृताक्षेपादिनिंदादितत्सहनं मनोवाक्कायकृतसद्भ-
क्त्या प्रेम्णासद्गुरुसेवनम् ३१ बाह्याभ्यंतरसंशुद्धिः उक्तरूपैवसत्क्रियादिषुस्थिरता अवश्यकर्तव्यताबुद्धिः परानिष्टाचिंतनंमनोदंडः
पराक्षेपाकरणंवाग्दंडः पराहिंसाकायदंडः निरीहता इच्छाराहित्यम् ३२ जन्मजराद्यालोचनं परेषांतदालोचन मूलकंवैराग्यम् पुत्रा
दिष्वसक्तिः तस्यैवव्याख्यानं स्नेहशून्यत्वम् ३३

चित्तस्य समता हर्षविषादराहित्यम् अनन्यविषया तन्मात्रविषया ३४ जनसंबाधो जनसमूहः प्राकृतैः सांसारिकैः अरतिः अप्रीतिः ३५ आत्मज्ञाने तत्साधने श्रवणादावुद्योगः आदरपूर्वको यत्नः वेदांतार्थस्यावलोकनं श्रवणं विचारश्च विपर्ययः संसारः ३६ बुद्ध्यादिभ्यो विलक्षण इत्यादिनिश्चयम् ३७ येन ज्ञानेन यया शब्दादिजवृत्त्या संवित्ते लभते तज्ज्ञानमिति मे निश्चितं निश्चयः तदेवैतत् यदा साक्षादनुभवेत्

इष्टानिष्टागमे नित्यं चित्तस्य समता तथा मयि सर्वात्मके रामेऽप्यनन्यविषया मतिः ३४ जनसंबाधरहितशुद्धदेशनि-
षेवणम् प्राकृतैर्जनसंघैश्च ह्यरतिः सर्वदा भवेत् ३५ आत्मज्ञाने सदोद्योगो वेदांतार्थावलोकनम् उक्तैरेतैर्भवेज्ज्ञा-
नं विपरीतैर्विपर्ययः ३६ बुद्धिप्राणमनोदेहाहंकृतिभ्यो विलक्षणः चिदात्माहं नित्यशुद्धो बुद्ध एवेति निश्चयम् ३७
येन ज्ञानेन संवित्ते तज्ज्ञानं निश्चितं च मे विज्ञानं च तदेवैतत्साक्षादनुभवेद्यदा ३८ आत्मा सर्वत्र पूर्णः स्याच्चिदानंदा-
त्मकोऽव्ययः बुद्ध्याद्युपाधिरहितः परिणामादिवर्जितः ३९ स्वप्रकाशेन देहादीन् भासयन्ननपावृतः एक एवा-
द्वितीयश्च सत्यज्ञानादिलक्षणः ४०

निदिध्यासनपरिपाके अपरोक्षमनुभवेत्तदा विज्ञानमित्युच्यते ३८ अथात्मन उक्तं बुद्ध्यादिभ्यो वैलक्षण्यं दर्शयति आत्मेति चिदेवानंदस्तदात्मकः यद्वा चित् आनंदसमृद्धिस्तदात्मकः बुद्ध्याद्युपाधिभिस्तद्धर्मै रागादिभी रहितः हीनः परिणामो रूपांतरापत्तिः तद्वर्जितः आदिपदेन जडत्वभास्यत्वादि ३९ स एव सर्वभासक इत्याह स्वप्रकाशेनेति सत्यज्ञानादीति सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्मेत्यादिश्रुत्युक्तलक्षणः ४०

स्वप्रभः स्वभासेऽइतरभासकानपेक्ष द्रष्टा सर्वसाक्षी विज्ञानेनप्रागुक्तेनावगम्य नैविषयीक्रियते तस्यज्ञानस्यमुख्यं कारणमाह आचार्येति आचार्यकृततत्त्वमस्यादिशास्त्रोपदेशात् जीवपरयोरात्मनोर्यदैक्यज्ञानं तदपरोक्षानुभवः भवेत् तदैवमूला विद्याकार्यैस्थूलंकरणमिंद्रियैंतैः सहपरमात्मनिलीयते ४१ ४२ सैवावस्थामुक्तिर्मूलाविद्यालय एवमुक्तिरित्यर्थः ४३ आत्मनः शुद्धस्य सर्वथाऽविद्याऽस्पृष्टस्य भेदरहितस्यऐक्यज्ञानमविद्यालयइत्यपिव्यवहारः कंठचामीकरन्यायेन गौणइत्यर्थः यथा कंठस्थंचामीकरमन्यत्रान्विष्यति नष्टं

असंगः स्वप्रभो द्रष्टा विज्ञानेनावगम्यते आचार्यशास्त्रोपदेशादैक्यज्ञानंयदाभवेत् ४१ आत्मनोर्जीवपरयोर्मूलाविद्या तदैवहि लीयतेकार्यकरणैः सहैवपरमात्मनि ४२ सावस्थामुक्तिरित्युक्ताह्युपचारोऽयमात्मनि इदंमोक्षस्वरूपंते कथितंरघुनंदन ४३ ज्ञानविज्ञानवैराग्यसहितंमेपरात्मनः किंत्वेतद्दुर्लभंमन्येमद्भक्तिविमुखात्मनाम् ४४ चक्षुष्मतामपियथारात्रौसम्यक् नदृश्यते पदंदीपसमेतानांदृश्यतेसम्यगेवहि ४५ एवंमद्भक्तियुक्तानामात्मासम्यक् प्रकाशते मद्भक्तेः कारणंकिंचिद्वक्ष्यामिशृणुतत्त्वतः

नदितिबुद्ध्या अरेकंठएवास्तेइतिकेनचिदुक्ते लब्धंतदिति व्यवहरति तद्वत् एवंज्ञानादिसहितंमेपरात्मनोमोक्षस्वरूपंतेकथितम् यामोक्षावस्थोक्तातदेवमेस्वरूपमित्यर्थः मद्भक्तिविमुखात्मनां मत्प्रेमहीनानाम् ४४ यथासनेत्राणामपिरात्रौपदं चोरादिपदं नदृश्यते नदृग्विषयंभवति दीपसमेतानांतु तेषांतत्तदृग्विषयंभवति ४५ एवंभक्तियुक्तानां सम्यक् मत्प्रकाशोभवति ४६ ५ ५ ५

अथप्रतिज्ञातानिभक्तिकारणान्याह मद्भक्तेति मद्भक्तानांनिरंतरमित्यत्रसेवेत्यनुषज्यते एकादश्युपवासादितदनुष्ठानमित्यर्थः ममयानिपर्वाणिउत्सवदिनानिरामनवम्यादीनितेषामनुमोदनं तेषूत्सवकरणम् ४७ परिनिष्ठातत्परता ४८ ततोमद्भक्तेरधिकंज्ञानसाधनंकिंमवशिष्यते नकिमपीत्यर्थः ४९ तदेवस्फुटमाह अतइति ५० ५१ ५२ अज्ञानपटलकृतंध्वांतमित्यर्थः ५३ ममभक्तानामतए

मद्भक्तसंगोमत्सेवामद्भक्तानांनिरंतरम् एकादश्युपवासादिममपर्वानुमोदनम् ४७ मत्कथाश्रवणेपाठेव्याख्यानेसर्वदारतिः मत्पूजापरिनिष्ठाचममनामानुकीर्त्तनम् ४८ एवंसततयुक्तानांभक्तिरव्यभिचारिणी मयिसंजायतेनित्यंततःकिमवशिष्यते ४९ अतोमद्भक्तियुक्तस्यज्ञानंविज्ञानमेवच वैराग्यंचभवेच्छीघ्रंततोमुक्तिमवाप्नुयात् ५० कथितंसर्वमेतत्तेतवप्रश्नानुसारतः अस्मिन्मनःसमाधाययस्तिष्ठेत्सतुमुक्तिभाक् ५१ नवक्तव्यमिदंयत्नान्मद्भक्तिविमुखायहि मद्भक्तायप्रदातव्यमाहूयापिप्रयत्नतः ५२ यइदंतुपठेन्नित्यंश्रद्धाभक्तिसमन्वितः अज्ञानपटलध्वांतंविधूयपरिमुच्यते ५३ भक्तानांममयोगिनांसुविमलस्वांतातिशांतात्मनांमत्सेवाभिरतात्मनांचविमलज्ञानात्मनांसर्वदा संगंयःकुरुतेसदोद्यतमतिःसत्सेवनानन्यधीर्मोक्षस्तस्यकरेस्थितोहमनिशंदृश्योभवेनान्यथा ५४ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमा॰अरण्यकांडेचतुर्थःसर्गः ४

एवयोगिनांमद्भक्तियोगवतांसुविमलंस्वांतंहृदयंयेषांतेचतेऽ निशांतात्मानश्चातिशांतचित्ताश्चतेषांमत्सेवायामभिरतंप्रीतियुतं आत्माचित्तंयेषांविमलज्ञानरूपआत्मायेषांज्ञानविषयस्तेषामुद्यताज्ञानविषयेउद्यमशालिनीमतिर्यस्यसः सतांसेवनेऽनन्यधीस्तत्परइत्यर्थः तस्यानिशमहंदृश्योभवे अत्मनेपदमार्षम् नान्यथातादृशसंगंविनानमद्दर्शनंनापिमोक्षइत्यर्थः ५४ इत्यध्यात्मटीकायांच॰सर्गः ४

तस्मिन्निति महासत्वामहाबला १ पद्मेत्यादि तच्चिन्हानि तद्युक्तानीत्यर्थः २ कामपरीतात्माकामव्यासक्तचित्ता पश्यंतीतत् पदानीत्यर्थः तेनैवचिन्हेनराघवाश्रममायात् ३ ४ कः किंनामाजटावल्कलाद्यैर्युक्तः आश्रमे किंवससीतिशेषः अत्रवासेन किंसाध्यंतच्चवद ५ अथतत्प्रश्नंविनैव-

श्रीमहादेवउवाच   तस्मिन्कालेमहारण्येराक्षसीकामरूपिणी विचचारमहासत्वाजनस्थाननिवासिनी १ एकदागौतमीतीरेपंचवट्याःसमीपतः पद्मवज्रांकुशांकानिपदानिजगतीपतेः २ दृष्ट्वाकामपरीतात्मापादसौंदर्यमोहिता पश्यंतीसाशनैरायाद्राघवस्यनिवेशनम् ३ तत्रसातंरमानाथंसीतयासहसंस्थितम् कंदर्पसदृशंरामंदृष्ट्वाकामविमोहिता ४ राक्षसीराघवंप्राहकस्यत्वंकःकिमाश्रमे युक्तोजटावल्कलाद्यैःसाध्यंकिंतेऽत्रमेवद ५ अहंशूर्पणखानामराक्षसीकामरूपिणी भगिनीराक्षसेंद्रस्यरावणस्यमहात्मनः ६ खरेणसहिताभ्रात्रावसाम्यत्रैवकानने राज्ञादत्तंचमेसर्वंमुनिभक्षावसाम्यहम् ७ त्वांतुवेदितुमिच्छामिवदमेवदतांवर तामाहरामनामाहमयोध्याधिपतेःसुतः ८ एषामेसुंदरीभार्यासीताजनकनंदिनी सतुभ्राताकनीयान्मेलक्ष्मणोऽतीवसुंदरः ९ किंकृत्यंतेमयाब्रूहिकार्यंभुवनसुंदरि इति रामवचःश्रुत्वाकामार्तासाब्रवीदिदम् १० एहिराममयासार्द्धंरमस्वगिरिकानने कामार्ताहंनशक्नोमित्यक्तुंत्वांकमलेक्षणम् ११

तज्जिज्ञासांसंभाव्य स्वस्योत्तमकुलत्वादिच बोधयितुं स्वस्वरूपमाह अहमिति ६ खरेणभ्रात्रासहितेत्यन्वयः सर्वंवनमितिशेषः ७ ८ ९ तेकिंकृत्यंमयाकार्यं करणीयंतद्ब्रूहीत्यन्वयः १० गिरिकानने समाहारद्वंद्वः गिरिषु काननेषुचेत्यर्थः ११

अनपायिनीसर्वथात्यक्तुमशक्या क्षणमप्यविभक्ताच १२ तदेवाह त्वंत्विति १३ तेनैवसहसंचर गिरिकाननेष्विति शेषः १४ संगच्छावः मिथुनीभावंप्राप्नुवः १५ १६ १७ क्रोधात्अवददितिशेषः किमवदत्तदाह रामेत्यादि अनवस्थितः सत्येवत्वसीतिशेषः यत्त्वीत्यामा-

रामःसीतांकटाक्षेणपश्यन्सस्मितमब्रवीत् भार्याममैषाकल्याणीविद्यतेह्यनपायिनी १२ त्वंतुसापत्न्यदुःखेन
कथंस्थास्यसिसुंदरि बहिरास्तेममभ्रातालक्ष्मणोतीवसुंदरः १३ तवानुरूपोभवितापतिस्तेनैवसंचर इत्युक्ता लक्ष्म
णंप्राहपतिर्मेभवसुंदर १४ भ्रातुराज्ञांपुरस्कृत्यसंगच्छावोयमाचिरम् इत्याहराक्षसीघोरालक्ष्मणंकाममोहि
ता १५ तामाहलक्ष्मणःसाध्विदासोऽहंतस्यधीमतः दासीभविष्यसित्वंतुततोदुःखतरंनुकिम् १६ तमेवगच्छभद्रंते-
सतुराजाखिलेश्वरः तच्छ्रुत्वापुनरप्यागाद्राघवंदुष्टमानसा १७ क्रोधाद्रामकिमर्थंमांभ्रामयस्यनवस्थितः इदानीमेव
त्वांसीतांभक्षयामितवाग्रतः १८ इत्युक्त्वाविकटाकाराजानकीमनुधावती ततोरामाज्ञयाखड्गमादायपरिगृह्यताम्
१९ चिच्छेदनासांकर्णौचलक्ष्मणोऽलघुविक्रमः ततोघोरध्वनिंकृत्वारुधिराक्तवपुर्द्रुतम् २० क्रंदमानापपाताग्रेखर
रस्यपरुषाक्षरा किमेतदितितामाहखरःखरतराक्षरः २१ केनैवंकारितासित्वंमृत्योर्वक्त्रानुवर्तिना वदमेतंवधिष्या
मिकालकल्पमपिक्षणात् २२

मेवंभ्रामयसि तामित्यर्थः १८ तांपरिगृह्यधृत्वा १९ २० परुषाक्षराखरधिक्कृतिबोधककठोरवाक् २१ एवंनासाकर्णविहीनातन्मेवद तमहंवधिष्यामीत्यन्वयः २२ ✽ ✽ ✽

२३ तेनरामेणचोदितःप्रेरितः २४ २५ प्रागात्प्रस्थितः २६ रामस्यसमीपंगंतुं चोदयामास वधकांक्षयेत्यस्यरामस्यवधकांक्षयेत्यर्थः स्वव

तमाहराक्षसीरामःसीतालक्ष्मणसंयुतः दंडकंनिर्भयंकुर्वन्नास्तेगोदावरीतटे २३ मामेवंकृतवांस्तस्यभ्रातातेनैव
चोदितः यदित्वंकुलजातोसिवीरोऽसिजहितौरिपू २४ तयोस्तुरुधिरंपास्येभक्षयेतौस्फदुर्मदौ नोचेत्प्राणान्परि-
त्यज्ययास्यामियमसादनम् २५ तच्छ्रुत्वात्वरितंप्रागात्खरःक्रोधेनमूर्च्छितः चतुर्दशसहस्राणिरक्षसांभीमक
र्मणाम् २६ चोदयामासरामस्यसमीपंवधकांक्षया खरश्चत्रिशिराश्चैवदूषणश्चैवराक्षसः २७ सर्वेरामंययुःशी
घ्रंनानाप्रहरणोद्यताः श्रुत्वाकोलाहलंतेषांरामःसौमित्रिमब्रवीत् २८ श्रूयतेविपुलःशब्दोनूनमायांतिराक्षसाः
भविष्यतिमहद्युद्धंनूनमद्यमयासह २९ सीतांनीत्वागुहांगत्वातत्रतिष्ठमहाबल हंतुमिच्छाम्यहंसर्वान्राक्षसा
न्घोररूपिणः ३० अत्रकिंचिन्नवक्तव्यंशापितोऽसिममोपरि तथेतिसीतामादायलक्ष्मणोगह्वरंययौ ३१ रामः
परिकरंबध्वाधनुरादायनिष्ठुरम् तूणीरावक्षयशरौबध्वायत्तोभवत्प्रभुः ३२ ततआगत्यरक्षांसिरामस्योपरिचिक्षि-
पुः आयुधानिविचित्राणिपाषाणान्यादपानपि ३३ तानिचिच्छेदरामोऽपिलीलयातिलशःक्षणात् ततोबाणसह-
स्रेणहत्वातान्सर्वराक्षसान् ३४ खरंत्रिशिरसंचैवदूषणंचैवराक्षसान् जघानप्रहरार्द्धेनसर्वानेवरघूत्तमः ३५

धेच्छयेति तत्वार्थः २७ २८ २९ सीतांनीत्वागृहीत्वेत्यर्थः ३० शापितोऽसि ममोपरि मदीयः शपथइत्यर्थः ३१
यत्तः सन्नद्धः ३२ ३३ ३४ ३५ छ छ छ छ छ छ

३६ शस्त्रव्रणानिमार्जितरुधिराणिपूर्णगर्त्तानि सत्यसंकल्पाच्चकारेत्यर्थः ३७ रावणस्यपादसन्निधावुर्व्यांपपातेत्यन्वयः ३८ ३९
विरूपकरणंवैरूप्यमितियावत् ४० अथवाकुबेरेण कृतं न ब्रूहीत्यन्वयः ४१ ४२ ४३ ४४ किमर्थंकस्मैप्रयोजनाय कथंके

लक्ष्मणोऽपिगुहामध्यात्सीतामादायराघवे समर्प्यराक्षसान्दृष्ट्वाहतान्विस्मयमाययौ ३६ सीतारामंसमालिंग्य
प्रसन्नमुखपंकजा शस्त्रव्रणानिचांगेषु ममार्जजनकात्मजा ३७ सापिदुद्राव दृष्ट्वातान्हतान्राक्षसपुंगवान् लंकां
गत्वासभामध्येक्रोशंतीपादसन्निधौ ३८ रावणस्यपपातोर्व्यांभगिनीतस्यराक्षसः दृष्ट्वातांरावणःप्राहभगिनींभयविह्व
लाम् ३९ उत्तिष्ठोत्तिष्ठवत्सेत्वंविरूपकरणंतव कृतंशक्रेणवाभद्रेयमेनवरुणेनवा ४० कुबेरेणाथवाब्रूहिभस्मीकुर्यांक्ष
णेनतम् राक्षसीतमुवाचेदंत्वंप्रमत्तोविमूढधीः ४१ पानासक्तःस्त्रीविजितःषंढःसर्वत्रलक्ष्यसे चारचक्षुर्विहीनस्त्वंक
थंराजाभविष्यसि ४२ खरश्चनिहतःसंख्येदूषणस्त्रिशिरास्तथा चतुर्दशसहस्राणिराक्षसानांमहात्मनाम् ४३ नि
हतानिक्षणेनैवरामेणाक्रूरशत्रुणा जनस्थानमशेषेणमुनीनांनिर्भयंकृतम् नजानासिविमूढस्त्वमतएवमयोच्यते
४४ रावणउवाच कोवारामःकिमर्थंवाकथंतेनाक्रूराहताः सम्यक्कथयमेतेषांमूलघातंकरोम्यहम् ४५ शू
र्पणखोवाच जनस्थानादहंयाताकदाचिद्गौतमीतटे तत्रपंचवटीनामपुरीमुनिजनाश्रया ४६ तत्राश्रमेमयादृष्टो
रामोराजीवलोचनः धनुर्बाणधरःश्रीमान्जटावल्कलमंडितः ४७

नप्रकारेणाक्रूराः खरादयोहताः तेषां-
रामादीनाम् ४५ पंचवटीनाम आश्रमइतिशेषः ४६ ४७ ६ ६ ६ ६

४८ द्योतयंती शोभयंती ४९ ५० ५१ राक्षसयूथपैः सहयुद्धमकरोदिति शेषः ५२ विनष्टाः विनाशिता इत्यर्थः अंतर्भावितण्यर्थः
५३ ५४ ५५ रघूत्तमं मायया मोहयित्वा तां प्राप्स्यसे इत्यन्वयः ५६ तत् शूर्पणखावाक्यम् सूक्तैर्वाक्यैर्दानादिभिर्भगिनीमाश्वास्य गृहं

कनीयाननुजस्तस्य लक्ष्मणोऽपि तथाविधः तस्य भार्या विशालाक्षी रूपिणी श्रीरिवापरा ४८ देवगंधर्वनागानां मनुष्याणां
तथाविधा न दृष्टा न श्रुता राजन् द्योतयंती वनं शुभा ४९ आनेतुमहमुद्युक्ता तां भार्यार्थं तवानघ लक्ष्मणो नाम तद्भ्राता चि-
च्छेद मम नासिकाम् ५० कर्णौ च नोदितस्तेन रामेण स महाबलः ततोहमतिदुःखेन रुदंती खरमन्वगाम् ५१ सोऽपि रामं समासा-
द्य युद्धं राक्षसयूथपैः हतः क्षणेन रामेण तेनैव बलशालिना ५२ सर्वे तेन विनष्टा वै राक्षसा भीमविक्रमाः यदि रामो मनः कुर्यात्त्रै-
लोक्यं निमिषार्धतः ५३ भस्मीकुर्यान्न संदेह इति भाति मम प्रभो यदि सा तव भार्या स्यात्सफलं तव जीवितम् ५४ अतो यतस्व
राजेंद्र यथा ते वल्लभा भवेत् सीता राजीवपत्राक्षी सर्वलोकैकसुंदरी ५५ साक्षाद्रामस्य पुरतः स्थातुं त्वं न क्षमः प्रभो मायया
मोहयित्वा तु प्राप्स्यसे तां रघूत्तमम् ५६ श्रुत्वा तत्सूक्तवाक्यैश्च दानमानादिभिस्तथा आश्वास्य भगिनीं राजा प्रविवेश स्वकं-
गृहम् तत्र चिंतापरो भूत्वा निद्रां रात्रौ न लब्धवान् ५७ एकेन रामेण कथं मनुष्यमात्रेण नष्टः सबलः खरो मे भ्राता कथं मे बलवी-
र्यदर्पयुतो विनष्टो बत राघवेण ५८ यद्वा न रामो मनुजः परेशो मां हंतुकामः सबलं बलौघैः संप्रार्थितोऽयं द्रुहिणेन पूर्वं मनुष्यरूपोऽ-
द्य रघोः कुलेऽभूत् ५९

प्रविवेशेत्यन्वयः ५७ नष्टः नाशितः शोकावेशादुक्तमेव पुनराह भ्रातेति बलं शारीरं वीर्यमांतरम् बलं दर्पोऽ-
हंकारः ५८ परेशः परमात्मा बलौघैर्वानरसमूहैः द्रुहिणेन ब्रह्मणा ५९ ७ ७ ७ ७ ७

अतःअल्पराज्यहान्यामहत्तरराज्यप्राप्तेः ६० भक्त्याद्रुतमल्पकालकृतयाशीघ्रंनप्रसीदेत् एतद्राज्यत्याजनपूर्वंमहद्राज्यंनप्रापयेत् ६१
इतिश्रीमत्सकल॰ अरण्यकांडेटीकायांपंचमःसर्गः ५ एकंकार्यंसीताहरणेनरामतोमृत्युरूपम् १ २ गुणाःप्रकृतिः

वध्योयदिस्यांपरमात्मनाहंवैकुंठराज्यंपरिपालयेऽहम् नोचेदिदंराक्षसराज्यमेवभोक्ष्येचिरंराममतोव्रजामि ६०
इत्थंविचिंत्याखिलराक्षसेंद्रोरामंविदित्वापरमेश्वरंहरिम् विरोधबुद्ध्यैवहरिंप्रयामिद्रुतंनभक्त्याभगवान्प्रसीदे
त् ६१ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअरण्यकांडेपंचमःसर्गः ५ श्रीमहादेवउवाच
विचिंत्यैवंनिशायांसप्रभातेरथमास्थितः रावणोमनसाकार्यमेकंनिश्चित्यबुद्धिमान् १ ययौमारीचसदनंप
रंपारसमुदन्वतः मारीचस्तत्रमुनिवज्जटावल्कलधारकः २ ध्यायन्हृदिपरात्मानंनिर्गुणंगुणभासकम् समा
धिविरमेपश्यद्रावणंगृहमागतम् ३ द्रुतमुत्थायचालिंग्यपूजयित्वायथाविधि कृतातिथ्यंसुखासीनंमारीचोवा
क्यमब्रवीत् ४ समागमनमेतत्तेरथेनैकेनरावण चिंतापरइवाभासिहृदिकार्यंविचिंतयन् ५ ब्रूहिमेनहिगो
प्यंचेत्करवाणितवप्रियम् न्याय्यंचेद्ब्रूहिराजेंद्रवृजिनंमांस्पृशेन्नहि ६ रावणउवाच अस्तिराजादशरथः
साकेताधिपतिःकिलरामनामासुतस्तस्यज्येष्ठःसत्यपराक्रमः ७

तत्कार्याणितद्भासकम् ३ ४ एतदेकेनरथेनसमा
गमनंकिमर्थंनब्रूहीतिशेषः हृदिकिंचित्कार्यंविचिंतयन् चिंतापरइवाभासि तत्कार्यंकिमितिब्रूहीत्यन्वयः ५ न्याय्यंधर्म्यंहियतोय
त्कार्यकरणेमांवृजिनंपापंनस्पृशेत् ६ साकेतम् अयोध्या ७ ७ ७ ७ ७

वनविशेषणंवनजनप्रियमिति ८ ९ १० कर्णौचिच्छेद् तथाऽपिनिर्भयइत्यन्वयः ११ १२ मायामृगः माययाविचित्रमृगरूपधरः १३
सहायं सहायत्वम् १४ इदंवचःसीतोत्तमास्त्रीसाहर्तव्येत्येवंरूपम् योदुरुपदेशेन त्वन्नाशंप्रतीक्षते द्रष्टुमिच्छति सएवशत्रुर्नरामः सएववं
ध्यश्चेत्यर्थः १५ रामस्यपौरुषंस्मृत्वाऽद्यापिमेचित्तंविकलमितिशेषः स्मर्यमाणंपौरुषं किंचिदेव निदर्शनायाह बालोऽपीति कौशिक

विवासयामासस्फीतंवनंवनजनप्रियम् भार्ययासहितंभ्रात्रालक्ष्मणेनसमन्वितम् ८ सआस्तेविपिनेघोरेपंच
वट्याश्रमेशुभे तस्यभार्याविशालाक्षीसीतालोकविमोहिनी ९ रामोनिरपराधान्मेराक्षसान्भीमविक्रमान्
खरंचहत्वाविपिनेसुखमास्तेऽतिनिर्भयः १० भगिन्यामेशूर्पणख्यानिर्दोषायाश्चनासिकाम् कर्णौचिच्छेददु-
ष्टात्मावनेतिष्ठतिनिर्भयः ११ अतस्त्वयासहायेनगत्वातत्प्राणवल्लभाम् आनयिष्यामिविपिनेरहितेराघवेण
ताम् १२ त्वंतुमायामृगोभूत्वातस्याश्रमादपनेष्यसि रामंचलक्ष्मणंचैवतदासीतांहराम्यहम् १३ त्वंतुतावत्स
हायंमेकृत्वास्थास्यसिपूर्ववत् इत्येवंभाषमाणंतंरावणंवीक्ष्यविस्मितः १४ केनेदमुपदिष्टंतेमूलघातकरं
वचः सएवशत्रुर्वध्यश्चयस्त्वन्नाशंप्रतीक्षते १५ रामस्यपौरुषंस्मृत्वाचित्तमद्यापिरावण बालोऽपिमांकौशि
कस्ययज्ञसंरक्षणायसः १६ आगतस्त्विषुणैकेनपातयामाससागरे योजनानांशतंरामस्तदादिभयविह्वलः १७

स्ययज्ञरक्षणायागतोबालोऽपिरामस्त्वेकेनेषुणाऽनेकयोजनशतमुल्लंघ्यमांसागरेपातयामास तदेव रामकर्माहं स्मृत्वा रामं सर्वत्र
सर्वत्रपश्यामि १७ छ छ छ छ छ छ छ

१८ तीक्ष्णशृंगमृगरूपंधृत्वेतिशेषः १९ २० तेनशरेणऊर्जितंरामानागमननिश्चयेननिर्भयम् २१ यद्वस्तुभोगसमूहसाधनंततोऽपि
भीतभीतअत्यंतंभीतइवराममेवभावये तदेवोपपादयति राजेति रेफवत्त्वेनभोगसाधनानामप्येषांश्रवणंरामस्मारकतयाभयजनक
मितिभावः २२ रामागमनशंकयाबाह्यकार्यपरित्यज्यनिद्राणोऽपिराममेवचिंतयन् स्वपेइतिपरस्मैपदमार्षम् २३ तदास्वप्नदृष्टिग

स्मृत्वास्मृत्वातदेवाहंरामंपश्यामिसर्वतः १८ दंडकेऽपिपुनरप्यहंवनेपूर्ववैरमनुचिंतयन्हृदि तीक्ष्णशृंगमृग
रूपमेकदामादृशैर्बहुभिरावृतोऽभ्ययाम् १९ राघवंजनकजासमन्वितंलक्ष्मणेनसहितंत्वरान्वितः आगतोऽ
हमथहंतुमुद्यतोमांविलोक्यशरमेकमक्षिपत् २० तेनविद्धहृदयोऽहमुत्क्रमन्राक्षसेंद्रपतितोऽस्मिसागरे
तत्प्रभृत्यहमिदंसमाश्रितःस्थानमूर्जितमिदंभयार्दितः २१ राममेवसततंविभावयेभीतभीतइवभोगराशि
तः राज्यरत्नरमणीरथादिकंश्रोत्रयोर्यदिगतंभयंभवेत् २२ रामआगतइहेतिशंकयाबाह्यकार्यमपिसर्वम
त्यजम् निद्रयापरिवृतोयदास्वपेराममेवमनसानुचिंतयन् २३ स्वप्नदृष्टिगतराघवंतदाबोधितोविगतनिद्रआ
स्थितः तद्भवानपिविमुच्यचाग्रहंराघवंप्रतिगृहंप्रयाहिभो २४ रक्षराक्षसकुलंचिरागतंतत्स्मृतौसकलमे
वनश्यति तवहितंवदतोममभाषितंपरिगृहाणपरात्मनिराघवे २५

तराघवंस्वाप्नज्ञानविषयंराघवंपश्यन्नेव
बोधितोविगतनिद्रआस्थितआसनेभवेयमितिशेषः राघवंप्रत्याग्रहंविमुच्येत्यन्वयः २४ चिरागतंचिरेणवृद्धिंप्राप्तंराक्षसकुलंर
क्ष एवंविरोधेनतत्स्मृतौसकलमेवरक्षःकुलंनश्यति राघवेतद्विषये २५ छ छ छ छ

विरोधमतिं विरोधसंपादिकांमतिम् पुनरपिनद्विरोधान्निवृत्तयेइतिहासांतरमाह अहमिति मुनिरत्रनारदः आदियुगेसत्ययुगे२६
नत् वदेनिशेषः मानुषंवपुर्धृत्वेतिशेषः२७ दशरथात्मजभावं दशरथपुत्रत्वंप्राप्यांजसाशीघ्रमेव २८ २९ ३० सत्यःसंक-

त्यजविरोधमतिंभजभक्तितः परमकारुणिकोरघुनंदनः अहमशेषमिदंमुनिवाक्यतोऽशृणवमादियुगेपरमेश्वरः २६ ब्रह्मणाऽर्थितउवाचतंहरिः किंतवेप्सितमहंकरवाणितत् ब्रह्मणोक्तमरविंदलोचनत्वंप्रयाहिभुविमानुषंवपुः २७ दशरथात्मजभावमंजसाजहिरिपुंदशकंधरंहरे अतोनमानुषोरामःसाक्षान्नारायणोव्ययः मायामानुषवेषेणवनंयातोऽतिनिर्भयः २८ भूभारहरणार्थायगच्छतातगृहंसुखम् श्रुत्वामारीचवचनंरावणःप्रत्यभाषत २९ परमात्मायदारामःप्रार्थितोब्रह्मणाकिल मांहंतुंमानुषोभूत्वायत्नादिहसमागतः ३० करिष्यत्यविरादेवसत्यसंकल्पईश्वरः अतोऽहंयत्नतःसीतामानेष्याम्येवराघवात् ३१ वधेप्राप्तेरणेवीरप्राप्स्यामिपरमंपदम् यद्वारामंरणेहत्वासीतांप्राप्स्यामिनिर्भयः ३२ अतोत्तिष्ठमहाभागविचित्रमृगरूपधृक् रामंसलक्ष्मणंशीघ्रमाश्रमादतिदूरतः ३३ अकृष्यगच्छत्वंशीघ्रंसुखंतिष्ठयथापुरा अतःपरंचेयत्किंचिद्भाषसेमद्विभीषणम् ३४ हनिष्याम्यसिनानेनेत्वामत्रैवनसंशयः मारीचस्तद्वचःश्रुत्वास्वात्मन्येवानुचिंतयत् ३५

ल्पइच्छायस्यसः राघवात्
राघवंवंचयित्वेत्यर्थः ३१ ममरामाद्वधेप्राप्तेसति हेवीराहंपरमंपदं प्राप्स्यामि ३२ अतोत्तिष्ठ अतउत्तिष्ठ संधिरार्षः ३३ यथापुरा
यथापूर्वं आश्रमेसुखंतिष्ठइत्यन्वयः ३४ ३५ ५ ५ ५ ५ ५

भवार्णवान्मुक्तोभविष्यामीतिशेषः ध्रुवंनिरयोभवेदितिशेषः ३६ रामान्मरणमेवसम्यगितिनिश्चित्य ३७ गतोमारीचरावणौजांबून
दंरूवर्णम् ३८ विमुग्धंसुंदरमास्यंयस्यसः ३९ ४० पुनर्भयावृतः पलायते ४१ इतिश्रीमत्सकलविपदु० अरण्यकांडेषष्ठः

यदिमांराघवोहन्यात्तदामुक्तोभवार्णवात् मांहन्याद्यदिचेद्दुष्टस्तदामेनिरयोध्रुवम् ३६ इतिनिश्चित्यमरणंरा
मादुत्थायवेगतः अब्रवीद्रावणंराजन्करोम्याज्ञांतवप्रभो ३७ इत्युक्त्वारथमास्थायगतोरामाश्रमंप्रति शुद्ध
जांबूनदप्रख्योमृगोभूद्रौप्यबिंदुकः ३८ रत्नशृंगोमणिखुरोनीलरत्नविलोचनः विद्युत्प्रभोविमुग्धास्योविचचार
वनांतरे रामाश्रमपदस्यांतेसीतादृष्टिपथेचरन् ४० क्षणंचधावत्यवतिष्ठतेक्षणंसमीपमागत्यपुनर्भयावृतः
एवंसमायामृगवेषरूपधृक्चचारसीतांपरिमोहयन्खलः ४१ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहे-
श्वरसंवादेअरण्यकांडेषष्ठःसर्गः ६ श्रीमहादेवउवाच अथरामोपितत्सर्वंज्ञात्वारावणचेष्टितम् उवा
चसीतामेकांतेशृणुजानकिमेवचः १ रावणोभिक्षुरूपेणआगमिष्यतितेंऽतिकम् त्वंतुछायांत्वदाकारांस्थापयित्वो
टजेविश २ अग्नावदृश्यरूपेणवर्षंतिष्ठममाज्ञया रावणस्यवधांतेमांपूर्ववत्प्राप्स्यसेशुभे ३ श्रुत्वारामोदितंवा-
क्यं सापि तत्रतथाऽकरोत् मायासीतांबहिःस्थाप्यस्वयमंतर्दधेऽनले ४ मायासीतातदापश्यन्मृगंमायाविनि
र्मितम् हसंतीराममभ्येत्यप्रोवाचविनयान्विता ५

सर्गः ६ अथेति १ त्वदाकारांतवाकारइवाकारोयस्यास्तांस्थापयित्वाबहिरितिशेषः २ ३ ४ ५

६ अयंसुंदरः क्रीडार्थोमृगः क्रीडामृगोभवत्वित्यन्वयः ७ मायिनः छलकर्तारः ८ अवहितः सावधानः मृगरूपधृगयंमारीचएव न
मृगोऽत्रनसंदेहोऽतएतदुद्देशेनमागाः एवंभूतोमृगः कुतोनकुत्रापीत्यर्थः ९ १० कुतोनअन्योऽहमित्यादिर्गमिष्यामीत्यादेः ११
जगदाकृतिः जगद्रूपेणपरिणम्यमाना १२ हरीरामइतिस्वभक्तवचः सत्यंकर्तुं मारीचंजानन्नपिसीताप्रियार्थाय सीताप्रियरूप

पश्यराममृगंचित्रंकानकंरत्नभूषितम् विचित्रबिंदुभिर्युक्तंचरंतमकुतोभयम् ६ बध्वादेहिममक्रीडा-
मृगोभवतुसुंदरः तथेतिधनुरादायगच्छन्लक्ष्मणमब्रवीत् ७ रक्षत्वमतियत्नेनसीतांमत्प्राणवल्लभाम्
मायिनःसंतिविपिनेराक्षसाघोरदर्शनाः ८ अतोऽत्रावहितःसाध्वीरक्षसीतामनिंदिताम् लक्ष्मणोराममाहेदं
देवायंमृगरूपधृक् मारीचोऽत्रनसंदेहएवंभूतोमृगःकुतः ९ श्रीरामउवाच यदिमारीचएवायंतदाह
न्मिनसंशयः मृगश्चेदानयिष्यामिसीताविश्रामहेतवे १० गमिष्यामिमृगंबध्वाह्यानयिष्यामिसत्वरः त्वं
प्रयत्नेनसंतिष्ठसीतासंरक्षणोद्यतः ११ इत्युक्त्वाप्रययौरामोमायामृगमनुद्रुतः मायायदाश्रयालोकमो
हिनीजगदाकृतिः १२ निर्विकारश्चिदात्मापिपूर्णोऽपिमृगमन्वगात् भक्तानुकंपीभगवानितिसत्यंवचोहरिः
१३ कर्तुंसीताप्रियार्थायजानन्नपिमृगंययौ अन्यथापूर्णकामस्यरामस्यविदितात्मनः १४

मर्थमुद्दिश्यमृगंययौ
अनुययावित्यर्थः अत्रमारीचस्य रामान्मरणं श्रेयइतिजाननः स्वस्मिन्प्रेमवत्तया स्वभक्तत्वं निर्णीयतस्य तंमनोरथंपूरयितुं रा-
वणस्यपूर्वविचारेणनिर्णीतभक्तस्यमनोरथंपूरयितुं तदनुकंपयागतइतितात्पर्यम् १४

अभ्याशेसमीपे १५ १६ १७ रामवद्वाचाराम वाक्तुल्यवाचा १८ सचभगवत्सायुज्यंप्राप्तइत्याह यदिति तंपश्यन् तेनहतोऽक्रू
क्रूरः सायुज्यंप्राप्तइ ति किमुवक्तव्यमिति १९ तदेवस्पष्टमाह तद्देहादिति तस्यरामप्रवेशंदृष्ट्वादेवाः परमंविस्मयंययुः राममहिमविषये
इतिशेषः २० तदेवाह किमिति किंप्राप्तः किंफलंप्राप्तः २१ रामभयादेवसर्वंगृहादिकंपरित्यज्य पूर्वमपिरामंस्मरन्स्थितइतिशेषः २२ तादृ

मृगेणवास्त्रियावापिकिंकार्यंपरमात्मनः कदाचिद्दृश्यतेऽभ्याशेक्षणंधावतिलीयते १५ दृश्यतेचततोदूरादेवंरा
ममपाहरत् ततोरामोऽपिविज्ञायराक्षसोऽयमितिस्फुटम् १६ विव्याधशरमादायराक्षसंमृगरूपिणम् पपात
रुधिराक्तास्योमारीचःपूर्वरूपधृक् १७ हाहतोऽस्मिमहाबाहोत्राहिलक्ष्मणमांद्रुतम् इत्युक्त्वारामवद्वाचापपात
रुधिराशनः १८ यन्नामाज्ञोऽपिमरणेस्मृत्वातत्साम्यमाप्नुयात् किमुताग्रेहरिंपश्यन्तेनैवनिहतोऽक्रूरः १९ त
द्देहादुत्थितंतेजःसर्वलोकस्यपश्यतः राममेवाविशद्देवाविस्मयंपरमंययुः २० किंकर्मकृत्वाकिंप्राप्तः पातकीमु
निर्हिंसकः अथवाराघवस्यायंमहिमानात्रसंशयः २१ रामबाणेनसंविद्धःपूर्वंराममनुस्मरन् भयात्सर्वंपरित्यज्य
गृहवित्तादिकंचयत् २२ हृदिरामंसदाध्यात्वानिर्धूताशेषकल्मषः अंतेरामेणनिहतःपश्यन्राममवापसः २३ द्वि
जोवाराक्षसोवापिपापीवाऽधार्मिकोऽपिवा त्यजन्कलेवरंरामंस्मृत्वायातिपरंपदम् २४

शः सतत्स्मृतिदूरीकृताशेषपापोऽन्तेरामेणनिहतो रामंपश्यन्राममेवप्राप अत्रभगवद्भयमेववैराग्यादिज्ञानांतसकलमुक्तिसाध
नसंपादकंजातमितिसूचितम् मुख्यनये तदेवसर्वसाधनमितिमंतव्यम् २३ २४ ६ ५ ६

२५ किंममार एवंकिमर्थंमृतः किंभवेत् किमवस्थाभवेत् २६ २७ तदेवस्पष्टमाह भीताभीतेवेत्यर्थः यद्वा अस्यामायासीतात्वात्तन्मायायैव वास्तवीभीतिः २८ तत्रामवाक्यं नतस्य भयलेशाभावात् २९ किंतुम्रियमाणस्य राक्षसस्येदं वचः तदेवाह रामइति ३० ३१ ३२ ३३

इतितेऽन्योन्यमाभाष्य ततोदेवादिवंययुः रामस्तच्चिंतयामासम्रियमाणोऽसुराधमः २५ हालक्ष्मणेतिमद्वाक्यमनुकुर्वन्ममारकिम् श्रुत्वामद्वाक्यसदृशंवाक्यंसीताऽपिकिंभवेत् २६ इतिचिंतापरीतात्मारामोदूरान्न्यवर्तत सीतातद्वाषितंश्रुत्वामारीचस्यदुरात्मनः २७ भीताऽतिदुःखसंविग्नालक्ष्मणंत्विदमब्रवीत् गच्छलक्ष्मणवेगेनभ्रातातेऽसुरपीडितः २८ हालक्ष्मणेतिवचनंभ्रातुस्तेनशृणोषिकिम् तमाहलक्ष्मणोदेविरामवाक्यंनतद्भवेत् २९ यःकश्चिद्राक्षसोदेविम्रियमाणोऽब्रवीद्वचः रामस्त्रैलोक्यमपियः क्रुद्धोनाशयतिक्षणात् ३० सकथंदीनवचनंभाषतेऽमरपूजितः क्रुद्धालक्ष्मणमालोक्यसीताबाष्पविलोचना ३१ प्राहलक्ष्मणदुर्बुद्धेभ्रातुर्व्यसनमिच्छसि प्रेषितोभरतेनैवरामनाशाभिकांक्षिणा ३२ मांनेतुमागतोसित्वंरामनाशउपस्थिते नप्राप्स्यसेत्वंमामद्यपश्यप्राणांस्त्यजाम्यहम् ३३ नजानातीदृशंरामोत्वांभार्याहरणोद्यतम् रामादन्यंनस्पृशामि त्वांवाभरतमेववा ३४ इत्युक्त्वावध्यमानासास्वबाहुभ्यांरुरोदह तच्छ्रुत्वालक्ष्मणःकर्णौपिधायातीवदुःखितः ३५ मामेवंभाषसेचंडिधिक्त्वांनाशमुपेष्यसि इत्युक्त्वावनदेवीभ्यःसमर्प्यजनकात्मजाम् ३६

३४ स्वबाहुभ्यामात्मानं वध्यमाना ताडयमाना रुरोद कर्णौपिधाय ईदृशंपापमेषावदतीतितस्यश्रवणायोग्यत्वात् कर्णपिधानम् ३५ नाशमदर्शनम् ३६

३७ ३८ ३९ तेप्रियंत्वद्योग्यातिथ्यकरणेनेतिशेषः ४० ४१ ततः वृत्तांतश्रवणानंतरं ४२ ४३ ४४ त्वांपुरं

यथोदुःखातिसंविग्नोराममेवशनैःशनैः ततोऽंतरंसमालोक्यरावणोभिक्षुवेषधृक् ३७ सीतासमीप
मगमत्स्फुरद्दंडकमंडलुः सीतातमवलोक्याशुनत्वासंपूज्यभक्तितः ३८ कंदमूलफलादीनिदत्वास्वागतमब्रवीत्
मुनेभुंक्ष्वफलादीनिविश्रमस्वयथासुखम् ३९ इदानीमेवभर्त्तामेह्यागमिष्यतितेप्रियम् करिष्यतिविशेषेणाति
थ्यत्वयादरोच्यते ४० भिक्षुरुवाच कात्वंकमलपत्राक्षीकावाभर्त्तातवानघे किमर्थमत्रतेवासोवनेराक्षससेविते
४१ ब्रूहिभद्रेततःसर्वंस्ववृत्तांतंनिवेदये सीतोवाच अयोध्याधिपतिःश्रीमान्राजादशरथोमहान् तस्य
ज्येष्ठःसुतोरामःसर्वलक्षणलक्षितः ४२ तस्याहंधर्मतःपत्नीसीताजनकनंदिनी तस्यभ्राताकनीयांश्चल-
क्ष्मणोभ्रातृवत्सलः ४३ पितुराज्ञांपुरस्कृत्यदंडकेवस्तुमागतः चतुर्दशसमास्त्वंतुज्ञातुमिच्छामिमेवद ४४
भिक्षुरुवाच पौलस्त्यतनयोऽहंतुरावणोराक्षसाधिपः त्वत्कामपरिनुन्नोऽहंत्वांनेतुंपुरमागतः ४५
मुनिवेषेणरामेणकिंकरिष्यसिमांभज भुंक्ष्वभोगान्मयासार्धंत्यजदुःखंवनोद्भवम् ४६ श्रुत्वातद्वचनंसी
ताभीताकिंचिदुवाचतम् यद्येवंभाषसेमांत्वंनाशयिष्यसिराघवात् ४७ आगमिष्यतिरामोऽपिक्षणंतिष्ठस
हानुजः मांकोधर्षयितुंशक्तोहरेर्भार्यांशशोयथा ४८

वनगरं लंकारूपंनेतुमागतइत्यन्वयः ४५ ४६ यत्य
स्मात् एवंभाषसे ततोराघवात्नाशमेष्यसि ४७ सहानुजोरामः आगमीष्यतीत्यन्वयः हरेःसिंहस्यशशकःक्षुद्रमृगः ४८

४९ ५० ननु रावणस्वरूपम् नखैर्धरणींविदार्यभूसंबंध्या श्चालयितुमशक्यत्वात् बाहुभिस्तामुद्धृत्य भवः सकाशात्उ
परिकृत्वा ५१ तोलयित्वाबाहुभ्यांभारमनुमीय ५२ पश्यंतीअसीदितिशेषः ५३ ५४ मंत्रपूतंपुराडाशंमुषित्वाशुनकइवलोकनाथ-

रामबाणैर्विभिन्नस्त्वंपतिष्यसिमहीतले इतिसीतावचःश्रुत्वारावणःक्रोधमूर्छितः ४९ स्वरूपंदर्शयामास
महापर्वतसन्निभम् दशास्यंविंशतिभुजंकालमेघसमद्युति ५० नद्यस्त्वावनदेव्यश्चभूतानिचवितत्रसुः ततोवि
दार्यधरणींनखैरुद्धृत्यबाहुभिः ५१ तोलयित्वारथोक्षिप्त्वाययौक्षिप्रंविहायसा हारामहालक्ष्मणेतिरुदंतीजनका-
त्मजा ५२ भयोद्विग्नमनादीनापश्यंतीभुवमेवसा श्रुत्वातत्क्रंदितंदीनंसीतायाःपक्षिसत्तमः ५३
जटायुरुत्थितःशीघ्रंनखाग्रात्तीक्ष्णतुंडकः तिष्ठतिष्ठेतितंप्राहकोगच्छतिममाग्रतः ५४ मुषित्वालोकनाथ-
स्यभार्यांशून्याद्वनालयात् शुनकोमंत्रपूतंत्वंपुरोडाशमिवाध्वरे ५५ इत्युक्त्वातीक्ष्णतुंडेनचूर्णयामास
तद्रथम् वाहान्विभेदपादाभ्यांचूर्णयामासतत्तनुः ५६ ततःसीतांपरित्यज्यरावणःखड्गमाददे चिच्छेद
पक्षौसामर्षःपक्षिराजस्यधीमतः ५७ पपातकिंचिच्छेषेणप्राणेनभुविपक्षिराट् पुनरन्यरथेनाशुसीता
मादायरावणः ५८ क्रोशंतीरामरामेतित्रातारंनाधिगच्छति हारामहाजगन्नाथमांनपश्यसिदुःखिताम् ५९

स्य रामस्यभार्यांहृत्वा ममाग्रतःकोगच्छतीत्यन्वयः ५५ ५६ ५७ अन्यरथेनमायाकल्पितेन सीतामादायागच्छदितिशेषः
५८ क्रोशंतीसीतामांनपश्यसि मांकंपश्यसीत्यर्थः एवंविललापेतिशेषः ५९ छ छ छ

६० ६१ जगामरावणइतिशेषः ६२ आभरणादिकंविमुच्यउत्तरीयार्द्धखंडेनबध्वारामायकथयंत्वितिपर्वतेचिक्षेप अनेनस्त्रीच
रित्रस्याशक्यवक्तव्यतासूचिता ६३   ६४ रहसिएकांतेगुप्तदेशेअनुपालयत् अन्वपालयदित्यर्थः अडभावआर्षः ६५ परिकर्म

रक्षसानीयमानांस्त्वांभार्यांमोचयराघव हालक्ष्मणमहाभागत्राहिमामपराधिनीम् ६० वाक्शरेणहतस्त्वं
मेक्षंतुमर्हसिदेवर इत्येवंक्रोशमानांतांरामागमनशंकया ६१ जगामवायुवेगेनसीतामादायसत्वरः विहा-
यसानीयमानासीतापश्यदधोमुखी ६२ पर्वताग्रस्थितान्पंचवानरान्वारिजानना उत्तरीयार्द्धखंडेनविमुच्या
भरणादिकम् ६३ बध्वाचिक्षेपरामायकथयंत्वितिपर्वते ततःसमुद्रमुल्लंघ्यलंकांगत्वासरावणः ६४ स्वांतः
पुरेरहस्येतामशोकविपिनेक्षिपत् राक्षसीभिःपरिवृतांमातृबुध्यानुपालयत् ६५ कृशातिदीनापरिकर्म
वर्जितादुःखेनशुष्यद्वदनातिविव्हला हारामरामेतिविलप्यमानासीतास्थिताराक्षसिवृंदमध्ये ६६ इति
श्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअरण्यकांडेसप्तमःसर्गः ७ श्रीमहादेवउवाच रामोमाया
विनंहत्वाराक्षसंकामरूपिणम् प्रतस्थेस्वाश्रमंगंतुततोदूराद्ददर्शतम् १ आयांतंलक्ष्मणंदीनंमुखेनपरिशुष्य-
ता राघवश्चिंतयामासस्वात्मन्येवमहामतिः २ लक्ष्मणस्तन्नजानातिमायासीतांमयाकृताम् ज्ञात्वाप्येनंवंचयि
त्वाशोचामिप्राकृतोयथा ३

शरीरसंस्कारादि ६६   इतिश्रीमत्सकल॰सेतौअरण्यकांडेसप्तमःसर्गः ७   रामइति तंसीतार
क्षकत्वेनस्वयंस्थापितंलक्ष्मणमित्यर्थः १ स्वात्मनिस्वचित्ते २ ननुलक्ष्मणोयद्यपिनजानातितथापित्वंजानास्येवतत्राह ज्ञात्वापीति ३   छ

तादृशशोकफलमाह यद्यहमिति ४ करालयं लंकां ५ नीतामाप्य अयोध्यां यातागंता एतत्किमर्थं ज्ञानगोपनं तत्राह ब्रह्मणार्थि
तोऽहंमनुष्यभावेनजातोस्मि एवंचतावसंरक्षणार्थैतदितिभावः ६ ननुरावणवधोत्तरपुनरयोध्यागमनेन तत्रस्थानेनवानन फलं तत्रा

यद्यहंविरतोभूत्वातूष्णींरास्यामिमंदिरे तदाराक्षसकोटीनांवधोपायःकथंभवेत् ४ यदिशोचामितांदुःख
संतप्तःकामुकोयथा तदा नुचिन्वन्सीतांयास्येस्करालयम् ५ रावणंसकुलंहत्वासीतामध्योस्थितंपुनः ५
मयैवंस्थापितंनीत्वायातनध्यामतांइतः अहंमनुष्यभावेनजातोस्मिब्रह्मणार्थितः ६ मनुष्यभावमापन्नःकिंचि
त्कालंवसामिकौ ततोममनुष्यस्यचरितंमनुशृण्वतां ७ मुक्तिःस्यादप्रयासेनभक्तिमार्गानुवर्तिनाम् निश्चित्यैवं
तदाहृष्टालक्ष्मणंवाक्यमब्रवीत् ८ किमर्थमागतोसित्वंसीतांत्यक्त्वाममप्रियाम् नीतावाभक्षितावापिराक्ष
सैर्जनकात्मजा ९ लक्ष्मणःप्रांजलिःप्राहसीतायादुर्वचोरुदन् हालक्ष्मणेतिवचनंराक्षसोक्तंश्रुतंतथा १० तद्वा
क्यस्यसदृशंश्रुत्वामामागच्छेतित्वराब्रवीत् रुदंतीमांसयाप्रोक्तोदेविराक्षसभाषितम् ११ नेदंरामस्यवचनंस्वस्था
भवशङ्कानिवास्मिते ११ इत्येतासांत्वितासाध्वीमयाप्रोवाचमांपुनः यदुक्तंदुर्वचोरामनवाच्यंपुरतस्तव १२ कर्णौ
पिधायनिर्गत्ययातोऽहंत्वास्क्राशिक्षितुम् रामस्तुलक्ष्मणंप्राहतथाप्यनुचितंकृतम् १३

हमनुष्यभावमिति भक्त
मुक्तिरेवनत्फलमितिभावः ७ ८ नीतावेति आययोरसान्निध्येऽवश्यमेवमवस्थाप्राप्तेतिभावः ९ १० ११
मांप्रोवाचेत्यन्वयः यदुक्तंसीतयेतिशेषः १२ तथापिस्त्रीस्वभावादेवंतदुक्तावपि १३ छ छ

सत्यंकृत्वासत्यंमत्वेत्यर्थः यत्शुभाननांत्यक्त्वाआगतःतदनुचिंतंकृतमित्यन्वयः १४   १५ मद्विमोहार्थंमममोहार्थंक्वचित् वि
लीयसेकिमित्यर्थः १६ आचिन्वन् अन्वेषयन् कुतःकुत्रेत्यर्थः क्वचित्कुत्रेत्येवपाठः १७ मृगाइत्यादिसंबोधनानि नकुत्रचित् ददर्शेतिशे
षः १८ सर्वथासर्वप्रकारेणपश्यन्नपिक्वापिदेशेनापश्यत् यदानंदस्तन्मयः सर्वशक्तिसमृद्धोवा तामन्वशोचत्तदचलोप्यनुधावति-

त्वयास्त्रीभाषितंसत्यंकृत्वात्यक्त्वाशुभाननाम् नीतावाभक्षितावापिराक्षसैर्नात्रसंशयः १४ इतिचिंतापरोरामः
स्वाश्रमंत्वरितोययौ तत्रादृष्ट्वाजनकजांविललापातिदुःखितः १५ हाप्रियेक्वगतासित्वंनासिपूर्ववदाश्रमे अथवाम
द्विमोहार्थंलीलयाक्वविलीयसे १६ इत्याचिन्वन्वनंसर्वंनापश्यत्जानकींतदा वनदेव्यःकुतःसीतांब्रुवंतुममवल्ल
भाम् १७ मृगाश्चपक्षिणोवृक्षादर्शयंतुममप्रियाम् इत्येवंविलपन्नेवरामःसीतांनकुत्रचित् १८ सर्वज्ञःसर्वथाक्वा
पिनापश्यद्रघुनंदनः आनंदोप्यन्वशोचत्तामचलोऽप्यनुधावति १९ निर्ममोनिरहंकारोऽप्यखंडानंदरूपवान् मम-
जायेतिसीतेतिविललापातिदुःखितः २० एवंमायामनुचरन्नसक्तोऽपिरघूत्तमः आसक्तइवमूढानांभातितत्त्व
विदांनहि २१ एवंविचिन्वन्सकलंवनंरामःसलक्ष्मणः भग्नंरथंछत्रचापंकूबरंपतितंभुवि २२

तत्कर्तृकःशोकोऽचलवर्तृ
कधावनम् तद्वत्तदाश्चर्यमितिभावः १९ निर्ममत्वादिगुणोऽपिममजायेतिविललाप मायागृहीतमनुष्यत्वस्यलोकान्सत्यत्वेनप्रत्याययि
तुमितिभावः अतिदुःखितःसइव २० तदेवाहएवमितिअसक्तोऽपिआसक्तिरहितोऽपि २१ छत्रचापमित्यत्रभग्नमित्यनुकर्षः २२   ७

नीयमानांजनकजांदृष्ट्वाऽन्यःतंजित्वातांजहार तच्चिन्हमिदंपश्येत्यन्वयः २३ पर्वतसन्निभं तत्सदृशंरुधिराक्तवपुरिति कर्मधारयः २४ विवि

दृष्ट्वालक्ष्मणमाहेदंपश्यलक्ष्मणकेनचित् नीयमानांजनकजांतंजित्वान्योजहारताम् २३ ततःकिंचिद्भुवोभागंगत्वापर्व
तसन्निभम् रुधिराक्तवपुर्दृष्ट्वारामोवाक्यमथाब्रवीत् २४ एषवैभक्षयित्वातांजानकींशुभदर्शनाम् शेतेविविक्तेऽ
तितृप्तःपश्यहन्मिनिशाचरम् २५ चापमानयशीघ्रंमेबाणंचरघुनंदन तच्छ्रुत्वारामवचनंजटायुःप्राहभीतवत् २६
मांनमारयभद्रंतेम्रियमाणंस्वकर्मणा अहंजटायुस्तेभार्याहारिणंसमनुद्रुतः २७ रावणंतत्रयुद्धमेबभूवारिविमर्द
न तस्यवाहान्रथंचापंछित्वाहंतेनघातितः २८ पतितोऽस्मिजगन्नाथप्राणांस्त्यक्ष्यामिपश्यमाम् तच्छ्रुत्वाराघवो
दीनंकंठप्राणंददर्शह २९ हस्ताभ्यांसंस्पृशन्रामोदुःखाश्रुवृतलोचनः ३० जटायोब्रूहिमेभार्याकेननीताशुभान
ना मत्कार्यार्थेहतोऽसित्वमतोमेप्रियबांधवः ३१ जटायुःसन्नयावाचावक्त्राद्रक्तंसमुद्वमन् उवाचरावणोराम-
राक्षसोभीमविक्रमः ३२ आदायमैथिलींसीतांदक्षिणाभिमुखोययौ इतोवक्तुंनमेशक्तिःप्राणांस्त्यक्ष्यामितेग्रतः
३३ दिष्ट्यातुष्टोऽसिरामत्वंम्रियमाणेनमेऽनघ परमात्मासिविष्णुस्त्वमायामनुजरूपधृक् ३४ अंतकालेऽपिदृ-
ष्ट्वात्वांमुक्तोहंरघुसत्तम हस्ताभ्यांस्पृशमांरामपुनर्यास्यामितेपदम् ३५

क्तेएकांते २५ २६ २७ रावणमितिपूर्वा

न्वयिछित्वास्थितोऽहमित्यन्वयः २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ म्रियमाणेनमेमयेत्यर्थः ३४ पुनःस्पृशेत्यन्वयः येनस्पर्शेनतेपदंयास्या
मीत्यन्वयः ३५

स्मयन् पक्षिणोप्येवंपराक्रमएवंज्ञानमित्याश्चर्यवान् ३५ बंधुवदनुशोचित्वा अनेनतिरश्चामपिप्रीत्यादाहौचित्यमितिदर्शितम् ३७
३८ भक्षंतुभक्षयंतु ३९ इत्युक्त्वाइतिसंकल्प्य ४० ४१ द्योतयत् आकाशमितिशेषः ४२ राममाभाष्यरामंसंबोध्य ४३ अगणितगु

तथेतिरामः पस्पर्शतदंगंपाणिनास्मयन् ततःप्राणान्परित्यज्यजटायुःपतितोभुवि ३५ रामस्तमनुशोचित्वाबंधुवत्साश्रुलोचनः लक्ष्मणेनसमानाय्यकाष्ठानिप्रददाहतम् ३७ स्नात्वादुःखेनरामोऽपिलक्ष्मणेनसमन्वितः हत्वा वनेमृगंतत्रमांसखंडान्समंततः ३८ शाड्वलेप्राक्षिपद्रामःपृथक्पृथगनेकधा भक्षंतुपक्षिणःसर्वेतृप्तोभवतुपक्षिराट् ३९ इत्युक्त्वाराघवःप्राहजटायोगच्छमत्पदम् मत्सारूप्यंभजस्वाद्यसर्वलोकस्यपश्यतः ४० ततोऽनंतरमेवासौदिव्यरूपधरःशुभः विमानवरमारुह्यभास्वरंभानुसन्निभम् ४१ शंखचक्रगदापद्मकिरीटवरभूषणैः द्योतयन्स्वप्रकाशेनपीतांबरधरोऽमलः ४२ चतुर्भिःपार्षदैर्विष्णोस्तादृशैरभिपूजितः स्तूयमानोयोगिगणैराममाभाष्यसत्वरः कृतांजलिपुटोभूत्वातुष्टावरघुनंदनं ४३ जटायुरुवाच अगणितगुणमप्रमेयमाद्यंसकलजगत्स्थितिसंयमादिहेतुम् उपरमपरमंपरात्मभूतंसततमहंप्रणतोऽस्मिरामचंद्रम् ४४ निरवधिसुखमिंदिराकटाक्षं क्षपितसुरेंद्रचतुर्मुखादिदुःखम् नरवरमनिशंनतोऽस्मिरामंवरदमहंवरचापबाणहस्तम् ४५

णंअनंतशक्तित्वात्अप्रमेयंदे
शकालापरिच्छेद्यंसंयमोनाशः आदिनाजन्मोपरमःशांतिरेवपरमाशोभायस्मिन्नतम् ४४ निरवधिसुखंतदतिरिक्तेषुब्रह्मांतेषुसुखंसावधिकमितिभा
वः इंदिरालक्ष्मीस्तत्कटाक्षायस्मिंस्तंसुरेंद्रादिसेवाभीतेनयेनतदीयदुःखंक्षपितमित्यर्थः ४५ ५ ५ ५

ईहितप्रदानं भक्तेर्हितदानस्वभावम् सुरागमूले शोभनो रागः प्रीतिस्तस्य मूलमाश्रयश्चित्तं तत्र कृतस्थानम् ४६ भवविपिनस्य दवाग्निभूतं नामधे
यं यस्य तम् रवितनया यमुना तत्सदृशं तद्वर्णम् ४७ अविरता भवस्य संसारस्य भावना येषां तेषामतिदूरः भवसमुद्रस्य सुतारणे ऽघ्रिरूपः पो
तो यस्य तम् ४८ गिरिशः शिवः गिरिसुता पार्वती तयोर्मनसि निवासो यस्य तम् गिरिवरधारिणं अयमेव कृष्णो भावीति भावः ईहितैश्चेष्टितै-

त्रिभुवनकमनीयरूपमीड्यं रविशतभासुरमीहितप्रदानम् शरणदमनिशं सुरागमूले कृतनिलयं रघुनंदनं प्रपद्ये ४६
भवविपिनदवाग्निनामधेयं भवमुखदैवतदैवतं दयालुम् दनुजपतिसहस्रकोटिनाशं रवितनयासदृशं हरिं प्रपद्ये ४७
अविरतभवभावनातिदूरं भवविमुखैर्मुनिभिः सदैवदृश्यम् भवजलधिसुतारणांघ्रिपोतं शरणमहं रघुनंदनं प्रपद्ये
४८ गिरिशगिरिसुतामनोनिवासं गिरिवरधारिणमीहिताभिरामम् सुरवरदनुजेंद्रसेवितांघ्रिं सुरवरदं रघुनायकं-
प्रपद्ये ४९ परधनपरदारवर्जितानां परगुणभूतिषु तुष्टमानसानाम् परहितनिरतात्मनां सुसेव्यं रघुवरमंबुजलोच
नं प्रपद्ये ५० स्मितरुचिरविकासिताननाब्जमतिसुलभं सुरराजनीलनीलम् सितजलरुहचारुनेत्रशोभं रघुपति
मीशगुरोर्गुरुं प्रपद्ये ५१ हरिकमलजशंभुरूपभेदात्त्वमिह विभासि गुणत्रयानुवृत्तः रविरिव जलपूरितोदपात्रेष्व-
मरपतिस्तुतिपात्रमीशमीडे ५२

रभिराममभिरामचेष्टितमितियावत् सुराणां वरदम् ४९ परगुणादिषु तुष्ट
मीर्ष्यारहितं मानसं येषाम् ५० स्मितेनेषद्धासेन रुचिरं विकासितमाननाब्जं यस्य सुरराजनील इंद्रनीलमणिः ईशगुरोर्ब्रह्मणः ५१ यथै
कोऽपि रविरुदपात्रेष्वनेक इव एवमेकोपि त्वं गुणभेदाद्ब्रह्मादिसंज्ञकः अमरपतिरिंद्रस्तस्य स्तुतिपात्रं तत्कृतस्तुतिविषयमित्यर्थः ५२

रतिपतिः कामः ततोऽपिशतकोटिगुणंसुंदरमंगंयस्य शतपथोमाध्यंदिनानांब्राह्मणंतद्गोचरयातत्रोक्तप्रकारयाभावनयाविदूरम्
लभ्यमितियावत् तदेवाह यतिपतीत्यादि ५३ ५४ ५५ ब्रह्मसुपूजितंपदंवैकुंठम् ५६ इतिश्रीमत्सकल॰सेतौअरण्यकां

रतिपतिशतकोटिसुंदरांगंशतपथगोचरभावनाविदूरम् यतिपतिहृदयेसदाविभातंरघुपतिमार्तिहरंप्रभुंप्रप
द्ये ५३ इत्येवंस्तुवतस्तस्यप्रसन्नोऽभूद्रघूत्तमः उवाचगच्छभद्रंतेममविष्णोःपरंपदम् ५४ शृणोतियइदंस्तो
त्रंलिखेद्वानियतःपठेत् सयातिममसारूप्यंमरणेमत्स्मृतिंलभेत् ५५ इतिराघवभाषितंतदाश्रुतवान्हर्षस-
माकुलोद्विजः रघुनंदनसाम्यमास्थितःप्रययौब्रह्मसुपूजितंपदम् ५६ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमाम
हेश्वरसंवादेअरण्यकांडेअष्टमःसर्गः ८ श्रीमहादेवउवाच ततोरामोलक्ष्मणेनजगामविपिनांतरम्
पुनर्दुःखंसमाश्रित्यसीतान्वेषणतत्परः १ तत्राद्भुतसमाकारोराक्षसःप्रत्यदृश्यत वक्षस्येवमहावक्त्रश्चक्षुरा
दिविवर्जितः २ बाहूयोजनमात्रेणव्यापृतौतस्यरक्षसः कबंधोनामदैत्येंद्रःसर्वसत्वविहिंसकः ३ तद्बाह्वोर्मध्यदे
शेतौचरंतौरामलक्ष्मणौ ददर्शतुर्महासत्वंतद्बाहुपरिवेष्टितौ ४ रामःप्रोवाचविहसन्पश्यलक्ष्मणराक्षसम् शिरःपा
दविहीनोयंयस्यवक्षसिचाननम् ५ बाहुभ्यांलभ्यतेयद्यत्तत्तद्भक्षन्स्थितोध्रुवम् आवामप्येतयोर्बाह्वोर्मध्येसंकलि
तौध्रुवम् ६

डेअष्टमःसर्गः ८ विपिनांतरमन्यद्वनम् दुःखंसमाश्रि
त्याभिनीय १ अद्भुतसमाकारः आश्चर्याकृतिः महद्वक्त्रंयस्यसः २ व्यापृतौव्यापारवंतौ ३ ४ ५ संकलितौग्रासौ ६ ६

नौआवाम् ७ छिंद्यांछिंद्यावइत्यर्थः आर्षमेकवचनम् ८ ९ महाबाहुछेदस मर्त्यौलोकेभूर्लोके कुतः असंभावितावेव तथादिविविद्यमानेषु
देवेष्वपि असंभावितौ तत्कथंकावित्याश्चर्येणप्रश्नः १० ११ अहंरामस्तस्यपुत्रइत्यन्वयः १२ मृगययामृगयासक्त्यायातौ दूरंया

गंतुमन्यत्रमार्गोनदृश्यतेरघुनंदन किंकर्तव्यमितोऽस्माभिरिदानींभक्षयत्यसौ ७ लक्ष्मणस्तमुवाचेदं किंविचा
रेणराघव आवामेकैकमव्यग्रौछिंद्यावरक्षोभुजौध्रुवम् ८ तथेतिरामःखड्गेनभुजंदक्षिणमाच्छिनत् तथैवलक्ष्म
णोवामंचिच्छेदभुजमंजसा ९ ततोऽतिविस्मितोदैत्यःकौयुवांनरपुंगवौ महाबाहुच्छेदकौलोकेदिविदेवेषुवाकुतः
१० ततोब्रवीत्प्रसन्नेवरामोराजीवलोचनः अयोध्याधिपतिःश्रीमान्राजादशरथोमहान् ११ रामोऽहंतस्यपुत्रोसौ
भ्रातामेलक्ष्मणःसुधीः ममभार्याजनकजासीतात्रैलोक्यसुंदरी १२ आवांमृगययायातौ तदाकेनापिरक्षसा नी
तांसीतांविचिन्वंतौचागतौघोरकानने १३ बाहुभ्यांवेष्टितावत्रतवप्राणरिरक्षया छिन्नौतवभुजौत्वंचकोवावि-
कटरूपधृक् १४ कबंधउवाच धन्योऽहंयदिरामस्त्वमागतोसिममांतिकम् पुरागंधर्वराजोऽहंरूपयौव
नदर्पितः १५ विचरँल्लोकमखिलंवरनारीमनोहरः तपसाब्रह्मणोलब्धमवध्यत्वंरघूत्तम १६ अष्टावक्रंमुनिंद्र
ष्ट्वाकदाचिदहसंपुरा क्रुद्धोसावाहदुष्टत्वंराक्षसोभवदुर्मते १७

तावित्यन्वयः रक्षसानीतांसीतांविचिन्वंतावित्यन्वयः १३ अत्रतवबाहुभ्यांवेष्टितौजातौप्राणरिरक्षयातवभुजौछिन्नौ स्ववृत्तांत-
मुक्त्वातद्वृत्तांतंपृच्छति त्वंचकइति १४ १५ वरनार्यः उत्तमस्त्रियः अवध्यत्वंलब्धंमयेतिशेषः १६ १७

१८ तेनयदा तेबाहू छिद्येते तदा शापाद्विनिर्मुक्तोभविष्यसीतिसंबंधः १९   २० कदाचिदिति राक्षस तनुमास्यनंतरमितिशेषः
२१ तदावज्रेण ताडनेशिरः कुक्षिंगतम् पादौचगतौ नष्टावित्यनुकर्षः २२   २३ इतोव्रजेति ऊरुभ्यामेवरिंगन्नितिशेषः २४ बाहु

अष्टावक्रः पुनःप्राहवंदितोमेदयापरः शापस्यांतंचमेप्राहतपसाद्योतितप्रभः १८ त्रेतायुगेदाशरथिर्भूत्वानारा
यणःस्वयम् आगमिष्यतितेबाहूछिद्येतेयोजनायतौ १९ तेनशापाद्विनिर्मुक्तोभविष्यसियथापुरा इतिशप्तोऽह
मद्याक्षंराक्षसींतनुमात्मनः २० कदाचिद्देवराजानमभ्यद्रवमहंरुषा सोऽपिवज्रेणमांरामशिरोदेशेऽभ्यताडयत्
२१ तदाशिरोगतंकुक्षिंपादौचरघुनंदन ब्रह्मदत्तवरान्मृत्युर्नाभून्मेवज्रताडनात् २२ मुखाभावेकथंजीवेदयमित्य-
मराधिपम् ऊचुःसर्वेदयाविष्टामांविलोक्यास्यवर्जितम् २३ ततोमांप्राहमघवाजठरेतेमुखंभवेत् बाहूतेयोजना
यामौभविष्यतइतोव्रज २४ इत्युक्तोऽत्रवसन्नित्यंबाहुभ्यांवनगोचरान् भक्षयाम्यधुनाबाहूखंडितौमेत्वयानघ
२५ इतःपरंमांश्वभ्रास्येनिक्षिपाग्नीधनावृते अग्निनादह्यमानोऽहंत्वयारघुकुलोत्तम २६ पूर्वरूपमनुप्राप्यभार्यामा
र्गंवदामिते इत्युक्तेलक्ष्मणेनाशुश्वभ्रंनिर्मायतत्रतम् २७ निक्षिप्यप्रादहत्काष्ठैस्ततोदेहात्समुत्थितः कंदर्पसदृशा
कारःसर्वाभरणभूषितः २८ रामंप्रदक्षिणंकृत्वासाष्टांगंप्रणिपत्यच कृतांजलिरुवाचेदंभक्तिगद्गदयागिरा २९

भ्यांगृहीत्वेतिशेषः २५ श्वभ्रास्येगर्तोपरिभागेअग्नीधनावृतेअग्नियुक्तेंधनावृते २६ भार्यामार्गंभार्यालाभोपायं २७ ततोदेहाद्दह्यमानदेहादित्यर्थः कंदर्प
सदृशः पुरुषउत्थितइत्यर्थः २८   २९

अतिसंभ्रमात् अत्यादरात् अनंतंदशापरिच्छेद्यम् अनाद्यंतं आद्यंतरहितं तेनकालापरिच्छेद्यत्वमुक्तम् मनोवाचामिति यतोवाचोनिवर्तंते
अप्राप्यमनसासहइतिश्रुतेः ३० देहद्वयंहिरण्यगर्भविराड्रूपंस्थूलंसूक्ष्मंच ततोविलक्षणंदृग्रूपंकेवलज्ञानरूपम् तेसूक्ष्मंरूपंतत्तदव्यक्तं
सर्वथायोगिभिर्दुर्ज्ञेयम् इतरत् सर्वंजडम् यतोजगज्जडंदृश्यत्वादित्यनुमानमनेनसूचितम् विस्तरस्त्वस्मद्गुरुभिर्व्याससूत्रवृत्तौप्रपंचितः
व्यतिरिक्तंजडत्त्वात्ततोभिन्नंमनस्त्वांकथंजानीयादित्यर्थः ३१ बुद्धिश्चित्तंतत्रात्माभासआत्मप्रतिबिंबस्तयोरैक्यंभेदानवभासस्तद्विषयोजीवः

गंधर्वउवाच स्तोतुमुत्सहतेमेऽद्यमनोरामातिसंभ्रमात् त्वामनंतमनाद्यंतंमनोवाचामगोचरम् ३० सूक्ष्मंते
रूपमव्यक्तंदेहद्वयविलक्षणम् दृग्रूपमितरत्सर्वंदृश्यंजडमनात्मकम् तत्कथंत्वांविजानीयाद्व्यतिरिक्तंमनःप्रभो
३१ बुद्ध्यात्माभासयोरैक्यंजीवइत्यभिधीयते बुद्ध्यादिसाक्षीब्रह्मैवतस्मिन्निर्विषयेऽखिलम् ३२ आरोप्य
तेऽज्ञानवशान्निर्विकारेऽखिलात्मनि हिरण्यगर्भस्तेसूक्ष्मंदेहंस्थूलंविराट्स्मृतम् ३३ भावनाविषयोरामसूक्ष्मंतेऽध्यातृमंगलम् भूतंभव्यंभविष्यच्चयत्रेदंदृश्यतेजगत् ३४

बुद्ध्यादीनांजडानांसाक्षी अंतर्यामीब्रह्मैवशुद्धंचैतन्यंयतोनिर्विषयेवाङ्मनसोरगोचरेतस्मिन्निदमखिलंजगत् ३२ अज्ञानवशान्निर्विकारेत्वयिआरोप्यतेहिरण्यगर्भः सूक्ष्मंदेहम् सकललिंगदेहसमष्टिरूपत्वात्तस्येतिभावः सकलस्थूलसमष्टिर्विराडितिभावः
३३ ध्यातृणांमंगलंस्वपदप्रदत्वात् अतस्तेसूक्ष्मंभावनाविषयः हृदयपुंडरीकादौध्येयमितियावत् यद्विषयभावनायांसिद्धायांभूतभविष्यवर्तमानसर्वपदार्थज्ञानंसंभवतीत्याह भूतमित्यादि भव्यंवर्तमानम् ३४ ७ ७ ७

अंडकोशरूपोभगवतोविराट्देहस्तत्रमहदादिभिरावृतेइति अत्रेयंपौराणिकसांख्यसंमताप्रक्रिया स्वव्याप्याहंकारावरणाद्दशगुणितं-
महत्तत्त्वंबाह्यमावरणम् तन्मध्येहंकारावरणम् तदपिस्वव्याप्यव्योमावरणाद्दशगुणितम् तन्मध्येव्योमावरणंतस्यदशगुणितस्यम-
ध्येवाय्वावरणम् तस्यापिदशगुणितस्यमध्येतेजआवरणम् तेजसोदशगुणितस्यमध्येजलावरणम् जलस्यदशगुणितस्यमध्येपृथि
व्यावरणम् तस्यादशगुणायामध्येपृथ्वीजोद्भूतमंडंतस्यापिदशगुणस्यांडस्यमध्येचतुर्दशभुवनात्मकंस्वयंभुवःस्थूलशरीरम् स्वयंभू-
संकल्पादेवजायतेइति तदाह सप्तभिरुत्तरगुणैरिति उत्तरदशगुणैःस्वस्वांतर्गतापेक्षयेत्यर्थः सधारणाश्रयः भ्रूमध्यदेशेषुभावनाश्र-

स्थूलेंऽडकोशेदेहेतेमहदादिभिरावृते सप्तभिरुत्तरगुणैर्वैराजोधारणाश्रयः ३५ त्वमेवसर्वकैवल्यंलोकास्तेऽव
यवाःस्मृताः पातालंतेपादमूलंपार्ष्णिस्तवमहातलम् ३६ रसातलंतेगुल्फौतुतलातलमितीर्यते जानुनीसुत
लंरामऊरूतेवितलंतथा ३७ अतलंचमहीरामजघनंनाभिगंनभः उरस्थलंतेज्योतींषिग्रीवातेमहउच्यते ३८ वद
नंजनलोकस्तेतपस्तेशंखदेशगम् सत्यलोकोरघुश्रेष्ठशीर्षण्यास्तेसदाप्रभो ३९

यइत्यर्थः ३५ तदेवविराड्रूपम् ध्यानयोग्यंदर्श-
यतित्वमेवेतिसर्वकैवल्यमंतेप्राप्यंवस्त्वित्यर्थः लोकास्तेअवयवाइतिसामान्यतउक्त्वा तदेवविशेषेणाह पातालमित्यादि पातालंसप्तमोऽ
धोलोकः ३६ तलातलमितीर्यतइत्यस्यगुल्फोर्ध्वंजान्वधोभागइतिशेषः ३७ अतलंचेत्यस्योर्वोर्ध्वंजघनाधोभागइतिशेषः नाभेरधोभागो
जघनंतन्महीपृथ्वीत्यर्थः नभोभुवर्लोकोत्रज्योतींषिस्वर्गलोकोऽत्रमहर्महर्लोकः ३८ तपस्तपोलोकः ३९ ५ ५

श्रुतीश्रोत्रे ४० कालोनिमेषादिर्द्विपरार्धांतः वाक्पतिर्बृहस्पतिः ४१ अंहकारश्चित्तंछंदांसिवेदास्तेवाचः वागित्यर्थः दंष्ट्रदेशस्थोदंष्ट्रादेशस्थ
इत्यर्थः ह्रस्वआर्षः द्विजालयोदंतपंक्तयः ४२ मोहकरी सकलजनमोहकरी ४३ निमेषोरात्रिरुन्मेषणंदिवा सप्तसमुद्राः कुक्षिस्तवनद्यः त
वनाड्यः ४४ वृष्टिस्तवरेतः ज्ञानशक्तिस्तवमहिमा सर्वतआधिक्यम् त्वत्तुल्यंज्ञानशक्तिर्नान्यत्रेतिभावः ४५ अतआधिक्यमन्यत्किंचन

इंद्रादयोलोकपालाबाहवस्तेदिशःश्रुती अश्विनौनासिकेरामवक्त्रंतेऽग्निरुदाहृतः ४० चक्षुस्तेसविताराममन
श्चंद्रउदाहृतः भ्रूभंगएवकालस्तेबुद्धिस्तेवाक्पतिर्भवेत् ४१ रुद्रोहंकाररूपस्तेवाचश्छंदांसितेऽव्यय यमस्तेदं
ष्ट्रदेशस्थोनक्षत्राणिद्विजालयः ४२ हासोमोहकरीमायासृष्टिस्तेपांगमोक्षणम् धर्मःपुरस्तेधर्मश्चपृष्ठभागउदीरि
तः ४३ निमेषोन्मेषणेरात्रिर्दिवाचैवरघूत्तम समुद्राःसप्ततेकुक्षिर्नाड्योनद्यस्तवप्रभो ४४ रोमाणिवृक्षौषधयोरेतोवृ
ष्टिस्तवप्रभो महिमाज्ञानशक्तिस्तेएवंस्थूलंवपुस्तव ४५ यदस्मिन्स्थूलरूपेतेमनःसंधार्यतेनरैः अनायासेनमुक्तिः
स्यादतोऽन्यन्नहिकिंचन ४६ अतोहंरामरूपंतेस्थूलमेवानुभावये यस्मिन्ध्यातेप्रेमरसःसरोमपुलकोभवेत् ४७
तदेवमुक्तिःस्याद्रामयदातेस्थूलभावकः तदप्यास्तांतवैवाहमेतद्रूपंविचिंतये ४८

नहिकिमपिनेत्यर्थः ४६ सरोमपुलकइत्यनेनप्रेमरसलक्षणमुक्तम् येनगात्रेसरोमपुलकतासप्रेमरसः इदंमेभूयालब्धंचमानश्यत्वितीच्छाप्रेमेत्याहुः ४७ अयंजीवोयदातेस्थूलरूपभावकोभव
ति तदेवतस्यमुक्तिःस्याद्भवेदित्यर्थः तत्स्थूलभावनमप्यास्तांयद्यशक्यंतदातिष्ठतु तवैतद्रूपमेवाहंविचिंतयेचिंतयिष्यामि ४८

तद्रूपमाह धनुरिति अपीच्यवयसं तारुण्यवयस्कम् ४९ एतद्रूपध्यानप्रार्थने हेतुमह सर्वज्ञ इत्यादि एवं त्वद्रूपं अनुपदोक्तं धनुरित्यादि एवं च शंकरध्येयत्वादेतद्रूपध्यानप्रार्थनमिति भावः ५० ननु मनुष्यस्य मम किमेतत्प्रार्थ्यते इत्याशंकायां तस्य परमात्मत्वं युक्त्या साधयति मुमूर्षूणामिति तारकं ब्रह्म तत्त्वमस्यादिप्रतिपाद्यं तस्य वाचकं प्रतिपादकम् ५१ रमंते योगिनोऽत्रेति व्युत्पत्त्येति भावः ५२ त्वां न जानंति परमात्मत्वेने

धनुर्बाणधरं श्यामं जटावल्कलभूषितम् अपीच्यवयसं सीतां विचिन्वंतं सलक्ष्मणम् ४९ इदमेव सदा मे स्यान्मानसे रघुनंदन सर्वज्ञः शंकरः साक्षात्पार्वत्या सहितः सदा ५० त्वद्रूपमेवं सततं ध्यायन्नास्ते रघूत्तम मुमूर्षूणां सदा काश्यां तारकं ब्रह्म वाचकम् ५१ राम रामेत्युपदिशन् सदा संतुष्टमानसः अतस्त्वं जानकीनाथ परमात्मासि निश्चितः ५२ सर्वे ते मायया मूढास्त्वां न जानंति तत्त्वतः नमस्ते रामभद्राय वेधसे परमात्मने ५३ अयोध्याधिपते तुभ्यं नमः सौमित्रिसेवित त्राहि त्राहि जगन्नाथ मां माया नावृणोतु ते ५४ श्रीराम उवाच तुष्टोऽहं देव गंधर्व भक्त्या स्तुत्या च तेऽनघ याहि मे परमं स्थानं योगिगम्यं सनातनम् ५५ जपंति ये नित्यमनन्यबुद्ध्या भक्त्या त्वदुक्तं स्तवमागमोक्तम् तेऽज्ञानसंभूतभवं विहाय मां यांति नित्यानुभवानुमेयम् ५६ इति श्रीमदध्यात्मरामायणे उ॰ अरण्यकांडे नवमः सर्गः ९ श्रीमहादेव उ॰ लब्ध्वा वरं स गंधर्वः प्रयास्यन् राममब्रवीत् शबर्यास्ते पुरोभागे आश्रमे रघुनंदन १

त्यर्थः ५३ ५४ योगिभिरनेनैव देहेन योगबलात् गम्यं स्वर्लोकम् ५५ नित्यानुभवानुमेयं नित्यं योनुभवो ज्ञानं तत्तद्वस्तुविषयं तेनानुमेयम् तदुक्तं भगवद्गीतायां सर्वस्य चाहं हृदि संनिविष्टो मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं चेति ५६ इति श्रीमत्सकलराज॰ अरण्यकांडे नवमः सर्गः ९ प्रयास्यन् स्वस्थानमिति शेषः पुरोभागे दृश्यमाने आश्रमे त्वच्चरणभक्तिमार्गविशारदा शबरी आस्ते १ छ छ

सानेसर्वंसीतावस्थितिस्थानंतत्रास्सुपायंचेत्यर्थः २ विष्णोःपदंस्वर्लोकम् ३ ४ अचिरेणशीघ्रम् ५ पादयोरग्रे तदंत्यभागेस्वासनेशोभनेआसने ६ आदृताअर्घ्यादिभिस्तद्रूपया ७ सपर्यया पूजासामग्र्या रामंसंपूज्य रामार्थंसंगृहीतानि दिव्यानि ८ फलानि रामायददावित्यन्वयः तदुक्तं पाद्मे शबरीप्रस्तुत्य प्रत्युद्गम्यप्रणम्याथनिवेश्यकुशविष्टरे पादप्रक्षालनंकृत्वा तत्तोयंपापनाशनम् शिरसाधार्यपीत्वाच-

भक्त्यात्वत्पादकमलेभक्तिमार्गविशारदा तांप्रयाहिमहाभागसर्वंतेकथयिष्यति २ इत्युक्त्वाप्रययौसोऽपिविमानेनार्कवर्चसा विष्णोःपदंरामनामस्मरणेफलमीदृशम् ३ त्यक्त्वातद्विपिनंघोरंसिंहव्याघ्रादिदूषितम् शनैरथाश्रमपदंशबर्यारघुनंदनः ४ शबरीराममालोक्यलक्ष्मणेनसमन्वितम् आयांतमाराद्धर्षेण प्रत्युत्थायचिरेणसा ५ पतित्वापादयोरग्रेहर्षपूर्णाश्रुलोचना स्वागतेनाभिनंद्याथस्वासनेसन्न्यवेशयत् ६ रामलक्ष्मणयोःसम्यक्पादौप्रक्षाल्यभक्तितः तज्जलेनाभिषिच्यांगमथार्घ्यादिभिराहृता ७ संपूज्यविधिवद्रामंससौमित्रिंसपर्यया संगृहीतानिदिव्यानिरामार्थंशबरीमुदा ८ फलान्यमृतकल्पानिददौरामायभक्तितः पादौसंपूज्यकुसुमैःसुगंधैःसानुलेपनैः ९ कृतातिथ्यंरघुश्रेष्ठमुपविष्टंसहानुजम् शबरीभक्तिसंपन्नाप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् १० अत्राश्रमेरघुश्रेष्ठगुरवोमेमहर्षयः स्थिताःशुश्रूषणंतेषांकुर्वतीसमुपस्थिता ११

वन्यैःपुष्पैःरथार्चयत् फलानिचसुपक्वानि मूलानिमधुराणिच स्वयमासाद्यमाधुर्यंपरीक्ष्यपरिभक्ष्यन्न पश्चान्निवेदयामासराघवाभ्यांदृढव्रता फलान्यास्वाद्यकाकुत्स्थस्तस्यैमुक्तिंपरांददाविति ९ १० नेषांशुश्रूषणंकुर्वती अहंसम्यक्उपतेषांसमीपेस्थिता ११ छ छ छ छ छ

बहुवर्षसहस्राणीतिपूर्वान्वयि गतास्तेइत्यस्येदानीमित्यादिः गमिष्यंतस्तेत्वमत्रैवसमाहितावसेतिमामब्रुवन् १२ १३ आगमिष्यति
अत्राश्रमेइतिशेषः अतएकाग्रंयथाभवतितथा विषयांतरसंचाररहितमितियावत् तत्ध्याननिष्ठाअत्रस्थिराभवेत्यर्थः तेषांगमन
कालमाह इदानीमिति इत्युक्त्वातेगताइत्यर्थः १४ १५ तेआगमनंप्रतीक्ष्यस्थिताहं तथैवयथागुरुभिरुक्तंतथाऽकरवंतच्चमेगुरुभा
षितंरामोत्रायास्यतीत्येतत् अद्यसफलंजातम् १६ हेराम तवैतद्रूपस्यदर्शनंमेगुरूणामपिनजातम् हेअप्रमेयात्मन् अहंयोषित्

बहुवर्षसहस्राणिगतास्तेब्रह्मणःपदम् गमिष्यंतोऽब्रुवन्मांत्वंवसात्रैवसमाहिता १२ रामोदाशरथिर्जातः परमात्मासना-
तनः राक्षसानांवधार्थायऋषीणांरक्षणायच १३ आगमिष्यतिचैकाग्रध्याननिष्ठास्थिराभव इदानींचित्रकूटाद्रा
वाश्रमेवसतिप्रभुः १४ यावदागमनंतस्यतावद्रक्षकलेवरम् दृष्ट्वैवराघवंदग्ध्वादेहंयास्यसितत्पदम् १५ तथैवाकर
वंरामत्वद्ध्यानैकपरायणा प्रतीक्ष्यागमनंतेद्यसफलंगुरुभाषितम् १६ तवसंदर्शनंरामगुरूणामपिमेनहि योषि
न्मूढाऽप्रमेयात्मन्हीनजातिसमुद्भवा १७ तवदासस्यदासानां शतसंख्योत्तरस्यवा दासीत्वेनाधिकारोऽस्तिकुतः
साक्षात्तवैवहि १८ कथंरामाद्यमेदृष्टस्त्वंमनोवागगोचरः स्तोतुंनजानेदेवेशकिंकरोमिप्रसीदमे १९ श्रीरामउवाच
पुंस्त्वेस्त्रीत्वेविशेषोवाजातिनामाश्रमादयः नकारणंमद्भजनेभक्तिरेवहिकारणम् २०

अनेनसर्वधर्मानर्हत्वंतत्रापिहीनजा
त्युद्भवा तवदासः तद्दासेत्येवंक्रमेणशतसंख्यातउत्तरस्यापिदासीत्वेनाधिकारः साक्षात्तवदास्येतुसुतरामनधिकारः १७ १८ इतिहेतोः
योगिनामपिमनोवागगोचरस्त्वंमेमयाकथंदृष्टइतिप्रश्नः स्तोतुमित्यादिर्विनयः १९ पुंस्त्वस्त्रीत्वकृतोविशेषोवाजातिनामाश्रमादयः तत्कृ-
ताविशेषावानमद्भजनेकारणम् किंतुभक्तिरेव नतुपुंस्त्वोब्राह्मणस्यैवाधिकारइत्यर्थः २०

* * *

तदेवोपपादयति यज्ञेत्यादिवेदाध्ययनकर्मभिः वेदाध्ययनेनवेदोक्तकर्मानुष्ठानैश्चेत्यर्थः २१ सत्संगएवप्रथमंमुख्यंसाधनमित्यर्थः २२ मत्कथालापः मच्चरितनिबंधालापइत्यर्थः मद्गुणेरकं मद्गुणकीर्तनं मद्वचसांमत्प्रतिपादकवचसामुपनिषद्रूपाणांव्याख्यातृत्वं २३ अमाययाऽच्छलेनमद्बुद्ध्याईश्वरबुद्ध्यागुरुसेवापुण्यशीलत्वंपुण्यविषयेस्वारसिकीप्रवृत्तिः यमादि अहिंसाऽस्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहायमाः आदिनाआसनप्राणायामप्रत्याहाराः नियमादि शौचसंतोषतपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानिनियमाः आदिनाधारणाध्यानसमाधयः २४ मत्पूजनेनिष्ठातत्परतामममयेमंत्रास्तदुपासकत्वंतदुपासनंतच्चसांगंतत्तमंत्रकल्पोक्तांगसहितं २५ अधिकामत्तोऽप्यधिकेत्यर्थः पुत्रादरस्यपितुरिवतदादरस्यममाधिकसंतोषदत्वादितिभावः नन्मतिः सर्वांतर्यामीभगवानितिसर्वंभगवतिवर्ततेइतिवामतिः विरागित्वंवैराग्यं शमोऽन्तरिंद्रियनिग्रहः आदिनाबाह्येंद्रियनिग्रहरूपोदमः २६ ममतत्त्वविचारः स्वस्यतत्त्वंशुद्धंब्रह्म तद्विचारस्तत्त्वमस्यादिवाक्यतः २७ यस्यकस्यवेत्यस्यैवप्रपंचः स्त्रियइतियस्यतन्नवविधंसाधनंजायतेतस्यप्रेमलक्षणाभक्तिः संजायतेममेयंभूयात् भूत्वाचमानश्यत्वित्येवमिच्छाप्रेम २८ ५ ५ ५ ५ ५ ५

यज्ञदानतपोभिर्वा वेदाध्ययनकर्मभिः नैवद्रष्टुमहंशक्योमद्भक्तिविमुखैःसदा २१ तस्माद्भामिनिसंक्षेपाद्वक्ष्येऽहंभक्तिसाधनम् सतांसंगतिरेवात्रसाधनंप्रथमंस्मृतम् २२ द्वितीयंमत्कथालापस्तृतीयंमद्गुणेरणम् व्याख्यातृत्वंमद्वचसां चतुर्थंसाधनंभवेत् २३ आचार्योपासनंभद्रे मद्बुद्ध्यामाययासदा पंचमंपुण्यशीलत्वंयमादिनियमादिच २४ निष्ठामत्पूजनेनित्यंषष्ठंसाधनमीरितम् मममंत्रोपासकत्वंसांगंसप्तममुच्यते २५ मद्भक्तेष्वधिकापूजासर्वभूतेषुमन्मतिः बाह्यार्थेषुविरागित्वंशमादिसहितंतथा २६ अष्टमंनवमंतत्त्वविचारोममभामिनि एवंनवविधाभक्तिसाधनंयस्यकस्यवा २७ स्त्रियोवापुरुषस्यापितिर्यग्योनिगतस्यवा भक्तिःसंजायतेप्रेमलक्षणाशुभलक्षणे २८

अ॰रा॰टी॰ मतत्वं ब्रह्म अनुभवमित्थस्येतितृतीयासमासः मुक्तिः स्यादित्यन्वयः २९ ३० सर्वंनवविधंसाधनंततोभक्तिस्ततोमुक्तिरित्यन्वयः ३१ इतोम अ॰ कां॰
२९ द्दर्शनात् अस्मादेवमद्दर्शनादित्यर्थः ३२ ३३ सर्वंजानासीत्यत्रहेतुगर्भंविशेषणंसर्वज्ञेति यत्पृच्छसेतल्लोकाननुसृतोऽसीतिजानेइतिशेषः २
३४यतस्त्वंलोकाननुसृतस्ततइत्यर्थः ३५ तत्रास्त्युपायमप्याहइतइति ३६ भीतभीतः भीतेभ्योऽपिअतिभीतइत्यर्थः ३७ कस्यभयादेवंभीत

भक्तौसंजातपात्रायांमत्तत्त्वानुभवस्तदा ममानुभवसिद्धस्यमुक्तिस्तत्रैवजन्मनि २९ स्यात्तस्मात्कारणंभक्तिर्मोक्ष
स्येतिसुनिश्चितम् प्रथमंसाधनंयस्य भवेत्तस्यक्रमेणतु ३० भवेत्सर्वतोभक्तिर्मुक्तिरेवसुनिश्चितम् यस्मान्म
द्भक्तियुक्तात्वंततोऽहंत्वामुपस्थितः ३१ इतोमद्दर्शनान्मुक्तिस्तवनास्त्यत्रसंशयः यदिजानासिमेब्रूहिसीताक
मललोचना ३२ कुत्रास्तेकेनवानीता प्रियामेप्रियदर्शना ३३ शबर्युवाच देवजानासिसर्वज्ञसर्वंत्वंवि
श्वभावन तथाऽपिपृच्छसेयन्मांलोकाननुसृतः प्रभो ३४ ततोऽहमभिधास्यामिसीतायत्राधुनास्थिता रावणे
नहृतासीतालंकायांवर्ततेऽधुना ३५ इतःसमीपेरामास्तेपंपानामसरोवरम् ऋष्यमूकगिरिर्नामतत्समीपेमहान
गः ३६ चतुर्भिर्मंत्रिभिःसार्द्धंसुग्रीवोवानराधिपः भीतभीतःसदातत्रतिष्ठत्यतुलविक्रमः ३७ वालिनश्चभया
द्भ्रातुस्तदगम्यमृषेर्भयात् वालिनस्तत्रगच्छत्वंतेनसख्यंकुरुप्रभो ३८ सुग्रीवेणससर्वंतेकार्यंसंपादयिष्यति
अहमग्निंप्रवेक्ष्यामितवाग्रेरघुनंदन ३९

सत्राह वालिनइति भ्रातुर्वालिनोभयादित्यर्थः ननुतत्रवासेनक
थमभयमतआह तद्वालिनोऽगम्यंएवंचार्थो वाल्मीकिनासविस्तरंदर्शितः अग्रेचात्रापिदर्शयिष्यति तेनसुग्रीवेणसख्यंकुरु तस्यापि- २८
विपद्ग्रस्तत्वात्तेनसख्यंसफलभंनतु वालिनेतिभावः ३८ ३९ छ छ छ छ छ छ छ छ

विष्णोस्तवपरंपदं ब्रह्मलोकं ४० अविद्याकृतबंधनंसंसारः ४१ विशेषेसामान्यमर्थांतरंन्यस्यतिकिमितिश्रीरामेप्रसन्नेकिंदुर्लभंतमेवविशेषंसामा
न्योपपादकत्वेनाह यदधमजन्माशबर्यपिरामेप्रसन्नेमुक्तिमाप ४२ मुक्तिं यांतीतिकिंपुनर्वक्तव्यमित्यन्वयः यतस्त्वद्भक्तिर्मुक्तिरेव अनेनरूपकेणसर्व-
र्था तस्यामुक्तिजनकत्वंसूचितं ४३ यतोरामचंद्रस्य भक्तिर्मुक्तिदा अतोरामस्यकामदुघंचरणपद्मयुगलंसेवध्वं तद्विषयेऽत्युत्सुका अत्युत्कटेच्छावंतः

मुहूर्तंतिष्ठराजेंद्र यावद्दग्ध्वाकलेवरम् यास्यामिभगवन्राम तवविष्णोः परंपदम् ४० इतिरामंसमामंत्र्य प्रविवेशहुताशन
म् क्षणान्निर्धूयसकलमविद्याकृतबंधनम् रामप्रसादाच्छबरीमोक्षंप्रापातिदुर्लभम् ४१ किंदुर्लभंजगन्नाथे श्रीरामे
भक्तवत्सले प्रसन्नेऽधमजन्मापिशबरीमुक्तिमापसा ४२ किंपुनर्ब्राह्मणामुख्याः पुण्याः श्रीरामचिंतकाः मुक्तिंयांती
तितद्भक्तिर्मुक्तिरेवनसंशयः ४३ भक्तिमुक्तिविधायिनी भगवतः श्रीरामचंद्रस्यहे लोकाः कामदुघांघ्रिपद्मयुगलंसे
वध्वमत्युत्सुकाः नानाज्ञानविशेषमंत्रविततिंत्यक्त्वासुदूरेभृशं रामंश्यामतनुस्मरारिहृदये भांतंभजध्वंबुधाः ४४
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादे अरण्यकांडेदशमःसर्गः १०

संतः नानाप्रकारामज्ञानवि
शेषभूतां अज्ञानस्यैवतन्मूलसंसारस्यैवजवनिकांमंत्रविततिंमंत्रसमूहंत्यक्त्वा भृशमतिशयेनरामंभजंतु तत्रहेतुगर्भंविशेषणं स्मरारिहृदये भांतंस्मरारिः
शिवः ४४ इतिश्रीमद० श्रीरामवर्मणः कृतावध्यात्मरामायणसेतौ अरण्यकांडे दशमः सर्गः १० इति अरण्यकांडः समाप्तः ५ ५ ५ ५

इतिश्रीमदध्यात्मरामायणे अरण्यकांडः समाप्तः

अथश्रीमदध्यात्मरामायणकिष्किंधाकांडप्रा०

श्रीगणेशायनमः श्रीसीतारामचंद्राभ्यांनमः तत् इतिसरसांश्रेष्ठंपंपासरः १ विस्मयहेतूनाह क्रोशमात्रमिति अगाधामलशंब
र नीरक्षीरांबुशंबरमित्यमरः अंबुजंपद्मकल्हारस्तद्विशेषः एवमुत्पलपदेन कुमुदविशेषोत्र २ हंसादयः पक्षिविशेषाः क्रौं
चनादैरुपनादितं प्रतिध्वनितं ३ सतांमनोवत्स्वच्छजलं ४ उपस्पृश्यस्नात्वा ५ दांतोनिगृहीतेंद्रियौविविधान्वृक्षान्गिरेः

श्रीमहादेवउवाच ततःसलक्ष्मणोरामःशनैःपंपासरस्तटं आगत्यसरसांश्रेष्ठं दृष्ट्वाविस्मयमाययौ १
क्रोशमात्रंसुविस्तीर्णमगाधामलशंबरं उत्फुल्लांबुजकल्हारकुमुदोत्पलमंडितं २ हंसकारंडवाकीर्णंचक्रवा
कादिशोभितं जलकुक्कुटकोयष्टिक्रौंचनादोपनादितं ३ नानापुष्पलताकीर्णंनानाफलसमावृतं सतांमनःस्व
च्छजलंपद्मकिंजल्कवासितं ४ तत्रोपस्पृश्यसलिलंपीत्वाश्रमहरिर्विभुः सानुजःसररस्तीरेशीतलेनपथा
ययौ ५ ऋष्यमूकगिरेःपार्श्वेगच्छंतौरामलक्ष्मणौ धनुर्बाणकरौदांतौ जटावल्कलमंडितौ ६ पश्यंतौ
विविधान्वृक्षान्गिरेःशोभांसुविक्रमौ ६ सुग्रीवस्तुगिरेर्मूर्ध्निचतुर्भिःसहवानरैः स्थितोददर्शतौयांतावा
रुरोहगिरेःशिरः ७ भयादाहहनूमंतंकौतौवीरवरौसखे गच्छजानीहिभद्रंतेवटुर्भूत्वाद्विजाकृतिः ८
वालिनाप्रेषितौकिंवा मांहंतुंसमुपागतौ ताभ्यांसंभाषणंकृत्वाजानीहिहृदयंतयोः ९

शोभांचपश्यंतौ ६ तौद
दर्शदृष्ट्वाच भयाद्गिरेः शिरआरुरोहेत्यन्वयः ७ भद्रंतेइतिप्रेरणानिमित्तंआशीर्वादः ८ किंवालिनाप्रेषितौमांहंतुमागतौवापक्षांतरेउतान्य १
थेतितयोर्हृदयंसंभाषणंकृत्वाजानीहि अंतःकरणानुरूपत्वाद्वाचः संभाषणेनतन्निर्णयः ९

संज्ञांकुरुपलायनार्थमितिशेषः एवंसंकेतश्चनिश्चयंजानीहीत्यर्थः १० ११ १२ भातिजानातिप्रधानपुरुषौनरनारायणा
वित्यर्थः मुख्यत्वमेवाह जगद्धेतूइत्यादिना १३ लीलयाचरंताविवगच्छंताविववस्तुतोविभुत्वाद्गतिहीनावेव १४ स्थितिलयौसर्गंचलील

यदितौदुष्टहृदयौसंज्ञांकुरुकराग्रतः विनयावनतोभूत्वाएवंजानीहिनिश्चयं १० तथेतिबटुरूपेण हनुमान्समु
पागतः विनयावनतोभूत्वारामंनत्वेदमब्रवीत् ११ कौयुवांपुरुषव्याघ्रौयुवानौवीरसंमतौ द्योतयन्तौदिशःसर्वाः
प्रभयाभास्कराविव १२ युवांत्रैलोक्यकर्त्तारावितिभातिमनोमम युवांप्रधानपुरुषौजगद्धेतूजगन्मयौ १३ माययामानु
षाकारौचरंताविवलीलया भूभारहरणार्थायभक्तानांपालनायच १४ अवतीर्णाविपहरौचरंतौक्षत्रियाकृती जग
त्स्थितिलयौसर्गंलीलयाकर्त्तुमुद्यतौ १५ स्वतंत्रौप्रेरकौसर्वहृदयस्थाविहेश्वरौ नरनारायणौलोकेचरंताविवितिमे
मतिः १६ श्रीरामोलक्ष्मणंप्राहपश्यैनंबटुरूपिणं शब्दशास्त्रमशेषेणश्रुतंनूनमनेकधा १७ अनेनभाषितंकृत्स्नं
नकिंचिदपशब्दितं ततःप्राहहनूमंतंराघवोज्ञानविग्रहः १८ अहंदाशरथीरामस्त्वयंमेलक्ष्मणोऽनुजः सीतयाभा
र्ययासार्द्धंपितुर्वचनगौरवात् १९ आगतस्तत्रविपिनेस्थितोहंदंडकेद्विज तत्रभार्याहृतासीतारक्षसाकेनचिन्मम
२० तामन्वेष्टुमिहायातौत्वंकोवाकस्यवावद बटुरुवाच सुग्रीवोनामराजायोवानराणांमहामतिः चतुर्भिर्मं
त्रिभिःसार्द्धंगिरिमूर्द्धनितिष्ठति २१

याकर्तुमुद्यतौ लक्षसांलयस्तदितरजगतःसर्गस्थिती १५ प्रेरकौअंतर्यामितयेत्यर्थः तदे
वाह सर्वहृदयस्थाविति इहलोकेचरंतौइत्यन्वयः १६ शब्दशास्त्रंव्याकरणं १७ कृत्स्नंबह्वित्यर्थः ज्ञानविग्रहइत्यनेन चिदानंदएवमायया एवं
शरीररूपेणभातीतिसूचितं १८ १९ २० यःसुग्रीवोनामनेननाम्नाप्रसिद्धोवानराणांसजासगिरिमूर्द्धनितिष्ठतीत्यन्वयः २१

तत्रावस्थाने हेतुमाह भ्रातेतिनिष्काशितः हीनराज्यकृतः भार्यापहृता २२ २३ तेनसख्यंतुयुक्तं समदुःखत्वात् ननुवालिनेतिभावः २४
२५ तस्यापियत्कार्यंवालिवधरूपं २६ पर्वतोपरिगमने श्रमातिशयात् स्वस्कंधारोहणप्रेरणा २७ मंत्रिभिःसहेतिशेषः तथेतिउक्तेति

भ्राताकनीयान्सुग्रीवोवालिनःपापचेतसः तेनानिष्काशितोभार्याहृतानास्येहवालिना २२ तद्भयाहृष्यमूकाख्यंगिरि
माश्रित्यसंस्थितः अहंसुग्रीवसचिवोवायुपुत्रोमहामते २३ हनूमान्नामविख्यातोह्यंजनीगर्भसंभवः तेनसख्यंत्व
यायुक्तंसुग्रीवेणरघूत्तम २४ भार्यापहारिणंहंतुंसहायस्तेभविष्यति इदानीमेवगच्छाम आगच्छयदिरोचते २५
श्रीरामउवाच अहमप्यागतस्तेनसख्यंकर्तुंकपीश्वर सख्युस्तस्यापियत्कार्यंतत्करिष्याम्यसंशयं २६
हनूमान्स्वस्वरूपेणस्थितोराममथाब्रवीत् आरोहतांममस्कंधौ गच्छामःपर्वतोपरि २७ यत्रतिष्ठतिसुग्रीवोमंत्रिभि
र्वालिनोभयात् तथेतितस्यारुरोहस्कंधंरामोथलक्ष्मणः २८ उत्पपातगिरेर्मूर्ध्निक्षणादेवमहाकपिः वृक्षच्छा
यांसमाश्रित्यस्थितौतौरामलक्ष्मणौ २९ हनूमानपिसुग्रीवमुपगम्यकृतांजलिः व्येतुतेभयमायातौराज
न्श्रीरामलक्ष्मणौ ३० शीघ्रमुत्तिष्ठरामेण सख्यंतेयोजितंमया अग्निंसाक्षिणमारोप्यतेनसख्यंद्रुतं
कुरु ३१ ततोतिहर्षात्सुग्रीवःसमागम्यरघूत्तमं वृक्षशाखांस्वयंछित्वाविष्टराय ददौमुदा ३२

शेषः
२८ उत्पपात उत्पत्यजगामेत्यर्थः स्थितौस्थापितावित्यर्थः २९ व्येतुभयं वालिप्रेरितावितिशंकाकृतं ३० योजितंताभ्यामंगीकारंका
रितं आरोप्यकृत्वा ३१ विष्टरायआसनार्थं ३२ छ छ छ

३३ ३४ ३५ शत्रुघातिनस्ते शत्रुवधे सहायमपि करिष्य इत्यन्वयः ३६ विहायसानीयमानां प्रमदोत्तमामपश्यमिति शेषः ३७ सा च
रामरामेति क्रोशंती अस्मान् पर्वतोपरि दृष्ट्वा स्वोत्तरीयेण तदेकदेशेनाभरणानि आमुच्य बध्वा पुनरस्मान्निरीक्ष्य तान्यप्यधः परित्यज्य क्रोशंती तेन

हनूमान्लक्ष्मणायादात्सुग्रीवाय च लक्ष्मणः हर्षेण महताविष्टाः सर्वएवावतस्थिरे ३३ लक्ष्मणस्त्वब्रवीत्सर्वं रामवृ-
त्तांतमादितः वनवासाभिगमनं सीताहरणमेव च ३४ लक्ष्मणोक्तं वचः श्रुत्वा सुग्रीवो राममब्रवीत् अहं करिष्ये
राजेंद्र सीतायाः परिमार्गणं ३५ सहाय्यमपि ते राम करिष्ये शत्रुघातिनः शृणु राम मया दृष्टं किंचित्ते कथयाम्यहं ३६
एकदा मंत्रिभिः सार्द्धं स्थितोऽहं गिरिमूर्द्धनि विहायसानीयमाना केनचित्प्रमदोत्तमा ३७ क्रोशंती रामरामेति दृ-
ष्ट्वास्मान्पर्वतोपरि आमुच्याभरणान्याशु स्वोत्तरीयेण भामिनी ३८ निरीक्ष्याधः परीत्यज्य क्रोशंती तेन रक्षसा
नीताहं भूषणान्याशु गुहायामक्षिपं प्रभो ३९ इदानीमपि पश्य त्वं जानीहि तव वा न वा इत्युक्त्वानीय रामाय
दर्शयामास वानरः ४० विमुच्य रामस्तदृष्ट्वा हा सीतेति मुहुर्मुहुः हृदि निक्षिप्य तत्सर्वं रुरोद प्राकृतो यथा ४१
आश्वास्य राघवं भ्राता लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत् अचिरेणैव ते राम प्राप्यते जानकी शुभा वानरेंद्रसहाये
न हत्वा रावणमाहवे ४२

नीता क्रोशनक्रियया समानकर्तृकत्वं अहं च तानि गुहायामक्षिपं ३८ ३९
इदानीं त्वमपि पश्य तव भार्याया भवंति वा न भवंति चेति जानीहि निश्चयं कुरु ४० ननु भूषणयुक्तं वासः स्कंदं विमुच्य दृष्ट्वा भूषणा-
नीति शेषः तत्सर्वं भूषणजातं ४१ तेलया ४२ ५ ५ ५

४३ तयोःसमीपतोग्निंप्रज्वाल्यसख्यंकुरुतामित्युवाचेतिशेषः ४४ आलिंगनंपरस्परं सखे इत्यवदतामितिशेषः सखित्वकरणफलंदर्शयति समीपेइति ४५ वालिनायदुदंतंमद्विषये कृतंतच्छृणु ४६ नाम्नामायावीत्यन्वयः समुपाह्वयत् युद्धायेतिशेषः

सुग्रीवोप्याहहेरामप्रतिज्ञांकरवाणिते समरेरावणंहत्वातवदास्याभिजानकीं ४३ ततोहनूमान्प्रज्वाल्यतयोरग्निंसमीपतः तावुभौरामसुग्रीवावग्नौसाक्षिणितिष्ठति ४४ बाहुप्रसार्यचालिंग्यपरस्परमकल्मषौ समीपेरघुनाथस्यसुग्रीवःसमुपाविशत् ४५ स्वोदंतंकथयामासप्रणयाद्रघुनायके सखेशृणुममोदंतंवालिनायत्कृतंपुरा ४६ मयपुत्रोथमायावीनाम्नापरमदुर्मदः किष्किंधांसमुपागत्यवालिनंसमुपाह्वयत् ४७ सिंहनादेनमहतावालीतुतदमर्षणः निर्ययौक्रोधताम्राक्षोजघानदृढमुष्टिना ४८ दुद्रावतेनसंविग्नोजगामस्वगुहांप्रति अनुदुद्रावतंवालीमायाविनमहंतथा ततःप्रविष्टमालोक्यगुहांमायाविनंरुषा ४९ वालीमामाहतिष्ठत्वंबहिर्गच्छाम्यहंगुहां इत्युक्त्वाविश्यसगुहां मासमेकंननिर्ययौ ५० मासादूर्ध्वंगुहाद्वारान्निर्गतंरुधिरंबहु तदृष्ट्वापरितप्तांगो मृतोवालीतिदुःखितः ५१ गुहाद्वारिशिलामेकांनिधायगृहमागतः ततोऽब्रुवंमृतोवालीगुहायांरक्षसाहतः ५२ तच्छ्रुत्वादुःखिताःसर्वेमामनिच्छंतमप्युत राज्येऽभिषेचनंचक्रुःसर्वेवानरमंत्रिणः ५३

४७ तदाह्वानममर्षणोऽसहमानः ४८ तेनमुष्टिघातेनसंविग्नःपीडितः तंमायाविनं मायावंतंस्वगुहांप्रविष्टमालोक्येत्यन्वयः ४९ ५० मृतोवालीतिनिश्चयेनेतिशेषः ५१ रक्षसाहतोवालीमृतइतिस्वज्ञातीनब्रुवं ५२ अनिच्छंतंराज्याभिषेकमितिशेषः ५३

शिष्टं पालितं पुरुषं भ्रातृद्वेषिन्नित्यादिवाक्यं ५४ परयाभिया वालिजया ५५ ऋष्यमूकं तदारभ्य इमं पर्वतं ऋषेः शापभयात् तस्यानु
पदमेव स्फुटं भविष्यति ५६ हृताश्रयः हृतगृहः ५७ स्फुरितोस्मि अद्य त्वादृशमित्रलाभेनेतिशेषः ५८ ५९ बलवतां बली सर्वेभ्यो बलव

शिष्टं तदा मया राज्यं किंचित्कालमरिंदम ततः समागतो वाली मामाह परुषं रुषा ५४ बहुधा भर्त्सयित्वा मां निजघा
न च मुष्टिभिः ततो निर्गत्य नगराद्धावं परयाभिया ५५ लोकान्सर्वान्परिक्रम्य ऋष्यमूकं समाश्रितः ऋषेः शा
पभयात्सोपि नायातीमं गिरिं प्रभो ५६ तदादि मम भार्यां स स्वयं भुंक्ते विमूढधीः अतो दुःखेन संतप्तो हृतदा
रो हृताश्रयः ५७ वसाम्यद्य भवत्पादसंस्पर्शात्स्फुरितोस्म्यहं मित्रदुःखेन संतप्तो रामो राजीवलोचनः ५८ ह
निष्यामि तव द्वेष्यं शीघ्रं भार्यापहारिणं इति प्रतिज्ञामकरोत्सुग्रीवस्य पुरस्तदा ५९ सुग्रीवोप्याह राजेंद्र वाली बल
वतां बली कथं हनिष्यति भवान्देवैरपि दुरासदं ६० शृणु ते कथयिष्यामि तद्बलं बलिनां वर कदाचिद्दुं
दुभिर्नाम महाकायो महाबलः ६१ किष्किंधामगमद्राम महामहिषरूपधृक् युद्धाय वालिनं रात्रौ समाह्वये
तेभीषणः ६२ तच्छ्रुत्वाऽसहमानोसौ वाली परमकोपनः महिषं शृंगयोर्धृत्वा पातयामास भूतले ६३ पादे
नैकेन तत्कायमाक्रम्यास्य शिरो महत् हस्ताभ्यां भ्रामयंश्छित्वा तोलयित्वाक्षिपद्भुवि ६४

द्भ्योप्यधिकबलवानित्यर्थः दुरासदं वालिनमितिशेषः ६० तद्बलं वालिनो बलं ६१ ६२ असहमान इति छेदः ६३ अस्य शिरो
हस्ताभ्यां भ्रामयन् ग्रीवातश्चालयन् छित्वा ग्रीवारूपादाधारादुत्पाट्य हस्ताभ्यां तोलयित्वा एतावद्भारकमिति ज्ञात्वा भुवि अक्षिपत् ६४

क्षेपवेगेनभ्रूवऊर्ध्वंयोजनमात्रंगत्वाततोमातंगाश्रमेपपात पाताच्चयोजनात्तन्मितादूर्ध्वदेशात्पतितं ६५ अतस्तदाश्रमेशिरसो
गलिता रक्तवृष्टिः पपात ततः क्रुद्धः सवालिनंप्राह ६६ ६७ एतन्ज्ञात्वा तदगमनंज्ञात्वा ६८ यदायदिनस्यबाणेनदूरंक्षेपणेतं

पपाततच्छिरोराम मातंगाश्रमसन्निधौ योजनात्पतितंतस्मान्मुनेराश्रममंडले ६५ रक्तवृष्टिःपपातोच्चैर्दृष्ट्वातां
क्रोधमूर्च्छितः मातंगोवालिनंप्राहयद्यागंतासिमेगिरिं ६६ इतःपरंभग्नशिरामरिष्यसिनसंशयः एवंशप्तस्तदा
रभ्यऋष्यमूकंनयात्यसौ ६७ एतज्ज्ञात्वाहमप्यत्रवसामिभयवर्जितः रामपश्यशिरस्तस्यदुंदुभेःपर्वतोपमं ६८
तत्क्षेपणेयदाशक्तःशक्तस्त्वंवालिनोवधे इत्युक्त्वादर्शयामासशिरस्तद्गिरिसन्निभम् ६९ दृष्ट्वारामःस्मितंकृत्वा
पादांगुष्ठेनचाक्षिपत् दशयोजनपर्यंतंतदद्भुतमिवाभवत् ७० साधुसाध्वितितंप्राहसुग्रीवोमंत्रिभिःसह पुन
रप्याहसुग्रीवोरामंभक्तपरायणं ७१ एतेतालामहासाराःसप्तपश्यरघूत्तम एकैकंचालयित्वासौनिष्पत्रान्कुरुतें
जसा ७२ यदित्वमेकबाणेनविध्वाछिद्रंकरोषिचेत् हतस्तवयातदावालीविश्वासोमेप्रजायते ७३ तथेतिधनु
रादायसायकंतत्रसंदधे ७३ बिभेदचतदारामःसप्ततालान्महाबलः तालान्सप्तविनिर्भिद्यगिरिंभूमिंचसायकः
७४ पुनरागत्यरामस्यतूणीरेपूर्ववत्स्थितः ततोतिहर्षात्सुग्रीवोराममाहातिविस्मितः ७५

शक्तस्तर्हित्वंवालिव
धेशक्तः ६९ ७० ७१ चालयित्वामूलतोबाहुभ्यांकंपनेन अंजसाअनायासेन ७२ छिद्रंकरोषिसप्तस्वपीतिशेषः ७३ ७४ ७५

एवमाश्चर्यं कर्मणा रामं परमात्मानंज्ञात्वास्तौति देवेतिसंगतिंमैत्रींप्राप्तः ७६ मोक्षसाचिव्यंमोक्षप्रदत्वात्तत्साचिव्यं भवंसंसारं ७७ अन्य
दारपुत्रादिकंत्वन्मायाकृतत्वेनमाधिकत्वान्नाकांक्षेऽतोमांनिवर्त्तयेत्यर्थः ७८ मृदर्थेभूमिंखनतायथानिधानंधनराशिंप्राप्तोभवतिए
वमहमानंदानुभवंतद्रूपंत्वांप्राप्तः ७९ अनाद्यविद्यासंसिद्धंनिष्पन्नंविषयवासनारूपंबंधनंसंसारप्रवर्त्तकंनच्छिन्नंनष्टं अन्येभ्योभगव

देवत्वंजगतांनाथःपरमात्मानसंशयः मत्पूर्वकृतपुण्यौघैःसंगतोद्यमयासह ७६ त्वांभजंतिमहात्मानःसंसार
विनिवृत्तये त्वांप्राप्यमोक्षसाचिव्यंप्रार्थयेहंकथंभव ७७ दाराःपुत्राधनंराज्यंसर्वंत्वन्माययाकृतं अतोहंदेवदेवेश
नाकांक्षेन्यत्प्रसीदमे ७८ आनंदानुभवंत्वाद्यप्राप्तोहंभाग्यगौरवात् मृदर्थंयतमानेननिधानमिवसत्पते ७९ अना
द्यविद्यासंसिद्धंबंधनंछिन्नमद्यनः यज्ञदानतपःकर्मपूर्तेष्टादिभिरप्यसौ ८० नजीर्यतेपुनदार्ढ्यं भजतेसंसृतिःप्र
भो त्वत्पाददर्शनात्सद्योनाशमेतिनसंशयः ८१ क्षणार्द्धमपियच्चित्तंत्वयितिष्ठत्यचंचलं तस्याज्ञानमनर्थानांमू
लंनश्यतितत्क्षणात् ८२ तत्तिष्ठतुमनोरामत्वयिनान्यत्रमेसदा ८३ रामरामेतियद्वाणीमधुरंगायतिक्षणं सब्र
ह्महासुरापोवामुच्यतेसर्वपातकैः ८४ नकांक्षेविजयंरामनचदारसुखादिकं भक्तिमेवसदाकांक्षेत्वयिबंधविमोचनीं ८५

द्दर्शनस्याधिक्यमाह यज्ञेत्यादि यज्ञादिभिरप्यसौ संसृतिस्तत्कारणंविषयवासनारूपंबंधनंनजीर्यति अपितुदार्ढ्यमेवभजते तच्चरणद
र्शनात्तुसद्यस्तन्नाशमेति ८० ८१ यच्चित्तंयस्यचित्तंतस्यानर्थानां नानासंसृतिरूपाणांमूलमज्ञानंनश्यतीत्यन्वयः ८२ मेमनःसदा
त्वयितिष्ठतु ८३ यस्यवाणीत्वन्नामगायतिसमुच्यते ८४ बंधस्यसंसारकारणस्यमोचनीं ८५ छ छ छ

त्वन्माययाकृतः संसारोयस्यसः त्वंदृशःत्वत्प्रतिबिंबरूपत्वात् अतस्त्वपादयोर्भक्तिमादिश्यदत्वात्राहि ८६ त्वन्मायया हृतचेतसइतः
पूर्वंमित्रादयआसन् अद्यतुत्वत्पाददर्शनान्मेसर्वंब्रह्मैवेतिभातीत्यन्वयः ८७ गुणविशेषता सत्वादिगुणविशेषवत्तेत्यर्थः ८८ सा
गुणविशेषता नानात्वंकृत्स्नंमित्रार्युदासीनत्वरूपोभेदः कालकृतंमृत्युकृतं ८९ अतः अविद्यामिति छेदः अतउत्सारयेति छेदः ९०

त्वन्मायाकृतसंसारस्त्वदंशोहंरघूत्तम स्वपादभक्तिमादिश्य त्राहिमांभवसंकटात् ८६ पूर्वंमित्राद्युदासीनास्त्वन्मा
यायाहृतचेतसः आसन्मेद्यभवत्पाददर्शनादेवराघव ८७ सर्वंब्रह्मैवमेभाति क्वमित्रंक्वचमेरिपुः यावत्त्वन्मायया-
बद्धस्तावद्गुणविशेषता ८८ सायावदस्तिनानात्वंतावद्भवतिनान्यथा यावन्नानात्वमज्ञानात्तावत्कालकृतंभयं ८९
अतोऽविद्यामुपास्तेयःसोंऽधेतमसिमज्जति मायामूलमिदंसर्वंपुत्रदारादिबंधनं ९० अतोत्सारयमायां-
त्वंदासींतवरघूत्तम ९० त्वत्पादपद्मार्पितचित्तवृत्तिस्त्वन्नामसंगीतकथासुवाणी त्वद्भक्तसेवानिरतौकरौमे
त्वदंगसंगंलभतांमदंगं ९१ त्वन्मूर्त्तिभक्तान्स्वगुरुंचचक्षुः पश्यत्वजस्रंसश्रृणोतुकर्णः त्वज्जन्मकर्माणि
चपादयुग्मंव्रजत्वजस्रंतवमंदिराणि ९२

त्वत्पादपद्मयोरर्पिताचित्तवृत्तिर्येनसः ईदृशोहंभूयासमितिशेषः त्वन्नामविषयसंगीतकथासुवाणीनिरतातिष्ठत्वित्यन्वयः त्वद्भक्तानांसेवायां
निरतौतत्परौ ९१ त्वन्मूर्तिभक्तान् त्वन्मूर्तयश्चतद्भक्ताश्चतान् सकर्णः त्वज्जन्मानिमायिकानितत्रत्यकर्माणिचश्रृणोत्वित्यन्वयः ९२

अहिशत्रुकेतो गरुडध्वज मे शिरस्त्वदीयं शिवब्रह्माद्यैः सेवितं पदं नमतु १३ इतिश्रीमत्सकलराजाविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिविरुदा
वलीविराजमानस्याहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्य० सेतौ किष्किंधाकांडे प्रथमः सर्गः १ स्वात्मपरिष्वंगः स्वशरीरालिंगनं तेन दूरीकृताशेषपापं
सस्मितमिति मायाया भगवत्यास्वरूपत्वेन स्मितद्वारा माययानदावरणं १ कार्यं रावणवधः यन्मांप्रति त्वदुक्तं त्वयोक्तं तत्सत्यमेव २ २

अंगानि ते पादरजोविमिश्रतीर्थानि बिभ्रत्वहिशत्रुकेतो शिरस्त्वदीयं भवपद्मजाद्यैर्जुष्टं पदं राम नमत्वजस्रं १३
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणे किष्किंधाकांडे उमामहेश्वरसंवादे प्रथमः सर्गः १ श्रीमहादेव उवाच इत्थं
स्वात्मपरिष्वंगनिर्धूताशेषकल्मषं रामः सुग्रीवमालोक्य सस्मितं वाक्यमब्रवीत् १ मायां मोहकरीं तस्मिन्वितन्वन्
कार्यसिद्धये . सखे त्वदुक्तं यत्तन्मां सत्यमेव न संशयः २ किंतु लोका वदिष्यंति मामेवं रघुनंदनः कृतवान्किं
कपींद्राय सख्यं कृत्वाग्निसाक्षिकं ३ इति लोकापवादो मे भविष्यति न संशयः तस्मादाह्वय भद्रं ते गत्वा युद्धाय वा
लिनं ४ बाणेनैकेन तं हत्वा राज्ये त्वामभिषिंचये तथेति गत्वा सुग्रीवः किष्किंधोपवनं द्रुतं ५ कृत्वा शब्दं महानादं
तमाह्वयत वालिनं तच्छ्रुत्वा भ्रातृनिनदं रोषताम्रविलोचनः ६ निर्जगाम गृहाच्छीघ्रं सुग्रीवो यत्र वानरः तमाप
तंतं सुग्रीवः शीघ्रं वक्षस्यताडयत् ७

रघुनंदनः अग्निसाक्षिकं सख्यं कृत्वा कपींद्राय तदुपकारकं किं कृतवानित्येव लोका मां वदिष्यं
ति अतस्तदुपकारो मे वश्यं कर्तव्य इति शेषः ३ उक्तमेव दार्ढ्याय पुनराह इतीति भद्रं ते इत्यनेन मदाज्ञाकरणे एव ते भद्रं नान्यथेति सूचितं
४ तथेतीत्यर्थं प्रतिज्ञायेति शेषः ५ महानादं महाप्रतिध्वनिजनकं आह्वयन स्पर्द्धया शब्दितवान् ६ ७ ८ ९

८ एकरूपौसमानाकारौ अतएवरामोबाणंनमुमोच ९ १० जहिशस्त्रेणेतिशेषः ११ प्रत्ययंकृत्वाविश्वासमुत्पाद्य सत्यवादिन्नित्यादिरा
क्षेपः १२ युवां समानाकारौ दृष्ट्वामित्रघातशंकयाऽहं सायकंनमुक्तवानित्यन्वयः १३ क्लमशांतयेक्लमशांतिफलकं १४ अहंराम इत्यनेनस्वस्या

सुग्रीवमपिमुष्टिभ्यांजघानक्रोधमूर्च्छितः वालीतमपिसुग्रीवएवंक्रुद्धौपरस्परं ८ अयुध्येतामेकरूपौदृष्ट्वारामो
तिविस्मितः नमुमोचतदाबाणंसुग्रीववधशंकया ९ ततोदुद्रावसुग्रीवोवमन्रक्तंभयाकुलः वालीस्वभवनंयातःसु
ग्रीवोराममब्रवीत् १० किंमांघातयसेरामशत्रुणाभ्रातृरूपिणा यदिमद्धननेवांछात्वमेवजहिमांविभो ११ एवंमे
प्रत्ययंकृत्वासत्यवादिन्रघूत्तम उपेक्षसेकिमर्थंमांशरणागतवत्सल १२ श्रुत्वासुग्रीववचनंरामःसाश्रुविलो
चनः आलिंग्यमास्मभैषीस्त्वंदृष्ट्वावामेकरूपिणौ १३ मित्रघातित्वमाशंक्यमुक्तवान्सायकंनहि इदानीमेवते
चिन्हंकरिष्येक्लमशांतये १४ गत्वाह्वयपुनःशत्रुं हतंद्रक्ष्यसिवालिनं रामोहंत्वांशपेभ्रातर्हनिष्यामिरिपुंक्षणात्
१५ इत्याश्वास्यससुग्रीवंरामोलक्ष्मणमब्रवीत् सुग्रीवस्यगलेपुष्पमालामामुच्यपुष्पितां १६ प्रेषयस्वमहाभागसु
ग्रीवंवालिनंप्रति लक्ष्मणस्तदाबध्वागच्छगच्छेतिसादरं १७ प्रेषयामाससुग्रीवंसोपिगत्वातथाकरोत् पुनर
प्युद्धतंशब्दंकृत्वावालिनमाह्वयत् १८ तच्छ्रुत्वाविस्मितोवालीक्रोधेनमहतावृतः बध्वापरिकरंसम्यक्गमनायो
पचक्रमे १९

मिथ्याभाषित्वंसूचितं त्वांशपेयदिनहनिष्यामितर्हिमित्रस्यतवैवशपथइत्यर्थः १५ पुष्पितांमालां आमुच्यसु
बध्वप्रेष्यतामित्यन्वयः १६ १७ १८ परिकरंकच्छबंधादिरूपं १९

२० नेत्वत्तोभग्नः पुनरायातिगर्जन्युद्धार्थमाव्हयति २१ तद्गतासुग्रीवसहायविषया करंपरित्यज्यगच्छ अंतःपुरमितिशेषः २२ मत्तोरक्षितुं
जीवितार्थीकस्तस्यसाहाय्योभवेदित्यन्वयः २३ आव्हयमानंरिपुंज्ञात्वापिशूरः कथंगृहेतिष्ठेत् अतस्तंहत्वाआयास्यामिइतिछेदः २४ य

गच्छंतंवालिनंताराग्रहीत्वानिषिषेधतं नगंतव्यंत्वयेदानींशंकामेतीवजायते २० इदानीमेवतेभग्नः पुनरायातिस
त्वरः सहायोबलवांस्तस्यकश्चिन्नूनंसमागतः २१ वालीतामाहहेसुभ्रु शंकातेव्येतुतद्गता प्रियेकरंपरित्य-
ज्यगच्छगच्छामितंरिपुं २२ हत्वाशीघ्रंसमायास्येसहायस्तस्यकोभवेत् सहायीयदिसुग्रीवस्ततोहत्वोभयंक्षणा
त् २३ आयास्येमाशुचः शूरः कथंतिष्ठेद्गृहेरिपुं ज्ञात्वाप्याहूयमानंहि हत्वायास्यामिसुंदरि २४
तारोवाच मत्तोन्यच्छृणुराजेंद्रश्रुत्वाकुरुयथोचितं आहमामंगदःपुत्रोमृगयायांश्रुतंवचः २५ अयोध्याधि
पतिःश्रीमान्रामोदाशरथिःकिल लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयाभार्ययासह २६ आगतोदंडकारण्येतत्रसीताहृ
ताकिल रावणेनसहभ्रात्रामार्गमाणोथजानकीं २७ आगतोऋष्यमूकाद्रिंसुग्रीवेणसमागतः चकारतेनसुग्री
वःसख्यंचानलसाक्षिकं २८ प्रतिज्ञांकृतवान्रामः सुग्रीवायसलक्ष्मणः वालिनंसमरेहत्वा राजानंत्वांकरोम्यह
म् २९ इतिनिश्चित्यतौयातौनिश्चितंशृणुमद्वचः इदानीमेवतेभग्नः कथंपुनरुपागतः ३०

न्मामंगदोमृगयांश्रुतंवचआह तच्छ्रुत्वायथोचितंकुरु २५ २६ रावणेनसीताहृतातांसहभ्रात्रामार्गमाणोऋष्यमूकाद्रिमागतः २७ समा
गतःसम्मीलितःसख्यंचतेनचकार २८ २९ इतिनिश्चित्यपरस्परसाहाय्यंप्रतिज्ञाययातौस्ववासस्थानमितिशेषः तस्मान्निश्चितंनिश्चितार्थ-
कंमेवचः शृणुइदानीमेवेत्यादेरन्वयेत्यादिः ३० ५ ५ ५ ५ ५

३१ कुलंवानरकुलं ३२ ३३ ३४ स्नेहोभविष्यति सुग्रीवतोपिममरामकार्येसमर्थत्वादितिभावः ३५ स्वपक्षपरपक्षाभावेहेतुग
र्भविशेषणंपरात्मनइति तेनसर्वत्रसमःसइतिध्वनितं ३६ भजतः भक्तानित्यर्थः ३७ यदिस्वयमिति असहायइत्यर्थः ३८ कथं

अतस्त्वंसर्वथावैरंत्यक्त्वासुग्रीवमानय यौवराज्येभिषिंचाशुरामंत्वंशरणंव्रज ३१ पाहिमामंगदंराज्यंकुलंचहरिपुं
गव इत्युक्त्वाश्रुमुखीतारापादयोःप्रणिपत्यतं ३२ हस्ताभ्यांचरणौधृत्वारुरोदभयविह्वला तामालिंग्यतदावा
लीसस्नेहमिदमब्रवीत् ३३ स्त्रीस्वभावाद्बिभेषित्वंप्रियेनास्तिभयंमम रामोयदिसमायातोलक्ष्मणेनसमंप्रभुः
३४ तदारामेणमेस्नेहोभविष्यतिनसंशयः रामोनारायणःसाक्षा दवतीर्णोखिलप्रभुः ३५ भूभार
हरणार्थायश्रुतंपूर्वंमयानघे स्वपक्षःपरपक्षोवानास्तितस्यपरात्मनः ३६ आनेष्यामिगृहंसाध्वितत्वातच्चर
णांबुजं भजतोनुभजत्येषभक्तिगम्यःसुरेश्वरः ३७ यदिस्वयंसमायातिसुग्रीवोहन्मितंक्षणात् यदुक्तं
यौवराज्यायसुग्रीवस्याभिषेचनं ३८ कथमाहूयमानोहंयुद्धायरिपुणाप्रिये शूरोहंसर्वलोकानांसंमतःशुभ
लक्षणे ३९ भीतभीतमिदंवाक्यंकथंवालीवदेत्प्रिये तस्माच्छोकंपरित्यज्यतिष्ठसुंदरिवेश्मनि ४० एव
माश्वास्यतारांतांशोचंतीमश्रुलोचनां गतोवालीसमुद्युक्तःसुग्रीवस्यवधायसः ४१ हत्वावालिनमायांतंसु
ग्रीवोभीमविक्रमः उत्पपातगलेबद्धःपुष्पमालःपतंगवत् ४२

तदभिषेचनंकुर्यामितिशेषः यतोहंसर्वलोकसंमतःशू
रः ३९ वालीभीतभीतं अत्यंतभयसूचकमिदंवाक्यंकथंवदेत् ४० ४१ उत्पपातयुद्धायतत्संमुखमितिशेषः ४२ छ ७

अहन् हतवान् ४३ रामंविलोकयन् शीघ्रमेनंजहीतिदृष्ट्यासूचयन् ४४ ऐंद्रेधनुषिअगस्त्यदत्ते ऐंद्रमिति पाठे ऐंद्रास्त्राभिमंत्रितमित्यर्थः वृक्षखंडगः वृक्षसमूहगः ४५ तद्धृदयंलक्ष्यंकृत्वेतिशेषः ४६ महींकंपयन् सशरोरामधनुःसकाशात् महाशब्दंमुंचन् उत्पपात

मुष्टिभ्यांताडयामासवालिनंसोऽपितंतथा अहन्वालीचसुग्रीवंसुग्रीवोवालिनंतथा ४३ रामंविलोकयन्नेवसुग्रीवोयुधेयुधि इत्येवंयुध्यमानौतौ दृष्ट्वारामःप्रतापवान् ४४ बाणमादायतूणीरादैंद्रेधनुषिसंदधे आकृष्यकर्णपर्यंतमदृश्योवृक्षखंडगः ४५ निरीक्ष्यवालिनंसम्यक्लक्ष्यंत हृदयंहरिः उत्ससर्जाशनिसमंमहावेगंमहाबलः ४६ बिभेदसशरोवक्षोवालिनःकंपयन्महीं उत्पपातमहाशब्दंमुंचन्सन्निपपातह ४७ तदामुहूर्तंनिःसंज्ञोभूत्वाचेतनमापसः ततोवालीददर्शाग्रेरामंराजीवलोचनं धनुरालंब्यवामेनहस्तेनान्येनसायकं ४८ बिभ्राणंचीरवसनंजटामुकुटधारिणं विशालवक्षसंभ्राजद्वनमालाविभूषितं ४९ पीनचार्वायतभुजंवनदूर्वादलच्छविं सुग्रीवलक्ष्मणाभ्यांचपार्श्वयोःपरिसेवितं ५० विलोक्यशनकैःप्राहवालीरामंविगर्हयन् किंमयापकृतंरामतवयेनहतोस्म्यहं ५१ राजधर्ममविज्ञायगर्हितंकर्मतेकृतं वृक्षखंडेतिरोभूत्वात्यजतामयिसायकं ५२

आकाशेइतिशेषः ततःसंनिपपातवालिवक्षसिततस्तद्विभेद ४७ तदावक्षोभेदकाले चेतनंचैतन्यं वामेनधनुरन्येनसायकमन्यमालंब्यास्थितमितिशेषः ४८ वक्षसिवनमाला कंठमारभ्याजानुमालावनमालातयाविभूषितं ४९ ५० विगर्हयन् कुत्सयन् ५१ राजधर्ममिति तिरोभूयान्येनयुद्धंकुर्वतिबाणपातः छलत्वान्नराजधर्मइतिभावः ल्यबभाव आर्षः ५२ ७ ७

चोरवत् कृतसंगरस्त्वंमांहत्वायशोलप्स्यसेकिं अपित्वयशएवेतिभावः यदितेक्षत्रियदायादत्वाद्यभिमानस्तदामेमयासमक्षंयुद्धंकृ
त्वातत्फलंयशोमरणंवाप्राप्स्यसेप्राप्तोभवेः अन्यार्थेन्यशब्दप्रयोगेणासन्नमरणतासूच्यते ५३ कृतंउपकृतमित्यर्थः ५४ ५५ ५६ ५७
कंधर्मकांधर्मकृतांकीर्तिंऐहिकमपिनमहृधेइत्याह अभक्ष्यमिति ५८ इत्येवंबहुभाषंतंअसंबद्धंप्रलपंतमित्यर्थः ५९ अधर्मेति सद्धर्म

यशःकिंलप्स्यसेरामचोरवत्कृतसंगरः यदिक्षत्रियदायादोमनोर्वंशसमुद्भवः ५३ युद्धंकृत्वासमक्षंमेप्राप्स्यसेत
त्फलंतदा सुग्रीवेणकृतंकिंतेमयावानकृतंकिमु ५४ रावणेनहृताभार्यातववराममहावने सुग्रीवंशरणंयातस्तद
र्थमितिशुश्रुम ५५ बतरामनजानीषेमहल्लोकविश्रुतं रावणंसकुलंबध्वाससीतंलंकयासह ५६ आनयामिमु
हूर्तार्द्धाद्यदिचेच्छामिराघव धर्मिष्ठइतिलोकेस्मिन्कथ्यसेरघुनंदन ५७ वानरंव्याधवद्धत्वाधर्मंकंलप्स्यसेवद
अभक्ष्यंवानरंमांसंहत्वामांकिंकरिष्यसि ५८ इत्येवंबहुभाषंतंवालिनंराघवोब्रवीत् धर्मस्यगोप्तालोकेस्मिं
श्चरामिसशरासनः ५९ अधर्मकारिणंहत्वासद्धर्मंपालयाम्यहं दुहिताभगिनीभ्रातुर्भार्याचैवतथास्नुषा ६०
समायोरमतेतासामेकामपिविमूढधीः पातकीसतुविज्ञेयःसवध्योराजभिःसदा ६१

क्षणांगत्वादधर्मकारिवधस्यनदोषत्वमितिभावः अधर्मकारित्वंवालिनः समर्थयते दुहितेत्यादि भ्रातुःकनिष्ठस्येतिशेषः ६० एताः
सर्वाःसमास्तुल्यास्तासांमध्येयोविमूढधीरपिएकांरमतेसपातकीज्ञेयः विमूढधीरपीत्यनेनाज्ञानान्नदोषइतिपरिहृतंईदृशार्थस्याज्ञानात्कर
णेपिमहानेवदोषः अतएवतस्यवधपर्यंतोदंडइत्याहसवध्यइति ६१ ७ ७ ७

ननुमनुष्याधिकारिकंशास्त्रंनतुतिर्यगादिविषयमतस्तिरश्चामस्माकंकोत्रदोषइतिचेच्छृणु ।तिरश्चामनधिकारोहिअज्ञान कृतःतच्चाज्ञानंनतववाल्यादिषुस्वयंप्रतिभातवेदत्वात् देवांशत्वाच्च एवंच कर्तव्याकर्तव्यज्ञानवतामकर्तव्यकरणेदोषोभवत्येवातएवेंद्रादीनामहल्याद्यतिक्रमणादौदोषश्रुतिः संगच्छते देवानांयज्ञाद्यनधिकारस्तुयजनीयदेवतांतराभावात् अतएवब्रह्मविद्यायामिंद्रादीनामप्यधिकारःश्रुतिषुश्रूयते इत्येषोत्रभगवतोभिप्रायः ६२ किंचमन्निंदयादोषांनरभागपित्वंजायसे इत्याहत्वंकपित्वादितिसंचारैर्लोकंपुनानामहांतो

त्वंतुभ्रातुःकनिष्ठस्यभार्यायांरमसेबलात् अतोमयाधर्मविदाहतोसिवनगोचर ६२ त्वंकपित्वान्नजानीषेमहांतोविचरंतियत् लोकंपुनानासंचारैरतस्तान्नातिभाषयेत् ६३ तच्छ्रुत्वाभयसंत्रस्तोज्ञात्वारामरमापतिं वालीप्रणम्यरभसारामंवचनमब्रवीत् ६४ रामरामहाभागजानेत्वांपरमेश्वर अजानतामयाकिंचिदुक्तंतत्क्षंतुमर्हसि ६५ साक्षात्त्वच्छरघातेनविशेषेणतवाग्रतः त्यजाम्यसून्महायोगिदुर्लभंतवदर्शनं ६६ यन्नामविवशोगृण्हन्म्रियमाणःपरंपदं यातिसाक्षात्सएवाद्यमुमूर्षोर्मेपुरःस्थितः ६७ देवजानामिपुरुषंत्वांश्रियंजानकींशुभां रावणस्यवधार्थायजातंत्वांब्रह्मणार्थितं ६८ अनुजानीहिमांरामयांतंत्वत्पदमुत्तमं ममतुल्यबलेबालेअंगदेत्वंदयांकुरु ६९

विचरंतियत् यतोऽतस्तान्नातिभाषयेत्ननिंदेत् त्वंतुएवंसंचरंतीतिनजानीषेइत्यन्वयः विचरंतिहीतिपाठांतरे एवंचत्वादृशपवित्रीकरणार्थएवायंममसंचारइतिध्वनितं ६३ ६४ अजानतात्वदीयंपरमेश्वरत्वमजानतेत्यर्थः ६५ तवाग्रत इतित्वत्स्वरूपज्ञानपूर्वकंतवाग्रतइत्यर्थः तवदर्शनंत्वत्स्वरूपज्ञानंमहायोगिनामपिदुर्लभं ६६ विवशःपुत्रादिममनाकांतोऽपिसाक्षात्त्वांपश्यतोम्रियमाणस्यपरमपदप्राप्तिरितिकिंवक्तव्यमित्यर्थः ६७ ६८ ६९

अमरेंद्रोभवत् तदंशत्वात्तत्रैवलयमापेत्यर्थः ७० विमृष्टोस्पृष्टइतियावत् परमंपदमैंद्रंपदं अधिकारांतेमुक्तिदत्वात्तस्यापिपरमपदत्वेनव्यवहारः ७१ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिविरुदावलीविराजमानस्यहिंमतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणःकृतावध्या

विशल्यंकुरुमेरामहृदयंपाणिनास्पृशन् तथेतिबाणमुद्धृत्यरामःपस्पर्शपाणिना त्यक्त्वातद्वानरंदेहममरेंद्रोभवत्क्षणात् ७० वालीरघूत्तमशराभिहतोविमृष्टोरामेणशीतलकरेणसुखाकरेण सद्योविमुच्यकपिदेहमनन्यलभ्यंमासः परंपरमहंसगणैर्दुरापं ७१ इतिश्री॰कि॰द्वितीयःसर्गः २ श्रीमहादेवउवाच निहतेवालिनिरणेरामेणपरमात्मना दुद्रुवुर्वानराःसर्वेकिष्किंधांभयविह्वलाः १ तारामूचुर्महाभागेहतोवालीरणाजिरे अंगदंपरिरक्षाद्यमंत्रिणःपरिनोदय २ चतुर्द्वारकपाटादीन्बध्वारक्षामहेपुरीं वानराणांतुराजानमंगदंकुरुभामिनि ३ निहतंवालिनंश्रुत्वातारा शोकविमूर्च्छिता अताडयत्स्वपाणिभ्यांशिरोवक्षश्चभूरिशः ४ किमंगदेनराज्येननगरेणधनेनवा इदानीमेवनिधनंयास्यामिपतिनासह ५ इत्युक्त्वात्वरितातत्ररुदंतीमुक्तमूर्धजा ययौतारातिशोकार्तायत्रभर्तृकलेवरं ६ पतितंवालिनंदृष्ट्वारक्तैःपांसुभिरावृतं रुदंतीनाथनाथेतिपतितातस्यपादयोः ७ करुणंविलपंतीसाददर्शरघुनंदनं राममांजहिबाणेनयेनवालीहतस्त्वया ८ गच्छामिपतिसालोक्यंपतिर्मामभिकांक्षते स्वर्गेपिनसुखंतस्यमांविनारघुनंदन ९

त्मरा॰ सेतौकिष्किंधाकांडेद्वितीयःसर्गः २ निहतेति १ परिनोदयनगरादिरक्षार्थमितिशेषः २ चतुर्द्वारकपाटादीनिति आदिनासूक्ष्मानेकद्वारकपाटपरिखादिसंग्रहः ३ ४ निधनंयास्यामि वह्निप्रवेशेनेतिशेषः ५ ६ ७ येनेतियेनबाणेनवालीहतस्तेनबाणेनमांजहि वालिशरीरस्पृष्टतयातत्स्पर्शस्यमत्सुखावहत्वादितिभावः ८ ९

पत्नीदानफलमिति तेनधर्मेणतवापिपत्नीलाभोभविष्यतीतिभावः १० वालिघातिनारामेणदापितंवालिनेतिशेषः वालिनोदातृत्वंचमरणे
नस्वत्वत्यागमात्रेणेतिबोध्यं ११ १२ १३ देहजीवयोःपतित्वंविकल्प्यनाद्यइत्याह पंचात्मकइतिपंचभूतात्मकइत्यर्थः इदंजडत्वोपपाद
कं त्वङ्मांसेत्यादिनात्यंतबीभत्सत्वंदर्शितं कालेनकर्मभिर्गुणैः सत्वादिभिश्चोत्पन्नइत्यनेननश्वरत्वमेवंचतत्रात्यंतंप्रीत्ययोगे कातेपतिबु
द्धिरित्यर्थः अथाप्येवंबुद्धिरेवते नहिंसोस्त्येवेतिव्यर्थः शोकइत्यर्थः १४ नांत्यइत्याह मन्यसेइतिनिरामयः नाशादिरहितः तदाहनजा

पत्नीवियोगजंदुःखमनुभूतंत्वयानघ वालिनोमांभयत्याशुःपत्नीदानफलंभवेत् १० सुग्रीवत्वंसुखंराज्यंदापि
तंवालिघातिना रामेणरुमयासार्द्धं भुंक्ष्वसापत्नवर्जितं ११ इत्येवंविलपंतींतांतारांरामोमहामनाः सांत्वया
मासदययातत्त्वज्ञानोपदेशतः १२ किंभीरुशोचसिव्यर्थंशोकस्याविषयंपतिं पतिस्तवायंदेहोवाजीवोवावदतत्त्व
तः १३ पंचात्मकोजडोदेहस्त्वङ्मांसरुधिरास्थिमान् कालकर्मगुणोत्पन्नःसोप्यास्तेद्यापितेपुरः १४ मन्यसेजी
वमात्मानंजीवस्तर्हिनिरामयः नजायतेनम्रियतेनतिष्ठतिनगच्छति १५ नस्त्रीपुमान्वाषंढोवाजीवःसर्वग
तोव्ययः एकएवाद्वितीयोयमाकाशवदलेपकः १६ नित्योज्ञानमयःशुद्धःसकथंशोकमर्हति १६ तारोवाच
देहोऽचित्काष्ठवद्रामजीवोनित्यश्चिदात्मकः सुखदुःखादिसंबंधःकस्यस्याद्राममेवद १७ यतेइत्यादि १५

सर्वगतश्चेतनोजीवएकएव अद्वितीयइति द्वितीयसंबंधरहितस्तदेवाहाकाशवदलेपकइति अलिप्तइत्यर्थः मायागुणैरितिशेषः सकथ
मिति अविनाशित्वादितिभावः १६ देहः काष्ठवदचित् अचेतनइत्यर्थः जीवश्चिदात्मको ज्ञानस्वरूपएवनतुसुखादिपरिणामवान् एवंसति
सुखादिसंबंधःकस्यस्यात् अचेतनत्वान्नस्थूलस्यसूक्ष्मस्यनाप्यपरिणामित्वादात्मनइत्यर्थः १७

उत्तरयति अहंकारादीति देहेंद्रियैःसहतेषुइत्यर्थः अहंकारादिसंबंधः अहंममेत्येवंबुद्धिविषयताइत्यर्थः प्रायः स्थूलसूक्ष्मदेहयोरुभयोरप्यहंबुद्धिरेवकेषांचित्तुस्थूलदेहेपुत्रादौचममताबुद्धिः सूक्ष्मेतुसर्वेषामहंबुद्धिरेवेतिविवेकः तावदेवाविवेकिनोंतःकरणादिभ्यःस्वस्मिन्विवेकाग्रहवत् आत्मनः संसारःस्यादित्यर्थः १८ एवंशुद्धस्यात्मनोन्याविवेकादारोपितःसंसारः स्वतएवनविनिवर्ततेयथास्वप्नस्यमिथ्यागमःस्वाप्नमिथ्यापदार्थदर्शनंनस्वतोनिवर्ततेकिंतुजाग्रदवस्थयैवतद्वदितिभावः १९ तत्रस्वप्नस्यविषयध्यानवत्संसारस्यमूलकारणमाह अनादीनि अविद्याअनात्मन्यात्मबुद्धिर्मायावाअयथार्थकः अत्यंतमिथ्याभूतः २० मनएवेति मनोऽंतःकरणंसंसारस्तन्मूलकारणमित्यर्थः बंधः

श्रीरामउवाच अहंकारादिसंबंधोयावद्देहेंद्रियैःसह संसारस्तावदेवस्यादात्मनस्त्वविवेकिनः १८ मिथ्यारोपितसंसारोनस्वयंविनिवर्तते विषयान्ध्यायमानस्यस्वप्नेमिथ्यागमोयथा १९ अनाद्यविद्यासंबंधात्तत्कार्याहंकृतेस्तथा संसारोऽपार्थकोपिस्याद्रागद्वेषादिसंकुलः २० मनएवहिसंसारोबंधश्चैवमनःशुभे आत्मामनःसमानत्वमेत्यतद्गतबंधभाक् २१ यथाविशुद्धस्फटिकोऽलक्तकादिसमीपगः तत्तद्वर्णयुगाभातिवस्तुतोनास्तिरंजनं २२ बुद्धींद्रियादिसामीप्यादात्मनःसंसृतिर्बलात् आत्मास्वलिंगंतुमनःपरिगृह्यतदुद्भवान् २३

स्रवादिभोगस्तद्वत् मनएवमनसासमानत्वं आत्ममनसोरैक्यं तद्गतबंधभाक् तद्गतबंधयुक्तोभवतीत्यर्थः २१ २२ बुद्धीति यथालक्तकादिसामीप्यात्स्फटिकस्यरक्तत्वादिव्यवहारः एवंसंसारधर्मकबुद्धींद्रियादिसामीप्यादात्मनोबलादवशतः संसारव्यवहारोलोकैः क्रियतइत्यर्थः तदेवाहात्मेति मनसोजडत्वेनज्ञानादिजनकत्वासंभवात् चेतनस्यात्मनोलिंगमनुमापकंमनोंतःकरणंपरिगृह्यतेनाविवेकं प्राप्यतदुद्भवान् ततोजातान् कामान् विषयान् जुषन् गुणैस्तदीयैरागद्वेषादिभिर्बद्धइवावशःसंसारेवर्तते २३ ॥ ॥

विषयाणां मनउद्भवं दर्शयति आदाविति गुणान् रागद्वेषादीन् ततोरागद्वेषादितः कर्माणिसृष्टिवदितिशेषः २४ तत्रकर्मभेदानाह शु
क्लेत्यादि शुक्लकर्माणि हिंसादिरहितजपध्यानादिरूपाणिलोहितानिहिंसामिश्रयागादीनि कृष्णानिपापकर्माणि तत्समानतः कर्मस्वरूपतु
ल्यागतयोगती: सृष्टिवदितिशेषः गतयइतिद्वितीयार्थेआर्षं तत्र शुक्लकर्मणः शुक्लाब्रह्मलोकप्राप्तिरूपोत्तमागतिः लोहितकर्मणोमध्य
मास्वर्गगतिः कृष्णकर्मणोऽधमानरकगतिरित्यर्थः भूतसंप्लवः प्रलयस्तावत्पर्यंतंकर्मवशाद्भ्रमति २५ सर्वोपसंहृतौ प्रलये वासनाभिः-

कामान्जुषन्गुणैर्बद्धःसंसारेवर्ततेवशः आदौमनोगुणान्सृष्ट्वाततःकर्माण्यनेकधा २४ शुक्ललोहितकृ
ष्णानिगतयस्तत्समानतः एवंकर्मवशाज्जीवोभ्रमत्याभूतसंप्लवं २५ सर्वोपसंहृतौजीवो वासनाभिःस्वकर्म
भिः अनाद्यविद्यावशगस्तिष्ठत्यभिनिवेशतः २६ सृष्टिकालेपुनःपूर्ववासनामानसैःसह जायतेपुन
रप्येवंघटीयंत्रमिवावशः २७ यदापुण्यविशेषेणलभतेसंगतिंसतां मद्भक्तानांसुशांतानांतदामद्विषयामतिः
२८ मत्कथाश्रवणेश्रद्धादुर्लभाजायतेततः ततःस्वरूपविज्ञानमनायासेनजायते २९

कर्मभिश्चसहाभिनिवेशतः

अंतःकरणादितादात्म्याध्यासात् अंतःकरणादिप्रकृतिभूतानाद्यविद्यावशगस्तल्लीनःसन्तिष्ठति २६ वासनाश्चमानसानिकर्माणिच
तैःसहतद्युक्तएवजायतेवर्षाकालेमंडूकवत्प्रादुर्भवति एवंसृष्टिप्रलयोर्घटीयंत्रमिवावर्तमानस्तिष्ठति २७ नन्वेवमस्य मुक्तिंभत्याशैव
नकिंनेत्याह यदेतिमद्विषयामतिः ईश्वरोमहानित्येवंबुद्धिर्जायतेइतिशेषः २८ ततः ईश्वरविषयबुद्ध्यनंतरं ततःस्वरूपविज्ञानंस्वरूपं
विज्ञायतेऽनेन ततःविषयेषु अनित्याशुचिदुःखरूपंवैराग्यंनित्यानित्यविवेकादिच जायतेइत्यर्थः २९ छ छ

तदातादृशवैराग्यादौजातेआचार्यप्रसादेनतत्वमस्यादिवाक्यार्थज्ञानतः श्रवणमननरूपात् क्षणात् उत्सवात् श्रवणादिविषयोत्साहा
त्पुनःपुनरनुष्ठानादितियावत् देहादिभ्यः पृथक्स्थितंसत्यमानंदरूपमद्वितीयमात्मानंस्वात्मानुभवतःस्वात्मविषयादीदृशंब्रह्माहमेवे
त्येवंरूपान्निदिध्यासनात् ज्ञात्वाअपरोक्षीकृत्यसद्यस्तत्कालमेवसंसारान्मुक्तोभवेदित्यर्थः ३० ३१ आलोचयतियुक्त्यानिर्णयतिनस्य-
क्रमेणज्ञानप्राप्त्यासंसारदुःखास्पर्शः ३२ कर्मबंधात् कर्मकृताद्बंधात् संसाररूपादित्यर्थः ३३ मेमयारूपंदर्शितंस्वरूपंदर्शितमित्यर्थः

तदाचार्यप्रसादेनवाक्यार्थज्ञानतःक्षणात् देहेंद्रियमनःप्राणाहंकृतिभ्यःपृथक्स्थितं ३० स्वात्मानुभवतःस
त्यमानंदात्मानमद्वयं ज्ञात्वासद्योभवेन्मुक्तःसत्यमेवमयोदितं ३१ एवंमयोदितंसम्यगालोचयतियोनिशं तस्य
संसारदुःखानिनस्पृशंतिकदाचन ३२ त्वमप्येतन्मयाप्रोक्तमालोच्यविशुद्धधीः नस्पृश्यसेदुःखजालैःकर्म
बंधाद्विमोक्ष्यसे ३३ पूर्वजन्मनितेसुभ्रुकृतामद्भक्तिरुत्तमा अतस्तवविमोक्षायरूपंमेदर्शितंशुभे ३४ ध्यात्वाम
द्रूपमनिशमालोच्यमयोदितं प्रवाहपतितंकार्यंकुर्वत्यपिनलिप्यसे ३५ श्रीरामेणोदितंसर्वंश्रुत्वातारातिवि-
स्मिता देहाभिमानजंशोकंत्यक्त्वानत्वारघूत्तमं ३६

अत्रतारायैभगवताविश्वरूपदर्शनंकारितमितिध्वनयति यद्वादर्शितमित्थंबोधितमित्यर्थः ३४ मद्रूपंपरिदृश्यमानंरूपंदर्शितं विश्वरूपं
च आलोच्य विचार्य प्रवाहपतितंसंसारप्रवाहपतितंकार्यंसांसारिकंकार्यंकुर्वत्यपितद्दोषैर्नलिप्यसेइत्यर्थः ३५ देहाभिमानजंदेहे
अहंममइत्याकारकाभिमानाज्जातं ३६ छ छ छ

जीवन्मुक्तातद्वस्था परमात्मनारामेणसद्गुरुत्वात्क्षणसंगमेनैव ३७ सापितिर्यग्योनिरपिताराअनादिबंधसंसाररूपंनिर्धूयतिरस्कृत्य
विकल्मषानिष्पापाकृतामुक्ताजीवन्मुक्ताचकृता ३८ ३९ सुग्रीवंकिमाहेत्यत्राह भ्रातुरिति ज्येष्ठस्यभ्रातुर्यत्सांपरायिकंपारलौकिकं
युक्तं तत्पुत्रेणांगदेनकुरुकारयेत्यर्थः ननुभवच्छत्रोः कथमस्माभिःसंस्कारादिकार्यंतत्राह ममाज्ञयेति ४० तथेतीत्यस्यां-

आत्मानुभवसंतुष्टाजीवन्मुक्ताबभूवह क्षणसंगममात्रेणरामेणपरमात्मना ३७ अनादिबंधंनिर्धूयमुक्तासापि
विकल्मषा सुग्रीवोपिचतच्छ्रुत्वारामवक्त्रात्समीरितं ३८ जहावज्ञानमखिलंस्वस्थचित्तोभवत्तदा। ततःसुग्रीव
माहेदंरामोवानरपुंगवं ३९ भ्रातुर्ज्येष्ठस्यपुत्रेणयद्युक्तंसांपरायिकं कुरुसर्वंयथान्यायंसंस्कारादिममाज्ञ-
या ४० तथेतिबलिभिर्मुख्यैर्वानरैःपरिणीयतं वालिनंपुष्पकेक्षिप्त्वासर्वराजोपचारकैः ४१ भेरीदुंदुभिनिर्घो
षैर्ब्राह्मणैर्मंत्रिभिःसह यूथपैर्वानरैःपौरैस्ताराचांगदेनच ४२ गत्वाचकारतत्सर्वंयथाशास्त्रंप्रयत्नतः स्नात्वा
जगामरामस्यसमीपंमंत्रिभिःसह ४३ नत्वारामस्यचरणौसुग्रीवःप्राहहृष्टधीः राज्यंप्रशाधिराजेंद्रवानराणां
समृद्धिमत् ४४ दासोहंतंपादपद्मंसेवेलक्ष्मणवच्चिरं इत्युक्तोराघवःप्राहसुग्रीवंसस्मितंवचः ४५ त्वमेवाहं
नसंदेहःशीघ्रंगच्छममाज्ञया पुरराज्याधिपत्येत्वंस्वात्मानमभिषेचय ४६ गीकृत्येतिशेषः परिणीय उत्थाप्य पुष्प

केपुष्पकविमानतुल्येवाहने सर्वराजोपचारकैर्युक्तंवालिनंक्षिप्त्वा ४१ ४२ तन्मृतोचितसंस्कारादि ४३ वानराणांराज्यंप्रशाधीत्यन्वयः
४४ ४५ त्वमेवाहं अनेनत्वयाक्रियमाणराज्यभोगएवममभोगइतिसूचितंकिंचानासक्तोराज्यंभुंक्ष्व ईश्वरप्रेरितोहंराज्यंकुर्वेइतिमत्या
च तादृश्याबुद्ध्याक्रियमाणयाक्रियया भगवांस्तुष्यत्येवेतिध्वनितं पुरराज्याधिपत्ये किष्किंधापुरराज्याधिपत्ये ४६

तर्हिमदभिषेककाले तत्रसन्निधानंकुर्वतिचेत्तत्राह नगरमिति पत्तनंनगरं ४७ अहंचनगरस्यसमीपेपर्वतस्यशिखरेवत्स्यामीत्यन्वयः
४८ वर्षदिवसान् वर्षाकालं ततः राज्याभिषेकानंतरं किंचित्कालंवर्षासमयंस्वपुरेस्थित्वा सीतायाः परिमार्गणेऽन्वेषणेयत्नवान्भवे

नगरंनप्रवेक्ष्यामिचतुर्दशसमाःसखे आगमिष्यतिमेभ्रातालक्ष्मणःपत्तनंतव ४७ अंगदंयौवराज्येत्वमभिषे
चयसादरं अहंसमीपेशिखरेपर्वतस्यसहानुजः ४८ वत्स्यामिवर्षदिवसांस्ततस्त्वंयत्नवान्भव किंचित्कालंपु
रेस्थित्वासीतायाःपरिमार्गणे ४९ साष्टांगंप्रणिपत्याहसुग्रीवोरामपादयोः यदाज्ञापयसेदेवतत्तथैवकरोम्यहं
५० अनुज्ञातस्तुरामेणसुग्रीवस्तुसलक्ष्मणः गत्वापुरंतथाचक्रेयथारामेणचोदितः ५१ सुग्रीवेणय
थान्यायंपूजितोलक्ष्मणस्तदा आगत्यराघवंशीघ्रंप्रणिपत्योपतस्थिवान् ५२ ततोरामोजगामाशुलक्ष्मणेनस
मन्वितः प्रवर्षणगिरेरूर्ध्वंशिखरंभूरिविस्तरं ५३ तत्रैकंगह्वरंदृष्ट्वास्फाटिकंदीप्तिमच्छुभं वर्षवातातपसहं
फलमूलसमीपगं ५४ वासायरोचयामासतत्ररामःसलक्ष्मणः ५४ दिव्यमूलफलपुष्पसंयुतेमौक्तिकोपमजे
लौघपल्वले चित्रवर्णमृगपक्षिशोभितेपर्वतेरघुकुलोत्तमोऽवसत् ५५ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउ
मामहेश्वरसंवादेकिष्किंधाकांडेतृतीयःसर्गः ३

त्यन्वयः ४९ ५० चोदितः प्रेरितः ५१ ५२ ५३ गह्वरं गुहां फलमू
लानिसमीपगानियस्यतत् ५४ मौक्तिकोपमः जलौघोजलसमूहोयेषुतादृशानि पल्वलानियस्मिंस्तादृशेपर्वते इत्यर्थः नानावर्णैर्मृगैः पक्षि-
भिश्चशोभिते ५५ इतिश्रीमत्सकलराजविप० अध्यात्मरामायणेसेतौकिष्किंधाकांडेतृतीयःसर्गः ३ छ छ

तत्रपर्वते इत्यर्थः वार्षिकदिनानिव्याप्येतिशेषः अवसदित्यन्वयः १ वातप्रेरितजलपूर्णमेघान् अंतरेमध्येस्तनितयुक्तंवैद्युतं विद्युल्ल
मूहोगर्भेयेषांतान् आहितस्फकांचन्यः कक्षाः पृष्ठास्तरणानियेषांतादृशान् गजयूथान्यद्भुतानिववीक्ष्यविस्मयमगात् अत्रगजाद्यैर्हि
तद्युक्ताबोध्या अतएवस्तनितेनाधिक्यं २ नवघासंतृणं विस्फारितेक्षणाभगवत्सौंदर्यदर्शनायेतिभावः ३ तादृशाः संतोध्याननिष्ठामुनीश्वरा

श्रीमहादेवउवाच तत्रवार्षिकदिनानिराघवोलीलयामणिगुहासुसंचरन् पक्वमूलफलभोगतोषितोलक्ष्मणेन
सहितोवसत्करवं १ वातनुन्नजलपूरितमेघानंतरस्तनितवैद्युतगर्भान् वीक्ष्यविस्मयगमाद्गजयूथान्यद्भुताहितस्फ
कांचनकक्षान् २ नवघाससमास्वाद्यहृष्टपुष्टमृगद्विजाः धावंतःपरितोरामंवीक्ष्यविस्फारितेक्षणाः ३ नचलंति
सदाध्याननिष्ठाइवमुनीश्वराः रामंमानुषरूपेणगिरिकाननभूमिषु ४ चरंतंपरमात्मानंज्ञात्वासिद्धगणाभुवि मृ
गपक्षिगणाभूत्वाराममेवानुसेविरे ५ सौमित्रिरेकदाराममेकांतेध्यानतत्परं समाधिविरमेभक्त्याप्रणयाद्विनयान्वि
तः ६ अब्रवीद्देवतेवाक्यात्पूर्वोक्ताद्विगतोमम अनाद्यविद्यासंभूतःसंशयोहृदिसंस्थितः ७ इदानींश्रोतुमिच्छामि
क्रियामार्गेणराघव भवदाराधनंलोकेयथाकुर्वंतियोगिनः ८ इदमेवसदाप्राहुर्योगिनोमुक्तिसाधनं नारदोपित
थाव्यासोब्रह्माकमलसंभवः ९ ब्रह्मक्षत्रादिवर्णानामाश्रमाणांचमोक्षदं स्त्रीशूद्राणांचराजेंद्रसुलभंमुक्तिसाधनं
तवभक्तायमेभ्रात्रेब्रूहिलोकोपकारकं १०

इवनचलंति राममित्याद्युत्तरान्वयि तत्रैतेचरंतोमृगपक्षिगणानकिंतुसिद्धगणाइ
त्यपन्हुतिर्व्यंग्या ४ ५ ६ अनादिभूतयाऽविद्ययासंभूतोजातःसंशयोविगतइत्यन्वयः ७ क्रियामार्गेणलौकिकपुष्पादिभिःपूजारूपेण य
थातत्प्रकारविशिष्टेनपूजामार्गेणयोगिनोभवदाराधनंकुर्वंतितच्छ्रोतुमिच्छामीत्यन्वयः ८ इदमेवक्रियामार्गेणाराधनमेव योगिनएवाहुर्नारदइत्यादि ९
मेमह्यं १०

११ द्विजत्वं उपनयनसंस्कारं प्राप्यक्त्वांतयोरव्यययोः प्राप्यलब्ध्वा एतयोराराधयेदित्यनेनान्वयः १२ पूजास्थानान्याह हृदयइत्यादि स्वहृदय
देशइत्यर्थः इदंचमूर्धादीनामपिस्मृत्युक्तानामुपलक्षणं अनलेवन्हौ प्रतिमादौप्रतिमास्वर्णरूप्यादिमयी आदिनाब्राह्मणेविभावसौसूर्यमंडले
अर्चेत्पूजयेत् १३ प्रातःस्नानमिति सकलप्रातःकृत्योपलक्षण १४ वेदेति द्विजोवेदोदितैः शूद्रादिस्तंत्रोदितैः मृल्लेपनंसकलस्नानविधेरुपलक्ष
णं तेनस्नानंकुर्वन्नित्यन्वयः संध्यादिना होमतर्पणादि १५ ममपूजकोमद्बुध्या भक्त्यास्वगुरुंपूजयेदित्यन्वयः अत्रगुर्वसान्निध्येपिध्यानेनजल

श्रीरामउवाच ममपूजाविधानस्यनांतोस्तिरघुनंदन तथापिवक्ष्येसंक्षेपाद्यथावदनुपूर्वशः ११ स्वगृह्योक्तप्रका
रेणद्विजत्वंप्राप्यमानवः सकाशात्सद्गुरोर्मंत्रंलब्ध्वामद्भक्तिसंयुतः १२ तेनसंदर्शितविधिर्मामेवाराधयेत्सुधीः हृदये
वानलेवार्चेत्प्रतिमादौविभावसौ १३ शालिग्रामशिलायांवापूजयेन्मामतंद्रितः प्रातःस्नानंप्रकुर्वीतप्रथमंदेहशुद्धये
१४ वेदतंत्रोदितैर्मंत्रैर्मृल्लेपनविधानतः संध्यादिकर्मयन्नित्यंतत्कुर्याद्विधिनाबुधः १५ संकल्पमादौकुर्वीतसिद्ध्य
र्थंकर्मणांसुधीः स्वगुरुंपूजयेद्भक्त्यामद्बुध्यापूजकोमम १६ शिलायांस्नपनंकुर्यात्प्रतिमासुप्रमार्जनं प्रसिद्धैर्गंधपु
ष्पाद्यैर्मत्पूजासिद्धिदायिका १७ अमायिकोनुवृत्त्यामांपूजयेन्नियतव्रतः प्रतिमादिष्वलंकारःप्रियोमेकुलनंदन १८

दौगुरुंपूजयेदितिसंप्रदायः १६ शिलायांशिलानिर्मितप्रतिमायां प्रतिमासुमृद्धात्वादिनिर्मितास्वित्यर्थः प्रसिद्धैः स्मृतिप्रसिद्धैः तेनतन्निषिद्धपु
ष्पादिपूजानर्हमितिसूचितं तेचनिषेधानिबंधेषुद्रष्टव्याविस्तरभयान्नेहलिखिताः १७ अमायिकः मायादंभादिरूपानद्रहितः अनुवृत्त्यागुरूपदि
ष्टमार्गानुवर्तनेनप्रतिमादिषुप्रतिमाश्चते आदयश्चप्रतिमादयः तेषुप्रतिमादिषुप्रतिमारूपेषुआदिषु आश्रयेषुपूजाधिकरणेष्वित्यर्थः तत्पुरुषः
समानाधिकरणः कर्मधारयः प्रतिमारूपेष्वाश्रयेषु आदिशब्दआश्रयवाचीभीष्मादिश्चसुयोधनइत्यादौप्रसिद्धः अलंकारः पुष्पादिरूपः १८

आधारांतरे पूजाविशेषमाह अग्नाविति अग्नौतत्तद्देवतामंत्रेणहोमएवतत्तद्देवतापूजेत्यर्थः भास्करेस्थंडिलेयजेति भास्करेयजेदितियत् त
त्तदाकारेस्थंडिलेइत्यर्थः भक्तेनश्रद्धयोपहृतंवार्यपिमम प्रीत्यैभवतीतिशेषः अनेनभक्तेरेवमुख्यत्वंदर्शितं १९ भक्ष्यादिकमुपहृतंप्रीत्यैइति
किंपुनर्वक्तव्यमित्यर्थः समारभेत् पूजामितिशेषः २० तत्रपूजाप्रकारमाह चैलेति अधःकुशासनंतदुपर्यजिनंतदुपरिचैलमितिक्रमः तत्रोपविश्य
पद्मासनाद्यन्यतमासनेनेत्यर्थः देवस्यसंमुखेइत्यनेनस्थिरासुप्रतिमासुपश्चिमाद्यभिमुखतयाऽपिपूजाभवतीतिसूचितं २१ मातृकाअका -

अग्नौयजेतहविषाभास्करेस्थंडिलेयजेत् भक्तेनोपहृतंप्रीत्यैश्रद्धयाममवार्यपि १९ किंपुनर्भक्ष्यभोज्यादिगंधपुष्पाक्षता
दिकं पूजाद्रव्याणिसर्वाणिसंपाद्यैवंसमारभेत् २० चैलाजिनकुशैःसम्यगासनंपरिकल्पयेत् तत्रोपविश्यदेवस्यसंमुखे
शुद्धमानसः २१ ततोन्यासंप्रकुर्वीतमातृकांबहिरांतरं केशवादिततःकुर्यात्तत्त्वन्यासंततःपरं २२ मन्मूर्तिपंजरंन्या
संमंत्रन्यासंततोन्यसेत् प्रतिमादावपितथाकुर्यान्नित्यमतंद्रितः २३ कलशंस्वपुरोवामेक्षिपेत्पुष्पादिदक्षिणे अ
र्घ्यपाद्यप्रदानार्थंमधुपर्कार्थमेवच २४

रादिपंचाशद्वर्णात्मिकाः तन्न्यासप्रकारश्चतंत्रेस्फुटः बहिरिति बहिर्न्यासमांतरंन्यासंचेत्यर्थः केशवादिचतुर्विंशतिनामभिरित्यर्थः सच
नारदपांचरात्रादौस्पष्टः तत्त्वन्यासोपितत्रैवोक्तः २२ मन्मूर्तिपंजरंन्यासोविष्णुपंजरस्तोत्रोक्तोमहान्यासइतिसंप्रदायः मंत्रन्यासंमंत्रवर्णैस्त
त्कल्पोक्तंषडंगादिन्यासंप्रतिमादावपीति यथात्मनितथादेवइत्युक्तेः २३ ईषद्वामभागावच्छिन्नपुरोभागेकलशंजलपूर्णंस्थापयेदितिशेषः पु
ष्पादिदक्षिणेक्षिपेत् स्थापयेदित्यर्थः अर्घ्यादिपात्रस्थापनदेशः स्मृतौउक्तः अर्घ्यपात्रंतुवायव्येनैर्ऋत्यांपाद्यपात्रकंमध्येतुमधुपर्कंस्यादै
शेत्वाचमनीयकमिति २४ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

जीवसंज्ञितांमत्कलामित्यनेनचेतनः सर्वत्रैकएवेतिबोधितं युक्तंचैतत् व्यापकेनैकेनैवचेतनोपपत्तावनेकतत्कल्पनायांमानाभावात् प्रतिकर्मव्यवस्थात्वंतःकरणभेदेनैवोपपन्नेतिहृत्पद्मेतांध्यायेत् २५ तयाव्याप्तमखिलंस्वदेहंभावयेत् तथाभावयित्वातामेवमत्कलांप्रतिमादिष्वावाहयेत् तदावाहनेनतामपिचेतनत्वेनध्यात्वा २६ यावच्छक्यैरुपचारैर्वाषोडशभिःपंचभिर्वातुःपादपूरणार्थः अमायया अदंभादिनामांपूजयेत् २७ विभवेसतिकर्पूरादिभिःस्रगंधपुष्पैश्चमंत्रवदर्चयेत् २८ आगमोक्तांअगस्त्यसंहितोक्तांप्रकारयेत् प्रकुर्वीतेत्यर्थः नीराजनैरिति पाठक्रमादर्थक्रमस्यबलवत्त्वाद्धूपदीपनैवेद्यनीराजनानीतिक्रमः नीराजनंपंचारार्तिकादिभिः २९ तद्धूपादिश्रद्धयोपहरेद्दद्यात् यतोहंश्रद्धाभुक्श्रद्धादत्तभोक्ता ३० अगस्त्येनेति अगस्त्यसंहितोक्तमार्गेणकृतंयत्कुंडंतेनतस्मिन्नित्यर्थः अधिकरणस्यकरणत्वविवक्षयातृतीया मूलमंत्रेण आगमोक्तेन पुंसूक्तेन पुरुषसूक्तेनएतद्ब्राह्मणविषयं ३१ तद्विषयेएवाहाथवौपासनाग्नाविति चरुणाहविषाहवीरूपेणचरुणा ३२

छ छ छ छ छ

तथैवाचमनार्थंतुन्यसेत्पात्रचतुष्टयं हृत्पद्मेभानुविमलेमत्कलांजीवसंज्ञितां २५ ध्यायेत्स्वदेहमखिलंतयाव्याप्तम
रिंदम तामेवावाहयेन्नित्यंप्रतिमादिषुमत्कलां २६ पाद्यार्घ्याचमनीयाद्यैःस्नानवस्त्रविभूषणैः यावच्छक्योपचारैर्वा
त्वर्चयेन्मामयामया २७ विभवेसतिकर्पूरकुंकुमागरुचंदनैः अर्चयेन्मंत्रवन्नित्यंसुगंधकुसुमैःशुभैः २८ दशावरणपू
जांवैह्यागमोक्तांप्रकारयेत् नीराजनैर्धूपदीपैर्नैवेद्यैर्बहुविस्तरैः २९ श्रद्धयोपहरेन्नित्यंश्रद्धाभुगहमीश्वरः होमं
कुर्यात्प्रयत्नेनविधिनामंत्रकोविदः ३० अगस्त्येनोक्तमार्गेणकुंडेनागमवित्तमः जुहुयान्मूलमंत्रेणपुंसूक्तेनाथवाबुधः
३१ अथवौपासनाग्नौवाचरुणाहविषातथा तप्तजांबूनदप्रख्यंदिव्याभरणभूषितं ३२

ध्यायेन्मामिति शेषः पार्षदेभ्यः तंत्रोक्तहनूमदादिभ्यः ३३ मांध्यायन् स्मरन्नित्यस्य मनुवर्णानिति शेषः तदेवाह यत वागीति अ-
नेन प्रशस्ततरो मानसो जप उक्तः मुखवासं तद्रूप कर्पूरादियुक्तं तांबूलं दत्वेत्यर्थः ३४ मदर्थे मत्प्रीतये इत्यर्थः कारयेत्कुर्वीतेत्यर्थः निवृत्त
प्रेषणास्मि च दंडवदित्यनेनाष्टांगप्रणाम उक्तः ३५ भावनामयं मद्दत्तं प्रसादं शिरसि आधाय स्थापयित्वा अनेन मत्थं प्रसादं पुष्पादिरूपं भ-
गवान् ददातीति भावनया प्रसादं गृण्हीयादिति सूचितं तं गृहीत्वा शिरसि स्थापयित्वा भावनाभाविते मत्पदे पाणिभ्यां स्वमूर्ध्नि गृहीत्वा धृत्वा

ध्यायेदनलमध्यस्थं होमकाले सदा बुधः पार्षदेभ्यो बलिं दत्वा होमशेषं समापयेत् ३३ ततो जपं प्रकुर्वीत ध्यायन्मां
यतवाक् स्मरन् मुखवासं च तांबूलं दत्वा प्रीतिसमन्वितः ३४ मदर्थे नृत्यगीतादि स्तुतिपाठादि कारयेत् प्रणमेद्दंडवद्भू-
मौ हृदये मां निधाय च ३५ शिरस्याधाय मद्दत्तं प्रसादं भावनामयं पाणिभ्यां मत्पदे मूर्ध्नि गृहीत्वा भक्तिसंयुतः ३६
रक्ष मां घोरसंसारादित्युक्त्वा प्रणमेत्सुधीः उद्वासयेद्यथापूर्वं प्रत्यग्ज्योतिषि संस्मरन् ३७ एवमुक्तप्रकारेण पूजयेद्वि-
धिवद्यदि इहामुत्र च संसिद्धिं प्राप्नोति मदनुग्रहात् ३८ मद्भक्तो यदि मामेवं पूजां चैव दिने दिने करोति मम सारूप्यं
प्राप्नोत्येव न संशयः ३९ इदं रहस्यं परमं च पावनं मयैव साक्षात्कथितं सनातनं पठत्यजस्रं यदि वा शृणोति यः स स-
र्वपूजाफलभाङ् न संशयः ४० एवं परात्मा श्रीरामः क्रियायोगमनुत्तमं पृष्टः प्राह स्वभक्ताय शेषांशाय महात्मने
४१

३६ इत्युक्त्वा प्रणमेदित्यन्वयः प्रत्यक्ज्योतिषि स्वहृदयस्थे यत एव ध्याताजीवकला प्रतिमायां आवाहिता पूर्वं तत्रैवोद्वासयेत् तत्रैव प्रति-
ष्ठां ध्यायेत् तदेव विसर्जनं ३७ इहामुत्र च ऐहिकलौकिकीं पारलौकिकीं चेत्यर्थः ३८ मद्भक्तो यदि मामेवं ध्याता आवाह्य च दिने दिने प्रतिदिनं
मम पूजां करोति तदा मम सारूप्यं प्राप्नोति ३९ सनातनं पूर्वं पूर्वैरप्येवमेवानुष्ठितं ४० शेषांशाय लक्ष्मणाय ४१ ५ ५

प्राकृतवत्प्रकृतिकार्यमनुष्यवत् मायामालंब्य दुःखित इत्यनेन स्वत स्तस्य दुःखलेशोपि नेति सूचितं ४२ एकांते इति मंत्रत्वादेकांते कथनं ४३
अनुत्तमः नविद्यते उत्तमं यस्मादित्यर्थः ४४ उपकारमेवाह त्वत्कृते इति ४५ दुर्लभां तारामिति वालिपरिग्रहात्त्वया सर्वथा कामिभावेन द्रष्टुमप्य-
शक्यामित्यर्थः ४६ एकाग्रं तन्मात्रचित्तत्वं यथा भवति तथा ईक्षते प्रतीक्षते कार्यस्य सीतान्वेषरूपस्य गौरवात् त्वदेकसाध्यत्वादित्यर्थः ४७

पुनः प्राकृतवद्रामो मायामालंब्य दुःखितः हासीतेति वदन्नैव निद्रां लेभे कथंचन ४२ एतस्मिन्नंतरे तत्र किष्किंधायां सु-
बुद्धिमान् हनूमान्प्राह सुग्रीवमेकांते कपिनायकं ४३ शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि तवैव हितमुत्तमं रामेण ते कृतः पूर्व-
मुपकारो ह्यनुत्तमः ४४ कृतघ्नवत्त्वया नूनं विस्मितः प्रतिभाति मे त्वत्कृते निहतो वाली वीरस्त्रैलोक्यसंमतः ४५ रा-
ज्ये प्रतिष्ठितोसि त्वं तारां प्राप्तोसि दुर्लभां स रामः पर्वतस्याग्रे भ्रात्रा सह वसन्सुधीः ४६ त्वदागमनमेकाग्रमीक्षते का-
र्यगौरवात् त्वं तु वानरभावेन स्त्रीसक्तो नावबुध्यसे ४७ करोमीति प्रतिज्ञाय सीतायाः परिमार्गणं न करोषि कृतघ्नस्त्वं
हन्यसे वालिवद्द्रुतं ४८ हनूमद्वचनं श्रुत्वा सुग्रीवो भयविह्वलः प्रत्युवाच हनूमंतं सत्यमेव त्वयोदितं ४९ शीघ्रं कुरु म-
दाज्ञां त्वं वानराणां तरस्विनां सहस्राणि दशेदानीं प्रेषयाशु दिशो दश ५० सप्तद्वीपगतान्सर्वान्वानरानानयंतु मे पक्ष-
मध्ये समायांतु सर्वे वानरपुंगवाः ५१ ये पक्षमतिवर्तंते ते वध्या मे न संशयः इत्याज्ञाप्य हनूमंतं सुग्रीवो गृहमाविशत्
५२ सुग्रीवाज्ञां पुरस्कृत्य हनूमान्मंत्रिसत्तमः तत्क्षणे प्रेषयामास हरीन्दश दिशः सुधीः ५३

कृतघ्नस्त्वं
यदि न करोषि तदा वालिवत् हन्यसे रामेणेति शेषः अतः सर्वथान्वेषणमुचितमिति व्यंग्यं ४८ ४९ वानराणां मदाज्ञां कुरु बोधय
५० आज्ञामाह सप्तेति ५१ इत्याज्ञाप्य एवं वानरेषु कर्तव्यामाज्ञां बोधयित्वा ५३ ७ ७ ७

अगणितागुणाः सत्वंपराक्रमश्चयेषांतान्पर्वताकारसदृशंरूपमाकारोयेषांतान्पवनस्यवायोर्हितोतिप्रियः कुमारोहनूमान्दानमानादितृप्ता
नित्यनेनावश्यंकार्यसिद्धिकारित्वंदर्शितं ५४ इतिश्री० सेतौकिष्किंधाकांडेचतुर्थःसर्गः ४ रामस्त्विति पर्वताग्रेस्थितो मणियुक्तसानौशि-
खरे १ नजानेनशक्नोमीत्यर्थः धातूनामनेकार्थत्वात् २ यःकश्चिदपिजीवतीतिब्रूयात् समेप्रियकृत् यत्रकुत्रवायत्रकुत्रापीत्यर्थः ३ ४

अगणितगुणसत्वान्वायुवेगप्रचारान्वनचरगणमुख्यान्पर्वताकाररूपान् पवनहितकुमारः प्रेषयामाससदूतानति
रभसतरात्मादानमानादितृप्तान् ५४ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेकिष्किंधाकांडेचतुर्थःसर्गः ४
श्रीमहादेवउवाच रामस्तुपर्वतस्याग्रेमणिसानौनिशामुखे सीताविरहजंशोकमसहन्निदमब्रवीत् १ पश्यल
क्ष्मणमेसीताराक्षसेनहृताबलात् मृताऽमृतावानिश्चेतुंनजानेद्यापिभामिनी २ जीवतीतिममब्रूयात्कश्चिद्वाप्रि
यकृत्समे यदिजानामितांसाध्वींजीवतींयत्रकुत्रवा ३ हठादेवाहरिष्यामिसुधामिवपयोनिधेः प्रतिज्ञांशृणुमेभ्रा
तर्येनमेजनकात्मजा ४ नीतातंभस्मसात्कुर्यांसपुत्रबलवाहनं हेसीतेचंद्रवदनेवसंतीराक्षसालये ५ दुःखा
र्तोमामपश्यंतीकथंप्राणान्धरिष्यसि चंद्रोपिभानुवद्भातिममचंद्राननांविना ६ चंद्रत्वंजानकींस्पृष्ट्वाकरैर्मां
स्पृशशीतलैः सुग्रीवोऽपिदयाहीनोदुःखितंमानपश्यति ७ राज्यंनिष्कंटकंप्राप्यस्त्रीभिःपरिवृतोरहः कृतघ्नोदृ
श्यतेव्यक्तंपानासक्तोऽतिकामुकः ८ वसंतीत्वं कथंप्राणान्धरिष्यसीत्यन्वयः ५ विरहदुःखमभिनयति चंद्रोपीति भानुवत्तदा

हकत्वात् ६ चंद्रत्वमिति कर्पूरतोप्यतिशीतलस्यममकामदुःखशामकस्यतज्ज्ञानस्यतत्वकराअपितथागुणशैत्ययुक्ताभूत्वामांस्पर्शयिष्यंती-
तिभावः विरहवेदनासहत्वादेवसुग्रीवंनिंदति सुग्रीवोपीति ७ यन्मांनपश्यतितत्कृतघ्नःसइवदृश्यते ८ ७ ७

कृतघ्नत्वमुपपादयति नायातीति ९ एवं यथा सीताहर्तारं हंतुमिच्छामि एवमित्यर्थः अद्य यथा मे मया वाली हतस्तथा सुग्रीवोपि भवेदित्य
र्थः १० रुष्टं क्रोधवंतं ११ इदानीमेवेत्याद्युक्त्वा राजाज्ञां विनेदृशकार्यकरणमनुचितमितिमतिसंधायाह मामाज्ञापयेति ईदृशे स्थले प्रथमतोऽ
प्रतिसंधानं तु रामरोषेण लक्ष्मणस्यापि रोषाविष्टत्वात् अतो न गर्भितं दोषः १२ १३ वालिवन्न हनिष्यसे इत्युक्त्वा भीषयेत्यन्वयः नञ्काकुः ततः

नायाति शरदं पश्यन्नपि मार्गयितुं प्रियां पूर्वोपकारिणं दुष्टः कृतघ्नो विस्मितो हि मां ९ हन्मि सुग्रीवमप्येवं सपुरं सहबां
धवं वाली यथा हतो मेऽद्य सुग्रीवोपि तथा भवेत् १० इति रुष्टं समालोक्य राघवं लक्ष्मणोऽब्रवीत् इदानीमेव गत्वाहं
सुग्रीवं दुष्टमानसं ११ मामाज्ञापय हत्वातमायास्ये रामतेंतिकं इत्युक्त्वा धनुरादाय खड्गं तूणीरमेव च १२ तुंगमभ्यु
द्यतं वीक्ष्य रामो लक्ष्मणमब्रवीत् न हंतव्यस्त्वया वत्स सुग्रीवो मे प्रियः सखा १३ किंतु भीषय सुग्रीवं वालिवन्न ह
निष्यसे इत्युक्त्वा शीघ्रमादाय सुग्रीवप्रतिभाषितं १४ आगत्य पश्चाद्यत्कार्यं तत्करिष्याम्यसंशयं तथेति ल
क्ष्मणोऽगच्छत्त्वरितो भीमविक्रमः १५ किष्किंधां प्रति कोपेन निर्दहन्निव वानरान् सर्वज्ञो नित्यलक्ष्मीको विज्ञानात्मा
पि राघवः १६ सीतामनुशुशोचार्तः प्राकृतः प्राकृतामिव बुद्ध्यादिसाक्षिणस्तस्य मायाकार्यातिवर्तिनः १७

सुग्रीवप्रतिभाषितं तदुक्तोत्तरं आदाय १४ अत्रागत्य मां श्रावयेदिति शेषः तच्छ्रुत्वा पश्चाद्यत्कार्यं कर्तुं योग्यं तत्करिष्यामि अगच्छदिति
छेदः १५ किष्किंधां प्रत्यगच्छदिति पूर्वेणान्वयः नित्यलक्ष्मीकः अविभक्ततन्नामकमायाशक्तिः तत्संबंधादेव सर्वज्ञः स्वतस्तु विज्ञा-
नात्मा निर्विषयज्ञानस्वरूपोपि १६ सीतामनुशुशोचेति विरोधः प्राकृतोऽज्ञो जनः प्राकृतां संयोगवियोगशालिनीं तत्र शंकते बुद्ध्ये
त्यादिना कथमुद्भवेदित्यनेन मायाकार्यातिवर्तिनः तदस्पृष्टस्य १७

अतएवरागादिरहितस्य समाधत्ते ब्रह्मणेति ब्रह्मप्रार्थितंरावणवधफलकावतरणंऋतंसत्यंकर्तुंजातः फलांतरमप्याह राज्ञस्तपःफलदानायच १८ मानुषवेषधृक्जातः एवंचतद्दूषनिर्वाहायैवेदंचेष्टाकरणमितिभावः फलांतरमपितथाव्यवहरणस्याहमाययेति मायामोहितत्वादेवाज्ञानसंयुताः १९ प्रथयितुंविस्तारयितुं २० मनुष्यचेष्टकः मनुष्यसदृशचेष्टाकर्त्तालोकानांक्रोधादिकालिकस्यव्यवहारस्यसिद्धयेज्ञानायार्थस्यतत्फलस्यचसिद्धये २१ तत्तत्कालोचितंव्यवहारंगृण्हन् व्यवहरन्प्रजाः मोहयतिरामोप्येवंव्यवहृतवान् तस्मादेवंव्यवहारोयुक्तइतिबोधयतिमोह

रागादिरहितस्यास्यतत्कार्यंकथमुद्भवेत् ब्रह्मणोक्तमृतंकर्तुंराज्ञोदशरथस्यहि १८ तपसःफलदानायजातोमानुषवे
षधृक् माययामोहिताःसर्वेजनाअज्ञानसंयुताः १९ कथमेषांभवेन्मोक्षइतिविष्णुर्विचिंतयन् कथांप्रथयितुंलोकेसर्व
लोकमलापहां २० रामायणाभिधांरामोभूत्वामानुषचेष्टकः क्रोधंमोहंचकामंचव्यवहारार्थसिद्धये २१ तत्तत्का-
लोचितंगृण्हन्मोहयत्यवशाःप्रजाः अनुरक्तइवाशेषगुणेषुगुणवर्जितः २२ विज्ञानमूर्तिर्विज्ञानशक्तिःसाक्ष्यगुणा
न्वितः अतःकामादिभिर्नित्यमविलिप्तोयथानभः २३ विंदंतिमुनयःकेचिज्जानंतिसनकादयः तद्भक्तानिर्मलात्मानः
सम्यक्जानंतिनित्यदा २४

त्वंचास्यनिवृत्तिमार्गविपरीतत्वेन गुणवर्जितोऽपिअशेषगुणेषु शत्रुवधकांतानुरागादिषु अनुरक्तइव तत्तद्व्यवहरन् अतएवमोहयति २२ कामाद्यलिप्तत्वमेव हेतुपूर्वंनिरूपयति विज्ञानेति स्वयंविज्ञानमूर्तिस्तद्घनः तथाविज्ञानरूपैवशक्तिर्यस्य तेनशक्तिसंसर्गेकृतोऽन्यथाभावोवारितः अतएवसर्वप्राणिनांशुभाशुभसाक्षीविशिष्टज्ञानशक्तित्वात् अगुणान्वितः गुणान्वितभिन्नः निर्गुणइतियावत् अतइतिस्पष्टं यथानभआकाशः पवनानीतमलेनालिप्तस्तद्वत् २३ नन्वेवंभूतोस्माभिर्नगृह्यतेकिंतत्राह विंदंतीतिकेचिदेवसनकादयोमुनयोजानंति श्रुतिवाक्येविंदंतिलभंते अपरोक्षतयापिसाक्षात्कुर्वंतिइतियावत् तत्किमन्येनजानंत्येवसर्वथानेत्याहतद्भक्ताइति ईदृशाःसम्यक्जानंत्येवेतिभावः २४

तत्र हेतुमाह भक्तेति जायतेज्ञानविषयोजायत इत्यर्थः २५ वप्रं प्राकारः २६ किलकिलाशब्दो वानराणां क्रोधभयादिकालिकः शब्दः २७ समापत्य गृहाच्चलित्वा २८ लक्ष्मणसामीप्यं गत्वा प्राप्य २९ प्रियवर्द्धनः प्रियाणां वृद्धिकरणशीलः ३० रौद्रमूर्त्तिना बालिवधकालिकमूर्त्तिना ३१

भक्तचित्तानुसारेण जायते भगवानजः लक्ष्मणोऽपि तदा गत्वा किष्किंधानगरांतिकम् २५ ज्याघोषमकरोत्तीव्रं भीषयन्सर्ववानरान् तं दृष्ट्वा प्राकृतास्तत्र वानरा वप्रमूर्द्धनि २६ चक्रुः किलकिलाशब्दं धृतपाषाणपादपाः तान्दृष्ट्वा क्रोधताम्राक्षो वानरान्लक्ष्मणस्तदा २७ निर्मूलान्कर्त्तुमुद्युक्तो धनुरानम्य वीर्यवान् ततः शीघ्रं समापत्य ज्ञात्वा लक्ष्मणमागतं २८ निवार्य वानरान्सर्वानंगदो मंत्रिसत्तमः गत्वा लक्ष्मणसामीप्यं प्रणनाम सदंडवत् २९ ततोंगदं परिष्वज्य लक्ष्मणः प्रियवर्धनः उवाच वत्स गच्छ त्वं पितृव्याय निवेदय ३० मामागतं राघवेण चोदितं रौद्रमूर्त्तिना तथेति त्वरितं गत्वा सुग्रीवायन्यवेदयत् ३१ लक्ष्मणः क्रोधताम्राक्षः पुरद्वारि बहिः स्थितः तच्छ्रुत्वातीव संत्रस्तः सुग्रीवो वानरेश्वरः ३२ आहूय मंत्रिणां श्रेष्ठं हनूमंतमथाब्रवीत् गच्छ त्वमंगदेनाशु लक्ष्मणं विनयान्वितः ३३ सांत्वयन्कोपितं वीरं शनैरानय मंदिरं प्रेषयित्वा हनूमंतं तारामाह कपीश्वरः ३४ त्वं गच्छ सांत्वयंती तं लक्ष्मणं मृदुभाषितैः शांतमंतःपुरं नीत्वा पश्चाद्दर्शय मेऽनघे ३५ भवत्विति ततस्तारा मध्यकक्षं समाविशत् हनूमानंगदेनैव सहितो लक्ष्मणांतिकं ३६

लक्ष्मणो बहिः स्थित इति न्यवेदय इत्यन्वयः ३२ लक्ष्मणं तन्निकटं ३३ कोपितं संजातकोपं सांत्वयन् क्षमावंतं कुर्वन् मंदिरमानय प्रापय ३४ मृदुभाषितैः सांत्वयंती लक्ष्मणं प्रतिगच्छ ततः शांतकोपं कृत्वा ततोंऽतःपुरं नीत्वा अनेनात्यंतमित्रताप्रदर्शनं मेमां दर्शय ३५ मध्यकक्षं स्त्रीणां संचारमर्यादास्थलं ३६

अशंकितमेहियतइदंभवद्गृहं ३७ राजदारादीन्दृष्ट्वेत्यनेन सेवकदारदर्शनेयथाराज्ञोनसंकोचस्तथाऽस्मद्राजदारदर्शनेतवसंकोचो
नोचितइतिभावः ३८ गृह्येत्यार्षं ३९ यूथपानांमहासौधान्गृहानित्यर्थः ४० ताराधिपाननाचंद्रमुखी ४१ आदौस्वस्यसेवकत्वाल्लक्ष्मणस्य
भगवदवतारत्वाच्चनत्वापश्चान्मित्रभावेनदेवरेत्युक्तिः त्वंसाधुभक्तवत्सलोऽतोभक्तेष्वीदृशः कोपोऽनुचितइतिभावः ४२ आकार्षीः

गत्वाननामशिरसाभक्त्यास्वागतमब्रवीत् एहिवीरमहाभागभवद्गृहमशंकितं ३७ प्रविश्यराजदारादीन्दृष्ट्वा
सुग्रीवमेवच यदाज्ञापयसेपश्चात्तत्सर्वंकरवाणिभो ३८ इत्युक्त्वालक्ष्मणंभक्त्याकरेगृह्यसमारुतिः आनयामा
सनगरमध्याद्राजगृहंप्रति ३९ पश्यंस्तत्रमहासौधान्यूथपानांसमंततः जगामभवनंराज्ञःसुरेंद्रभवनोपमं
४० मध्यकक्षेगतांतत्रताराताराधिपानना सर्वाभरणसंपन्नामदरक्तांतलोचना ४१ उवाचलक्ष्मणंनत्वास्मितपू
र्वाभिभाषिणी याहिदेवरभद्रंतेसाधुस्त्वंभक्तवत्सलः ४२ किमर्थंकोपमाकार्षीर्भक्तेभृत्येकपीश्वरे बहुकालम-
नाश्वासंदुःखमेवानुभूतवान् ४३ इदानींबहुदुःखौघाद्भवद्भिरभिरक्षितः भवत्प्रसादात्सुग्रीवःप्राप्तसौख्योम
हामतिः ४४ कामासक्तोरघुपतेःसेवार्थंनागतोहरिः आगमिष्यंतिहरयोनानादेशगताःप्रभो ४५ प्रेषितादश
साहस्राहरयोरघुसत्तम आनेतुंवानरान्दिग्भ्योमहापर्वतसन्निभान् ४६ सुग्रीवःस्वयमागत्यसर्ववानरयूथपैः
वधयिष्यतिदैत्यौघान्रावणंचहनिष्यति ४७

अतिशयेनकृतवान् अनाश्वासंनिरंतरमित्यर्थः ४३ बहुदुःखौघाद्वालिनःप्राप्यमाणात् ४४ यतःप्राप्तसौख्योऽतःकामासक्तोपिसेवार्थं
नागतइतिनअपित्वागतएवकाकुरत्र कथमागतस्तत्राह आगमिष्यंतीति ४५ एवंचैवमुद्यमकरणात्सेवांकृतवानेवेतिभावः ४६ ४७

रामभ्रातृत्वात्त्वयैवसहितो वानरपुंगवोऽद्यैवगंता रामसमीपमितिशेषः अंतर्भवनस्यमध्ये ४८ तेसहैवनयस्वतेनैव सहनयेत्यर्थः तारावच
नेनातिमधुरेणललितेनकृशक्रोधः ४९ यत्रसुग्रीवः स्थितस्तदंतः पुरंजगाम ५० अत्यर्थंअतिशयेनातिभीतवदुत्पपातपर्यंकादितिशेषः मद

त्वयैवसहितोद्यैवगंतावानरपुंगवः पश्यांतर्भवनंतत्र पुत्रदारसुहृद्वृतं ४८ दृष्ट्वासुग्रीवमभयंदत्वानयसहैवते
तारायावचनंश्रुत्वाकृशक्रोधोथलक्ष्मणः ४९ जगामांतःपुरंयत्रसुग्रीवोवानरेश्वरः रुमामालिंग्यसुग्रीवःपर्यंकेपर्य
वस्थितः ५० दृष्ट्वालक्ष्मणमत्यर्थमुत्पपातातिभीतवत् तंदृष्ट्वालक्ष्मणःक्रुद्धोमदविह्वलितेक्षणं ५१ सुग्रीवमाहदु
र्वृत्तविस्मृतोसिरघूत्तमं वालीयेनहतोवीरःसबाणोऽद्यप्रतीक्षते ५२ त्वमेववालिनोमार्गंगमिष्यसिमयाहतः एव
मत्यंतपरुषंवदंतंलक्ष्मणंतदा ५३ उवाचहनुमान्वीरःकथमेवंप्रभाषसे त्वत्तोधिकतरोरामेभक्तोयंवानराधिपः
५४ रामकार्यार्थमनिशंजागर्तिननुविस्मृतः आगताःपरितःपश्यवानराःकोटिशःप्रभो ५५ गमिष्यंत्यचिरेणैव
सीतायाःपरिमार्गणं साधयिष्यतिसुग्रीवोरामकार्यमशेषतः ५६ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंसौमित्रिर्लज्जितोभवत्
सुग्रीवोप्यर्घ्यपाद्याद्यैर्लक्ष्मणंसंप्रपूजयत् ५७ आलिंग्यप्राहरामस्यदासोहंतेनरक्षितः रामःस्वतेजसालोकान्क्ष
णार्द्धेनैवजेष्यति ५८ सहायमात्रमेवाहंवानरैःसहितःप्रभो सौमित्रिरपिसुग्रीवंप्राहकिंचिन्मयोदितं ५९ त
त्क्षमस्वमहाभागप्रणयाद्भाषितंमया गच्छामोद्यैवसुग्रीवरामस्तिष्ठतिकानने ६०

विह्वलितेक्षणं मदविकलनेत्रं ५१ प्रतीक्षते
त्वांहंतुमितिशेषः ५२ ५३ ५४ जागर्तिउद्यमवान्भवति अस्मिन्नेवसमयेआकारणार्थंगताः वानराः सेनांकर्षंतआगताइत्याह आगताइति
५५ परिमार्गणंकर्तुमितिशेषः ५६ ५७ ५८ यत्किंचिन्मयोदितंतत्क्षमस्वेत्यन्वयः ५९ प्रणयात् प्रणयकोपात् ६० ७ ७

६१ ६२ ६३ इतिश्रीमत्सकल॰ सेतौकिष्किंधाकांडेपंचमःसर्गः ५ दृष्ट्वेति चैलंचजीर्णवासोऽजिनंच १ स्मितेनचारुसुंदरंमुखांबुजंयस्य

एकएवातिदुःखार्त्तोजानकीविरहात्प्रभुः तथेतिरथमारुह्यलक्ष्मणेनसमन्वितः ६१ वानरैःसहितोराजाराममभि
वान्वपद्यत ६२ भेरीमृदंगैर्बहुभिऋक्षवानरैः श्वेतातपत्रैर्व्यजनैश्चशोभितः नीलांगदाद्यैर्हनुमत्प्रधानैःसमावृतोराघ
वमभ्यगाद्धरिः ६३ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेकि॰ उमामहेश्वरसंवादेपंचमःसर्गः ५ श्रीमहादेवउवाच दृष्ट्वा
रामंसमासीनंगुहाद्वारिशिलातले चैलाजिनधरंश्यामंजटामौलिविराजितं १ विशालनयनंशांतंस्मितचारुमुखांबु
जं सीताविरहसंतप्तंपश्यंतंमृगपक्षिणः २ रथाद्दूरात्समुत्पत्यवेगात्सुग्रीवलक्ष्मणौ रामस्यपादयोरग्रेपेततुर्भक्ति
संयुतौ ३ रामःसुग्रीवमालिंग्यपृष्ट्वानामयमंतिके स्थापयित्वायथान्यायंपूजयामासधर्मवित् ४ ततोऽब्रवीद्रघुश्रे
ष्ठंसुग्रीवोभक्तिनम्रधीः देवपश्यसमायांतींवानराणांमहाचमूं ५ कुलाचलाद्रिसंभूतामेरुमंदरसन्निभाः ना
नाद्वीपसरिच्छैलवासिनःपर्वतोपमाः ६ असंख्याताःसमायांतिहरयःकामरूपिणः सर्वेदेवांशसंभूताःसर्वेयुद्ध
विशारदाः ७ अत्रकेचिद्गजबलाःकेचिद्दशगजोपमाः गजायुतबलाःकेचिदन्येऽमितबलाःप्रभो ८ केचिदं
जनकूटाभाःकेचित्कनकसन्निभाः केचिद्रक्तांतवदनादीर्घवालास्तथापरे ९ शुद्धस्फटिकसंकाशाःकेचिद्रा
क्षससन्निभाः गर्जंतःपरितोयांतिवानरायुद्धकांक्षिणः १० त्वदाज्ञाकारिणःसर्वेफलमूलाशनाःप्रभो ऋक्षाणा
मधिपोवीरोजांबवान्नामबुद्धिमान् ११

तं २ ३ अनामयमारोग्यं अंतिकेस्वसमीपे ४ ५ कुलाचला
हिमालयादयःसप्तपर्वताः ६ ७ अमितबलाइतिच्छेदः ८ ९ १० ११ ६२ ६३

कोटिभल्लूकवृंदपः कोटीतिवृंदविशेषणं १२ १३ १४ १५ प्रत्येकतः सार्वविभक्तिकस्तसिः एकैक इत्यर्थः १६ १७ १८ १९ का
र्येगौरवंजानासि अतोयस्यांदिशियेयोग्यास्तांस्तत्रनियुंक्ष्वेत्यर्थः २० २१ २२ अत्यर्थमतिशयेनमहाबलान्ज्ञातान्प्रयत्नेनतानेवप्रेष

एषमेमंत्रिणांश्रेष्ठःकोटिभल्लूकवृंदपः हनूमानेषविख्यातोमहासत्वपराक्रमः १२ वायुपुत्रोऽतितेजस्वीमंत्रीबु
द्धिमतांवरः नलोनीलश्चगवयोगवाक्षोगंधमादनः १३ शरभोमैंदश्चैवगजःपनसएवञ्च बलीमुखोदधिमु
खःसुषेणस्तारएवञ्च १४ केसरीचमहासत्त्वःपिताहनुमतोबली एतेमेयूथपारामप्राधान्येनमयोदिताः १५ महात्मा
नोमहावीर्याःशक्रतुल्यपराक्रमाः एकेप्रत्येकतःकोटिकोटिवानरयूथपाः १६ तवाज्ञाकारिणःसर्वेसर्वेदेवांशसंभ-
वाः एषवालिसुतःश्रीमानंगदोनामविश्रुतः १७ वालितुल्यबलोवीरोराक्षसानांबलांतकः एतेचान्येचबहवस्त्व
दर्थेत्यक्तजीविताः १८ योद्धारःपर्वताग्रैश्चनिपुणाःशत्रुपातने आज्ञापयरघुश्रेष्ठसर्वेतेवशवर्तिनः १९ रामःसु
ग्रीवमालिंग्यहर्षपूर्णाश्रुलोचनः प्राहसुग्रीवजानासिसर्वत्वंकार्यगौरवं २० मार्गणार्थेहिजानक्यानियुंक्ष्व यदिरोचते
श्रुत्वारामस्यवचनंसुग्रीवःप्रीतमानसः २१ प्रेषयामासबलिनोवानरान्वानरर्षभः दिक्षुसर्वासुविविधान्वा
नरान्प्रेष्यसत्वरं २२ दक्षिणांदिशमत्यर्थंप्रयत्नेनमहाबलान् युवराजंजांबवंतंहनूमंतंमहाबलं २३ नलंसुषेणं-
शरभंमैंदंद्विविदमेवच प्रेषयामाससुग्रीवोवचनंचेदमब्रवीत् २४ विचिन्वंतुप्रयत्नेनभवंतोजानकींशुभां मासादर्वा
ङ्निवर्तध्वंमच्छासनपुरःसराः २५

यामासेत्यन्वयः तानेवाह युवराजमिति २३ २४ मच्छासनपुरःसराः मच्छासनं
पुरःसरमग्रेयेषांतादृशाः अनेनमच्छासनंनविस्मर्तव्यमितिसूचितं २५ छ छ छ

प्राणांतिकं प्राणांतसंबंधिनं तत्संपादकमिति यावत् अध्यात्मादित्वादञ् २६ श्रीरामंनत्वातत्पार्श्वेउपविवेशेत्यन्वयः २७ मेममां
गुलीयकं गृहाणेतिशेषः हिः पादपूरणे २८ ननुअंगदादीन्विहायमह्यमेवकिमर्थंदीयतेतत्राह अस्मिन्निति सत्त्वंबलंबुद्धिंच २९

सीतामदृष्ट्वायदिवोमासादूर्ध्वंदिनंभवेत् तदाप्राणांतिकंदंडंमत्तःप्राप्स्यथवानराः २६ इतिप्रस्थाप्यसुग्रीवोवान
रान्भीमविक्रमान् रामस्यपार्श्वेश्रीरामंनत्वाचोपविवेशसः २७ गच्छंतंमारुतिंदृष्ट्वारामोवचनमब्रवीत् अभिज्ञा
नार्थमेतन्मेह्यंगुलीयकमुत्तमं २८ मन्नामाक्षरसंयुक्तंसीतायैदीयतांरहः अस्मिन्कार्येप्रमाणंहित्वमेवकपिसत्त
म २९ जानामिसत्त्वंतेसर्वंगच्छपंथाःशुभस्तव २९ एवंकपीनांराज्ञातेविसृष्टाःपरिमार्गणे सीतायाअंगदमु
खाबभ्रमुस्तत्रतत्रह ३० भ्रमंतोविंध्यगहनेददृशुःपर्वतोपमं राक्षसंभीषणाकारंभक्षयंतंमृगान्गजान्
३१ रावणोयमितिज्ञात्वाकेचिद्वानरपुंगवाः जघ्नुःकिलकिलाशब्दंमुंचंतोमुष्टिभिःक्षणात् ३२ नायंरावणइ
त्युक्त्वाययुरन्यन्महद्वनं तृषार्ताःसलिलंतत्रनाविंदन्हरिपुंगवाः ३३ विभ्रमंतोमहारण्येशुष्ककंठोष्ठतालुकाः
ददृशुर्गह्वरंतत्रतृणगुल्मावृतंमहत् ३४ आर्द्रपक्षान्क्रौंचहंसान्निःसृतान्ददृशुस्ततः अत्रास्तेसलिलंनूनंप्र
विशामोमहागुहां ३५ इत्युक्त्वाहनुमानग्रेप्रविवेशतमन्वयुः सर्वेपरस्परंधृत्वाबाहून्बाहुभिरुत्सुकाः ३६

परिमार्गणेतन्निमित्तमित्यर्थः ३० ३१ किलकिलाशब्दंमुंचंतोमुष्टिभिः क्षणाज्जघ्नुः राक्षसमितिशेषः ३२ नायमितिसुकरवध
त्वादितिभावः ३३ शुष्कंकंठोष्ठतालुकंयेषांते ३४ ततःगह्वरात् ३५ उत्सुकाः जलविषयोत्कंठावंतइत्यर्थः परस्परंबाहुभिर्बाहून्
धृत्वासर्वेहनूमंतमन्वयुः ३६ छ छ छ छ छ

महद्दूरं बहुदूरमित्यर्थः मणिनिभतोयान् मणितुल्यनिर्मलजलान् कल्पद्रुमोपमानितिउत्तरान्वयि ३७ मधुद्रोणसमन्वितान् द्रोण-परिमितमधुयुतान् गृहान् गृहाणि अर्धर्चादिः ३८ अतएवविस्मितालब्धाश्चर्याः ३९ योगमास्थितांचित्तवृत्तिनिरोधजसिद्धिंप्राप्तां ४०

अंधकारेमहद्दूरंगत्वाऽपश्यन्कपीश्वराः जलाशयान्मणिनिभतोयान्कल्पद्रुमोपमान् ३७ वृक्षान्पक्वफलैर्नम्रान्मधुद्रोणसमन्वितान् गृहान्सर्वगुणोपेतान्मणिवस्त्रादिपूरितान् ३८ दिव्यभक्षान्नसहितान्मानुषैःपरिवर्जितान् विस्मितास्तत्रभवनेदिव्येकनकविष्टरे ३९ प्रभयादीप्यमानांतुददृशुःस्त्रियमेकलां ध्यायंतींचीरवसनांयोगिनींयोगमास्थिताम् ४० प्रणेमुस्तांमहाभागांभक्त्याभीत्याचवानराः दृष्ट्वातान्वानरान्देवीप्राहयूयंकिमागताः ४१ कुतोवाकस्यदूतावामत्स्थानंकिंप्रधर्षथ तच्छ्रुत्वाहनुमानाहशृणुवक्ष्यामिदेविते ४२ अयोध्याधिपतिःश्रीमान्राजादशरथःप्रभुः तस्यपुत्रोमहाभागोज्येष्ठोरामइतिश्रुतः ४३ पितुराज्ञांपुरस्कृत्यसभार्यःसानुजोवनं गतस्तत्रहृताभार्यातस्यसाध्वीदुरात्मना ४४ रावणेनततोरामःसुग्रीवंसानुजोययौ सुग्रीवोमित्रभावेनरामस्यप्रियवल्लभां ४५ मृगयध्वमितिप्राहततोवयमुपागताः ततोवनंविचिन्वंतोजानकींजलकांक्षिणः ४६ प्रविष्टागह्वरंघोरंदैवादत्रसमागताः त्वंवाकिमर्थमत्रासिकावात्वंवदनःशुभे ४७ योगिनीचतथादृष्ट्वावानरान्प्राहहृष्टधीः यथेष्टंफलमूलानिजग्ध्वापीत्वामृतंपयः ४८ आगच्छततोवक्ष्येममवृत्तांतमादितः तथेतिभुक्त्वापीत्वाचहृष्टास्तेसर्ववानराः ४९

भक्तिर्भीतिर्योगिनीविषये किंकिमर्थमागताः ४१ कुतआगताइतिशेषः मत्स्थानंकिं प्रधर्षथ किमितिबलात्प्रविष्टाः ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ तथादृष्ट्वास्कन्दद्युतान्दृष्ट्वा ४८ ४९

५० ५१ प्रददौहेमयाइतिशेषः ५२ दिव्यगंधर्वौदिव्याख्योगंधर्वस्तस्यकन्या ५४ ५५ तान्वानरान् रामंगत्वा तत्समीपंगत्वा–
स्कृत्यार्थाद्राममेव ५६ यातासिलुटिरूपम् इतःपूर्वोक्तहेमानियोगात् अस्माद्देशाच्च ५७ वेगात् वेगादिवक्षणेनैवेत्यर्थःपूर्वस्थितंवनंगताः ५८

देव्याःसमीपंगत्वाते बद्धांजलिपुटाःस्थिताः ततःप्राहहनूमंतंयोगिनीदिव्यदर्शना ५० हेमानामपुरादिव्यरूपिणीवि
श्वकर्मणः पुत्रीमहेशंनित्येनतोषयामासभामिनी ५१ तुष्टोमहेशःप्रददाविदंदिव्यपुरंमहत् अत्रस्थितासासुदतीवर्षाणा
मयुतायुतं ५२ तस्याअहंसखीविष्णुतत्परामोक्षकांक्षिणी नाम्नास्वयंप्रभादिव्यगंधर्वतनयापुरा ५३ गच्छंतीब्रह्मलो
कंसामामाहेदंतपश्चर अत्रैवनिवसंतीत्वंसर्वप्राणिविवर्जिते ५४ त्रेतायुगेदाशरथिर्भूत्वानारायणोव्ययः भूभारहर
णार्थायविचरिष्यतिकानने ५५ मार्गंतोवानरास्तस्यभार्यामायांतितेगुहां पूजयित्वाथतान्गत्वारामंस्तुत्वाप्रयत्नतः ५६
यातासिभवनंविष्णोर्योगिगम्यंसनातनं इतोहंगंतुमिच्छामिरामंद्रष्टुंत्वरान्विता ५७ यूयंपिदध्वमक्षीणिगमिष्यथब–
हिर्गुहां तथैवचक्रुस्तेवेगाद्गताःपूर्वस्थितंवनं ५८ सापित्यक्त्वागुहांशीघ्रंययौराघवसन्निधिं तत्ररामंससुग्रीवंलक्ष्म
णंचददर्शह ५९ कृत्वाप्रदक्षिणंरामंप्रणम्यबहुशःसुधीः आहगद्गदयावाचारोमांचिततनूरुहा ६० दासीतवाहं
राजेंद्रदर्शनार्थमिहागता बहुवर्षसहस्राणितप्तंमेदुश्चरंतपः ६१ गुहायांदर्शनार्थंतेफलितंमेद्यतत्तपः अद्याहंत्वांन
मस्यामिमायायाःपरतःस्थितं ६२ सर्वभूतेष्वलक्ष्यंतंबहिरंतरवस्थितं योगमायाजवनिकाच्छन्नोमानुषविग्रहः ६३ ५९ रोमां

चिततनूरुहाजातरोमांचतनूरुहा ६० ६१ मायायाःपरतःस्थितंतदनधीनं ६२ विवर्तोपादानतयांतर्यामितयाचसर्वभूतानांबहिरंतरवस्थितमपितैरल
क्ष्यंजवनिकानटानांवेषग्रहणस्थानावरणंपटनिर्मितं नटाश्चतत्रप्रविष्टास्तयाछन्नाभवंतितद्वद्योगमाययात्वंछन्नोगुप्तःकृतःसन् अज्ञानदृशांतैरित्यर्थः ६३

नलक्ष्यसेरूपधृक् तत्तद्रामादिरूपधृक् शैलूषोनटइव सयदारामादिवेषंकृत्वारामाद्यनुकरणंकरोतितद्राम इत्येवगृह्यतेनतुपूर्वदृष्टोऽपि
तद्रूपेणतद्वत् ६४ भागवतानांभगवद्भक्तीच्छावतां एवंभूतेरूपेभक्तिरूपोयोगस्तद्वांछयात्वमवतीर्णोऽसितादृशंत्वांस्त्रीशरीरत्वात्तामसीअहं
कथंजानामि अथयोग्यतासत्त्वेतज्ज्ञानापेक्षाभेनास्तीत्याह लोकेइति तवनत्त्वंचिदानंदादिरूपं ६५ स्वापेक्ष्यमर्थमाह ममैतदिति मोक्षदर्शनं मोक्षो
पायदर्शकंपादयुगुलंतेत्वयादर्शितं अतोऽन्याकांक्षाभेनास्तीत्यर्थः ६६ तदेवविशिनष्टि अदर्शनमिति भवार्णानां भवार्णवानामित्यर्थः वर्णलोप आर्षः स-
न्मार्गस्तत्त्वज्ञानोपायः धनादिगर्वगर्वितोजनः अकिंचनानांत्यक्तसर्वविषयाणां धनभूतंदरिद्रस्यधनमिवेच्छाविषयंत्वां अभिधातुं वार्तालापंकर्तुंचन ना-

नलक्ष्यसेज्ञानदृशांशैलूषइवरूपधृक् महाभागवतानांत्वंभक्तियोगविधित्सया ६४ अवतीर्णोऽसिभगवन्कथंजा
नामितामसी लोकेजानातुयःकश्चित्तवतत्त्वंरघूत्तम ६५ ममैतद्देवरूपंतेसदाभातुहृदालये रामतेपादयुगुलंदर्शि
तंमोक्षदर्शनं ६६ अदर्शनंभवार्णानांसन्मार्गपरिदर्शनं धनपुत्रकलत्रादिविभूतिपरिदर्पितः ६७ अकिंचनधनंत्वाद्य
नाभिधातुंजनोर्हति ६७ निवृत्तगुणमार्गायनिष्किंचनधनायते ६८ नमःस्वात्माभिरामायनिर्गुणायगुणात्मने का
लरूपिणमीशानमादिमध्यांतवर्जितं ६९ समंचरंतंसर्वत्रमन्येत्वांपुरुषंपरं देवतेचेष्टितंकश्चिन्नवेदनृविडंबनं ७०

र्हति तथापिस्तौमीतिशेषः ६७ निवृत्तोगुणमार्गः प्रवृत्तिमार्गरूपः संसारः स्वतएवयस्मात्तस्मै ६८ स्वात्मन्येवचिदानंदरूपेऽभिरमतेतस्मै
अतएवनिर्गुणाय गुणानांविषयाणामपिविवर्तोपादानत्वात्तदात्मने कालरूपिणंतेनसर्वसंहर्तृत्वं ईशानत्वेनजगत्स्रष्टृत्व तत्पालकत्वेउक्ते
सर्वस्रष्टृत्वादेवंतस्यादिमध्यांतवर्जितत्वं मध्यस्याद्यंतसापेक्षत्वात्तस्याप्यभावः ६९ समंचरंतंअंतर्यामितयेत्यर्थः नृविडंबनं मनुष्यव्य
वहारानुकरणरूपंअनुकरणमेतदितिकश्चिन्नवेद ७० छ छ छ छ छ

समत्वा देवाह नतेइत्यादि परोभिन्नः सर्वरूपत्वात्तवेतिभावः यद्वादयितद्वेष्याभ्यां परउदासीनः तथाविधं शत्रुमित्रोदासीनवंतं यथा
रावणः शत्रुर्बिभीषणोमित्रं अन्येउदासीनाइति ७१ अजस्यसर्वकारणत्वात्स्वकारणहीनस्य अकर्तुः कर्तृत्वादिधर्महीनस्य अपरिणामित्वा
दितिभावः ईशस्यसन्निधानमात्रेणसर्वनियंतुः तिर्यङ्नरादिषु तिर्यंचोमत्स्यादयः तेषुमनुष्येषुचयज्जन्मकर्मादि तत्तदत्यंत विडंबनं अनुकर
णंतत्तजातेरितिशेषः नतुवास्तवमितिभावः ७२ तत्रभक्तानावतारप्रयोजनमाहत्वामिति अक्षरमपिलोकानां स्वकथाश्रवणजसिद्धिमाह

नतेऽस्तिकश्चिद्दयितोद्वेष्योवापरएवच त्वन्मायापिहितात्मानस्त्वांपश्यंतितथाविधं ७१ अजस्याकर्तुरीशस्य
देवतिर्यङ्नरादिषु जन्मकर्मादिकंयद्यत्तदत्यंतविडंबनं ७२ त्वामाहुरक्षरंजातंकथाश्रवणसिद्धये केचित्कोसलरा
जस्यतपसःफलसिद्धये ७३ कौसल्ययाप्रार्थ्यमानंजातमाहुःपरेजनाः दुष्टराक्षसभूभारहरणायार्थितोविभुः
७४ ब्रह्मणानररूपेणजातोऽयमितिकेचन शृण्वंतिगायंतिचयेकथास्तेरघुनंदन ७५ पश्यंतीतवपादा
ब्जंभवार्णवसुतारणं त्वन्मायागुणबद्धाहंव्यतिरिक्तंगुणाश्रयं ७६

येजातमाहुः केचित्कोसलराजस्य ७३ ७४ ब्र
ह्मणाप्रार्थितोनररूपेणजातइत्यन्वयः आद्यप्रयोजनस्यैवमुख्यत्वंप्रतिपादयितुंतच्छ्रवणादिजांसिद्धिमाह शृण्वंतीत्यादिना ७५
पश्यंतीति तेत्वत्पादाब्जंपश्यंतीत्यन्वयः त्वत्पादाब्जदर्शनमेव तच्छ्रवणजामुख्यासिद्धिरित्यर्थः त्वत्पादाब्जशब्देनमुख्यंचिदानं
दात्मकंत्वत्स्वरूपमेवविवक्षितमित्याह त्वन्मायेतित्वन्मायागुणैः सत्वरजस्तमोभिर्बद्धायेऽहमः अहंकारविशिष्टास्तेभ्योव्यतिरिक्ते
तद्दोषास्पृष्टं गुणानामाश्रयंप्रवर्तकंयद्रूपंतद्दर्शनमेवतज्जन्यासिद्धिरित्यर्थः ७६ ७ ७ ७

अविषयंवाङ्मनोविषयंस्त्वांस्तोतुंचकथंजानीयांप्रवृत्ताभवेयं तज्ज्ञानंदुर्लभमेवस्तोतुमपिनसामर्थ्यमितिभावः एवंचस्तुतेर
शक्यत्वात्केवलंप्रणाममेवकरोमीत्याह नमस्यामीति ७७ प्रसन्नः सन्प्रणतानामघस्यपापस्यहर्ता ७८ निश्चलांभक्तिंदेहीत्यन्वयः
७९ प्राकृतेषुत्वद्भक्तिहीनेषुसंसारसक्तेष्वितियावत् ८० मेमानसंवक्ष्यमाणगुणविशिष्टरूपंस्मरतु पीतवाससंभांतमितिपुं

कथंत्वांदेवजानीयांस्तोतुंवाविषयंविभुं नमस्यामिरघुश्रेष्ठंबाणासनशरान्वितं लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासुग्रीवा
दिभिरन्वितं ७७ एवंस्तुतोरघुश्रेष्ठःप्रसन्नःप्रणताघहृत् उवाचयोगिनींभक्तांकिंतेमनसिकांक्षितं ७८ सामा
हराघवंभक्त्याभक्तिंतेभक्तवत्सल यत्रकुत्रापिजातायानिश्चलांदेहिमेप्रभो ७९ त्वद्भक्तेषुसदासंगोभूयान्मेप्रा
कृतेषुन जिह्वामेरामरामेतिभक्त्यावदतुसर्वदा ८० मानसंश्यामलंरूपंसीतालक्ष्मणसंयुतं धनुर्बाणधरं
पीतवाससंकुमुदोज्ज्वलं ८१ अंगदैर्नूपुरैर्मुक्ताहारैःकौस्तुभकुंडलैः भांतंस्मरतुमेरामवरंनान्यंवृणेप्रभो
८२ श्रीरामउवाच भवत्वेवंमहाभागेगच्छत्वंबदरीवनं तत्रैवमांस्मरंतीत्वंत्यक्त्वेदंभूतपंचकं मामेव
परमात्मानमचिरात्प्रतिपद्यसे ८३ श्रुत्वारघूत्तमवचोमृतसारकल्पंगत्वातदैवबदरीतरुखंडजुष्टं तीर्थंतदार
घुपतिंमनसास्मरंतीत्यक्त्वाकलेवरमवापपरंपदंसा ८४ इतिश्रीमदध्या० किष्किंधाकांडेषष्ठःसर्गः ६

स्तवमार्षं ८१ ८२ बदरीवनंबदरिकाश्रमं इदंभूतपंचकं भूतपंचकात्मकमिमंदेहमित्यर्थः ८३ परमात्मानंमांप्रतिपद्यसे वर्तमानसामी
प्येलट् अनेनस्वसायुज्यरूपामुक्तिस्तपःपूर्वकंतत्रदेहत्यागेनदर्शिता तरुखंडंतरुसमूहः ८४ इतिश्री० किष्किं० षष्ठःसर्गः ६

अथतत्रेति विमुह्यंतः सीतालाभाभावादितिशेषः सीतामार्गणेन तत्रमासक्लेशेन कर्शिताः कृशत्वंप्राप्ताः १ मासोगतः सुग्रीवाज्ञ
सकालादधिकः कालोगतइत्यर्थः २ राजशासनं मासांतः सीतान्वेषणरूपं ३ मिषात् रामकार्याकरणरूपात् ४ तदेवाह इदानीमिति

श्रीमहादेवउवाच अथतत्रसमासीनावृक्षखंडेषुवानराः चिंतयंतोविमुह्यंतः सीतामार्गणकर्शिताः १ तत्रोवा
चांगदः कांश्चिद्धारवान् वानरर्षभः भ्रमतांगव्हरेस्माकं मासोनूनंगतोऽभवत् २ सीतानाधिगतास्माभिर्नकृतं
राजशासनं यदिगच्छामकिष्किंधांसुग्रीवोऽस्मान्हनिष्यति ३ विशेषतः शत्रुसुतंमांमिषान्निहनिष्यति मयि
तस्यकुतः प्रीतिरहंरामेणरक्षितः ४ इदानींरामकार्यमेनकृतंतन्मिषंभवेत् तस्यमद्धननेनूनंसुग्रीवस्यदु
रात्मनः ५ मातृकल्पांभ्रातृभार्यांपापात्मानुभवत्यसौ नगच्छेयमतः पार्श्वंतस्यवानरपुंगवाः ६ त्यक्ष्या
मिजीवितंचात्रयेनकेनापिमृत्युना इत्यश्रुनयनंकेचिद्दृष्ट्वावानरपुंगवाः ७ व्यथिताः साश्रुनयनायुवरा
जमथाब्रुवन् ८ किमर्थंतवशोकोत्रवयंतेप्राणरक्षकाः भवामोनिवसामोऽत्रगुहायांभयवर्जिताः ९ सर्व
सौभाग्यसहितंपुरंदेवपुरोपमं शनैः परस्परंवाक्यंवदतांमारुतात्मजः १०

५ नन्वेवमकृत्यं त्वद्वधरूपंसुग्रीवः कथंकुर्यात्तत्राह मातृकल्पामिति ज्येष्ठभ्रातृपत्नीत्वात्तस्यकार्यविचारोनेतिभावः एषोक्तिर्बाल
भावेन मृतेभर्तरित्रैवर्णिकव्यतिरिक्तस्त्रियाअन्योपगमस्यादूषणात् ६ येनकेनापिउद्बंधनादिप्रकारेण ७ ८ वयंतेप्राणरक्षकाभवा
मः तदुपायमाहुः अत्रगुहायांवसामइति ९ शनैः परस्परमेवंवदतांवाक्यंश्रुत्वाइत्यन्वयः १० ५ ५

किमर्थंविचार्यते सुग्रीवतोवधादिकमितिशेषः अयमितरवानरोक्तोदुर्विचारोगुहावासरूपस्तुसर्वथानयुज्यते ११ नत्रसुग्रीवतोभयं वारयति राज्ञइति तारापुत्रइत्यनेनतारायामतिप्रीतेस्त्वयिनतथाव्यवहारसंभावनापीतिभावः रामादपिनभयमित्याह रामस्येति १२ सीतालाभोऽपिभाव्येवेत्याह अहमिति अतोहेवत्सनान्यंविचारंनविचारय १३ वानरीयांगुहावासोक्तिंदूषयति गुहेतिनिर्भेद्यो ऽभेद्यः—

श्रुत्वांगदंसमालिंग्यप्रोवाचनयकोविदः विचार्यतेकिमर्थंतेदुर्विचारोनयुज्यते ११ राज्ञोऽत्यंतप्रियस्त्वंहितारापुत्रोतिवल्लभः रामस्यलक्ष्मणात्प्रीतिस्त्वयिनित्यंप्रवर्द्धते १२ अतोनराघवाद्भीतिस्तवराज्ञोविशेषतः अहंतवहितेसक्तोवत्सनान्यंविचारय १३ गुहावासश्चनिर्भेद्यइत्युक्तंवानरैस्तुयत् तदेतद्रामबाणानामभेद्यंकिंजगत्त्रये १४ येत्वांदुर्बोधयंत्येतेवानरावानरर्षभ पुत्रदारादिकंत्यक्त्वाकथंस्थास्यंतितेत्वया १५ अन्यद्गुह्यतमंवक्ष्येरहस्यं शृणुमेसुत रामोनमानुषोदेवःसाक्षान्नारायणोव्ययः १६ सीताभगवतीमायाजनसंमोहकारिणी लक्ष्मणोभुवनाधारःसाक्षाच्छेषःफणीश्वरः १७ ब्रह्मणाप्रार्थिताःसर्वेरक्षोगणविनाशने मायामानुषभावेनजातालोकैकरक्षकाः १८ वयंचपार्षदाःसर्वेविष्णोर्वैकुंठवासिनः मनुष्यभावमापन्नेस्वेच्छयापरमात्मनि १९

तदेतदयुक्तमितिशेषः यतोजगत्त्रयेरामबाणानामभेद्यंकिंचिन्नकिमपीत्यर्थः तेनात्रवासेमहद्रामभयमितिभावः १४ यदेतैर्वानरैरुक्तंवयंतेप्राणरक्षकाइति तदपिमिथ्येत्याह येत्वामिति १५ १६ १७ रक्षोगणविनाशनेतन्निमित्तंप्रार्थिताइत्यन्वयः मायामानुषभावेनेति नतेषांवास्तवंमनुष्यत्वंकिंतुमाययैवेतिभावः १८ १९ ७ ७ ७

नन्वेवं वानररूपमस्माकं किमर्थं तत्राह तस्यैवमाययेति २० २१ २२ दक्षिणांबुधेस्तीरे महेंद्राख्यगिरेः पादं प्रत्यंतपर्वतमाययुरि
त्यन्वयः २३ भयवर्द्धनं दर्शनमात्रेण भयवृद्धिकरं किंकुर्म इतिवादिनः वदनशीलाः संतः उदधेस्तीरे निषेदुरथ मंत्रयामासुरित्य-

वयंवानररूपेणजातास्तस्यैवमायया वयंतुतपसापूर्वमाराध्यजगतांपतिं २० तेनैवानुगृहीताःस्मःपार्षदत्व
मुपागताः इदानीमपितस्यैवसेवांकृत्वैवमायया २१ पुनर्वैकुंठमासाद्यसुखंस्थास्यामहेवयं इत्यंगदमथा-
श्वास्यगताविंध्यंमहाचलं २२ विचिन्वंतोथशनकैर्जानकींदक्षिणांबुधेः तीरेमहेंद्राख्यगिरेःपवित्रंपादमाययुः
२३ दृष्ट्वासमुद्रंदुष्पारमगाधंभयवर्द्धनं वानराभयसंत्रस्ताःकिंकुर्मइतिवादिनः २४ निषेदुरुदधेस्तीरेसर्वेचिं
तासमन्विताः मंत्रयामासुरन्योन्यमंगदाद्यामहाबलाः २५ भ्रमतामेवनोमासोगतोत्रैवगुहांतरे नदृष्टोराव-
णोवाद्यसीतावाजनकात्मजा २६ सुग्रीवस्तीक्ष्णदंडोस्मान्निहंत्येवनसंशयः सुग्रीववधतोऽस्माकंश्रेयःप्रायो
पवेशनं २७ इतिनिश्चित्यतत्रैवदर्भानास्तीर्यसर्वतः उपाविविशुस्तेसर्वेमरणेकृतनिश्चयाः २८ एतस्मिन्नंतरेतत्र
महेंद्राद्रिगुहांतरात् निर्गत्यशनकैरागाद्गृध्रःपर्वतसन्निभः २९ दृष्ट्वाप्रायोपवेशेनस्थितान्वानरपुंगवान्
उवाचशनकैर्गृध्रःप्राप्तोभक्षोद्यमेबहुः ३० एकैकशःक्रमात्सर्वान्भक्षयामिदिनेदिने श्रुत्वातद्गृध्रवचनंवान
राभीतमानसाः ३१

न्वयः २४ २५ गुहांतरे गुहामध्ये वाशब्दावप्यर्थौ २६ सुग्रीववधतः सुग्रीवात्प्राप्स्यमानवधतः
प्रायोपवेशनं तत्प्राप्त्युपायाभावेऽनशनेन मरणसंकल्पः २७ उपाविविशुरित्यत्र गुणआर्षः २८ २९ बहुः विपुलो बहुसंख्यश्च ३० ३१

किंचित्किंचिदपीत्यर्थः हरीश्वरा इत्यंगदहनूमदादीन्संबोध्येतरवानरवाक्यं ३२ सुग्रीवहितंजानकीसमाचारोस्त्यारामसंतोषरूपं आ
त्मनोहितंतथासुग्रीवतोषरूपं अनेनगृध्रेणवृथावधंनाशंप्राप्ताःप्रापिताः यमसादनंयमगृहं गच्छामः वर्तमानसामीप्येलट् ३३ योगिना

भक्षयिष्यतिनःसर्वानसौगृध्रोनसंशयः रामकार्यंचनास्माभिःकृतंकिंचिद्धरीश्वराः ३२ सुग्रीवस्यापिचहितंनकृ
तंस्वात्मनामपि वृथानेनवधंप्राप्तागच्छामोयमसादनं ३३ अहोजटायुर्धर्मात्मारामस्यार्थेमृतःसुधीः मोक्षंप्रापदु
रावापंयोगिनामप्यरिंदमः ३४ संपातिस्तुतदावाक्यंश्रुत्वावानरभाषितं केवायूयंममभ्रातुःकर्णपीयूषसन्नि
भं ३५ जटायुरितिनामाद्यव्याहरंतःपरस्परं उच्यतांवोभयंमाभून्मत्तःप्लवगसत्तमाः ३६ तमुवाचांगदःश्रीमा
नुत्थितोगृध्रसन्निधौ रामोदाशरथिःश्रीमान्लक्ष्मणेनसमन्वितः ३७ सीतयाभार्ययासार्द्धंविचचारमहावने त
स्यसीताहृतासाध्वीरावणेनदुरात्मना ३८ मृगयांनिर्गतेरामेलक्ष्मणेचहृताबलात् रामरामेतिक्रोशंतींश्रुत्वागृ
ध्रःप्रतापवान् ३९ जटायुर्नामपक्षींद्रोयुद्धंकृत्वासुदारुणं रावणेनहतोवीरोराघवार्थेमहाबलः ४० रामेणदग्धो
रामस्यसायुज्यमगमत्क्षणात् रामःसुग्रीवमासाद्यसख्यंकृत्वाग्निसाक्षिकं ४१ सुग्रीवचोदितोहत्वावालिनं
सुदुरासदं राज्यंददौवानराणांसुग्रीवायमहाबलः ४२

मपिदुरावापमित्यन्वयः दुराङ्पूर्वादाप्नोतेःखल्षष्ठ्यार्थीशेषेवा
३४ कर्णपीयूषसन्निभंकर्णयोरमृततुल्यमित्यर्थः जटायुरितिनामेत्यनेनान्वयः ३५ यूयंकेनदुच्यतामित्यर्थः ३६ ३७ ३८ लक्ष्म
णेचनिर्गत इत्यनुकर्षः रामरामेतिक्रोशंतीहृतेत्यन्वयः श्रुत्वातत्क्रोशनंश्रुत्वेत्यर्थः ३९ ४० ४१ ४२ ७

परिमार्गणेतन्निमित्तं विषयसप्तमीयं वानरवृंदान् तद्युक्तानस्मान् हनुमदाद्यपेक्षयाबहुवचनं ४३ गव्हरंगुहाभ्रमंत इत्यस्यस्थिताइ
तिशेषः ४४ गतोमासइत्यस्यैवंभ्रमतामित्यादि ४५ ४६ ४७ नयध्वंमांजलांतिकमित्यत्रत्या मृगपक्ष्यादीनामपियथाज्ञानंधर्मा

सुग्रीवःप्रेषयामाससीतायाःपरिमार्गणे अस्मान्वानरवृंदान्वैमहासत्वान्महाबलः ४३ मासादर्वाङ्निवर्तध्वंनोचे
त्प्राणान्हरामिवः इत्याज्ञप्ताभ्रमंतोस्मिन्वनेगह्वरमध्यगाः ४४ गतोमासोनजानीमःसीतांवारावणंचवा मर्तुं
प्रायोपविष्टाःस्मस्तीरेलवणवारिधेः ४५ यदिजानासिहेपक्षिन्सीतांकथयनःशुभां अंगदस्यवचःश्रुत्वासंपा
तिर्हृष्टमानसः ४६ उवाचमत्प्रियोभ्राताजटायुःप्लवगेश्वराः बहुवर्षसहस्रांतेभ्रातृवार्ताश्रुतामया ४७
वाक्साहाय्यंकरिष्येहंभवतांप्लवगेश्वराः भ्रातुःसलिलदानायनयध्वंमांजलांतिकं ४८ पश्चात्सर्वंशुभंवक्ष्ये
भवतांकार्यसिद्धये तथेतिनिन्युस्तेतीरंसमुद्रस्यविहंगमं सोपितत्सलिलेस्नात्वाभ्रातुर्दत्वाजलांजलिं ४९ पु
नःस्वस्थानमासाद्यस्थितोनीतोहरीश्वरैः संपातिःकथयामासवानरान्परिहर्षयन् ५० लंकानामनगर्यास्ते-
त्रिकूटगिरिमूर्द्धनि तत्राशोकवनेसीताराक्षसीभिःसुरक्षिता ५१ समुद्रमध्येसालंकाशतयोजनदूरतः दृ
श्यतेमेनसंदेहःसीताचपरिदृश्यते ५२ गृध्रत्वाद्दूरदृष्टिर्मेनात्रसंशयितुंक्षमं शतयोजनविस्तीर्णसमुद्रंयस्तुलं
घयेत् ५३ सएवजानकींदृष्ट्वापुनरायास्यतिध्रुवं अहमेवदुरात्मानंरावणंहंतुमुत्सहे ५४

धिकारोस्तीतिसूचयति ४८
तत्सलिले समुद्रस्यजले ४९ हरीश्वरैर्नीतःसंस्थानंप्रापितइत्यर्थः ५० सुरक्षितास्तीतिशेषः ५१ समुद्रमध्येइत्यनेनचतुर्दिक्षुसमुद्रपरिखमे
वतद्वीपमितिसूचितंलंकामेमयादृश्यतेसीताचदृश्यते ५२ तत्रहेतुमाह गृध्रत्वादितिनात्रसंशयितुंक्षमं अत्रसंशयोनकार्यइत्यर्थः ५३ ५४

पक्षविवर्जित इत्यनेन बलातिशयेतिगमनशक्तिहीनत्वं सूचितं ५५ ५६ इतिश्री॰ सेतौ किष्किंधाकांडे सप्तमः सर्गः ७ १ पक्षहीनत्वमस्य कुत इति वानराणां जिज्ञासां ज्ञात्वा तदुत्तरमाह संपातिरिति पुराकृतं स्ववृत्तांतं स्वशब्द आत्मात्मीयोभयवाची स्वस्य

भ्रातृहंतारमेकाकी किंतु पक्षविवर्जितः यतध्वमतियत्नेन लंघितुं सरितां पतिं ततो हंता रघुश्रेष्ठो रावणं राक्षसाधिपं ५५ उल्लंघ्य सिंधुं शतयोजनायतं लंकां प्रविश्याथ विदेहकन्यकां दृष्ट्वा समाभाष्य च वारिधिं पुनस्तर्तुं समर्थः कतमो विचार्यतां ५६ इतिश्रीमदध्या॰ किष्किंधाकांडे सप्तमः सर्गः ७ श्रीमहादेव उवाच

अथ ते कौतुकाविष्टाः संपातिं सर्ववानराः पप्रच्छुर्भगवन्ब्रूहि स्वमुदंतं त्वमादितः १ संपातिः कथयामास स्ववृत्तांतं पुराकृतं अहं पुरा जटायुश्च भ्रातरौ रूढयौवनौ २ बलेन दर्पितावावां बलजिज्ञासया खगौ सूर्यमंडलपर्यंतं गंतुमुत्पतितौ मुदा ३ बहुयोजनसाहस्रं गतौ तत्र प्रतापितः जटायुस्तं परित्रातुं पक्षैराच्छाद्य मोहितः ४ स्थितोऽहं रश्मिभिर्दग्धपक्षोऽस्मिन्विंध्यमूर्धनि पतितो दूरपतनान्मूर्छितोऽहं कपीश्वराः ५ दिनत्रयात्पुनः प्राणसहितो दग्धपक्षकः देशं वा गिरिकूटान्वा न जाने भ्रांतमानसः ६ शनैरुन्मील्य नयने दृष्ट्वा तत्राश्रमं शुभं शनैः शनैराश्रमस्य समीपं गतवानहं ७

स्वभ्रातुश्च वृत्तांतं तमेवाह अहमित्यादि रूढयौवनौ यौवनमध्यं प्राप्तौ २ अत एव बलदर्पितौ ३ जटायुः प्रतापितः कनिष्ठत्वात्तन्मोहनस्तं परित्रातुं पक्षैराच्छाद्य स्थितोऽहं सूर्यरश्मिभिर्दग्धपक्षोऽत्र पतितो दूरपतनान्मूर्छित आसमिति शेषः ४ ५ दिनत्रयात्तदुत्तरं पुनः प्राणसहितो दग्धपक्षकोऽयतोऽतो भ्रांतमानसो देशादीन्नज्जाने ६ ७ ८ ९

अद्यते इदंरूपंकिंकेनवापूर्वं दृष्टंतदुत्तमंरूपंविरूपंकृतं ८ पूर्वंबलवानसीतिवर्तमानसामीप्येलट् ९ दाववह्निना तत्तुल्यंचिंतयेत्यर्थः १० चिं
तामभिनयति कष्टमिति ११ तत्रदेहस्यतन्मूलस्यचतत्त्वज्ञानंविना च्छेत्तुमशक्यतयाभोगैकनाश्यंदुःखमितिवक्तुमुपक्रमते देहेति १२ ननु
कोसावहंपदार्थोयद्बुद्धिर्देहेतत्राह अहंकारइति अविद्यायाजडत्वात्तत्संभवोसावपिजडइतिभावः अविद्यासंभवत्वेऽपिसंभवकालापरि-

चंद्रमानाममुनिराड्दृष्ट्वामांविस्मितोऽवदत् संपातेकिमिदंतेद्यविरूपंकेनवाकृतं ८ जानामित्वामहंपूर्वमत्यं
तंबलवानसि दग्धौकिमर्थंतेपक्षौकथ्यतांयदिमन्यसे ९ ततःस्वचेष्टितंसर्वंकथयित्वातिदुःखितः अब्रुवंमुनिशार्दूलद
ग्धोहंदाववह्निना १० कथंधारयितुंशक्तोविपक्षोजीवितंप्रभो इत्युक्तोथमुनिर्वीक्ष्यमांदयार्द्रविलोचनः ११ शृणुव
त्सवचोमेऽद्यश्रुत्वाकुरुयथेप्सितं देहमूलमिदंदुःखंदेहःकर्मसमुद्भवः १२ कर्मप्रवर्ततेदेहेऽहंबुद्ध्यापुरुषस्यहि अ
हंकार स्त्वनादिःस्यादविद्यासंभवोजडः १३ चिच्छाययासदायुक्तस्तप्तायःपिंडवत्सदा तेनदेहस्यतादात्म्याद्देहश्चे
तनवान्भवेत् १४ देहोऽहमितिबुद्धिःस्यादात्मनोहंकृतेर्बलात् तन्मूलएषसंसारःसुखदुःखादिसाधकः १५
आत्मनोनिर्विकारस्यमिथ्यातादात्म्यतःसदा देहोऽहंकर्मकर्त्तारमितिसंकल्प्यसर्वदा १६ च्छेदादनादिरित्युक्तः १३ तप्ता

यःपिंडोयथावह्निनायुक्तस्ततःपृथक्कर्तुमशक्यश्चतथाऽयमहंकारश्चिन्नइत्यर्थः तेनचित्तादात्म्यापन्नाहंकारेणचेतनवान्चैतन्यवानिव
१४ एवमात्मनश्चेतनस्यअहंकृतेर्बलात् तत्संबंधबलात् अहंदेहइतिबुद्धिः तत्कृतएषसंसारःसुखादिसाधकः कर्मद्वारेतिबोध्यं १५ एवं-
निर्विकारस्यापिआत्मनोऽहंकारादिभिर्मिथ्यातादात्म्याद्देहोहं यद्वातनोऽतिरिक्तोऽपिकर्मकर्त्ताहमितिसंकल्पपूर्वकंप्रायोदेहोऽहमितिबुद्धिरे
वसर्वस्य कस्यचित्प्राग्भवपुण्यवशात्तद्बुद्धिविलयेऽपिकर्मकर्त्तेतिबुद्धिरस्त्येवेतिभावः १६ ७ ७ ७

कर्माणिकरोति अहंकरोमीति संकल्पादेवावशस्तत्फलैः सुखादिभिर्बध्यते अनेनयोनाहंकर्त्तेतिभावयतितस्यनैववंधइतिसूचितं त
द्बंधप्रकारमाह ऊर्ध्वेति पुण्येनोर्ध्वंपापेनाधोभ्रमतेइत्यर्थः १७ तदेवविवृणोति कृतमिति इतिसंकल्पवान्भवेत् स्वर्गतःसुखभोगीचेति
शेषः १८ तथैवाध्यासतः अहंबहुपुण्यकर्त्तेत्यध्यासेन तत्रस्वर्गे अनिच्छन्नपिपततीति अवश इत्युक्तस्यविवरणं १९ ततः पातपूर्वकंये
नप्रकारेणगर्भेवासस्तदुपपादयति पतित्वेति इंदोर्मंडलेपतित्वा ततोनीहारैस्तत्किरणद्वारा भूसंबद्धैरेवसंबद्धोभूत्वाभूमौपतति ततोव्री-

जीवःकरोतिकर्माणितत्फलैर्बध्यतेवशः ऊर्ध्वाधोभ्रमतेनित्यंपापपुण्यात्मकःस्वयं १७ कृतंमयाधिकंपुण्यंय
ज्ञदानादिनिश्चितं स्वर्गंगत्वासुखंभोक्ष्येइतिसंकल्पवान्भवेत् १८ तथैवाध्यासतस्तत्र चिरंभुक्त्वासुखंमहत्
क्षीणपुण्यःपतत्यर्वागनिच्छन्कर्मचोदितः १९ पतित्वामंडलेचेंदोस्ततोनीहारसंयुतः भूमौपतित्वाव्रीह्यादौतत्रस्थि
त्वाचिरंपुनः २० भूत्वाचतुर्विधंभोज्यंपुरुषैर्भुज्यतेततः रेतोभूत्वापुनस्तेनऋतौस्त्रीयोनिसंचितः २१ योनिरक्ते
नसंयुक्तंजरायुपरिवेष्टितं दिनेनैकेनकललंभूत्वारूढत्वमाप्नुयात् २२ तत्पुनःपंचरात्रेणबुद्बुदाकारतामियात्
सप्तरात्रेणतदपिमांसपेशित्वमाप्नुयात् २३

ह्यादौ अनुशयित्वेनस्थिता चतुर्विधंभोज्यंभक्ष्यभोज्यलेह्यचोष्यरूपंतदन्यतमद्भू
त्वापुरुषैर्भुज्यते ततोभोजनानंतरं रेतोभूत्वास्थितइतिशेषः ततस्तेनपुंसास्त्रीयोनौ ऋतुकालेसिंचितःसिक्तः आर्षत्वात्साधुः २० २१
सिक्तःसजीवएकेनदिनेनजरायुपरिवेष्टितं योनिरक्तेन संयुक्तं कललं कललाख्यपरिणामवद्भूत्वारूढत्वंदार्ढ्यमाप्नुयात् जरायुर्गर्भवेष्टनं
२२ बुद्बुदाकारतां तदाकारपरिणामविशेषं एवमग्रेपि २३

रुधिरेणपरिप्लुताभवतीतिशेषः तस्याएवपेशीरूपपरिणामस्यैव पंचविंशतिरात्रिषुगतास्वितिशेषः संमासांनाभावोनित्यत्वात् २४ अं
कुरानेवाह ग्रीवेत्यादि पंचधांगानि पंचधांगांकुराः मासतः मासेनेत्यर्थः क्रमात् प्रथमंग्रीवेत्यादिक्रमेण २५ पाणीत्याद्यप्येवमेव २६ २७
पंचमासतः पंचमेमासि दंताद्यपिपंचमेएवमासि २८ २९ विभक्तावयवत्वंपृथक्ज्ञानविषयावयवत्वं एतद्वक्ष्यमाणंच गर्भोपनिषदिवेद्य

पक्षमात्रेणसापेशीरुधिरेणपरिप्लुता तस्याएवांकुरोत्पत्तिःपंचविंशतिरात्रिषु २४ ग्रीवाशिरश्चस्कंधश्चपृष्ठवंश
स्तथोदरं पंचधांगानिचैकैकंजायंतेमासतःक्रमात् २५ पाणिपादौतथापार्श्वःकटिर्जानूतथैवच मासद्वयात्प्रजा
यंतेक्रमेणैवनचान्यथा २६ त्रिभिर्मासैःप्रजायंतेअंगानांसंधयःक्रमात् सर्वांगुल्यःप्रजायंतेक्रमान्मासचतुष्टये
२७ नासाकर्णौचनेत्रेचजायंतेपंचमासतः दंतपंक्तिर्नखागुह्यंपंचमेजायतेतथा २८ अर्वाक्षण्मासतश्छिद्रंक
र्णयोर्भवतिस्फुटं पायुर्मेढ्रमुपस्थंचनाभिश्चापिभवेन्नृणां २९ सप्तमेमासिरोमाणिशिरःकेशास्तथैवच विभक्ता
वयवत्वंचसर्वंसंपाद्यतेऽष्टमे ३० जठरेवर्द्धतेगर्भःस्त्रियाएवंविहंगम पंचमेमासिचैतन्यंजीवःप्राप्नोतिसर्वशः ३१
नाभिसूत्राल्परंध्रेणमातृभुक्तान्नसारतः वर्द्धतोगर्भगःपिंडोनम्रियेतस्वकर्मतः ३२ स्मृत्वासर्वाणिजन्मानिपूर्व
कर्माणिसर्वशः जठरानलतप्तोऽयमिदंवचनमब्रवीत् ३३ कसंहितासु शारीरकेच स्फुटं विस्तरभयात्तन्नेहालिख्यते ३०

एवं एवंरीत्यावर्द्धतइत्यन्वयः चैतन्यंप्राप्नोतितदभिव्यक्तिंप्राप्नोतीत्यर्थः ३१ नाभीति नाभिसूत्रंनालाख्यंमातूरसनाड्यासंबद्धंतदीयाल्परंध्रे
णगर्भजठरंप्राप्तान्मातृभुक्तान्नसारतोगर्भगःपिंडोवर्द्धते अल्परंध्रप्राप्ताल्पाहारत्वेपिस्वकर्मतोनम्रियतेनम्रियतइत्यर्थः ३२ सर्वाणिजन्मानि
कृतानिकर्माणिच स्मृत्वाजठरानलयोगादतिसंतप्तोवचनमाह ३३ छ छ छ

नानेति पुत्रादिसंबंधमनुभूतवानितिसंबंधः ३४ तथाकुटुंबभरणासक्त्यातन्मात्रासक्त्या नतुधर्मासक्त्यान्यायान्यायैर्धर्म्यां धर्म्यैरुपायै
र्धनार्जनंकृतंमयेतिशेषः तथाविष्णुश्चिंतांस्वप्नेपिनाकरवमहंनकृतवानित्यर्थः ३५ तत्फलभूतंगर्भदुःखंभुंजेइत्यन्वयः अशाश्वतेतलाग्रः
पतितजलबिंदुवन्नश्वरेदेहे शाश्वतवस्तूनीवममेदंस्यादितीच्छायुक्तः ३६ नकृतमित्यस्यमयेतिशेषः अनुभूयेत्यस्य इदानींगर्भदुःखंभुंजे

नानायोनिसहस्रेषुजायमानोऽनुभूतवान् पुत्रदारादिसंबंधंकोटिशःपशुबांधवान् ३४ कुटुंबभरणासक्त्यान्या
यान्यायैर्धनार्जनं कृतंनाकरवंविष्णुचिंतांस्वप्नेपिदुर्भगः ३५ इदानींतत्फलंभुंजेगर्भदुःखंमहत्तरं अशाश्वतेशा
श्वतवद्देहेतृष्णासमन्वितः ३६ अकार्याण्येवकृतवान्नकृतंहितमात्मनः इत्येवंबहुधादुःखमनुभूयस्वकर्मतः
३७ कदानिष्क्रमणंमेस्याद्गर्भान्निरयसन्निभात् इतऊर्ध्वंनित्यमहंविष्णुमेवानुपूजये ३८ इत्यादिचिंतयन्जी
वोयोनियंत्रप्रपीडितः जायमानोऽतिदुःखेननरकात्पातकीयथा ३९ पूतिव्रणान्निपतितःकृमिरेषइवापरः ततो
बाल्यादिदुःखानिसर्वेएवंविभुंजते ४० त्वयान्यैर्वानुभूतानिसर्वत्रविदितानिच नवर्णितानिमेगृध्रयौवना
दिषुसर्वतः ४१

इत्यनेनान्वयः ३७ ३८ योनियंत्रप्रपीडितः जन्मकाले अतएवातिदुःखेनजायमानःबहिः पततीतिशेषः नर
कात्पातकीत्येकोदृष्टांतः ३९ तथापूतिव्रणाद्दुर्गंधिव्रणान्निपतितोपरः कृमिरिवएषः पततीतिशेषः ततोबाल्यादिदुःखानिभुनक्तिएवंसर्वेजंतवो
विभुंजते नकश्चिदेवेत्यर्थः ४० यानिसर्वाणिविदितानितानिमयावर्णितानि यानितुयौवनादिषुदुःखानिसर्वतःसर्वैःप्राप्याणिसर्वत्रसर्वेषु
जंतुषुविदितानि सर्वैर्ज्ञातानित्वयान्यैर्वानुभूतानिसर्वविदितत्वादेवमयानवर्णितानि ४१ ७ ५ ७

एवमिति इत्यस्मादित्याकारादभ्यासाज्जातादभिनिवेशतः अहंकर्त्तेत्याकारात् निरयःस्वर्गादिकंगर्भवासादिदुःखानिच भवंतीत्यन्वयः
४२ देहद्वयात्स्थूलसूक्ष्मरूपात्प्रागुक्तादन्यं तर्हिप्रकृतिरेवस्यानेत्याह प्रकृतेः परंज्ञात्वादेहादिषुममतांअहंममेति बुद्धिविषयतांत्यक्त्वा
आत्मज्ञानवान् आत्मैवेदंसर्वमितिज्ञानवान्भवेत् ४३ ध्येयात्मस्वरूपमाह जाग्रदादीति जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्याख्यावस्थात्रयरहितं शुद्धं

एवंदेहोऽहमित्यस्मादभ्यासान्निरयादिकं गर्भवासादिदुःखानिभवंत्यभिनिवेशतः ४२ तस्माद्देहद्वयादन्यमा
त्मानंप्रकृतेःपरं ज्ञात्वादेहादिममतांत्यक्त्वात्मज्ञानवान्भवेत् ४३ जाग्रदादिविनिर्मुक्तंसत्यज्ञानादिलक्षणम् शुद्धं
बुद्धंसदाशांतमात्मानमवधारयेत् ४४ चिदात्मनिपरिज्ञातेनष्टेमोहेऽज्ञसंभवे देहःपततुवारब्धकर्मवेगेनतिष्ठतु
४५ योगिनोनहिदुःखंवासुखंवाज्ञानसंभवं तस्माद्देहेनसहितोयावत्प्रारब्धसंक्षयः ४६ तावत्तिष्ठसुखेनत्वंधृ
तकंचुकसर्पवत् अन्यद्वक्ष्यामितेपक्षिन्शृणुमेपरमंहितं ४७ त्रेतायुगेदाशरथिर्भूत्वानारायणोऽव्ययः रावणस्य
वधार्थायदंडकानागमिष्यति ४८ सीतयाभार्ययासार्द्धंलक्ष्मणेनसमन्वितः तत्राश्रमेजनकजांभ्रातृभ्यांरहि
तेवने ४९ रावणश्चोरवन्नीत्वालंकायांस्थापयिष्यति तस्याःसुग्रीवनिर्देशाद्वानराःपरिमार्गणे ५०

मायादोषालिप्तं बुद्धंबोधस्वरूपं ४४ अज्ञमविद्यातज्जन्येमोहेदेहादिष्वहंममताख्येनष्टेनाशंप्राप्ते देहस्थितौनाशेवा ४५ योगिनआत्म
ज्ञस्याज्ञानजेसुखदुःखेनभवतः यावत्प्रारब्धक्षयोभवतितावद्देहेनसहितः सुखंतिष्ठ यथाकंचुकवान् सर्पोयावत्तत्त्यागकालं तद्वत्तेऽनं
तरंत्यजतितद्वत् ४६ ४७ ४८ ४९ परिमार्गणेतन्निमित्तं ५० छ छ छ

तीरमागमिष्यंतितैःसहकारणवशात् फलमिहकारणंपक्षोत्पत्तिरूपफलार्थंतैःससमागमोभविष्यति ५१ तदेवाह तदैवेति तवपक्षौद्वौ
निश्चयमुत्पत्स्येतेइत्यर्थः ५२ ५३ निश्चयंद्रक्ष्यथ तन्मुन्युक्तपक्षभवनिश्चयेनतदुक्तरावणवधोप्यवश्यंभावीसचनसीतादर्शनंविने-
नितदप्यवश्यंभविष्यतीतिनिश्चयः ५४ यन्नामस्मरणमात्रात् यःकश्चिद्दुर्जनोऽपिइयानितिपरिच्छेदरहितंसंसारसमुद्रंतीर्त्वा विष्णोः

आगमिष्यंतिजलधेस्तीरंतत्रसमागमः त्वयातैःकारणवशाद्भविष्यतिनसंशयः ५१ तदासीतास्थितिंतेभ्यःकथ
यस्वयथार्थतः तदैवतवपक्षौद्वावुत्पत्स्येतेपुनर्नवौ ५२ संपातिरुवाच बोधयामासमांचंद्रनामामुनिकुलेश्वरः प
श्यंतुपक्षौमेजातौनूतनावतिकोमलौ ५३ स्वस्तिवोस्तुगमिष्यामिसीतांद्रक्ष्यथनिश्चयं यत्नंकुरुध्वंदुर्लंघ्यसमुद्रस्य
विलंघने ५४ यन्नामस्मृतिमात्रतोऽपरिमितंसंसारवारांनिधिंतीर्त्वागच्छतिदुर्जनोऽपिपरमंविष्णोःपदंशाश्वतं त
स्यैवस्थितिकारिणस्त्रिजगतांरामस्यभक्ताःप्रियायूयंकिंनसमुद्रमात्रतरणेशक्ताःकथंवानराः ५५ इतिश्रीमदध्या
त्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेकिष्किंधाकांडेअष्टमःसर्गः ८ श्रीमहादेवउवाच गतेविहायसागृध्रराजेवान
रपुंगवाः हर्षेणमहताविष्टाःसीतादर्शनलालसाः १

पदंगच्छति एवंदृश्यमानप्रकारेणत्रिजगतांस्थितिकारिणः सर्वजगदुत्पत्ति
स्थितिलयकर्तुः स्थितिपदेनेतरदप्युपलक्ष्यते रामस्यभक्ताःप्रियाश्चयूयंशतयोजनपरिच्छिन्नस्य समुद्रमात्रस्यतरणेकिंकुतोनशक्ताः कथं
चनशक्ताइतिव्यतिरेकालंकारः ५५ इतिश्रीमत्सकल॰ सेतौकिष्किंधाकांडे अष्टमःसर्गः ८ गतेइति पक्षलाभादितिभावः हर्षेणेति
महदरिष्टंगतमितितत्पक्षदर्शनप्रत्ययेनसीतादर्शनमवश्यंभावीतिहर्षेणच १ छ छ छ

नक्रचक्रंनक्रसमूहः तरंगादिभिः तरंगाअल्पाआदिनामहत्योलहर्यः दुर्ग्रहंदुःस्पर्शंआकाशस्यस्पर्शितं अस्यतुग्राहादियुक्तत्वात् २ कथमेनंतरामहइतिपरस्परमवोचन्इत्यन्वयः ३ कृतविक्रमाःपूर्वंबहुशः कृतपराक्रमाः कोराजकार्यंकरिष्यतिनद्वदंतीतिशेषः ४ यस्तद्वदिष्यति अहंकर्त्तेति सएषांप्राणदाता अतः योमहाबलः सशीघ्रमुत्तिष्ठतु अतोत्तिष्ठत्वित्यार्षःसंधिः ५ भूयाद्भवेदित्यर्थेआर्षं ६ ७

ऊचुःसमुद्रंपश्यंतोनक्रचक्रभयंकरं तरंगादिभिरुन्नद्धमाकाशमिवदुर्ग्रहं २ परस्परमवोचन्नैकथमेनंतरामहे उवाचचांगदस्तत्रशृणुध्वंवानरोत्तमाः ३ भवंतोसंतबलिनःशूराश्चकृतविक्रमाः कोवाऽत्रवारिधिंतीर्त्वाराजकार्यंकरिष्यति ४ एतेषांवानराणांसप्राणदातानसंशयः अतोत्तिष्ठतुमेशीघ्रंपुरतोयोमहाबलः ५ वानराणांचसर्वेषांरामसुग्रीवयोरपि सएवपालकोभूयान्नात्रकार्याविचारणा ६ इत्युक्तेयुवराजेनतूष्णींवानरसैनिकाः आसन्नोचुःकिंचिदपिपरस्परविलोकिनः ७ अंगदउवाच उच्यतांवैबलंसर्वैःप्रत्येकंकार्यसिद्धये केनवासाध्यतेकार्यंजानीमस्तदनंतरं ८ अंगदस्यवचःश्रुत्वाप्रोचुर्वीराबलंपृथक् योजनानांदशारभ्यदशोत्तरगुणंजगुः ९ शतादर्वाक्जांबवांस्तुप्राहमध्येवनौकसां पुरात्रिविक्रमेदेवेपादंभूमानलक्षणं १०

सर्वैर्युष्माभिर्वैनिश्चयेनप्रत्येकंस्वस्वबलंउच्यतां ततःकार्यसाधकंनिश्चेष्यामइत्यर्थः ८ दशोत्तरगुणं दशसंख्योत्तरोगुणोयस्यतत् एकोदशपरोविंशतिःपरस्त्रिंशदित्येवंक्रमेण ९ जांबवांस्तुनवतीयोजनानीत्याहेत्यर्थः पुरात्रिविक्रमेदेवेऽवतीर्णेसति तदीयं भूमानंभूपरिच्छेदलक्षणकार्यंयस्य तादृशंभूपरिच्छेदकंपादं १० छ छ छ

एकविंशतिवारंप्रदक्षिणविधानेनाहमगांतत्परिनइति· ११ १२ त्वन्नोनियामकोस्माकमाज्ञाकर्ताराजात्वंयद्यपिसमर्थो-
सितथापित्वामाज्ञप्तुंमेनयुक्तं १३ कार्यंकेनापिनकृतंजीवितुंचनशक्यतेराजभयादतोमरणनिश्चयेनस्वप्स्यामइत्यर्थः १४ कार्य

त्रिःसप्तकृत्वोऽहमगांप्रदक्षिणविधानतः इदानींवार्धकग्रस्तोनशक्नोमिविलंघितुं ११ अंगदोप्याहमेगंतुं
शक्यंपारमहोदधेः पुनर्लंघनसामर्थ्यंनजानाम्यस्तिवानवा १२ तमाहजांबवान्वीरस्त्वंराजानोनियामकः नयु
क्तंत्वांनियोक्तुंमेत्वंसमर्थोऽसियद्यपि १३ अंगदउवाच एवंचेत्पूर्ववत्सर्वेस्वप्स्यामोदर्भविष्टरे केनापिनकृतंका
र्यंजीवितुंचनशक्यते १४ तमाहजांबवान्वीरोदर्शयिष्यामिनेस्कृत येनास्माकंकार्यसिद्धिर्भविष्यत्यचिरेणच
१५ इत्युक्त्वाजांबवान्प्राहहनूमंतमवस्थितम् हनूमन्किंरहस्तूष्णींस्थीयतेकार्यगौरवे १६ प्राप्तेऽज्ञेनेवसामर्थ्यं
दर्शयाद्यमहाबल त्वंसाक्षाद्वायुतनयो वायुतुल्यपराक्रमः १७ रामकार्यार्थमेवत्वंजनितोसिमहात्मना जा
तमात्रेणतेपुण्यं दृष्ट्वाद्यंतंविभावसुं १८ पक्वफलंजिघृक्षामीत्युत्प्लुतंबालचेष्टया योजनानांपंचशतंपतितो
सितनोभुवि १९

सिद्धिर्भविष्यति अचिरेणचभविष्यतितंदर्शयिष्यामि १५ कार्यगौरवेगुरुतरकार्ये प्राप्तेऽज्ञेनेवभवताकिंतूष्णींस्थीयत इत्यन्वयः १६
अतःसामर्थ्यंदर्शयननुसामर्थ्याभावेकिंदर्शनीयमितिचेन्नेत्याह त्वमिति १७ जनितोसि उत्पादितोसि विभावसुं सूर्यं १८ जिघृक्षामी
ति ग्रहीष्यामीत्यर्थेआर्षं योजनानांपंचशतमुत्प्लुत्य तंततोभुविपतितः १९ छ छ छ

नोस्मान्पाहिरक्ष २० सिंहस्यनादंतस्येवनादमित्यर्थः २१ २२ आनेष्य इति छेदः रावणंगले बध्वाएकहस्तेगृहीत्वावामपाणि
नासपर्वतांलंकांधृत्वारामाग्रेक्षिपामि २३ यद्वेति सीतायाआनयने रामाज्ञाभावादितिभावः दृष्ट्वैवेति ननुतांगृहीत्वानापिरावणा

अतस्त्वद्बलमाहात्म्यंकोवाशक्नोतिवर्णितुं उत्तिष्ठकुरुरामस्यकार्यंनःपाहिसुव्रत २० श्रुत्वाजांबवतोवाक्यं
हनूमानतिहर्षितः चकारनादंसिंहस्यब्रह्मांडंस्फोटयन्निव २१ बभूवपर्वताकारस्त्रिविक्रमइवापरः लंघयित्वाजलनिधिंकृत्वालंकांचभस्मसात् २२ रावणंसकुलंहत्वानेष्येजनकनंदिनीं यद्वाबध्वागलेरज्ज्वारावणंवाम
पाणिना २३ लंकांसपर्वतांधृत्वारामस्याग्रेक्षिपाम्यहं यद्वादृष्ट्वैवयास्यामिजानकींशुभलक्षणां २४ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंजांबवानिदमब्रवीत् दृष्ट्वैवागच्छभद्रंतेजीवंतींजानकींशुभां २५ पश्चाद्रामेणसहितोदर्शयिष्य
सिपौरुषं कल्याणंभवताद्भद्रगच्छतस्तेविहायसा २६ गच्छंतंरामकार्यार्थंवायुस्त्वामनुगच्छतु इत्याशीर्भिःसमामंत्र्यविसृष्टःप्लवगाधिपैः २७ महेंद्राद्रिशिरोगत्वाबभूवाद्भुतदर्शनः २८ महानगेंद्रप्रतिमोमहा
त्मासुवर्णवर्णोऽरुणचारुवक्त्रः महाफणींद्राभसुदीर्घबाहुर्वातात्मजोऽदृश्यतसर्वभूतैः २९ इति
श्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेकिष्किंधाकांडेनवमःसर्गः ९ समाप्तमिदंकिष्किंधाकांडं छ

दीनगृहीत्वेत्यर्थः २४ २५ भवतात् आशिषिलोट् २६ वायुस्त्वामनुगच्छत्वितिशकुनप्रार्थनं समामंत्र्ययोजयित्वा २७ अ
द्भुतदर्शनः अतिमहाशरीरत्वात् २८ नदेवाह महानगेंद्रेति २९ इतिश्रीम॰ सेतौकिष्किंधाकांडेनवमःसर्गः ९ छ

इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेकिष्किंधाकांडंसमाप्तं·

अथश्रीमदध्यात्मरामायणसुंदरकांडप्रारंभः

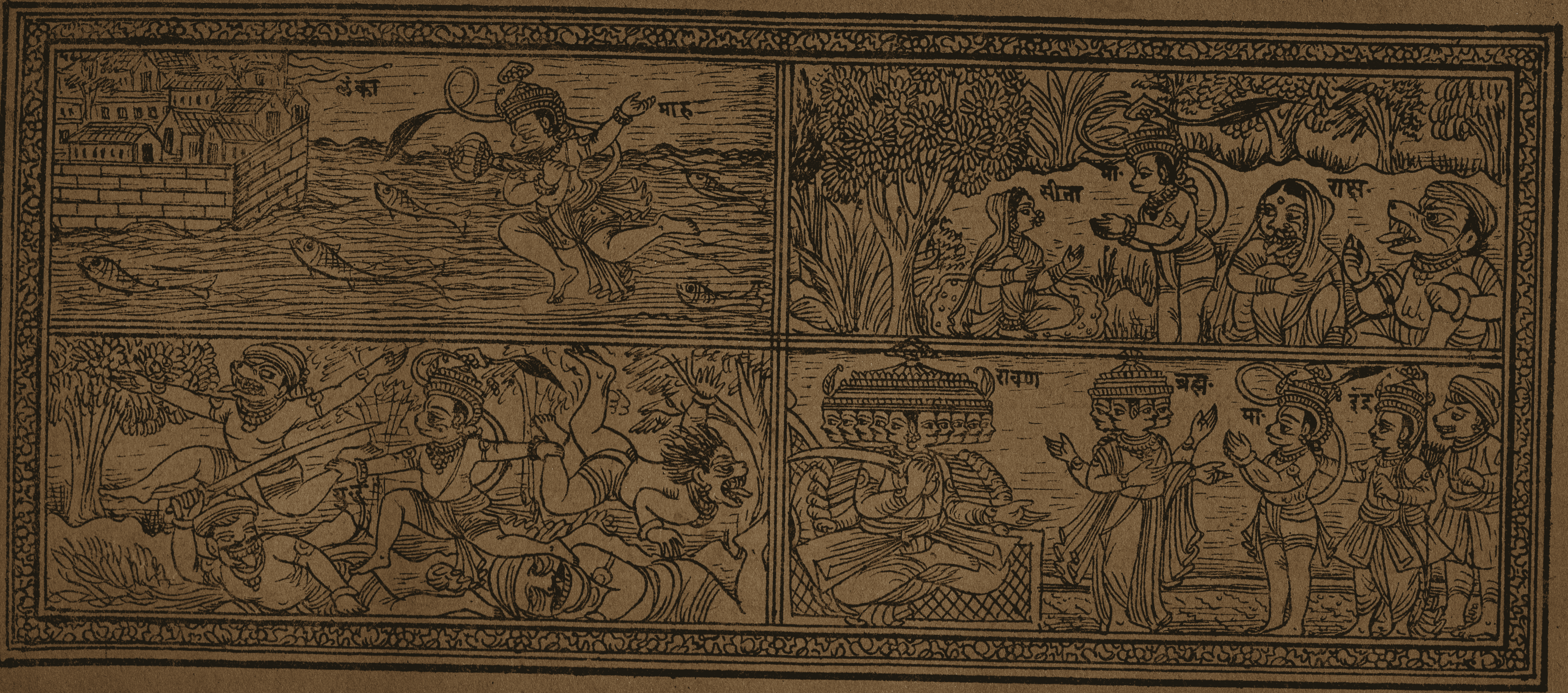
लंका
मारु
मा॰
सीता
राक्ष॰
रावण
ब्रह्म॰
मा॰
इंद्र

श्रीगणेशायनमः शतेति लिलंघयिषुः स्वार्थे णिच् आनंदसंदोहः तत्समूहरूपः तत्समूहवान्वा १ २ रामनिर्मुक्तं रामत्यक्तं पश्यामीति भाविन्यपि वर्तमानत्वारोपोऽवश्यंभावित्वद्योतनाय ३ कृतार्थः जगन्मातृदर्शनेनेति भावः ममसमुद्रलंघनमकिंचित्करमित्याह प्राणेति ४ अपारमित्युभयान्वयि त्रिविधपरिच्छेदशून्यं तत्पदं तत्स्वरूपम् तदंगभूताया अंगुलिस्तद्भूषणभूताया मुद्रिका सा अस्या-

श्रीमहादेवउवाच शतयोजनविस्तीर्णं समुद्रं मकरालयम् लिलंघयिषुरानंदसंदोहो मारुतात्मजः १ ध्यात्वा रामं परात्मानमिदं वचनमब्रवीत् पश्यंतु वानराः सर्वे गच्छंतं मां विहायसा २ अमोघं रामनिर्मुक्तं महाबाणमिवाखिलाः पश्याम्यद्यैव रामस्य पत्नीं जनकनंदिनीम् ३ कृतार्थोऽहं कृतार्थोऽहं पुनः पश्यामि राघवम् प्राणप्रयाणसमये यस्य नाम सकृत्स्मरन् ४ नरस्तीर्त्वा भवांभोधिमपारं याति तत्पदम् किंपुनस्तस्य दूतोऽहं तदंगांगुलिमुद्रिकः ५ तमेव हृदये ध्यात्वा लंघयाम्यल्पवारिधिम् इत्युक्त्वा हनुमान्बाहू प्रसार्यायतवालधिः ६ ऋजुग्रीवोऽर्ध्वदृष्टिः सन्नाकुंचितपदद्वयः दक्षिणाभिमुखस्तूर्णं पुप्लुवेऽनिलविक्रमः ७ आकाशात्त्वरितं देवैर्वीक्ष्यमाणो जगाम सः दृष्ट्वाऽनिलसुतं देवा गच्छंतं वायुवेगतः ८ परीक्षणार्थं सत्वस्य वानरस्येदमब्रुवन् गच्छत्येष महासत्वो वानरो वायुविक्रमः ९

स्तीत्यर्शाद्यच् ५ अल्पवारिधिमित्यपारभवांभोधेर्व्यतिरेकालंकारः तं लंघयामीति किं वक्तव्यमित्यन्वयः बाहू इत्यादि वानरोत्प्लवनजातिवर्णनम् आयतवालधिः प्रसारितपुच्छः ६ ऋजुग्रीवऊर्ध्वदृष्टिरित्यर्थः कर्मधारयः अनिलो वायुः तत्सदृशपराक्रमः ७ आकाशात् आकाशे स्थित्वेत्यर्थः ८ वानरस्य सत्वस्य वानरीयबलस्य परीक्षणार्थमिदमब्रुवन् विचारयामासुरित्यर्थः नद्रस्याति एवं विचार्येति धातूनामनेकार्थत्वाद्ब्रुवोपि विचारे वृत्तिः ९ ५ ९

लंकाप्रवेशेशक्तोऽथवानेतिसंदेहस्तस्मादस्यबलंजानीमहेनिर्णेष्यामइत्यर्थः १० देवतावृंदः देवतासमूहः ११ १२ १३ क्षुधयासंपीडित

लंकांप्रवेष्टुंशक्तोवानवाजानीमहेबलम् एवंविचार्यनागानांमातरंसुरसाभिधाम् १० अब्रवीद्देवतावृंदः कौतूहलसमन्वितैः गच्छत्वंवानरेंद्रस्यकिंचिद्विघ्नंसमाचर ११ ज्ञात्वातस्यबलंबुद्धिंपुनरेहित्वरान्विता इत्युक्त्वासाययौशीघ्रंहनुमद्विघ्नकारणात् १२ आवृत्यमार्गंपुरतःस्थित्वावानरमब्रवीत् एहिमेवदनंशीघ्रंप्रविशस्वमहामते १३ देवैस्त्वंकल्पितोभक्षःक्षुधासंपीडितात्मनः तामाहहनुमान्मातरहंरामस्यशासनात् १४ गच्छामिजानकींद्रष्टुंपुनरागम्यसत्वरः रामायकुशलंतस्याःकथयित्वात्वदाननम् १५ निवेक्ष्येदेहिमेमार्गंसुरसायैनमोस्तुते इत्युक्त्वापुनरेवाहसुरसाक्षुधितास्म्यहम् १६ प्रविश्यगच्छमेवक्त्रंनोचेत्त्वांभक्षयाम्यहम् इत्युक्तोहनुमानाहमुखंशीघ्रंविदारय १७ प्रविश्यवदनंतेऽद्यगच्छामित्वरयान्वितः इत्युक्त्वायोजनायामदेहोभूत्वापुरःस्थितः १८ दृष्ट्वाहनुमतोरूपंसुरसापंचयोजनम् मुखंचकारहनुमान्द्विगुणंरूपमादधत् १९ ततश्चकारसुरसायोजनानांचविंशतिम् वक्त्रंचकारहनुमांस्त्रिंशद्योजनसम्मितम् २०

आत्मायस्यास्तस्याइत्यर्थः १४ १५ निवेक्ष्येप्रवेक्ष्यामि १५
मेवक्त्रंप्रविश्यततोनिसृत्यगच्छेत्यर्थः १७ योजनमात्रदीर्घदेहः १८ १९ त्रिंशद्योजनसंमितंवपुश्चकारेतिशेषः २० ५ ५

२१ २२ २३ पुनर्गत्वाकिष्किंधाभतिशेषः २४ २५ मणिकांवनपर्वतंमण्यादियुक्तशृंगयुतंपर्वतम् २६ सचिवोभवमध्ये विश्रामदाने
नसहायोभवेत्यर्थः तत्सहायार्थनिमित्तंमत्प्रेरणेकोहेतुस्तत्राह सगरैरिति पुरापूर्वंसगरैर्वर्द्धितइतिहेतोरहंसागरस्तन्नामाभवम् २७ तस्यवं-

ततश्चकारसुरसापंचाशद्योजनायतम् वक्त्रंतदाहनूमांस्तुबभूवांगुष्ठसन्निभः २१ प्रविश्यवदनंतस्याःपुनरेत्यपुरः
स्थितः प्रविष्टोनिर्गतोहंतेवदनंदेवितेनमः २२ एवंवदंतंदृष्ट्वासाहनूमंतमथाब्रवीत् गच्छसाधयरामस्यकार्यंबुद्धि
मतांवर २३ देवैःसंप्रेषिताहंतेबलंजिज्ञासुभिःकपे दृष्ट्वासीतांपुनर्गत्वारामंद्रक्ष्यसिगच्छभो २४ इत्युक्त्वासाययौ
देवलोकंवायुसुतःपुनः जगामवायुमार्गेणगरुत्मानिवपक्षिराट् २५ समुद्रोप्याहमैनाकंमणिकांचनपर्वतम् गच्छ
त्येषमहासत्वोहनुमान्मारुतात्मजः २६ रामस्यकार्यसिद्ध्यर्थंतस्यत्वंसचिवोभव सगरैर्वर्धितोयस्मात्पुराहंसा
गरोभवम् २७ तस्यान्वयेबभूवासौरामोदाशरथिःप्रभुः तस्यकार्यार्थसिद्ध्यर्थंगच्छत्येषमहाकपिः २८ त्वमु
त्तिष्ठजलात्तूर्णंत्वयिविश्राम्यगच्छतु सतथेतिप्रादुरभूज्जलमध्यान्महोन्नतः २९ नानामणिमयैःशृंगैस्तस्योपरि
नराकृतिः प्राहयांतंहनूमंतंमैनाकोहंमहाकपे ३० समुद्रेणसमादिष्टस्त्वद्विश्रामायमारुते आगच्छामृतकल्पानि
जग्ध्वापक्वफलानिमे ३१ विश्राम्यात्रक्षणंपश्चाद्गमिष्यसियथासुखम् एवमुक्तोथतंप्राहहनूमान्मारुतात्मजः ३२

शेचरामस्तत्कार्यार्थंचायंगच्छति २८ अतस्त्वमुत्तिष्ठेत्यन्वयः २९ नानामणिमयैःशृंगैर्महोन्नतइत्यन्वयः तस्योपरिनराकृतिर्मनुष्या
कारेणस्थितोमैनाकःप्राह ३० ३१ विश्राम्येत्यार्षम् ३२ छ छ छ छ छ

कथंभवेदित्यादेरनुचितंतदित्यर्थः तत्रहेतुर्गंतव्यंत्वरितंमयेति ३३ कराग्रेणस्पृष्टशिखरोययावित्यन्वयः छायास्पर्शमात्रेणजंतूनांगतिनि
रोधेनाकर्षकश्छायाग्रहइत्युच्यते ३४ तदेवाह सिंहिकेति भक्षयति इत्यर्थेआर्षः ३५ ३६ विस्मय आश्चर्यंयत्कस्याप्यदर्शनंवेगरोधश्चेत्या
श्चर्यम् प्रसारयत् प्रसारयत अडभावआर्षः ३७ सिंहिकाम् तन्नाम्नींराक्षसीम् ३८ दक्षिणंकूलंसागरस्येतिशेषः ३९ ४० बहुभिः

गच्छतोरामकार्यार्थंभक्षणंमेकथंभवेत् विश्रामोवाकथमेस्याद्गंतव्यंत्वरितंमया ३३ इत्युक्त्वास्पृष्टशिखरःकराग्रेण
ययौकपिः किंचिद्दूरगतस्यास्यछायांछायाग्रहोग्रहीत् ३४ सिंहिकानामसाघोराजलमध्येस्थितासदा आकाशगामिनां
छायामाक्रम्याकृष्यभक्षयेत् ३५ तयागृहीतोहनुमांश्चिंतयामासवीर्यवान् केनेदंमेकृतंवेगरोधनंविघ्नकारिणा ३६
दृश्यतेनैवकोप्यत्रविस्मयोमेप्रजायते एवंविचिंत्यहनुमानधोदृष्टिंप्रसारयत् ३७ तत्रदृष्ट्वामहाकायांसिंहिकांघोररू
पिणीम् पपातसलिलेतूर्णंपद्भ्यामेवाहनद्रुषा ३८ पुनरुत्प्लुत्यहनुमान्दक्षिणाभिमुखोययौ ततोदक्षिणमासाद्य
कूलंनानाफलद्रुमम् ३९ नानापक्षिमृगाकीर्णंनानापुष्प लतावृतम् ततोददर्शनगरंत्रिकूटाचलमूर्द्धनि ४० प्राकारैर्ब
हुभिर्युक्तंपरिखाभिश्चसर्वतः प्रवेक्ष्यामिकथंलंकामितिचिंतापरोऽभवत् ४१ रात्रौवेक्ष्यामिसूक्ष्मोऽहंलंकांरावणपा
लिताम् एवंविचिंत्यतत्रैवस्थित्वालंकांजगामसः ४२ धृत्वासूक्ष्मंवपुर्द्वारंप्रविवेशप्रतापवान् तत्रलंकापुरीसाक्षा
द्राक्षसीवेषधारिणी ४३

प्रकारैः अंतर्दुर्गमध्यदुर्गबहिर्दुर्गसंबंधिभिःपरिखाःप्राकारबहिर्गर्त्ताः ४१ वेक्ष्यामिप्रवेक्ष्यामि सूक्ष्मःसू
क्ष्मशरीरोभूत्वेत्यर्थः लंकांजगाम रात्राविति शेषः ४२ सूक्ष्मंवपुर्धृत्वाद्वारंप्रविवेश ४३ छ छ छ

४४ रात्रौचोरवत्प्रविश्यगच्छसीतिशेषः सत्वंकइत्येकः किंभवानित्यादिप्रश्नांतरम् ४५ ४६ ४७ अष्टाविंशतिपर्ययेइतियद्यपि
अन्यत्रचतुर्विंशतितमेपर्यायेत्रेतायांरामावतारोष्टाविंशतितमेपर्यायेद्वापरांतेकृष्णावतारइत्युक्तम् तथापिकल्पांतरपरतयाविरोधपरिहारोव

प्रविशंतंहनूमंतंदृष्ट्वालंकाव्यतर्जयत् कस्त्वंवानररूपेणमामनादृत्यलंकिनीम् ४४ प्रविश्यचोरवद्रात्रौकिंभवान्क
र्तुमिच्छति इत्युक्त्वारोषताम्राक्षीपादेनाभिजघानतम् ४५ हनुमानपितांवाममुष्टिनावज्ञयाहनत् तदैवपतिताभूमौ
रक्तमुद्वमतीभृशम् ४६ उत्थायप्राहसालंकाहनूमंतंमहाबलम् हनूमन्गच्छभद्रंतेजितालंकात्वयानघ ४७ पुरा
हंब्रह्मणाप्रोक्ताह्यष्टाविंशतिपर्ययं त्रेतायुगेदाशरथीरामोनारायणोव्ययः ४८ जनिष्यतेयोगमायासीता-
जनकवेश्मनि भूभारहरणार्थायप्रार्थितोयंमयाक्वचित् ४९ सभार्योराघवोभ्रात्रागमिष्यतिमहावनम् तत्रसी
तांमहामायांरावणोपहरिष्यति ५० पश्चाद्रामेणसाचिव्यंसुग्रीवस्यभविष्यति सुग्रीवोजानकीं दृष्टुंवानरान्
प्रेषयिष्यति ५१ तत्रैकोवानरोरात्रावागमिष्यतितेंतिकम् त्वयाचभर्त्सितःसोपित्वांहनिष्यतिमुष्टिना ५२ तेना
हतात्वंव्यथिताभविष्यसियदानघे तदैवरावणस्यांतोभविष्यतिनसंशयः ५३ तस्मात्त्वयाजितालंकाजितंसर्वंत्व
यानघ रावणांतःपुरवरेक्रीडाकाननमुत्तमम् ५४

वसेयः ४८ योगमायात्वसीतेतिजनिष्यतेइत्यन्वयः क्वचित् अवतारपू
र्वकालेप्रार्थितोजनिष्यतेइत्यन्वयः ४९ ५० साचिव्यंसख्यम् ५१ ५२ ५३ यतस्त्वयाहंलंकाजिता तस्मात्त्वयासर्वराक्षसकुलं
जितम् अथसीतास्थितिस्थानमाह रावणांतःपुरेति ५४ ५ ५ ५ ५ ५

५५ ५६ यतोमेराघवस्मृतिरासीदतोऽहमपिधन्यातद्भक्तसंगस्यापिदुर्लभत्वंकिंवक्तव्यमितिभावः प्रसीदतांप्रसन्नःसआस्ताम् ५७ पु-
स्फोरस्फुरितमभवत् भुजोवामएव स्त्रियावामांगस्फुरणंशुभसूचकं पुंसोऽशुभदमितिभावः अतींद्रियस्य इंद्रियाविषयस्यराम-
स्यदक्षांगंपुस्फोर यद्वा रामसंबंधिअतींद्रियंगुप्तंयदिंद्रियं तस्यदक्षांगदक्षिणभागःपुस्फोर तत्स्फुरणंचस्त्रीलाभसूचकंपुंसामित्याहुः

तन्मध्येऽशोकवनिकादिव्यपादपसंकुला अस्तितस्यांमहावृक्षःशिंशपानाममध्यगः ५५ तत्रास्तेजानकीघोरराक्षसी
भिःसुरक्षिता दृष्ट्वैवगच्छत्वरितंराघवायनिवेदय ५६ धन्याहमप्यद्यचिरायराघवस्मृतिर्ममासीद्भवपाशमोचनी तद्भ
क्तसंगोऽप्यतिदुर्लभोममप्रसीदतांदाशरथिःसदाहृदि ५७ उल्लंघितेऽब्धौपवनात्मजेनधरासुतायाश्चदशाननस्य पुस्फो
रवामाक्षिभुजश्चतीव्रंरामस्यदक्षांगमतींद्रियस्य ५८ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेसुंदरकांडे
प्रथमःसर्गः१ श्रीमहादेवउवाच ततोजगामहनुमान्लंकांपरमशोभनाम् रात्रौसूक्ष्मतनुर्भूत्वाबभ्रामप-
रितःपुरीम् १ सीतान्वेषणकार्यार्थीप्रविवेशनृपालयम् तत्रसर्वप्रदेशेषुविविच्यहनुमान्कपिः २ नापश्यज्जान
कींस्मृत्वाततोलंकाभिभाषितम् जगामहनुमाञ्छीघ्रमशोकवनिकांशुभाम् ३ सुरपादपसंबाधांरत्नसोपान
वापिकाम् नानापक्षिमृगाकीर्णांस्वर्णप्रासादशोभिताम् ४

५८ इतिश्री॰सुंदरकांडेप्रथमःसर्गः१ ततइतिसूक्ष्मतनुःसूक्ष्मवान-
रूपः१सीतान्वेषणकार्यार्थीसीतान्वेषणरूपकार्येच्छावान् विविच्यदृष्ट्वा२ ततोलंकावाक्यंस्मृत्वाहनूमान्शीघ्रंजगाम३सुरपादपाःकल्पवृक्षाद
यः४

फलैरानम्राणिशाखाग्राणियेषांतैःपादपैः ५ अभ्रंलिहमत्युच्चंचैत्यप्रासादंदेवतास्थानविशेषम् अत्युच्चत्वान्मणिस्तंभादियुतत्वाच्चविस्मयम्-
६ समतीत्येतिचैत्यप्रासादमितिशेषः ७ अत्यंतनिबिडपत्रत्वादेवादृष्टआतपोयत्रजनैस्तम् स्वर्णवर्णविहंगमैःपक्षिभिराकीर्णंव्याप्तमित्य-
र्थेमयूरव्यंसकादित्वात्समासः ८ एकवेणीं हरणदिनावधिसंस्काररहितामित्यर्थः यद्वाशोभार्थमन्यदावेणीत्रयबंधःपुरतोद्वयंपश्चादेकेति

फलैरानम्रशाखाग्रपादपैःपरिवारिताम् विचिन्वन्जानकींतत्रप्रतिवृक्षंमरुत्सुतः ५ ददर्शाभ्रंलिहंतत्रचैत्यप्रासादमुन्न-
मम् दृष्ट्वाविस्मयमापन्नोमणिस्तंभशतान्वितम् ६ समतीत्यपुनर्गत्वाकिंचिद्दूरंसमारुतिः ददर्शशिंशपावृक्षमत्यंत
निबिडच्छदम् ७ अदृष्टातपमाकीर्णस्वर्णवर्णविहंगमम् तन्मूलेराक्षसीमध्येस्थितांजनकनंदिनीम् ८ ददर्शहनुमान्वीरो
देवतामिवभूतले एकवेणींकृशांदीनांमलिनांबरधारिणीम् ९ भूमौशयानांशोचंतींरामरामेतिभाषिणीम् त्रातारंनाधिग-
च्छंतीमुपवासकृशांशुभाम् १० शाखांतच्छदमध्यस्थोददर्शकपिकुंजरः कृतार्थोऽहंकृतार्थोऽहंदृष्ट्वाजनकनंदिनीम्
११ मयैवसाधितंकार्यंरामस्यपरमात्मनः ततःकिलकिलाशब्दोबभूवांतःपुराद्बहिः १२ किमेतदितिसंलीनोवृक्षपत्रेषु
मारुतिः आयांतंरावणंतत्रस्त्रीजनैःपरिवारितम् १३ दशास्यंविंशतिभुजंनीलांजनचयोपमम् दृष्ट्वाविस्मयमाप-
न्नोपत्रखंडेष्वलीयत १४ रावणोराघवेणाशुमरणंमेकथंभवेत् सीतार्थमपिस्विन्नायातिरामःकिंकारणंभवेत् १५

संप्रतितुसंस्कारराहित्यात्पृष्ठलंबिनीएकैवेत्यर्थः दीनांस्वजनविरहाद्दीनामिवशोचंतीं आत्मानमितिशेषः ९ १० शाखाना-
मंतेप्रांतेयेछदाःपत्राणितेषांमध्यस्थः तद्दर्शनजानंदाभिनयः कृतार्थइत्यादि ११ १२ किमेतत् किंजन्योयंशब्दः अलीय-
त तद्दर्शनेनकरिष्यमाणकार्यभंगभियेतिभावः १४ १५ छ छ छ छ

इत्येवंविचिंतयन् रावणोराघवेणेतिश्लोकोक्तंचिंतयन् नित्यंसदाऽहृदिराममेवध्यायन्नास्तइतिशेषः अतस्तस्मिन्दिनेपररात्रौहनूमत्प्रवेश
दिनरात्रिसंबंध्यपररात्रेइत्यर्थः समासांताभावस्तदनित्यत्वात् १६ स्वप्नेनिद्रासमयेरामादिष्टः कश्चिद्वानरोलंकामागत्यवृक्षाग्रस्थोऽनु
पश्यतिसीतामितिशेषः १७ इतिअद्भुतंस्वप्नंदृष्ट्वाअयंस्वप्नःकदाचित्सत्योभवेत् अतस्तत्रसीतासमीपंगत्वाएवंकरोमीतिअचिंतयदि
तिशेषः १८ यदचिंतयत्तदाह जानकीमिति विध्येतिल्यबार्षः तांवाक्शरैर्विध्वानितरांदुःखितांकरोमि तदृष्ट्वावानरोरामायनिवेदयतुएवं-

इत्येवंचिंतयन्नित्यंराममेवसदाऽहृदि तस्मिन्दिनेऽपररात्रौरावणोराक्षसाधिपः १६ स्वप्नेरामेणसंदिष्टःकश्चिदा
गत्यवानरः कामरूपधरःसूक्ष्मोवृक्षाग्रस्थोनुपश्यति १७ इतिदृष्ट्वाद्भुतस्वप्नंस्वात्मन्येवानुचिंत्यसः स्वप्नःकदा
चित्सत्यःस्यादेवंतत्रकरोम्यहम् १८ जानकींवाक्शरैर्विध्यदुःखितांनितरामहम् करोमिदृष्ट्वारामायनिवेदयतुवा
नरः १९ इत्येवंचिंतयन्सीतासमीपमगमद्द्रुतम् नूपुराणांकिंकिणीनांश्रुत्वासिंजितमंगना २० सीताभीतालीयमा
नास्वात्मन्येवसुमध्यमा अधोमुखश्रुनयनास्थितारामार्पितांतरा २१ रावणोऽपितदासीतामालोक्याहसुमध्यमे
मांदृष्ट्वाकिंवृथासुभ्रु स्वात्मन्येवविलीयसे २२ रामोवनचराणांहिमध्येतिष्ठतिसानुजः कदाचिद्दृश्यतेकैश्चित्क
दाचिन्नैवदृश्यते २३ मयातुबहुधालोकाःप्रेषितास्तस्यदर्शने नपश्यंतिप्रयत्नेनवीक्ष्यमाणाःसमंततः २४

हिरामःशीघ्रमागच्छेदितिभावः १९ नूपुराणिपादभूषणानिकिंकिण्योजघनभूषणानिसिंजितंशब्दम् २० भीतासीतारूपांगनास्वात्मन्ये
वस्वशरीरेएवलीयमानास्थितेत्यन्वयः रामेऽर्पितंस्थापितमांतरंचित्तंयया २१ किमाह तदाहसुमध्यमेइत्यादि २२ २३ लोकाश्चाररू
पाःप्रयत्नेनसमंततोवीक्ष्यमाणाअपिरामंनपश्यंति २४ ७ ७ ७ ७ ७

त्वयिनिस्पृहेणइच्छाहीनेनपूर्णकामत्वादित्यंतरोऽर्थः त्वयासदालिंगितोऽपिध्यानेनसदाहृदिचिंतनात् अतएवसमीपस्थोऽपियद्वाशक्तिशक्तिमतोरभेदात्सदालिंगितोविभुत्वाच्चसमीपस्थोयद्यपि २५ तथाप्यस्यरामस्यहृदयेत्वयित्वद्विषयेस्नेहोनजायते अतएवेयत्कालं त्वदुपेक्षा तस्येतिभावः सर्वत्रसमत्वात्तस्यनक्वापिस्नेहइति तत्त्वं किंच त्वत्कृतान् सर्वभोगांस्त्वयास्ववृत्तिद्वारोपनीतान् सर्वभोगान् सर्वविषयान् तथा त्वद्गुणान् सुखसंकल्पकामादीन् भुंजानोऽपिअहंभोक्तेतिनजानाति तथाभिमानराहित्यात् अतएवकृतघ्नः अतएवनिर्गुणःयोहिगुणवान्

किंकरिष्यसिरामेणनिस्पृहेणसदात्वयि त्वयासदालिंगितोऽपिसमीपस्थोऽपिसर्वदा २५ हृदयेऽस्यनचस्नेहस्त्व
यिरामस्यजायते त्वत्कृतान्सर्वभोगांश्चत्वद्गुणानपिराघवः २६ भुंजानोऽपिनजानातिकृतघ्नोनिर्गुणोऽधमः
त्वमानीतामयासाध्वीदुःखशोकसमाकुला २७ इदानीमपिनायातिभक्तिहीनःकथंव्रजेत् निःसत्वोनिर्ममोमा-
नीमूढःपंडितमानवान् २८ नराधमंत्वद्विसुखंकिंकरिष्यसिभामिनि त्वय्यतीवसमासक्तंमांभजस्वासुरोत्तमम् २९

सउपकारंमज्ञतएवअधमः उपकारविस्मरणात् किंचनधमतिशब्दविषयोभवतीत्यधमशब्दवाच्यइतियावत्कृतघ्नत्वाद्युपपादयति त्वमिति २६ २७ यतस्त्वयिभक्तिहीनोऽतःकथंव्रजेत् स्वस्थानतः त्वत्परित्राणार्थमिमंदेशमित्यर्थः निःसत्वोनिर्बलः निर्ममोममताहीनः त्वयिइयंममेतिबुद्धिहीनः २८ नराधमंपंचम्यर्थेबहुव्रीहिरितिकश्चित् किंकरिष्यसि तादृशेऽनुरागेण किंप्रयोजनमित्यर्थः असुरोत्तममितिनराधमव्यतिरेकउक्तः २९ छ छ छ छ छ छ

देवगंधर्वनागानांतद्योषितामित्यर्थः नियोक्त्रीप्रभुतयाआज्ञापयित्रींप्रतिपद्यसेअंगीकरोषि २० निधायतृणमंतरेपतिव्रतायाःसाक्षात्परपुरुषेणवार्तालापस्यानौचित्यादितिभावः त्वंचतृणतुल्यइतिद्योतयितुंच ३० शक्रनीवेत्यकपमया अत्यंतपराक्रमराहित्यंसूचितम् ३२ अचिरादितिछेदः अल्पेनैवकालेनेत्यर्थः यदारामशराघातैर्विदारितवपुर्भवान् भविष्यतीतिशेषः ३३ तदारामंमानुषंज्ञास्यसियमांतिकंचगमि

देवगंधर्वनागानांयक्षकिन्नरयोषिताम् भविष्यसिनियोक्त्रीत्वंयदिमांप्रतिपद्यसे ३० रावणस्यवचःश्रुत्वासीतामर्षसमन्विता उवाचाधोमुखीभूत्वानिधायतृणमंतरे ३१ राघवाद्बिभ्यतानूनंभिक्षुरूपंत्वयाधृतम् रहितेराघवाभ्यांत्वंशुनीवहविरध्वरे ३२ हृतवानसिमांनीचतत्फलंप्राप्स्यसेऽचिरात् यदारामशराघातविदारितवपुर्भवान् ३३ ज्ञास्यसेमानुषंरामंगमिष्यसियमांतिकम् समुद्रंशोषयित्वावाशरैर्बध्वाथवारिधिम् ३४ हंतुंत्वांसमरेरामोलक्ष्मणेनसमन्वितः आगमिष्यत्यसंदेहोद्रक्ष्यसेराक्षसाधम ३५ त्वांसपुत्रंसहबलंहत्वानेष्यतिमांपुरम् श्रुत्वारक्षःपतिःक्रुद्धोजानक्याःपरुषाक्षरम् ३६ वाक्यंक्रोधसमाविष्टःखड्गमुद्यम्यसत्वरः हंतुंजनकराजस्यतनयांताम्रलोचनः ३७ मंदोदरीनिवार्याहपतिंपतिहितेरता त्यजैनांमानुषींदीनांदुःखितांकृपणांकृशाम् ३८

ष्यसि शरैःसमुद्रंशोषयित्वावा अथवाअथवारिधिंबध्वासेतुबंधेनेतिशेषः ३४ तदागमनंचत्वमनुपदमेवद्रक्ष्यसेइत्यन्वयः ३५ जानक्याःपरुषाक्षरंवाक्यंश्रुत्वाक्रुद्धोभवदितिशेषः ३६ ततःक्रोधसमाविष्टःखड्गमुद्यम्यजनकराजतनयांहंतुमुद्यतोऽभवदितिशेषः ३७ अन्यानुरक्तत्वात्तद्वियोगाच्चदैन्यादिविशिष्टाम् ३८ ७ ५ ५ ५ ५

यास्त्वामेव वरयंति ता बह्व्यः संतीति योजना मदेन काममदेन मत्ते मदयुक्ते इव लोचने यासां ताः ३९ सकामना मद्विषयकामनासहिता सती यथा मे
वशगा भविष्यति न तु बलात्तथा यतध्वमित्यन्वयः तर्जनं भीषणं आदरणं सांत्वं ४० ४१ कुरुत पक्कां कुरुतेत्यर्थः ४२ स्वतर्जनैः स्वबुद्धि
कल्पितभीषणोपायैः स्वकीयैर्योग्यैर्वा ४३ इदं सांत्वस्याप्युपलक्षणं तदेवाह तत्रैकेति ४४ भीषणान्याह अपरा चेति किं विलंबेन अ

देवगंधर्वनागानां बह्व्यः संति वरांगनाः त्वामेव वरयंत्येकैर्मदमत्तविलोचनाः ३९ ततोऽब्रवीद्दशग्रीवो राक्षसीर्विकृता
ननाः यथा मे वशगा सीता भविष्यति सकामना तथा यतध्वं त्वरितं तर्जनादरणादिभिः ४० द्विमासाभ्यंतरे सीता-
यदि मे वशगा भवेत् तदा सर्वसुखोपेता राज्यं भोक्ष्यति सा मया ४१ यदि मासद्वयादूर्ध्वं मच्छय्यां नाभिनंदति तदा मे-
प्रातराशाय हत्वा कुरुत मानुषीम् ४२ इत्युक्त्वा प्रययौ स्त्रीभी रावणोंऽतःपुरालयम् राक्षस्यो जानकीमेत्य भीषयंत्यः
स्वतर्जनैः ४३ तत्रैका जानकीमाह यौवनं ते वृथागतम् रावणेन समासाद्य सफलं तु भविष्यति ४४ अपरा चाह कोपेन-
किं विलंबेन जानकीम् इदानीं छिद्यतामंगं विभज्य च पृथक्पृथक् ४५ अन्या तु खड्गमुद्यम्य जानकीं हंतुमुद्यता अ
न्या करालवदना विदार्यास्यमभीषयत् ४६ एवं तां भीषयंतीस्ता राक्षसीर्विकृताननाः निवार्य त्रिजटा वृद्धा राक्षसीर्वा
क्यमब्रवीत् ४७ शृणुध्वं दुष्टराक्षस्यो मद्वाक्यं वो हितं भवेत् ४८ न भीषयध्वं रुदतीं नमस्कुरुत जानकीम् इदानीमे
व मे स्वप्ने रामः कमललोचनः ४९

स्यावधे इति शेषः जानकीमिदानीमेव छेद्यतां अस्या अंगं पृथक् पृथक् वि
विभज्य तामिति शेषः ४५ ४६ ४७ मद्वाक्यं शृणुध्वं यत्कृतं सद्वो हितं भवेत् ४८ वाक्यमाह नेति इदानीमेव मे मया रामः
स्वप्ने दृष्ट इत्यन्वयः ४९

कथंदृष्टस्तदाह आरूढ्येतिसमागतः संयुक्तः ५० स्वांकेजानकीमारोप्य अगस्यपर्वतस्यमूर्द्धनिऊर्ध्वभागेस्थितोदृष्टः एवंरामविषयंशुभस्वम
मुक्त्वारावणविषयमनिष्टस्वप्नमाह रावणइति ५१ वदनमालिकांस्वमुंडमालांस्वहस्तेकृत्वागाहदित्यर्थः नन्वेवंकिंलंकाऽराक्षसैवभविष्यतीत्याशंक्यनेत्याह
बिभीषणइति रामस्यसेवांकरोति एवंविधःस्वप्नेदृष्टोऽतःसोऽत्रराज्यंकर्तेत्याह सर्वथेत्यादि ५२ ५३ ५४

आरूढ्येरावतंशुभ्रंलक्ष्मणेनसमागतः दग्ध्वालंकांपुरींसर्वांहत्वारावणमाहवे ५० आरोप्यजानकींस्वांकेस्थितो
दृष्टोऽगमूर्द्धनि रावणोगोमयहृदेतैलाभ्यक्तोदिगंबरः ५१ अगाहत्पुत्रपौत्रैश्चकृत्वावदनमालिकाम् बिभीषणस्तुराम
स्यसन्निधौहृष्टमानसः ५२ सेवांकरोतिरामस्यपादयोर्भक्तिसंयुतः सर्वथारावणंरामोहत्वासकुलमंजसा ५३ बिभीष
णायाधिपत्यंदत्वासीतांशुभाननाम् अंकेनिधायस्वपुरींगमिष्यतिनसंशयः ५४ त्रिजटायावचःश्रुत्वाभीतास्ताराक्षस
स्त्रियः तूष्णीभासंस्तत्रतत्रनिद्रावशमुपागताः ५५ तर्जिताराक्षसीभिःसासीताभीतातिविह्वला त्रातारंनाधिगच्छंती
दुःखेनपरिमूर्च्छिता ५६ अश्रुभिःपूर्णनयनाचिंतयंतीदमब्रवीत् प्रभातेभक्षयिष्यंतिराक्षस्योमांनसंशयः
इदानीमेवमरणंकेनोपायेनमेभवेत् ५७ एवंसुदुःखेनपरिप्लुतासाविमुक्तकंठंरुदतीचिराय अ लंब्यशाखांकृतनिश्चया
मृतौनजानतीकंचिदुपायमंगना ५८ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेसुंदरकांडेद्वितीयः
सर्गः २

५५ त्रातारमप्राप्नुवतीदुःखेनमूर्च्छितामूर्च्छितेवाश्रुयुक्तनेत्राचिंतयंतीदमात्मनासहाब्रवीत् ५६ ५७ मृतौकृतनिश्चयामरणस्यकंचिदु
पायंकमप्युपायमजानतीशाखामालंब्यचिरायातिष्ठदितिशेषः ५८ इतिश्रीमत्सकलराज० सुंदरकांडेद्वितीयःसर्गः २ ५

ततस्तदुपायंनिश्चित्याहोद्बंधनेनवेति १ उद्बंधनसाधनमाह दीर्घवेणीति अथानंतरं एवंमरणायनिश्चितबुद्धिं जानकींविलोक्येत्यन्वयः २ किंचिद्विचार्य अयंवचनावसरइतिनिश्चित्यसूक्ष्मरूपःसन् जानक्यास्तस्याएवश्रोत्रगं यथाभवति तथाशनैःशनैरभाषतेत्यन्वयः ३ तदेवआह इक्ष्वाक्विति ४ लक्षणैःसामुद्रिकोक्तोत्तमलक्षणैः शत्रुहाशत्रुघ्नाख्यइत्यर्थः ५ ६ रावणेननीतेत्यन्वयः ७ मार्गमाणः अन्वेषयन्

श्रीमहादेवउवाच उद्बंधनेनवामोक्ष्येशरीरंराघवंविना जीवितेनफलं किंस्यान्ममरक्षोधिमध्यतः १ दीर्घवेणीममात्यर्थमुद्बंधायभविष्यति एवंनिश्चितबुद्धिंतांमरणायाथजानकीम् २ विलोक्यहनुमान्किंचिद्विचार्यैतदभाषत शनैःशनैःसूक्ष्मरूपोजानक्याःश्रोत्रगंवचः ३ इक्ष्वाकुवंशसंभूतोराजादशरथोमहान् अयोध्याधिपतिस्तस्यचत्वारोलोकविश्रुताः ४ पुत्रादेवसमाःसर्वेलक्षणैरुपलक्षिताः रामश्चलक्ष्मणश्चैवभरतश्चैवशत्रुहा ५ ज्येष्ठोरामःपितुर्वाक्याद्दंडकारण्यमागतः लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयाभार्ययासह ६ उवासगोतमीतीरेपंचवट्यांमहामनाः तत्रनीतामहाभागासीताजनकनंदिनी ७ रहितेरामचंद्रेणरावणेनदुरात्मना ततोरामोऽतिदुःखार्तोमार्गमाणोऽथजानकीम् ८ जटायुषपक्षिराजमपश्यत्पतितंभुवि तस्मैदत्वादिवंशीघ्रंऋष्यमूकमुपागमत् ९ सुग्रीवेणकृतामैत्रीरामस्यविदितात्मनः तद्भार्याहारिणंहत्वावालिनंरघुनंदनः १०

८ दिवंस्वर्लोकंतल्लोकवासमितियावत् ९ रामस्यसंकल्पमात्रात्सर्वसाधकस्यनवानरैर्मैत्र्याःप्रयोजनमित्यौद्धत्यपरिहारायसुग्रीवेणकृतेत्युक्तं नतुरामेणकृतेतितद्भार्याहारिणंसुग्रीवभार्याहारिणम् १०

मित्रकार्यंसुग्रीवकृतमित्रत्वकार्यंसहायभूतान्समानीयनानापर्वतादिभ्योदूतैर्वानरान्किष्किंधांसमानाय्य ११ तान्वानरान्सीतायाःप
रिमार्गणेतन्निमित्तंपरितः प्रेषयामासेत्यन्वयः १२ समुद्रमुल्लंघ्य लंकानगरीं दृष्ट्वा तत्रतत्रजानकींविचिन्वन् अन्वेषयन् शनैः क्रमेणा
शोकवनिकांदृष्ट्वातत्रतांविचिन्वन् शिंशपातरुंदृष्टवान् अत्रशिंशपामूलेजानकीमद्राक्षमतोऽत्रागतोऽहंकृतकृत्यः संवृत्तइतिशेषः
१३ १४ १५ वायुनेतितस्यजगत्क्रियासाक्षित्वात्तेनकथितत्वसंभावना १६ स्वप्नोवेत्यादिविकल्पत्रयंसत्यस्वप्नभ्रमातिरिक्तंकिं

राज्येभिषेच्यसुग्रीवंमित्रकार्यंचकारसः सुग्रीवस्तुसमानाय्यवानरान्वानरप्रभुः ११ प्रेषयामासपरितोवानरान्परि
मार्गणे सीतायास्तत्रैवैकोहंसुग्रीवसचिवोहरिः १२ संपातिवचनाच्छीघ्रमुल्लंघ्यशतयोजनम् समुद्रंनगरींलंकांवि
चिन्वन्जानकींशुभाम् १३ शनैरशोकवनिकांविचिन्वन्शिंशपातरुम् अद्राक्षंजानकीमत्रशोचन्तींदुःखसंप्लुताम्
१४ रामस्यमहिषींदेवींकृतकृत्योऽहमागतः इत्युक्त्वोपरराामाथमारुतिर्बुद्धिमत्तरः १५ सीताक्रमेणतत्सर्वंश्रुत्वा
विस्मयमाययौ किमिदंमेश्रुतंव्योम्निवायुनासमुदीरितम् १६ स्वप्नोवामेमनोभ्रांतिर्यदिवासत्यमेवतत् निद्रा
मेनास्तिदुःखेनजानाम्येतत्कुतोभ्रमः १७ येनमेकर्णपीयूषंवचनंसमुदीरितम् सदृश्यतांमहाभागःप्रियवादीममा
ग्रतः १८

चित्कर्तृकंप्रेमाजनकंवाक्यमित्यर्थः तत्रदुःखहेतुनानिद्राभावात्स्वप्नस्यासंभवः भ्रमोऽपिनेत्याहजानाम्येतत् एतत्प-
दार्थजातंयथास्थितस्वरूपेणजानामि अतोनभ्रमसंभवः यद्वाभ्रांतिः स्वाज्ञानंभ्रमत्वंनविकल्पयति ममचतथाविकल्पोऽतोनभ्रमइति
भावः १७ तस्मात्सत्यत्वमेवनिश्चित्याहयेनेति सममाग्रतोदृश्यतांममाग्रतोभूत्वात्मानंदर्शयत्वित्यर्थः १८ ॐ ॐ

पत्रखंडतः १९ भाषायां चिमना चिमणी कलविंकः स्यात्तस्य स्त्री चटका तयोः पुमपत्ये चाटकैरः स्त्र्यपत्ये चटकैव सा इत्यमरः पीनवर्णो वानरः पीतवानरः २० २१ २२ शंकां रावणत्वशंकां परमात्मन इति तत्स्वरूपाभिज्ञत्वेन तद्दासत्वसत्यताप्रत्यायनाय २३ २४ २५

श्रुत्वा तज्जानकीवाक्यं हनुमान्पत्रखंडतः अवतीर्य शनैः सीतापुरतः समवस्थितः १९ कलविंकप्रमाणांगो रक्तास्यः पीतवानरः ननाम शनकैः सीतां प्रांजलिः पुरतः स्थितः २० दृष्ट्वा तं जानकी भीता रावणोऽयमुपागतः मां मोहयितुमायातो मायया वानराकृतिः २१ इत्येवं चिंतयित्वा सा तूष्णीमासीदधोमुखी पुनरप्याह तां सीतां देवि यत्त्वं विशंकसे २२ नाहं तथाविधो मातस्त्यज शंकां मयि स्थिताम् दासोऽहं कोसलेंद्रस्य रामस्य परमात्मनः २३ सचिवोऽहं हरींद्रस्य सुग्रीवस्य शुभप्रदे वायोः पुत्रोऽहमखिलप्राणभूतस्य शोभने २४ तच्छ्रुत्वा जानकी प्राह हनूमंतं कृतांजलिम् वानराणां मनुष्याणां संगतिर्घटते कथम् २५ यथा त्वं रामचंद्रस्य दासोऽहमिति भाषसे तामाह मारुतिः प्रीतो जानकीं पुरतः स्थितः २६ ऋष्यमूकमगाद्रामः शबर्या नोदितः सुधीः सुग्रीवो ऋष्यमूकस्थो दृष्टवान् रामलक्ष्मणौ २७ भीतो मां प्रेषयामास ज्ञातुं रामस्य तद्गतम् ब्रह्मचारीवपुर्धृत्वा गतोऽहं रामसन्निधिम् २८ ज्ञात्वा रामस्य सद्भावं स्कंधोपरि निधाय तौ नीत्वा सुग्रीवसामीप्यं सख्यं चाकरवं तयोः २९

यथा त्वं दासोऽहमिति भाषसे तथा वानरमनुष्ययोः संगतिः प्रतीयते सात्र कथं घटत इत्यर्थः २६ शबर्येति भगवता स्ववृत्तांते शबरीं प्रति पृष्टे सति तया सुग्रीवसमीपं गच्छ स सीतामार्गणं करिष्यति इति तयोक्त इत्यर्थः २७ भीतो वालिप्रेरितत्वभ्रांत्या २८ तौ रामलक्ष्मणौ सख्यं च अकरवं करितवानित्यर्थः अंतर्भावितण्यर्थः २९ छ छ छ छ छ

तंवालिनंजघान वानराणांराज्येऽभ्यषेचयत् सुग्रीवमित्यन्वयः ३० ससुग्रीवोभवत्याःपरिमार्गणे तन्निमित्तंवानरान् प्रेषयामास ३१ ३२ अशेषंकार्यंत्वयिस्थितम् त्वमेवसकलकार्यसाधनेसमर्थः मेमम ३३ मेएतदंगुलीयकंसीतायैपरिज्ञानार्थंरामीयएवायमितिनिश्चयार्थंदीयतांमन्नामाक्षरमुद्रितंमन्नामाक्षरमुद्रयायुतं ३४ ३५ नमस्कृत्वामुद्रिकांददौपुनर्नमस्कृत्वाचदूरात्स्थितः अनेनदानवेलायांकिंचित्स

सुग्रीवस्यहृताभार्यावालिनातंरघूत्तमः जघानैकेनबाणेनततोराज्येभ्यषेचयत् ३० सुग्रीवंवानराणांस प्रेषयामासवानरान् ३१ दिग्भ्योमहाबलान्वीरान्भवत्याःपरिमार्गणे गच्छंतंराघवोदृष्ट्वामामभाषतसादरम् ३२ त्वयि कार्यमशेषंमेस्थितंमारुतनंदन ब्रूहिमेकुशलंसर्वंसीतायैलक्ष्मणस्यच ३३ अंगुलीयकमेतन्मेपरिज्ञानार्थमुत्तमम् सीतायैदीयतांसाधुमन्नामाक्षरमुद्रितम् ३४ इत्युक्त्वाप्रददौमह्यंकराग्रादंगुलीयकम् प्रयत्नेनमयानीतंदेविपश्यांगुलीयकम् ३५ इत्युक्त्वाप्रददौदेव्यैमुद्रिकांमारुतात्मजः नमस्कृत्वास्थितोदूराद्बद्धांजलिपुटोहरिः ३६ दृष्ट्वासीताप्रमुदितारामनामांकितांतदा मुद्रिकांशिरसाधृत्वास्रवदानंदनेत्रजा ३७ कपेमेप्राणदातात्वंबुद्धिमानसिराघवे भक्तोसिप्रियकारीत्वंविश्वासोस्तितवैवहि ३८ नोचेन्मत्सन्निधिंचान्यंपुरुषंप्रेषयेत्कथम् हनूमन्दृष्टमखिलंममदुःखादिकंत्वया ३९

मीपमुपसृतइतिज्ञायते ३६ मुद्रिकांदृष्ट्वाप्रमुदिताजाता ततः शिरसाधृत्वा स्रवदानंदनेत्रजाजातास्रवंति आनंदेननेत्रजान्यश्रूणियस्याःसा ३७ कपेमुद्रिकारक्षणाद्बुद्धिमांस्त्वंमेप्राणदातासिराघवेभक्तोऽसि तस्यप्रियकारीचासिअतोराघवस्य तवैवविश्वासोस्तीतिमन्येच ३८ विश्वासतांयुक्त्यासाधयति नोचेत् त्वयिविश्वासश्चेन्नस्यात् तदान्यमविश्वस्तंपुरुषरूपंत्वांकथंमत्सन्निधिंप्रेषयेत् ३९ छ छ छ छ

यथामेमयिराघवस्यदयाजायेततथासर्वंराक्षसीकृततर्जनादिकथयेत्यर्थः मासद्वयेति अग्रेमरणमेव त्वदग्रेएवरावणेनतथाप्रतिज्ञातत्वादितिभावः ४० तदेवाहनागमिष्यतीति ४१ वानरानीकपैः सार्द्धमत्रागत्यरावणमुक्तविशेषणंहत्वायदिमांप्रभुर्मोचयेत् तत्कृतबंधनादितिशेषः ४२ तत्तदावीरवर्णयब्राह्मणैश्चवर्णितंतस्यवीर्यसदृशंभवेत् तथावर्णितंभवेत् अन्यथाविपरीतमेवेत्यर्थः ४३ अतस्तथे

सर्वंकथयरामाययथामेजायतेदया मासद्वयावधिप्राणाःस्थास्यंतिममसत्तम ४० नागमिष्यतिचेद्रामोभक्षयिष्यतिमांखलः अतःशीघ्रंकपींद्रेणसुग्रीवेणसमन्वितः ४१ वानरानीकपैःसार्द्धंहत्वारावणमाहवे सपुत्रंसबलंरामोयदिमांमोचयेत्प्रभुः ४२ तत्तस्यसदृशंवीर्यंवीरवर्णयवर्णितम् यथामांतारयेद्रामोहत्वाशीघ्रंदशाननम् ४३ तथायतस्वहनुमन्वाचाधर्ममवाप्नुहि हनुमानपितामाहदेविदृष्टायथामया ४४ रामःसलक्ष्मणःशीघ्रमागमिष्यतिसायुधः सुग्रीवेणससैन्येनहत्वादशमुखंबलात् ४५ समानेष्यतिदेवित्वामयोध्यांनात्रसंशयः तमाहजानकीरामःकथंवारिधिमाततम् ४६ तीर्त्वायास्यत्यमेयात्मावानरानीकपैःसह हनूमानाहमेस्कंधावारुह्यपुरुषर्षभौ ४७ आयास्यतःससैन्यश्चसुग्रीवोवानरेश्वरः विहायसाक्षणेनैवतीर्त्वावारिधिमाततम् ४८ निर्दहिष्यतिरक्षौघांस्त्वत्कृतेनात्रसंशयः अनुज्ञांदेहिमेदेविगच्छामित्वरयान्वितः ४९

ति वाचावचनकृतरामप्रेरणया धर्मंबंदीमोक्षणम् यथायथारूपोदृष्टः तथाजानेशीघ्रमागमिष्यतीत्यादि ४४ ४५ तंहनूमंतंजानकीआह किमाहरामइत्यादि ४६ हनूमानुत्तरयति मेस्कंधावित्यादि ४७ आततंविस्तीर्णम् ४८ ४९

भ्रात्रासहरामंद्रष्टुंगच्छामि गत्वाचतवांतिकमागंतुंत्वरयामिराघवः यथामांविश्वसेत् जानकींसर्वथादृष्टवानिति तथाकिंचिदभिज्ञानं
देहि ५० ततोहंसमुत्सुकः रामदर्शनोत्सुकः प्रयत्नेनतद्दत्ताभिज्ञानंरक्षन् गंताराघवसमीपमितिशेषः किंचिद्विचार्यतद्वचसोयुक्तत्वंवि
चार्य ५१ ५२ ५३ ऐंद्रः इंद्रलोकस्थः काकरूपधरइंद्रपुत्रइत्यर्थः आमिषंमांसम् ५४ एतत्त्वत्पादांगुष्ठविदारणरूपम् ५५ मांपुनः

द्रष्टुंरामंसहभ्रात्रात्वरयामितवांतिकम् देविकिंचिदभिज्ञानंदेहिमेयेनराघवः ५० विश्वसेन्मांप्रयत्नेनततोगंतासमु-
त्सुकः ततःकिंचिद्विचार्याथसीताकमललोचना ५१ विमुच्यकेशपाशांतेस्थितंचूडामणिंददौ अनेनविश्वसेद्रामस्त्वां
कपींद्रसलक्ष्मणः ५२ अभिज्ञानार्थमन्यच्चवदामितवसुव्रत चित्रकूटगिरौपूर्वमेकदारहसिस्थितः मदंकेशिरआसा
द्यनिद्रांतिरघुनंदनः ५३ ऐंद्रःकाकस्तदागत्यनखैस्तुंडेनचासकृत् मत्पादांगुष्ठमारक्तंविदार्याराभिषाशया ५४ ततोरामः
प्रबुध्याथदृष्ट्वापादंकृतव्रणम् केनभद्रकृतंचेतद्विप्रियंमेदुरात्मना ५५ इत्युक्त्वापुरतोऽपश्यद्वायसंमांपुनःपुनः अ
भिद्रवंतंरक्तास्यनखतुंडंचुकोपह ५६ तृणमेकमुपादायदिव्यास्त्रेणाभियोज्यतत् चिक्षेपलीलयारामोवायसोपरितज्ज्व
लत् ५७ अभ्यद्रवद्वायसश्चभीतोलोकान्भ्रमत्पुनः इंद्रब्रह्मादिभिश्चापिनशक्योरक्षितुंतदा ५८ रामस्यपादयोरग्रेऽ
पतद्भीत्यादयानिधेः शरणागतमालोक्यरामस्तमिदमब्रवीत् ५९

आसाद्य

विदार्यामिषा
शया

पुनरभिद्रवंतमित्यन्वयः रक्तमास्यंनखतुंडंयस्यसः तम् ५६ ५७ ज्वलत्तत् अभिमंत्रितंतृणंवायसमभ्यद्रवत् वायसोऽपिभीतःलो
कान् ऐंद्रब्रह्मांतान् भ्रमंस्तत्रतैरपियदारक्षितुंशक्योनाभवत्तदा ५८ रामपदाग्रेऽपतत् ५९ ७ ७ ७

ततःकाकोगतइतिशेषः एवंपौरुषवानपिसराघवः ६० इदानीमपि एवमवस्थायामपियदुपेक्षतेतत्किमर्थम् ६१ जानाति वर्तमानसामी
प्येलट् ज्ञास्यतीत्यर्थः ६२ यथात्वंसूक्ष्मवपुस्तथासर्वेऽपिवानराभवादृशाः भवद्वदेवसूक्ष्मवपुषइतिमहावपुर्भीराक्षसैर्युद्धमसंभावितमित्य
र्थः ६३ श्रुत्वातद्वचनंसीतायाइतिशेषः देव्यैसीतायै ६४ ६५ त्वांराक्षस्योद्रक्ष्यंति दृष्ट्वाचरावणंकथयिष्यंति एवंसति कोवेद किंभावीत्याश

अमोघमेतदस्त्रंमेदत्वैकाक्षमितोव्रज सव्यंदत्वाततःकाकएवंपौरुषवानपि ६० उपेक्षतेकिमर्थंमामिदानींसोपिराघवः ह
नूमानपिनामाह श्रुत्वासीतानुभाषितम् ६१ देवित्वांयदिजानातिस्थितामत्ररघूत्तमः करिष्यतिक्षणाद्भस्मलंकांराक्ष
समंडिताम् ६२ जानकीप्राहतंवत्सकथंत्वंयोत्स्यसेऽस्फरैः अतिसूक्ष्मवपुःसर्वेवानराश्चभवादृशाः ६३ श्रुत्वातद्व
चनंदेव्यैपूर्वरूपमदर्शयत् मेरुमंदरसंकाशंरक्षोगणबिभीषणम् ६४ दृष्ट्वासीताहनूमंतंमहापर्वतसन्निभम्
हर्षेणमहताविष्टाप्राहतंकपिकुंजरम् ६५ समर्थोऽसिमहासत्वद्रक्ष्यंतित्वांमहाबलम् राक्षस्यस्तेशुभःपंथागच्छे
रामांतिकंद्रुतम् ६६ बुभुक्षितःकपिःप्राह दर्शनात्पारणंमम भविष्यतिफलैःसर्वैस्त्वदृष्टैःस्थितैर्हिमे ६७ तथेत्यु
क्तःसजानक्याभक्षयित्वाफलंकपिः ततःप्रस्थापितोगच्छज्जानकींप्रणिपत्यसः किंचिद्दूरमथोगत्वास्वात्म
न्येवानुचिंतयत् ६८ कार्यार्थमागतोदूतःस्वामिकार्याविरोधतः अन्यत्किंचिदसंपाद्यगच्छत्यधमएवसः ६९

यः अतोरामांतिकंद्रुतंगच्छ तेपंथाःशुभोस्त्वइतिशेषः ६६ कपिर्जानकींप्राहाहंबुभुक्षितोऽस्मि अतस्त्वदर्शनान्ममपारणमुचितमितिशे
षः नन्वहंरिक्ताकेनत्वांपारयामीतिशंकायामाह त्वदृष्टैःस्थितैःफलैर्मेपारणाभविष्यतीत्यर्थः ६७ ततस्तयाप्रस्थापितोजानकींप्रणिप
त्यागच्छत् अनुचिंतयत् अडभावआर्षः ६८ अन्यत्किंचित्स्वाम्याज्ञप्तादधिकमुत्कृष्टंकर्मेत्यर्थः ६९

अन्यत्किंचित्वीरकर्म रावणंदृष्ट्वासंभाष्येत्यन्वयः ७० वृक्षखंडान् वृक्षसमूहान् उत्पाट्यनिर्वृक्षामकरोत् ७१ सीताश्रयनगंशिंशपारूपं शून्यंवृक्षैरितिशेषः विपिनंवनवृक्षान् ७२ ७३ दुःखशोकाभ्यांयुक्ताहमेनंनजानामि ७४ ७५ वानराकृतिर्देहभृत् वानरदेहसदृशदेहइत्यर्थः वानरे एवंपराक्रमासंभवादेवमुक्तिः अशोकवनिकांक्षणादुत्पाट्य तैरेव चैत्यप्रासादं बभंज ७६ तस्थिवान् स्थितः महा

अतोहंकिंचिदन्यच्चकृत्वादृष्ट्वाहरावणम् संभाष्यचततोरामदर्शनार्थंव्रजाम्यहम् ७० इतिनिश्चित्यमनसावृक्षखंडान्महाबलः उत्पाट्याशोकवनिकांनिर्वृक्षामकरोत्क्षणात् ७१ सीताश्रयनगंत्यक्त्वा वनंशून्यंचकारसः उत्पाटयंतंविपिनंदृष्ट्वाराक्षसयोषितः ७२ अपृच्छन्जानकींकोसौवानराकृतिरुद्भटः ७३ जानक्युवाच भवत्य एवजानंतिमायांराक्षसनिर्मिताम् नाहमेनंविजानामिदुःखशोकसमाकुला ७४ इत्युक्त्वात्वरितंगत्वाराक्षस्योभयपीडिताः हनूमताकृतंसर्वंरावणायन्यवेदयन् ७५ देवकश्चिन्महासत्वोवानराकृतिदेहभृत् सीतयासहसंभाष्यत्वशोकवनिकांक्षणात् ७६ उत्पाट्यचैत्यप्रासादंबभंजामितविक्रमः प्रासादरक्षिणःसर्वान्हत्वातत्रैवतस्थिवान् तच्छ्रुत्वातूर्णमुत्थायवनभंगंमहाप्रियम् ७७ किंकरान्प्रेषयामासनियुतंराक्षसाधिपः निर्भग्नचैत्यप्रासादप्रथमांतरसंस्थितः ७८ हनुमान्पर्वताकारोलोहस्तंभकृतायुधः किंचिल्लांगूलचलनोरक्तास्योभीषणाकृतिः ७९

प्रियं महच्च तदप्रियंचेत्यर्थः ७७ नियुतंदशकोट्यः निर्भग्नो यश्चैत्यप्रासादः तस्यप्रथमं यदंतरम् प्रथमायाभूमिस्तत्र संस्थितः ७८ लोहस्तंभ एवकृतमायुधंयेनसः किंचिल्लांगूलचलन इतिस्वभावोक्तिः ७९

तेकिंकरानामराक्षसाः ८० भीषणाकृतिंहनूमंतंदृष्ट्वेत्यन्वयः ८१ मुद्गरोन्नलोहस्तंभः ८२ ८३सरावणः ८४ ८५राक्षसान्रावणप्रेषणीयान्-
८६आकाशेप्रथममुत्पपात ततोगगनादवतरन्मूर्ध्निमुद्गरेणाताडयत् ८७ ८८ ८९इंद्रजितंप्रतित्वंहंतुंगच्छेतिभंग्यंतरेणाह पुत्रेतिहत्वे

आपतंतंमहासंघंराक्षसानांददर्शसः चकारसिंहनादंचश्रुत्वानेमुमुहुर्भृशम् ८० हनूमंतमथोदृष्ट्वाराक्षसाभीष
णाकृतिम् निर्जग्मुर्विविधास्त्रौघैःसर्वराक्षसघातिनम् ८१ ततउत्थायहनुमान्मुद्गरेणासमंततः निष्पिपेषक्ष
णादेवमशकानिवयूथपः ८२ निहतान्किंकरान्श्रुत्वारावणःक्रोधमूर्छितः पंचसेनापतींस्तत्रप्रेषयामासदुर्म
दान् ८३ हनूमानपितान्सर्वान्लोहस्तंभेनचाहनत् ततःक्रुध्धोमंत्रिसुतान्प्रेषयामाससप्तसः ८४ आगतानपि
तान्सर्वान्पूर्ववद्वानरेश्वरः क्षणान्निःशेषतोहत्वालोहस्तंभेनमारुतिः ८५ पूर्वस्थानमुपाश्रित्यप्रतीक्षन्राक्षसा
न्स्थितः ततोजगामबलवान्कुमारोक्षःप्रतापवान् ८६ तमुत्पपातहनुमान्दृष्ट्वाकाशेसमुद्गरः गगनात्त्वरितोमू-
र्ध्निमुद्गरेणव्यताडयत् ८७ हत्वातमक्षंनिःशेषंबलंसर्वंचकारसः ८८ ततःश्रुत्वाकुमारस्यवधंराक्षसपुंगवः क्रो
धेनमहताविष्टइंद्रजेतारमब्रवीत् ८९ पुत्रगच्छाम्यहंतत्रयत्रास्तेपुत्रहारिपुः हत्वातमथवाबध्वाआनयिष्यामितं
ऽतिकम् ९० इंद्रजित्पितरंप्राहत्यजशोकंमहामते मयिस्थितेकिमर्थंत्वंभाषसेदुःखितंवचः ९१ बध्वानेष्येहुतंता
तवानरंब्रह्मपाशतः इत्युक्त्वारथमारुह्यराक्षसैर्बहुभिर्वृतः ९२

त्युक्त्वा हंतुमशक्यत्वंविचार्याह बध्वावेति ९० दुःखि
तंवचः आज्ञाकर्तुरभावइवेतिभावः ९१ ब्रह्मपाशतः ब्रह्मास्त्राभिमंत्रितैःपाशैरित्यर्थः ९२ ७ ७ ७

९३ हनूमंतंशिलीमुखैर्विध्वासिंहनादमकरोदित्यन्वयः ९४ विध्वेत्यस्यैवविवरणंशिरोभागमित्यादि भेदयित्वेत्यंतम् ९५ सिंहनादम
करोत् इंद्रजिदितिशेषः ९६ ९७ ९८ यस्यरामस्य नामयेप्राणिनोजपंतितेऽज्ञानजन्यकर्मकृतंबंधनंसंसारंपरिमुच्यसद्यएववशि
वाख्यंतत्पदंसच्चिदानंदाख्यंयांति ९९ तस्यरामस्यपदांबुजध्यानामाकृतिर्यतःसदैवनिर्मुक्तानिसमस्तानिबंधनानिकर्माणियस्यतादृ-

जगामवायुपुत्रस्यसमीपंवीरविक्रमः ततोऽतिगर्जितंश्रुत्वास्तंभमुद्यम्यवीर्यवान् ९३ उत्पपातनभोदेशंगरुत्मानिव
मारुतिः ततोभ्रमंतंनभसिहनूमंतंशिलीमुखैः ९४ विध्वातस्यशिरोभागमिषुभिश्चाष्टभिःपुनः हृदयंपादयुग
लंषड्भिरेकेनवालधिम् ९५ भेदयित्वाततोघोरंसिंहनादमथाकरोत् ततोऽतिहर्षाद्धनुमांस्तंभमुद्यम्यवीर्यवान् ९६
जघानसारथिंसाश्वंरथंचाचूर्णयत्क्षणात् ततोऽन्यंरथमास्थायमेघनादोमहाबलः ९७ शीघ्रंब्रह्मास्त्रमादायब
ध्वावानरपुंगवम् निनायनिकटंराज्ञोरावणस्यमहाबलः ९८ यस्यनामसततंजपंतियेऽज्ञानकर्मकृतबंधनंक्षणा
त् सद्यएवपरिमुच्यतत्पदंयांतिकोटिरविभास्वरंशिवम् ९९ तस्यैवरामस्यपदांबुजंसदाहृत्पद्ममध्येसुनिधायमा
रुतिः सदैवनिर्मुक्तसमस्तबंधनःकिंतस्यपाशैरितरैश्चबंधनैः १०० इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहे
श्वरसंवादेसुंदरकांडेतृतीयःसर्गः ३ श्रीमहादेवउवाच यांतंकपींद्रंधृतपाशबंधनंविलोकयंतंनग
रंविभीतवत् अताडयन्मुष्टितलैःसुकोपनाःपौराःसमंतादनुयांतईक्षितुम् १

शोभवति अतस्तस्यपाशैरितरैर्वाबंधनैः
किंदुःखमितिशेषः १०० इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरण॰सेतौसुंदरकांडेतृतीयःसर्गः ३ धृतंस्वहस्तेनपाशबंधनंयेनता-
दृशंविशेषेणभीतवत् नगरंलंकांविलोकयंतं ईक्षितुंकपींद्रंद्रष्टुंतमेवानुपश्चाद्यांतइतिपौरविशेषणम् १ छ छ

क्षणमात्रसंगमंक्षणमात्रंसंगमः स्वसंबंधोयस्यताद्दशमेनंहनूमंतंब्रह्मास्त्रंकर्तृकृत्वाब्रह्मवरेणत्वांमदस्त्रंनपीडयिष्यतीतिब्रह्मदत्तव
रेणसत्वरंगतंहनूमान् तद्गमनंज्ञात्वाऽपिफल्गुरज्जुभिर्धृतोऽपिकार्यविशेषस्यकर्तव्यरावणदर्शनादिरूपस्यगौरवात् बद्धइवययावि
त्यर्थः २ सभांतरस्थस्यसभामध्यस्थस्य तंहनूमंतंबलारिजित् इंद्रजित्ब्रह्मवरेण ब्रह्मवरलब्धब्रह्मास्त्रेणसमागतः बंधपीडाम

ब्रह्मास्त्रमेनंक्षणमात्रसंगमंकृत्वागतंब्रह्मवरेणसत्वरम् ज्ञात्वाहनूमानपिफल्गुरज्जुभिर्धृतोपयौकार्यविशेषगौ
रवात् २ सभांतरस्थस्यचरावणस्यतंपुरोनिधायाहबलारिजित्तदा बद्धोमयाब्रह्मवरेणवानरःसमागतोऽनेनन-
हतामहासुराः ३ यद्युक्तमत्रार्यविचार्यमंत्रिभिर्विधीयतामेषनलौकिकोहरिः ततोविलोक्याहसराक्षसेश्वरः-
प्रहस्तमग्रेस्थितमंजनाद्रिभम् ४ प्रहस्तपृच्छैनमसौकिमागतःकिमत्रकार्यंकुतएववानरः वनंकिमर्थंस
कलंविनाशितंहताःकिमर्थंममराक्षसाबलात् ५ ततःप्रहस्तोहनुमंतमादरात्समपृच्छ केनप्रहितोसिवानर
भयंचतेमास्तुविमोक्ष्यसेमयासत्यवदस्वाखिलराजसन्निधौ ६ ततोतिहर्षात्पवनात्मजोरिपुंनिरीक्ष्यलोकत्र
यकंटकासुरम् वक्तुंप्रचक्रेरघुनाथसत्कथांक्रमेणरामंमनसास्मरन्मुहुः ७

सहिष्णुःसस्वयमेवागतइत्यर्थः तद्वृत्ता
तमाह अनेनेत्यादि ३ एषहरिर्नलौकिकइति तत्पराक्रमकथनं अंजनाद्रिभं अंजनाचलवत् श्यामकांतिम् ४ कुतःकस्माद्देशादागतइतिशे
षः ५ विमोक्ष्यसे अस्माद्बंध नात्प्राणभयाच्चेतिशेषः अखिलराजसन्निधौअखिललोकराजस्यरावणस्यसन्निधावित्यर्थः ६ ७ ७

देवगणादीनाममित्रशत्रो आदिनानागादिसंग्रहः अशेषहृत्स्थितेः अशेषहृदयेषुस्थितिर्यस्य सर्वांतर्यामिणइत्यर्थः अनेनतव ततः कथम-
पि नमोक्षइतिसूचितम् किंच त्वन्मृत्युंचिकीर्षोस्तस्यैवप्रेरणयासीताहृतेतिसूचितम् ८ सराघवः सुग्रीवमैत्रींकृत्वावालिनंनिहत्य तंप्र
सिद्धपराक्रमंसुग्रीवमेववानराणामधिपतिंचकार अनेनरामस्यकृतोपकारत्वात्तन्निमित्तंसुग्रीवः सर्ववानरैर्लंकांरोत्स्यत्येवेतिसूचि
तम् मित्रभार्याहारिणंत्वत्तोप्यधिकबलंवालिनंयोहतवान् सत्वांसर्वथाहनिष्यत्येवेतिसूचितम् ९ भोइतिरावणसंबोधनम् प्र

शृणुस्फुटंदेवगणाद्यमित्रहेरामस्यदूतोऽहमशेषहृत्स्थितेः यस्याखिलेशस्यहृताधुनात्वयाभार्यास्वनाशायशुनेवस
द्धविः ८ सराघवोभ्येत्यमतंगपर्वतंसुग्रीवमैत्रीमनलस्यसन्निधो कृत्वैकबाणेननिहत्यवालिनंसुग्रीवमेवाधिपतिंच
कारतम् ९ सवानराणामधिपोमहाबलीमहाबलैर्वानरयूथकोटिभिः रामेणसार्द्धंसहलक्ष्मणेनभोप्रवर्षणेऽमर्ष
युतोवतिष्ठते १० संचोदितास्तेनमहाहरीश्वराधरासुतांमार्गयितुंदिशोदश तत्राहमेकःपवनात्मजःकपिःसी-
तांविचिन्वन्शनकैःसमागतः ११ दृष्टामयापद्मपलाशलोचनासीताकपित्वाद्विपिनंविनाशितम् दृष्ट्वाततोहंरभ
सासमागतान्मांहंतुकामान्धृतचापसायकान् १२ मयाहतास्तेपरिरक्षितंवपुःप्रियोहिदेहोऽखिलदेहिनांप्रभो ब्र
ह्मास्त्रपाशेननिबध्यमांततःसमागमन्मेघनिनादनामकः १३

वर्षणेतदाख्येपर्वतेऽमर्षयुतस्त्वद्विषयक्रोधयुतोऽवतिष्ठते १०
धरासुताम् जानकीम् अनेनकिमागतइत्यस्यचोत्तरंदत्तम् ११ वननाशकारणमाह कपित्वादिति चंचलस्वभावत्वादित्यर्थः राक्षसह
ननहेतुमाह दृष्ट्वेति १२ वपुःस्वशरीरंपरिरक्षितम् तत्रहेतुः प्रियोहीति १२ छ छ छ छ

त्यक्त्वागतंब्रह्मास्त्रमितिशेषः बद्धइवागतः तथागमनेहेतुर्हितंप्रवक्तुकामइति नवतत्प्रवचनेकिंन्निमित्तमतआह करुणेति १४ विवेकतः विवेकेनसदसद्विवेकेनलोकस्यगतिंधर्मात्स्वर्गोऽधर्मान्नरकइत्येवंरूपांविचार्यराक्षसींबुद्धिंत्यजेत्यर्थः संसृतेःसंसाराद्योमोक्षस्तस्य हेतुकींहेतुभूतांविनयादित्वादीदृक्ईदृशींदैवींदेवप्रोक्तांगतिंमार्गंपरपीडातोनिवृत्तिरूपंमार्गंसमाश्रयदेहिनःस्वस्यात्यंतहितायेत्यर्थः-१५ ननुतस्मिन्मार्गेममनाधिकारइतिचेन्नब्राह्मणत्वादिनातत्सत्त्वमित्याह त्वमितिउत्तमवंशसंभवत्वस्यविवरणंपौलस्त्यपुत्रोसीति यदितेदेहएवात्मेतिबुद्धिस्तथापिपश्यविचारयत्वंराक्षसोनासिउत्तमवंशसंभवत्वेनब्राह्मणत्वादितिभावः आत्मबुद्ध्यादेहातिरिक्तआत्मेतिबुद्ध्याराक्षसोनहिभवसीतिकिमुवक्तव्यमितिशेषः १६ एवंसर्वथाराक्षसत्वाभावंप्रसाध्याह शरीरेति शरीरंस्थूलंबुद्धिःसूक्ष्मशरीरंइंद्रि

स्पृष्ट्वैवमांब्रह्मवरप्रभावतस्त्यक्त्वागतंसर्वमवैमिरावण तथाप्यहंबद्धइवागतोहितंप्रवक्तुकामःकरुणारसार्द्रधीः
१४ विचार्यलोकस्यविवेकतोगतिंनराक्षसींबुद्धिमुपैहिरावण दैवींगतिंसंसृतिमोक्षहेतुकींसमाश्रयात्यंतहिता
यदेहिनः १५ त्वंब्राह्मणोह्युत्तमवंशसंभवःपौलस्त्यपुत्रोऽसिकुबेरबांधवः देहात्मबुद्ध्यापिचपश्यराक्षसोना
स्यात्मबुद्ध्याकिमुराक्षसोनहि १६ शरीरबुद्धींद्रियदुःखसंततिर्नतेनचत्वंतवनिर्विकारतः अज्ञानहेतोश्चतथै-
वसंततेरसत्त्वमस्याःस्वपतोहिदृश्यवत् १७

याणिचक्षुरादीनितज्जन्यादुःखसंततिराधिव्याधिजादुःखेत्युपलक्षणंकामादेरपिसा तेतवनतेषांचित्तधर्मत्वात् त्वंचतदाश्रयश्चित्तंनेतिशेषपूरणेनव्याख्येयं तस्याचेतनत्वादितिभावः नन्वात्मनएवदुःखाद्यस्तुइतिनचेवतदतआह तवनिर्विकारतः विकाराभावोनिर्विकारंततः नवविकाराभावात् दुःखादिमत्त्वेचविकारप्रसंगः एवंचात्मनोविक्रियत्वप्रतिपादकश्रुतिविरोधस्ताश्चश्रुतयःपूर्वंबहुशोलिखिताः नन्वेवमहंदुःखीत्यादिप्रतीतीतिःकागतिस्तत्राह अज्ञानहेतोरितिस्वपतःपुरुषस्यप्रतिभासमानस्यापिदृश्यस्य यथासत्त्वंतथाआत्मस्वरूपाज्ञानरूपाद्धेतोर्भासमानायाअस्याःसंततेर्दुःखसंततेर्वस्तुतोऽसत्त्वमेवेवंचाहंदुःखीत्यादिप्रतीतिःस्वप्नकालिकतत्त्वप्रतीतिवद्भ्रमएवेतिभावः १७

नन्वेवंसत्यंवस्तुकिमपिनास्त्येवकिंअस्तीत्याह इदंतुसत्यमितितत्स्वरूपंत्वित्यर्थः एनत्तवविक्रियानास्ति अविकारीचेतनएवे :सत्यः ननुविकारहेत्वज्ञानमपिसत्यमेवनेत्याह नेविकारहेतुर्नचसत्यइतिशेषः तत्रहेतुमाह अद्वयत्वतः एकमेवाद्वितीयंब्रह्मेत्यद्वैतप्रतिपादकश्रुतिविरोधात् नयाहिसतोद्वितीयस्यनिषेधइतिभावः नन्वाचित्तसंबंधान्ममदुःखमस्त्येवेतिचेन्नेत्याह यथासर्वगतमपिनभः पृथिव्यादिरूपगंधादिभिर्नलिप्यतेसूक्ष्मत्वात् तथादेहगतोऽपिचित्तसमानाधिकरणोऽपियतःसूक्ष्मकोतिसूक्ष्मोऽतस्तत्कृतदुःखादिभिर्वस्तुतोनलिप्यतेएवंचनीलंनभइत्यादिप्रतीतिवदहंदुःखीत्यादिप्रतीतिर्भ्रमएवेतिभावः ननुतर्हिमुक्तसंसारिव्यवस्थाकिंनास्त्येववास्तीत्याह देहेत्यादि देहोऽत्रसूक्ष्मःशरीरस्थूलंतत्संगतस्तदविवेकाग्रहात् तेष्वेवयाऽत्मबुद्धिस्तयाखिलबंधभाग्भवेत् अविवेकएवमुख्यंसंसारकारणमितिभावः १८ ननुतर्हिमुक्तिर्दुर्लभेतिशंकायांतत्कारणमाह चिन्मात्रमिति विवेकज्ञानमेवमोक्षकारणमितितमाह तत्राद्यार्द्धेनात्मनि जडवैधर्म्यमुक्तम् अजत्वेनोत्पत्तिराहित्यंअक्षरत्वेनाविनाशित्वम् आनंदभावःतद्रूपः देहादौतद्वैधर्म्यमाह देहोपीति पृथिवीविकारैस्तत्परमाणुभिर्जनितइति अनात्मा अनेनाचेतनत्वजन्यत्वादिवैधर्म्यमुक्तम् प्राणोप्यात्मानयतएषोवहिर्दृश्यमानोजडोऽनिलएवसप्राणोयःप्राणःसवायुरितिश्रुतेः १९ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

इदंतुसत्यंतवनास्तिविक्रियाविकारहेतुर्नचतेद्वयत्वतः यथानभःसर्वगतंनलिप्यतेतथाभवान्देहगतोपिसूक्ष्मकः
देहेंद्रियप्राणशरीरसंगतस्त्वात्मेतिबुध्द्याखिलबंधभाग्भवेत् १८ चिन्मात्रमेवाहमजोहमक्षरोत्द्यानंदभावोह-
मितिप्रमुच्यते देहोप्यनात्मापृथिवीविकारजोनप्राणआत्माऽनिलएषएवसः १९

मनोपिनात्मेत्याह मनोपीति नोइत्यस्यात्मेतिशेषः नात्तस्तत् अहंकारस्यविकारः नचापिबुद्धिरिति बुद्धिरहंकारोपिनात्मायतः प्रकृतेः विकारान्महतोजायतइतिप्रकृतेर्विकारजा आत्मनिउक्तमेववैधर्म्यं दार्ढ्यायपुनराह आत्मेत्यादि सएवेश्वरः अनेनचेतनानेकत्वंनेतिदर्शितम् २० निरंजनइत्यस्यैवव्याख्या सदाउपाधितोमुक्तः उपाधिभूतचित्तधर्मैर्दुःखादिभिरलिप्तइत्यर्थः एवमात्मानंज्ञात्वा इतः संसाराद्विमुच्यते नन्वीदृशज्ञानमेवकथंस्यात्तत्राहातोऽहमितिमोक्षस्यात्यंतिकंसाधनंनियतंसाधनमित्यर्थः २१ प्रतिज्ञानमाह विष्णोर्हीतिधियश्चित्त

मनोप्यहंकारविकारएवनो नचापिबुद्धिःप्रकृतेर्विकारजा आत्माचिदानंदमयोऽविकारवान्देहादिसंघाद्व्यतिरिक्तईश्वरः २० निरंजनोमुक्तउपाधितःसदाज्ञात्वैवमात्मानमितोविमुच्यते अतोऽहमात्यंतिकमोक्षसाधनंवक्ष्येशृणुष्वावहितोमहामते २१ विष्णोर्हिभक्तिःसुविशोधनंधियस्ततोभवेज्ज्ञानमतीवनिर्मलम् विशुद्धतत्त्वानुभवोभवेत्ततःसम्यग्विदित्वापरमंपदंव्रजेत् २२ अतोभजस्वाद्यहरिंरमापतिंरामंपुराणंप्रकृतेःपरंविभुम् विसृज्यमोर्ख्यंहृदिशत्रुभावनांभजस्वरामंशरणागतप्रियम् सीतांपुरस्कृत्यसपुत्रबांधवोरामंनमस्कृत्यविमुच्यसेभयात् २३

स्यनित्यानित्यविवेकद्वाराज्ञानं आत्माचिदानंदमयइत्यादिनोक्तंततः तद्विषयनिदिध्यासनतः विशुद्धतत्त्वानुभवोभवेत् अपरोक्षसाक्षात्कारोभवेत् तेपरमंपदं ब्रह्मसायुज्यम् २२ उपसंहरति अतइति यस्यभक्तिर्ज्ञानसाधनंसविष्णुरयमेवतद्बोधकेविशेषणेहरिंरमापतिमिति ननुदशरथपुत्रोयंनसइत्यत्राह प्रकृतेःपरमित्यादि दशरथपुत्रत्वादितुकल्पितमित्याशयःमौर्ख्यंअयंमनुष्यइतिबुद्धिरूपंतत्कृतांशत्रुत्वेन भावनांचविसृज्य भजस्वसंप्रतियुक्तम् भजनप्रकारमाह सीतामिति २३

अथव्यतिरेकमुखेनतत्तद्भावनाप्रकारमाह रामभिति हृदिस्थमित्यनेनांतर्यामितयाप्रेरकत्वमुक्तम् सुखरूपोऽद्वितीयोमत्प्रेरक इ
त्यवमभावयन्नितियावत् दुःखरूपात्तरंगमाला यस्य तस्य २४ नोचेत् मदुक्ताकरणेतेनज्वलंतमात्मानमरक्षिता लुब्धिरूपंकिंच
स्वकृतैःपातकैःसीताहरणादिभिररिवत् आत्मानमधोधोनयसि नयिष्यसीत्यर्थेआर्षम् विमोक्षशंकातत्संभावनापिनभविष्य

रामंपरात्मानमभावयन्जनोभक्त्याहृदिस्थंसुखरूपमद्वयम् कथंपरंतीरमवाप्नुयाज्जनोभवांबुधेर्दुःखत
रंगमालिनः २४ नोचेत्त्वमज्ञानमयेनवह्निनाज्वलंतमात्मानमरक्षितारिवत् नयस्यधोधःस्वकृतैश्चपातकैर्वि
मोक्ष शंकानचतेभविष्यति २५ श्रुत्वामृतास्वादसमानभाषितंतद्वायुसूनोर्दशकंधरोऽसुरः अमृष्यमाणोऽति
रुषाकपीश्वरंजगादरक्तांतविलोचनोज्वलन् २६ कथंममाग्रेविलपस्यभीतवत्प्लवंगमानामधमोऽसिदुष्टधीः
कएषरामःकतमोवनेचरोनिहन्मिसुग्रीवयुतंनराधमम् २७ त्वांचाद्यहत्वाजनकात्मजांततोनिहन्मिरामं
सहलक्ष्मणंततः सुग्रीवमग्रेबलिनंकपीश्वरंसवानरंहन्म्य चिरेणवानर श्रुत्वादशग्रीववचःसमारुतिर्वि-
वृद्धकोपेनदहन्निवासुरम् २८ नमेसमारावणकोटयोऽधमारामस्यदासोऽहमपारविक्रमः श्रुत्वातिकोपेनह
नूमतोवचोदशाननोराक्षसमेकमब्रवीत् २९

नीत्यर्थः २५ अमृतास्वादेति तदास्वादेनसमानआस्वादोयस्य
तादृशंभाषितमित्यर्थः २६ वनेचरःसुग्रीवःकेषांमध्येविशायितोनकेषामपीत्यर्थः २७ विवृद्धकोपेनकरणेनेत्यर्थः असुरंदहन्नि
वाहेतिशेषः २८ अधमेत्यत्रक्रोधातिशयेन दूरात्संबोधनेप्लुतः २९

पार्श्वेस्थितंराक्षसमित्यन्वयः खंडशः कुर्विंतिशेषः असुरस्यममभित्राणिबांधवाश्चपश्यंतु ३० हेराजन् अयंपरराजस्योत्कृष्टराजस्य
शत्रुराजस्यवावानरोवधयोग्योनभवेत् प्रतापयुक्तैराजभिर्वधयोग्यतासंभावनमप्यनुचितम् दूतत्वात्किंपुनर्वधइतिभावः अयंप्रता
पयुक्तैरिंद्रजिदादिभिरपिबंधयोग्योनेतिवृथाप्रयासइतिव्यंग्यं वधेबाधकांतरमप्याह हतेइति वार्तांसीतावार्तांनिवेदयेत् रामायेत्यन्व

पार्श्वेस्थितंमारयखंडशः कपिंपश्यंतुसर्वेऽसुरमित्रबांधवाः निवारयामासततोबिभीषणोमहासुरंसायुधमुद्यतंवधे ३०
राजन्वधार्होनभवेत्कथंचनप्रतापयुक्तैः परराजवानरः हतेऽस्मिन्वानरेदूतेवार्तांकोवानिवेदयेत् रामायत्वंयमुद्दि
श्यवधायसमुपस्थितः ३१ अतोवधसमंकिंचिदन्यच्चिंतयवानरैः सचिन्होगच्छतुहरिर्यंदृष्ट्वायास्यतिद्रुतम् ३२
रामःसुग्रीवसहितस्ततोयुद्धंभवेत्तव बिभीषणवचःश्रुत्वारावणोप्येतदब्रवीत् ३३ वानराणांहिलांगूलेमहामा
नोभवेत्किल अतोवस्त्रादिभिःपुच्छंवेष्टयित्वाप्रयत्नतः ३४ वन्हिनायोजयित्वैनंभ्रामयित्वापुरेऽभितः विस
र्जयतपश्यंतुसर्वेवानरयूथपाः ३५ तथेतिशाणपट्टैश्चवस्त्रैरन्यैरनेकशः तैलाक्तैर्वेष्टयामासुर्लांगूलंमारुतेर्ढ
म् ३६ पुच्छाग्रेकिंचिदनलंदीपयित्वाथराक्षसाः रज्जुभिःसुदृढंबध्वाधृत्वातंबलिनोऽसुराः ३७

यः यंरामस्यत्वंवधायसमुपस्थितःयंराममु
द्दिश्यत्वमात्मवधायसमुपस्थितः आत्मवधार्थंतदागमनेच्छावान्सन्स्वच्छंदःकथमत्रागच्छेदितिगूढोऽर्थः ३१ आयास्यतीतिछेदः ३२ ततो
युद्धंत्वदभिलषितंभवेत् ३३ महामानः प्रीतिपूर्वकोममेदमित्युपादेयमित्यभिमानः ३४ सर्वेवानरयूथपाःपश्यंतुदग्धपुच्छमेनमितिशेषः ३५ ३६
३७

३८ किंचित्नगरदाहम् ३९सूक्ष्मोभूत्वाबंधान्निःसृतः ततःपुनरपिपर्वताकारोबभूव ततोगोपुरंपुरद्वारमुत्प्लुत्य तत्रविद्यमानमेकंस्तंभम् ४०का-
र्यशेषंलंकादाहरूपम् ४१ ४२हातातेत्यादिक्रंदमानाः प्रासादशिखरेआरूढाअपिव्याप्तावन्हिनेतिशेषः ४३वन्हौपतंत्योदेवताइवदृश्यंते-
४४जलधौतत्समीपेउत्प्लुत्यांतःसमुद्रमध्येलांगूलंमज्जयित्वास्वस्थचित्तोबभूव ४५ वायोःप्रियमित्रत्वात्सीताप्रार्थनेनचानलोऽग्निर्वायु-

समंताद्भ्रामयामासुश्चोरोयमितिवादिनः तूर्यघोषैर्घोषयंतस्ताडयंतोमुहुर्मुहुः ३८ हनूमतापितत्सर्वंसोढंकिंचिच्चि-
कीर्षुणा गत्वातुपश्चिमद्वारसमीपंतत्रमारुतिः ३९ सूक्ष्मोबभूवबंधेभ्योनिःसृतःपुनरप्यसौ बभूवपर्वताकार-
स्ततउत्प्लुत्यगोपुरम् ४० तत्रैकंस्तंभमादायहत्वातान्रक्षिणःक्षणात् विचार्यकार्यशेषंस प्रासादाग्राद्गृहाद्गृहम् ४१
उत्प्लुत्योत्प्लुत्यसंदीप्तपुच्छेनमहताकपिः ददाहलंकामखिलांसाट्टप्रासादतोरणाम् ४२ हातातपुत्रनाथेतिक्रंदमानाः
समंततः व्याप्ताःप्रासादशिखरेप्यारूढादैत्ययोषितः ४३ देवताइवदृश्यंतेपतंत्यःपावकेऽखिलाः बिभीषणगृ-
हंत्यक्त्वासर्वंभस्मीकृतंपुरम् ४४ ततउत्प्लुत्यजलधौहनूमान्मारुतात्मजः लांगूलंमज्जयित्वांतःस्वस्थचित्तोबभूव
सः ४५ वायोःप्रियसखित्वाच्चसीतयाप्रार्थितोऽनलः नददाहहरेःपुच्छंबभूवात्यंतशीतलः ४६ यन्नामसंस्मरणधू-
तसमस्तपापास्तापत्रयानलमपीहतरंतिसद्यः तस्यैवकिंरघुवरस्यविशिष्टदूतःसंतप्यतेकथमसौप्रकृतानलेन ४७
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेसुंदरकांडेचतुर्थःसर्गः ४

पुत्रस्यहरेःपुच्छंनददाहतावन्मात्रमेवन-
किंत्वत्यंतंशीतलश्चबभूव ४६ यन्नामस्मरणेनधूतानिदूरीकृतानिसमस्तपापानियैस्तेतापत्रयमाध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविक-
भेदात्तज्जन्यंवन्हिमपितरंतितेनतपीड्यंतइत्यर्थः ४७ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरण॰सुंदरकांडेचतुर्थःसर्गः ४

अथलंकादाहेऽशोकवनस्थानदाहेपिसीतायाः दाहसंदेहनिवृत्तये पुनः सीतांदृष्ट्वा तामापृच्छ्यगतइत्याह ततइति हेदेविरामसन्निधिंग च्छामिभवतीमामाज्ञापयत्वित्यन्वयः १ सानुजोरामस्त्वांद्रष्टुमागमिष्यतीत्युक्त्वाजानकींत्रिः परिक्रम्यप्रदक्षिणंकृत्वा २ पुनः प्रणम्यगंतुं प्रस्थितइदंवक्ष्यमाणंअब्रवीत् तेभद्रमितिविनयोक्तिः ३ ४ वार्तास्मृतिंवार्ताश्रवणम् ५ यद्येवंरामवार्ताश्रवणंविनास्थातुमशक्यत्व

श्रीमहादेवउवाच   ततः सीतांनमस्कृत्यहनूमानब्रवीद्वचः आज्ञापयतुमांदेविभवतीरामसन्निधिम् १ गच्छामिरामस्त्वांद्रष्टुमागमिष्यतिसानुजः इत्युक्त्वात्रिः परिक्रम्यजानकींमारुतात्मजः २ प्रणम्यप्रस्थितोगंतुमिदंवचनमब्रवीत् देविगच्छामिभद्रंतेतूर्णंद्रक्ष्यसिराघवम् ३ लक्ष्मणंचससुग्रीवंवानरायुतकोटिभिः ततः प्राहहनूमंतं जानकीदुःखकर्शिता ४ त्वांदृष्ट्वाविस्मृतंदुःखमिदानींत्वंगमिष्यसि इतः परंकथंवर्तेरामवार्ताश्रुतिंविना ५ मारुतिरुवाच, यद्येवंदेविमेस्कंधमारोहक्षणमात्रतः रामेणयोजयिष्यामिमन्यसेयदिजानकि ६ सीतोवाच रामः सागरमाशोष्यबध्वावाशरपंजरैः आगत्यवानरैः सार्द्धंहत्वारावणमाहवे ७ मांनयेद्यदिरामस्यकीर्तिर्भवतिशाश्वती अतोगच्छकथंचापिप्राणान्संधारयाम्यहम् ८ इतिप्रस्थापितोवीरः सीतयाप्रणिपत्यताम् जगामपर्वतस्याग्रेगंतुंपारं महोदधेः ९

म् यदिमन्यसे यद्येतत्तवचित्ते आयातितर्हिआन्तरेतिशेषः ६ आशोष्येति मुख्यः पक्षः दययानदकरणे वध्वावेति शरपंजरैः शरसमूहैः ७ यदिरावणंहत्वामांनयेत्तर्हिरामस्यशाश्वतीकीर्तिर्भवेत् कथंचापि कथंचिदित्यर्थः ८ महोदधेःपारंगंतुंपर्वतस्याग्रे उपरिभागेजगाम ९

महासत्वोमहाबलः तत्रोर्ध्वशिखरेगत्वापर्वतश्चमहीतलंजगामेत्यनुकर्षः १० तद्गमनमप्यंशेननकिंतुसंपूर्णएवगतइत्याह त्रिंशद्यो
जनंमहीतलउच्छ्रितोऽपिमहीसमानत्वंजगाम गगनांतस्थः गगनमध्यस्थः ११ तंमहांतंशब्दंमहान्स्वनः प्रतिध्वनिर्यस्यतंशब्दंचक्रुः १२

तत्रगत्वामहासत्वः पादाभ्यांपीडयन्गिरिम् जगामवायुवेगेनपर्वतश्चमहीतलम् १० ततोमहीसमानत्वंत्रिंश
द्योजनमुच्छ्रितः मारुतिर्गगनांतस्थोमहाशब्दंचकारसः ११ तंश्रुत्वावानराःसर्वेज्ञात्वामारुतिमागतम् हर्षेणम
हताविष्टाःशब्दंचक्रुर्महास्वनम् १२ शब्देनैवविजानीमःकृतकार्यःसमागतः हनूमानेवपश्यध्वंवानरावानरर्ष
भम् १३ एवंब्रुवत्सुवीरेषुवानरेषुसमारुतिः अवतीर्यगिरेर्मूर्ध्निवानरानिदमब्रवीत् १४ दृष्टासीतामयालंकाध
र्षिताचसकानना संभाषितोदशग्रीवस्ततोऽहंपुनरागतः १५ इदानीमेवगच्छामोरामसुग्रीवसन्निधिम् इत्युक्त्वा
वानराःसर्वेहर्षेणालिंग्यमारुतिम् १६ केचिच्चुचुंबुर्लांगूलंननृतुःकेचिदुत्सुकाः हनूमतासमेतास्तेजग्मुःप्रस्रवण
गिरिम् १७ गच्छंतोददृशुर्वीरावनंसुग्रीवरक्षितम् मधुसंज्ञंतदाप्राहुरंगदंवानरर्षभाः १८ क्षुधिताःस्मोवयंवीर
देह्यनुज्ञांमहामते भक्षयामःफलान्यद्यपिबामोमृतवन्मधु १९

हनूमानेवायंकृतकार्यःसमागतइतिशब्देनैववि-
जानीमः केचिद्वानरादृष्ट्वावानरर्षभंपश्यध्वमित्याहुः १३ १४ पूर्वंसीतापदोक्तोपदांतरोच्चारणपर्यंतंक्रियापदसंदेहःस्यादितिपूर्वं
दृष्टेतिउक्तिः १५ १६ केचिच्चुचुंबुरित्यादिहर्षाविष्टवानरजातिलक्षणम् १७ १८ १९ छ छ छ

संतुष्टाःफलभक्षणेनमधुपानेनच २० जक्षध्वंभक्षयंत्वित्यर्थः २१ दधिवक्त्रोनामतद्रक्षिणांमुख्यस्तद्रक्षणाधिकृतः २२ वानरर्षभाःदधिव
क्त्रमेरिताःपिबतोवानरान्ताडयामासुरित्यन्वयः २३ २४ कुमारेणांगदेनहनूमताचनष्टंनाशितमित्यर्थः २५ दृष्ट्वाआगतइतिछेदः २६

संतुष्टाराघवंद्रष्टुंगच्छामोद्यैवसानुजम् २० अंगदउवाच हनूमान्कृतकार्योयंपिबतैतत्प्रसादतः जक्षध्वंफल
मूलानित्वरितंहरिसत्तमाः २१ ततःप्रविश्यहरयःपातुमारेभिरेमधु रक्षिणस्ताननात्दत्यदधिवक्त्रेणनोदिताः २२
पिबतस्ताडयामासुर्वानरान्वानरर्षभाः ततस्तान्मुष्टिभिःपादैश्चूर्णयित्वापपुर्मधु २३ ततोदधिमुखःक्रुद्धःसुग्रीव
स्यसमातुलः जगामरक्षिभिःसार्द्धंयत्रराजाकपीश्वरः २४ गत्वातमब्रवीद्देवचिरकालाभिरक्षितम् नष्टंमधुवनंतेऽ
द्यकुमारेणहनूमता २५ श्रुत्वादधिमुखेनोक्तंसुग्रीवोहृष्टमानसः दृष्ट्वागतोनसंदेहःसीतांपवननंदनः २६ नोचेन्मधु
वनंद्रष्टुंसमर्थःकोभवेन्मम तत्रापिवायुपुत्रेणकृतंकार्यंनसंशयः २७ श्रुत्वासुग्रीववचनंहृष्टोरामस्तमब्रवीत् किमु
च्यतेत्वयाराजन्वचःसीताकथान्वितम् २८ सुग्रीवस्त्वब्रवीद्वाक्यंदेवदृष्टाऽवनीसुता हनूमत्प्रमुखाःसर्वेप्रविष्टाम
धुकाननम् २९ भक्षयंतिस्मसकलंताडयंतिस्मरक्षिणः अकृत्वादेवकार्यंतेद्रष्टुंमधुवनंमम ३० नसमर्थास्ततोदेवी-
दृष्टासीतेतिनिश्चितं रक्षिणोवोभयंमास्तुगत्वाब्रूतममाज्ञया ३१

नोचेन्ममधु धुवनंद्रष्टुंकःसमर्थोभवेत् २७ अतिहर्षा
तुबहुमानेनसुग्रीवंप्रतिराजन्नितिवचः २८ अवनीसुताजानकी २९ ममममधुवनंद्रष्टुंनसमर्थाइत्यन्वयः ३० भोरक्षिणोवोयुष्माकंभयंवानरेभ्य
स्ताडनजंमास्तु अतोममाज्ञयागत्वांगदमुखान् वानरान्ब्रूत युष्मान् रामसुग्रीवौवाकारयतइतिशेषः इत्युक्त्वाममांतिकंमत्समीपं
तानानयध्वम् ३१

३२ ३३ अतीवहृष्टास्ते रामसुग्रीवलक्ष्मणाः युष्मान् स्वसमीपागमनाय त्वरयंति ३४ भूसंबंधोत्तरं राघवाश्वासनाय पूर्वं दृष्टा सीते-
त्याह ततः क्रमेण रामसुग्रीवौ प्रणिपत्य ३५ ३६ जानकीकुशलं प्राहेत्याह शुचा शोकेन ३७ हा इति शोकव्यंजनमात्रम् ३८ जन्मारभ्य तवक-

वानरानंगदमुखानानयध्वं ममांतिकम् श्रुत्वा सुग्रीववचनं गत्वा ते वायुवेगतः ३२ हनूमत्प्रमुखानूचुर्गच्छ तेश्वरशा
सनात् द्रष्टुमिच्छति सुग्रीवः सरामो लक्ष्मणान्वितः ३३ युष्मानतीवहृष्टास्ते त्वरयंति महाबलाः तथेत्यंबरमासाद्यय
युस्ते वानरोत्तमाः ३४ हनूमंतं पुरस्कृत्य युवराजं तथांगदम् रामसुग्रीवयोरग्रे निपेतुर्भुवि सत्वरम् ३५ हनूमान्राघ
वं प्राह दृष्टा सीता निरामया साष्टांगं प्रणिपत्याग्रे रामं पश्चाद्धरीश्वरम् ३६ कुशलं प्राह राजेंद्र जानकी त्वां शुचान्विता
अशोकवनिकामध्ये शिंशपामूलमाश्रिता ३७ राक्षसीभिः परिवृता निराहारा कृशा प्रभो हा राम राम रामेति शोचंती
मलिनांबरा ३८ एकवेणी मया दृष्टा शनैराश्वासिता शुभा वृक्षशाखांतरे स्थित्वा सूक्ष्मरूपेण तां कथाम् ३९ जन्मार-
भ्य तवात्यर्थं दंडकागमनं तथा दशाननेन हरणं जानक्या रहिते त्वयि ४० सुग्रीवेण यथा मैत्री कृत्वा वालिनिबर्हणम्
मार्गणार्थं च वैदेह्याः सुग्रीवेण विसर्जिताः ४१

थां ब्रुवता मया सूक्ष्मरूपेण वृक्षशाखांतरे स्थित्वा शनैराश्वासितेत्यन्वयः ३९
अत्यर्थं विस्तरेण दंडकागमनादिकथोक्तेति शेषः त्वयि रहिते देशांतरं गते सति जानक्या दशाननेन हरणमित्यन्वयः ४० वालिनिबर्हणं त
द्वधं कृत्वा यथा सुग्रीवेण मैत्री सफला कृतेति शेषः ४१ छ छ छ छ

४२ ४३ ४४सःयेनोक्तंसइत्यर्थः ४५ ४६ ४७तेनअंगुलीयकलाभेनराघवस्यासःसेवकइत्यतिविश्वस्ताराक्षसीनांतर्जनैःपीडय-

महाबलामहासत्वाहरयोजितकाशिनः गताःसर्वत्रसर्वेवैतत्रैकोऽहमिहागतः ४२ अहंसुग्रीवसचिवोदासोऽहंराघवस्यहि दृष्टायज्जानकीभाग्यान्मयासःफलितोऽद्यमे ४२ इत्युदीरितमाकर्ण्यसीताविस्फारितेक्षणा केनवाकर्णपीयूषंश्रावितंमेशुभाक्षरम् ४४ यदिसत्यंतदायातुमद्दर्शनपथंतुसः ततोहंवानराकारःसूक्ष्मरूपेणजानकीम् ४५ प्रणम्यप्रांजलिर्भूत्वादूरादेवस्थितःप्रभो पृष्टोऽहंसीतयाकस्त्वमित्यादिबहुविस्तरम् ४६ मयासर्वंक्रमेणैवविज्ञापितमरिंदम पश्चान्मयार्पितंदेव्यैभवद्दत्तांगुलीयकम् ४७ तेनमामतिविश्वस्तावचनंचेदमब्रवीत् यथादृष्टास्मिहनुमन्पीडयमानादिवानिशम् ४८ राक्षसीनांतर्जनैस्तत्सर्वंकथयराघवे मयोक्तंदेविरामोऽपित्वच्चिंतापरिनिष्ठितः ४९ परिशोचत्यहोरात्रं त्वद्वार्त्तानाधिगम्यसः इदानीमेवगत्वाहंस्थितिंरामायतेब्रुवे ५० रामःश्रवणमात्रेणसुग्रीवेणसलक्ष्मणः वानरानीकपैःसार्द्धमागमिष्यतितेंतिकम् ५१ रावणंसकुलंहत्वानेष्यतित्वांस्वकंपुरम् अभिज्ञांदेहिमेदेवियथामांविश्वसेद्विभुः ५२

मानायथादृष्टास्मितत्सर्वंपीडनंराघवेकथय ४८ त्वच्चिंतापरिनिष्ठितः त्वच्चिंतायांस्थितः ४९ त्वद्वार्त्तानाधिगम्यअहोरात्रंपरिशोचति त्वामितिशेषः ५० ५१ विश्वसेत्सत्यंजानकींदृष्ट्वा आगतइतिविश्वसेदित्यर्थः ५२

५ ५ ५ ५ ५

शिरोरत्नंदत्वाचित्रकूटगिरिस्थंकाकवृत्तमप्याह ५३ ततः संदेशमाहेतिशेषः तमाहाश्रुपूर्णाक्षीतियन्मेकिंचिदुरुक्तंदुर्वचोभाषितं
तत्क्षमस्व तदज्ञभावेनाज्ञतयामयाभाषितं अतोयथामांरामोऽस्मात्दुःखात्तारयेत्तथाकृपान्वितःकुरुइतिलक्ष्मणंब्रूहीत्यन्वयः

इत्युक्त्वासाशिरोरत्नंचूडापाशेस्थितंप्रियम् दत्वाकाकेनयद्वृत्तंचित्रकूटगिरौपुरा ५३ तदप्याहाश्रुपूर्णाक्षी
कुशलंप्राहराघवम् लक्ष्मणंब्रूहिमेकिंचिद्दुरुक्तंभाषितंपुरा ५४ तत्क्षमस्वाज्ञभावेनभाषितंकुलनंदन ता
रयेन्मांयथारामस्तथाकुरुकृपान्वितः ५५ इत्युक्त्वारुदतीसीतादुःखेनमहतावृता मयाप्याश्वासितारामवद
तासर्वमेवते ५६ ततःप्रस्थापितोरामत्वत्समीपमिहागतः तदागमनवेलायामशोकवनिकांप्रियाम् ५७ उत्पाट्य
राक्षसांस्तत्रबहून्हत्वाक्षणादहम् रावणस्यसुतंहत्वारावणेनाभिभाष्यच ५८ लंकामशेषतोदग्ध्वापुनरप्यगमंक्षणा
त् श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंरामोत्यंतप्रहृष्टधीः ५९ हनूमंस्तेकृतंकार्यंदेवैरपिसुदुष्करम् उपकारंनपश्यामितवप्रत्युपकारिणः ६०

५४ ५५ महतादुःखेनावृताआसीदितिशेषः सर्वमेववृत्तांतंवदतामयापिसा आश्वासिता ५६ प्रियांरावणस्येतिशेषः ५७ उत्पाट्यउत्पादितवृ
क्षांकृत्वा ५८ पुनरप्यगमंत्वत्समीपमितिशेषः प्रहृष्टधीः प्रहृष्टचेताः प्रत्युपकारिणःमांप्रतिकृतोपकारस्य ६० ७ ५

सर्वस्वं आलिंगनम् ६१ सःजगत्कर्तृत्वादिपरमैश्वर्यवान् ६२ आलिंगनस्यसर्वस्वत्वमुपपादयन्नाह परिरंभइति यतस्त्वंममभक्तोऽसि
अतस्त्वयायंलब्धइतिशेषः ६३ कृतपुण्यपुंजो वायुतनयः तेनैवरामेणपरिरब्धमूर्तिरतुलांपदवींप्रयातीतिकिंपुनर्वक्तव्यमितिशेषः

इदानींतेप्रयच्छामिसर्वस्वंममारुते इत्यालिंग्यसमाकृष्यगाढंवानरपुंगवम् ६१ सार्द्रनेत्रोरघुश्रेष्ठःपरांप्रीतिमुवा
पसः हनूमंतमुवाचेदंराघवोभक्तवत्सलः ६२ परिरंभोहिमेलोकेदुर्लभःपरमात्मनः अतस्त्वंममभक्तोऽसिप्रियोऽ
सिहरिपुंगव ६३ यत्पादपद्मयुगुलंतुलसीदलाद्यैःसंपूज्यविष्णुपदवीमतुलांप्रयांति तेनैवकिंपुनरसौपरिरब्धमूर्ती
रामेणवायुतनयःकृतपुण्यपुंजः ६४ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेसुंदरकांडेपंचमःसर्गः
५ सुंदरकांडेसर्गाःपंचैवाध्यात्मिकशब्दिते प्रोक्तास्त्रीणिशतानिश्लोकास्त्रिभुवनपापहराः १ श्री
सीतारामचंद्रार्पणंभूयात् शुभंभवतु ५ ५ ५ ५

६४ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिंमतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणःकृतौअध्यात्म
रामायणेसुंदरकांडेपंचमःसर्गः ५ श्रीसीतारामोजयति श्रीशंकरप्रसन्न ५

इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेसुंदरकांडःसमाप्तः

अथश्रीमदध्यात्मरामायणेयुद्धकांडप्रारंभः॥

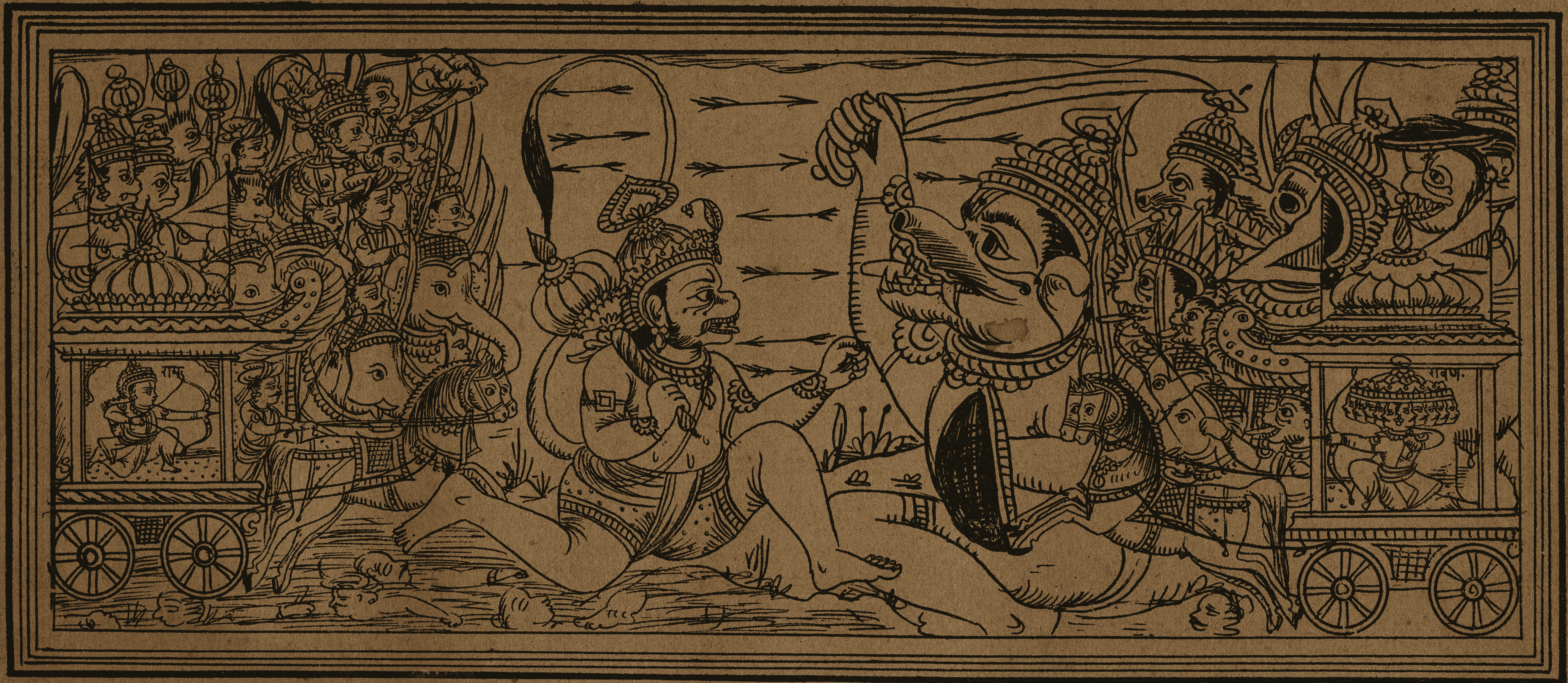
राम
रावण.

श्रीगणेशायनमः यथावदिति १ यदन्येनमनसास्मर्तुमपिनशक्यमित्यन्वयः २ धर्षयितुंअशोकवनिकादिनाशेन ३ सुग्रीवस्ये
दृशइति भृत्यइतिशेषः ४ कपीश्वरःसुग्रीवः ५ जानक्याःपरिमार्गणरूपंकार्यमनेनसुकृतंसम्यक्कृतंएवंहनूमंतंस्तुत्वाप्रकृतमा

श्रीमहादेवउवाच यथावद्भाषितंवाक्यंश्रुत्वारामोहनूमतः उवाचानंतरंवाक्यंहर्षेणमहतावृतः १ कार्यंकृतं
हनुमतादेवैरपिसुदुष्करम् मनसापियदन्येनस्मर्तुंशक्यंनभूतले २ शतयोजनविस्तीर्णंलंघयेत्कःपयोनिधिं
लंकांचराक्षसैर्गुप्तांकोवाधर्षयितुंक्षमः ३ भृत्यकार्यंहनुमताकृतंसर्वमशेषतः सुग्रीवस्येदृशोलोकेनभू
तोनभविष्यति ४ अहंचरघुवंशश्चलक्ष्मणश्चकपीश्वरः जानक्यादर्शनेनाद्यरक्षिताःस्मोहनूमता ५ सर्वथा
सुकृतंकार्यंजानक्याःपरिमार्गणं समुद्रमनसास्मृत्वासीदतीवमनोमम ६ कथंनक्रझषाकीर्णंसमुद्रंशतयो
जनं लंघयित्वारिपुंहन्याकथंद्रक्ष्यामिजानकीं ७ श्रुत्वातुरामवचनंसुग्रीवःप्राहराघवं समुद्रंलंघयिष्यामो
महानक्रझषाकुलं ८ लंकांचविधमिष्यामोहनिष्यामोऽद्यरावणं चिंतांत्यजरघुश्रेष्ठचिंताकार्यविनाशिनी
९ एतान्पश्यमहासत्वान्शूरान्वानरपुंगवान् त्वत्प्रियार्थंसमुद्युक्तान्प्रवेष्टुमपिपावकं १० समुद्रतरणे
बुद्धिंकुरुष्वप्रथमंततः दृष्ट्वालंकांदशग्रीवोहतइत्येवमन्महे ११ नहिपश्याम्यहंकंचित्त्रिषुलोकेषुराघ
व गृहीतधनुषोयस्तेतिष्ठेदभिमुखोरणे १२

ह समुद्रमित्यादि यतःसीदतीव ६ अतःकथमित्यादि-
७ ८ यतश्चिंता कार्यविनाशिनी अतस्तांत्यज ९ त्वत्प्रियनिमित्तंपावकंप्रवेष्टुमपिसमुद्युक्तान् १० प्रथमंसमुद्रतरणविषयंनि
श्चयमानिष्वेत्यर्थः लंकादर्शनोत्तरकालमस्माभीरावणोहतइत्येवमन्महे एषएवास्माकंनिश्चयइत्यर्थः ११ कंचित्कमपि १२

निमित्तानिशकुनानि १३ १४ येनकेनप्रकारेणसमुद्रशोषणेनसेतुनावादेवदानवैर्दुःसाध्यंयोद्धुंप्रवेष्टुंचेतिशेषः १५ प्रतीकारं तन्नाशोपायं १६ दिव्यत्वेनत्रिकूटशिखरस्थत्वेनचनरासाध्यत्वं १७ प्राकारोनगरवेष्टनभित्तिः परिखाःप्राकारसंलग्नाः प्राकाराद्बहिर्देशस्थाःखाताः

सर्वथानोजयोरामभविष्यतिनसंशयः निमित्तानिचपश्यामितथाभूतानिसर्वशः १३ सुग्रीववचनंश्रुत्वाभक्तिवीर्यसमन्वितं अंगीकृत्याब्रवीद्रामोहनूमंतंपुरःस्थितं १४ येनकेनप्रकारेणलंघयामोमहार्णवं लंकास्वरूपंमेब्रूहिदुःसाध्यंदेवदानवैः १५ ज्ञात्वातस्यप्रतीकारंकरिष्यामिकपीश्वर श्रुत्वारामस्यवचनंहनूमान्विनयान्वितः १६ उवाचप्रांजलिर्देवयथादृष्टंब्रवीमिते लंकादिव्यापुरीदेवत्रिकूटशिखरेस्थिता १७ स्वर्णप्राकारसहितास्वर्णाट्टालकसंयुता परिखाभिःपरिवृतापूर्णाभिर्निर्मलोदकैः १८ नानोपवनशोभाढ्यादिव्यवापीभिरावृता गृहैर्विचित्रशोभाढ्यैर्मणिस्तंभमयैःशुभैः १९ पश्चिमद्वारमासाद्यगजवाहाःसहस्रशः उत्तरेद्वारितिष्ठतिसाश्ववाहाःसपत्तयः २० तिष्ठंत्यर्बुदसंख्याकाःप्राच्यामपितथैवच रक्षिणोराक्षसावीराद्वारंदक्षिणमाश्रिताः २१ मध्यकक्षेप्यसंख्यातागजाश्वरथपत्तयः रक्षयंतिसदालंकांनानास्त्रकुशलाःप्रभो २२ संक्रमैर्विविधैर्लंकाशतघ्नीभिश्चसंयुता एवंस्थितेपिदेवेशशृणुमेतत्रचेष्टितं २३ दशाननबलौघस्यचतुर्थांशोमयाहतः दग्ध्वालंकांपुरींस्वर्णप्रासादोधर्षितोमया २४ शतघ्न्यःसंक्रमाश्चैवनाशितामेरघूत्तम देवत्वद्दर्शनादेवलंकाभस्मीकृताभवेत् २५

१८ वाप्यःस्वल्पजलाशयाःअवतरणसोपानसहिताःकूपविशेषाः १९ सहस्रशस्तिष्ठंतीतिशेषः २० २१ २२ संक्रमाःपरिबद्धाः सर्वप्रवेशायोग्यामार्गाः मेचेष्टितं मत्कृतोव्यवहारः २३ २४ संक्रमानाशिताःप्राकारपातनेनपूरयित्वासर्वप्रवेशयोग्याःकृताः २५

लवणांबुधेस्तीरंगच्छामइत्यन्वयः २६   २७ विजयोन्वर्थनामा २८ सुतरांदुर्धर्षामपिनाशयामि २९ यूथपाःजांबवदाद्याः ३० त्वंमयासहयाही
तिशेषः ३१   ३२ सेनापाःसेनापालाः ३३ वारणेंद्राःगजेंद्राः ३४ क्ष्वेलंतःक्ष्वेलाः युद्धार्थंगच्छतांशूराणांगतिविशेषाः ३५   ३६

प्रस्थानंकुरुदेवेशगच्छामोलवणांबुधेः तीरंसहमहावीरैर्वानरौघैःसमंततः २६ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यमुवाचरघु
नंदनः सुग्रीवसैनिकान्सर्वान्प्रस्थानायाभिनोदय २७ इदानीमेवविजयोमुहूर्तःपरिवर्तते अस्मिन्मुहूर्तेगत्वाऽहंलं
कांराक्षससंकुलाम् २८ सप्राकारंसुदुर्धर्षांनाशयामिसरावणां आनेष्यामिचसीतांमेदक्षिणाक्षिस्फुरत्यधः २९
प्रयातुवाहिनीसर्वावानराणांतरस्विनां रक्षंतुयूथपाःसेनामग्रेपृष्ठेचपार्श्वयोः ३० हनूमंतमथारुह्यगच्छाम्यग्रेऽं
गदंततः आरुह्यलक्ष्मणोयातुसुग्रीवत्वंमयासह ३१ गजोगवाक्षोगवयोमैंदोद्विविदएवच नलोनीलःसुषेण-
श्चजांबवांश्चतथापरे ३२ सर्वेगच्छंतुसर्वत्रसेनापाःशत्रुघातिनः इत्याज्ञाप्यहरीन्रामःप्रतस्थेसहलक्ष्मणः
३३ सुग्रीवसहितोहर्षात्सेनामध्यगतोविभुः वारणेंद्रनिभाःसर्वेवानराःकामरूपिणः ३४ क्ष्वेलंतःपरिग-
र्जंतोजग्मुस्तेदक्षिणांदिशं भक्षयंतोययुःसर्वेफलानिचमधूनिच ३५ ब्रुवंतोराघवस्याग्रेहनिष्यामोऽद्यराव
णम् एवंतेवानरश्रेष्ठागच्छंत्यतुलविक्रमाः ३६ हरिभ्यामुह्यमानौतौशुशुभातेरघूत्तमौ नक्षत्रैःसेवितौ
यद्वच्चंद्रसूर्याविवांबरे ३७ आवृत्यपृथिवींकृत्स्नां जगाममहतींचमूः प्रस्फोटयंतःपुच्छाग्रानुद्वहंतश्चपादपा
न् ३८

हरिभ्यांहनुमदंगदाभ्यां नक्षत्रसदृशा अन्येहरयः हनूमदंगदयोरत्युच्चत्वादंबरस्थचंद्रसूर्योपमा ३७ आवृत्यआच्छा
द्य प्रस्फोटयंतः शौर्यावेशकृत भूम्याघातेनपादपानुद्वहंतः हस्तैर्युद्धार्थमितिशेषः ३८   ७   ७

सर्वत्र यावद्दर्शनपथदेशे ३९ नअसज्जत आसक्तानाभूत् अविश्रमंजगामेतियावत् ४० तेवानराः ४१ आनुपूर्व्येणक्रमेणआययुः प्रा
प्ताः हनूमंतं हनूमतः पंचम्यर्थेआर्षीद्वितीया सुग्रीवयुतोरामः ४२ सलिलसमीपं प्राप्य सुग्रीवंप्रतिरामोवचनमब्रवीदित्यन्वयः आग

शैलानारोहयंतश्च जग्मुर्मारुतवेगतः असंख्याताश्चसर्वत्रवानराःपरिपूरिताः ३९ हृष्टास्तेजग्मुरत्यर्थंरामेण
परिपालिताः गताश्चभूर्दिवारात्रंक्वचिन्नासज्जतक्षणम् ४० काननानिविचित्राणिपश्यन्मलयसह्ययोः ते
सह्यंसमतिक्रम्यमलयंचतथागिरिं ४१ आययुश्चानुपूर्व्येणसमुद्रंभीमनिःस्वनं अवतीर्यहनूमंतंरामःसुग्री
वसंयुतः ४२ सलिलाभ्याशमासाद्यरामोवचनमब्रवीत् आगताःस्मोवयंसर्वेसमुद्रंमकरालयं ४३ इतोगंतुम
शक्यंनोनिरुपायेनवानराः अत्रसेनानिवेशोऽस्तुमंत्रयामोऽस्यतारणे ४४ श्रुत्वारामस्यवचनंसुग्रीवःसाग-
रांतिके सेनांन्यवेशयत्क्षिप्रंरक्षितांकपिकुंजरैः ४५ तेपश्यंतोविषेदुस्तंसागरंभीमदर्शनं महोन्नततरंगाढ्यं-
भीमनक्रभयंकरं ४६ अगाधंगगनाकारंसागरंवीक्ष्यदुःखिताः तरिष्यामःकथंघोरंसागरंवरुणालयं ४७
हंतव्योऽस्माभिरद्यैवरावणोराक्षसाधमः इतिचिंताकुलाःसर्वेरामपार्श्वेव्यवस्थिताः ४८

ताः प्राप्ताःस्म ४३ निरुपायेनउपायंविना अस्यतारणे अस्यसमुद्रस्यतरणे स्वार्थेणिच् मंत्रयामःउपायानितिशेषः ४४ ४५ विषेदुः
दुःखिताबभूवुः महोन्नतैस्तरंगैराढ्यं संपन्नम् ४६ गगनाकारं विपुलत्वेन तत्सादृश्यं दुःखिता वानराः कथंतरिष्यामइत्यादेः इतिचिंता-
कुलाः इत्यनेनान्वयः ४७ अद्यैव हंतव्यो हंतुमर्हः ४८

छ छ छ छ छ

दुःखेनमहतावृतःआसीदितिशेषः तत्रहेतुः कार्यमानुषःकार्यार्थमानुषः नाटितमानुष्यत्वः एवंचेदंदुःखादितस्यनटनमेवेतिभावः ४९ वस्तुतोनतस्यदुःखादि
इत्याहाद्वितीयइति द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेस्तस्यनदुःखादिइतिभावः तदुपपादकंचिदात्मैकइति अनेकत्वेतनकल्पनेगौरवात्सोऽद्वितीयएकइतिभा
वः किंच योरामस्यस्वरूपंतत्त्वतः तत्त्वमस्यादिवाक्यतोजानातिसोपिदुःखादिभयतोमुच्यतेस्वयमानंदस्वरूपस्यभगवतोनदुःखादिइतिकिंवक्तव्यमितिभा

रामःसीतामनुस्मृत्यदुःखेनमहतावृतः विलप्यजानकींसीतांबहुधाकार्यमानुषः ४९ अद्वितीयश्चिदात्मैकःपर
मात्मासनातनः यस्तुजानातिरामस्यस्वरूपंतत्त्वतोजनः ५० तन्नस्पृशंतिदुःखादिकिमुतानंदमव्ययम् दुःखहर्ष
भयक्रोधलोभमोहमदादयः ५१ अज्ञानलिंगान्येतानिकुतःसंतिचिदात्मनि देहाभिमानिनोदुःखंनादेहस्यचिदात्म
नः ५२ संप्रसादेद्वयाभावात्सुखमात्रंहिदृश्यते बुद्ध्याद्यभावात्संशङ्के दुःखंतत्रनदृश्यते अतोदुखादिकंसर्वंबु
द्धेरेवनसंशयः ५३ रामःपरात्मापुरुषःपुराणोनित्योदितोनित्यसुखोनिरीहः तथाऽपिमायागुणसंगतोसौसुखीवदुः
खीवविभाव्यतेबुधैः ५४ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेप्रथमः सर्गः १

वः ५० दुःखादीत्यत्रा
दिशब्दग्राह्यमाहदुःखेति ५१ तत्त्वज्ञमपितानिकुतोनस्पृशंतीत्यत्रहेतुमाह अज्ञानलिंगानीतितस्यतत्त्वज्ञानेननाशादितिभावः चिदात्मनिसर्वथाऽज्ञानरहिते
तानिकुतःसंतिकथंभवंतीत्यर्थः तदेवदार्ढ्यायपुनराहदेहेति ५२ तस्यसुखस्वरूपत्वेहेतुमाह संप्रसादेइतिसुषुप्तावित्यर्थः द्वयाभावात्द्वितीयाभावात् ननुशङ्के
पिदुःखंकुतोनतत्राह बुद्ध्याद्यभावादितियतोबुद्धिरहितेतत्रनदृश्यते अतोबुद्धेरेवतत्सर्वमित्यर्थः ५३ नित्योदितत्वेननाशराहित्यम् अबुधैर्मायागुणैः संग
नःतत्संगतत्वेनकल्पितःसुखीवदुःखीवच्चविभाव्यते ५४ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणः
कृतावध्यात्मरामायणेसेतौयुद्धकांडेप्रथमः सर्गः १

लंकायामितिदैवतैर्वापिदैवतैरपीत्यर्थः वापादपूरणे १ २ अक्षंहत्वेतिअनुकर्षः ३ स्वस्थइत्यनेनभवत्कृतांगवैकृतराहित्यंसूचितम् ४ यत्कृतंसन्मेहितंभवे
त्तन्मंत्रयध्वमित्यन्वयः ५ लोकजितः इंद्रादिलोकजयिनः ६ तदेवाहेंद्रस्त्विति पत्तनेपुरेकुबेरंजित्वापुष्पकमानीयभुज्यतइत्यन्वयः ७यदायमोजितस्तदाकाल-
दंडादपिभयंनाभूत्तत्कुतोमानुषाद्भयमितिभावः सर्वेपिराक्षसाइत्यस्यत्वदधीनाइतिशेषः ८ ९ नोस्माकंयातत्वज्ञातास्मिन्नवज्ञातत्कृतमित्यर्थः अवज्ञा

श्रीमहादेवउवाच लंकायांरावणोदृष्ट्वाकृतंकर्महनूमता दुष्करंदैवतैर्वापिह्रियाकिंचिदवाङ्मुखः १ आहूयमं
त्रिणःसर्वानिदंवचनमब्रवीत् हनूमताकृतंकर्मभवद्भिर्दृष्टमेवतत् २ प्रविश्यलंकांदुर्धर्षांदृष्ट्वासीतांदुरासदाम् ह-
त्वाचराक्षसान्वीरानक्षंमंदोदरीसुतम् ३ दग्ध्वालंकामशेषेणलंघयित्वाचसागरम् युष्मान्सर्वानतिक्रम्यस्वस्थोगा
त्पुनरेवसः ४ किंकर्तव्यमितोस्माभिर्यूयंमंत्रविशारदाः मंत्रयध्वंप्रयत्नेनयत्कृतंमेहितंभवेत् ५ रावणस्यवचःश्रु-
त्वाराक्षसास्तमथाब्रुवन् देवशंकाकुतोरामात्तवलोकजितोरणे ६ इंद्रस्तुबध्वानिक्षिप्तःपुत्रेणतवपत्तने जित्वाकुबेर
मानीयपुष्पकंभुज्यतेत्वया ७ यमोजितःकालदंडाद्भयंनाभूत्तवप्रभो वरुणोहुंकृतेनैवजितःसर्वेपिराक्षसाः ८ मयो
महासुरोभीत्याकन्यांदत्वास्वयंतव त्वद्वशेवर्ततेद्यापिकिमुतान्येमहासुराः ९ हनूमद्धर्षणंयत्तुतदवज्ञाकृतंचनः वान
रोयंकिमस्माकमस्मिन्पौरुषदर्शने १० इत्युपेक्षितमस्माभिर्धर्षणंतेनकिंभवेत् वयंप्रमत्ताःकिंतेनवंचिताःस्मोहनू
मता ११ जानीमोयदितंसर्वेकथंजीवन्गमिष्यति आज्ञापयजगत्कृत्स्नमवानरममानुषम् १२

कारणमाहुः अयंवानरः किमस्माकंकरिष्यतीतिशेषः अस्मिन्वानरेपौरुषस्यदर्शनेकिंफलंनिःफलंतत् १० इतीत्यादि धर्षणंतेनकिंभवेदिति तस्योपेक्षाभावेइत्या
दि अयंकिंकःपदार्थः इतिवयंप्रमत्तास्तेनप्रमादेनहनूमतावंचिताः ११ यदितंजानीमः अयमेवंरूपइतियदिजानीमइत्यर्थः गमिष्यतिगतःस्यादित्यर्थेआर्षम् १२

सर्वानाज्ञापयएकैकंवेत्यर्थः१३ यत्कर्मत्वयारब्धंतत्केवलंस्वात्मनाशाय आरंभकालएवनाशःप्रसक्तःपरंतुभाग्याज्जीवितोसियत्तदारामेणनदृष्टोसि१४ जीवन्नायासीत्यत्रहेतुभूतंरामस्वरूपमाह रामोनेति१५ त्वयाआनीतेतिच्छेदः १६ विषपिंडमिव तत्सदृशंआगीर्यनिगीर्यमहामीनोयथापश्चात्तप्यतितथात्व

आमरस्या

कृत्वायास्यामहेसर्वेप्रत्येकंवानियोजय कुंभकर्णस्तदाप्राहरावणंराक्षसेश्वरम्१३ आरब्धंयत्त्वयाकर्मस्वात्मनाशायकेवलम् नदृष्टोसितदाभाग्यात्त्वंरामेणमहात्मना१४ यदिपश्यतिरामस्त्वांजीवन्नायासिरावण रामोनमानुषोदेवःसाक्षान्नारायणोऽव्ययः १५ सीताभगवतीलक्ष्मीरामपत्नीयशस्विनी राक्षसानांविनाशायत्वयानीतासुमध्यमा १६ विषपिंडमिवागीर्यमहामीनोयथातथा आनीताजानकीपश्चात्त्वयाकिंवाभविष्यति १७ यद्यप्यनुचितंकर्मत्वयाकृतमजानता सर्वंसमंकरिष्यामिस्वस्थचित्तोभवप्रभो१८ कुंभकर्णवचःश्रुत्वावाक्यमिंद्रजिदब्रवीत् देहिदेवममानुज्ञांहत्वारामंसलक्ष्मणम् १९ सुग्रीवंवानरांश्चैवपुनर्यास्यामितेंतिकम् तत्रागतोभागवतप्रधानोविभीषणोबुद्धिमतांवरिष्ठः श्रीरामपादद्वयएकतानःप्रणम्यदेवारिमुपोपविष्टः २० विलोक्यकुंभश्रवणादिदैत्यान्मत्तप्रमत्तानतिविस्मयेन विलोक्यकामातुरमप्रमत्तोदशाननंप्राहविशुद्धबुद्धिः २१

याजानकीआनीता अथकिंवाभविष्यतीतिपश्चात्तप्स्यसेइतिशेषः १७ सर्वंसमंकरिष्यामिपराक्रमेणेतिभावः१८ १९ एकतानःतन्मात्रविषयध्यानवान् देवारिंरावणंप्रणम्योपतत्समीपेभ्रातृत्वादुपविष्टः२० कुंभश्रवणःकुंभकर्णःआदिनेंद्रजित् मत्तप्रमत्तान् अतिशयेनमत्तानित्यर्थः कामातुरंदशाननंविलोक्यप्राह २१ ७ ७ ७

कुंभकर्णेंद्रजितौयस्ययुधिस्थातुंनशक्तौतौप्रसिद्धौमहापार्श्वमहोदरावपिनशक्तौ तथानिकुंभकुंभातिकायाअपिनशक्ताअन्येषांकागणनेतिभावः २२ नत्वने
विमोक्षः ततोमहाग्रहादितिशेषः महाधनेनरत्नादिना २३ अभिव्याप्येत्यनेनयुगपत्सर्वदेशावच्छेदेनशिरश्छेदसूचनंतेनपराक्रमातिशयवर्णनंतांरक्षःकुल

नकुंभकर्णेंद्रजितौन्वराजन्तथामहापार्श्वमहोदरौतौ निकुंभकुंभौचतथातिकायःस्थातुंनशक्तायुधिराघवस्य २२
सीताभिधानेनमहाग्रहेणग्रस्तोसिराजन्नचतेविमोक्षः तामेवसत्कृत्यमहाधनेनदत्त्वाभिरामायसुखीभवत्वम् २३
यावन्नरामस्यशिताः शिलीमुखालंकामभिव्याप्यशिरांसिरक्षसाम् छिंदंतितावद्रघुनायकस्यभोतांजानकींत्वंप्रति
दातुमर्हसि २४ यावन्नगाभाःकपयोमहाबलाहरींद्रतुल्यानखदंष्ट्रयोधिनः लंकांसमाक्रम्यविनाशयंतितेतावद्द्रुतं-
देहिरघूत्तमायताम् २५ जीवन्नरामेणविमोक्ष्यसेत्वंगुप्तःसुरेंद्रैरपिशंकरेण नदेवराजांकगतोनमृत्योःपातालेलो
कानपिसंप्रविष्टः २६ शुभंहितंपवित्रंचविभीषणवचःखलः प्रतिजग्राहनैवासौम्रियमाणइवौषधम् २७ का
लेननोदितोदैत्योविभीषणमथाऽब्रवीत् मद्दत्तभोगैःपुष्टांगोमत्समीपेवसन्नपि २८ प्रतीपमाचरस्येषममैवाहित
कारिणः मित्रभावेनशत्रुर्मेजातोनास्त्यत्रसंशयः २९ अनार्येणकृतघ्नेनसंगतिर्मेनयुज्यते विनाशमभिकांक्षं
तिज्ञातीनांज्ञातयःसदा ३० योन्यस्त्वेवंविधंब्रूयाद्वाक्यमेतन्निशाचरः हन्मितस्मिन्क्षणेएवधिक्त्वांरक्षःकुलाधमम् ३१

सुरेन्द्रैर
पिशंकरेणा

स्यकालरात्रिरूपां २४ हरींद्रतुल्याः महासिंहसदृशाःयावन्नविनाशयंति तावत्ततःप्राक्देहीत्यन्वयः २५सुरेंद्रैःकुबेरादिभिःदेवराजाःइंद्रः नमृत्योःलोकंगतोपीतिशेषः २६,२७
दैत्योरावणःमद्दत्तैर्भोगैःभोगसाधनैः २८प्रतीपंप्रतिकूलं २९ कृतघ्नत्वादेवानार्येण अत्रार्थांतरन्यासमाह विनाशमिति ३० योन्योनिशाचरएवंविधंवाक्यंब्रूयात्त्वंतस्मिन्
क्षणेएववचनकथनकालएवहन्मि त्वंतुभ्रातृत्वाद्धननायोग्यइतितवधिक्कारएववधइत्याह धिगित्यादि ३१

पुरुषंधिगितिवचनम् ३२ रावणंप्रतिवचोब्रवीदित्यन्वयः यदब्रवीत्तदाहमेति यद्यपिप्रियवादिनमेवमाम् ३३ त्वंधिक्करोषितथापिपितुःसमोज्येष्ठोभ्रातात
मितित्वहितंब्रवीमिइतिशेषः तदाहकालइतिसर्वसंहर्तेत्यर्थः ३४ कालीसर्वसंहारेसहायभूताशक्तिः ३५ तेनैवरामेणअंतर्यामित्वादितिभावःस्वकर्तव्य-
निर्वाहार्थंतवतथाप्रेरणेतितात्पर्यंअंतर्यामित्वमेवतस्यव्युत्पादयतिश्रीरामइतिप्रकृतेःसाक्षाद्द्रष्टेत्यर्थः एवंचप्रकृतिकार्यद्रष्टृत्वमर्थात्सिद्धंतत्किंप्रकृतिसंबन्ध-
स्तथासतितद्धर्मलेपापत्तिः हरिद्रादिसंबंधाद्वस्त्रस्येवेत्यतआह परस्मात्सर्वदेतिपंकपद्मन्यायेनतद्धर्मासंबन्धः ३६ प्रकृतिदृष्टृत्वमेवाह बहिरितिसमोनतुन्यूना

रावणेनैवमुक्तःसन्परुषंसविभीषणः उत्पपातसभामध्यात्गदापाणिर्महाबलः ३२ चतुर्भिर्मंत्रिभिःसार्द्धंगगनस्थोब्रवीद्व
चः क्रोधेनमहताविष्टोरावणंदशकंधरम् माविनाशमुपेहित्वंप्रियवादिनमेवमाम् ३३ धिक्करोषितथापित्वंज्येष्ठोभ्रातापितुः
समः कालोराघवरूपेणजातोदशरथालये ३४ कालीसीताभिधानेनजाताजनकनंदिनी तावुभावागतावत्रभूमेर्भारापनु
त्तये ३५ तेनैवप्रेरितस्त्वंतुनशृणोषिहितंमम श्रीरामःप्रकृतेःसाक्षात्परस्मात्सर्वदास्थितः ३६ बहिरंतश्चभूतानांसमःसर्वत्र
संस्थितः नामरूपादिभेदेनतत्तन्मयइवामलः ३७ यथानानाप्रकारेषुवृक्षेष्वेकोमहानलः तत्तदाकृतिभेदेनभिद्यतेज्ञान
चक्षुषाम् ३८ पंचकोशादिभेदेनतत्तन्मयइवाबभौ नीलपीतादियोगेननिर्मलःस्फटिकोयथा ३९ सएषनित्यमुक्तोऽ
पिस्वमायागुणबिंबितः कालःप्रधानंपुरुषोऽव्यक्तंचेतिचतुर्विधः ४० ६७ ६७ ६८

धिकभावेनापिवैषम्येणयथाकर्मफलप्रदत्वादितिभावः वस्तुतस्तद्व्यतिरिक्तंनैवकिंचित्सदस्तीत्याहनामेति यत्किंचित्सत्वेननामादिप्रतीयतेतत्सर्वंतन्मयत्वादेव
तथाप्रतीतिविषयइतिभावः ३७ एकस्यानेकरूपत्वंदृष्टांतेनसाधयति ३८ दार्ष्टांतिकेयोजयतिपंचेतिअन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानंदमयाःपंचकोशाःआदि
नाभूतादीनि तत्रान्नमयःस्थूलशरीरम् ततःक्रमेणसूक्ष्माअन्येदृष्टांतांतरमाहनीलेति ३९ सएषः रामः स्वमायागुणाःसत्वादयस्तैर्बिंबितायस्मिन्नितिविग्रहः तेषुप्रतिबिंबि
तइतिवा ४०

तत्ररजोगुणप्रतिबिंबेप्रधानपुरुषावित्याह प्रधानेतिप्रधानंपरिणामिपुरुषः स्वभोगापवर्गार्थं तत्प्रवर्तकंइत्युभाभ्यांसृष्टिः तमोगुणप्रतिबिंबंकालइत्याह कालरू
पेणेति कलनां संहारंअर्थात्सत्वगुणप्रतिबिंबतोव्यक्तमित्युच्यतेसचांतर्यामितयासर्वपालकोदुर्ज्ञेयतयाचाव्यक्तमितिभावः ४१ तत्रकालरूपीसंहारप्रधानइदा
नींरामइत्याहकालेति ४२ ननुसर्वसमस्यभगवतोमद्वधेकथंप्रवृत्तिरतआह ब्रह्मणेति परिपालनानुगुण्येनदुष्टनिग्रहेपिनसमत्वहानिः कर्मानुरूपफलदातृत्वमेव

प्रधानपुरुषाभ्यांसजगत्कृत्स्नंसृजत्यजः कालरूपेणकलनांजगतःकुरुतेव्ययः ४१ कालरूपीसभगवान्रामरूपेण·
मायया ४२ ब्रह्मणाप्रार्थितोदेवस्त्वद्वधार्थमिहागतः तदन्यथाकथंकुर्यात्सत्यसंकल्पईश्वरः ४३ हनिष्यतित्वांराम
स्तुसपुत्रबलवाहनम् हन्यमानंनशक्नोमिद्रष्टुंरामेणरावण ४४ छ छ छ

तस्यसमत्वंतदनुरूपफलदानेहितस्यवैषम्यमापद्येतनचतदस्तियथानेकेषुकर्मानुरूपफलदोराजासर्वेषुसमइत्येवव्यवह्रियतेनतुविषमइतिभावः अन्यथा·
करणाभावेहेतुःसत्यसंकल्पत्वम् ४३ हनिष्यतीतिसत्यसंकल्पत्वादेवेतिभावः नन्वेवमवश्यंभाविनिमद्वधेतवगमनेनकिंतत्राह हन्यमानमिति हेरावणत्वांस्वामिबुद्धि
विषयंस्वीयत्वबुद्धिविषयंचराक्षसकुलंहन्यमानंद्रष्टुंनशक्नोमि अतस्त्वयिराक्षसकुलेचतांबुद्धिंविहायरामेवानरेषुचोक्तबुद्धिंकृत्वाराघवंगच्छामि तथाबुद्धिकृतमेवचदुःख
मितिभावः ४४

४५ विसृज्यसर्वमित्यनेनवैराग्यमुक्तं भगवद्भजनेनतस्यमुख्यांगत्वात् परिपूर्णोमनसिभवोमानसोमनोरथोयस्यसः भगवद्भजनंकार्यमितितन
स्यमानसिकोमनोरथः ४६ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरण०युद्धकांडेद्वितीयःसर्गः २ बिभीषणइति १ तेदारहर्त्तूरावणस्याह
मनुजोनाम्नाविभीषणइत्यन्वयः २ भ्रात्रारावणेनाहंनिरस्तः धिक्कृतः अविदितात्मनः अविदितस्वस्वरूपस्य ३ प्रेषयसत्कृत्यप्रेषयेत्यर्थः

त्वांराक्षसकुलंकृत्स्नंततोगच्छामिराघवं मयियातेसुखीभूत्वारमस्वभवनेचिरं ४५ बिभीषणोरावणवा
क्यतःक्षणाद्विसृज्यसर्वंसपरिच्छदंगृहं जगामरामस्यपदारविंदयोःसेवाभिकांक्षीपरिपूर्णमानसः ४६
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेद्वितीयःसर्गः २ श्रीमहादेवउ० विभीषणोमहा
भागश्चतुर्भिर्मंत्रिभिःसह आगत्यगगनेरामसंमुखेसमवस्थितः १ उच्चैरुवाचभोःस्वामिन्रामराजीवलो
चन रावणस्यानुजोहंतेदारहर्तुर्विभीषणः २ नाम्नाभ्रात्रानिरस्तोऽहंत्वामेवशरणंगतः हितमुक्तंमयादेव
तस्यचाविदितात्मनः ३ सीतांरामायवैदेहींप्रेषयेतिपुनःपुनः उक्तोपिनशृणोत्येषःकालपाशवशंगतः ४ हंतुं
मांखड्गमादायप्राद्रवद्राक्षसाधमः ततोचिरेणसचिवैश्चतुर्भिःसहिताभ्ययात् ५ त्वामेवभवमोक्षायमुमुक्षुः
शरणंगतः विभीषणवचःश्रुत्वासुग्रीवोवाक्यमब्रवीत् ६ विश्वासार्होनतेराममायावीराक्षसाधमः सीताह
र्तुर्विशेषेणरावणस्यानुजोबली ७ मंत्रिभिःसायुधैरस्मान्विवरेनिहनिष्यति

कालरूपस्यतवपाशःअंतर्यामितयाप्रे
रणात्तदधीनतांप्राप्तः ४ अश्रवणमात्रमेवनकिंत्वधिकमपीत्याह हंतुमितिभयात् तद्भयात्संसारेएववैराग्येणतस्मादेवमोक्षायतदिच्छावाद् त्वामेवशर
णंगतइत्यन्वयः ५ ६ सीताहर्तुरनुजइति विशेषेणविश्वासार्होनेत्यन्वयः ७ विवरेन्येनयुद्धासक्त्यादिरूपेछिद्रे ८ ९ ९

ममैवंबुद्धिः तवबुद्ध्यांतःकरणेनकिंनिश्चितंतद्वदेत्यर्थः ९ यदीच्छामीति अनेनसत्यसंकल्पईश्वरोऽहमितिसूचितं सहेश्वरान् अत्रेश्वराइंद्राद्याः १० अभयमितिछेदः ११ नन्वेवंविधेभ्योऽभयदानंनोचितमितिचेत्तत्राह सकृदेवेति तवास्मीति प्रपन्नायअंगीकृतवते याचते आश्रुतं अभयमितिशेषः सर्वभूतेभ्यः सर्वप्राणिभ्यः निकृष्टायापीतिशेषः तादृशायाप्यभयंददामीति मेव्रतं तत्रास्मे अभयादाने मेव्रतभंगः

तदाज्ञापयमेदेववानरैर्हन्यतामयं ममैवंभातितेरामबुद्ध्याकिंनिश्चितंवद श्रुत्वासुग्रीववचनंरामःसस्मितमब्रवीत् ९ यदीच्छामिकपिश्रेष्ठलोकान्सर्वान्सहेश्वरान् निमिषार्धेनसंहन्यांसृजामिनिमिषार्धतः १० ततोमयाभयंदत्तंशीघ्रमानयराक्षसं ११ सकृदेवप्रपन्नायतवास्मीतिचयाचते अभयंसर्वभूतेभ्योददाम्येतद्व्रतंमम १२ रामस्यवचनंश्रुत्वासुग्रीवोहृष्टमानसः विभीषणमथानाय्यदर्शयामासराघवं १३ विभीषणस्तुसाष्टांगंप्रणिपत्यरघूत्तमं हर्षगद्गदयावाचाभक्त्याचपरयान्वितः १४ रामश्यामंविशालाक्षंप्रसन्नमुखपंकजं धनुर्बाणधरंशांतं लक्ष्मणेनसमन्वितं १५ कृतांजलिपुटोभूत्वास्तोतुंसमुपचक्रमे १६ विभीषणउवाच नमस्तेरामराजेंद्र नमःसीतामनोरम नमस्तेचंडकोदंडनमस्तेभक्तवत्सल १७ नमोऽनंतायशांतायरामायामिततेजसे सुग्रीवमित्रायचतेरघूणांपतयेनमः १८ जगदुत्पत्तिनाशानांकारणायमहात्मने त्रैलोक्यगुरवेऽनादिगृहस्थायनमोनमः १९

स्यादितिनकिंचिद्वाच्यमितिभावः १२ १३ १४ रामंश्याममित्यादिध्यानप्रकारः १५ १६ अथस्तोतिनमस्तेइति १७ १८ जगदिति यतोवाइमानिभूतानिजायंते येनजातानिजीवंति यत्प्रयंत्यभिसंविशंतीतिश्रुतिबोधितजगत्स्थित्युत्पत्तिनाशकारणायेत्यर्थः त्रैलोक्यगुरवे अंतर्यामिनयेतिभावः अनादिगृहस्थायसदामायागृहिण्यास्वशक्तिरूपयायुतायेत्यर्थः १९ छ छ

तदेवपुनःस्पष्टमाह त्वमादिरिति उत्पत्तिकारणस्थानमित्यर्थः निधनस्थानं लयस्थानं एवंचोत्पत्त्यादयोपि त्वद्विवर्तभूता एवनातिरिक्ता इति सूचितं स्वेच्छाचारत्वेनापराधीनत्वंसूचितं २० व्याप्यव्यापकरूपेणेति यथामहामत्स्यस्याल्पमत्स्यो व्याप्यः २१ त्वदज्ञाना त्वद्रूपंजगदितिज्ञानहीनाः अतएवनष्टात्मानः अतएवनष्टकंठचामीकरवत् अज्ञातंस्वस्वरूपंयेषांते अतएवविचेतसः विरुद्धे प्रवृत्तिमार्गेचेतो येषांतेगतागतं जन्ममरणरूपंसंसारं २२ यावदन्यविषयरहितेनज्ञानस्वरूप भवद्विषयचित्तेन भवान्नज्ञायते तावज्जगत्सत्यं भाति त्वत्स्वरूपज्ञानेतु त्वमेवसर्व

त्वमादिर्जगतांराम त्वमेवस्थितिकारणम् त्वमंतेनिधनस्थानंस्वेच्छाचारस्त्वमेवहि २० चराचराणांभूतानांबहिरंतश्चराघव व्याप्यव्यापकरूपेणभवान्भातिजगन्मयः २१ त्वन्माययात्वदज्ञानानष्टात्मानोविचेतसः गतागतंप्रपद्यंतेपापपुण्यवशात्सदा २२ तावत्सत्यंजगद्भातिशुक्तिकारजतंयथा यावन्नज्ञायतेज्ञानचेतसानान्यगामिना २३ त्वदज्ञानात्सदायुक्ताःपुत्रदारगृहादिषु रमंतेविषयान्सर्वानंतेदुःखप्रदान्विभो २४ त्वमिंद्रोऽग्निर्यमोरक्षोवरुणश्चतथानिलः कुबेरश्चतथारुद्रस्त्वमेवपुरुषोत्तम २५

यावन्न
ज्ञायते

रूपेणैवभासीतिज्ञानेतु भासमानस्यजगतोमिथ्यात्वंभाति यथायावच्छुक्तिकास्वरूपेणज्ञायते तावत्तत्रभातंरजतंसत्यमितिभाति शुक्तिकाज्ञानेतु तन्मिथ्येति ज्ञायतेतद्वत् २३ तदेवदार्ढ्यायपुनराह त्वदज्ञानादितियुक्ताः तत्रैवसत्यत्वाभिमाने तल्लीनचित्ताः रमंतेप्रीत्या भजंते अंतेवियोगेदुःखप्रदान् २४ त्वमेवसर्वरूपइत्याह त्वमिति २५

अणीयान्सर्वथादुर्ज्ञेयत्वात्स्थूलतरः विभुत्वात् मातापितृवत्सर्वत्रसमः पालनेइत्याह त्वंपितेत्यादि २६ अच्युतः कयापिशक्त्या च्युतोहीनो नअनेनसर्वशक्तिमत्त्वंअव्ययः व्ययोत्रवृध्यपक्षयस्तद्रहितः त्वंपाणीति अपाणिपादोजवनोगृहीतेतिश्रुतेः २७ विपरीतक्रमेणश्रोतेत्याद्युक्तिः कोशेभ्यः अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानंदमयेभ्यः पंचकोशेभ्योव्यतिरिक्तस्तद्दोषास्पृष्टः निर्गुणः स्वतोनिर्गुणइत्यर्थः-मायासंबंधात्तुगुणवानिव निरुपाश्रयः आधारांतररहितः २८ निर्विकल्पः वस्तुतोनिर्धर्मकत्वान्निर्विकल्पकज्ञानस्यैवविषयोनसविकल्प

त्वमणोरप्यणीयांश्चस्थूलात्स्थूलतरःप्रभो त्वंपितासर्वलोकानांमाताधातात्वमेवहि २६ आदिमध्यांतरहितः
परिपूर्णोऽच्युतोऽव्ययः त्वंपाणिपादरहितश्चक्षुःश्रोत्रविवर्जितः २७ श्रोताद्रष्टागृहीताचजवनस्त्वंखरां
तकः कोशेभ्योव्यतिरेकस्त्वंनिर्गुणोनिरुपाश्रयः २८ निर्विकल्पोनिर्विकारोनिराकारोनिरीश्वरः षड्भावरहि
तोऽनादिपुरुषःप्रकृतेःपरः २९ माययागृह्यमाणस्त्वंमनुष्यइवभाव्यसे ज्ञात्वात्वांनिर्गुणमजंवैष्णवामोक्ष
गामिनः ३०

व्यतिरिरे
[illegible]

कस्येतिभावः अतएवनिराकारः त्वत्पूज्यस्येश्वरांतरस्याभावान्निरीश्वरः उक्तंनिर्विकारत्वंविवृणोति षड्भावरहितइति जायतेऽस्तिविपरिणमतेवर्धतेऽपक्षीयतेविनश्यतीतिनिरुक्तोक्तषड्भावविकारहीनः अतएवानादिः जगत्तुत्वद्विवर्त्तएवेतिभावः प्रकृतिसंबंधादपितेनविकारइत्याह प्रकृतेःपरः तद्दोषगुणासंस्पृष्टइत्यर्थः २९ नन्वीदृशस्यममग्रहणंकुतस्तत्राह माययेति इदंत्वद्दर्शनंमायैव तदेवाह मनुष्यइवेति एवंमायिकस्यास्यतवरूपस्यज्ञानान्नमुक्तिः किंतुपूर्वोक्तरूपज्ञानादेवेत्याह ज्ञात्वेति तज्ज्ञानकारणंचात्रमायिके तवरूपेभक्तिरित्येतज्ज्ञानमपि परंपरयातदुपयोगीतिभावः ३०

तदेवाहाहमिति भक्तिरूपांनिःश्रेणींप्राप्य ज्ञानयोगाख्यंसौधं पूर्वोक्त ज्ञानयोगाख्यंसौधं ३१ सर्वविधभक्त्यपेक्षयानन्तरूपाभक्तिरेवमुख्येतिध्वनयन्नाह नमइति ३२ वांछितंवरं वृणीष्वयतोऽहंवरदोस्मीत्यन्वयः ३३ कृतकृत्यत्वंसर्वधर्मजनककर्मकृतत्वं अतएवधन्यत्वं भगवद्दर्शनस्यसर्वधर्मरूपत्वमितिभावः कृतकार्यत्वंच धातूनामनेकार्थत्वात्प्राप्तसकलप्राप्यत्वं प्राप्यंचसकलधर्मफलं तदेवाह त्वत्पादेतिमुक्तिर्हिसर्वपुण्यफलं ३४ तदेवाह नास्तीति ३५ कर्मकृतोबंधः संसारस्तन्नाशफलं भक्तिलक्षणं करणंयस्य तादृशं त्वद्विषयज्ञानंदेहि एवंफलंसंप्रार्थ्यतस्यकारणं विनासंभवात्तत्कारणीभूतां भक्तिंप्रार्थयते त्वद्ध्यानमिति तदेवमुख्याभक्तिरित्यर्थः परमार्थंपरमउत्कृष्टोमोक्षार्थः प्रयोजनंपरंपरयायस्य ३६ तदेवपुनराह नयाचेइति ३७ ३८ मद्भक्तानामिति सर्वथा तवध्यानविषयोभवामीतिभावः ३९

अहंत्वत्पादसद्भक्तिनिःश्रेणींप्राप्यराघव इच्छामिज्ञानयोगाख्यंसौधमारोढुमीश्वर ३१ नमःसीतापतेराम नमःकारुणिकोत्तम रावणारेनमस्तुभ्यंत्राहिमांभवसागरात् ३२ ततःप्रसन्नःप्रोवाचश्रीरामोभक्तवत्सलः वरं वृणीष्वभद्रंतेवां।छितंवरदोस्म्यहं ३३ ।विभीषणउवाच धन्योऽस्मिकृतकृत्योऽस्मिकृतकार्योऽस्मिराघव त्वत्पाददर्शनादेवविमुक्तोऽस्मिनसंशयः ३४ नास्तिमत्सदृशोधन्योनास्तिमत्सदृशःशुचिः नास्तिमत्सदृशोलोकेरामत्वन्मूर्तिदर्शनात् ३५ कर्मबंध।विनाशायत्वज्ज्ञानंभक्तिलक्षणं त्वद्ध्यानंपरमार्थंचदेहिमेरघुनंदन ३६ नयाचेरामराजेंद्रसुखं।विषयसंभवं त्वत्पादकमलेसक्ताभक्तिरेवसदास्तुमे ३७ ओमित्युक्त्वापुनःप्रीतोरामः प्रोवाचराक्षसं शृणुवक्ष्यामितेभद्ररहस्यंममनिश्चितं ३८ मद्भक्तानांप्रशांतानांयोगिनांवीतरागिणां हृदये सीतया।नित्यंवसाम्यत्रनसंशयः ३९

शांतः जितेंद्रियः अतएव सर्वपापहीनः ४० ४१ ममसंदर्शने फलं तज्जन्यं फलं मोक्षरूपं कालांतरभवं तिष्ठतु इदानीं सांप्रतमेवैहिकं पश्य
तु ४२ ४३ ४४ सचिवैश्चतुर्भिर्विभीषणसचिवैः ४५ ४६ मुख्यत्वे हेतुर्भक्त्या रामपरिग्रहात् ४७ परमात्मत्वेन·

तस्मात्त्वं सर्वदा शांतः सर्वकल्मषवर्जितः मां ध्यात्वा मोक्ष्यसे नित्यं घोरसंसारसागरात् ४० स्तोत्रमेतत्पठेद्य
स्तु लिखेद्यः शृणुयादपि मत्प्रीतये ममाभीष्टं सारूप्यं समवाप्नुयात् ४१ इत्युक्त्वा लक्ष्मणं प्राह श्रीरामो भ
क्तभक्तिमान् पश्य त्विदानीमेवैष मम संदर्शने फलं ४२ लंकाराज्येऽभिषेक्ष्यामि जलमानय सागरात् या
वच्चंद्रश्च सूर्यश्च यावत्तिष्ठति मेदिनी ४३ यावन्मम कथा लोके तावद्राज्यं करोत्वसौ इत्युक्त्वा लक्ष्मणेनांबु ह्या-
नाय्य कलशेन तु ४४ लंकाराज्याधिपत्यार्थमभिषेकं रमापतिः कारयामास सचिवैर्लक्ष्मणेन विशेषतः ४५
साधु साध्विति ते सर्वे वानरास्तुष्टुवुर्भृशं सुग्रीवोऽपि परिष्वज्य विभीषणमथाब्रवीत् ४६ विभीषण वयं सर्वे
रामस्य परमात्मनः किंकरास्तत्र मुख्यस्त्वं भक्त्या रामपरिग्रहात् ४७ रावणस्य विनाशे त्वं साहाय्यं कर्तुमर्हसि
विभीषण उवाच अहं कयान्सहायत्वे रामस्य परमात्मनः किंतु दास्यं करिष्येऽहं भक्त्या शक्त्या त्वमायया
४८ दशग्रीवेण संदिष्टः शुको नाम महासुरः संस्थितोंऽबरे वाक्यं सुग्रीवमिदमब्रवीत् ४९ त्वामाह रावणो-
राजा भ्रातर्राक्षसाधिपः महाकुलप्रसूतस्त्वं राजासि वनचारिणां ५०

दास्यं

सहायानपेक्षता सूचिता अमायया अ-
च्छलेन ४८ दशग्रीवेणेति अस्यांबरे इत्यादि ४९ भ्रातरं वालिना भ्रातृत्वव्यवहारस्य मैत्रीकरणोत्तरं कृतत्वेन तज्ज्ञातृत्वात् ज्ञातृस
दृशं त्वामित्यन्वयः वनचारिणां वानराणां ५० छ छ छ छ

अर्थविप्लवोमत्कृतोऽ र्थनाशः अहंयद्राजपुत्रस्यभार्यामहरं तत्रतवकिंदुःखमितिशेषः ५१ दैवतैः दैवतैरपि ५२ निहंतुंप्रापद्यंतप्रपन्नाःकृतारंभाइत्यर्थः ५३ मंतिराजानइतिशेषः ५४ ५५ ५६ यथावालीतिव्यंगोक्तिः यथाजायापहारित्वात्समेवध्यस्तथास्वामिभार्यापहारित्वात्त्वम

ममभ्रातृसमानस्त्वंतवनास्त्यर्थविप्लवः अहंयदहरंभार्यांराजपुत्रस्यकिंतव ५१ किष्किंधांयाहिहरिभिर्लंकाशक्यान दैवतैः प्राप्तुंकिमानवैरल्पसत्वैर्वानरयूथपैः ५२ तंप्रापयंतवचनंतूर्णमुत्प्लुत्यवानराः प्रापद्यंततदाक्षिप्रंनिहंतुंदृढमुष्टिभिः ५३ वानरैर्हन्यमानस्तुशुकोराममथाब्रवीत् नदूतान्घ्नंतिराजेंद्रवानरान्वारयप्रभो ५४ रामःश्रुत्वातदावाक्यंशुकस्यपरिदेवितम् मावधिष्ठेतिरामस्तान्वारयामासवानरान् ५५ पुनरबरमासाद्यशुकःसुग्रीवमब्रवीत् ब्रूहिराजन्दशग्रीवंकिंवक्ष्यामिव्रजाम्यहम् ५६ सुग्रीवउवाच यथावालीममभ्रातातथात्वंराक्षसाधम हंतव्यस्त्वंमयायत्नात्सपुत्रबलवाहनः ५७ ब्रूहिमेरामचंद्रस्यभार्यांहृत्वाक्वयास्यसि ततोरामाज्ञयाधृत्वाशुकंबध्वान्वरक्षयत् ५८ शार्दूलोपिततःपूर्वंदृष्ट्वाकपिबलंमहत् यथावत्कथयामासरावणायसराक्षसः ५९ दीर्घचिंतापरोभूत्वानिःश्वसन्नास्तेमंदिरे ततःसमुद्रमावेक्ष्यरामोरक्तांतलोचनः ६० पश्यलक्ष्मणदुष्टोसौवारिधिर्मामुपागतम् नाभिनंदतिदुष्टात्मादर्शनार्थंममानघ ६१

पिवध्यइतिभावः ५७ मेस्वामिनोश्रीरामचंद्रस्यभार्यांहृत्वाक्वयास्यसीतिब्रूहीत्यन्वयः शुकमन्वरक्षयत् वानरैःसुग्रीवइतिशेषः अयमत्राशयः शुकवचनात्सुग्रीवस्यभेदायोग्यत्वंनिर्णीयविशकलितंस्थितेषुवानरेषुस्वनगरयातस्यैतेरशक्यत्वंसमुद्रव्यवधानान्निर्णीयधानादिमाकरोत्विति ५८ शार्दूलोदर्शनमात्रेनियुक्तोनतुसुग्रीवभेदनेइतितस्याग्रहणम् ५९ कपिबलस्यातिमहत्वश्रवणमात्रेणदीर्घचिंतापरत्वंरावणस्येत्यनेनशौर्यहानिःसूचिता ६० उपागतंस्वतटंप्राप्तंअनभिनंदनेचिन्हमाहदर्शनार्थमितिनायातीतिशेषः ६१

६२ आरोपितेति आरोपितज्यंधनुर्धरतीत्यर्थः ६३ कालाग्नीति कालाग्नितुल्यकांतिंसंधायधनुषियोजयित्वेत्यर्थः ६४ भस्मसात्कुर्यांभस्म सात्करो-
मीत्यर्थः ६५ तमसावृता आसन्नितिशेषः ६६ सागरक्षोभमेवाह योजनंवेलामत्यगात् अतिक्रांतः वेलामारभ्ययोजनपर्यंतं सजलोदेशः शुष्को-
जातइत्यर्थः प्रतप्ताः जलौष्ण्यवशात् ६७ ६८ उपायनंरत्नानि पादयोःक्षिप्त्वा ६९ प्रणिपत्यच राममाहइत्यन्वयः ७० स्वस्यशीघ्रमनागम

जानातिमानुषोयंमेकिंकरिष्यन्तिवानरैः अद्यपश्यमहाबाहोशोषयिष्यामिवारिधिं ६२ पादेनैवगमिष्यंतिवानराविगतज्व-
राः इत्युक्त्वाक्रोधताम्राक्षआरोपितधनुर्धरः ६३ तूणीराद्बाणमादायकालाग्निसदृशप्रभं संधायचापमाकृष्यरामोवाक्यम-
थाऽब्रवीत् ६४ पश्यंतुसर्वभूतानिरामस्यशरविक्रमम् इदानींभस्मसात्कुर्यांससमुद्रंसरितांपतिं ६५ एवंब्रुवतिरामेतुसशैल
वनकानना चचालवसुधाद्यौश्चदिशश्चतमसावृताः ६६ चुक्षुभेसागरोवेलांभयाद्योजनमत्यगात् तिमिनक्रझषामीनाः
प्रतप्ताःपरितत्रसुः ६७ एतस्मिन्नंतरेसाक्षात्सागरोदिव्यरूपधृक् दिव्याभरणसंपन्नःस्वभासाभासयन्दिशः ६८ स्वा
तस्थदिव्यरत्नानिकराभ्यांपरिगृह्यसः पादयोःपुरतःक्षिप्त्वारामस्योपायनंबहु ६९ दंडवत्प्रणिपत्याहरामंरक्तांतलोचनम्
त्राहित्राहिजगन्नाथरामत्रैलोक्यरक्षक ७० जडोहंरामतेसृष्टःसृजतानिखिलंजगत् स्वभावमन्यथाकर्तुंकःशक्तो
देवनिर्मितम् ७१

नेहेतुमाह जडइतिजडः तमसाच्छादितज्ञानः एवंचत्वत्सृष्टभावेनजडत्वेनमदना-
गमनमितिनमेदोषइतिभावः ७१ छ छ छ छ छ छ छ

ननुतवजडत्वंकुतइतिचेत्तत्राह स्थूलानीतिस्वभावतोजडान्येवभवतासृष्टानि तामसाहंकारत स्त्वयातत्सृष्टेरितिभावः अतस्त्वदाज्ञारूपंजड
त्वंनलंघयंतिनत्यजंतीतितेषापोरूपंभूतमहमतइतिभावः ७२ तदेवाह तामसादिति अहमः अहंकारात् कारणगुणाहिकार्यगुणानारभंतइति
भावः ७३ ननुनिर्गुणस्यममकथंभूतंसृष्टत्वमतआह निर्गुणइतिनिर्गुणोनिराकारोऽपिलीलयायदामायागुणानंगीकरोषितदासृष्टत्वांहेराज-

स्थूलानिपंचभूतानिजडान्येवस्वभावतः सृष्टानिभवतैतानि त्वदाज्ञांलंघयंतिन ७२ तामसादहमोराम भूतानिप्रभवंतिहि
कारणानुगमात्तेषांजडत्वंतामसंस्वतः ७३ निर्गुणस्त्वंनिराकारोयदामायागुणान्प्रभो लीलयागीकरोषित्वंतदावैराजनासवा
न् ७४ गुणात्मनोविराजश्चसत्वाद्देवाबभूविरे रजोगुणात्प्रजेशाद्यामन्योर्भूतपतिस्तव ७५ त्वामहंमाययाच्छन्नंली
लयामानुषाकृतिम् ७६ जडबुद्धिर्जडोमूर्खः कथंजानामिनिर्गुणम् दंडएवहिमूर्खाणांसन्मार्गप्रापकःप्रभो ७७ भू
तानाममरश्रेष्ठपशूनांलगुडोयथा शरणंतेव्रजामीशशरण्यभक्तवत्सल अभयंदेहिमेरामलंकामार्गंददामिते ७८
श्रीरामउवाच अमोघोयंमहाबाणः कस्मिन्देशेनिपात्यताम् लक्ष्यंदर्शयमेशीघ्रंबाणस्यामोघपातिनः
७९ रामस्यवचनंश्रुत्वाकरेदृष्ट्वामहाशरं महोदधिर्महातेजाराघवंवाक्यमब्रवीत् ८०

नामास्वार्थेऽण् ७४ तत्रकस्माद्गुणात्क
स्यसृष्टिस्तत्राह गुणात्मनोविराजइतिदेवाअभ्रसनकादयः प्रजेशामन्वाद्याइंद्राद्याश्चमन्योस्तमसः भूतपतिः संहर्तारुद्रः ७५ माययाच्छन्नंछन्ना
त्मस्वरूपंतदेवाहलीलयेति ७६ जडबुद्धिस्तमोवृतत्वात् जडःस्वरूपेणापिजलरूपत्वात् अतएवमूर्खः त्वांनिर्गुणंसर्वनियंतृपरमेश्वरत्वेनकथंजा
नामीत्यर्थः इदानींतुत्वत्कृतदंडात्त्वत्स्वरूपंज्ञातमितिवदन् अर्थांतरन्यासमाह दंडएवेति ७७ भूतानांप्राणिनां ७८ अमोघमनिष्फलंयथाभवतित
थापातिनः ७९ ८०

हेशमउत्तरप्रदेशेद्रुमकुल्य स्तदाख्यः ८१ तत्रतेषुपापात्मसु ८२ ८३ ब्रह्मणोलब्धवरत्वात् अस्मिन्कार्येसेतुबंधनकार्ये ८४ कीर्तिंसेतुबंध
नकृतांयाकीर्तिः सेत्वात्मिकादृष्टासती सर्वलोकपापहर्त्री ८५ वानरैः सहेतिशेषः ८६ पर्वतपादपैः पर्वतैः पादपैश्च ८७ इतिश्रीमत्सक

रामोत्तरप्रदेशे तुद्रुमकुल्यइतिश्रुतः प्रदेशस्तत्रबहवःपापात्मानोदिवानिशम् ८१ बाधंतेमांरघुश्रेष्ठतत्रतेपात्य तां-
शरः रामेणसृष्टोबाणस्तुक्षणादाभीरमंडलम् ८२ हत्वापुनःसमागत्यतूणीरेपूर्ववत्स्थितः ततोब्रवीद्रघुश्रेष्ठंसा
गरोविनयान्वितः ८३ नलःसेतुंकरोत्वस्मिन्जलेमेविश्वकर्मणः सुतोधीमान्समर्थोऽस्मिन्कार्येलब्धवरोहरिः
८४ कीर्तिंजानंतुतेलोकाःसर्वलोकमलापहाम् इत्युक्त्वाराघवंनत्वाययौसिंधुरदृश्यताम् ८५ ततोरामस्तुसुग्रीवलक्ष्म
णाभ्यांसमन्वितः नलमाज्ञापयच्छीघ्रंवानरैःसेतुबंधने ८६ ततोतिहृष्टः प्लवगेंद्रयूथपैर्महानगेंद्रप्रतिमैर्युतोनलः
बबंधसेतुंशतयोजनायतंसुविस्तृतंपर्वतपादपैर्दृढं ८७ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकां
डेतृतीयःसर्गः ३ श्रीमहादेवउवाच सेतुमारभमाणस्तुतत्ररामेश्वरंशिवम् संस्थाप्यपूजयित्वाहरामोलोक
हितायच १ प्रणमेत्सेतुबंधंयोदृष्ट्वारामेश्वरंशिवं ब्रह्महत्यादिपापेभ्योमुच्यतेमदनुग्रहात् २ सेतुबंधेनरःस्नात्वा
दृष्ट्वारामेश्वरंहरम् संकल्पनियतोभूत्वागत्वावाराणसींनरः ३

ल॰युद्धकांडेतृतीयःसर्गः ३ सेतुमितिनिर्विघ्नत्वार्थंद्रष्टृणांपुण्या
र्थंच तदेवाहलोकहितायचेति १ तदेवस्पष्टयति प्रणमेदिति २ संकल्पनियतः संकल्पपूर्वमित्यर्थः मध्येकार्यांतरमकुर्वन्नितियावत् ३ ७

क्षिप्तनद्धारः जलानयनपात्रादिभारः ४ चतुर्दशयोजनानिसेतुयुक्तानिकृतानि ५ ६ त्रयोविंशदिति त्रयोविंशतिरित्यर्थेआर्षम् बबं
ध एवंक्रमेणबबंधेत्यर्थः ७ ८ महदिति क्लीबत्वमार्षं ९ तोरणंपुरद्वारं १० ११ १२ १३ हेशुककत्वंपरैःपीडितः

आनीयगंगासलिलंरामेशमभिषिच्यच समुद्रेक्षिप्तनद्धारोऽभ्यप्राप्नोत्यसंशयं ४ कृतानिप्रथमेनाह्नायोजनानिचतुर्द
श द्वितीयेनतथाचाह्नायोजनानितुविंशतिः ५ तृतीयेनतथाचाह्नायोजनान्येकविंशतिः चतुर्थेनतथाचाह्नाद्वाविंश
तिरितिश्रुतं ६ पंचमेनत्रयोविंशद्योजनानिसमंततः बबंधसागरेसेतुंनलोवानरसत्तमः ७ तेनैवजग्मुःकपयोयोज-
नानांशतंद्रुतं असंख्याताःसुवेलाद्रिंरुरुधुःप्लवगोत्तमाः ८ आरुह्यमारुतिंरामोलक्ष्मणोप्यंगदंतथा दिदृक्षूराघवो
लंकामारुरोहाचलंमहत् ९ दृष्ट्वालंकांसुविस्तीर्णांनानाचित्रध्वजाकुलाम् चित्रप्रासादसंबाधांस्वर्णप्राकारतोरणा
म् १० परिखाभिःशतघ्नीभिःसंक्रमैश्चविराजिताम् प्रासादोपरिविस्तीर्णप्रदेशेदशकंधरः ११ मंत्रिभिःसहितोवीरैः
किरीटदशकोज्ज्वलः नीलाद्रिशिखराकारःकालमेघसमप्रभः १२ रत्नदंडैःसितच्छत्रैरनेकैःपरिशोभितः एतस्मिन्नंत
रेबद्धोमुक्तोरामेणवैशुकः १३ वानरैस्ताडितःसम्यक्दशाननमुपागतः प्रहसन्रावणःप्राहपीडितःकिंपरैःशुक१४
रावणस्यवचःश्रुत्वाशुकोवचनमब्रवीत् सागरस्योत्तरेतीरेऽब्रुवंतेवचनंयथा ततउत्प्लुत्यकपयोगृहीत्वामांक्षणात्ततः
१५ मुष्टिभिर्नखदंतैश्चहंतुंलोप्तुंप्रचक्रमुः ततोमांरामरक्षेतिक्रोशंतंरघुपुंगवः १६

किम् १४ शुकउवाच तेनवचनंअब्रुवं
सुग्रीवंप्रतीतिरोषः १५ मुष्टिभिर्हंतुंनखदंतैर्लोप्तुंछेत्तुं हेराम मांरक्षेतिक्रोशंतंमांदृष्ट्वा अयंविसृज्यतामिति वानरान्प्राह १६ ७

१७ त्वदुक्तसंधिभेदादि असंभावितमित्याह राक्षसानामिति १८ आयांति वानरा इतिशेषः १९ २० श्वःकाले श्वःप्रातःकाल इत्यर्थः
नगरींलंकामित्यत्रशरैर्विध्वंसितामितिवि भक्तिविपरिणामेनान्वयः २१ २२ २३ २४ लंकानाशस्य प्रकारविशेषमाह उत्पाद्य

विसृज्यतामितिप्राहविसृष्टोऽहंकपीश्वरैः ततोऽहमागतोभीत्या दृष्ट्वा तद्वानरंबलम् १७ राक्षसानांबलौघस्यवानरेंद्र
बलस्यच नैतयोर्विद्यतेसंधिर्देवदानवयोरिव १८ पुरप्राकारमायांतिक्षिप्रमेकतरंकुरु सीतांवाऽस्मैप्रयच्छाशुयुद्धंवा
दीयतांप्रभो १९ मामाहरामस्त्वंब्रूहिरावणंमद्वचःशुक यद्बलंत्वसमाश्रित्यसीतांमेऽहृतवानसि २० तद्दर्शय यथाका
मंससैन्यःसहबांधवः श्वःकालेनगरींलंकांसप्राकारांसतोरणाम् २१ राक्षसंचबलंपश्यशरैर्विध्वंसितंमया घोर-
रोषमहंमोक्ष्येबलंधारयरावण २२ इत्युक्त्वोपररामाथरामःकमललोचनः एकस्थानगतायत्रचत्वारःपुरुषर्षभाः २३
श्रीरामोलक्ष्मणश्चैवसुग्रीवश्चविभीषणः एतएवसमर्थास्तेलंकांनाशयितुंप्रभो २४ उत्पाट्यभस्मीकरणेसर्वेतिष्ठंतु-
वानराः तस्ययादृग्बलंदृष्टंरूपंप्रहरणानिच २५ वधिष्यतिपुरंसर्वमेकस्तिष्ठंतुतेत्रयः पश्यवानरसेनांतामसंख्यातां
प्रपूरिताम् २६ गर्जंतिवानरास्तत्रपश्यपर्वतसन्निभाः नशक्यास्तेगणयितुंप्राधान्येनब्रवीमिते २७ एषयोभिमु-
खोलंकांनर्दंस्तिष्ठतिवानरः यूथपानांसहस्राणांशतेनपरिवारितः २८

भस्मीकरणेइति पुनर्विचार्य एकोरामएवतन्नाशे
ऽलमित्याह तस्येति २५ प्रपूरितां प्रकर्षेणपूरितालंकाययातास् यद्वा रामतेजसा पूरिताम् २६ २७ २८ ७

अग्निनंदनः अग्निपुत्रः अथांगदंदर्शयतिएषइति २९ लांगूलंस्फोटयतिभुव्याहंति ३० हनूमंतंदर्शयतियेनेति ३१ श्वेतः नाम्नायः सुग्रीवसमीपमागम्यपुनर्गच्छतिसश्वेतनामा ३२ रंभाख्यंदर्शयतियस्त्विति ३३ शरभंदर्शयतिएषइति ३४ अथपनसादीन्दर्शयति ३५ वर्णनेगुणकथनेसंख्यानेगणने ३६ रक्षोगणास

सुग्रीवसेनाधिपतिर्नीलोनामाग्निनंदनः एषपर्वतशृंगाभःपद्मकिंजल्कसन्निभः २९ स्फोटयत्यभिसंरब्धोलांगूलंचपुनः पुनः युवराजोंगदोनामवालिपुत्रोतिवीर्यवान् ३० येनदृष्टाजनकजारामस्यातीववल्लभा हनूमानेषविख्यातोहतोयेनतवात्मजः ३१ श्वेतोरजतसंकाशोमहाबुद्धिपराक्रमः तूर्णंसुग्रीवमागम्यपुनर्गच्छतिवानरः ३२ यस्त्वेषसिंहसंकाशःपश्यत्यतुलविक्रमः रंभोनाममहासत्वोलंकांनाशयितुंक्षमः ३३ एषपश्यतिवैलंकांदिधक्षन्निववानरः शरभोनामराजेंद्रकोटियूथपनायकः ३४ पनसश्चमहावीर्योमैंदश्चद्विविदस्तथा नलश्चसेतुकर्तासौविश्वकर्मसुतोबली ३५ वानराणांवर्णनेवासंख्यानेवाकईश्वरः शूराःसर्वेमहाकायाःसर्वेयुद्धाभिकांक्षिणः ३६ शक्ताःसर्वेचूर्णयितुंलंकांरक्षोगणैःसह एतेषांबलसंख्यानंप्रत्येकंवच्मितेशृणु ३७ एकांकोटिसहस्राणिनवपंचचसप्तच तथाशंखसहस्राणितथार्बुदशतानिच ३८ सुग्रीवसचिवानांतेबलमेतत्प्रकीर्तितम् अन्येषांतुबलंनाहंवक्तुंशक्तोऽस्मिरावण ३९ रामोनमानुषःसाक्षादादिनारायणःपरः सीतासाक्षाज्जगद्धेतुश्चिच्छक्तिर्जगदात्मिका ४० ताभ्यामेवसमुत्पन्नंजगत्स्थावरजंगमम् तस्माद्रामश्चसीताचजगतस्तस्थुषश्चतौ ४१

हितांलंकामित्यर्थः बलसंख्यानंयोद्धृगणनम् ३७ एषांनीलांगदहनूमच्छ्वेतरंभशरभपनसमैंदद्विविदानांदशानाम्नवपंचसप्तएकविंशतिरित्यर्थः ३८ ३९ जगदात्मिकाजगत्स्वरूपामायास्वरूपंदृश्यंजगदेवसूक्ष्मरूपेणेत्याशयः ४० समुत्पन्नंस्थूलरूपेणेत्यर्थः जगतस्तस्थुषश्चस्थावरजंगमात्मकस्यसंसारस्यतौसीतारामौ ४१ ५

पितरौमातापितरौ तयोर्वैरीनष्टैश्वान्कथंभवेत् कथंजीवेदित्यर्थः जगन्मातैवेत्यनेनार्थात्त्वापिमातेतिव्यंग्यम् ४२ क्षणनाशित्वेनात्यंतास्थिरत्वबोधनम्तत्रदेहे
तुःपंचभूतात्मकेइतिपंचविंशतितत्त्वकेनदात्मकेबुद्ध्यहंकारैकादशेंद्रियपंचभूततद्गुणरूपादिपंचकात्मकत्वात् विकारद्वाराचप्रकृतेरप्यत्रानुगमइतिचतुर्विंशतित-
त्त्वात्मकत्वम् ४३ अहंकृतालये अहंकारस्यालयेस्थानभूतेतेभ्यश्चतुर्विंशतिभ्योभिन्नस्यचेतनस्यजडात्मकेदेहेकैवास्था ४४ यस्यदेहस्यकृतेतत्पोषणादिनिमित्त-
म् योदेहः स्थूलः ४५ सुखदुःखयोःकारणेपुण्यपापेजीवेनसहसमायातः समायास्यतइत्यर्थेआर्षंतत्तेनपुण्यपापेदेहयोगादिनाआत्मनःसुखदुःखेकुरुतेन

पितरौपृथिवीपालतयोर्वैरीकथंभवेत् अजानतात्वयानीताजगन्मातैवजानकी ४२ क्षणनाशिनिसंसारेशरीरेक्षणभंगुरे
पंचभूतात्मकेराजन्चतुर्विंशतितत्त्वके ४३ मलमांसास्थिदुर्गंधभूयिष्ठेऽहंकृतालये कैवास्थाव्यतिरिक्तस्यकायेत्वज्जडा-
त्मके ४४ यत्कृतेब्रह्महत्यादिपातकानिकृतानिते भोगभोक्तातुयोदेहःसदेहोऽत्रपतिष्यति ४५ पुण्यपापेसमायातोजीवेन
सुखदुःखयोः कारणेदेहयोगादिनात्मनःकुरुतोनिशम् ४६ यावद्देहोऽस्मिकर्तास्मीत्यात्माहंकुरुतेवशः अध्यासात्तावदेव-
स्याज्जन्मनाशादिसंभवः ४७ तस्मात्त्वंत्यजदेहादावभिमानंमहामते आत्मानिनिर्मलःशुद्धोविज्ञानात्माचलोव्ययः ४८
स्वाज्ञानवशतोबंधंप्रतिपद्यविमुह्यति तस्मात्त्वंशुद्धभावेनज्ञात्वात्मानंसदास्मर ४९ विरतिंभजसर्वत्रपुत्रदारगृहादिषु
निरयेष्वपिभोगःस्याच्छ्वसूकरतनावपि ५०

तुस्वतस्तेआत्मनइत्यर्थः ४६ देहयोगःकीदृशःतत्राह यावदिति अध्यासादहंकारतादात्म्याध्या-
सात् उक्तरीत्यायावदवशोहंकुरुतइत्यर्थः एतेनज्ञानिनोदेहसंबंधेपिदुःखाद्यभावाद्देहयोगेनैवदुःखमित्युक्तमपास्तम् उक्ताध्यासरूपस्यैवयोगस्यविवक्षितत्वा-
त् ४७ उपसंहरतितस्मादिति ४८ स्वाज्ञानंस्वस्वरूपस्यशुद्धत्वादेर्यदज्ञानंतद्वशतोबंधंशरीरादिसंबंधंप्राप्यमुह्यति पुनःपुनःकर्मसुप्रवर्तते आत्मानंशुद्धबुद्ध-
मुक्तस्वभावंज्ञात्वासदास्मरेत्यनेनाविच्छेदेनतत्स्मरणाभ्यासोमोक्षदइत्युक्तम् ४९ अथतादृशज्ञानसाधनंवैराग्यमाह विरतिमिति ननुसर्वत्रविरतोभोगसुखंहीयेत
तितत्राह निरयेष्वपीति एवंचैदृशभोगोपिहेयएवेतिभावः ५० ६

सर्वथादुर्लभंतत्रापिभारतेवर्षेकर्मभूमौसुतरांदुर्लभंविवेकाढ्यंतदाढ्यतायोग्यंदेहंलब्ध्वाविशेषतश्चद्विजत्वंलब्ध्वा ५१ कोविद्वान्देहमात्मसान् आ
त्माधीनंकृत्वा अर्थात्स्वयंदेहभोगानुगोभवेदित्यन्वयः पौलस्त्यतनयश्चेत्यनेनविशुद्धवंशतोक्ता ५२ सर्वसंगंत्यक्त्वाराममेवाश्रयेत्यन्वयः ५३ ५४ पुन
रावृत्तिवर्जितइति पुनरावृत्त्याउत्तमलोकाद्वर्जितः हीनः कृतइत्यर्थः ५५ मरकतोपलोमरकतमणिस्तद्वत्कांतंश्यामदेहम् ५६ इतिश्रीमत्सकल० युद्धकांडे

देहंलब्ध्वाविवेकाढ्यंद्विजत्वंचविशेषतः तत्रापिभारतेवर्षेकर्मभूमौसुदुर्लभम् ५१ कोविद्वानात्मसात्कृत्वादेहंभोगानुगोभ
वेत् अतस्त्वंब्राह्मणोभूत्वापौलस्त्यतनयश्चसन् ५२ अज्ञानीवसदाभोगाननुधावसिकिंमुधा इतःपरंवात्यक्त्वात्वंसर्वसं
गंसमाश्रय ५३ राममेवपरात्मानंभक्तिभावेनसर्वदा सीतांसमर्प्यरामायतत्पादानुचरोभव ५४ विमुक्तःसर्वपापेभ्यो-
विष्णुलोकंप्रयास्यसि नोचेद्गमिष्यसेधोधःपुनरावृत्तिवर्जितः अंगीकुरुष्वमद्वाक्यंहितमेववदामिते ५५ सत्संगतिंकुरुभज
स्वहरिंशरण्यंश्रीराघवंमरकतोपलकांतिकांतम् सीतासमेतमनिशंधृतचापबाणंसुग्रीवलक्ष्मणविभीषणसेवितांघ्रिम् ५६
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेचतुर्थःसर्गः ४ श्रीमहादेवउवाच श्रुत्वाशुकमुखाद्गीतंवा
क्यमज्ञाननाशनम् रावणःक्रोधताम्राक्षोदहन्निवतमब्रवीत् १ अनुजीव्यःसुदुर्बुद्धेगुरुवद्भाषसेकथम् शासिताहंत्रिजगतां
त्वंमांशिक्षन्नलज्जसे २ इदानीमेवहन्मित्वांकिंतुपूर्वकृतंतव स्मरामितेनरक्षामित्वांयद्यपिवधोचितम् ३ इतोगच्छविमूढत्व
मेवंश्रोतुंनमेक्षमम् महाप्रसादइत्युक्त्वावेपमानोगृहंययौ ४ शुकोपिब्राह्मणःपूर्वंब्रह्मिष्ठोब्रह्मवित्तमः वानप्रस्थविधानेनवने
तिष्ठन्स्वकर्मकृत् ५

चतुर्थःसर्गः ४ श्रुत्वेति १ सुतरांदुर्मतेमामनुजीव्यममसेवकोभूत्वेतियावत् गुरुवत्कथंभाषसे सर्वशिक्षकंमांशिक्षन् शिक्षयन्इत्यर्थः २
पूर्वकृतंपूर्वोपकृतंयद्यपित्वंवधोचितस्तथापितेनपूर्वोपकारस्मरणेनत्वांरक्षामीत्यन्वयः ३ एवंविधंवाक्यम् गृहंवैखानसाश्रमम् ४ अमुमेवार्थमितिहासपूर्वमाह शुकोपीति ५

अविच्छिन्नांयज्ञविततिंमध्येविच्छेदरहितंयज्ञविस्तरम् ६ शुकोदेवहितोद्यतइति ज्ञात्वाराक्षसानांशुकेविरोधोद्वेषस्तद्वृद्धिरभूत् ७ शुकापकरणेशुकस्यापकारे उद्यतः शुकापकारंआतिथ्यमितिज्ञातवान् परस्मैपदमार्षंतस्यशुकस्य ८ अंतरमवसरम् ९ सामिषंसमांसम् १० मांसभोज्यं मांसयुक्तंभोज्यम् ११ तांचशुक-

देवानामभिवृद्ध्यर्थंविनाशायसुरद्विषाम् चकारयज्ञविततिमविच्छिन्नांमहामतिः ६ राक्षसानांविरोधोभूच्छुकोदेवहितोद्यतः
वज्रदंष्ट्रइतिख्यातस्तत्रैकोराक्षसोमहान् ७ अंतरंप्रेप्सुरातिष्ठच्छुकापकरणोद्यतः कदाचिदागतोगस्त्यस्तस्याश्रमपदंमुनेः ८
तेनसंपूजितोगस्त्योभोजनार्थंनिमंत्रितः गतेस्नातुंमुनौकुंभसंभवेप्राप्यचांतरम् ९ अगस्त्यरूपधृक्सोपिराक्षसःशुकमब्रवी
त् यदिदास्यसिमेब्रह्मन्भोजनंदेहिसामिषम् १० बहुकालंनभुक्तंमेमांसंछागांगसंभवम् तथेतिकारयामाससमांसभोज्यंसवि
स्तरम् ११ उपविष्टेमुनौभोक्तुंराक्षसोतीवसुंदरम् शुकभार्यावपुर्धृत्वातांचांतर्मोहयन्खलः १२ नरमांसंददौतस्मैसुपक्वंबहुवि
स्तरम् दत्वैवांतर्दधेरक्षस्ततोदृष्ट्वाचुकोपसः १३ अमेध्यंमानुषंमांसमगस्त्यःशुकमब्रवीत् अभक्ष्यंमानुषंमांसंदत्तवानसिदुर्म
ते १४ मह्यंत्वंराक्षसोभूत्वातिष्ठत्वंमानुषाशनः इतिशप्तःपुरोभीत्याप्राहागस्त्यंमुनेत्वया १५ इदानींभाषितंमेद्यमांसंदेहीति-
विस्तरम् तथैवदत्तंमेदेवकिंमेशापंप्रदास्यसि १६ श्रुत्वाशुकस्यवचनंमुहूर्तंध्यानमास्थितः ज्ञात्वारक्षःकृतंसर्वंततःप्राह-
शुकंसुधीः १७ तवापकारिणासर्वंराक्षसेनकृतंत्विदम् अविचार्यैवमेदत्तःशापस्तेमुनिसत्तम १८ तथापिमेवचोमोघमेवमे
वभविष्यति राक्षसंवपुरास्थायरावणस्यसहायकृत् १९

भार्यांचांतः तच्छरीरांतर्माययाप्रविश्यमोहयन् पाकशालानोबहिर्निःसरणाक्षमांकुर्वन् १२ सःअगस्त्यःअमेध्यंमानुषंमांसंदृष्ट्वाचुकोपकुपितश्चसन्नगस्त्यःशुकमब्रवीत् १३ १४ यतस्त्वंमह्यंमानुषंमांसंदत्तवानसिअतस्त्वंमानुषाशनोराक्षसोभूत्वातिष्ठ १५ अद्यमेविस्तरम् विस्तरस्युतंमांसंदेहीतिइदानीमुक्तंतथैवमेमयादत्तमतोमेममशापंकिंप्रयास्यसि आर्षमेतत् १६ १७ १८ यतोमेवचोमोघमनिष्फलमतएवमेवमदुक्तंभविष्यतीतिदेववदन्शापांतमाह राक्षसंवपुरिति १९ छ छ

२० तदागमनोत्तरंरावणेनप्रेषितश्चारोभूत्वारघूत्तमंदृष्ट्वाशापाद्विनिर्मुक्तः रक्षःस्वभावाद्विनिर्मुक्तः २१ रावणंतत्त्वज्ञानंबोधयित्वाचततोमुक्तःमत्समीपाद्गच्छेतितेनेत्युक्तःपरंपदंस्ववैखानसंपदम् २२ २३ २४ राज्ञोमातुःपिताराज्ञःप्रियेश्चेत्यर्थः २५ २६ तदादिजानकीप्रवेशादिनादारभ्यपुर्यांलंकायांघोराणि-

तिष्ठतावद्यदारामोदशाननवधायहि आगमिष्यतिलंकायाःसमीपंवानरैःसह २० प्रेषितोरावणेनत्वंचारोभूत्वारघूत्तमम् दृष्ट्वाशापाद्विनिर्मुक्तोबोधयित्वाचरावणम् २१ तत्त्वज्ञानंततोमुक्तःपरंपदमवाप्स्यसि इत्युक्तोगस्त्यमुनिनाशंकोब्राह्मणसत्तमः २२ बभूवराक्षसःसद्योरावणंप्राप्यसंस्थितः इदानींचाररूपेणदृष्ट्वारामंसहानुजम् २३ रावणंतत्त्वविज्ञानंबोधयित्वापुनर्द्रुतम् पूर्ववद्ब्राह्मणोभूत्वास्थितोवैखानसैःसह २४ ततःसमागमहृष्टोमाल्यवान्राक्षसोमहान् बुद्धिमान्नीतिनिपुणोराज्ञोमातुःप्रियःपिता २५ प्राहतंराक्षसंवीरंप्रशांतेनांतरात्मना शृणुराजन्वचोमेद्यश्रुत्वाकुरुयथेप्सितम् २६ यदाप्रविष्टानगरींजानकीरामवल्लभा तदादिपुर्यांदृश्यंतेनिमित्तानिदशानन २७ घोराणिनाशहेतूनितानिमेवदतः शृणु खरस्तनितनिर्घोषामेघाअतिभयंकराः २८ शोणितेनाभिवर्षंतिलंकामुष्णेनसर्वदा रुदंतिदेवलिंगानिस्विद्यंतिप्रचलंतिच २९ कालिकापांडुरैर्दंतैःप्रहसंत्यग्रतःस्थिता खरागोषुप्रजायंतेमूषकानकुलैःसह ३० छ छ छ

निमित्तानिउत्पाताःदृश्यंतेइत्यन्वयः २७ घोरंत्वविवरणंनाशहेतूनीति खरंकठोरंस्तनितंगर्जितंतन्निर्घोषःसवज्रपातःशब्दश्चयेषांते २८ देवलिंगानिदेवस्थानभूताःप्रतिमाःस्विद्यंतिस्वेदवंतिभवंति २९ अग्रतःप्रतिराक्षसंपुरःस्थिताकालिकापांडरैःदंतैःप्रकाशितैर्हसतिसर्वान्भक्षयामीत्याशयेनहासः नकुलसहितामूषकामार्जारमस्यामार्जारैर्युध्यंतितेनरक्षोभक्षेभ्योवानरमनुष्येभ्यएवरक्षसांभयमितिसूचितम् ३० छ छ छ

३१ कालोमृत्युस्वरूपः कालेकालेसायंप्रातश्चेत्सर्थः एतान्युक्तानिएवंजातीयकान्यन्यानिचजातानिदृश्यंतेअन्यान्युद्भवंतिजायंते ३२ शांतिंउत्पातसूचिता-

मार्जारेणतुयुध्यंतिपन्नगागरुडेनतु करालोविकटोमुंडःपुरुषःकृष्णपिंगलः ३१ कालोगृहाणिसर्वेषांकालेकालेत्ववे
क्षते एतान्यन्यानिदृश्यंतेनिमित्तान्युद्भवंतिच ३२ अतःकुलस्यरक्षार्थंशांतिंकुरुदशानन सीतांसत्कृत्यसधनांरामा
याशुप्रयच्छभो ३३ रामंनारायणंविद्धिविद्वेषंत्यजराघवे यत्पादपोतमाश्रित्यज्ञानिनोभवसागरम् ३४ ५ ५

रिष्टनाशककर्मतदेवकर्माह सीतामिति ३३ रामस्यनारायणत्वेगमकमाह यत्पादेतिपोतोनौकाज्ञानिनस्तरंतीत्यन्वयः ३४ ५ ५ ५

भक्त्यापूतंपवित्रंअंतःकरणंयेषांतेभक्तिपूतांताः आर्षोरेफलोपः सर्वेषांहृदयंआलयःस्थानंयस्यतेनसर्वान्तर्यामिणमित्य
र्थः ३५ भक्त्येत्यस्यतथापीत्यादि भक्त्यारामभक्त्याकुलस्यकुशलमेवकौशलंतद्धेतवेतन्निमित्तमित्यर्थः ३६ नमर्षयतिनहितत्वेनगृह्णामीत्य

तरंतिभक्तिपूतांतास्ततोरामोनमानुषः भजस्वभक्तिभावेनरामंसर्वहृदालयं ३५ यद्यपित्वंदुराचारोभक्त्यापूतोभवि
ष्यसि मद्वाक्यंकुरुराजेंद्रकुलकौशलहेतवे ३६ ननुमाल्यवतोवाक्यंहितमुक्तंदशाननः नमर्षयतिदुष्टात्माकाल
स्यवशमागतः ३७ मानवंकृपणंराममेकंशाखामृगाश्रयं समर्थंमन्यसेकेनहीनंपित्रामुनिप्रियं ३८ रामेणप्रेषि
तोनूनंभाषसेत्वमनर्गलं गच्छवृद्धोसिबंधुस्त्वंसोढंसर्वंत्वयोदितं ३९ इतोमत्कर्णपदवींदहत्येतद्वचस्तव इत्यु
क्त्वासर्वसचिवैःसहितःप्रस्थितस्तदा ४० प्रासादाग्रेसमासीनःपश्यन्वानरसैनिकान् युद्धायायोजयत्सर्वराक्ष
सान्समुपस्थितान् ४१ रामोपिधनुरादायलक्ष्मणेनसमाहृतं दृष्ट्वारावणमासीनंकोपेनकलुषीकृतः ४२ किरीटि
नंसमासीनंमंत्रिभिःपरिवेष्टितं शशांकार्धनिभेनैवबाणेनैकेनराघवः ४३ श्वेतच्छत्रसहस्राणिकिरीटदशकंत
था चिच्छेदनिमिषार्धेनतदद्भुतमिवाभवत् ४४ लज्जितोरावणस्तूर्णंविवेशभवनंस्वकं आहूयराक्षसान्सर्वान्प्रह
स्तप्रमुखान्खलः ४५ वानरैःसहयुद्धायनोदयामाससत्वरः ततोभेरीमृदंगाद्यैःपणवानकगोमुखैः ४६

र्थः ३७ अमर्षमेवप्रकटयति मानवमिति कृपणंअस्मदादिदयापात्रं शाखामृगावानराः मुनिप्रियत्वेनातिनिःसारत्वंसूचितं ३८ यतस्त्वंवृद्धोबं
धुरतस्त्वयोदितंसर्वंसोढं ३९ इतस्तववक्त्रान्निःसृतमेतद्वचः कर्णपदवींदहति प्रस्थितःसभामध्याद्रावणइतिशेषः ४० समुपस्थितान्सन्निहितान् ४१
समाहृतंसमानीयदत्तं ४२ ४३ श्वेतच्छत्रसहस्राणिअतिमहत्वाद्देहस्यानेकच्छत्रधारणा ४४ ४५ पणवानकगोमुखैः वाद्यविशे
षैः ४६

कृतवाहनास्तद्वहनीयरथारूढाः खड्गादिभिरायुधैर्लक्षिताः तादृशायुधधरा इत्यर्थः ४७ लंकां सर्वतः प्रतिद्वारं चोपाययुः ४८ शृंगाणि सूक्ष्मो
न्नतभागाः शिखराणि ततो विपुलानि युद्धाय स्थिता इति शेषः ४९ रावणस्य भागशः तत्तत्प्रदेशं स्वस्वरक्षणीयांशत्वेन गृहीत्वा स्थितानीति शेषः ५०

महिषोष्ट्रैः खरैः सिंहैर्द्वीपिभिः कृतवाहनाः खड्गशूलधनुःपाशयष्टितोमरशक्तिभिः ४७ लक्षिताः सर्वतो लंकां प्रति द्वारमुपा
ययुः तत्पूर्वमेव रामेण नोदिता वानरर्षभाः ४८ उद्यम्य गिरिशृंगाणि शिखराणि महांति च तरूंश्चोत्पाट्य विविधान्यु-
द्धाय हरियूथपाः ४९ प्रेक्षमाणा रावणस्य तान्यनीकानि भागशः राघवप्रियकामार्थं लंकामारुरुहुस्तदा ५० ते द्रुमैः पर्वता
ग्रैश्च मुष्टिभिश्च प्लवंगमाः ततः सहस्रयूथाश्च कोटियूथाश्च यूथपाः ५१ कोटीशतयुताश्चान्ये रुरुधुर्नगरं भृशम् आप्लवंतः
प्लवंतश्च गर्जंतश्च प्लवंगमाः ५२ रामो जयत्यतिबलो लक्ष्मणश्च महाबलः राजा जयति सुग्रीवो राघवेणानुपालितः ५३ इत्येवं
घोषयंतश्च समं युयुधिरेरिभिः हनूमानंगदश्चैव कुमुदो नील एव च ५४ नलश्च शरभश्चैव मैंदो द्विविद एव च जांबवान्दधि
वक्त्रश्च केसरी तार एव च ५५ अन्ये च बलिनः सर्वे यूथपाश्च प्लवंगमाः द्वाराण्युत्प्लुत्य लंकायाः सर्वतो रुरुधुर्भृशम् तदा वृक्षैर्म
हाकायाः पर्वताग्रैश्च वानराः ५६ निजघ्नुस्तानि रक्षांसि नखैर्दंतैश्च वेगिताः राक्षसाश्च तदा भीमा द्वारेभ्यः सर्वतो रुषा ५७
निर्गत्य भिंडिपालैश्च खड्गैः शूलैः परश्वधैः निजघ्नुर्वानरानीकं महाकाया महाबलाः ५८

ते द्रुमैरित्याद्यैरुपलक्षिता इति शेषः सहस्र
यूथाः सहस्रसंख्येया यूथा येषाम् ५१ आप्लवंतः ऊर्ध्वं प्लवंतः पुनरधः पतंतः ५२ ५३ अरिभिः राक्षसैः ५४ ५५ सर्वतो रुरुधुः यथा रक्ष-
सां बहिर्निर्गमो न भवति तथा स्वयमंतः प्रविविशुरित्यर्थः ५६ ५७ निर्गत्य बलेन वानरान् ततो निःसार्य स्वयं च बहिरागत्येत्यर्थः ५८ ७

समर :मांसशोणिताभ्यांकर्दमयुतभूप्रदेशकः ५९ अद्भुतोपमः अद्भुतान्युपमीयंते तेनसः सकलाद्भुतयुद्धोपमानभूतः समरो बभूवेत्य
न्वयः ६० ६१ विष्णुदृष्टत्वात् वानराणांदृष्टत्वंबलित्वंचसीतायाद्दुष्टभावस्पर्शजनितपापवतारावणेनपालितत्वाद्रक्षसांहतश्रीकत्वा
द्व्यतिरेकालंकारः ६२ ६३ ६४ अंतर्धानमदृश्यत्वम् ६५ ब्रह्मास्त्रेणयुतानिनानाविधानिशस्त्राणिमुंचन्नितिशेषः वानरसेनांपीडय

राक्षसांश्चतथाजघ्नुर्वानराजितकाशिनः तथाबभूवसमरोमांसशोणितकर्दमः ५९ रक्षसांवानराणांचसंबभूवाद्भुतोप
मः तैर्हयैश्चगजैश्चैवरथैःकांचनसन्निभैः ६० रक्षोव्याघ्रायुयुधिरेनादयंतोदिशोदश राक्षसाश्चकपींद्राश्चपरस्परज
यैषिणः ६१ राक्षसान्वानराजघ्नुर्वानरांश्चैवराक्षसाः रामेणविष्णुनादृष्टाहरयोदिविजांशजाः ६२ बभूवुर्बलिनोदृष्टास्त
दापीतामृताइव सीताभिमर्शपापेनरावणेनाभिपालितान् ६३ हतश्रीकान्हतबलान्राक्षसान्जघ्नुरोजसा चतुर्थांशावशे
षेणनिहतंराक्षसंबलम् ६४ स्वसैन्यंनिहतंदृष्ट्वामेघनादोथदुष्टधीः ब्रह्मदत्तवरःश्रीमानंतर्धानंगतोसुरः ६५ सर्वास्त्रकुश
लोव्योम्नि ब्रह्मास्त्रेणसमंततः नानाविधानिशस्त्राणिवानरानीकमर्दयन् ६६ ववर्षशरजालानितदद्भुतमिवाभवत् रा
मोपिमानयन्ब्राह्ममस्त्रमस्त्रविदांवरः ६७ क्षणंतूष्णीमुवासाथददर्शपतितंबलम् वानराणांरघुश्रेष्ठश्चुकोपानलस-
न्निभः ६८ चापमानयसौमित्रेब्रह्मास्त्रेणासुरंक्षणात् भस्मीकरोमिमेपश्यबलमद्यरघूत्तम ६९ मेघनादोपितच्छ्रुत्वारामवाक्य
मतंद्रितः तूर्णंजगाममनगरंमाययामायिकोऽसुरः ७०

न्रामस्योपरिशरजालानिववर्ष ६६ ६७ वानराणांबलंपति
तं ददर्शततश्चुकोप ६८ कुपितश्चाह-चापमिति-चापहस्तस्यापि क्रोधातिशयेन तद्विस्मरणादिव-चापमानयेत्युक्तिः रघूत्तमलक्ष्मण ६९
रामवाक्यंश्रुत्वाभीतः सजगाममायया ऽदृश्यः सन्नेवजगाम ७० ५ ५ ५ ५ ५

७१ दिव्यौषधिसमुद्भवः दिव्यौषधीनांसमुद्भवोयस्मिन्नित्यर्थः संजीवय वानरौघानित्यन्वयः ७२ ७३ आययाविविच्छेदः सिद्धसंकल्प
स्यहनूमनएतत्कर्मनसंदिग्धव्यं ७४ ७५ ७६ मंत्रिणोयेचबांधवास्तेसर्वेगच्छंतु यतस्तेमत्प्रियकांक्षिणः ७७ प्राणविप्लवात् प्राण

पतितंवानरानीकंदृष्ट्वारामोऽतिदुःखितः उवाचमारुतिंशीघ्रंगत्वाक्षीरमहोदधिं ७१ तत्रद्रोणागिरिर्नामदिव्यौषधि
समुद्भवः तमानयद्रुतंगत्वासंजीवयमहामते ७२ वानरौघान्महासत्वान्कीर्तिस्तेसुस्थिराभवेत् आज्ञाप्रमाणमित्यु
क्त्वाजगामानिलनंदनः ७३ आनीयचगिरिंसर्वान्वानरान्वानरर्षभः जीवयित्वापुनस्तत्रस्थापयित्वाऽययौद्रुत-
म् ७४ पूर्ववद्भैरवंनादंवानराणांबलोद्यतः श्रुत्वाविस्मयमापन्नोरावणोवाक्यमब्रवीत् ७५ राघवोमेमहान्श
त्रुःप्राप्तोदैवविनिर्मितः हंतुंतंसमरेशीघ्रंगच्छंतुममयूथपाः ७६ मंत्रिणोबांधवाःशूरायेचमत्प्रियकांक्षिणः
सर्वेगच्छंतुयुद्धायत्वरितंममशासनात् ७७ येनगच्छंतियुद्धायभीरवःप्राणविप्लवात् तान्हनिष्याम्यहंसर्वान्म
च्छासनपराङ्मुखान् ७८ तच्छ्रुत्वाभयसंत्रस्तानिर्जग्मूरणकोविदाः अतिकायःप्रहस्तश्चमहानादमहोदरौ ७९
देवशत्रुर्निकुंभश्चदेवांतकनरांतकौ अपरेबलिनःसर्वेययुर्युद्धायवानरैः ८० एतेचान्येचबहवःशूराःशतसहस्रशः
प्रविश्यवानरंसैन्यंममंथुर्बलदर्पिताः ८१ भुशुंडिभिर्भिंडिपालैश्चबाणैःखड्गैःपरश्वधैः अन्यैश्चविविधैरस्त्रैर्निजघ्नु
र्हरियूथपान् ८२ तेपादपैःपर्वताग्रैर्नखैर्दंष्ट्रैश्चमुष्टिभिः प्राणैर्विमोचयामासुःसर्वराक्षसयूथपान् ८३ रामेणनिह
ताःकेचित्सुग्रीवेणतथापरे हनूमताचांगदेनलक्ष्मणेनमहात्मना ८४

नाशभयात् एवंचप्राणनाशेसर्वथाप्राप्तेयशोरक्षणाययु
द्धार्थंगमनमेवन्याय्यमितिभावः ७८ ७९ ८० वानराणामिदं वानरमार्षं तत्सैन्यंप्रविश्यममंथुरर्थान्तत्सैन्यमेव ८१ भुशुंडिभिंडिपालाआयु
धविशेषाः ८२ ८३ ८४

८५ रामतेजः समाविश्य प्राप्य तत्तेजः समावेशेन बलवत्त्वे हेतुमाह रामशक्तीति ८६ सर्वेश्वरः संकल्पमात्रेण सर्वसंहारसमर्थोपि मायया मनु
ष्यत्वविडंबनं तदनुकरणं तेन हेतुना तन्निर्वाहाय युद्धादिलीलारूपां मायां वितनोति ८७   इतिश्रीमत्सकलराज० युद्धकांडे पंचमः सर्गः ५
श्रुत्वेति अतिकायमुखं तत्प्रधानम् १ लंकारक्षणार्थं इंद्रजितं लंकायां निधाय स्थापयित्वा २ ३ आशीः सर्पाणां तालुगता जिव्हा-

यूथपैर्वानराणां तैर्निहताः सर्वराक्षसाः ८५ रामतेजः समाविश्य वानरा बलिनोभवन् रामशक्तिविहीनानामेवंशक्तिः कुतोभवेत्
८६ सर्वेश्वरः सर्वमयो विधाता मायामनुष्यत्वविडंबनेन सदाचिदानंदमयोपि रामो युद्धादिलीलां वितनोति मायाम् ८७
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणे उमामहे० युद्धकांडे पंचमः सर्गः ५   श्रीमहादेव उवाच   श्रुत्वा युद्धे बलं नष्ट
मतिकायमुखं महत् रावणो दुःखसंतप्तः क्रोधेन महतावृतः १ निधायेंद्रजितं लंकारक्षणार्थं महाद्युतिः स्वयं जगाम युद्धा
य रामेण सह राक्षसः २ दिव्यं स्यंदनमारुह्य सर्वशस्त्रास्त्रसंयुतम् राममेवाभिदुद्राव राक्षसेंद्रो महाबलः ३ वानरान्बहुशो ह
त्वा बाणैराशीविषोपमैः पातयामास सुग्रीवप्रमुखान्यूथनायकान् ४ गदापाणिं महासत्वं तत्र दृष्ट्वा बिभीषणम् उत्सस
र्ज महाशक्तिं मयदत्तां बिभीषणे ५ तामापतंतीमालोक्य बिभीषणविघातिनीम् दत्ताभयोयं रामेण वधार्हो नायमासुरः ६
इत्युक्त्वा लक्ष्मणो भीमं चापमादाय वीर्यवान् बिभीषणस्य पुरतः स्थितोकंप इवाचलः ७ साशक्तिर्लक्ष्मणतनुं विवेशामो
घशक्तितः यावंत्यः शक्तयो लोके मायायाः संभवंति हि ८

दंत इत्यन्ये ४ महासत्वं महाबलम् मयदत्तां मंदोदरीपित्रा दत्ताम् ५ बिभीषणविघातिनीम् तत्प्राणहरां रामदत्ताभयत्वादयमसुर एवासुरवधार्हो न ह्यशक्तिश्च माहृशातिरिक्ते घमोघैवेति ६ उक्त्वा विचार्य बिभीषण
पुरतस्तत्पृष्ठतः कृत्वा शक्तिसंमुखे स्थितः ७ अमोघशक्तितः अमोघसामर्थ्यवत्त्वात् नन्वेवं कथं लक्ष्मणजीवनं तत्राह यावंत्य इति संभवंति प्रकटिता
भवंति ८

ईश्वरचैतन्यसंबंधादेवजडायांमायायांसर्वशक्तिप्रादुर्भावइतितासामाधारभूतोलक्ष्मणोऽतः सर्वशक्तिचालकस्यमायाशक्त्यामायानिर्मितया
शक्त्यानमृतिरितिभावः ९ नन्वेवंमूर्च्छाऽपिकुतस्तत्राह तथापीति तदनुव्रतः नटवत् अन्यथारावणस्यामनुष्यत्वज्ञानेनमृतिर्दुर्लभेत्याशयेनमूर्च्छादि
नाटनमितिभावः १० तोलयितुंचालयितुमपिनशक्तोबभूवसुतरामुत्थापयितुंतेनचातिविस्मितआसीत् तत्रहेतुमाह सर्वस्येति विराजंसर्वजगद्रूपे

तासामाधारभूतस्यलक्ष्मणस्यमहात्मनः मायाशक्त्याभवेत्किंवाशेषांशस्यहरेस्तनोः ९ तथापिमानुषंभावमापन्नस्त
दनुव्रतः मूर्च्छितःपतितोभूमौतमादातुंदशाननः १० हस्तैस्तोलयितुंशक्तोनबभूवातिविस्मितः सर्वस्यजगतःसा
रंविराजंपरमेश्वरं ११ कथंलोकाश्रयंविष्णुंतोलयेल्लघुराक्षसः गृहीतुकामंसौमित्रिंरावणंवीक्ष्यमारुतिः १२ आ
जघानोऽरसिक्रुद्धोवज्रकल्पेनमुष्टिना तेनमुष्टिप्रहारेणजानुभ्यामपतद्भुवि १३ आस्यैश्चनेत्रश्रवणैरुद्वमन्रुधिरं
बहु विघूर्णमाननयनोरथोपस्थउपाविशत् १४ अथलक्ष्मणमादायहनूमान्रावणार्दितं आनयद्रामसामीप्यं
बाहुभ्यांपरिगृह्यतं १५ हनूमतःसुहृत्त्वेनभक्त्याचपरमेश्वरः लघुत्वमगमद्देवोगुरूणांगुरुरप्यजः १६ साशक्ति
रपितंत्यक्त्वाज्ञात्वानारायणांशजं रावणस्यरथंप्रागाद्रावणोऽपिशनैस्ततः १७ संज्ञामवाप्यजग्राहबाणासनमथो
रुषा राममेवाभिदुद्रावदृष्ट्वारामोपितंक्रुधा १८ आरुह्यजगतांनाथोहनूमंतंमहाबलं रथस्थंरावणंदृष्ट्वाअ
भिदुद्रावराघवः १९ ज्याशब्दमकरोत्तीव्रंवज्रनिष्पेषनिष्ठुरं रामोगंभीरयावाचाराक्षसेंद्रमुवाचह २०

णभासमानंअतएवजगतःसारं ११ १२ अपतत्रावणः १३ १४ १५ भक्त्यानतस्यस्वभक्तत्वादितिभावः गुरूणांगरिष्ठानां १६
नारायणांशजंतत्त्वेनस्वाविषयंज्ञात्वा १७ बाणासनंधनुः १८ रावणंरथस्थंदृष्ट्वालोकदृष्ट्यातत्साम्यायहनूमंतमारुह्याभिदुद्राव १९ वज्रस्यनिष्पे
षोनिर्घातः २०

मेपुरः तिष्ठ क्वगमिष्यसि सर्वत्रसमदर्शिनः तेनेतोगमनेऽपि मद्दृश्यविषये गमनं नसंभावितमिति भावः किंच यद्यप्यहं सर्वत्रसमदर्शी तथापि भ पराधं कृत्वा जीवनं दुर्लभं एतावदेव मे समदर्शित्वं यत्कर्मानुरूपफलदत्वं अन्यथा वैषम्यनैर्घृण्ये आपद्येते इति भावः २१ अन्यदपि समदर्शित्वमाह येनेति जन्तुविषादिलिप्तादिभिरित्याशयः २२ राघवं वहंतं हनूमंतमताडयत् २३ स्वतेजसा स्वीयेन स्मृतरौद्रतेजसा तेजो व्यवर्धत यद्वा रामः स्वतेज

राक्षसाधम तिष्ठाद्य क्वगमिष्यसि मे पुरः कृत्वापराधमेवं मे सर्वत्रसमदर्शिनः २१ येनबाणेन निहता राक्षसास्तेजनालये तेनैव त्वां हनिष्यामि तिष्ठाद्य मम गोचरे २२ श्रीरामस्य वचः श्रुत्वा रावणो मारुतात्मजं वहंतं राघवं संख्ये शरैस्तीक्ष्णैरताडयत् २३ हतस्यापि शरैस्तीक्ष्णैर्वायुसूनोः स्वतेजसा व्यवर्धत पुनस्तेजो ननर्द च महाकपिः २४ ततो दृष्ट्वा हनूमंतं सव्रणं रघुसत्तमः क्रोधमाहारयामास कालरुद्र इवापरः २५ साश्वं रथं ध्वजं सूतं शस्त्रौघं धनुरंजसा छत्रपताकां तरसा चिच्छेद शितसायकैः २६ ततो महाशरेणाशु रावणं रघुसत्तमः विव्याध वज्रकल्पेन पाकारिरिव पर्वतं २७ रामबाणहतो वीरश्चचाल च मुमोह च हस्तान्निपतितश्चापस्तं समीक्ष्य रघूत्तमः २८ अर्धचंद्रेण चिच्छेद तत्किरीटं रविप्रभं अनुजानामि गच्छ त्वमिदानीं बाणपीडितः २९ प्रविश्य लंकामाश्वास्य श्वः पश्यसि बलं मम रामबाणेन संविद्धो हतदर्पोऽथ रावणः ३० महत्या लज्जया युक्तो लंकां प्राविशदातुरः रामोऽपि लक्ष्मणं दृष्ट्वा मूर्च्छितं पतितं भुवि ३१

साहनूमतस्तेजो व्यवर्धत व्यवर्धयदित्यर्थः २४ २५ अंजसा शीघ्रं युगपदेवेति यावत् २६ पाकारिरिंद्रः २७ तं समीक्ष्य तादृशावस्थं रावणं समीक्ष्य २८ तादृशावस्थस्य वीरस्य हननानौचित्यं स्मृत्वा कार्यशेषं च विचार्य किरीटमेव चिच्छेद ततो रावणं प्रति उवाचेति शेषः तदेवाहानुजानामीति २९ लंकां प्रविश्याश्वास्य श्वो बलं पश्यसीत्यत्र इति शेषः ३० ३१ ७ ६७

लीलयेत्यनेनवस्तुतः शोकाभावउक्तः ३२ वानरानपिअपिनालक्ष्मणं ३३ क्षणान्महोदधिंतीर्त्वागत्वौषधीरानयामीतिप्रतिज्ञायेतिशेषः
जगामेत्यनेनान्वयः प्रस्थातुमुद्यतइत्यर्थः ३४ नेतुं आनेतुं ३५   ३६ स्थितः कालनेमिः ३७ किमागमनकारणमितिरावणंपप्रच्छेति

मानुषत्वमुपाश्रित्यलीलयानुशुशोचह ततःप्राहहनूमंतंवत्सजीवयलक्ष्मणम् ३२ महौषधीःसमानीयपूर्ववद्वानरानपि
तथेतिराघवेणोक्तोजगामाशुमहाकपिः ३३ हनूमान्वायुवेगेनक्षणात्तीर्त्वामहोदधिं एतस्मिन्नंतरेचारारावणायन्यवेद
यन् ३४ रामेणप्रेषितोदेवहनूमान्क्षीरसागरं गतोनेतुंलक्ष्मणस्यजीवनार्थंमहौषधीः ३५ श्रुत्वातच्चारवचनंराजाचिंता
परोभवत् जगामरात्रावेकाकीकालनेमिगृहंक्षणात् ३६ गृहागतंसमालोक्यरावणंविस्मयान्वितः कालनेमिरुवाचे
दंप्रांजलिर्भयविह्वलः अर्घ्यादिकंततःकृत्वारावणस्याग्रतःस्थितः ३७ किंतेकरोमिराजेंद्रकिमागमनकारणम् का-
लनेमिमुवाचेदंरावणोदुःखपीडितः ३८ ममापिकालवशतःकष्टमेतदुपस्थितं मयाशक्त्याहतोवीरोलक्ष्मणःपतितो-
भुवि ३९ तंजीवयितुमानेतुमोषधीर्हनुमान्गतः यथातस्यभवेद्विघ्नंतथाकुरुमहामते ४० माययामुनिवेषेणमोहयस्व
महाकपिं कालात्ययोयथाभूयात्तथाकृत्वेहिमंदिरे ४१ रावणस्यवचःश्रुत्वाकालनेमिरुवाचतं रावणेशवचोमेद्यशृणु
धारयतत्त्वतः ४२ म्रियंतेकरवाण्येवनप्राणान्धारयाम्यहं मारीचस्ययथारण्येपुराभून्मृगरूपिणः ४३ तथैवमेनसं
देहोभविष्यतिदशानन हताःपुत्राश्चपौत्राश्चबांधवाराक्षसाश्चते ४४ घातयित्वाऽक्षरकुलंजीवितेनापिकिंतव रा
ज्येनवासीतयावाकिंदेहेनजडात्मना ४५

शेषः ३८ कष्टमेवाहममेति ३९ गतः युद्धभूमेःप्रस्थितइत्यर्थः ४० कालात्ययः श्वस्तनसूर्योदयरू
पः ४१ हेईशरावणेतिछेदः धारयहृदयेइतिशेषः ४२   ४३ तथैवमेभविष्यतिमृत्युरेवभविष्यतीत्यर्थः ४४ अक्षरकुलमितिछेदः किं किंफलंजडा
त्मनाजडस्वरूपेण ४५

एवंजीवितादौवैराग्यमुपदिश्यकर्तव्यमुपदिशति सीतामिति रम्यत्वोपपादकंमुनिगणाश्रयमिति ४६ यत्रैवपद्मासनादौस्थित्वास्थातास्सुखंलभते तत्सुखासनं ४७ बहिःकृत्वेतिशेषः दूरेकृत्वाइत्यर्थः बहिःप्रवृत्तं बाह्यविषयेषुप्रवृत्तमक्षगणमिंद्रियगणंप्रत्यक्प्रवाहयआत्मविषयंकुरु सर्वसहायस्यमनस आत्मविषयत्वप्रकरणमेवसर्वेंद्रियाणामात्मविषयत्वकरणं ४८ तदेवोपपादयति प्रकृतेरिति प्रकृतिस्वरूपमाह चराचरमिति एतदेवप्रकृतिरित्यर्थः ४९ किंविशेषेणदृश्यंसर्वमेवमायेत्याहाब्रह्मेति ५० सैवजगद्वृक्षस्यसर्गादिकारणं लोहितेत्यादिस्वस्यत्रिगुणा

सीतांप्रयच्छरामायराज्यंदेहिविभीषणे वनंयाहिमहाबाहोरम्यंमुनिगणाश्रयं ४६ स्नात्वाप्रातःशुभजलेकृत्वासंध्यादिकाःक्रियाः ततएकांतमाश्रित्यसुखासनपरिग्रहः ४७ विसृज्यसर्वतःसंगमितरान्विषयान्बहिः बहिःप्रवृत्ताक्षगणंशनैःप्रत्यक्प्रवाहय ४८ प्रकृतेर्भिन्नमात्मानंविचारयसदाऽनघ चराचरंजगत्कृत्स्नंदेहबुद्धींद्रियादिकं ४९ आब्रह्मस्तंभपर्यंतंदृश्यतेश्रूयतेचयत् सैषाप्रकृतिरित्युक्तासैवमायेतिकीर्तिता ५० सर्गस्थितिविनाशानांजगद्वृक्षस्यकारणं लोहितश्वेतकृष्णादिप्रजाःसृजतिसर्वदा ५१ कामक्रोधादिपुत्राद्यान्हिंसातृष्णादिकन्यकाः मोहयत्यनिशंदेवमात्मानंस्वैर्गुणैर्विभुं ५२ कर्तृत्वभोक्तृत्वमुखान्स्वगुणानात्मनीश्वरे आरोप्यस्ववशंकृत्वातेनक्रीडतिसर्वदा ५३

त्मकत्वात् राजससात्विकतामसाः प्रजाः सृजति ५१ तथाकामक्रोधादीन् पुत्रान् हिंसाद्याश्च कन्यकाः सृजति स्वसृष्टस्य जगतोवृद्ध्यर्थमित्यर्थः एवंसृष्ट्वा आत्मानमात्मपदवाच्यंविभुं देवंस्वैर्गुणैः पदार्थैर्मोहयति तेष्वहंममेतिबुद्धिमंतंकरोति ५२ स्वनिष्ठान्जगत्कर्तृत्वादीन् गुणान् सन्निधानेन तत्रारोप्य स्ववशं कृत्वा अहंकर्तेत्यादि बुद्धिमत्त्वकरणमेव तस्य वशीकरणं ५३ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

शुद्धोप्ययंदर्शनादिविकारहीनोपिपश्यतीवबहिर्विषयान् स्वमात्मानंस्वस्वरूपं विस्मरणेहेतुर्मायागुणविमोहितत्वं ५४ तर्हि
किंसर्वथा विस्मृतस्वस्वरूपस्य बंधएवनेत्याह यदेति बोधरूपिणाज्ञानस्वरूपएवाहमितिजानताजीवन्मुक्तेनेत्यर्थः निवृत्तदृष्टिः
बहिर्विषयेभ्यइतिशेषः आत्मानंशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावमात्मस्वरूपं ५५ तादृशस्सद्गुरूपदेशान्निदिध्यासनसंपत्त्याजीवन्मुक्तिदशां
प्राप्तः प्राकृतैर्गुणैः सुखदुःखादिभिर्मुच्यते अतोमदुपदेशाच्छ्रुतमात्मानमेवंविचार्यमदुक्तात्मस्वरूपविचारेणदृढीकृत्य ५६ ध्यातुमि

शुद्धोप्यात्माययायुक्तः पश्यतीवसदाबहिः विस्मृत्यचस्वमात्मानंमायागुणविमोहितः ५४ यदासद्गुरुणायुक्तो
बोध्यतेबोधरूपिणा निवृत्तदृष्टिरात्मानंपश्यत्येवसदास्फुटं ५५ जीवन्मुक्तः सदादेहीमुच्यतेप्राकृतैर्गुणैः त्वमप्येवं
सदात्मानंविचार्यनियतेंद्रियः ५६ प्रकृतेरन्यमात्मानंज्ञात्वामुक्तोभविष्यसि ध्यातुंयद्यसमर्थोऽसिसगुणंदेवमाश्र
य ५७ हृत्पद्मकर्णिकेस्वर्णपीठेमणिगणान्विते मृदुश्लक्ष्णतरेतत्रजानक्यासहसंस्थितं ५८ वीरासनंविशाला-
क्षंविद्युत्पुंजनिभांबरं किरीटहारकेयूरकौस्तुभादिभिरन्वितं ५९ नूपुरैः कटकैर्भांतंतथैववनमालया लक्ष्मणेनधनुर्द्ध
हृकरेणपरिसेवितं ६० एवंध्यात्वासदात्मानंरामसर्वहृदिस्थितं भक्त्यापरमयायुक्तोमुच्यतेनात्रसंशयः ६१

लि मदुक्तप्रकारेण ध्यातुमित्यर्थः ५७ सगुणंध्येयरूपमाह हृत्पद्मेतितत्कर्णिकास्थेस्वर्णपीठेस्थितमित्यन्वयः लक्ष्णंस्नि
ग्धं ५८ वीरासनंवीरासनस्थं विद्युत्पुंजनिभांबरं पीतांबरमित्यर्थः ५९ भांतंशोभायमानं धनुर्द्धृक्करेण एकंस्वस्यैकं
रामस्येतिद्वयं ६० सर्वहृदिस्थितमित्यनेन एवंभूतः सर्वप्रेरकत्वेन ध्येयः एवंहि सर्वस्यस्वतंत्रत्वाभावनिश्चये द्वेषादिहानि
र्भवतीत्यर्थः ६१

भक्तैः कथ्यमानमिति शेषः कृतपूर्वाणि पूर्वकृतानि यथाऽग्नेः स्पर्शात्तूलराशयो नश्यंति तद्वत् ६२ वैरं वैरभावं निजभक्तियुक्तः अनन्यभ
क्तियुक्तः त्वद्दात्वद्दयेन सदा भावित भावस्य सत्तारूपस्य ब्रह्मणोरूपं शुद्धबुद्धमुक्तस्वभावं येनतं वस्तुतः सएव ब्रह्मेत्यादिना ६३
इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरण॰ युद्धकांडेषष्ठः सर्गः ६ अग्निमव अतितप्तं सर्पिर्घृतं जलसंयोगाद्यथा महाज्वालावद्भव

शृणुवैश्चरितं तस्य भक्तैर्नित्यमनन्यधीः एवं चेत्कृतपूर्वाणि पापानि च महांत्यपि क्षणादेव विनश्यंति यथाग्नेस्तूलरा
शयः ६२ भजस्व रामं परिपूर्णमेकं विहाय वैरं निजभक्तियुक्तः त्वद्दास सदा भावितभावरूपमनामरूपं पुरुषं पुराण
म् ६३ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणे उमामहेश्वरसंवादे युद्धकांडे षष्ठः सर्गः ६ श्रीमहादेव उवाच का
लनेमिवचः श्रुत्वा रावणोऽमृतसन्निभं जज्वाल क्रोधताम्राक्षः सर्पिरद्भिरिवाग्निमत् १ निहन्मि त्वां दुरात्मानं मच्छास
नपराङ्मुखं परैः किंचिद्गृहीत्वा त्वं भाषसे रामकिंकरः २ कालनेमिरुवाचेदं रावणं देव किं क्रुधा नरोचते मे वचनं यदि गत्वा
करोमि तत् ३ इत्युक्त्वा प्रययौ शीघ्रं कालनेमिर्महासुरः नोदितो रावणेनैव हनूमद्विघ्नकारणात् ४ स गत्वा हिमवत्पार्श्वे
तपोवनमकल्पयत् तत्र शिष्यैः परिवृतो मुनिवेषधरः खलः ५ गच्छतो मार्गमासाद्य वायुसूनोर्महात्मनः ततो गत्वा द
दर्शाथ हनूमानाश्रमं शुभं ६ चिंतयामास मनसा श्रीमन्पवननंदनः पुरा न दृष्टमेतन्मे मुनिमंडलमुत्तमं ७

ति तथा जज्वालेत्यर्थः १ परैर्दत्तं किंचिद्गृहीत्वा धनलोभात् रामकिंकर त्वं प्राप्त इव भाषसे २ यदि मे वचो न रोचते तदा गत्वा तत्त्वदाज्ञप्तमेव करोमि
३ रावणेनैव स्वयमेव नोदित इत्यर्थः ४ खलः अंतर्दुष्टः अत एव मुनिवेषधरो न तु मुनिः ५ गच्छतो वायुसूनोर्मार्गमासाद्य तदीयमार्गमध्ये त
पोवनमकल्पयदित्यर्थः ६ ७

मार्गोमेविभ्रंशितः त्यक्तः मार्गांतरे आगतमितियावत् उतानाश्रमे आश्रमत्वभ्रमः अथवाकिमनेनविचारेणेत्याह यद्वेति मुनिमिति जाना
वेकवचन अशेषतोमुनीन् दृष्ट्वेत्यर्थः ८ ९ उक्तगुणैः पौश्च्य समावृतमाश्रमंप्रविवेशेत्यन्वयः १० वैरभावविनिर्मुक्तंयत्राश्रमेऽहिनकु

मार्गोविभ्रंशितोवामेभ्रमोवाचित्तसंभवः यद्वाधिश्याश्रमपदंदृष्ट्वामुनिमशेषतः ८ पीत्वाजलंततोयामिद्रोणाचलमनु
त्तमं इत्युक्त्वाप्रविवेशाथसर्वतोयोजनायतं ९ आश्रमंकदलीशालखर्जूरपनसादिभिः समावृतंपक्वफलैर्नम्रशाखैश्च
पादपैः १० वैरभावविनिर्मुक्तंशुद्धंनिर्मललक्षणं तस्मिन्महाऽश्रमेरम्येकालनेमिःसराक्षसः ११ इंद्रयोगंसमास्थायचक्रे
रशिवपूजनं हनूमानभिवाद्याहगौरवेणमहास्करं १२ भगवन्रामदूतोहंहनूमान्नामनामतः रामकार्येणमहताक्षीराब्धिं
गंतुमुद्यतः १३ तृषामांबाधतेब्रह्मन्नुदकंकुत्रविद्यते यथेच्छंपातुमिच्छामिकथ्यतांमेमुनीश्वर १४ तच्छ्रुत्वामारुतेर्वा-
क्यंकालनेमिस्तमब्रवीत् कमंडलुगतंतोयंममत्वंपातुमर्हसि १५ भुंक्ष्वचेमानिपक्वानिफलानितदनंतरं निवसस्वसुखेनात्र
निद्रामेहित्वरास्तुमा १६ भूतंभव्यंभविष्यंचजानामितपसास्वयं उत्थितोलक्ष्मणःसर्वेवानरारामवीक्षिताः १७ तच्छ्रुत्वाह
नुमानाहकमंडलुजलेनमे नशाम्यत्यधिकातृष्णाततोदर्शयमेजलं १८ तथेत्याज्ञापयामासबटुंमायाविकल्पितं बटो
दर्शयविस्तीर्णंवायुसूनोर्जलाशयं १९ निमील्यचाक्षिणीतोयंपीत्वाऽगच्छममांतिकं उपदेक्ष्यामितेमंत्रंयेनद्रक्ष्यसिचौष
धीः २०

लादयोपि परस्परवैरभावंत्यक्त्वातिष्ठंति तमित्याश्रमविशेषणं ११ इंद्रयोगः कपटं १२ १३
१४ ममकमंडलुगतमित्यन्वयः १५ तदनंतरंजलपानानंतरंगमनेत्वरामास्तु १६ १७ जलंजलाशयं १८ मायाविकल्पितं स्वमाययाक
ल्पितं बटुंशिष्यं १९ अथहनूमंतंप्रत्याह निमील्यचेति २० छ छ छ छ छ

तथेतिउक्तेतिशेषः अपिबदितिछेदः २१ महामाया बहुमायावती मकरीमकराकारा २२ २३ इतिविख्याता अप्सराइतिशेषः २४ २५

तथेतिदर्शितंशीघ्रंबटुनासलिलाशयम् प्रविश्यहनुमांस्तोयमपिबन्मीलितेक्षणः २१ ततश्चागत्यमकरीमहामायाम
हाकपिम् अग्रसत्तंमहावेगान्मारुतिंघोररूपिणी २२ ततोददर्शहनुमान्ग्रसंतींमकरींरुषा दारयामासहस्ताभ्यावदनंसा
ममारह २३ ततोंऽतरिक्षेददृशेदिव्यरूपधरांगना धान्यमालीतिविख्याताहनूमंतमथाब्रवीत् २४ त्वत्प्रसादादहंशापाद्वि
मुक्ताऽस्मिकपीश्वर शप्ताऽहंमुनिनापूर्वमप्सराकारणांतरे २५ आश्रमेयस्तुतेदृष्टःकालनेमिर्महासुरः रावणप्रहितोमार्गेवि
घ्नंकर्तुंतवानघ २६ मुनिवेषधरोनासौमुनिर्विप्रविहिंसकः जहिदुष्टंगच्छशीघ्रंद्रोणाचलमनुत्तमम् २७ गच्छाम्यहंब्रह्मलोके
त्वत्स्पर्शाद्धूतकल्मषा इत्युक्त्वासाययौस्वर्गंहनूमानप्यथाश्रमम् २८ आगतंतंसमालोक्यकालनेमिरभाषत किंविलंबे
नमहतातवत्वानरसत्तम २९ गृहाणमत्तोमंत्रांस्त्वंदेहिमेगुरुदक्षिणाम् इत्युक्तोहनुमान्मुष्टिंदृढंबध्वाहराक्षसम् ३० गृ
हाणदक्षिणामेतामित्युक्त्वानिजघानतम् विसृज्यमुनिवेषंसकालनेमिर्महाऽसुरः ३१ युयुधेवायुपुत्रेणनानामाया-
विधानतः महामायिकदूतोसौहनूमान्मायिनांरिपुः ३२ जघानमुष्टिनाशीर्ष्णिभग्नमूर्धाममारसः ततःक्षीरनिधिंग
त्वाहृत्वाद्रोणंमहागिरिम् ३३ अदृष्ट्वाचौषधीस्तत्रगिरिमुत्पाट्यसत्वरः गृहीत्वावायुवेगेनगत्वारामस्यसन्निधिम् ३४
उवाचहनुमान्रामसमानीतोऽयंमहागिरिः यद्युक्तंकुरुदेवेशविलंबोनात्रयुज्यते ३५

२६ असौनमुनिः किंतुमुनिवेषधरः २७ २८ महताविलंबेनकिंकृतं अतिविलंबःकिंकृतइत्यर्थः २९ ३० ३१ महामायि
कोराक्षसः मायिनांदैत्यानां ३२ ३३ ३४ ३५ छ छ छ छ छ छ

गृहीत्वा तासां तेजोभिवृद्ध्यर्थं स्वयं गृहीत्वा सुषेणस्य वैद्यत्वात्तेन चिकित्सां कारयामास एतेन वैद्यकशास्त्राभिनिविष्टत्वेन प्रसिद्धस्यैव चिकित्साधिकार इति सूचितम् ३६ बुद्ध्वा मोहं त्यक्त्वा ३७ ३८ मम भ्रातरमहं निरामयं गतपीडं पश्यामीत्यन्वयः ३९ विभीषणमतेनैव तत्स्थलका-

श्रुत्वा हनूमतो वाक्यं रामः संतुष्टमानसः गृहीत्वा चौषधीः शीघ्रं सुषेणेन महामतिः ३६ चिकित्सां कारयामास लक्ष्मणाय महात्मने ततः सुप्तोत्थित इव बुद्ध्वा प्रोवाच लक्ष्मणः ३७ तिष्ठ तिष्ठ क्व गंताऽसि हन्मीदानीं दशानन इति ब्रुवंतमालोक्य मूर्ध्न्यवघ्राय राघवः ३८ मारुतिमाह वत्साद्य त्वत्प्रसादान्महाकपे निरामयं प्रपश्यामि लक्ष्मणं भ्रातरं मम ३९ इत्युक्त्वा वानरैः सार्धं सुग्रीवेण समन्वितः विभीषणमतेनैव युद्धाय समुपस्थितः ४० पाषाणैः पादपैश्चैव पर्वताग्रैश्च वानराः युद्धायाभिमुखा भूत्वा ययुः सर्वे युयुत्सवः ४१ रावणो विव्यथे रामबाणैर्विद्धो महाऽसुरः मातंग इव सिंहेन गरुडेनेव पन्नगः ४२ अभिभूतोऽगमद्राजा राघवेण महात्मना सिंहासने समाविश्य राक्षसानिदमब्रवीत् ४३ मानुषेणैव मे मृत्युमाह पूर्वं पितामहः मानुषो हि न मां हंतुं शक्तोऽस्ति भुवि कश्चन ४४ ततो नारायणः साक्षान्मानुषो भून्न संशयः रामो दाशरथिर्भूत्वा मां हंतुं समुपस्थितः ४५ अनरण्येन यत्पूर्वं शप्तोऽहं राक्षसेश्वराः उत्पत्स्यते च मद्वंशे परमात्मा सनातनः ४६ तेन त्वं पुत्रपौत्रैश्च बांधवैश्च समन्वितः हनिष्यसे न संदेह इत्युक्त्वा मां दिवं गतः ४७

छिद्रज्ञत्वात् ४० युद्धायाभिमुखाः युद्धं कर्तुं रिपूणामभिमुखा इत्यर्थः ४१ मातंगो गजः ४२ राघवेणाभिभूतोऽगमत् गृहमिति शेषः समाविश्येति उपविश्येत्यर्थः ४३ मृत्युमेतद्देहप्राणवियोगम् ४४ समुपस्थितः लंकामागत इत्यर्थः ४५ ४६ हनिष्यसे इत्यंतः शापः न संदेह इति तस्यैव स्थिरीकरणम् स चानरण्यो मामित्युक्त्वा दिवं गत इत्यन्वयः ४७

मदर्थे मद्वधार्थे इत्यर्थः समां हनिष्यति हनिष्यत्येवेति स्वनिश्चयाभिलाषः इदं ज्ञानं रजस्तमोजन्यत्वान्नोत्तमाय कलायेति बोध्यं मूढात्मा अत्यंततमःप्रकृतेः निद्राप्रियत्वात् ४८ महासत्त्वं महाबलम् ४९ निन्युः प्रापयामासुः ५० ५१ मृत्युकाले उपस्थिते इदानीं मे किं कर्तव्यं तद्वदेति शेषः ५२ सबलः ससैन्यः मूलं सेनां ५३ वानरा नाशनीया इति चेत्तत्राह वानराणां युद्धे क्षयं नाशं न पश्यामि अनंतत्वात् हनूमतोषध्यानयनेन

सएव रामः संजातो मदर्थे मां हनिष्यति कुंभकर्णस्तु मूढात्मा सदा निद्रावशंगतः ४८ तं विबोध्य महासत्त्वमानयंतु ममांतिकम् इत्युक्तास्ते महाकायास्तूर्णं गत्वा तु यत्नतः ४९ विबोध्य कुंभश्रवणं निन्यू रावणसन्निधिम् नमस्कृत्य स राजानमासनोपरिसंस्थितः ५० तमाह रावणो राजा भ्रातरं दीनया गिरा कुंभकर्ण निबोध त्वं महत्कष्टमुपस्थितम् ५१ रामेण निहताः शूराः पुत्राः पौत्राश्च बांधवाः किं कर्तव्यमिदानीं मे मृत्युकाल उपस्थिते ५२ एष दाशरथी रामः सुग्रीवसहितो बली समुद्रं सबलस्तीर्त्वा मूलं नः परिकृंतति ५३ ये राक्षसा मुख्यतमास्ते हता वानरैर्युधि वानराणां क्षयं युद्धे न पश्यामि कदाचन ५४ नाशयस्व महाबाहो यदर्थं परिबोधितः भ्रातुरर्थे महासत्त्व कुरु कर्म सुदुष्करम् ५५ श्रुत्वा तद्रावणेंद्रस्य वचनं परिदेवितम् कुंभकर्णो जहासोच्चैर्वचनं चेदमब्रवीत् ५६ पुरा मंत्रविचारे ते गदितं यन्मया नृप तदद्य त्वामुपगतं फलं पापस्य कर्मणः ५७ पूर्वमेवमया प्रोक्तो रामो नारायणः परः सीता च योगमायेति बोधितोपि न बुध्यसे ५८

जीवनाच्च ५४ अतस्तद्वानराणां बलं हनूमत्सहितं नाशयस्व ५५ रावणेंद्रस्य सर्वश्रेष्ठस्य रावणस्येत्यर्थः यद्वा लोकरावणानां श्रेष्ठस्य परिदेवितं परिदेवनरूपं वचनं ५६ यत्पापस्य कर्मणः फलं भावित्वेन ते मया गदितं तदद्योपगतं मासम् ५७ रामो नारायण इति पूर्वमेव प्रोक्तः कथितः तवेति शेषः एवमनेकप्रकारैः रामस्य नारायणत्वं न बुध्यसे तस्यैतत्फलमागतमिति शेषः ५८ छ छ छ

ननुत्वयेदंकथंज्ञातंतत्राह एकदेति सानौपर्वतशिखरेविशालायांशिलायामितिशेषः विशालायांनगर्यामित्यन्ये ५९ कुतोगंतासिकुतआगतोसीत्यर्थे आर्षं देवानांमंत्रणेदेवानांविचारस्थाने इत्यर्थः तत्रस्थितोऽहंततआगतइतिप्राहेत्यन्वयः ६० युवाभ्यांरावणकुंभकर्णाभ्यां ६१ अक्षोभ्यंकेनाप्यप्रापणीयक्षोभं जहीत्यत्रहेतुगर्भंविशेषणंत्रैलोक्यकंटकमिति ६२ रावणकंटकंरावणरूपंकंटकं ६३ विष्णोरीश्वरत्वसूचकंस-

एकदाहंवनेसानौविशालायांस्थितोनिशि दृष्टोमयामुनिःसाक्षान्नारदोदिव्यदर्शनः ५९ तमब्रुवंमहाभाग कुतोगंतासिमेवद इत्युक्तोनारदःप्राहदेवानांमन्त्रणेस्थितः ६० तत्रोत्पन्नमुदंतंतेवक्ष्यामिशृणुतत्त्वतः युवाभ्यांपीडितादेवाःसर्वेविष्णुमुपागताः ६१ ऊचुस्तेदेवदेवेशंस्तुत्वाभक्त्यासमाहिताः जहिरावणमक्षोभ्यंदेवत्रैलोक्यकंटकम् ६२ मानुषेणमृतिस्तस्यकल्पिताब्रह्मणापुरा अतस्त्वंमानुषोभूत्वाजहिरावणकंटकम् ६३ तथेत्याहमहाविष्णुःसत्यसंकल्पईश्वरः जातोरघुकुलेदेवोरामइत्यभिविश्रुतः ६४ सहनिष्यतिवःसर्वानित्युक्त्वाप्रययौमुनिः अतोजानीहिरामंत्वंपरंब्रह्मसनातनम् ६५ त्यजवैरंभजस्वाद्यमायामानुषविग्रहम् भजतोभक्तिभावेनप्रसीदतिरघूत्तमः ६६ भक्तिर्जनित्रीज्ञानस्यभक्तिर्मोक्षप्रदायिनी भक्तिहीनेनयत्किंचित्कृतंसर्वमसत्समम् ६७ अवताराःसुबहवोविष्णोर्लीलानुकारिणः तेषांसहस्रसदृशोरामोज्ञानमयःशिवः ६८

त्यसंकल्पत्वं ६४ ६५ माययामानुष्यशरीरानत्वसौवस्तुतोमानुषः कश्चिज्जीवइत्यर्थः भजतइति पौ[illegible]ीयाबहुवचनम् ६६ भक्तान्प्रसीदतिइत्यस्योपपत्तयेभक्तेरुत्कर्षमाह भक्तिरिति ज्ञानजनकत्वादेवतस्यामोक्षदत्वंकिंबहुनाकर्मभक्तिव[illegible]नंकृतं असत्समंअकृततुल्यफलाजनकमित्यर्थः ६७ सर्वावतारेष्वयंमुख्योवतारइत्याहावताराइति लीलानुकारिणस्तत्तज्ज्ञातिचेष्ट[illegible]करणशीलस्येत्यर्थः ६८

* * * * * * *

येनिपुणारामंभजंतितेसंसारंतीर्त्वाहरेःपदंयांति ६९ शुद्धसत्वाःशुद्धांतःकरणाः भवःसंसारोभोगः शरीरंयस्य तादृशोयोमहानहिः
कालस्तदीयैःपाशैर्बंधनैर्मुक्ताः सीतापतेरनंतसुखंपदंशुद्धंब्रह्मप्रयांतिप्राप्नुवंति ७० इतिश्रीमत्सकलराजविप० युद्धकांडेसप्त-

रामंभजंतेनैपुणामनसावचसानिशम् अनायासेनसंसारंतीर्त्वायांतिहरेःपदम् ६९ येराममेवसततंभुविशुद्धसत्त्वा
ध्यायंतितस्यचरितानिपठंतिसंतः मुक्तास्तएवभवभोगमहाऽहिपाशैःसीतापतेःपदमनंतसुखंप्रयांति ७० इति
श्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेसप्तमःसर्गः ७ श्रीमहादेवउवाच कुंभकर्णवचःश्रुत्वा
भृकुटीविकटाननः दशग्रीवोजगादेदमासनादुत्पतन्निव १ त्वमानीतोनमेज्ञानबोधनायसुबुद्धिमान् मयाकृतंसमीकृ
त्ययुध्यस्वयदिरोचते २ नोचेद्गच्छसुखंस्वप्तुंनिद्रात्वांबाधतेधुना रावणस्यवचःश्रुत्वाकुंभकर्णोमहाबलः ३ रुष्टोऽ
यमितिविज्ञायतूर्णंयुद्धायनिर्ययौ सलंघयित्वाप्राकारंमहापर्वतसन्निभः ४ निर्ययौनगरात्तूर्णंभीषयन्हरिसै
निकान् सन्नादमहानादंसमुद्रमभिनादयन् ५ वानरान्कालयामासबाहुभ्यांभक्षयन्रुषा कुंभकर्णंतदादृष्ट्वास
पक्षमिवपर्वतम् ६ दुद्रुवुर्वानराःसर्वेकालांतकमिवाखिलाः भ्रमंतंहरिवाहिन्यांमुद्गरेणमहाबलम् ७ कालयं
तंहरीन्वेगाद्भक्षयंतंसमंततः चूर्णयंतंमुद्गरेणपाणिपादैरनेकधा ८ कुंभकर्णंतदा दृष्ट्वागदापाणिर्विभीषणः
ननामचरणौतस्यभ्रातुर्ज्येष्ठस्यबुद्धिमान् ९

मःसर्गः ७ उत्पतन्निवक्रोधादितिशेषः १ समीकृत्यअंगीकृत्यमत्समव्यवहारोभू
त्वा २ ३ ४ अभिनादयन्स्वनादप्रतिध्वनियुतंकुर्वन् ५ कालयामासपीडयामास ६ कालांतकमिवकालमिवांतकमिवचतंदृष्ट्वादुद्रुवुरित्य-
र्थः मुद्गरेणयुतमितिशेषः ७ पाणिपादैश्चस्वीयैश्चूर्णयंतं एकवत्त्वाभावआर्षः एवमनेकप्रकारेणचूर्णयंतं ८ बुद्धिमान्सर्वास्वप्यवस्थासुज्येष्ठोमंत
व्यइतिसदाचाराभिज्ञः ९

१० परिबोधनप्रकारमाह सीतामित्यादि इति बोधितस्तन्न शृणोतीति श्रुतवान् विपरीतं खड्गमुद्यम्य हंतुमुद्यत इति शेषः ततः कथंचिन्निवृत्तो मांप-
दाहत्वा उक्तवांश्च ११ किमुक्तवांस्तदाह धिकृत्वां गच्छेति ततोऽहं चतुर्भिर्मंत्रिभिरिति १२ समालिंग्य चाहेति शेषः तदेवाह वत्सत्वमिति १३ ननु मे
जीवनं कथं संभाव्यते तत्राह महाभागवतोऽसीति भगवद्भक्तस्य तेनाशः कथमपि न संभाव्य इति भावः १४ यतोऽहं मदेन मत्तनेत्रस्ततो मम स्वी-

विभीषणोऽहं भ्रातुर्मे दयां कुरु महामते रावणस्तु मया भ्रातर्बहुधा परिबोधितः १० सीतां देहीति रामाय रामः साक्षाज्जना-
र्दनः न शृणोति च मां हंतुं खड्गमुद्यम्य चोक्तवान् ११ धिकृत्वा गच्छेति मां हत्वा पदा पापिभिरावृतः चतुर्भिर्मंत्रिभिः सार्धं
रामं शरणमागतः १२ तच्छ्रुत्वा कुंभकर्णोऽपि ज्ञात्वा भ्रातरमागतम् समालिंग्य च वत्स त्वं जीव रामपदाश्रयः १३ कुलसं-
रक्षणार्थाय राक्षसानां हिताय च महाभागवतोऽसि त्वं पुरा मे नारदाच्छ्रुतम् १४ गच्छ तात ममेदानीं दृश्यते न च किंचन म-
दीयो वा परो वाऽपि मदमत्तविलोचनः १५ इत्युक्तोऽश्रुमुखो भ्रातुश्चरणावभिवंद्य सः रामपार्श्वमुपागत्य चिंतापर उपस्थि-
तः १६ कुंभकर्णोऽपि हस्ताभ्यां पादाभ्यां पेषयन्हरीन् चचार वानरीं सेनां कालयन् गंधहस्तिवत् १७ दृष्ट्वा तं राघवः क्रु-
द्धो वायव्यं शस्त्रमादरात् चिक्षेप कुंभकर्णाय तेन चिच्छेद रक्षसः १८ समुद्गरं दक्षहस्तं तेन घोरं ननाद सः सहस्तः पतितो
भूमावनेकान्मर्दयन्कपीन् १९ पर्यंतमाश्रिताः सर्वे वानरा भयवेपिताः रामराक्षसयोर्युद्धं पश्यंतः पर्यवस्थिताः २०

यपरविभागेन किमपि न दृश्यतेऽतस्त्वं गच्छ कदाचित्त्वय्यपि प्रहारसंभवात् १५ चिंतापरः कुंभकर्णः कथं नाशमेष्यतीति चिंतापरः १६ यस्य गंधं
समाघ्रायान्ये गजाः पलायंते स गंधगजः स यथा क्षुद्रपशून्कालयंश्चरति तद्वदयं चचार १७ वायव्यं शस्त्रं वायव्यास्त्राभिमंत्रितं शस्त्रम् १८ १९
पर्यंतमाश्रिता युद्धभूमध्ये स्थिता हस्तपातभयात्तत्प्रांतमाश्रिता इत्यर्थः २०

२१ २२ २३ २४ वडवामुखंनामसमुद्रेशतयोजनविस्तीर्णंवडवाग्निवासस्थानम् २५ २६ सशरः तत्शिरः २७ शिरोलंकाद्वारिपतितं कायो
महोदधौ पतितइतिशेषः २८ अस्यशिरो द्वारंरोधयत् अरुंधदित्यर्थः अडभावआर्षः निकृत्तप्रेषणाण्णिच् नक्रादिसमुद्रे कायपातात् ख

कुंभकर्णश्छिन्नहस्तः शालमुद्यम्यवेगतः समरेराघवंहंतुं दुद्रावतमथोच्छिनत् २१ शालेनसहितंवामहस्तमैंद्रेणरा
घवः छिन्नबाहुमथायांतंनर्दंतंवीक्ष्यराघवः २२ द्वावर्धचंद्रौनिशितावादायास्यपदद्वयम् चिच्छेदपतितौपादौलं-
काद्वारिमहात्मनो २३ निकृत्तपाणिपादोऽपिकुंभकर्णोऽतिभीषणः वडवामुखवद्वक्त्रंव्यादायरघुनंदनम् २४
अभिदुद्राववानिनदन्राहुश्चंद्रमसंयथा अपूरयच्छिताग्रैश्चसायकैस्तद्रघूत्तमः २५ शरपूरितवक्त्रोऽसौचुक्रोशा
तिभयंकरः अथसूर्यप्रतीकाशमैंद्रंशरमनुत्तमम् २६ वज्राशनिसमंरामश्चिक्षेपासुरमृत्यवे सतत्पर्वतसंका
शंस्फुरत्कुंडलदंष्ट्रकम् २७ चकर्तरक्षसोऽधिपतेःशिरोवृत्रमिवाशनिः तच्छिरःपतितंलंकाद्वारिकायोमहोद
धौ २८ शिरोऽस्यरोधयद्द्वारंकायोनक्राद्यचूर्णयत् ततोदेवाःसऋषयोगंधर्वाःपन्नगाःखगाः २९ सिद्धायक्षा
गुह्यकाश्चअप्सरोभिश्चराघवम् ईडिरेकुसुमासारैर्वर्षतश्चाभिनंदिताः ३० आजगामतदारामंद्रष्टुंदेवमु
नीश्वरः नारदोगगनात्तूर्णंस्वभासाभासयन्दिशः ३१ राममिंदीवरश्याममुदारांगंधनुर्धरम् ईषत्ताम्रविशा
लाक्षमैंद्रास्त्रांचितबाहुकम् ३२ दयार्द्रदृष्ट्यापश्यंतंवानरान्शरपीडितान् दृष्ट्वागद्गदयावाचाभक्त्यास्तोतुंप्रचक्र
मे ३३ गाःपक्षिणः २९ अप्सरोभिःसहेतिशेषः ईडिरेतुष्टुवुःकुसुमासारैरामंवर्षतःअभिनंदिताअभिनंदवंतोबभूवुरितिशेषः ३० ३१ ऐंद्रास्त्रेण
युक्तोबाहुर्यस्यतम् ३२ ३३

देवानांहिरण्यगर्भादीनामपिदेवपूज्य परमात्मन्सर्वेजीवाअंशायस्य तादृशम् अतएवसनातन सदाभवनित्येत्यर्थः नारंजीवसमूहस्तस्यायनअखिलाधारजगदुत्पत्तिस्थितिनाशकारणविश्वसाक्षिन्अंतर्यामितयेतिभावः ३४ अतिवंचयन्स्वस्वरूपगोपनेनसंसारपातिनः कुर्वन् एतदपि मायाकृतमेवतत्त्वतस्त्वारोपितंबोध्यम् ३५ सर्वेषांहृदिस्थितोपिस्वप्रकाशोपित्वंमाययागूह्यमानोभवसि न हीं दृशत्वेकिंमानमित्यतआह अमलात्मनांव्यक्तएवेति तदनुभवएवतवतादृशत्वेप्रमाणमितिभावः ३६ उन्मीलयन्निति तवनिमेषोन्मेषावेवसृष्टिप्रलयावितिभावः ३७ यस्मि-

नारदउवाच देवदेवजगन्नाथपरमात्मन्सनातन नारायणाखिलाधारविश्वसाक्षिन्नमोस्तुते ३४ विशुद्धज्ञानरूपोऽपित्वंलोकानतिवंचयन् माययामनुजाकारःसुखदुःखादिमानिव ३५ त्वंमाययागूह्यमानःसर्वेषांहृदिसंस्थितः स्वयंज्योतिःस्वभावस्त्वंव्यक्तएवामलात्मनाम् ३६ उन्मीलयन्सृजस्येतन्नेत्रेरामजगत्त्रयम् उपसंह्रियतेसर्वंत्वयाचक्षुर्निमीलनात् ३७ यस्मिन्सर्वमिदंभातियतश्चैतच्चराचरम् यस्मान्नकिंचिल्लोकेऽस्मिंस्तस्मैतेब्रह्मणेनमः ३८ प्रकृतिपुरुषकालंव्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणम् यंजानंतिमुनिश्रेष्ठास्तस्मैरामायतेनमः ३९ विकाररहितंशुद्धज्ञानरूपंश्रुतिर्जगौ त्वांसर्वजगदाकारमूर्तिंचाप्याहसाश्रुतिः ४० विरोधोदृश्यतेदेववैदिकोवेदवादिनाम् निश्चयंनाधिगच्छंतित्वत्प्रसादंविनाबुधाः ४१

न्निति यदाधारत्वादिदंभातीतिव्यवहारविषयः भानस्यतद्रूपत्वादितिभावः यतएतच्चराचरंजायते यस्मिन्लीयते येनतिष्ठतिचेत्यर्थः सार्वविभक्तिकस्तसिः यस्मादधिकंनकिंचित्तस्मैब्रह्मरूपिणेनमइत्यर्थः ३८ यंप्रकृतिंजानंतिशक्तिशक्तिमतोरभेदात् यंपुरुषंजानंति अंशांशिनोरभेदात् ममैवांशोजीवलोकेजीवभूतःसनातनइतिगीतोक्तेः व्यक्तस्वरूपः कालोनिमिषादिः अव्यक्तः क्षणरूपस्तदुभयरूपंकालंयंत्वांजानंतितस्मैनमः ३९ ४० विकाररहितत्ववादसर्वाकारवादयोरापाततोविरोधोदृश्यतेजगतोविकाररूपत्वात् ४१

त्वत्प्रसादलभ्यंनिश्चयमाह माययेति एवंचजगदाकाररूपत्वंमायिकमितिनविरोधः मायिकत्वज्ञानंचजगतित्वत्प्रसादंविनादुर्लभमितिभावः ननुमायिकत्वेऽपिजगतस्तद्रूपत्वंभगवतः कथमित्यत्राह रश्मिजालमिति यथातत्रमरुदेशावच्छिन्नेरविरश्मिजालेजलभ्रमोमृगगणाम् ४२ तथात्वयिजगद्भ्रांतिज्ञानाच्छुक्तौरजतमिव प्रकल्प्यतेजनैः माययाऽपिनिरधिष्ठानकभ्रमोत्पादनासंभवात् अतस्त्वंतद्रूपइत्युच्यसेयत्तुतेवास्तवंनिर्गुणंरूपंतन्मनसः श्रवणमनननिदिध्यासनादिसंस्कृतस्यमनसोविषयः दृश्यतेपरयाबुद्ध्येतिश्रुतेः ४३ तत्तवनिर्गुणंरूपंद-

माययाक्रीडतोदेवनविरोधोमनागपि रश्मिजालंरवेर्यद्वद्दृश्यतेजलवद्भ्रमात् ४२ भ्रांतिज्ञानात्तथारामत्वयिसर्वंप्रकल्प्यते मनसोविषयोदेवरूपंतेनिर्गुणंपरम् ४३ कथंदृश्यंभवेद्देवदृश्याभावेभजेत्कथम् अतस्तवावतारेषुरूपाणिनिपुणाभुवि ४४ भजंतिबुद्धिसंपन्नास्तरंत्येवभवार्णवम् कामक्रोधादयस्तत्रबहवःपरिपंथिनः ४५ भीषयंतिसदाचेतोमार्जारामूषकंयथा त्वंनामस्मरतांनित्यंत्वद्रूपमपिमानसे ४६ त्वत्पूजानिरतानांतेकथामृतपरात्मनाम् त्वद्भक्तिसंगिनांरामसंसारोगोष्पदायते ४७ अतस्तेसगुणंरूपंध्यात्वाऽहंसर्वदाहृदि मुक्तश्चरामिलोकेषुपूज्योऽहंसर्वदेवतैः ४८

श्यंचक्षुरादिविषयः कथंभवेद्दृश्याभावेदृश्यत्वाभावेकथंभजेत् सेवेत् अतः तद्ज्ञानासंभवात्तद्रूपाविचारेणावताररूपाणिभजंति तावतैवभवार्णवंतरंत्येव ४४ ४५ भीषयंतित्वद्ध्यानान्निवर्तयंति ध्यानदार्ढ्योपायमाह त्वन्नामस्मरतांपुंसांत्वद्रूपमपिमानसेभवतीतिशेषः नामस्मरणमेवभगवद्रूपध्यानेदृढउपायइतिभावः ४६ सगुणसेवाऽपिमोक्षदेत्याह त्वत्पूजेत्यादि गोष्पदायते इत्यनेनतस्य शक्यतरणत्वंसूच्यते ४७ अतोनिर्गुणसेवायादुष्करत्वात्सगुणसेवाया अपिमोक्षदत्वाच्चेत्यर्थः मुक्तः संसारक्लेशात् मुक्तावस्थत्वंस्वस्यसूचितम् अतएवसर्वदेवतैः पूज्यः ४८

एवंमुख्यरूपेणस्तुत्वामकृतकर्मणाऽपिस्तौति रामेति गतः गतप्रायः ४९ श्वइति इदंतद्वधस्यासन्नकालताद्योतकं वाल्मीक्युक्त्याअग्निवेश्योक्त्याच दिनत्रयेणेंद्रजितोवधः प्रतीयते अग्रेऽत्रापिवक्ष्यतिअहोरात्रैस्त्रिभिर्वीरः कथंचिद्विनिपातितइति एवंपरश्वइत्यपि आग्निवेश्यरामायणेअष्टादशाहानिरामरावणयोर्द्वंद्वयुद्धस्योक्तेः ५० नभोगतः नभः शब्देनभूलोकोर्ध्वलोकास्तदन्यतमस्थितः सर्वेयुद्धः त्वांनपश्यामिसाक्षात्करोमि त्व

रामत्वयामहत्कार्यंकृतंदेवहितेच्छया कुंभकर्णवधेनाद्यभूभारोऽयंगतःप्रभो ४९ श्वोहनिष्यतिसौमित्रिरिंद्रजेतारमाहवे हनिष्यसेऽथरामत्वंपरश्वोदशकंधरम् ५० पश्यामिसर्वंदेवेशसिद्धैःसहनभोगतः अनुगृह्णीष्वमांदेवगमिष्यामिसुरालयम् ५१ इत्युक्त्वाराममामंत्र्यनारदोभगवानृषिः ययौदेवैःपूज्यमानोब्रह्मलोकमकल्मषम् ५२ भ्रातरंनिहतंश्रुत्वाकुंभकर्णमहाबलम् रावणःशोकसंतप्तोरामेणाक्लिष्टकर्मणा ५३ मूर्च्छितःपतितोभूमावुत्थायविललापह पितृव्यंनिहतंश्रुत्वापितरंचार्तिविह्वलम् ५४ इंद्रजित्प्राहशोकार्तंत्यजशोकंमहामते मयिजीवतिराजेंद्रमेघनादेमहाबले ५५ दुःखस्यावसरःकुत्रदेवांतकमहामते व्येतुतेदुःखमखिलंस्वस्थोभवमहीपते ५६ सर्वंसमीकरिष्यामिहनिष्यामिचवैरिपून् गत्वानिकुंभिलांसद्यस्तर्पयित्वाहुताशनम् ५७

ऋद्धिजनितज्ञानोत्कर्षेणज्ञानप्रतिबंधकस्यसर्वेंद्रियतमसोनिवर्तनात् अनेनगमनानुज्ञार्थमुक्तंयुद्धदर्शनार्थंस्थेयमित्यस्यावसरोनिराकृतः ५१ ५२ रामेणनिहतंश्रुत्वेत्यन्वयः ५३ पितरंचार्तिविह्वलंदृष्ट्वेतिशेषः ५४ शोकार्तंरावणंप्राह त्यजेदित्यादि ५५ देवांतकेति देवनाशकस्यमनुष्यमात्राद्दुःखावसरः क्वेत्यर्थः ५६ समीकरिष्यामितदीयमुख्यहननेनात्मीयंसर्वंदुःखंदुःखेनसमंकरिष्यामीत्यर्थः हनिष्यामीति तदेवाह तदुपायमाह गत्वेति ५७

लब्ध्वेत्यस्य योत्स्यामीति शेषः तस्माद्रथादिलाभात् अजेयः युद्धे इति शेषः ५८ निर्दिष्टमुक्तं हवनस्थलं गत्वा हवनायोपचक्रमे इत्यन्वयः ५९ दुरात्मनः इंद्रजितः ६० तदाजेय इति छेदः ६१ शीघ्रं होमसमाप्तेः प्रागेव बालो लक्ष्मणः कथं तं हन्यादिति संदेहो मास्त्वित्याह हनिष्यतीति ६२ रामो

लब्ध्वा रथादिकं तस्मादजेयोऽहं भवाम्यरेः इत्युक्त्वा त्वरितं गत्वा निर्दिष्टं हवनस्थलम् ५८ रक्तमाल्यांबरधरो रक्तगंधानुलेपनः निकुंभिलास्थले मौनी हवनायोपचक्रमे ५९ बिभीषणोऽथ तच्छ्रुत्वा मेघनादस्य चेष्टितम् प्राह रामाय सकलं होमारंभं दुरात्मनः ६० समाप्यते चेद्धोमोयं मेघनादस्य दुर्मतेः तदाऽजेयो भवेद्राम मेघनादः सुरासुरैः ६१ अतः शीघ्रं लक्ष्मणेन घातयिष्यामि रावणिम् आज्ञापय मया सार्द्धं लक्ष्मणं बलिनां वरम् ६२ श्रीराम उवाच अहमेवागमिष्यामि हंतुमिंद्रजितं रिपुम् आग्नेयेन महाऽस्त्रेण सर्वराक्षसघातिना ६३ बिभीषणोपि तं प्राह नासावन्यैर्निहन्यते यस्तु द्वादशवर्षाणि निद्राऽहारविवर्जितः ६४ तेनैव मृत्युर्निर्दिष्टो ब्रह्मणाऽस्य दुरात्मनः लक्ष्मणस्तु अयोध्याया निर्गम्यायात्त्वया सह ६५ तदादि निद्राऽहारादीन्न जानाति रघूत्तम सेवार्थं तव राजेंद्र ज्ञातं सर्वमिदं मया ६६ तदाज्ञापय देवेश लक्ष्मणं त्वरयामया हनिष्यति न संदेहः शेषः साक्षाद्धराधरः ६७ त्वमेव साक्षाज्जगतामधीशो नारायणो लक्ष्मण एव शेषः युवां धराभारनिवारणार्थं जातौ जगन्नाटकसूत्रधारौ ६८ इति श्रीमदध्यात्मरामायणे॰ युद्धकांडे अष्टमः सर्गः ८

मायामानुष्यं नाटयन्नाहाहमेवेति ६३ ६४ लक्ष्मणस्तु तादृश इत्याह लक्ष्मणस्त्विति त्वया सह यत्प्रभृत्यायात् ६५ तदादि निद्रादीन्न जानाति न स्मरति अनुष्ठानं तु दूरापास्तमित्यर्थः तत्त्यागे हेतुः सेवार्थं तवेति ६६ मया सहेति शेषः ६७ तस्य शेषत्वमेव दार्ढ्याय पुनराह त्वमेवेति जगतो निर्माणरूपं नाटकं तस्य सूत्रधारौ मुख्यकारणौ ६८ इति श्रीमत्सकल॰ युद्धकांडे अष्टमः सर्गः ८

बिभीषणेति तस्यइंद्रजितः रौद्रस्यअतितामसस्य १ ममसेवनं मत्सेवाकरणंनिद्रादिराहित्यरूपं २ पूर्ववनवाससमयेऽहंतस्यनिद्राऽहारा
दिराहित्यंज्ञात्वाऽपिभविष्यतः कार्यस्येंद्रजिद्वधरूपस्यगुरुत्वात्तूष्णीमासम् तंननिषिद्धवानित्यर्थः इत्युक्त्वाबिभीषणमितिशेषः ३

श्रीमहादेवउवाच बिभीषणवचःश्रुत्वारामोवाक्यमथाऽब्रवीत् जानामितस्यरौद्रस्यमायांकृत्स्नांबिभीषण १ स
हिब्रह्मास्त्रविच्छूरोमायावीचमहाबलः जानामिलक्ष्मणस्यापिस्वरूपममसेवनम् २ ज्ञात्वैवासमहंतूष्णींभविष्यत्कार्यगौरवात्
इत्युक्त्वालक्ष्मणंप्राहरामोज्ञानवतांवरः ३ गच्छलक्ष्मणसैन्येनमहताजहिरावणिम् हनूमत्प्रमुखैःसर्वैर्यूथ
पैःसहलक्ष्मण ४ जांबवानृक्षराजोऽयंसहसैन्येनसंवृतः बिभीषणश्चसचिवैःसहत्वामभियास्यति ५ अभिज्ञस्त
स्यदेशस्यजानातिविवराणिसः रामस्यवचनंश्रुत्वालक्ष्मणःसबिभीषणः ६ जग्राहकार्मुकंश्रेष्ठमन्यद्भीमपराक्रमः
रामपादांबुजंस्पृश्यहृष्टसौमित्रिरब्रवीत् ७ अद्यमत्कार्मुकान्मुक्ताःशरानिर्भिद्यरावणिम् गमिष्यंतिहिपातालंस्ना
तुंभोगावतीजले ८ एवमुक्त्वाससौमित्रिःपरिक्रम्यप्रणम्यतम् इंद्रजिन्निधनाकांक्षीययौत्वरितविक्रमः ९ वानरैर्ब
हुसाहस्रैर्हनूमान्पृष्ठतोऽन्वगात् बिभीषणश्चसहितोमंत्रिभिस्त्वरितंययौ १० जांबवत्प्रमुखाऋक्षाःसौमित्रिंत्वरयाऽन्वगुः
गत्वानिकुंभिलादेशंलक्ष्मणोवानरैःसह ११ अपश्यद्बलसंघातंदूराद्राक्षससंकुलम् धनुरायम्यसौमित्रि
र्यत्तोऽभूद्भूरिविक्रमः १२

लक्ष्मणेतिद्विःसंबोधनमादरपूर्वमन्यासाध्यत्वसूचनाय ४ ससैन्य संवृतऋक्षराजःसचिवसहितोबिभीषणश्चत्वामभियास्यतिअनुयास्यति ५ बिभीषणस्यानुगमनंकार्यसाधकमित्याहाभिज्ञइति तस्यइंद्रजिद्धवनदेशस्य विवराणिरिपूणांछिद्राणि ६ स्पृश्यस्पृष्ट्वा
७ भोगावतीपातालगंगा ८ सःसंस्मृतात्मरूपःस्मृतस्वनिवासश्चतंरामं ९ १० ११ बलसंघातंइंद्रजिद्रक्षणार्थस्थितंराक्षससंकुलंराक्षसव्याप्तं १२

अंगदेनवीरेणजांबवान्यत्तोभूदित्यनुकर्षः राक्षसाधिपइत्युत्तरार्धस्यबिभीषणान्वयिराक्षसान् इंद्रजिद्रक्षकान् १३ १४ अस्मिन्रक्षोऽनीकेभिन्नेत्वच्छरभेदेनपलायिते एतत्कर्म इंद्रजिद्धवनकर्म १५ १६ राक्षसेंद्रसुतंप्रतितत्सेनांप्रतीत्यर्थः १७ तेराक्षसाः १८ शब्दः शूराणां-

अंगदेनचवीरेणजांबवान्राक्षसाधिपः तदाबिभीषणःप्राहसौमित्रिंपश्यराक्षसान् १३ यदेतद्राक्षसानीकंमेघश्यामंविलोक्यते अस्यानीकस्यमहतोभेदनेयत्नवान्भव १४ राक्षसेंद्रसुतोप्यस्मिन्भिन्नेदृश्योभविष्यति अभिद्रुवाशुयावद्वैनैतत्कर्मसमाप्यते १५ जहिवीरंदुरात्मानंहिंसापरमधार्मिकम् बिभीषणवचःश्रुत्वालक्ष्मणःशुभलक्ष्मणः १६ ववर्षशरवर्षाणिराक्षसेंद्रसुतंप्रति पाषाणैःपर्वताग्रैश्चवृक्षैश्चहरियूथपाः १७ निर्जघ्नुःसर्वतोदैत्यांस्तेऽपिवानरयूथपान् परश्वधैःशितैर्बाणैरसिभिर्यष्टितोमरैः १८ निर्जघ्नुर्वानरानीकंतदाशब्दोमहानभूत् ससंप्रहारस्तुमुलःसंजज्ञेहरिरक्षसाम् १९ इंद्रजित्स्वबलंसर्वमर्द्यमानंविलोक्यसः निकुंभिलांचहोमंचत्यक्त्वाशीघ्रंविनिर्गतः २० रथमारुह्यसधनुःक्रोधेनमहतागमत् समाह्वयित्वासौमित्रिंयुद्धायरणमूर्धनि २१ सौमित्रेमेघनादोऽहंमयाजीवन्नमोक्ष्यसे तत्रदृष्ट्वापितृव्यंसप्राहनिष्ठुरभाषणम् २२ इहैवजातःसंवृद्धःसाक्षाद्भ्रातापितुर्मम यस्त्वंस्वजनमुत्सृज्यपरभृत्यत्वमागतः २३ कथंद्रुह्यसिपुत्रायपापीयानसिदुर्मतिः इत्युक्त्वालक्ष्मणंदृष्ट्वाहनूमत्पृष्ठतःस्थितम् २४

सिंहनादरूपः १९ निकुंभिलांचहोमंचेति केवलंकर्मत्यागएवन किंतुतद्देशत्यागोऽपीत्यर्थः २० महताक्रोधेनयतोयुद्धायसौमित्रिंलक्ष्मणमाह्वयित्वारणमूर्धनिरणभूमध्यभागं अगंगापास्तः ल्यबभावआर्षः २१ समाह्व यन्नेवाहसौमित्रेइतिनिष्ठुरभाषणंनिष्ठुरवाक्यम् २२ परभृत्यत्वमागतइत्यस्येदृशंत्वांधिगितिशेषः २३ द्रुह्यसि मदीयंछिद्रंशत्रुभ्योदर्शयन्नित्यर्थः पृष्ठतः सार्वविभक्तिकस्तसिः पृष्ठेइत्यर्थः २४ छ छ छ

उद्यंतिप्रकाशंसंस्थितानिआयुधानिनिस्त्रिंशांश्चयस्मिंस्तादृशेरथेइत्यर्थः महाप्रमाणंसार्धसप्तवितस्ति २५ भोवानरायुष्माकंप्राणान्ममबाणाःपास्यंतीतिअवददितिशेषः दाशरथिर्लक्ष्मणः २६ इंद्रजित्क्रोधाद्रक्तनयनोबाणपातसमकालंलक्ष्मणमपश्यत् २७ ततःशरैराहतःपीडितोमूढोमू-

उद्यदायुधनिस्त्रिंशेरथेमहतिसंस्थितः महाप्रमाणमुद्यम्यघोरंविस्फारयन्धनुः २५ अद्यवोमामकाबाणाःप्राणान्पास्यंतिवानराः ततःशरंदाशरथिःसंधायामित्रकर्शनः २६ ससर्जराक्षसेंद्रायक्रुद्धःसर्पइवश्वसन् इंद्रजिद्रक्तनयनोलक्ष्मणंसमुदैक्षत २७ शक्राशनिसमस्पर्शैर्लक्ष्मणेनाहतःशरैः मुहूर्तमभवन्मूढःपुनःप्रत्याहृतेंद्रियः २८ ददर्शावस्थितंवीरंवीरोदशरथात्मजम् सोभिचक्रामसौमित्रिंक्रोधसंरक्तलोचनः २९ शरान्धनुषिसंधायलक्ष्मणंचेदमब्रवीत् यदितेप्रथमेयुद्धेनदृष्टोमेपराक्रमः ३० अद्यत्वांदर्शयिष्यामितिष्ठेदानींव्यवस्थितः इत्युक्त्वासप्तभिर्बाणैरभिविव्याधलक्ष्मणम् ३१ दशभिश्चहनूमंतंतीक्ष्णधारैःशरोत्तमैः ततःशरशतेनैवसंप्रयुक्तेनवीर्यवान् ३२ क्रोधद्विगुणसंरब्धोनिर्बिभेदविभीषणम् लक्ष्मणोऽपितथाशत्रुंशरवर्षैरवाकिरत् ३३ तस्यबाणैःसुसंविद्धंकवचंकांचनप्रभम् व्यशीर्यतरथोपस्थेतिलशःपतितंभुवि ३४

र्च्छितोऽभवत् प्रत्याहृतेंद्रियः प्राप्तेंद्रियज्ञानः पुनर्व्यपगतमूर्च्छोऽभवदितियावत् २८ सौमित्रिमभिचक्रामतत्संमुखंजगामेत्यर्थः २९ ३० ३१ संप्रयुक्तेनधनुषःसकाशात्प्रेरितेन ३२ ३३ सुसंविद्धंसुतरांसम्यक्विद्धंरथमध्येविशीर्णंतत्रपुनर्बाणैस्तिलशःखंडितंभुविपतितम् ३४

३५ दिव्यमपिलक्ष्मणस्यकवचंतद्बाणैर्व्यशीर्यतापतच्च अन्योऽन्यंकृतप्रतिकृतौ कृतेप्रतिकृतंयाभ्यांतादृशौ संधिरार्षः ३६ तुमुलंअत्याश्चर्यंद्रष्टृभिर्विशिष्यज्ञातुमशक्यंच ३७ जयाजयविवर्जितावित्यनेनसमयुद्धतोक्ता ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ऐंद्र-

ततःशरसहस्रेणसंक्रुद्धोरावणात्मजः बिभेदसमरेवीरंलक्ष्मणंभीमविक्रमम् ३५ व्यशीर्यतापतद्दिव्यंकवचंलक्ष्मणस्यच कृतप्रतिकृताऽन्योऽन्यंबभूवतुरभिद्रुतौ ३६ अभीक्ष्णंनिःश्वसंतौतौयुद्ध्येतांतुमुलंपुनः शरसंकृतसर्वांगौसर्वतोरुधिरोक्षितौ ३७ सुदीर्घकालंतौवीरावन्योऽन्यंनिशितैःशरैः अयुध्येतांमहासत्वौजयाजयविवर्जितौ ३८ एतस्मिन्नंतरेवीरोलक्ष्मणःपंचभिःशरैः रावणेःसारथिंसाश्वंरथंचसमचूर्णयत् ३९ चिच्छेदकार्मुकंतस्यदर्शयन्हस्तलाघवम् सोऽन्यत्तुकार्मुकंभद्रंसज्जंचक्रेत्वरान्वितः ४० तच्चापमपिचिच्छेदलक्ष्मणस्त्रिभिराशुगैः तमेव छिन्नधन्वानंविव्याधानेकसायकैः ४१ पुनरन्यत्समादायकार्मुकंभीमविक्रमः इंद्रजिल्लक्ष्मणंबाणैःशितैरादित्यसन्निभैः ४२ बिभेदवानरान्सर्वान्बाणैरापूरयन्दिशः ततऐंद्रंसमादायलक्ष्मणोरावणिंप्रति ४३ संधायाकृष्यकर्णांतंकार्मुकंदृढनिष्ठुरम् उवाचलक्ष्मणोवीरःस्मरन्रामपदांबुजम् ४४ धर्मात्मासत्यसंधश्चरामोदाशरथिर्यदि त्रिलोक्यामप्रतिद्वंद्वस्तदेनंजहिरावणिम् ४५ इत्युक्त्वाबाणमाकर्णाद्विकृष्यतमजिह्मगम् लक्ष्मणःसमरेवीरःससर्जेंद्रजितंप्रति ४६ सशरःसशिरस्त्राणंश्रीमज्ज्वलितकुंडलम् प्रमथ्येंद्रजितःकायात्पातयामासभूतले ४७

ऐंद्रास्त्राभिमंत्रितं यद्वा अगस्त्यद्वाराइंद्रदत्तं तूणीराद्रामेणदत्तमित्यर्थः ४३ ४४ ४५ तंबाणंऐंद्रबाणम् ४६ ४७ छ छ छ छ छ

रघूत्तमंकीर्तयंतः तद्गुणान्कीर्तयंतः तैरेवरूक्ष्वंत श्चेत्यर्थः ४८ ४९ स्थिराभूत् तावत्पर्यंतंराक्षसभारेणकंपमानेवासीदिति व्यंग्यं जयज-
ल्पः देवसृष्टोजयजल्पः ५० ५१ गतश्रमाआसन्निति शेषः स्तुवद्भिर्लक्ष्मणमिति शेषः ५२ राक्षसो बिभीषणः ५३ ५४ लक्ष्मणा

ततः प्रमुदितादेवाः कीर्तयंतोरघूत्तमम् ववर्षुः पुष्पवर्षाणिस्तुवंतश्च मुहुर्मुहुः ४८ जहर्षशक्रोभगवान्सहदेवैर्महर्षि
भिः आकाशेऽपिचदेवानां शुश्रुवेदुंदुभिस्वनः ४९ विमलंगगनंचासीत्स्थिराभूद्विश्वधारिणी निहतंरावणिंदृष्ट्वाजय
जल्पसमन्वितः ५० गतश्रमः ससौमित्रिः शंखमापूरयद्रणे सिंहनादंततः कृत्वाज्याशब्दमकरोद्विभुः ५१ तेननादे
नसंहृष्टावानराश्चगतश्रमाः वानरेंद्रैश्चसहितः स्तुवद्भिर्हृष्टमानसैः ५२ लक्ष्मणः परितुष्टात्माददर्शाभ्येत्यराघव
म् हनूमद्राक्षसाभ्यांचसहितो विनयान्वितः ५३ ववंदेभ्रातरंरामंज्येष्ठंनारायणंविभुम् त्वत्प्रसादाद्रघुश्रेष्ठहतोरावणिराहवे
५४ श्रुत्वातल्लक्ष्मणाद्भक्त्या तमालिंग्यरघूत्तमः मूर्ध्न्यवघ्रायमुदितः सस्नेहमिदमब्रवीत् ५५ साधुलक्ष्मणतुष्टोऽस्मिकर्म
तेदुष्कृतंकृतम् मेघनादस्यनिधनेजितंसर्वमरिंदम ५६ अहोरात्रैस्त्रिभिर्वीरः कथंचिद्विनिपातितः निःसपत्नः कृ
तोऽस्म्यद्यनिर्यास्यतिहिरावणः ५७ पुत्रशोकान्मयायोद्धुंतंहनिष्यामिरावणम् मेघनादंहतंश्रुत्वालक्ष्मणेनमहाबल
म् ५८ रावणः पतितोभूमौमूर्छितः पुनरुत्थितः विललापातिदीनात्मापुत्रशोकेनरावणः ५९ पुत्रस्यगुणकर्माणिसं-
स्मरन्पर्यदेवयत् अद्यदेवगणाः सर्वेलोकपालामहर्षयः ६०

त्वदिंद्रजिन्निधनंश्रुत्वेत्यर्थः ५५ सर्वराक्षसकुलं ५६ ५७ मयायोद्धुंनि
र्यास्यतीत्यन्वयः ५८ ५९ पर्यदेवयत् शोकंकृतवानित्यर्थः ६० छ छ छ छ

पुत्रलालसः पुत्रेलालसाभीतिर्यस्यसः ६१ सर्वान्राक्षसान्निनाशयिषुर्नाशयितुमिच्छुरुवाच यद्वायगच्छध्वमितिशेषः ६२ बुत्ध्या संवीक्ष्य सीतानाशेरामनाशइतिविचार्येत्यर्थः ६२ ६४ ६५ हेदशग्रीववैश्रवणानुजत्वादिभिर्ननु नामअतिशयेनप्रसिद्धः कथंस्त्रीवधमि

हतमिंद्रजितंज्ञात्वासुखंस्वप्स्यंतिनिर्भयाः इत्यादिबहुशःपुत्रलालसोविललापह ६१ ततःपरमसंक्रुद्धोरावणोराक्षसाधिपः उवाचराक्षसान्सर्वान्निनाशयिषुराहवे ६२ सपुत्रवधसंतप्तः शूरःक्रोधवशंगतः संवीक्ष्यरावणोबुध्ध्याहंतुंसीतांप्रदुद्रुवे ६३ खड्गपाणिमथायांतंक्रुध्धंदृष्ट्वादशाननम् राक्षसीमध्यगासीताभयशोकाकुलाभवत् ६४ एतस्मिन्नंतरेतस्यसचिवोबुद्धिमाञ्छुचिः सुपार्श्वोनाममेधावीरावणंवाक्यमब्रवीत् ६५ ननु नामदशग्रीवसाक्षाद्वैश्रवणानुजः वेदविद्याव्रतस्नातःस्वकर्मपरिनिष्ठितः ६६ अनेकगुणसंपन्नःकथंस्त्रीवधमिच्छसि अस्माभिःसहितोयुद्धेहत्वारामंचलक्ष्मणम् प्राप्स्यसेजानकींशीघ्रमित्युक्तःसन्यवर्त्तत ६७ ततोदुरात्मासुहृदानिवेदितंवचःसुधर्म्यंप्रतिगृह्यरावणः गृहंजगामाशुशुचाविमूढधीःपुनसभांचप्रययौसुहृद्वृतः ६८

इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेनवमःसर्गः ९

श्रीमहादेवउवाच

सविचार्यसभामध्येराक्षसैःसहमंत्रिभिः निर्ययौयेऽवशिष्टास्तेराक्षसैःसहराघवम् १ शलभःशलभैर्युक्तःप्रज्वलंतमिवाऽनलम् ततोरामेणनिहताःसर्वेतेराक्षसायुधि २ स्वयंरामेणनिहतस्तीक्ष्णबाणेनवक्षसि व्यथितस्त्वरितंलंकांप्रविवेशदशाननः ३

च्छसीत्यन्वयः ६६ इतिसुपार्श्वेनोक्तःसरावणोन्यवर्ततनिवृत्तः ६७ शुचाशोकेनविमूढधीः सभागमनमेवतदवसरेयुक्तंतत्रगृहगमनंविमोहः ६८ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुध्धरण० युद्धकांडेनवमःसर्गः ९ ५ ५

चौपादपूरणे मारुतेश्चपौरुषंदृष्ट्वेत्यनुकर्षः ४ एवंप्रकारेणराक्षसयूथपैःसहलंकाविनाशितेत्यन्वयः ५ तदेवाह महादैत्याइत्यादिदुः
खसदोहोदुःखसमूहः ६ ७ ८ तूणीरसायकाः तूणीरस्थिताःसायकाइत्यर्थः संभविष्यंतित्वांसम्यक्प्राप्स्यंति ९ १० सर्व

दृष्ट्वारामस्यबहुशःपौरुषंचाप्यमानुषम् रावणोमारुतेश्चैवशीघ्रंशुक्रांतिकंययौ ४ नमस्कृत्यदशग्रीवःशुक्रंप्रां
जलिरब्रवीत् भगवन्राघवेणैवंलंकाराक्षसयूथपैः ५ विनाशितामहादैत्यानिहताःपुत्रबांधवाः कथंमेदुःखसं
दोहस्त्वयितिष्ठतिसद्गुरो ६ इतिविज्ञापितोदैत्यगुरुःप्राहदशाननम् होमंकुरुप्रयत्नेनरहसित्वंदशानन ७ यदिवि
घ्नोनचेद्धोमेत्तर्हिहोमानलोत्थितः ८ महान्रथश्चवाहाश्चचापतूणीरसायकाः संभविष्यंतितैर्युक्तस्त्वमजेयोभविष्य
सि ९ गृहाणमंत्रान्मद्दत्तान्गच्छहोमंकुरुद्रुतम् इत्युक्तस्त्वरितंगत्वारावणोराक्षसाधिपः १० गुहांपातालसदृशींमं
दिरेस्वेचकारह लंकाद्वारकपाटादिबध्वासर्वंप्रयत्नतः ११ होमद्रव्याणिसंपाद्ययान्युक्तान्याभिचारिके गुहांप्रविश्य
चैकांतेमौनीहोमंप्रचक्रमे १२ उत्थितंधूममालोक्यमहांतंरावणानुजः रामायदर्शयामासहोमधूमंभयाकुलः १३ प-
श्यरामदशग्रीवोहोमंकर्तुंसमारभत् यदिहोमःसमाप्तःस्यात्तदाऽजेयोभविष्यति १४ अतोविघ्नायहोमस्यप्रेषयाशु
हरीश्वरान् तथेतिरामःसुग्रीवसंमतेनांगदंकपिम् १५ हनूमत्प्रमुखान्वीरानादिदेशमहाबलान् प्राकारंलंघयित्वा
तेगत्वारावणमंदिरम् १६ दशकोट्यःप्लवंगानांगत्वामंदिररक्षकान् चूर्णयामासुरश्वांश्चगजांश्चान्यहनन्क्षणात् १७

त्रसर्वदिक्षु आदिना अन्यान्यपिच्छिद्राणि ११ १२ रावणानुजोबिभीषणः १३ समारभत् आरब्धवान् अजेय इति
छेदः १४ १५ १६ १७ ५ ५ ५ ५ ५ ५

बिभीषणस्यभार्यासरमानामहस्तसंज्ञयाहोमस्थानमसूचयत् ज्ञापितवती १८ पादघट्टनैःपादाघातैः १९ २० संभारान्होमसाधनानि २१ हनूमान्स्रुवमा
च्छिद्यतेनैवजघान २२ २३ २४ विददारनखैःविदीर्णंकृतवान् २५ ततःकंचुकाद्विमुक्ताविभक्तामुक्ताःरत्नसंचयैस्ततोविभक्तैःसहभूमौपतिताइत्यर्थः

ततश्चसरमानामप्रभातेहस्तसंज्ञया बिभीषणस्यभार्यासाहोमस्थानमसूचयत् १८ गुहापिधानपाषाणमंगदःपा
दघट्टनैः चूर्णयित्वामहासत्वःप्रविवेशमहागुहाम् १९ दृष्ट्वादशाननंतत्रमीलिताक्षंदृढासनम् ततोंऽगदाज्ञयासर्वेवा
नराविविशुर्द्रुतम् २० तत्रकोलाहलंचक्रुस्ताडयंतश्चसेवकान् संभारांश्चिक्षिपुस्तत्रहोमकुंडेसमंततः २१ स्रुवमा-
च्छिद्यहस्ताच्चरावणस्यबलाद्रुषा तेनैवसंजघानाशुहनूमान्प्लवगाग्रणीः २२ घ्नंतिदंतैश्चकाष्ठैश्चवानरास्तमितस्त
तः नजहौरावणोध्यानंहतोपिविजिगीषया २३ प्रविश्यांतःपुरेवेश्मन्यंगदोवेगवत्तरः समानयत्केशबंधेधृत्वामंदोद
रींशुभाम् २४ रावणस्यैवपुरतोविलपंतीमनाथवत् विददारागदस्तस्याःकंचुकंरत्नभूषितम् २५ मुक्ताविमुक्ताःपति
ताःसमंताद्रत्नसंचयैः श्रोणिसूत्रंनिपतितंत्रुटितंरत्नचित्रितम् २६ कटिप्रदेशाद्विस्रस्तान्नीवीतस्यैवपश्यतः भूषणा
निचसर्वाणिपतितानिसमंततः २७ देवगंधर्वकन्याश्चनीताहृष्टैःप्लवंगमैः मंदोदरीरुरोदाथरावणस्याग्रतोभृशम् २८
क्रोशंतीकरुणंदीनाजगाददशकंधरम् निर्लज्जोसिपरैरेवंकेशपाशेविकृष्यते २९ भार्यातवैवपुरतःकिंजुहोषिनल
ज्जसे हन्यतेपश्यतोयस्यभार्यापापैश्चशत्रुभिः ३० मर्तव्यंतेनतत्रैवजीवितान्मरणंवरम् हामेघनादतेमाताक्लिश्यतेब
तवानरैः ३१

त्रुटितंवानराणामाकर्षणेनभग्नम् २६ तस्यरावणस्यपश्यतएवेत्यर्थः २७ नीतारावणहोमस्थानमितिशेषः २८ करुणंयथास्यात्तथा
क्रोशंतीजगादेत्यन्वयः त्वंनिर्लज्जोसियत्तवभार्यातवैवाग्रेपरैर्वानरैःकेशपाशेधृत्वाविकृष्यतेच २९ अतःकिंजुहोषिकिंनलज्जसे तदेवाहहन्यतेपश्यतइत्यादि ३० ३१

त्वयिजीवतिनिईदृशंदुःखंभवेत् नभवेदेवत्वन्नाशात्तुमेइदंदुःखंप्राप्तंचपादपूरणेमेभर्त्राजीवितनाशयाभार्यालज्जाचेत्युभयमपित्यक्तमित्यर्थः ३२ ३३
ततोसृजनतउत्सृज्येतिछेदः आर्षःसंधिःमहत् महाफलजनकंहवनमित्यर्थः ३४ ३५ जीवताप्राणिनाकिंनदृश्यते असंभावितमपिदृश्यतइत्यर्थः ततोमम
दृश्यवस्थेतिशोकंत्यजज्ञानंभाविदुर्लंघ्यमितिज्ञानम् ३६ अज्ञानकृतस्यवस्तुनोज्ञानेननाशइतिचेत्सर्वमिदमज्ञानकृतमेवेत्याहाज्ञानेति अतएवकर्तव्याक

त्वयिजीवतिमेदुःखमीदृशंचकथंभवेत् भार्यालज्जाचसंत्यक्ताभर्त्रामेजीवितार्शया ३२ श्रुत्वातद्देवितंराजामंदोदर्यादशा
ननः उत्तस्थौखड्गमादायत्यजदेवीमितिब्रुवन् ३३ जघानागदमव्यग्रःकटिदेशेदशाननः ततोत्सृज्यययुःसर्वेविध्वंस्यह
वनंमहत् ३४ रामपार्श्वमुपागम्यतस्थुःसर्वेप्रहर्षिताः रावणस्तुततोभार्यामुवाचपरिसांत्वयन् ३५ दैवाधीनमिदंभद्रेजी
वताकिंनदृश्यते त्यजशोकंविशालाक्षिज्ञानमालंब्यनिश्चितम् ३६ अज्ञानप्रभवःशोकःशोकोज्ञानविनाशकृत् अज्ञा
नप्रभावाहंधीःशरीरादिष्वनात्मसु ३७ तन्मूलःपुत्रदारादिसंबंधःसंसृतिस्ततः हर्षशोकभयक्रोधलोभमोहस्पृहादयः
३८ अज्ञानप्रभवाह्येतेजन्ममृत्युजरादयः आत्मातुकेवलःशुद्धोव्यतिरिक्तोह्यलेपकः ३९ आनंदरूपोज्ञानात्मासर्व
भावविवर्जितः नसंयोगोवियोगोवाविद्यतेकेनचित्सतः ४०

र्तव्यविषयज्ञाननाशकोतः सर्वथाज्ञानालंबेनसत्यक्तुंशक्यइतिभावः किंच
हुनासर्वःसंसारएवाज्ञानमूलकस्तन्मूलस्यशरीरादिष्वहंज्ञानस्याज्ञानप्रभवत्वादित्याहाज्ञानप्रभवेति ३७ पुत्रदारादिसंबंधएनेमदीयाइत्यध्यासः ततःसंसृतिःबंधक
कर्मोत्पत्तिःएवंहर्षादयोजन्माद्याश्चाज्ञानमूलाःतत्तज्जनककर्मणामज्ञानजन्मत्वात् इदंलब्धमितिहर्षजनकस्येदंमेनष्टमितिशोकजनकस्यायंमेहंतेत्यादिभयादिजनकज्ञा
नस्याज्ञानमूलकत्वाच्च ३८ आत्मनातुदास्तवोनकेनापिसंबंधइत्याह आत्मात्वितिबहुशोव्याख्यातमेतत् ३९ सर्वभावैःसुखदुःखैर्विवर्जितःतदेवाहनसंयोगइति तद्धुद्धौ
रेवमुख्यतयाहर्षशोकादिकारणमितिभावः ४०

४१ दारयिष्यतिदारणेननाशयिष्यतीत्यर्थः वज्रकल्पैःसायकैर्दारयिष्यतीत्यन्वयः ततस्तत्पदंसर्वोत्तमंस्थानंवैकुंठंगमिष्यामि ४२ सीतांहत्वात्वयामेक्रियासापें
डीकरणांताकर्तव्यापुत्राभावेतुपत्नीस्यादितिस्मृतेः यद्वामयासार्द्धंपावकंप्रवेक्ष्यसिसत्यामिच्छायामितिशेषः ४३ सत्यंवाक्यंशृणुतथाकुरुचमद्वाक्यार्थम

एवंज्ञात्वास्वमात्मानंत्यजशोकमनिंदिते इदानीमेवगच्छामिहत्वारामंसलक्ष्मणम् ४१ आगमिष्यामिनोचेन्मांदारयिष्यति
सायकैः श्रीरामोवज्रकल्पैश्चततोगच्छामितत्पदम् ४२ तदात्वयामेकर्तव्याक्रियामच्छासनात्प्रिये सीतांहत्वामयासार्द्धंत्वं
प्रवेक्ष्यसिपावकम् ४३ एवंश्रुत्वावचस्तस्यरावणस्यातिदुःखिता उवाचनाथमेवाक्यंशृणुसत्यंतथाकुरु ४४ शक्योनरा
घवोजेतुंत्वयाचान्यैःकदाचन रामोदेववरःसाक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः ४५ मत्स्योभूत्वापुराकल्पेमनुंवैवस्वतंप्रभुः ररक्ष
सकलापद्भ्योराघवोभक्तवत्सलः ४६ रामःकूर्मोभवत्पूर्वंलक्षयोजनविस्तृतः समुद्रमथनेपृष्ठेदधारकनकाचलम् ४७
हिरण्याक्षोतिदुर्वृत्तोहतोनेनमहात्मना क्रोडरूपेणवपुषाक्षोणीमुद्धरताक्वचित् ४८ त्रिलोककंटकंदैत्यंहिरण्यकशि
पुंपुरा हतवान्नारसिंहेनवपुषारघुनंदनः ४९ विक्रमैस्त्रिभिरेवासौबलिंबध्वाजगत्त्रयम् आक्रम्यादात्सुरेंद्रायभृ-
त्यायरघुसत्तमः ५० राक्षसाःक्षत्रियाकाराजाताभूमेर्भरावहाः तान्हत्वाबहुशोरामोभुवंजित्वाह्यदान्मुनेः ५१ सए
वसांप्रतंजातोरघुवंशेपरात्परः भवदर्थेरघुश्रेष्ठोमानुषत्वमुपागतः ५२ तस्यभार्याकिमर्थंवाहृतासीतावनाद्बला
त् ममपुत्रविनाशार्थंस्वस्यापिनिधनायच ५३ छ छ छ छ

नुतिष्ठचेत्यर्थः ४४ प्रधानस्यप्रकृतेःपुरुषाणांजीवानांचेश्वरःनियंता ४५ तदेवबोधयंतीतदवतारानाहमत्स्यइतिइदंपुराणेप्रसिद्धम् ४६ ४७ क्रो
डरूपेणवाराहरूपेण ४८ ४९ जगत्त्रयमाक्रम्यपादैरितिशेषः ५० रामःपरशुरामःमुनेःकश्यपस्य ५१ भवदर्थेभवन्नाशार्थम् ५२ ५३

रघूत्तमेतत्समीपमित्यर्थः ५४ ५५ राघवेणघातयित्वाकथंजीवामिजीवनेप्रियतांबुद्धिंकरोमिमरणस्यसन्निहितत्वाद्विपरीतबुद्धिंरावणस्याह रामेण
सहेत्यादिजानामिराघवमितिच ५६ ५७ रामेणनिधनंप्राप्यपरंपदंयस्यामीतिज्ञात्वैवजानकीबलादानीनेत्यन्वयः हेप्रियेत्वांविमुच्यत्यक्त्वासंसारात्

इतःपरंवावैदेहींप्रेषयस्वरघूत्तमे बिभीषणायराज्यंतुदत्वागच्छामहेवनम् ५४ मंदोदरीवचःश्रुत्वारावणोवाक्य
मब्रवीत् · कथंभद्रेरणेपुत्रान्भ्रातॄन्राक्षसमंडलम् ५५ घातयित्वाराघवेणर्जीवामिवनगोचरः रामेणसहयोत्स्यामि
रामबाणैःसुशीघ्रगैः ५६ विदार्यमाणोयास्यामितद्विष्णोःपरमंपदम् जानामिराघवंविष्णुंलक्ष्मींजानामिजानकीम्·
ज्ञात्वैवजानकींसीतामयानीतावनाद्बलात् ५७ रामेणनिधनंप्राप्य यास्यामीतिपरंपदम् विमुच्यत्वांतुसंसाराद्गमि
ष्यामिसहप्रिये ५८ पुरानंदमयींशुद्धांसव्यतेयामुमुक्षुभिः तांगतिंतुगमिष्यामिहतारामेणसंयुगे ५९ प्रक्षाल्यकल्मषा
णीहमुक्तिंयास्यामिदुर्लभाम् ६० छ छ छ छ छ छ ७

ल्यब्लोपेपंचमीसंसारंसंत्यज्यमृतैर्बंधुभिःसहगमिष्यामि ५८ गम्यतेप्राप्यतेसागतिःस्थानंपरानंदमयींदुःखराहित्यात् ब्रह्मलोकैकदेशवैकुंठरूपाशु
द्धारजस्तमोऽस्पृष्टाशुद्धसत्वमयीयामुमुक्षुभिःसेव्यतेदहराद्युपासनाभिःप्राप्यतेरामेणसंयुगेहतस्तांगतिंगमिष्यामि ५९ इहकल्मषाणिराक्षसदेहेनकृ
तानिपापानिअंतकालेरामनामस्मरणाद्राममूर्त्तिदर्शनाच्चप्रक्षाल्यदूरीकृत्यमुक्तिंयास्यामि ६० छ छ छ

क्लेशादीति अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः पंचक्लेशाइतियोगशास्त्रोक्ताः तत्राविद्याअनित्याशुचिदुःखरूपानात्मसुनित्यशुचिसुखात्मत्वख्यातिः शुक्तिरजतादिज्ञानानिच अस्मिताशरीराद्यतिरिक्त आत्मानास्तीत्येवंप्रत्ययः रागद्वेषौप्रसिद्धौअभिनिवेशोमरणादित्रासः तज्जन्याःस्थूलवृत्तयआदि

क्लेशादिपंचकतरंगयुगंभ्रमाढ्यंदारात्मजाप्तधनबंधुझषाभियुक्तम् और्वानलाभनिजरोषमनंगजालंसंसारसागरमतीत्यहरिंभजामि ६१ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेदशमःसर्गः १० श्रीमहादेवउवाच इत्युक्त्वावचनंप्रेम्णाराज्ञींमंदोदरींतदा रावणःप्रययौयोद्धुंरामेणसहसंयुगे १ दृढंस्यंदनमास्थायवृतोघोरैर्निशाचरैः चक्रैःषोडशभिर्युक्तंसवरूथंसकूबरम् २ पिशाचवदनैर्घोरैः खरैर्युक्तंभयावहम् सर्वास्त्रशस्त्रसहितंसर्वोपस्करसंयुतम् ३ निश्चक्रामाथसहसारावणोभीषणाकृतिः आयांतंरावणंदृष्ट्वाभीषणंरणकर्कशम् ४ संत्रस्ताभूत्तदासेनावानरीरामपालिता ५ हनूमानथचोत्प्लुत्यरावणंयोद्धुमाययौ आगत्यहनुमान्रक्षोवक्षस्यतुलविक्रमः ६ मुष्टिबंधंदृढंबध्वाताडयामासवेगतः तेनमुष्टिप्रहारेणजानुभ्यामपतद्रथे ७ मूर्छितोथमुहूर्तेनरावणःपुनरुत्थितः उवाचचहनूमंतंशूरोसिममसंमतः ८ हनूमानाहतंधिङ्मांयस्त्वंजीवसिरावण त्वंतावन्मुष्टिनावक्षोममःताडयरावण ९ पश्चान्मयाहतःप्राणान्मोक्ष्यसेनात्रसंशयः तथेतिमुष्टिनावक्षोरावणेनापिताडितः १० छ ७

पद्ग्राह्याः यासांध्यानहेयत्वंयोगशास्त्रेउक्तंतद्रूपास्तरंगायत्रतंचेमंयुगंतत्परिवृत्तिरूपभ्रमेणाढ्यंदारादिरूपैर्झषैर्ग्राहैर्युक्तंतत्तत्प्राणिनांरोषएवौर्वानलाभो यत्रशोषकत्वात्तंअनंगःकामएवजालंबंधकत्वाद्यत्रतंकामेनहितत्तद्विषयेजनोबध्यते ६१ इतिश्रीमत्स०युद्धकांडेदशमःसर्गः १० इत्युक्त्वेति १ वरूथोरथगुप्तिः २ उपस्करोयुद्धसामग्री ३ रणकर्कशंअतिनिर्दयम् ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० छ छ छ

११ १२ समवेताग्रेइतिच्छेदःसंधिरार्षः१३ १४ पृथक्सिंहनादंकृत्वाप्रत्येकंसिंहनादंकृत्वेत्यर्थः दशनच्छदंओष्टम् १५ विवृत्यक्रोधवशाद्विस्ता
र्य१६ तोयदोधाराभिरिवपर्वतमितिशेषः विव्यथेव्यथयामास अंतर्भावितण्यर्थः१७ १८ १९ ममकार्यरामस्यरथेनयोजनरूपम् २० हरितैःहरि

विघूर्णमाननयनःकिंचित्कश्मलमाययौ संज्ञामवाप्यकपिराड्रावणंहंतुमुद्यतः ११ ततोन्यत्रगतोभीत्यारा
वणोराक्षसाधिपः हनूमानंगदश्चैवनलोनीलस्तथैवच १२ चत्वारःसमवेताग्रेदृष्ट्वाराक्षसपुंगवान् अग्निव
र्णंतथासर्परामाणंखड्गरोमकम् १३ तथावृश्चिकरोमाणंनिर्जघ्नुःक्रमशोरुरान् चत्वारश्चतुरोहत्वाराक्षसा
न्भीमविक्रमान् १४ सिंहनादंपृथक्कृत्वारामपार्श्वमुपागताः ततःक्रुद्धोदशग्रीवःसंदश्यदशनच्छदम् १५
विवृत्यनेयनेक्रूरोराममेवान्वधावत दशग्रीवोरथस्थस्तुरामंवज्रोपमैःशरैः १६ आजघानमहाघोरैर्धारा
भिरिवतोयदः रामस्यपुरतःसर्वान्वानरानपिविव्यथे १७ ततःपावकसंकाशैःशरैःकांचनभूषणैः अभ्य
वर्षद्रणेरामोदशग्रीवंसमाहितः १८ रथस्थंरावणंदृष्ट्वाभूमिष्ठंरघुनंदनम् आहूयमातलिंशक्रोवचनंचेद
मब्रवीत् १९ रथेनममभूमिष्ठंशीघ्रंयाहिरघूत्तमम् त्वरितंभूतलंगत्वाकुरुकार्यंममानघ २० एवमुक्तोथ
तंनत्वामातलिर्देवसारथिः ततोहयैश्चसंयोज्यहरितैःस्यंदनोत्तमम् २१

उपचक्रामरामसमीपमाजगामेत्यर्थः अप्रतर्क्यरथे अन्यैः सर्वैरदृश्यरथे प्रांजलिरब्रवीदित्यन्वयः किमब्रवीत्तदाह देवराजेनेत्यादि २२ अयंदेवरा
जस्यरथइतिरूपबोधनंसचतवविजयाय तेनप्रेषितः ऐंद्रस्वीयंधनुश्चतेनप्रेषितम् २३ २४ २५ लोकान् लक्ष्म्यानियोजयन् रावणवधस्या

स्वर्गाज्जयार्थंरामस्यह्युपचक्राममातलिः अब्रवीच्चततोराममप्रतर्क्यरथेस्थितः प्रांजलिर्देवराजेनप्रेषितोऽस्मिरघूत्त
म २२ रथोऽयंदेवराजस्यविजयायतवप्रभो प्रेषितश्चमहाराजधनुरैंद्रंचभूषितम् २३ अभेद्यंकवचंखड्गंदिव्यतूणीयुगंत
था आरुह्यचरथंरामरावणंजहिराक्षसम् २४ मयासारथिनादेववृत्रंदेवपतिर्यथा इत्युक्तस्तंपरिक्रम्यनमस्कृत्यरथो-
त्तमम् २५ आरुरोहरथंरामोलोकान्लक्ष्म्यानियोजयन् ततोऽभवन्महायुद्धंभैरवंरोमहर्षणम् २६ महात्मनोराघवस्यरा
वणस्यचधीमतः आग्नेयेनचआग्नेयंदैवंदैवेनराघवः २७ अस्त्रंराक्षसराजस्यजघानपरमास्त्रवित् ततस्तुससृजेघोरंरा
क्षसंचास्त्रमस्त्रवित् २८ क्रोधेनमहताविष्टोरामस्योपरिरावणः रावणस्यधनुर्मुक्ताःसर्पाभूत्वामहाविषाः शराःकांच
नमुखाभाराघवंपरितोऽपतन् २९ तैःशरैःसर्पवदनैर्वमद्भिरनलंमुखैः दिशश्चविदिशश्चैवव्याप्तास्तत्रतदाऽभवत् ३० रा
मःसर्पांस्ततोदृष्ट्वासमंतात्परिपूरितान् सौवर्णमस्त्रंतद्घोरंपुरःप्रावर्तयद्रणे ३१ रामेणमुक्तास्तेबाणाभूत्वागरुडरूपिणः चि
च्छिदुःसर्पबाणांस्तान्समंतात्सर्पशत्रवः ३२ अस्त्रेप्रतिहतेयुद्धेरामेणदशकंधरः अभ्यवर्षत्ततोरामंघोराभिःशरवृष्टिभिः ३३
ततःपुनःशरानीकैराममक्लिष्टकारिणम् अर्दयित्वातुघोरेणमातलिंप्रत्यविध्यत ३४

ल्पकालावशिष्टत्वबोधनेनानंदयन्नित्यर्थः २६ २७ २८ २९
अनलमग्निम् ३० पुरःरावणसंमुखे ३१ ३२ ३३ घोरेणबाणेनेतिशेषः ३४ ५ ५ ५

सौवर्णमस्त्रं

रथोपस्थेरथकेतुंपातयित्वेत्यनेनतस्यवेतसादिकच्छेदैर्नम्रीकरणंविवक्षितं क्रोधमूर्च्छितः उच्छ्रितक्रोधइत्यर्थः ३५ आर्त्ताकारं आर्त्तसदृशाकारं अभिनीततदाकारम् नतुवस्तुतस्तदाकारम् ३६ ३७ ३८ सदृशंकोपं आत्मनः सदृशंकोपं देवेंद्रधनुर्वर्षाकाले दृश्यमानमिंद्रधनुरि

पातयित्वारथोपस्थेरथकेतुंचकांचनम् ऐंद्रानश्वानभ्यहनद्रावणः क्रोधमूर्च्छितः ३५ विषेदुर्देवगंधर्वाश्चारणाःपितरस्तथा आर्त्ताकारंहरिंदृष्ट्वाव्यथिताश्चमहर्षयः ३६ व्यथितादानरेंद्राश्चबभूवुःसविभीषणाः दशास्योविंशतिभुजःप्रगृहीतशरासनः ३७ ददृशेरावणस्तत्रमैनाकइवपर्वतः रामस्तुभ्रुकुटिंबध्वाक्रोधसंरक्तलोचनः ३८ कोपंचकारसदृशंनिर्दहन्निवराक्षसम् धनुरादायदेवेंद्रधनुराकारमद्भुतम् ३९ गृहीत्वापाणिनाबाणंकालानलसमप्रभम् निर्दहन्निवचक्षुर्भ्यांददृशेरिपुमंतिके ४० पराक्रमंदर्शयितुंतेजसाप्रज्वलन्निव प्रचक्रमेकालरूपीसर्वलोकस्यपश्यतः ४१ विकृष्यचापंरामस्तुरावणंप्रतिविव्यधच हर्षयन्वानरानीकंकालांतकइवाबभौ ४२ क्रुद्धंरामस्यवदनंदृष्ट्वाशत्रुंप्रधावतः तत्रसुःसर्वभूतानिचचालचवसुंधरा ४३ रामंदृष्ट्वामहारौद्रमुत्पातांश्चसुदारुणान् त्रस्तानिसर्वभूतानिरावणंचाविशद्भयम् ४४ विमानस्थाःसुरगणाःसिद्धगंधर्वकिंनराः ददृशुःसमहायुद्धंलोकसंवर्तकोपमम् ऐंद्रमस्त्रंसमादायरावणस्यशिरोच्छिनत् ४५ मूर्धानोरावणस्याथबहवोरुधिरोक्षिताः गगनात्प्रपतंतिस्मतालादिवफलानिहि ४६ नदिनंनचवैरात्रिर्नसंध्यानदिशोपिवा प्रकाशंतेनतद्रूपंदृश्यतेतत्रसंगरे ४७

तिरव्यातंतत्सदृशम् ३९ ४० कालरूपीरामस्तद्रूपमनुसंधायप्रचक्रमेरावणवधार्थमितिशेषः ४१ ४२ ४३ ४४ लोकसंवर्तकोपमं सर्वलोकप्रलयकृदाडीबकादियुद्धसदृशम् ४५ मूर्धानः रामबाणकृत्ताइतिशेषः ४६ नदिनमित्यादिभिरनेनानेकदिनंरामरावणयोर्निरंतरंयुद्धंवृत्तमितिसूचितं तद्रूपंछिन्नमस्तकरावणरूपंपुनःपुनः शिरःप्रादुर्भावात् ४७ ५ ७ ५

नदेवाह ततइति एकवर्चसांतुल्यतेजसाम् ४८ शांतोगतचेष्टः ४९ ५० निष्फलत्वंयाताः प्रासाः निष्फलाजाताइतिक्किचित्साठः ५१ ५२

ततोरामोबभूवाथविस्मयाविष्टमानसः शतमेकोत्तरंछिन्नंशिरसांचैकवर्चसाम् ४८ नचैवरावणःशांतोदृश्यतेजीवितक्षयात् न
तःसर्वास्त्रविद्वीरःकौसल्यानंदवर्धनः ४९ अस्त्रैश्चबहुभिर्युक्तश्चिंतयामासराघवः येयैर्बाणैर्हतादैत्यामहासत्वपराक्रमाः ५०
तएतेनिष्फलंयातारावणस्यनिपातने इतिचिंताकुलेरामेसमीपस्थोबिभीषणः ५१ उवाचराघवंवाक्यंब्रह्मदत्तवरोह्यसौ
विच्छिन्नाबाहवोप्यस्यविच्छिन्नानिशिरांसिच ५२ उत्पत्स्यंतिपुनःशीघ्रमित्याहभगवानजः नाभिदेशेमृतंतस्यकुंडला-
कारसंस्थितम् ५३ तच्छोषयानलास्त्रेणतस्यमृत्युस्ततोभवेत् बिभीषणवचःश्रुत्वारामःशीघ्रपराक्रमः ५४ पावकास्त्रे
णसंयोज्यनाभिंविव्याधरक्षसः अनंतरंचचिच्छेदशिरांसिचमहाबलः ५५ बाहूनपिचसंरब्धोरावणस्यरघूत्तमः ततोघो
रांमहाशक्तिमादायदशकंधरः ५६ बिभीषणवधार्थायचिक्षेपक्रोधविह्वलः चिच्छेदराघवोबाणैस्तांश्छितैर्हेमभूषितैः
५७ दशग्रीवशिरश्छेदात्तदातेजोविनिर्गतम म्लानरूपोबभूवाथछिन्नैःशीर्षैर्भयंकरैः ५८ एकेनमुख्यशिरसाबाहुभ्यांरा
वणोबभौ रावणस्तुपुनःक्रुद्धोनानाशस्त्रास्त्रवृष्टिभिः ५९ ववर्षरामंतंरामस्तथाबाणैर्ववर्षच ततोयुद्धमभूद्घोरंतुमुलंलोमह
र्षणम् ६० अथसंस्मारयामाससमातलीराघवंतदा विसृज्यास्त्रंवधायास्यब्राह्मंशीघ्रंरघूत्तम ६१

कुंडलाकारेगर्तेसंस्थितम् ५३ अनलास्त्रेणाग्नेयास्त्रेण ५४ ५५ ५६ शितैस्तीक्ष्णैः ५७ तेजोपगमाच्चम्लानरूपोबभूव ५८ मुख्यशिरसे
त्यनेनान्यानियुद्धादिकालेएवप्रादुर्भवंतीतिसूचितम् ५९ ६० ६१ ७ ७ ७ ७

प्रथितः कथितः उत्तमांगंशिरः ६२ मर्मणिउरस्थलरूपे ६३ ६४ आकाशमयमित्यनेनातिमहत्त्वंसूचितं आकाशपदेनव्यापकत्वाद्धिरण्यग
र्भोवागौरवेमेरुमंदरौयस्यसदृशाविति शेषः ६५ भास्करवर्चसाभातंतत्तुल्यतेजः प्रकाशं अस्त्रशब्दोऽर्थवाची शरस्यपर्यायोऽत्र ६६ वेदप्रोक्ते

विनाशकालःप्रथितोयःसुरैःसोऽद्यवर्तते उत्तमांगंनचैतस्यछेत्तव्यंराघवत्वया ६२ नैवशीर्ष्णिप्रभोवध्योवध्यएवहि
मर्मणि ततःसंस्मारितोरामस्तेनवाक्येनमातलेः ६३ जग्राहसशरंदीप्तंनिःश्वसंतमिवोरगम् यस्यपार्श्वेतुपवनः
फलेभास्करपावकौ ६४ शरीरमाकाशमयंगौरवेमेरुमंदरौ पर्वस्वपिचविन्यस्तालोकपालामहौजसः ६५ जाज्व-
ल्यमानंवपुषाभातंभास्करवर्चसा नसुग्रमस्त्रंलोकानांभयनाशनमद्भुतम् ६६ अभिमंत्र्यततोरामस्तंमहेषुंमहाभु
जः वेदप्रोक्तेनविधिनासंदधेकार्मुकेबली ६७ तस्मिन्संधीयमानेतुराघवेणशरोत्तमे सर्वभूतानिवित्रेसुश्चचालचव-
सुंधरा ६८ सरावणायसंक्रुद्धोभृशमानस्यकार्मुकम् चिक्षेपपरमायत्तस्तमस्त्रंमर्मघातिनम् ६९ सवज्रइवदुर्धर्षो
वज्रपाणिविसर्जितः कृतांतइवघोरास्योन्यपतद्रावणोरसि ७० सनिमग्नोमहाघोरःशरीरांतकरःपरः बिभेदहृदयंतू
र्णंरावणस्यमहात्मनः ७१ रावणस्याहरत्प्राणान्विवेशधरणीतले सशरोरावणंहत्वारामतूणीरमाविशत् ७२ तस्य
हस्तात्पपाताशुसशरंकार्मुकंमहत् गतासुर्भ्रमिवेगेनराक्षसेंद्रोऽपतद्भुवि ७३ तंदृष्ट्वापतितंभूमौहतशेषाश्चराक्ष-
साः हतनाथाभयत्रस्तादुद्रुवुःसर्वतोदिशम् ७४

नब्रह्मास्त्रविधिनाअभिमंत्र्येत्यन्वयः ६७ ६८ भृशमतिशयेन ६९ वज्र
पाणिनात्यक्तोवज्रइवसबाणोरावणोरसिन्यपतत् ७० ७१ वेगवशाद्रावणप्राणहरणोत्तरंभूमौप्रविश्यपुनःस्वाधिष्ठानंदेवतातेजोवशाद्राम
तूणीरंप्रविष्टः ७२ भ्रमीतिशरपतनकालजातभ्रमिवेगेन ७३ ७४ छ छ छ छ

दशग्रीवनिधनंरामविजयंचदृष्ट्वाविदुद्रुवुरित्यन्वयः ७५ ततोरामजयंरावणस्यतद्वधंततोरामाद्वधंचवदंतोविनेदुरनेनान्वयः सिंहनादांश्चक्रुरित्यर्थः ७६ ७७ सूर्यतुल्यंरावणस्यदेहोत्थंतेजोरघुश्रेष्ठंप्रविवेशतंप्रविश्यतदाज्ञयावैकुंठलोकंजगामेतिबोध्यम् ७८ ७९ वयंत्विति वयंदेवाअपितेजसाद्योतमानाअपिसात्विकाअपिसत्वप्रधानाअपिविष्णोर्भगवतः करुणापात्रभूताअपिभयदुःखादिव्याप्ताःपुनःपुनःसंसारभाजश्च ८० अयंराक्षसः क्रूरोपिब्रह्महापिअत्यंततामसोपिपरदाररतत्वादिगुणोपि ८१ रामंप्रविष्टवांस्तत्प्रवेशेनमोक्षद्वारंलब्धवान्वैकुंठगतानांप्रतिसंचरेमुक्ति

दशग्रीवस्यनिधनंविजयंराघवस्यच ततोविनेदुःसंहृष्टावानराजितकाशिनः ७५ वदंतोरामविजयंरावणस्यचतद्वधम् अथांतरिक्षेव्यनदत्सौम्यस्त्रिदशदुंदुभिः ७६ पपातपुष्पवृष्टिश्चसमंताद्राघवोपरि तुष्टुवुर्मुनयःसिद्धाश्चारणाश्चदिवौकसः ७७ अथांतरिक्षेननृतुःसर्वतोऽप्सरसोमुदा रावणस्यचदेहोत्थंज्योतिरादित्यवत्स्फुरत् ७८ प्रविवेशरघुश्रेष्ठंदेवानांपश्यतांसताम् देवाऊचुरहोभाग्यंरावणस्यमहात्मनः ७९ वयंतुसात्विकादेवाविष्णोःकारुण्यभाजनाः भयदुःखादिभिर्व्याप्ताःसंसारेपरिवर्तिनः ८० अयंतुराक्षसःक्रूरोब्रह्महातीवतामसः परदाररतोविष्णुद्वेषीतापसहिंसकः ८१ पश्यत्सुसर्वभूतेषुराममेवप्रविष्टवान् एवंब्रुवत्सुदेवेषुनारदःप्राहसस्मितः ८२ शृणुतत्रसुरायूयंधर्मतत्त्वविचक्षणाः रावणोराघवद्वेषादनिशंतद्धृदिभावयन् ८३

श्रवणादित्याश्चर्यमित्यर्थः ८२ रावणोद्वेषसंयुक्तोऽपिभृत्यैःसहरामचरित्रंशुकसारणादिभ्यःश्रुत्वानद्वेषादेवानिशंतंहृदिभावयन्अत्रश्रुत्वाभावयन्नित्यनेनश्रवणमननिदिध्यासनसंपदुक्तामननमनुक्तमपिअर्थात्क्षिप्तंबोध्यंतथारामात्स्वनिधनंश्रुत्वाभयात्सर्वत्रराघवंपश्यन्निदंफलंलब्धवानितिविशेषः तस्यतद्दर्शनस्यसार्वकालिकत्वमाह अनुदिनंस्वप्नेऽपिराममेवपश्यति अनेनसाक्षात्कारउक्तः एवंसगुणविषयत्वादेषांवैकुंठलोकप्राप्तिद्वारामोक्षजनकत्वंदहराद्युपासनावदितिबोध्यम् ८३ छ छ छ

८४ उपसंहरति क्रोधोपीति अपिनायःभीत्यैवमाचरेत् तस्यमुक्तिःसर्वथेतिध्वनितं गुरुबोधः गुरुसेवाजन्योबोधस्तद्वत् अधिकः सर्वधर्माधिकोऽभवदि
त्यर्थः ८५ भगवतो हस्तान्मृत्युरप्येवंफलक इत्याह रामेणेति सहसमानेदेशेयुज्यतेसयुक्तस्यभावः सायुज्यंसमानलोकवासइत्यर्थः तदेवाभिप्रे
त्याऽग्रेवक्ष्यति वैकुंठंयातीति ८६ दुरात्मापरानिष्टादिचिंतकः पापिष्ठत्वं कायिकपापवत्त्वं तदेवस्फुटयति परधनपरदारेत्यादि स्नेहाद्भयाद्वेत्यनेनोभ

भृत्यैसहसदारामचरित्रंद्वेषसंयुतः श्रुत्वारामास्त्वनिधनंभयात्सर्वत्रराघवम् ८४ पश्यन्ननुदिनंस्वप्नेराममेवानुपश्यति
क्रोधोपिरावणस्याशु गुरुबोधाधिकोभवेत् ८५ रामेणनिहतश्चांते निर्धूताशेषकल्मषः रामसायुज्यमेवापरावणोमुक्त
बंधनः ८६ पापिष्ठोवादुरात्मापरधनपरदारेषुसक्तोयदिस्यान्नित्यंस्नेहाद्भयाद्वारघुकुलतिलकंभावयन्संपरेतः भूत्वाशु
द्धांतरंगोभवशतजनितानेकदोषैर्विमुक्तः सद्योरामस्यविष्णोःसुरवरविनुतंयातिवैकुंठमाद्यम् ८७ हत्वायुद्धेदशास्यंत्रि
भुवनविषमंवामहस्तेनचापंभूमौविष्टभ्यतिष्ठन्नितरकरधृतंभ्रामयन्बाणमेकम् आरक्तोपांतनेत्रःशरदलितवपुःसूर्यको
टिप्रकाशोवीरश्रीबंधुरांगस्त्रिदशपतिनुतःपातुमांवीररामः ८८ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकां
डेरावणवधोनामएकादशःसर्गः ११ श्रीमहादेवउवाच रामोबिभीषणंदृष्ट्वाहनूमंतंतथांगदम् लक्ष्मणंकपिराजं
चजांबवंतंतथापरान् १

योस्तुल्यफलत्वम् स्नेहाद्द्वेष्यादिभयाद्रावणादिस्तत्रस्नेहवतामैहलौकिकसुखाधिक्यंविशेषइतिबोध्यम् पारलौ
किकंतुफलंतुल्यमित्याशयेनवाशब्दः अंतरंगंअंतःकरणंतच्छुद्धंयस्यसः सुरवरोब्रह्मा ८७ त्रिभुवनस्यविषमंदुःखदंशरैर्दलितंविदारितंवपुर्यस्यसः
सः बंधुरांगः यथोचितंनतोन्नतांगः एवंध्यातॄणांसर्वभयापहमितितेषुप्रसिद्धम् ८८ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरण॰ युद्धकांडे ए-
कादशःसर्गः ११ रामइति १

तेषांवीराणामुत्साहार्थंवाक्यमाह भवतामिति एवंविधवाक्येनबोधितावीरा रणेप्राणव्ययेनापिस्वाभीष्टंसाधयंतीतिसूचितम् २ अथपारितोषिकंददातिकीर्तिरिति वःपुण्याकीर्तिःस्थास्यतीति किंचययाकीर्त्यासमुक्ताभिमांभवतांविजयकथांयेकीर्तयिष्यंति तेपरमांगतिंयास्यंति ३ ४ ५ पर्यदेवयन् शोकेनविललापेत्यर्थः ६ बोधयस्व शोकापनयनवाक्यैःसंसारानित्यत्वंबोधयेत्यर्थः ७ ८ मृतकस्यरावणस्यसमीपेमृतकतुल्यतयानिश्चेष्टंपतितम् ९ अयंतवकः आत्मनः शुद्धबुद्धस्वभावत्वान्नकेनापिसंबंधइतिभावः १० किंचसृष्टेःपुरातवास्यकश्चित्संबंधोनैवासीत् एवमितःपरमिदानींचनकश्चित्संबंधः पूर्वापरकालयोःसंबंधाभावेनमध्येपिनवास्तवः संबंधःकिंत्वाभिमानिकएवेतिभावः तदेवदृष्टांतेनाह यद्वदिति तोयौघेपतिताः सिकताजलवेगाहृताः किंचिद्दूरमिलितायांति ततःकाश्चिद्गुरुतया अधस्तिष्ठंतिलघुतयाविलीयंतेवाअपरागच्छंति तासांयथानकश्चित्संबंधः ११ ❀ ❀ ❀ ❀ ❀ ❀

परितुष्टेनमनसासर्वानेवाब्रवीद्वचः भवतांबाहुवीर्येणनिहतोरावणोमया २ कीर्तिःस्थास्यतिवःपुण्यायावच्चंद्रदिवाकरौ कीर्तयिष्यंतिभवतांकथांत्रैलोक्यपावनीम् ३ ययोपेतांकलिहरांयास्यंतिपरमोगतिम् एतस्मिन्नंतरेदृष्ट्वारावणंपतितंभुवि ४ मंदोदरीमुख्याःसर्वाःस्त्रियोरावणपालिताः पतितारावणस्याग्रेशोचंत्यःपर्यदेवयन् ५ बिभीषणःशोचार्तःशोकेनमहतावृतः पतितोरावणस्याग्रेबहुधापर्यदेवयत् ६ रामस्तुलक्ष्मणंप्राहबोधयस्वबिभीषणम् करोतुभ्रातृसंस्कारंकिंविलंबेनमानद ७ स्त्रियोमंदोदरीमुख्याःपतिताविलपंतिच निवारयंतुताःसर्वाराक्षसीरावणप्रियाः ८ एवमुक्तोथरामेणलक्ष्मणोऽगाद्बिभीषणं उवाचमृतकोपांतेपतितंमृतकोपमम् ९ शोकेनमहताविष्टंसौमित्रिरिदमब्रवीत् यंशोचसित्वंदुःखेनकोऽयंतवबिभीषण १० त्वंवाऽस्यकतमःसृष्टेःपुरेदानीमतःपरम् यद्वत्तोयौघपतिताःसिकतायांतितद्वशाः ११

एवंदेहिनः कालेनतद्वेगेनसंयुज्यंतेनचवस्तुतश्चतेषांनकश्चित्संबंधइत्यर्थः दृष्टांतांतरमाह यथेति धानाभ्रष्टयवास्तासुऊर्ध्वाधरभावेन काश्चिद्धानाः क्षणंभवंतिततः पुनस्तासांस्निग्धत्वात्तानोनभवंतिवियुज्यंते १२ एवमीशमायया प्रेरितानिभूतानिभूतेषुसंयुज्यंतेचेत्यर्थः एवमयंसंयोगोवियोगश्चन वैवेति नकिंतुसर्वेषामस्माकंतुल्यइत्याह त्वंचेमेवयमित्यादि अस्माकमध्येवंवियोगोभावीतिभावः १३ यदायस्मिन्कालेयस्माज्जन्ममृत्यूकर्मसहकृतौभगवताकल्पितौ तदातस्मिन्कालेतौभविष्यतएवनत्वन्यथेत्यर्थः १४ यथाबालोनपेक्षोऽपिबाल्यस्वभावादेवसृष्टैर्मृन्मयादिभिश्चित्रैःस्वनिर्मितानितादृशानिसृजतिद्वेस्त्रीपुरुषाकारेकृत्वातृतीयमेकंनिर्माय तेनइदंजातमनयोरपत्यमितिव्यवहरतिपरस्पराभिघातेननाशयतिचैवमीश्वरोऽनपेक्षोपि

संयुज्यंतेवियुज्यंतेतथाकालेनदेहिनः यथाधानासुवैधानाभवंतिनभवंतिच १२ एवंभूतेषुभूतानिप्रेरितानीशमायया
त्वंचेमेवयमन्येचतुल्याकालवशोद्भवाः १३ जन्ममृत्यूयदायस्मात्तदातस्माद्भविष्यतः ईश्वरःसर्वभूतानिभूतैःसृजतिहंत्य
जः १४ आत्मसृष्टैरस्वतंत्रैरनपेक्षोऽपिबालवत् देहेनदेहिनोजीवादेहाद्देहोभिजायते १५ बीजादेवयथाबीजंदेहान्य
इवशाश्वतः देहिदेहविभागोयमविवेककृतःपुरा १६

सर्जनजन्यफलानपेक्षोऽपिआत्मसृष्टैरेवभूतैःप्राणिभिःस्त्रीपुरुषग्राम्यव्यवहारद्वारापराणिसृजति ततःकेनचित्कंचिद्धंतिच ननुतेषामेवतत्रकर्तृत्वमस्त्वित्यत्राह अस्वतंत्रैरिति तृणमात्रचालनेपिस्वातंत्र्यरहितैः ननुतत्किंसृज्यमानदेहएवजीवोनेत्याह देहेनेति जीवास्तेनदेहेनदेहिनो ननुदेहात्मानएवतेनननुदेहः किमपिकारणमेवनेत्याह देहादिति कर्मद्वारेतिशेषः १५ अस्यव्यवहारस्यानादित्वेदृष्टांतमाह बीजादेवेति सचदेहादन्यइव अन्यएवेत्यर्थः भेदकंधर्ममाह शाश्वतइति तेननित्यत्वानित्यत्वाभ्यांदेहदेहिनोर्भेदउक्तः वस्तुतस्तस्यदेहिव्यवहारप्रयोजकोदेहसंबंधोपिकल्पितएवेत्याह देहीति अविवेककृतः अंतःकरणात्मनोऽविवेकात् अहंममेत्यादिबुद्धिरितिभावः एवंचदेहएवममताबुद्धेरवास्तवत्वेभ्रात्रादौममत्वबुद्धिः सुतरामवास्तवीतिसूचितम् १६ छ छ

नानात्वं जन्मनाशश्च क्षयो वृद्धिः क्रियाफलम् द्रष्टुराभांत्यतद्धर्मा यथाऽग्नेर्दारुविक्रियाः १७ त इमे देहसंयोगादात्मनाभां
त्यसद्ग्रहात् यथायथा तथा चान्यद्ध्यायतोऽसत्सदाग्रहात् १८ प्रसुप्तस्यानहंभावात्तदा भाति न संसृतिः जीवतोऽपि यथा
तद्वद्विमुक्तस्यानहंकृतेः १९ तस्मान्मायामनोधर्मं जह्यहंममतभ्रमम् रामभद्र भगवति मनो धेह्यात्मनीश्वरे २०

वस्तुतो भ्राभ्रादौ स्वातिक्तत्वबुद्धिर्नाशादिबुद्धिश्च सर्वं मिथ्यैव शुक्तिरजतादिबुद्धिवदित्याह नानात्वमिति नानात्वं भेदः क्रियाफलं सुखदुःखे एते अतद्धर्मा अनात्मधर्मा द्रष्टुस्तद्वृत्तित्वेन भांति अंतःकरण तत्कार्यधर्मा एवैते तदविवेकात् आत्मनि भांति यथा दारुगत वक्रत्वादिना तद्गताग्नेर्वक्रत्वादीति भावः १७ त इमे नानात्वादयः देहसंयोगाद्देहपदेनांतःकरणमप्युपलक्ष्यते असद्ग्रहोऽहंममताबुद्धिः यथा सदसद्वाऽन्यत्किंचिद्वस्तु आग्रहाद्ध्यायतो भृंगिकीटन्यायेन तथान्यथा भवति ध्यायमानवस्तुसदसत्त्वाभ्यां ध्यातुरपि सदसत्त्वमन्यथा भवति तद्वत् अनेन वास्तवनानाशादीनां निराकृता एवं च शोको निरालंब इति तात्पर्यम् १८ ज्ञानाच्च दुःखनिवृत्तिरित्याह प्रसुप्तस्येति यथा प्रसुप्तस्याहंभावाभावात्संसृतिर्न भाति प्रस्वोपोऽप्रसुप्तिः तया विमुक्तस्य तत्त्वज्ञानाज्जीवन्मुक्तस्य जीवतोऽपि अनहंकृतेः अहंकाराभावात्तथा संसाराभावात्तज्जन्यदुःखशोकाद्यभाव इत्यर्थः १९ उपसंहरति तस्मादिति मायामनोधर्मं मायापरिणाममनोधर्मं अहंममताभ्रमं जहि अन्यधर्मस्यान्यनिष्ठत्वेन ग्रहाद्भ्रमत्वं मायापरिणामत्वेन मनसो जडत्वमुक्तं मनो मात्रांतःकरणं आत्मनीश्वरे इत्यनेन तस्यैव मुख्यमात्मत्वं मन्ये तत्प्रतिबिंबत्वादात्मव्यवहारमात्रमिति भावः २० छ छ छ छ छ छ

उक्तमेवपुनराह सर्वभूतात्मनीति बाह्येंद्रियविषयसंबंधात् मनोदूरीकृत्य भगवतिनियोजय तत्संबंधत्यागोपायमाह तत्रदोषानिति ननुभगवतितदनुसंधानेऽपिकथंसंसारहानिस्तत्राह देहबुद्ध्येति देहेंतःकरणादावात्मबुद्ध्येत्यर्थः भगवतोमनसानुसंधाने तत्प्रसादाद्देहभिन्नात्मप्रतीतौतदविवेककृतसंसारस्यस्वतएवहानिरितिभावः २१ २२ २३ तदेवपुनर्दार्ढ्यायाह मिथ्येति अगारंगृहं २४ अज्ञानस्याजस्रंपरि

सर्वभूतात्मनिपरेमायामानुषरूपिणि बाह्येंद्रियार्थसंबंधात्त्याजयित्वामनःशनैः २१ तत्रदोषान्दर्शयित्वारामानंदेनियोजय देहबुद्ध्याभवेद्भ्रातापितामातासुहृत्प्रियः २२ विलक्षणंयदादेहाज्जानात्यात्मानमात्मना तदाकःकस्यवाबंधुर्भ्रातामातापितासुहृत् २३ मिथ्याऽज्ञानवशाज्जातादाराऽगारादयःसदा शब्दादयश्चविषयाविविधाश्चैवसंपदः २४ बलंकोशोभृत्यवर्गोराज्यंभूमिःसुतादयः अज्ञानजत्वात्सर्वेतेक्षणसंगमभंगुराः २५ अथोत्तिष्ठहृदारामंभावयन्भक्तिभावितम् अनुवर्तस्वराज्यादिभुंजन्प्रारब्धमन्वहम् २६ भूतंभविष्यदभजन्वर्तमानमथाचरन् विहरस्वयथान्यायंभवदोषैर्नलिप्यसे २७ आज्ञापयतिरामस्त्वांयद्भ्रातुःसांपरायिकम् तत्कुरुष्वयथाशास्त्रंरुदतीश्चापियोषितः २८ निवारयमहाबुद्धेलंकांगच्छतुमाचिरम् श्रुत्वायथावद्वचनंलक्ष्मणस्यविभीषणः २९

णामस्वभावतयातज्जन्यानांक्षणसंगमभंगुरत्व २५ प्रारब्धभोगंविनादुस्त्यजमिति बुद्ध्याराज्यादिभुंजन्ननुवर्तस्व तत्पालनेयतस्व २६ भूतंभविष्यच्चाभजन्कथमिदंगतंकथमग्रेभविष्यतीत्यविचारयन् एवंभवदोषैर्नलिप्यसे २७ २८ यथातद्वचनंयथोक्तंवचनम् २९ ❀ ❀ ❀

विमृश्यभगवच्छत्रोः क्रियाकरणेभगवतोदुःस्यादितिविचार्य ३० ३१ ३२ निर्वृत्तंनिष्पन्नंयथातवभ्रातातथाममापिमरणेनविरोधस्यापगमा
त् ३३ सांत्ववाक्यैः शोकापनोदकवाक्यैः ३४ ३५ आहिताग्नेरग्निहोत्रिणोयथाकार्यंयोग्यंतथैवौर्ध्वदैहिकमकरोत् ३६ विधियुक्तंमंत्रादियु

त्यक्त्वाशोकंचमोहंचरामपार्श्वमुपागमत् विमृश्यबुद्ध्याधर्मज्ञोधर्मार्थसहितंवचः ३० रामस्यैवानुवृत्त्यर्थमुत्तरंपर्यभाष
त नृशंसमनृतंक्रूरंत्यक्तधर्मव्रतंप्रभो ३१ नार्होऽस्मिदेवसंस्कर्तुंपरदाराभिमर्शिनम् श्रुत्वातद्वचनंप्रीतोरामोवचन
मब्रवीत् ३२ मरणांतानिवैराणिनिर्वृत्तंनःप्रयोजनम् क्रियतामस्यसंस्कारोममाप्येषयथातव ३३ रामाज्ञांशिर-
साधृत्वाशीघ्रमेवबिभीषणः सांत्ववाक्यैर्महाबुद्धिराज्ञींमंदोदरींतदा ३४ सांत्वयामासधर्मात्माधर्मेबुद्धिर्बिभीष
णः त्वरयामासधर्मज्ञःसंस्कारार्थंस्वबांधवान् ३५ चित्यांनिवेश्यविधिवत्पितृमेधविधानतः आहिताग्नेर्यथा
कार्यंरावणस्यबिभीषणः ३६ तथैवसर्वमकरोद्बंधुभिःसहमंत्रिभिः ददौचपावकंतस्याविधियुक्तंबिभीषणः ३७
स्नात्वाचैवार्द्रवस्त्रेणतिलान्दर्भाभिमिश्रितान् उदकेनचसंमिश्रान्प्रदायविधिपूर्वकम् ३८ प्रदायचोदकंतस्मैमूर्ध्नाचै
नंप्रणम्यच ताःस्त्रियोनुनयामाससांत्वमुक्त्वापुनःपुनः ३९ गम्यतामितिताःसर्वाविविशुर्नगरंतदा प्रविष्टासु
चसर्वासुराक्षसीषुबिभीषणः ४० रामपार्श्वमुपागत्यतदातिष्ठद्विनीतवत् रामोऽपिसहसैन्येनससुग्रीवःसलक्ष्मणः ४१

क्तं ३७ ३८ प्रदायचोदकंतस्मैइतिघटंजलंकरकादिपात्रेऽश्वत्थशाखायांतदुद्देशेनबध्वेत्यर्थः अनुनयामासविगतशोकाश्चकार ३९ गम्यतामिति
बिभीषणेनोक्ताइतिशेषः ४० युद्धभूमौहतस्यसद्यःशौचत्वात्तदहरेवसर्वंप्रेतकृत्यंसमाप्यरामसमीपमागमनम् ४१

४२ ४३ ४४ ४५ लंकांजगामेत्यन्वयः ततःस्वर्णकलशैरराक्षसेंद्रस्याभिषेकंप्रचक्रे ४६ उपायनपुरस्कृतोऽग्रेकृ तमुपायनंयेनसः
आहिताग्न्यादित्वात्परनिपातः ४७ आगत्यदंडप्रणामंदंडवत्प्रणामं ४८ कृतकृत्यमिवप्रतिज्ञाप्तार्थसिद्ध्येतिभावः ४९ महान्देवैरपिदुर्जयः बिभी

हर्षंलेभेरिपून्हत्वायथावृत्रंशतक्रतुः मातलिश्चतदारामंपरिक्रम्याभिवंद्यच ४२ अनुज्ञातश्चरामेणययौस्वर्गंविहाय सा ततोहृष्टमनारामोलक्ष्मणंचेदमब्रवीत् ४३ बिभीषणायमेलंकाराज्यंदत्तंपुरेवहि इदानीमपिगत्वात्वंलंकामध्येबिभीषणम् ४४ अभिषेचयविप्रैश्चमंत्रवद्विधिपूर्वकम् इत्युक्तोलक्ष्मणस्तूर्णंजगामसहवानरैः ४५ लंकांसुवर्णकलशैःसमुद्रजलसंयुतैः अभिषेकंशुभंचक्रेराक्षसेंद्रस्यधीमतः ४६ ततःपौरजनैःसार्द्धंनानोपायनपाणिभिः बिभीषणःससौमित्रिरुपायनपुरस्कृतः ४७ दंडप्रणाममकरोद्रामस्याक्लिष्टकर्मणः रामोबिभीषणंदृष्ट्वाप्राप्तराज्यंमुदान्वितः ४८ कृतकृत्यमिवात्मानममन्यतसहानुजः सुग्रीवंचसमालिंग्यरामोवाक्यमथाब्रवीत् ४९ सहायेनत्वयावीरजितोमेरावणोमहान् बिभीषणोऽपिलंकायामभिषिक्तोमयानघ ५० ततःप्राहहनूमंतंपार्श्वस्थंविनयान्वितम् बिभीषणस्यानुमतेगच्छत्वंरावणालयम् ५१ जानक्यैसर्वमाख्याहिरावणस्यवधादिकम् जानक्याःप्रतिवाक्यंमेशीघ्रमेवनिवेदय ५२

षणः पूर्वंप्रतिज्ञाताभिषेकः ५० बिभीषणस्यानुमतेलंकाधीश
त्वात्तदाज्ञांगृहीत्वा ५१ ५२ छ छ छ छ छ

५३ अनिंदितां रावणतिरस्कारादप्राप्तनिंदाम् ५४   ५५ भक्त्येति मद्भक्तत्वादेर्हेतुकथनं पूर्वस्मृतिं पूर्वमागतो यः स एवायमिति स्मृतिस्मरणं ययोः प्राप्तवती
५६ भवत् अभवदित्यर्थः अडभाव आर्षः रामस्य भाषितं संदेशम् ५७ वानराणां सैन्यैः सहैव लक्ष्मणश्च कुशली सर्वे कुशलिन इत्यर्थः ५८

एवमाज्ञापितो धीमान्रामेण पवनात्मजः प्रविवेश पुरीं लंकां पूज्यमानो निशाचरैः ५३ प्रविश्य रावणगृहं शिंशपामूलमाश्रिताम् ददर्श जानकीं तत्र कृशां दीनामनिंदिताम् ५४ राक्षसीभिः परिवृतां ध्यायंतीं राममेव हि विनयावनतो भूत्वा प्रणम्य पवनात्मजः ५५ कृतांजलिपुटो भूत्वा प्रह्वो भक्त्याऽग्रतः स्थितः तं दृष्ट्वा जानकी तूष्णीं स्थित्वा पूर्वस्मृतिं ययौ ५६ ज्ञात्वा तं रामदूतं सा हर्षात्सौम्यमुखी भवत् स तां सौम्यमुखीं दृष्ट्वा तस्यै पवननंदनः रामस्य भाषितं सर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ५७ देवि रामः ससुग्रीवो बिभीषणसहायवान् कुशली वानराणां च सैन्यैश्च सहलक्ष्मणः ५८ रावणं ससुतं हत्वा सबलं सह मंत्रिभिः त्वामाह कुशलं रामो राज्ये कृत्वा बिभीषणम् ५९ श्रुत्वा भर्तुः प्रियं वाक्यं हर्षगद्गदया गिरा किं ते प्रियं करोम्यद्य न पश्यामि जगत्त्रये ६० समं ते प्रियवाक्यस्य रत्नान्याभरणानि च एवमुक्तस्तु वैदेह्या प्रत्युवाच प्लवंगमः ६१ रत्नौघाद्विविधाद्वापि देवराज्याद्विशिष्यते हतशत्रुं विजयिनं रामं पश्यामि सुस्थिरम् ६२

राज्ये बिभीषणं कृत्वा इत्यनेन निरव
शेषसर्वकृत्यसिद्धिरुक्ता ५९ ते प्रियवाक्यस्य समं रत्नादिषु न किंचित्पश्यामि ६०   ६१ देवराज्यादित्यस्य अपीति शेषः प्राप्तजयस्य राम
स्य सर्वतोप्यधिकं निरवधिफलदातृत्वादिति भावः ६२   ६   ९   ९   ५   ६

सौम्याःसोमवत् चंद्रवत्प्रियदर्शनाः शोभमानाइतियावत् सौम्यसोमवत्प्रियदर्शन ६३ ६४ कर्मणांयुद्धादीनांफलोदयरूपांतांदेवीमित्यन्वयः
६५ ६६ अनलेअग्नौस्थितांजानकीमादातुंमनसाध्यात्वानिश्चित्यप्राहेत्यन्वयः ६७ विरजवस्त्राणिनिर्मलवस्त्राणितदाढ्यांतैःशोभिताम्-

तस्यतद्वचनंश्रुत्वामैथिलीप्राहमारुतिं सर्वेसौम्यागुणाःसौम्यत्वय्येवपरिनिष्ठिताः ६३ रामंद्रक्ष्यामिशीघ्रंमामाज्ञापयतु
राघवः तथेतितांनमस्कृत्यययौद्रष्टुंरघूत्तमं ६४ जानक्याभाषितंसर्वंरामस्याग्रेन्यवेदयत् यन्निमित्तोयमारंभःक
र्मणांचफलोदयः ६५ तांदेवींशोकसंतप्तांद्रष्टुमर्हसिमैथिलीम् एवमुक्तोहनुमतारामोज्ञानवतांवरः ६६ मायासी-
तांपरित्यक्तुंजानकीमनलेस्थिताम् आदातुंमनसाध्यात्वारामःप्राहबिभीषणम् ६७ गच्छराजन्जनकजामानयाशु
ममांतिकम् स्नातांविरजवस्त्राढ्यांसर्वाभरणभूषिताम् ६८ बिभीषणोपितच्छ्रुत्वाजगामसहमारुतिः राक्षसीभिःसु
वृद्धाभिःस्नापयित्वातुमैथिलीम् ६९ सर्वाभरणसंपन्नामारोप्यशिबिकोत्तमे याष्टीकैर्बहुभिर्गुप्तां कंचुकोष्णीषिभिः
शुभाम् ७० तांद्रष्टुमागताःसर्वेवानराजनकात्मजाम् तान्वारयंतोबहवःसर्वतोवेत्रपाणयः ७१ कोलाहलंप्रकुर्वंतोरा
मपार्श्वमुपाययुः दृष्ट्वातांशिबिकारूढांदूरादथरघूत्तमः ७२ बिभीषणकिमर्थंतेवानरान्वारयंतिहि पश्यंतुवानराःस
र्वेमैथिलींमातरंयथा ७३

६८ सहमारुतिः समासेपिवैकल्पिकत्वात्सत्वाभावः ६९ शिबिकोत्तमेसर्वशिबिकाभ्यउत्तमेशिबिकारूपेवाहने
याष्टीकैः आचारवशाद्यष्टिहस्तैरक्षकैः षंढैर्बहुभिर्गुप्तां ७० ७१ कोलाहलंप्रकुर्वंतः दूरेतिष्ठतेतिवदंतः ७२ नेयाष्टीकाः ७३ छ

छ छ छ छ छ छ छ छ छ

सायासूर्यचंद्रादिभिरपितत्स्वतोऽज्ञातानादर्शीवानराः क्रूरत्वेनपश्यंत्वित्याशयः शिबिकाच्छिबिकायालिंगव्यत्ययआर्षः ७४ ७५ अवाच्यवा
दान्वक्तुमनर्हवचनानिपरपुरुषगृहेस्थिताऽसिधिक्त्वामित्यादीनि ७६ प्रत्ययाय विश्वासाय ७७ ७८ ७९ ८० ८१

पादचारेणसायातुजानकीममसन्निधिम् श्रुत्वातद्रामवचनंशिबिकादवरुह्यसा ७४ पादचारेणशनकैरागतारामसन्निधिम्
रामोपिदृष्ट्वातांमायासीताकार्यार्थनिर्मिताम् ७५ अवाच्यवादान्बहुशःप्रहतांरघुनंदनः अमृष्यमाणासासीतावचनंराघवोदि
तम् ७६ लक्ष्मणंप्राहमेशीघ्रंप्रज्वालयहुताशनम् विश्वासार्थंहिरामस्यलोकानांप्रत्ययायच ७७ राघवस्यमतंज्ञात्वालक्ष्मणो
पितदैवहि महाकाष्ठचयंकृत्वाज्वालयित्वाहुताशनम् ७८ रामपार्श्वमुपागम्यतस्थौतूष्णीमरिंदमः ततःसीतापरिक्र-
म्यराघवंभक्तिसंयुता ७९ पश्यतांसर्वलोकानांदेवराक्षसयोषिताम् प्रणम्यदेवताभ्यश्चब्राह्मणेभ्यश्चमैथिली ८० बद्धां
जलिपुटाचेदमुवाचाग्निसमीपगा यथामेहृदयंनित्यंनापसर्पतिराघवात् ८१ तथालोकस्यसाक्षीमांसर्वतःपातुपावकः
एवमुक्त्वातदासीतापरिक्रम्यहुताशनम् ८२ विवेशज्वलनंदीप्तंनिर्भयेनहृदासती ८३ दृष्ट्वाततोभूतगणाःससिद्धाः
सीतांमहावन्हिगतांभृशार्ताः परस्परंप्राहुरहोससीतांरामःश्रियंस्वांकथमत्यजज्ज्ञः ८४ इतिश्रीमदध्यात्मरामा
यणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेद्वादशःसर्गः १२

सर्वतःपातुशीतोभवत्वित्यर्थः ८२ ८३ ज्ञः सर्वज्ञोऽ
पिसरामःकथंसीतामत्यजत् वह्निप्रवेशमनुज्ञातवानितिप्राहुः ८४ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादि० अध्यात्मरामाय
णेसेतौयुद्धकांडेद्वादशःसर्गः १२

ततइति १ २ ३ साक्षीअंतर्यामितयासर्वद्रष्टा अथसार्वात्म्यमाह वसूनामित्यादि ४ आदिकर्ता सृष्टेः प्रथमकर्ता विराड्रूपमाहाग्नि
नावित्यादि इदंपुराणांतरोक्तस्यसर्वस्योपलक्षणम् ५ आदिरुत्पत्तिकृत् अंतोनाशकृत् सदोदितः रात्रिदिनव्यवहारहीनः शुद्धः मायागु

श्रीमहादेवउवाच ततःशक्रःसहस्राक्षोयमश्चवरुणस्तथा कुबेरश्चमहातेजाःपिनाकीवृषवाहनः १ ब्रह्माब्रह्म
विदांश्रेष्ठोमुनिभिःसिद्धचारणैः पितरोऋषयःसाध्यागंधर्वाप्सरसोरगाः २ एतेचान्येविमानाग्र्यैराजग्मुर्यत्रराघवः
अब्रुवन्परमात्मानंरामंप्रांजलयश्चते ३ कर्तात्वंसर्वलोकानांसाक्षीविज्ञानविग्रहः वसूनामष्टमोसित्वंरुद्राणांशंकरो
भवान् ४ आदिकर्ताऽसिलोकानांब्रह्मात्वंचचतुराननः अश्विनौघ्राणभूतौतेचक्षुषीचंद्रभास्करौ ५ लोकानामादि
रंतोऽसिनित्यएकःसदोदितः सदाशुद्धःसदाबुद्धःसदामुक्तोऽगुणोद्वयः ६ त्वन्मायासंवृतानांत्वंभासिमानुषविग्र
हःत्वन्नामस्मरतांरामसदाभासिचिदात्मकः ७ रावणेनहृतंस्थानमस्माकंतेजसासह त्वयाऽद्यनिहतोदुष्टःपुनः
प्राप्तंपदंस्वकम् ८ एवंस्तुवत्सुदेवेषुब्रह्मासाक्षात्पितामहः अब्रवीत्प्रणतोभूत्वा रामंसत्यपथेस्थितम् ९

णास्पृष्टः अतएवसदाबुद्धः ज्ञानस्वरूपः अतएवमुक्तोऽसं
सारीअगुणः अद्वयइतिछेदः ६ त्वन्माययासंवृतानांसंवृतज्ञानानांचिदात्मकः शुद्धज्ञानस्वरूपः ७ तेजसासहस्थानंहृतंतेजोऽपिहृतं
स्थानंचेत्यर्थः ८ ९ ९ ९ ९ ९ ९ ९ ९

अशेषस्यस्थितिकारणं अध्यात्मज्ञानिनआत्मविषयतत्त्वज्ञानवंतः हेयाहेये दुःखसुखे तत्साधने तद्रूपद्वंद्वविहीनम् कूटस्थत्वात्सत्तामात्रंसर्वस्यहृदिनिषतीतिव्यवहारनियामकं दर्शिज्ञानं इक्कृष्यादिभ्यइति इक्प्रत्ययः १० निश्चयबुध्या हठयोगेनावश्यं भगवंतंज्ञास्यामीत्येवंरूपेणकुंभकेनहृदिप्राणापानौरुध्वासंचारहीनौकृत्वातत्रप्राणऊर्ध्वसंचारी अपानोधश्चारीश्रवणादिभिरीश्वरविषयंसंशयबंधं ईश्वरोऽस्तिनवाज्ञानरूपोवाशरीरीवेत्यादिसंशयरूपंबंधनं एवंसंशयस्यैवसंसारमूलकारणत्वात् विषयोधांश्चछित्वाततोंऽतःकरणंविमुखंकृत्वातत्रेश्वरविषयसंदेहस्यश्रवणादिनाछेदः विषयाणांचानित्याशुचित्वप्रतिसंधानेनत्यागः गतमोहास्त्यक्ततमसः यंपश्यंतितंरामंवंदेइत्यन्वयः ११ मायातीतंतद्गुणास्पृष्टं

ब्रह्मोवाच वंदेदेवंविष्णुमशेषस्थितिहेतुंत्वामध्यात्मज्ञानिभिरंतर्हृदिभाव्यम् हेयाहेयद्वंद्वविहीनंपरमेकंसत्तामात्रं
सर्वंहृदिस्थंदृशिरूपम् १० प्राणापानौनिश्चयबुध्यात्हृदिरुध्वाछित्वासर्वंसंशयबंधंविषयौघान् पश्यंतीशं
यंगतमोहायतयस्तंवंदेरामंरत्नकिरीटंरविभासम् ११ मायातीतंमाधवमाद्यंजगदादिंमानातीतंमोहविनाशं
मुनिवंद्यम् योगिध्येयंयोगविधानंपरिपूर्णंवंदेरामंरंजितलोकंरमणीयम् १२ भावाभावप्रत्ययहीनं
भवमुख्यैर्भोगासक्तैरर्चितपादांबुजयुग्मम् नित्यंशुद्धंबुद्धमनंतंप्रणवाख्यंवंदेरामंवीरमशेषासुरदावम् १३

अद्यमित्यस्यैवविवरणंजगदादिमिति मानातीतंदेशकालकृतपरिच्छेदशून्यंमोहविनाशंसेवकानांमोहनाशकंयोगविधानंयोगविधातारंयोगमार्गप्रवर्तकम् १२ भावाभावप्रत्ययहीनंसंसारेमिथ्यात्वान्नतस्यभावप्रत्ययोनाप्यभावप्रत्ययोदृश्यत्वात्तेनानिर्वचनीयत्वज्ञानविषयस्तस्यसइतिसूचितं यद्वाऽज्ञानांभावाभावप्रत्ययाविषयं शास्त्रतःसत्वात्प्रत्यक्षेणानुपलंभाच्चतत्त्वं यद्वा भावोदृश्यमभावस्तुच्छंतद्विषयज्ञानाविषयंअदृश्यत्वादतुच्छत्वाच्चभोगासक्तैर्भोगेष्वसक्तैस्त्यक्तभोगैर्भवमुख्यैःशिवादिभिःपूजितचरणकमलंनित्यंकालत्रयाबाध्यंशुद्धंमायादोषास्पृष्टंबुद्धंज्ञानस्वरूपंअनंतंदेशाद्यपरिच्छेद्यंप्रणवआख्यानामयस्यतंप्रणवाख्यंतस्यवाचकःप्रणवइतिपातंजलसूत्रात् अशेषासुरदावंसर्वदैत्यनाशकमित्यर्थः १२

मेब्रह्मणस्त्वंनाथःनाथत्वमेवोपपादयति नाथितकार्याखिलकारीप्रार्थितसकलकार्यकर्ताअखिलशब्दस्यपरनिपातआर्षः मानातीतः देशतः कालतोरूपतश्चेत्येवंत्रिविधपरिच्छेदशून्यः मालक्ष्मीस्तस्याः धवः पतिः भक्त्याऽनन्यशरणत्वरूपयागम्यः प्राप्यः भावितरूपः सन् भवस्यसंसारस्यहारीहर्ता योगाभ्यासैर्भावितंविहीनदोषंतथाशुद्धंयच्चेतोऽन्तःकरणंतत्रसहचारीतद्वृत्तिविषयइत्यर्थः दृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्येतिश्रुतेः १४ लोकततीनांपरंपराणामाद्यंतंसृष्टिनाशहेतुंलोकानांपरमीशंपालनहेतुंलौकिकमानैर्लौकिकैः प्रमाणैर्नअधिगम्यं अज्ञेयंशास्त्रैकगम्यमित्यर्थः भक्तिः परमेश्वरेतत्पूजादौप्रीतिः श्रद्धाततःफलावश्यंभावनिश्चयः तद्रूपैर्भावैश्चित्तधर्मैर्युक्तैःपुरुषैःसेव्यं १५ हेमाधवअतिमानंसर्वतोऽपिव्यापकंगतमानंस्वगतेयत्तयाऽपरिच्छेद्यंईदृशंत्वांज्ञा-

त्वंमेनाथोनाथितकार्याखिलकारीमानातीतोमाधवरूपोऽखिलधारी भक्त्यागम्योभावितरूपोभवहारीयोगाभ्यासैर्भावित
चेतःसहचारी १४ त्वामाद्यंतंलोकततीनांपरमीशंलोकानांनोलौकिकमानैरधिगम्यं भक्तिश्रद्धाभावसमेतैर्भजनीयंवंदेरामं
सुंदरमिंदीवरनीलं १५ कोवाज्ञातुंत्वामतिमानंगतमानंमानासक्तोमाधवशक्तोमुनिमान्यं वृंदारण्येवंदितवृंदारकवृंदंवंदे
रामंभवमुखवंद्यंसुखकंदं १६ नानाशास्त्रैर्वेदकदंबैःप्रतिपाद्यंनित्यानंदंनिर्विषयज्ञानमनादिम् मत्सेवार्थंमानुषभावंप्र
तिपन्नंवंदेरामंमरकतवर्णंमथुरेशम् १७

तुंमानासक्तःमानेषुप्रमाणेषुइंद्रियेष्वसक्तः कोवाशक्तःसमर्थः कृष्णावतारेवृंदारण्येस्थित्वामायया वंदितंनमस्कृतंवृंदारकाणांदेवानांवृंदंयेनभवमुखैः शिवादिभिर्वंद्यंसुखकंदंसुखजनकंत्वांदेवं १६ नानाशास्त्रैःनिर्णीतार्थायेवेदकदंबावेदसमूहास्तैः प्रतिपाद्यंनिर्विषयज्ञानंनिर्विकल्पकज्ञानविषयंबाह्यविषयाविषयकज्ञानविषयमित्यर्थः मत्सेवार्थंरावणादिवधेनेतिशेषः मथुरेशं अग्रशत्रुघ्नायमथुराराज्यदानात्तत्वम् कृष्णावताराभिप्रायेणच १७

ब्राह्मंब्रह्मकृतंब्रह्मज्ञानविधानंतज्जनकम् कामितकामप्रदंअभीष्टवस्तुदातारम् तादृशंध्यात्वायःपठतिसध्यातापुरुषःपातकजालैर्विगतःहीनःस्यात् १८ विभावसुरग्निः दिव्यविभूषणान्वितांतद्युक्ताम् १९ जगतांसाक्षीतत्पुण्यपापद्रष्टा मय्यवरोपितांस्थापिताम् २० मायाजनकात्मजांमायारूपांतांजनकात्मजासदृशींमाययाविधायनिर्मायेतियावत् पुरामय्यवरोपितामितिपूर्वेणान्वयः इदानींतन्निर्माणकृत्यस्यजा

श्रद्धायुक्तोयःपठतीमंस्तवमाद्यंब्राह्मंब्रह्मज्ञानविधानंभुविमर्त्यः रामंश्यामंकामितकामप्रदमीशंध्यात्वाध्यातापातकजालैर्विगतःस्यात् १८ श्रुत्वास्तुतिंलोकगुरोर्विभावसुःस्वांकेसमादायविदेहपुत्रिकाम् विभ्राजमानोविमलारुणद्युतिंरक्ताबरांदिव्यविभूषणान्विताम् १९ प्रोवाचसाक्षीजगतांरघूत्तमंप्रपन्नसर्वार्तिहरंहुताशनः गृहाणदेवींरघुनाथजानकींपुरात्वयामय्यवरोपितांवने २० विधायमायाजनकात्मजांहरेःदशाननप्राणविनाशनायच हतोदशास्यःसहपुत्रबांधवैर्निराकृतोऽनेनभरोभुवःप्रभो २१ तिरोहितासाप्रतिबिंबरूपिणीकृतायदर्थंकृतकृत्यतांगता ततोऽतिहृष्टांपरिगृह्यजानकींरामःप्रहृष्टःप्रतिपूज्यपावकम् २२ स्वांकेसमावेश्यसदाऽनपायिनींश्रियंत्रिलोकीजननींश्रियःपतिः दृष्ट्वाथरामंजनकात्मजायुतंश्रियास्फुरंतंसुरनायकोमुदा २३ भक्त्यागिरागद्गदयासमेत्यकृतांजलिःस्तोतुमथोपचक्रमे इंद्रउवाच भजेहंसदाराममिंदीवराभंभवारण्यदावानलाभाभिधानम् भवानीहृदाभावितानंदरूपंभवाभावहेतुंभवादिप्रपन्नम् २४

तत्वान्मायानिर्मितामयिलीनेत्याह हतइतिअनेनदशास्यनधेन २१ प्रतिबिंबरूपिणीसीताप्रतिबिंबरूपायदर्थंसाकृतानिर्मितातद्विषयतःकृतकृत्यतांगताऽस्तिरोहितालीना २२ सुरनायकइंद्रः २३ भक्त्यासमेत्यभक्तियुक्तोभूत्वाइंदीवरंनीलोत्पलंतदाभंतत्कांतिभवारण्यस्यसंसारारण्यस्यदावानलाभंतत्तुल्यंतन्नाशकत्वादभिधानंनामयस्यतं भवानीहृदापार्वतीहृदये
नभावितंध्यानमानंदरूपंयस्यतं भवाभावहेतुंसंसारनिराकरणंभवादिभिःप्रपन्नंसेवितं २४

क्रूरसमूहस्ययोदुःखौघोदुःखसमूहस्तन्नाशस्यमुख्यकारणम् नराकारदेहंमाययेतिशेषः वस्तुतोनिराकारंईड्यंस्तुत्यं परेशांब्रह्मादीनामप
शंवरेण्यंश्रेष्ठंभारनाशंभूभारनाशकं २५ प्रपन्नेति शरणागतानामखिलानंददातारं प्रपन्नंभक्तैरितिशेषः प्रपन्नानामार्तीनांनिःशेषंयथाभवति
तथानाशंनाशकंतदभिधानंनामयस्य तपसाशमदमादिनायोगोयेषांतादृशैर्योगीशैर्भावेनसत्तयातद्रूपेणाभिभाव्यंध्येयंकपीशः सुग्रीवः आदि
नाबिभीषणस्तन्मित्रंराममभित्रंरामरूपंसूर्यं २६ भोगभाजांभोगिनांसंसारिणांसुदूरेविभांतंतद्ज्ञानाविषयमितियावत् योगिनांसदादूरेविभांतं तेषां

क्रूरानीकदुःखौघनाशैकहेतुंनराकारदेहंनिराकारमीड्यम् परेशंपरानंदरूपंवरेण्यंहरिंराममीशंभजेभारनाशम् २५
प्रपन्नाखिलानंददोहंप्रपन्नंप्रपन्नार्तिनिःशेषनाशाभिधानम् तपोयोगयोगीशभावाभिभाव्यंकपीशादिमित्रंभजेरा
ममित्रम् २६ सदाभोगभाजांसुदूरेविभांतंसदायोगभाजामदूरेविभांतम् चिदानंदकंदंसदाराघवेशंविदेहात्मजानंदरू
पंप्रपद्ये २७ महायोगमायाविशेषानुयुक्तोविभासीशलीलानराकारवृत्तिः त्वदानंदलीलाकथापूर्णकर्णाःसदानंद
रूपाभवंतीहलोके २८

सर्वदाआत्मत्वेनज्ञानविषयमित्यर्थः चिदानंदकंदंचिच्चचैतन्यस्यानंदस्यकंदंसर्वचेतनानांसर्वानंदानां
तन्मूलकत्वात् अस्यैवानंदस्य सर्वेमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेः राघवेशंरघुवंशस्वामिनं विदेहात्मजानंदरूपंजानक्या आनंदरूपंस
र्वानंदप्रदम् २७ महेति महतीयोगमायातद्विशेषैः सत्वादिभिरनुयुक्तः यथाजपाकुसुमयुक्तः स्फटिकोरक्तोभातिंतथात-
दनुयोगाल्लीलयानराकारवृत्तिश्चेष्टायस्यतादृशोविभासि तवया आनंदेनलीलास्तत्कथाभिःपूर्णाः कर्णायेषांतेसदा आनंदरूपाइ-
हलोकेभवंति २८ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

अहंमानोऽहंकारस्तद्रूपंपानंसुरादिकर्मल्युडंतस्तेनाभितोमत्तोऽतएवप्रकर्षेणमत्तः अखिलायेईशाभूम्यादेस्तदभिमानेनतुल्योऽभिमानो
यस्यतादृशोऽहंत्वांनवेदनजानामि त्रिलोकेयदाधिपत्यंतत्प्रयुक्तोऽभिमानोविनष्टःगतः २९ स्फुरद्रत्नकेयूरहारैरभिरामंजनमनोहरम् धरा
याःपृथ्व्याभारभूतायेऽसुरादैत्यास्तदनीकस्यदावाग्नितुल्यंदुरापःदुःखेनप्राप्यःअवारपारोयस्यतम् पृषोदरादित्वाद्वर्णलोपः ३० सुराधीशनी

अहंमानपानाभिमत्तप्रमत्तोनवेदाखिलेशाभिमानाभिमानः इदानींभवत्पादपद्मप्रसादात्त्रिलोकाधिपत्याभिमानोविन
ष्टः २९ स्फुरद्रत्नकेयूरहाराभिरामंधराभारभूतासुरानीकदावम् शरच्चंद्रवक्त्रंलसत्पद्मनेत्रंदुरावारपारंभजेराघवेश
म् ३० सुराधीशनीलाभ्रनीलांगकांतिंविराधादिरक्षोवधाल्लोकशांतिम् किरीटादिशोभंपुरारातिलाभंभजेरामचंद्रंरघू
णामधीशम् ३१ लसच्चंद्रकोटिप्रकाशादिपीठेसमासीनमंकेसमाधायसीताम् स्फुरद्धेमवर्णांतडित्पुंजभासांभजेराम-
चंद्रंनिवृत्तार्तितंद्रम् ३२ ततःप्रोवाचभगवान्भवान्यासहितोभवः रामंकमलपत्राक्षंविमानस्थोनभस्थले ३३ आगमि
ष्याम्ययोध्यायांद्रष्टुंत्वांराज्यसत्कृतम् इदानींपश्यपितरमस्यदेहस्यराघव ३४ ततोऽपश्यद्विमानस्थंरामोदशरथंपुरः न
नामशिरसापादौमुदाभक्त्यासहानुजः ३५

लइंद्रनीलमणिरभ्रंचतद्वन्नीलाअंगकांतिर्यस्यतम् लोकशांतिंलोकानांशांतिः
सुखंयस्मात्तं किरीटादिभिःशोभायस्यतंपुरारातेर्लाभभूतंयत्नप्राप्तिनिध्यादिसदृशं ३१ लसच्चंद्रकोटिप्रकाशादियत्रतादृशेपीठेउ-
क्तविशेषणांसीतामंकेसमाधायगृहीत्वासमासीनंनिवृत्तेआर्त्तितंद्रेदुःखालस्येयस्मात्तंसदाप्रकाशरूपमित्यर्थः ३२ भवःशिवःनभः
स्थलेआकाशेविमानेस्थितःसन्प्रोवाचेत्यन्वयः३३ अस्यतवदेहस्यपितरंजनयितारं ३४ सहानुजःलक्ष्मणःपादौस्पृष्ट्वाशिरसाननामेत्यन्वयः
३५

३६ ३७ ३८ ३९ पूर्ववदिति राक्षसानांतुनोत्थानं सत्यसंकल्पस्य भगवतः शरैर्दग्धानामुत्थापने मृतस्यापि सामर्थ्याभावाच्छरपातकाले पुनर्जीवनस्यैव भगवतोऽसंकल्पनात् केचित्तु रक्षसांगणनार्थं रावणेन समुद्रे प्रक्षेपान्नोत्थानं यद्वा रावणदाहकाले सर्वेषां रक्षसां तत्सं

आलिंग्यमूर्ध्न्यवघ्रायरामंदशरथोऽब्रवीत् तारितोऽस्मित्वयावत्ससंसाराद्दुःखसागरात् ३६ इत्युक्त्वापुनरालिंग्यययौरामेणपूजितः रामोऽपिदेवराजंतंदृष्ट्वाप्राहकृतांजलिम् ३७ मत्कृतेनिहतान्संख्येवानरान्पतितान्भुवि जीवयाशुसुधावृष्ट्यासहस्राक्षममाज्ञया ३८ तथेत्यमृतवृष्ट्यातान्जीवयामासवानरान् येयेमृतामृधेपूर्वंतेतेसुप्तोत्थिताइव पूर्ववद्बलिनोहृष्टारामपार्श्वमुपाययुः ३९ नोत्थितारक्षसास्तत्रपीयूषस्पर्शनादपि बिभीषणस्तुसाष्टांगंप्रणिपत्याब्रवीद्वचः ४० देवमामनुगृह्णीष्वमयिभक्तिर्यदातव मंगलस्नानमद्यत्वंकुरुसीतासमन्वितः ४१ अलंकृत्यसहभ्रात्राश्वोगमिष्यामहेवयम् बिभीषणवचःश्रुत्वाप्रत्युवाचरघूत्तमः ४२ सकुमारोऽतिभक्तोमेभरतोमामवेक्षते जटावल्कलधारीसशब्दब्रह्मसमाहितः ४३ कथंतेनविनास्नानमलंकारादिकंमम अतःसुग्रीवमुख्यांस्त्वंपूजयाशुविशेषतः ४४ पूजितेषुकपींद्रेषुपूजितोऽहंनसंशयः इत्युक्तोराघवेणाशुस्वर्णरत्नांबराणिच ४५ ववर्षराक्षसश्रेष्ठोयथाकामंयथारुचि ततस्तान्पूजितान्दृष्ट्वारामोरत्नैश्चयूथपान् ४६ अभिनंद्ययथान्यायंविससर्जहरीश्वरान् बिभीषणसमानीतंपुष्पकंसूर्यवर्चसम् ४७

बंधिभिर्दाहकरणेनभस्मनश्चसमुद्रेप्रक्षेपेणनोत्थानमित्याहुः ४० यदेतियदीत्यर्थे ४१ गमिष्यामहेअयोध्यामितिशेषः ४२ शब्दब्रह्मप्रणवस्तत्रसमाहितः शब्दतोऽर्थतश्चतद्ध्यानवान् ४३ सुग्रीवोमुख्योयेषांतान्कपींद्रानितिशेषः ४४ ४५ ४६ अनुत्तमंनविद्यतेउत्तमंयस्मात्तत् ४७

लज्जमानांतामिव जनाग्रेभर्तृसमीपावस्थानात्तदभिनयः विक्रांतेनेनपराक्रमशालिना ४८ ४९ स्वयंविमानमारुह्यभूमिष्ठान्सर्ववानरादीनाह
मित्रकार्यमिति वानरैः सहभवद्भिः सर्वंकार्यंकृतमित्यन्वयः ५० ५१ हेबिभीषणममभक्तः सन् स्वराज्येलंकायांवसेत्यन्वयः ननुपूर्वंविरोधे

आरुरोहततोरामस्तद्विमानमनुत्तमम् अंकेनिधायवैदेहींलज्जमानांयशस्विनीम् ४८ लक्ष्मणेनसहभ्रात्राविक्रांतेनधनु
ष्मता अब्रवीच्चविमानस्थःश्रीरामःसर्ववानरान् ४९ सुग्रीवंहरिराजंचअंगदंचबिभीषणम् मित्रकार्यंकृतंसर्वंभवद्भिः
सहवानरैः ५० अनुज्ञातामयासर्वेयथेष्टंगंतुमर्हथ सुग्रीवप्रतियाह्याशुकिष्किंधांसर्वसैनिकैः ५१ स्वराज्येवसलंकायां
ममभक्तोबिभीषण नत्वांधर्षयितुंशक्ताःसेंद्राअपिदिवौकसः ५२ अयोध्यांगंतुमिच्छामिराजधानींपितुर्मम एवमु
क्तास्तुरामेणवानरास्तेमहाबलाः ५३ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेराक्षसश्चबिभीषणः अयोध्यांगंतुमिच्छामस्त्वयासहरघूत्तम
५४ दृष्ट्वात्वामभिषिक्तंतुकौसल्यामभिवाद्यच पश्चाद्वृणीमहेराज्यमनुज्ञांदेहिनःप्रभो ५५ रामस्तथेतिसुग्रीववानरैः
सबिभीषणः पुष्पकंसहनूमांश्चशीघ्रमारोहसाप्रतम् ५६ ततस्तुपुष्पकंदिव्यंसुग्रीवःसहसेनया बिभीषणश्चसामा-
त्यःसर्वेचारुरुहुर्द्रुतम् ५७ तेष्वारूढेषुसर्वेषुकौबेरंपरमासनम् राघवेणाभ्यनुज्ञातमुत्पपातविहायसा ५८ बभौतेनवि
मानेनहंसयुक्तेनभास्वता प्रहृष्टश्चतदारामश्चतुर्मुखइवापरः ५९

नदेवानांपीडयिष्यंतित्वत्कथमत्रावस्थितिरतआह नत्वामि-
ति ५२ ५३ ५४ वृणीमहेसंभजिष्यामइत्यर्थः रामस्तथेत्युक्त्वा हेसुग्रीवसबिभीषणः सहनूमन्वानरैःसहशीघ्रमारोह ५५ ५६
५७ ५८ चतुर्मुखइव तस्यहंसवाहनत्वात् ५९ छ छ छ छ छ छ

० इतिश्रीमत्सकलराजविपदुत्थरणसमर्थेत्यादिबिरुदावली० युद्धकांडेत्रयोदशःसर्गः १३ पातयित्वेति १ कर्दमोऽत्यंतार्द्रद्रव्यंपंकईषदार्द्रइतिभेदः २ वैशसनं कदनंमहा युद्धमितियावत् मेमयात्वत्प्रियेण २ ४ ५ ६ ७ रामाज्ञया ताराप्रमुखाः

ततोबभौभास्करबिंबतुल्यंकुबेरयानंतपसाऽनुलब्धम् रामेणशोभांनितरांप्रपेदेसीतासमेतेनसहानुजेन ६० इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेत्रयोदशःसर्गः १३ श्रीमहादेवउवाच पातयित्वा ततश्चक्षुःसर्वतोरघुनंदनः अब्रवीन्मैथिलींसीतांरामःशशिनिभानना १ त्रिकूटशिखराग्रस्थांपश्यलंकांमहाप्रभाम् एतांरणभुवंपश्यमांसकर्दमपंकिलाम् २ असुराणांप्लवंगानामत्रवैशसनंमहत् अत्रमेनिहतःशेतेरावणोराक्षसेश्वरः ३ कुंभकर्णेंद्रजिन्मुख्याःसर्वेचात्रनिपातिताः एषसेतुर्मयाबद्धःसागरेसलिलाशये ४ एतच्चदृश्यतेतीर्थंसागरस्यमहात्मनः सेतुबंधमितिख्यातंत्रैलोक्येनचपूजितम् ५ एतत्पवित्रंपरमंदर्शनात्पातकापहम् अत्ररामेश्वरोदेवोमयाशंभुःप्रतिष्ठितः ६ अत्रमांशरणंप्राप्तोमंत्रिभिश्चविभीषणः एषासुग्रीवनगरीकिष्किंधाचित्रकानना ७ तत्ररामाज्ञयाताराप्रमुखाहरियोषितः आनयामाससुग्रीवःसीतायाःप्रियकाम्यया ८ ताभिःसहोत्थितंशीघ्रंविमानंप्रेक्ष्यराघवः प्राहचाद्रिमृष्यमूकंपश्यवाल्यत्रमेहतः ९

सर्वाअयोध्यामायांत्विति रामाज्ञा ८ प्राहसीतामितिशेषः ऋष्यमूकमद्रिंपश्य अत्रमेवालीहतस्तत्स्थानंपश्य अत्रमेइत्यादिषष्ठीछांदसी ९ ५ ७ ७

आश्रमपदे आश्रमस्थाने १० ११ दृश्यते भरद्वाजाश्रम इतिशेषः १२ सरयूरिति अत्युच्चदेशस्थत्वाद्विमानस्य युगपत्सर्वदर्शनम् १३ एवंवद
न्नितिशेषः १४ १५ कच्चिदिति प्रश्ने १६ चहीपादपूरणे प्रहृष्टधीः प्रहृष्टचित्तः १७ १८ पादुके पादुकयोः १९ सीताहरण

एषापंचवटीनामराक्षसायत्रमेहताः अगस्त्यस्यसुतीक्ष्णस्य पश्याश्रमपदेशुभे १० एतेतेतापसाःसर्वेदृश्यंतेवर
वर्णिनि असौशैलवरोदेविचित्रकूटःप्रकाशते ११ अत्रमांकैकयीपुत्रःप्रसादयितुमागतः भरद्वाजाश्रमंपश्य दृ
श्यतेयमुनातटे १२ एषाभागीरथीगंगादृश्यतेलोकपावनी एषासादृश्यतेसीतेसरयूर्यूपमालिनी १३ एषासादृ
श्यतेऽयोध्याप्रणामंकुरुभामिनि एवंक्रमेणसंप्राप्तोभरद्वाजाश्रमंहरिः १४ पूर्णेचतुर्दशेवर्षेपंचम्यांरघुनंदनः
भरद्वाजंमुनिंदृष्ट्वाववंदेसानुजःप्रभुः १५ पप्रच्छमुनिमासीनंविनयेनरघूत्तमः शृणोतिकच्चिद्भरतःकुशल्या
स्तेसहानुजः १६ सुभिक्षावर्त्ततेऽयोध्याजीवंतिचहिमातरः श्रुत्वारामस्यवचनंभरद्वाजःप्रहृष्टधीः १७ प्राह
सर्वेकुशलिनोभरतस्तुमहामनाः फलमूलकृताहारोजटावल्कलधारकः १८ पादुकेसकलंन्यस्यराज्यंत्वांसुप्रतीक्ष
ते यद्यत्कृतंत्वयाकर्मदंडकेरघुनंदन १९ राक्षसानांविनाशंचसीताहरणपूर्वकम् सर्वंज्ञातंमयारामतपसातेप्रसाद
तः २० त्वंब्रह्मपरमंसाक्षादादिमध्यांतवर्जितः त्वमग्रेसलिलंसृष्ट्वातत्रसुप्तोऽसिभूतकृत् २१

पूर्वकं राक्षसानांविनाशकंकर्म २० यदादिमध्यांतवर्जितं ब्रह्म वस्त्वमेव आपोनारा इतिप्रोक्ता आपोवैनरसूनवः अयनंतस्यताःपूर्वं
तेननारायणःस्मृतइतिव्युत्पत्तिंनारायणपदस्य दर्शयति त्वमिति २१

नारंजीवसमूहस्तत्स्थानकत्वात् नारायणइतिव्युत्पत्त्यंनरमाह नराणामिति २२ २३ त्वमात्मना इदंसृजसि आत्मनि अधिष्ठाने एवंसर्वंसृष्ट्वानंतरंत्वंनसज्जसे आसक्तोनभवसि इतरजनवत् असंगेदृष्टांतः नभोवत् चिच्छक्त्या सर्वस्य साक्षिकः स्वार्थेकः २४ तदेवोपपादयति बहिरिति विच्छिन्नइव २५ इदानींभगवतोरामस्यसार्वात्म्यमाह जगदिति जगत्त्वम् त्वद्विवर्तत्वाज्जगत्इतिभावः भोक्ताभोज्यंअ

नारायणोऽसिविश्वात्मन्नराणामंतरात्मकः त्वन्नाभिकमलोत्पन्नोब्रह्मालोकपितामहः २२ अतस्त्वंजगतामीशः सर्वलोकनमस्कृतः त्वंविष्णुर्जानकीलक्ष्मीः शेषोऽयंलक्ष्मणाभिधः २३ आत्मनासृजसीदंत्वमात्मन्येवात्ममायया नसज्जसेनभोवत्त्वं चिच्छक्त्यासर्वसाक्षिकः २४ बहिरंतश्चभूतानांत्वमेवरघुनंदन पूर्णोऽपिमूढदृष्टीनांविच्छिन्नइव लक्ष्यसे २५ जगत्त्वंजगदाधारस्त्वमेवपरिपालकः त्वमेवसर्वभूतानांभोक्ताभोज्यंजगत्पते २६ दृश्यतेश्रूयतेयद्यत्स्मर्यतेवारघूत्तम त्वमेवसर्वमखिलंत्वद्विनाऽन्यन्नकिंचन २७ मायासृजतिलोकांश्चस्वगुणैरहमादिभिः त्वच्छक्तिप्रेरितारामतस्मात्त्वय्युपचर्यते २८ यथाचुंबकसान्निध्याच्चलंत्येवायआदयः जडातथात्वयादृष्टामायासृजतिवैजगत् २९ देहद्वयमदेहस्यतवविश्वंरिरक्षिषोः विराट्स्थूलंशरीरंतेसूक्ष्मंसूत्रमुदाहृतम् ३०

त्ताअन्नमुभयमपित्वमेवेतिभावः २६ २७ ननुतर्हिस्रष्टृत्वादिकमपिमयिवास्तवंनेत्याह मायेति अहमादयोऽहंकारादयः त्वच्छक्त्या त्वदृष्ट्यास्रष्टृप्रेरकत्वेनत्वयिस्रष्टृत्वव्यवहारइतिभावः २८ तदेवाह यथेति अयः लोहं २९ देहद्वयं स्थूलंसूक्ष्मंच सूत्रंहिरण्यगर्भः ३० ७ ५ ६ ७ ७ ५ ७ ५

विराजएवावतारकर्तृत्वमाह विराजइति यतःसंभवस्तत्रैवलयइतिभावः २१ गृणंति कथयंतीत्यर्थः २२ तपसातुष्टः ब्रह्मणस्तपसातुष्ट
इत्यर्थः २३ २४ जनानांपापहराणि अतएवतेषांलोकद्वये इहलोके परलोकेचहितायान्यैर्दुष्कराणि कर्माणिकुर्वन् भुवनंचतुर्दशसंख्या-

विराजःसंभवंत्येतेअवताराःसहस्रशः कार्यांतेप्रविशंत्येवविराजंरघुनंदन २१ अवतारकथांलोकेयेगायंतिगृणंतिच अ
नन्यमनसोमुक्तिस्तेषामेवरघूत्तम २२ त्वंब्रह्मणापुराभूमेर्भारहारायराघव प्रार्थितस्तपसातुष्टस्त्वंजातोऽसिरघोः
कुले २३ देवकार्यमशेषेणकृतंतेरामदुष्करम् बहुवर्षसहस्राणिमानुषंदेहमाश्रितः २४ कुर्वन्दुष्करकर्माणिलो
कद्वयहितायच पापहारीणिभुवनंयशसापूरयिष्यसि २५ प्रार्थयामिजगन्नाथपवित्रंकुरुमेगृहम् स्थित्वाद्यभु
क्त्वासबलःश्वोगमिष्यसिपत्तनम् २६ तथेतिराघवोऽतिष्ठत्तस्मिन्नाश्रमउत्तमे ससैन्यःपूजितस्तेनसीतयालक्ष्म-
णेनच २७ ततोरामश्चिंतयित्वामुहूर्तंप्राहमारुतिम् इतोगच्छहनूमंस्त्वमयोध्यांप्रतिसत्वरः २८ जानीहिकुशलीक
श्चिज्जनोनृपतिमंदिरे शृंगवेरपुरंगत्वाब्रूहिमित्रंगुहंमम २९ जानकीलक्ष्मणोपेतमागतंमांनिवेदय नंदिग्रामंत
तोगत्वाभ्रातरंभरतंमम ४० दृष्ट्वाब्रूहिसभार्यस्यसभ्रातुःकुशलंमम सीतापहरणादीनिरावणस्यवधादिकम् ४१
ब्रूहिक्रमेणमेभ्रातुःसर्वंतत्रविचेष्टितम् हत्वाशत्रुगणान्सर्वान्सभार्यःसहलक्ष्मणः ४२

कंयशसापूरयिष्यसि २५ पत्तनमयोध्यानगरम् २६ तथेत्युक्त्वा तत्राश्रमेतिष्ठत्सीतयेत्यादेः सहितइतिशेषः २७ २८ नृपतिमंदिरे-
अयोध्यायां २९ ४० ४१ तत्ररणे ४२ छ छ छ छ छ

४३ ४४ भुजगोत्तमं जिघृक्षन् गरुड इव वेगेन ययौ ४५ ४६ ४७ ४८ संप्रहृष्टतनूरुहं गुहमिति शेषः ४९ ५० ५१
विदिग्धांगं लिप्तांगं ५२ तच्चित्रकूटे भगवता रामेण दत्ते काषायांबरधारिभिः प्रभुसमानशीलत्वस्यान्येषामौचित्येन मंत्र्यादीनां तत्त्वम्

उपयातिसमृद्धार्थःसहऋक्षहरीश्वरैः इत्युक्त्वातत्रवृत्तांतंभरतस्यविचेष्टितम् ४३ सर्वंज्ञात्वापुनःशीघ्रमागच्छमम
सन्निधिम् तथेतिहनुमांस्तत्रमानुषंवपुरास्थितः ४४ नंदिग्रामंययौतूर्णंवायुवेगेनमारुतिः गरुत्मानिववेगेनजि-
घृक्षन्भुजगोत्तमम् ४५ शृंगबेरपुरंप्राप्यगुहमासाद्यमारुतिः उवाचमधुरंवाक्यंप्रहृष्टेनांतरात्मना ४६ रामोदाशर
थिःश्रीमान्सखातेसहसीतया सलक्ष्मणस्त्वांधर्मात्माक्षेमीकुशलमब्रवीत् ४७ अनुज्ञातोऽथमुनिनाभरद्वाजेनराघवः
आगमिष्यतितंदेवंद्रक्ष्यसित्वंरघूत्तमम् ४८ एवमुक्त्वामहातेजाःसंप्रहृष्टतनूरुहम् उत्पपातमहावेगोवायुवेगेनमारुतिः
४९ सोपश्यद्रामतीर्थंचसरयूंचमहानदीम् तामतिक्रम्यहनुमान्नंदिग्रामंययौमुदा ५० क्रोशमात्रेत्वयोध्याया-
श्चीरकृष्णाजिनांबरम् ददर्शभरतंदीनंकृशमाश्रमवासिनम् ५१ मलपंकविदिग्धांगंजटिलंवल्कलांबरम्
फलमूलकृताहारंरामंचिंतापरायणम् ५२ पादुकेतेपुरस्कृत्यशासयंतंवसुंधराम् मंत्रिभिःपौरमुख्यैश्चका
षायांबरधारिभिः ५३ वृतदेहंमूर्तिमंतंसाक्षाद्धर्ममिवस्थितम् उवाचप्रांजलिर्वाक्यंहनूमान्मारुतात्मजः ५४

५३ तादृशैर्मंत्रिभिर्वृतः परिवृतो देहो यस्य तम् ५४ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

यंरामंत्वंचिंतयसेऽनुशोचसिचस काकुत्स्थस्त्वांकुशलमब्रवीत् ५५ रामेणसहसंगतोभविष्यसीतिशेषः ५६ ५७ ५८ ५९
सौम्यसोमवत्प्रियदर्शनप्रियंब्रुवतस्ते प्रियाख्यानस्यप्रतिप्रियंददामीतिशेषः ६० मुग्धाःसुंदर्यः ६१ ६२ कल्याणीसत्येत्यर्थः ६३

यंत्वंचिंतयसेरामंतापसंदंडकेस्थितम् अनुशोचतिकाकुत्स्थःसत्वांकुशलमब्रवीत् ५५ प्रियमाख्यामितेदे
विशोकंत्यजसुदारुणम् अस्मिन्मुहूर्ते भ्रातात्वंरामेणसहसंगतः ५६ समरेरावणंहत्वारामःसीतामवाप्य
च उपयातिसमृद्धार्थःससीतःसहलक्ष्मणः ५७ एवमुक्तोमहातेजाभरतोहर्षमूर्च्छितः पपातभुविचास्वस्थः
कैकेयीप्रियनंदनः ५८ आलिंग्यभरतःशीघ्रंमारुतिंप्रियवादिनम् आनंदजैरश्रुजलैःसिषेचभरतःकपिम् ५९
देवोवामानुषोवात्वमनुक्रोशादिहागतः प्रियाख्यानस्यतेसौम्यददामिब्रुवतःप्रियम् ६० गवांशतसहस्रंचग्रामाणां
चशतंवरम् सर्वाभरणसंपन्नामुग्धाःकन्यास्तुषोडश ६१ एवमुक्त्वापुनःप्राहभरतोमारुतात्मजम् बहूनीमानि
वर्षाणिगतस्यसुमहद्वनम् ६२ शृणोम्यहंप्रीतिकरंममनाथस्यकीर्तनम् कल्याणीबतगाथेयंलौकिकीप्रतिभातिमे
६३ एतिजीवंतमानंदोनरंवर्षशतादपि राघवस्यहरीणांचकथमासीत्समागमः ६४ तत्त्वमाख्याहिभद्रंतेविश्वसेयंव
चस्तव एवमुक्तोथहनुमान्भरतेनमहात्मना ६५ आचचक्षेऽथरामस्यचरितंकृत्स्नशःक्रमात् श्रुत्वातुपरमानंदं
भरतोमारुतात्मजात् ६६ आज्ञापयच्छत्रुघ्नंमुदायुक्तंमुदान्वितः दैवतानिचयावंतिनगरेरघुनंदन ६७

६४ तत्त्वमाख्याहियेनतेवचोविश्वसेयम् ६५ परमानंदंप्रापेतिशेषः ६६ शत्रुहणंशत्रुघ्नंरामकुशलश्रवणेन मुदायुक्तंतेनवचस्वयंमुदान्वि
तः किमाज्ञापयत्तदाह दैवतानिचेति ६७ ६८ ६८ ६८ ६८ ६९ ६८

उपहाराः गंधधूपनैवेद्याद्याः ६८ वारमुख्या वेश्याः हस्त्यश्वपत्तिरूपः सेनाइत्यर्थः ६९ शशिनिभाननं शशिसदृशमुखमित्यर्थः ७० मुक्तारत्नम-
याज्ज्वलैरितितोरणविशेषणम् ७१ अलंकुर्वंति शत्रुघ्नप्रेरिताजनाइतिशेषः ७२ वृंदशः संघशः ७३ पारमेष्ठीनिईश्वरार्हाणि

नानोपहारबलिभिः पूजयंतुमहाधियः सूतावैतालिकाश्चैवबंदिनःस्तुतिपाठकाः ६८ वारमुख्याश्चशतशोनि
र्यांत्वद्यैवसंघशः राजदारास्तथाऽमात्याः सेनाहस्त्यश्वपत्तयः ६९ ब्राह्मणाश्चतथापौराराजानोयेसमागताः
निर्यांतुराघवस्याद्यद्रष्टुंशशिनिभाननम् ७० भरतस्यवचःश्रुत्वाशत्रुघ्नपरिचोदिताः अलंचक्रुश्चनगरींमुक्तार
त्नमयोज्ज्वलैः ७१ तोरणैश्चपताकाभिर्विविधाभिरनेकधा अलंकुर्वंतिवेश्मानिनानाबलिविचक्षणाः ७२ निर्यां
तिवृंदशःसर्वेरामदर्शनलालसाः हयानांशतसाहस्रंगजानामयुतंतथा ७३ रथानांदशसाहस्रंस्वर्णसूत्रविभू
षितम् पारमेष्ठीन्युपादायद्रव्याण्युच्चावचानिच ७४ ततस्तुशिबिकारूढानिर्ययूराजयोषितः भरतःपादुके
न्यस्यशिरस्येवकृतांजलिः ७५ शत्रुघ्नसहितोरामंपादचारेणनिर्ययौ तदैवदृश्यतेदूराद्विमानंचंद्रसन्निभम् ७६
पुष्पकंसूर्यसंकाशंमनसाब्रह्मनिर्मितम् एतस्मिन्भ्रातरौवीरौवैदेह्यारामलक्ष्मणौ ७७ सुग्रीवश्चकपिश्रेष्ठोमंत्रि
भिश्चविभीषणः दृश्यतेपश्यतजनाइत्याहपवनात्मजः ७८ ततोहर्षसमुद्भूतोनिःस्वनोदिवमस्पृशत् स्त्रीबा
लयुववृद्धानांरामोऽयमितिकीर्तनात् ७९

७४ ७५ राममवलोकयितुमितिशेषः तदैव तस्मिन्नेवकाले
भरतयात्राकालेइत्याह पवनात्मजइत्यनेनान्वयः तदुक्तंवाचातदाह दृश्यतेइत्यादि ७६ ७७ ७८ अयंरामोऽयंरामइतिनिः
स्वनोदिवमस्पृशत् ७९ छ छ छ छ छ छ

अंबरेसोममिवरामंददृशुः ८० अत्यानंदवतोभरतस्यवर्णनेकवेरपितन्मयभावेनानंदमग्नतयाभरतपदपौनरुक्त्यंनदोषाय ८१ अत्यूर्ध्वदेशस्थविमानस्यगत्वारामस्यमेरुस्थभास्करोपमा ८२ ८३ ८४ ततोलक्ष्मणमासाद्याभ्यवादयतेत्यन्वयः अनयोः शास्त्रोक्तविधिनानामगोत्रोच्चारणपूर्वकमभिवादनंवैदेह्यास्तुस्त्रीत्वात्स्वनाममात्रकीर्तनपूर्वकमभिवादनमित्याहनामकीर्तयन्निति भरतोहमभिवादयेमैथिलीतिरामस्यतु भरतवर्माअ

रथकुंजरवाजिस्थाअवतीर्यमहींगताः ददृशुस्तेविमानस्थंजनाः सोममिवांबरे ८० प्रांजलिर्भरतोभूत्वाप्रहृष्टोराघवोन्मुखः ततोविमानाग्रगतंभरतोराघवंमुदा ८१ ववंदेप्रणतोरामंमेरुस्थमिवभास्करम् ततोरामाभ्यनुज्ञातंविमानमपतद्भुवि ८२ आरोपितोविमानंतद्भरतः सानुजस्तदा राममासाद्यमुदितः पुनरेवाभ्यवादयत् ८३ समुत्थाप्यचिराद्दृष्टंभरतंरघुनंदनः भ्रातरंस्वांकमारोप्यमुदातंपरिषस्वजे ८४ ततोलक्ष्मणमासाद्यवैदेहींनामकीर्तयन् अभ्यवादयतप्रीतोभरतःप्रेमविह्वलः ८५ सुग्रीवंजांबवंतंचयुवराजंतथांगदम् मैंदद्विविदनीलांश्चऋषभंचैवसस्वजे ८६ सुषेणंचनलंचैवगवाक्षंगंधमादनम् शरभंपनसंचैवभरतःपरिषस्वजे ८७ सर्वेतेमानुषंरूपंकृत्वाभरतमादृताः पप्रच्छुःकुशलंसौम्याः प्रहृष्टाश्चप्लवंगमाः ८८

मुकगोत्रोहंत्वामभिवादयेइत्येवमितिशेषः यद्यपिलक्ष्मणोभरतात्कनिष्ठोवयसास्पष्टंचेदंजन्मप्रकरणेतथापिज्येष्ठानुवर्तनेनस्वापेक्षयाधिकगुणत्वेनस्वव्यवहारेणज्येष्ठानुवृत्तिरेवंकर्तव्येतिभरतंप्रत्युपदेशदानेनचगुरुत्वबुद्ध्यातस्यनतिरुचितेवकिंचकौसल्यायैप्रथमंदत्तपायसांशत्वात्लक्ष्मणस्यज्येष्ठत्वंततोहिकैकेय्यैपायसार्धदानंतदंशजश्चशत्रुघ्नइतिसएवभरतात्कनिष्ठः अतएववैदेहींचेतिचकारः स्वरसः संगच्छते अतएवचशत्रुघ्नकृतोलक्ष्मणनमस्कारउपपद्यतेतयोर्युगपदुत्पन्नत्वादित्याहुः ८५ सस्वजेमित्रत्वात् ८६ ८७ ८८

८९ ९० ९१ प्रसादयन् ९२ ९३ निर्यातितंप्रतिदत्तम् ९४ कोष्ठागारं अन्नादिस्थापनगृहंकोशंधनगृहम् ९५ तत्तेजसेतिपूर्वान्वयि नेत्रजंतोयं
मुमुचुः एवंसौभ्रात्रंकिलानयोरितिहर्षात् स्वस्यतद्वैपरीत्येनशोकाच्च ९६ स्वांकगंकृत्वेतिशेषः ९७ ९८ धनपालकंकुबेरमनुगच्छेत्येतदनुजानामीत्य

ततःसुग्रीवमालिंग्यभरतःप्राहभक्तितः त्वत्सहायेनरामस्यजयोभूद्रावणोहतः ८९ त्वमस्माकंचतुर्णांतुभ्रातासुग्रीव
पंचमः शत्रुघ्नश्चतदाराममभिवाद्यसलक्ष्मणम् ९० सीतायाश्चरणौपश्चाद्ववंदेविनयान्वितः रामोमातरमासाद्यविव
र्णांशोकविह्वलाम् ९१ जग्राहप्रणतःपादौमनोमातुःप्रसादयन् कैकेयींचसुमित्रांचननामेतरमातरः ९२ भरतःपा
दुकेतेतुराघवस्यसुपूजिते योजयामासरामस्यपादयोर्भक्तिसंयुतः ९३ राज्यमेतन्न्यासभूतंमयानिर्यातितंतव
अद्यमेसफलंजन्मफलितोमेमनोरथः ९४ यत्पश्यामिसमायातमयोध्यांत्वामहंप्रभो कोष्ठागारंबलंकोशंकृतंद
शगुणंमया ९५ त्वत्तेजसाजगन्नाथपालयस्वपुरंस्वकम् इतिब्रुवाणंभरतंदृष्ट्वासर्वेकपीश्वराः ९६ मुमुचुर्नेत्र
जंतोयंप्रशशंसुर्मुदान्विताः ततोरामःप्रहृष्टात्माभरतंस्वांकगंमुदा ९७ ययौतेनविमानेनभरतस्याश्रमंतदा
अवरुह्यतदारामोविमानाग्र्यान्महीतलम् ९८ अब्रवीत्पुष्पकंदेवोगच्छवैश्रवणंवह अनुगच्छानुजानामिकुबेरं
धनपालकम् ९९ रामोवसिष्ठस्यगुरोःपदाबुजंनत्वायथादेवगुरोःशतक्रतुः दत्वामहार्हासनमुत्तमंगुरोरुपाविवेशा
थगुरोःसमीपतः १०० इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेचतुर्दशःसर्गः १४ श्रीमहा
देवउवाच ततस्तुकैकयीपुत्रोभरतोभक्तिसंयुतः शिरस्यंजलिमाधायज्येष्ठंभ्रातरमब्रवीत् १

र्थः ९९ १०० इतिश्रीमत्सकल०युद्धकांडेचतुर्दशःसर्गः १४ ततस्त्विति १ छ छ छ

सत्कृतामत्पुत्रायराज्यदानपूर्वकंवनवासंकुर्वन्नितितद्वाक्यपालनेनसत्कृता २ इत्युक्त्वारामपाद्योर्भक्त्याप्रणम्यमातृत्वाद्गुरुणाकेकेय्यासहप्रार्थयामासम
द्वाक्यपालनेनाहंसंतुष्टाअतःपरंस्वेच्छयापुनस्तद्ददामितत्सर्वथागृहाणेतिप्रार्थयामास ३ मायामाश्रित्येतिअन्यथासच्चिदानंदरूपस्यभगवतोदानप्र
तिग्रहयोरनुपपत्तेरितिभावः सकलंराज्यंप्रतिजग्राहेत्यन्वयः ४ मायाश्रयणेहेतुमाह स्वराज्येतिस्वाराज्यमात्मनःसुखरूपतानिरस्तातिशयइतराभिभावकतारूप

मातामेसत्कृताराम दत्तंराज्यंत्वयामम ददामितत्तेचपुनर्यथात्वमददान्मम २ इत्युक्त्वापादयोर्भक्त्यासाष्टांगंप्रणिपत्यच
बहुधाप्रार्थयामासकैकेय्यागुरुणासह ३ तथेतिप्रतिजग्राहभरताद्राज्यमीश्वरः मायामाश्रित्यसकलांनरचेष्टामुपाग
तः ४ स्वाराज्यानुभवोयस्यसुखस्यज्ञानैकरूपिणः निरस्तातिशयानंदरूपिणःपरमात्मनः ५ मानुषेणतुराज्येनकिंत
स्यजगदीशितुः यस्यभ्रूभंगमात्रेणत्रिलोकीनश्यतिक्षणात् ६ यस्यानुग्रहमात्रेणभवंत्यखंडलश्रियः लीलासृष्टमहासृ
ष्टेःकियदेतद्रमापतेः ७ तथापिभजतांनित्यंकामपूरविधित्सया लीलामानुषदेहेनसर्वमप्यनुवर्तते ८ ततःशत्रुघ्नव
चनान्निपुणःश्मश्रुकृंतकः संभाराश्चाभिषेकार्थमानीताराघवस्यहि ९ पूर्वंतुभरतेस्नातेलक्ष्मणेचमहात्मनि सुग्री
वेवानरेंद्रेचराक्षसेंद्रेविभीषणे १० विशोधितजटःस्नातश्चित्रमाल्यानुलेपनः महार्हवसनोपेतस्तस्थौतत्रश्रियाज्वलन्
११ प्रतिकर्मचरामस्यलक्ष्मणस्यमहामतिः कारयामासभरतःसीतायाराजयोषितः १२

यस्मात्तादृशानंदरूपस्यआनंदवल्ल्यांमनुष्या
नंदादुत्तरोत्तरशतगुणानंदक्रमेणानंदकथनस्यब्रह्मानंदेसमाप्तेस्तदभिभावकत्वरूपातिशयस्यक्वाप्यभावादितिभावः ५ जगदीशितृत्वमेवदर्शयतियस्येति ६
लीलयासृष्टामहासृष्टिरनेककोटिब्रह्मांडात्मिकायेनतस्य एतत् अयोध्याराज्यम् ७ भजतांभक्तानांकामपूरस्यअभिलाषसमूहस्यविधित्सयापूरणेच्छयाली
लयागृहीतमानुषदेहेनसर्वमपिमानुषव्यवहारंअनुवर्ततेलोकशिक्षणायकरोति ८ श्मश्रुकृंतकोनापितःसंभाराःसमुद्रजलादिरूपाः ९ स्नातेकेशसंस्कारोद्वर्तनादि
पूर्वकंकृतस्नाने १० विशोधितजटःकेशरूपतांप्रापितजटःमहार्हवसनोपेतःधृतबहुमूल्यवस्त्रः ११ प्रतिकर्मउद्वर्तनादिसंस्कारःराजयो
षितःदशरथस्त्रियः १२

सुमध्यमांजानकीं १३ अकारयतप्रतिकर्मेतिशेषः १४ सूर्यसंकाशंस्यंदनमित्यन्वयः १५ १६ अन्वीयुःअनुजग्मुःपुरमयोध्यापुरम् १७ १८ रत्नदंडमितिश्वे-
तातपत्रव्यजनचामराणांविशेषणम् १९ अरिंदमःसुग्रीवःअसुरनायकोबिभीषणः २० स्तूयमानस्यरामस्यस्तुतिवाक्यानामितिशेषः २१ वानराइत्यस्य-

महार्हवस्त्राभरणैरलंचक्रुःसुमध्यमाम् ततोवानरपत्नीनांसर्वासामेवशोभना १३ अकारयतकौसल्याप्र
हृष्टापुत्रवत्सला ततःस्यंदनमादायशत्रुघ्नवचनात्सुधीः १४ सुमंत्रःसूर्यसंकाशंयोजयित्वाग्रतःस्थितः
आरुरोहरथंरामःसत्यधर्मपरायणः १५ सुग्रीवोयुवराजश्चहनुमांश्चबिभीषणः स्नात्वादिव्यांबरधरादि
व्याभरणभूषिताः १६ राममन्वीयुरग्रेचरथाश्वगजवाहनाः सुग्रीवपत्न्यःसीताचययुर्यानैःपुरंमहत् १७
वज्रपाणिर्यथादेवैर्हरिताश्वरथेस्थितः प्रययौरथमास्थायतथारामोमहत्पुरम् १८ सारथ्यंभरतश्चक्रेरत्न
दंडंमहाद्युतिः श्वेतातपत्रंशत्रुघ्नोलक्ष्मणोव्यजनंदधे १९ चामरंचसमीपस्थोन्यवीजयदरिंदमः शशिप्रका
शत्वपरंजग्राहासुरनायकः २० दिविजैःसिद्धसंघैश्चऋषिभिर्दिव्यदर्शनैः स्तूयमानस्यरामस्यशुश्रुवेम-
धुरध्वनिः २१ मानुषंरूपमास्थायवानरागजवाहनाः भेरीशंखनिनादैश्चमृदंगपणवानकैः २२ प्रययौराघव-
श्रेष्ठस्तांपुरींसमलंकृताम् ददृशुस्तेसमायांतंराघवंपुरवासिनः २३ छ छ छ

प्रययुरितिशेषः २२ तेपुरवासिनःयेवनगमनकालेदुःखिताबभूवुस्तेइत्यर्थः २३ छ छ छ छ

आचितांगंव्याप्तांगम् कंजंकमलंपुण्याःपुण्यवंतःअर्शाद्यजंतःआययुःप्रापुः २४ विचित्ररत्नैरंचितंयुक्तंयत्सूत्रंस्वर्णमयंकटिसूत्रंतेनबद्धःपीतांबरोय
स्यतंअमूल्यमुक्ताफलकृतैःदिव्यहारैः २५हरिभिर्वानरैःरवितुल्यभासंतत्तुल्यकांतिंनिवीताकंठकक्षमध्यधृताकल्पद्रुमपुष्पमालायेनतम् २६ प्रह

दूर्वादलश्यामतनुंमहार्हकिरीटरत्नाभरणाचितांगम् आरक्तकंजायतलोचनांतंदृष्ट्वाययुर्मोदमतीवपुण्याः २४
विचित्ररत्नाचितसूत्रनद्धपीतांबरंपीनभुजांतरालम् अनर्घ्यमुक्ताफलदिव्यहारैर्विरोचमानंरघुनंदनंप्रजाः २५
सुग्रीवमुख्यैःहरिभिःप्रशांतैर्निषेव्यमाणंरवितुल्यभासम् कस्तूरिकाचंदनलिप्तगात्रंनिवीतकल्पद्रुमपुष्पमालम्
२६ श्रुत्वास्त्रियोराममुपागतंमुदाप्रहर्षवेगोत्कलिताननश्रियः अपास्यसर्वंगृहकार्यमाहितंहर्म्याणिचैवारुरुहुःस्व
लंकृताः २७ दृष्ट्वाहरिंसर्वदृगुत्सवाकृतिंपुष्पैःकिरंत्यःस्मितशोभिताननः दृग्भिःपुनर्नेत्रमनोरसायनंस्वानंदमूर्तिंमनसा
भिरेभिरे २८ रामःस्मितस्निग्धदृशाप्रजास्तथापश्यन्प्रजानाथइवापरःप्रभुः शनैर्जगामाथपितुःस्वलंकृतंगृहंमहेंद्रालयस
न्निभंहरिः २९ छ छ छ छ छ

र्षवेगेनोत्कलिता अतिप्रवृद्धाआननश्रीर्यासां
ताःआहितमत्यावश्यकमपिगृहकार्यमपास्येत्यर्थः २७ सर्वदृशामुत्सवभूताआकृतिर्यस्यतंनेत्रमनसोःरसायनभूतमत्यानंदकरत्वात्तादृशंरामंदृग्भि-
र्दर्शनव्यापारैर्मनसाचाभिरेभिरेआलिंगितवंत्यः २८ स्मितयुतयाअतएवस्निग्धयादृशाप्रजाःपश्यन्दर्शनेनसर्वसमाननंकुर्वन्प्रजानाथइवब्रह्मेव २९ छ

स्वमातुश्चरणौववंदे अनेनाग्रेसर्वमातृप्रवेशानंतरंसर्वप्रजासंमाननविलंबेनपश्चाद्भगवत्प्रवेशइतिसूचितम् ३० ३१ सर्वेभ्यःअन्येभ्योवानरबिभीष

प्रविश्यवेश्मांतरसंस्थितोसुदारामोववंदेचरणौस्वमातुः क्रमेणसर्वाःपितृयोषितःप्रभुननामभक्त्यारघुवंशकेतुः ३०
ततोभरतमाहेदंरामःसत्यपराक्रमः सर्वसंपत्समायुक्तंमममंदिरमुत्तमम् ३१ मित्रायवानरेंद्रायसुग्रीवायप्रदीय
ताम् सर्वेभ्यःसुखवासार्थंमंदिराणिप्रकल्पय ३२ रामेणैवंसमादिष्टोभरतश्चतथाकरोत् उवाचचमहातेजाःसु
ग्रीवंराघवानुजः ३३ राघवस्याभिषेकार्थंचतुःसिंधुजलंशुभम् अनेतुंप्रेषयस्वाशुदूतांस्त्वरितविक्रमान् ३४ प्रे
षयामाससुग्रीवोजांबवंतंमरुत्सुतम् अंगदंचसुषेणंचतेगत्वावायुवेगतः ३५ जलपूर्णांश्छातकुंभकलशांश्चस
मानयन् आनीतंतीर्थसलिलंशत्रुघ्नोमंत्रिभिःसह ३६ राघवस्याभिषेकार्थंवसिष्ठायन्यवेदयत् ततस्तुप्रयतो
वृद्धोवसिष्ठोब्राह्मणैःसह ३७ रामंरत्नमयेपीठेससीतंसन्यवेशयत् वसिष्ठोवामदेवश्चजाबालिर्गौतमस्तथा ३८

णादिभ्यः ३२ ३३ ३४ ३५ शातकुंभंजंबुस्वर्णम् ३६ ३७ ३८ छ छ छ

३९ ४० सर्वौषधीरसैरभ्यषिंचन्नित्यन्वयः नभःस्थितैर्दैवतैः सहस्तुवद्भिः सगणैश्चतुर्भिर्लोकपालैश्चसहवसिष्ठादयोभ्यषिंच

वाल्मीकिश्चतथाचक्रुःसर्वेरामाभिषेचनम् कुशाग्रतुलसीयुक्तपुण्यगंधजलैर्मुदा ३९ अभ्यषेचन्रघुश्रेष्ठंवासवंव
सवोयथा ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैःश्रेष्ठैःकन्याभिःसहमंत्रिभिः ४० सर्वौषधीरसैश्चैवदैवतैर्नभसंस्थितैः चतुर्भिर्लो-
कपालैश्चस्तुवद्भिःसगणैस्तथा ४१ छत्रंचतस्यजग्राहशत्रुघ्नःपांडुरंशुभम् सुग्रीवराक्षसेंद्रौतोदधतुःश्वेतचाम
रे ४२ मालांचकांचनींवायुर्ददौवासवचोदितः सर्वरत्नसमायुक्तंमणिकांचनभूषितम् ४३ ददौहारंनरेंद्रायस्व
यंशक्रस्तुभक्तितः प्रजगुर्देवगंधर्वाननृतुश्चाप्सरोगणाः ४४ देवदुंदुभयोनेदुःपुष्पवृष्टिःपपातखात् नवदूर्वा
दलश्यामंपद्मपत्रायतेक्षणम् ४५ रविकोटिप्रभायुक्तकिरीटेनविराजितम् कोटिकंदर्पलावण्यंपीतांबरसमावृ
तम् ४६ दिव्याभरणसंपन्नंदिव्यचंदनलेपनम् अयुतादित्यसंकाशंद्विभुजंरघुनंदनम् ४७ वामभागेसमासीनांसी
तांकांचनसन्निभाम् सर्वाभरणसंपन्नांवामांकेसमुपस्थिताम् ४८ रक्तोत्पलकरांभोजांवामेनालिंग्यसंस्थितं सर्वा
तिशयशोभाढ्यांदृष्ट्वाभक्तिसमन्वितः ४९ उमयासहितोदेवःशंकरोरघुनंदनम् सर्वदेवगणैर्युक्तःस्तोतुंसमुपचक्रमे ५०

श्रीमहादेवउवाच नमोस्तुरामायसशक्तिकायनीलोत्पलश्यामलकोमलाय किरीटहारांगदभूषणायसि
सिंहासनस्थायमहाप्रभाय ५१

नित्यन्वयः ४१ ४२ ४३ ४४ खात् आकाशात् ४५ ४६ ४७ वामांकेवाम
भागेस्थिताम् ४८ ईदृशींसीतांवामेनकरेणालिंग्यसंस्थितं दृष्ट्वाशिवःस्तोतुमुपचक्रमेइत्यन्वयः ४९ ५० सशक्तिकायमायाशक्त्यवतारसीता-
सहिताय ५१

आद्यंतौउत्पत्तिनाशौतद्राहित्यादेवमध्यहीनः यत्तोमाययासृजसि अतएवतेननलिप्यसे तन्नाशादिकृतदोषभाङ्नभवसीत्यर्थः नत्वैंद्रजालिकः स्वमायानिर्मितजीवादिनाशेपितद्वधभाग्भवति ५२ गुणसंवृतः गुणसमूहयामाययासंवृतः गुणशब्दोऽत्रतत्समूहमायापरः प्रपन्नाःशरणागतायेभक्तास्तेषांयदनुविधानंमोक्षस्तन्निमित्तमित्यर्थः त्वदवतारलीलाश्रवणादिभिस्तेषांपापक्षयद्वारामोक्षोभवतीत्याशयः सूकररमानुषादिरूपैर्नानावतारैर्लीलांविधत्सेइत्यन्वयः सूकरावताराउपेंद्राद्याः मानुषारामकृष्णाद्याः एवंभूतस्त्वंज्ञानिभिरेवनित्यंप्रतीयसेनत्वन्यैः

त्वमादिमध्यांतविहीनएकःसृजस्यवस्यत्सिचलोकजातम् स्वमाययातेननलिप्यसेत्वंयत्स्वेसुखेजस्ररतोऽनवद्यः ५२
लीलांविधत्सेगुणसंवृतस्त्वंप्रपन्नभक्तानुविधानहेतोः नानाऽवतारैःसूकरमानुषाद्यैःप्रतीयसेज्ञानिभिरेवनित्यम् ५३
स्वांशेनलोकंसकलंविधायतंबिभर्षिचत्वंतदधःफणीश्वरः उपर्यधोभान्वनिलोडुपौषधीःप्रवर्षरूपोवसिनेकधाजगत्
५४ त्वमिहदेहभृतांशिखिरूपःपचसिभुक्तमशेषमजस्रंपवनपंचकरूपसहायोजगदखंडमनेनबिभर्षि ५५ चंद्र
सूर्यशिखिमध्यगतंयत्तेजईशचिदशेषतनूनाम् प्राभवत्तनुभृतामिहधैर्यशौर्यमायुरखिलंतवसत्वम् ५६

स्तेतुमनुष्योयंकश्चिदित्येवंप्रतियंति ५३ सकलंलोकंस्वांशेनविधायतंलोकंतदधः फणीश्वरोभूत्वात्वंबिभर्षि भानुःसूर्यः अनिलोवायुः उडुपश्चंद्रः औषध्योव्रीह्याद्याः प्रवर्षोमेघः नैकधाअनेकप्रकारेण ५४ प्रकारांतरेणापिरक्षकत्वमाह त्वमिति शिखिरूपोजाठराग्निरूपः पवनपंचकं प्राणापानसमानोदानव्यानाः तदुक्तंगीतायां अहंवैश्वानरोभूत्वाप्राणिनांदेहमाश्रितः प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नंचतुर्विधमिति ५५ हेईशचंद्रादिगतंयत्तेजोयच्चाशेषशरीरिणांचिच्चैतन्यंयच्चतनुभृताम् शौर्यंधैर्यमायुश्चतदखिलंतवसत्त्वं त्वद्रूपासत्तैवप्राभवत् तत्तद्रूपेणप्रादुर्भूतेत्यर्थः ५६

विरिंचिर्ब्रह्माविभागोभेदः हेईश वादिनांतत्तद्भक्तत्वेनतत्रतत्रेश्वरत्वाभिमानवतांत्वंतत्तद्रूपेणपरस्परस्माद्भिन्नइवभासितत्वमाह अन
न्यद्भेदशून्यमतएवैकमीदृशंब्रह्मैवत्वंत्वमेवचब्रह्मादयः अतोनैषांभेदइतिभावः ५७ प्रकारांतरेणापिसर्वस्यब्रह्मरूपतांस्थापयतिमत्स्यादीति
एकस्यैवयथादशरूपत्वंतथैकस्यैवसदसद्विभागरूपतासद्ब्रह्मविश्वादिकमसत्तदितरत्सर्वं सएकस्त्वमेव यतोभवतोन्यन्नविभाति
बहुशः पर्यालोचनेपिनज्ञानविषयोभवतीत्यर्थः ५८ अनंतसृष्टौअंतरहितायांसृष्टौतदुक्तंपातंजले सर्वथासृष्ट्याद्युच्छेदोनैवकृतार्थमु

त्वंविरिंचिशिवविष्णुविभेदात्कालकर्मशशिसूर्यविभागात् वादिनांपृथगिवेशविभासिब्रह्मनिश्चितमनन्यदि
हैकम् ५७ मत्स्यादिरूपेणयथात्वमेकः श्रुतोपुराणेषुचलोकसिद्धः तथैवसर्वंसदसद्विभागस्त्वमेवनान्यद्भवतो
विभाति ५८ यद्यत्समुत्पन्नमनंतसृष्टावुत्पत्स्यतेयच्चभवच्चयच्च नदृश्यतेस्थावरजंगमादौत्वयाविनातःपर
तःपरस्त्वम् ५९ तत्त्वंनजानंतिपरात्मनस्तेजनाःसमस्तास्तवमाययातः त्वद्भक्तसेवामलमानसानांविभातितत्
त्वंपरमेकमैशम् ६० ब्रह्मादयस्तेनविदुःस्वरूपंचिदात्मतत्त्वंबहिरर्थभावाः ततोबुधस्त्वामिदमेवरूपंभक्त्या
भजन्मुक्तिमुपैत्यदुःखः ६१ मुक्तंप्रत्येवतुतन्निवृत्तिरिति अनादिर्भगवान्कालोनांतोस्यद्विजविद्यते अव्युच्छिन्नास्ततस्त्वेतेसर्ग-
स्थित्यंतसंयमाइतिस्मृतिश्च तादृश्यांसृष्टौयज्जातंयद्भावियच्चवर्तमानंतत्त्वयाविनानदृश्यतेसर्वंत्वद्रूपमेवदृश्यतेऽतस्त्वंपरतःसर्वोत्कृष्टाद्धिरण्य
गर्भादपिपरइत्यर्थः ५९ नन्वेवंरूपंमांसर्वेजनाःकिमितिनजानंतितत्राह तत्त्वमिति परमात्मनस्ते एतत्तत्वंएतेसमस्ताजनास्तवमाययासंवृताइतिशेषः
अतोनजानंति तर्हिसर्वथामामेवंकोपिनजानंतिनेत्याह त्वद्भक्तेति तेतवैशंतत्त्वंजानंतीत्यर्थः ६० तेतवचैतन्यरूपमात्मतत्त्वंब्रह्मादयोपिनविदुः यतस्तेब
हिरर्थेषुभावश्चित्तंयेषांतादृशाः ततोऽबुधः त्वद्रूपज्ञानासमर्थोऽपिइदंरूपमेवत्वांप्रकृतनदृश्यमानरूपमेवत्वांभजन्ध्यायन् अदुःखोनिवृत्तसकलदुःखः
सन्मुक्तिमुपैति ६१

अपरमपिसकलभंसाधनंस्वानुष्ठितत्वेनात्युपादेयतांचतत्रसूचयन्नाह अहमिति अनिशंगृणन्उच्चारयन्मरणसमयेजंतूनांमुक्तये हेरामतवनामरूपंमंत्रंदिशामिउपदिशामि ६२ ६३ अखिलदेव सौख्यंअखिलदेवराज्यरूपसौख्यंयतस्त्वयाराक्षसरूपोऽस्माकंदुष्टशत्रुर्हतः ६४ धरादेवाभूदेवाविद्वांसस्तैर्यज्ञेषुदत्तायज्ञभागायेनखलेनहृताः सत्वयाहतस्तेनतेभागानोऽस्माकंपुरावद्रावणोत्पत्तिप्राक्कालइवभविष्यंति

अहंभवन्नामगृणन्कृतार्थोवसामिकाश्यामनिशंभवान्या मुमूर्षमाणस्यविमुक्तयेऽहंदिशामिमंत्रंतवरामनाम ६२
इमंस्तवंनित्यमनन्यभक्त्याशृण्वंतिगायंतिलिखंतियेवै तेसर्वसौख्यपरमंचलब्ध्वाभवत्पदंयांतुभवत्प्रसादा
त् ६३ इंद्रउवाच रक्षोऽधिपेनाखिलदेवसौख्यंहृतंचमेब्रह्मवरेणदेव पुनश्चसर्वंभवतःप्रसादात्प्राप्तं
हतोराक्षसदुष्टशत्रुः ६४ देवाऊचुः ऽहृतायज्ञभागाधरादेवदत्तामुरारेखलेनादिदैत्येनविष्णो हतोऽद्यत्वया
नोवितानेषुभागाःपुरावद्भविष्यन्तियुष्मत्प्रसादात् ६५ पितरऊचुः हतोऽद्यत्वयादुष्टदैत्योमहात्मन्गयादौनरैर्दत्त
पिंडादिकान्नः बलादत्तिहत्वागृहीत्वासमस्तानिदानींपुनर्लब्धसत्वाभवामः ६६ यक्षाऊचुः सदाविष्टिकर्म-
ण्यनेनाभियुक्तावहामोदशास्यंबलाद्दुःखयुक्ताः दुरात्माहतोरावणोराघवेशत्वयातेवयंदुःखजाताद्विमुक्ताः ६७

६५ लब्धसत्वास्तत्पिंडप्राप्त्या लब्धबलाः ६६ विष्टिकर्मणिवेतनदानंविनाबलात्कर्मकारणंविष्टिस्तत्कर्मणि अभियुक्ताःप्रेरिताःदशास्यंवहामस्तदीयपल्लक्यादिवहनेनेतिशेषः दुःखजाता दुःखसमूहात् ६७

७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

पुरारावणराज्यात्पूर्वं ६८ अभिविद्रुता बलेनस्ववशंतांनीताः ६९ यतोऽयंहतोऽतएवंस्थितास्त्वयातद्दुःखमोचनेनपरित्राताः ७० ७१
७२ ७३ त्वद्हृदिअंतर्यामितयास्थितमेवराजेंद्रंदृश्यमानराजेंद्ररूपंध्यायंतोययुरित्यन्वयः ७४ ७५ इतिश्रीमत्सकल-

गंधर्वाऊचुः वयंसंगीतनिपुणागायंतस्तेकथामृतम् आनंदामृतसंदोहयुक्ताःपूर्णाःस्थिताःपुरा ६८ पश्चा
द्दुरात्मनारामरावणेनाभिविद्रुताः तमेवगायमानाश्चतदाराधनतत्पराः ६९ स्थितास्त्वयापरित्राताहतोऽयंदुष्ट
राक्षसः एवंमहोरगाःसिद्धाःकिन्नरामरुतस्तथा ७० वसवोमुनयोगावोगुह्यकाश्चपतत्त्रिणः सप्रजापतयश्चैते
तथाचाप्सरसांगणाः ७१ सर्वेरामंसमासाद्यदृष्ट्वानेत्रमहोत्सवम् स्तुत्वापृथक्पृथक्सर्वेराघवेणाभिवंदिताः ७२ य-
युःस्वंस्वंपदंसर्वेब्रह्मरुद्रादयस्तथा प्रशंसंतोमुदारामंगायंतस्तस्यचेष्टितम् ७३ ध्यायंतस्त्वभिषेकार्द्रं सीतालक्ष्मण
संयुतम् सिंहासनस्थंराजेंद्रंययुःसर्वेहृदिस्थितम् ७४ एववाद्येषुध्वनत्सुप्रमुदितहृदयैर्देववृंदैःस्तुवद्भिर्वर्षद्भिः
पुष्पवृष्टिंदिविमुनिनिकरैरीड्यमानःसमंतात् रामःश्यामःप्रसन्नःस्मितरुचिरमुखःसूर्यकोटिप्रकाशःसीतासौ
मित्रिवातात्मजमुनिहरिभिःसेव्यमानोविभाति ७५ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकां
डेपंचदशःसर्गः १५ श्रीमहादेवउवाच रामेभिषिक्तेराजेंद्रेसर्वलोकसुखावहे वसुधासस्यसंप-
न्नाफलवंतोमहीरुहाः १ गंधहीनानिपुष्पाणिगंधवंतिचकाशिरे सहस्रशतमश्वानांधेनूनांचगवांतथा २

त्सकलराजविपदुद्धरणेत्यादिबिरुदावली० युद्धकांडेपंचदशःसर्गः १५ रामइतिउत्तरार्द्धेजातेइतिजाताइतिचशेषः १ निर्ग
धानिगंधयुतानिअश्वानांधेनूनांगवांचसहस्रशतंददौ २

शतवृषानित्यत्रशतशब्दोऽनंतवाची ३ ४ अंगदेबाहुभूषणे ५ ६ अवमुच्यभर्ताकंठेप्रतिमुक्तंपुनःकंठगदवर्तार्येत्यर्थः
७ विलोकयन् वैदेहींपश्यन् ८ गौरवेणसीताकृतादरेण ९ १० यद्वस्तुदेवैरपिदुर्लभंतदपितववररूपंचदास्याम्येवेत्यर्थः ११ उक्त
चान्यत्रराज्योत्सवागतजनायरघुप्रवीरःप्रीत्यात्वनेकमणिरत्नविभूषणानिदत्वानिलात्मजमपास्यविदेहजायैमालांददौरघुपतिःपरमादरे-
ण १ तयाहनुमतेदत्तासैवमालाद्युमूलिकादर्शनैःशकलीकृत्यत्यक्तातेनजलाशये २ हाहेतिजल्पितंसर्वैस्तदासक्रूरवानरैःस्वजातीयम

ददौशतवृषान्पूर्वंद्विजेभ्योरघुनंदनः त्रिंशत्कोटीःसुवर्णस्यब्राह्मणेभ्योददौपुनः ३ वस्त्राभरणरत्नानिब्राह्मणे
भ्योमुदातथा सूर्यकांतिसमप्रख्यांसर्वरत्नमयींस्रजं ४ सुग्रीवायददौप्रीत्याराघवोभक्तवत्सलः अंगदायददौ
दिव्येह्यंगदेरघुनंदनः ५ चंद्रकोटिप्रतीकाशंमणिरत्नविभूषितम् सीतायैप्रददौहारंप्रीत्यारघुकुलोत्तमः ६ अव
मुच्यात्मनःकंठाद्धारंजनकनंदिनी अवैक्षतहरीन्सर्वान्भर्तारंचमुहुर्मुहुः ७ रामस्तामाहवैदेहीमिंगितज्ञाविलोक-
यन् वैदेहियस्यतुष्टासिदेहितस्मैवरानने ८ हनूमतेददौहारंपश्यतोराघवस्यच तेनहारेणशुशुभेमारुतिर्गौरवेण
च ९ रामोपिमारुतिंदृष्ट्वाकृतांजलिमुपस्थितम् भक्त्यापरमयातुष्टइदंवचनमब्रवीत् १० हनूमंस्तेप्रसन्नोऽस्मिवरं
वरयकांक्षितम् दास्यामिदेवैरपियद्दुर्लभंभुवनत्रये ११ रेकर्मत्वयाकृतमरिंदम ३ रामस्ततोमारुतिमत्युदारमाहूयचारादभिवर्त
वर्तमानंपप्रच्छकस्मान्महतीसुमालात्यक्तात्वयाब्रूहिविदेहजार्पिता ४ ब्रह्मेतियद्ब्रह्मविदोवदंतिह्यात्मेश्वरश्चेतिवदंतिसंतःसीतापतेत्वं
तदसीतिबुध्वात्यक्तामयेयंसकलातिरूपा ५ हनूमन्यदिमत्तस्त्वंवरंकिमपिनेच्छसि तवेच्छांतर्हिनिर्मुक्तांकरिष्यामिचनिष्फलां ६
श्रीरामश्रवणेदास्येममास्तुसफलास्पृहा तस्याविरोधिनीयातुनिर्मूलांकुरुतांप्रभो ७ ६ ६ ६

॥

ममस्वांतेसदैवत्वंसीतयासहतिष्ठसि अद्यैवसर्वेपश्यंतुस्थितंत्वांजानकीपते ८ विदीर्यवक्षस्थलमंजनीसुतःप्रदर्शयामासच राममद्वयम् हृदंबुजेसंस्थितमब्जलोचनंमहीसुताराधितपादपंकजम् ९ मारुतेर्वैभवंदृष्ट्वासर्वेसंतोषमागताः रामेणालिंगितःश्रीमान्हनूमानंजनीसुतः १० जयशब्दोमहानासीत्तदाराघवमंडपे सीताप्रमुदितातस्मैवरानभयदान्ददौ ११ रामलीलामृतंचैतत्परमानंददायकम् श्रोतृ-

हनूमानपितंप्राहनत्वारामंप्रहृष्टधीः त्वन्नामस्मरतोरामनतृप्यतिमनोमम १२ अतस्त्वन्नामसततंस्मरन्स्थास्यामिभूतले यावत्स्थास्यतितेनामलोकेतावत्कलेवरम् १३ ममतिष्ठतुराजेंद्रवरोयंमेभिकांक्षितः रामस्तथेतितंप्राहमुक्तस्तिष्ठयथासुखम् १४ कल्पांतेममसायुज्यंप्राप्स्यसेनात्रसंशयः तमाहजानकीप्रीतायत्रकुत्रापिमारुते १५ स्थितंत्वामनुयास्यंतिभोगाःसर्वेममाज्ञया इत्युक्तोमारुतिस्ताभ्यामीश्वराभ्यांप्रहृष्टधीः १६ आनंदाश्रुपरीताक्षोभूयोभूयःप्रणम्यतौ कृच्छ्राद्ययौतपस्तप्तुंहिमवंतंमहामतिः १७ ततोगुहंसमासाद्यरामःप्रांजलिमब्रवीत् सखेगच्छपुरंरम्यंशृंगवेरमनुत्तमम् १८ मामेवचिंतयन्नित्यंभुंक्ष्वभोगान्निजार्जितान् अंतेममैवसारूप्यंप्राप्स्यसेत्वंनसंशयः १९ इत्युक्त्वाप्रददौतस्मैदिव्यान्याभरणानिच राज्यंचविपुलंदत्वाविज्ञानंचददौविभुः २०

णांचाथगृणतांपापसंघविदाहकं ११ तंतयोदारचरितं १२ १३ मुक्तःसततंममनामस्मरणाज्जीवन्मुक्तःसन्तिष्ठ १४
१५ ईश्वराभ्यांसीतारामाभ्यां १६ कृच्छ्रादिति रामदर्शनवियोगतः कृच्छ्रं १७ १८ मामेवचिंतयन्नित्यनेनभोगेष्वनासक्तोभवेतिसूच्यते
१९ विद्यमानराज्यादधिकदेशराज्यं विज्ञानमात्मतत्वज्ञानम् २० छ छ छ छ

आलिंगितः बहिः शरीरेणसर्वदास्वानुसंधानदानेनांतश्चालिंगितः २१ पूजयामासतानितिशेषः २२ २३ २४ २५ अनिच्छन्नित्यस्ययौवराज्यमितिकर्म २६ कर्माध्यक्षःसर्वकर्मसाक्षी कर्तृत्वादिविहीनोनिरभिमानित्वादतएवनिर्विकारः २७ स्वानंदेनतुष्टइत्यनेनलौकि

रामेणालिंगितोहृष्टोययौस्वभवनंगुहः येचान्येवानराःश्रेष्ठाअयोध्यांसमुपागताः २१ अमूल्याभरणैर्वस्त्रैःपूजयामास राघवः सुग्रीवप्रमुखाःसर्वेवानराःसबिभीषणाः २२ यथार्हंपूजितास्तेनरामेणपरमात्मना प्रहृष्टमनसःसर्वेजग्मुरेवयथागतम् २३ सुग्रीवप्रमुखाःसर्वेकिष्किंधांप्रययुर्मुदा बिभीषणस्तुसंप्राप्यराज्यंनिहतकंटकम् २४ रामेणपूजितःप्रीत्याययौलंकामनिंदितः राघवोराज्यमखिलंशशासाखिलवत्सलः २५ अनिच्छन्नपिरामेणयौवराज्येभिषेचितः लक्ष्मणःपरयाभक्त्यारामसेवापरोभवत् २६ रामस्तुपरमात्मापिकर्माध्यक्षोऽपिनिर्मलः कर्तृत्वादिविहीनोऽपिनिर्विकारोपिसर्वदा २७ स्वानंदेनापितुष्टःसल्लोकानामुपदेशकृत् अश्वमेधादियज्ञैश्चसर्वैर्विपुलदक्षिणैः २८ अजयत्परमानंदोमानुषंवपुराश्रितः नपर्यदेवन्विधवानचव्यालकृतंभयम् २९ नव्याधिजंभयंचासीद्रामेराज्यंप्रशासति लोकेदस्युभयंनासीदनर्थोनास्तिकश्चन ३०

कानंदसामग्रीनिरपेक्षत्वमुक्तम् लोकानामुपदेशकृत् अनेनलोकोपदेशएवयज्ञाद्यनुष्ठानप्रयोजनमुक्तम् २८ रामेराज्यमितिसौराज्यमाह नपर्यदेवन्निति व्याळ[illegible]र्पाव्याघ्राश्च २९ दस्यवश्चोराः ३० छ छ छ छ

अनर्थाभावमेवप्रपंचयति वृद्धेष्विति ३१ वर्णाश्रमाणांयेगुणाःधर्माःपुराणेषूक्तास्तैरन्विताः ३२ औरसानिवस्वस्मिन्प्रीतिमतीःप्रजारा
मः पितृवज्जुगोप पितरिपुत्राणामिवप्रजानांरामेस्नेहः पितुःपुत्रेष्विवप्रजासुरामस्येतिबोधितं ३३ उपास्तअकरोदितियावत् ३४
धनधान्यवृद्धिमत्तद्युक्तंयद्दीर्घमायुरारोग्यंचतयोःकारकमात्मानमधिकृत्यभवमाध्यात्मिकं ३५ समाहितस्तदेकचित्तःपरितुष्टमान

वृद्धेषुसत्सुबालानांनासीन्मृत्युभयंतथा रामपूजापराःसर्वेसर्वेराघवचिंतकाः ३१ ववर्षुर्जलदास्तोयंयथाकालं
यथारुचि प्रजाःस्वधर्मनिरतावर्णाश्रमगुणान्विताः ३२ औरसानिवरामोऽपिजुगोपपितृवत्प्रजाः सर्वलक्षण-
संयुक्तःसर्वधर्मपरायणः ३३ दशवर्षसहस्राणिरामोराज्यमुपास्तसः ३४ इदंरहस्यंधनधान्यवृद्धिमद्दीर्घायु
रारोग्यकरंसुपुण्यदम् पवित्रमाध्यात्मिकसंज्ञितंपुरारामायणंभाषितमादिशंभुना ३५ शृणोतिभक्त्यामनु
जःसमाहितोभक्त्यापठेद्वापरितुष्टमानसः सर्वाःसमाप्नोतिमनोगताशिषोविमुच्यतेपातककोटिभिःक्षणात्
३६ रामाभिषेकंप्रयतःशृणोतियोधनाभिलाषीलभतेमहद्धनम् पुत्राभिलाषीसुतमार्यसंमतंप्राप्नोतिरासायण
मादितःपठन् ३७ शृणोतियोऽध्यात्मिकरामसंहितांप्राप्नोतिराजाभुवमृद्धसंपदम् शत्रून्विजित्यारिभिरप्रधर्षि
तोव्यपेतदुःखोविजयीभवेन्नृपः ३८ स्त्रियोपिशृण्वंत्यधिरामसंहितांभवंतिताजीवसुताश्चपूजिताः वंध्याऽपि
पुत्रंलभतेसुरूपिणंकथामिमांभक्तियुतांशृणोतिया ३९

सः भगवत्कथापठनजानंदेनेतिभावः मनोगताशिषः मनसाआशा
स्यमानानर्थान् ३६ रामाभिषेकंरावणजयपूर्वकंप्राप्तं आर्यसंमतंशिष्टसंमतंतेनस्वयंशिष्टमितियावत् ३७ यआध्यात्मिकेत्यत्रसंधि
रार्षः ३८ अधिरामसंहितांराममधिकृत्यप्रवृत्तामध्यात्मरामायणाख्याम् ३९

कोपमित्युपलक्षणंकामादीनां विमत्सरः अनीर्ष्यः सर्वाणिदुर्गाणिदुर्गस्थानानि ४० शृण्वतांपुंसांक्रूरास्तुष्यंति विघ्नानश्यंति संपदश्च भवंति ४१ रामतत्परा रामैकचित्ता रजस्वलायाः श्रवणंचतुर्थेहन्यारभ्य द्वादशरात्रांतं ४२ पूजयित्वेत्यादेः पुस्तकमि

श्रद्धान्वितोयःशृणुयात्पठेन्नरोविजित्यकोपंचतथाविमत्सरः दुर्गाणिसर्वाणिविजित्यनिर्भयोभवेत्सुखीराघवभक्तिसंयुतः ४० क्रूराःसमस्ताअपियांतितुष्टतांविघ्नाःसमस्ताअपयांतिशृण्वताम् अध्यात्मरामायणमादितोनृणांभवंतिसर्वाअपिसंपदःपराः ४१ रजस्वलावायदिरामतत्परा शृणोतिरामायणमेतदादितः पुत्रंप्रसूतेऋषभंचिरायुषंपतिव्रतालोकसुपूजिताभवेत् ४२ पूजयित्वातुयेभक्त्यानमस्कुर्वंतिनित्यशः सर्वैःपापैर्विनिर्मुक्ताविष्णोर्यांतिपरंपदम् ४३ अध्यात्मरामचरितंकृत्स्नंशृण्वंतिभक्तितः पठंतिवास्वयंवक्तातेषांरामःप्रसीदति ४४ रामएवपरंब्रह्मतस्मिंस्तुष्टेऽखिलात्मनि धर्मार्थकाममोक्षाणांयद्यदिच्छतितद्भवेत् ४५ श्रोतव्यंनियमेनैतद्रामायणमखंडितम् आयुष्यमारोग्यकरं कल्पकोट्यघनाशनम् ४६ देवाश्चसर्वेतुष्यंतिग्रहाःसर्वेमहर्षयः रामायणस्यश्रवणेतुष्यंतिपितरस्तथा ४७

तिशेषः ४३

४४ ४५ आयुष्यंआयुर्जनकम् कल्पकोटिपर्यंतंकृतमघम् ४६ ४७ ९ ९ ९

वैराग्यविज्ञानयुतंश्रोतृणांतदुभयदातृत्वादितिभावः अस्मिन्भवेसंसारेइत्यर्थः ४८ योभूतेश्वरोभवःशिवोसकृदखिलवेदराशिमालो
ड्ययत्तारकंब्रह्मतदेवरामः विष्णुरहस्यमूर्तिषुअत्यंतरहस्यमूर्तिः मुख्यामूर्तिरितिविज्ञायाखिलवेदानांसारभूताउपनिषदस्तदर्थसं
ग्रहमुद्धृत्यसंक्षेपतइदंरामस्यनिगूढतत्त्वंप्रियायैप्राह तस्मैनमइतिशेषः अयंश्लोकस्तत्रत्यश्रोतुःशिवशिष्यस्येतिबोध्यम् ४९

अध्यात्मरामायणमेतदद्भुतंवैराग्यविज्ञानयुतंपुरातनम् पठंतिशृण्वंतिलिखंतियेनरास्तेषांभवेऽस्मिन्नपुन
र्भवोभवेत् ४८ आलोड्याखिलवेदराशिमसकृद्यत्तारकंब्रह्मतद्रामोविष्णुरहस्यमूर्तिरितियोविज्ञायभूतेश्व
रः उद्धृत्याखिलसारसंग्रहमिदंसंक्षेपतःप्रस्फुटंश्रीरामस्यनिगूढतत्त्वमखिलंप्राहप्रियायैभवः ४९
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेषोडशःसर्गः १६ इतियुद्धकांडंसमाप्तम्
कांडेयुद्धात्मकेसर्गानवसप्तनीलकंठोक्ताः सार्द्धैकादशशतश्लोकामनुसंख्यायुताः १

इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणःकृतावध्यात्मरामायणेसेतोयु
द्धकांडेषोडशःसर्गः १६ ७ ७ ७ श्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु युद्धेयुद्धा
दिभिःश्रांतान्वानरान्प्रतिपूज्यच स्वानंदेनस्थितोऽयोध्यांसरामःपातुसर्वदा १ ७ ७ ७

॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणयुद्धकांडं समाप्तं.

अथश्रीमदध्यात्मरामायणउत्तरकांडप्रारंभः

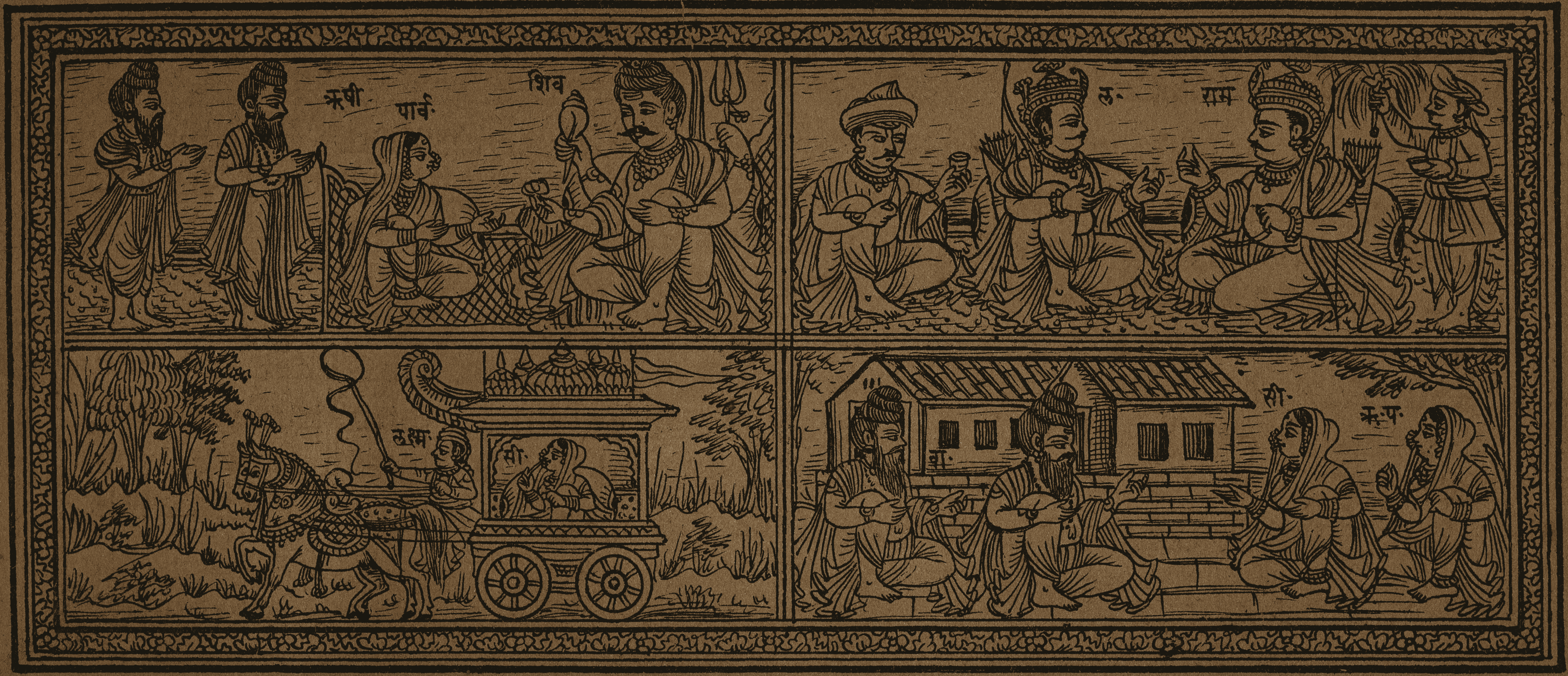
ऋषी
पार्व·
शिव
ल·
राम
लक्ष्म·
सी·
अ·
सी·
ऋ·प·

श्रीगणेशायनमः श्रीसीतारामचंद्राभ्यांनमः १ मृधेयुद्धे २ ३ कथंकेनप्रकारेण ४ श्रद्दधत्याः एतच्छ्रवणेश्रद्धावत्याः कथामृतमा-
स्वाद्यमे मम तदास्वादनविषयातृष्णात्यंतंवर्द्धते ५ रामेराज्यमुपस्थितेराज्यंप्राप्तवतीत्यर्थः अभिवंदितुंनमितुंस्तोतुंच ६ तानेव-

जयतिरघुवंशतिलकः कौसल्याहृदयनंदनोरामः दशवदननिधनकारीदाशरथिः पुंडरीकाक्षः १ पार्वत्युवा
च अथरामः किमकरोत्कौसल्यानंदवर्द्धनः हत्वामृधेरावणादीन्राक्षसान्भीमविक्रमान् २ अभिषिक्तस्त्व
योध्यायांसीतयासहराघवः मायामानुषतांप्राप्यकतिवर्षाणिभूतले ३ स्थितवान्लीलयादेवः परमात्मासना
तनः अत्यजन्मानुषंलोकंकथमंतंरघूद्वहः ४ एतदाख्याहिभगवन् श्रद्दधत्याममप्रभो कथापीयूषमास्वा-
द्यतृष्णामेतीववर्द्धते रामचंद्रस्यभगवन्ब्रूहिविस्तरशः कथाम् ५ श्रीमहादेवउवाच राक्षसानांवधं
कृत्वाराज्यंरामउपस्थिते आययुर्मुनयः सर्वेश्रीराममभिवंदितुम् ६ विश्वामित्रोसितः कण्वोदुर्वासाभृगुरंगि
राः कश्यपोवामदेवोऽत्रिस्तथासप्तर्षयोऽमलाः ७ अगस्त्यः सहशिष्यैश्चमुनिभिः सहितोऽभ्यगात् द्वारमा-
साद्यरामस्यद्वारपालमथाब्रवीत् ८ ब्रूहिरामायमुनयः समागत्यबहिः स्थिताः अगस्त्यप्रमुखाः सर्वेआशी
र्भिरभिनंदितुम् ९ प्रतीहारस्ततोराममगस्त्यवचनाद्द्रुतम् नमस्कृत्वाऽब्रवीद्वाक्यंविनयावनतः प्रभुम् १०

ऋषीनाह विश्वामित्रइति ७ मुनिभिः शि
ष्यैश्चसहितइत्यर्थः ८ अगस्त्यप्रमुखामुनयआशीर्भिरभिनंदितुंसमागत्यबहिः स्थिताः संतीतिरामायब्रूहीत्यन्वयः ९ १० ६

कृतांजलिः प्रतीहारइतिशेषः प्राप्तः स्वाश्रमादागतः बहिर्द्वारिउपस्थितोऽस्तीतिशेषः ११ पूजिताः प्रतीहारेण मार्गप्रदर्शनादिना पूजिताः-
कृतादराइतियावत् १२ गांमधुपर्कार्थं वृषभं च महोक्षं वा महाजं वा श्रोत्रियायप्रकल्पयेदितिस्मृतेः १३ यथार्हतः अर्हो योग्यता तदनतिक्र-
मादित्यर्थः भगवतः सकाशात् पूजालाभेन प्रहर्षः १४ अब्रुवन् अपृच्छन् तमेवाभिनयति कुशलमित्यादि १५ सरावणस्तेन भारः क्ले-

कृतांजलिरुवाचेदमगस्त्योमुनिभिःसह देवत्वद्दर्शनार्थायप्राप्तो बहिरुपस्थितः ११ तमुवाच द्वारपालंप्रवेशय यथा
सुखम् पूजिताविविशुर्वेश्मनानारत्नविभूषणम् १२ दृष्ट्वा रामोमुनीन्शीघ्रंप्रत्युत्थायकृतांजलिः पाद्यार्घ्यादि
भिरापूज्य गांनिवेद्ययथाविधि १३ नत्वातेभ्योददौदिव्यान्यासनानियथार्हतः उपविष्टाःप्रहृष्टाश्चमुनयोराम
पूजिताः १४ संपृष्टकुशलाःसर्वेरामंकुशलमब्रुवन् कुशलंतेमहाबाहोसर्वत्ररघुनंदन १५ दिष्ट्येदानींप्रपश्या
मोहतशत्रुमरिंदम नहिभारःसतेरामरावणोराक्षसेश्वरः १६ सधनुस्त्वंहिलोकांस्त्रीन्विजेतुंशक्तएवहि दिष्ट्या
त्वयाहताःसर्वेराक्षसारावणादयः १७ सत्यमेतन्महाबाहोरावणस्यनिबर्हणम् असत्यमेतत्संग्रामेरावणेर्यन्निषू
दनम् १८ अंतकप्रतिमाःसर्वेकुंभकर्णादयोमृधे अंतकप्रतिमेर्बाणैर्हतास्तेरघुसत्तम १९ दत्ताचेयंयथास्माकंपुरा
द्यभयदक्षिणा हत्वारक्षोगणान्संख्येकृतकृत्योद्यजीवसि २०

शवध्योनकिंतुसुकरवधइत्यर्थः १६ सुकरत्वमेवदर्शयति स
धनुरिति इंद्रजितंस्मृत्वाऽऽहुर्दिष्ट्येति १७ तदेवस्पष्टयति सत्यमिति रावणेर्मेघनादस्य १८ १९ यादक्षिणापुरादत्तादातुंप्रतिज्ञाता सारक्षो
गणान्हत्वापूर्णाकृता अतः कृतकृत्यःसन्जीवसि त्वमेवजीवसि तवजीवनमेवश्लाघ्यमित्यर्थः २० ७ ७

२१ २२ २३ यथावृत्तंजातंतथाशृणु २४ २५ मुनिपुंगवःमुनिश्रेष्ठःसन् अवसत्तपस्तेपेच २६ २७ विघ्नंचक्रुःगाननृत्या

श्रुत्वातुभाषितंतेषांमुनीनांभावितात्मनाम् विस्मयंपरमंगत्वारामःप्रांजलिरब्रवीत् २१ रावणादीनतिक्रम्य
भकर्णादिराक्षसान् त्रिलोकजयिनोहित्वाकिंप्रशंसधरावणिम् २२ ततस्तुवचनंश्रुत्वाराघवस्यमहात्मन
कुंभयोनिर्महातेजारामंप्रीत्यावचोब्रवीत् २३ शृणुरामयथावृत्तंरावणेरावणस्यच जन्मकर्मवरादानंसं
पाप्तदतोमम २४ पुराकृतयुगेरामपुलस्त्योब्रह्मणःसुतः तपस्तप्तुंगतोविद्वान्मेरोःपार्श्वंमहामतिः २५ तृण
बिंदोराश्रमेसोन्यवसन्मुनिपुंगवः तपस्तेपेमहातेजाःस्वाध्यायनिरतःसदा २६ तत्राश्रमेमहारम्ये देवगंधर्व-
कन्यकाः गायंत्योननृतुस्तत्र हसंत्योवादयंतिच २७ पुलस्त्यस्यतपोविघ्नंचक्रुःसर्वाअनिंदिताः ततःक्रुद्धोमहातेजा
व्याजहारवचोमहत् २८ यामेदृष्टिपथंगच्छेत्सागर्भंधारायष्यति ताःसर्वाःशापसंविग्नानतंदेशंप्रचक्रमुः २९
तृणबिंदोस्तुराजर्षेःकन्यातन्नाश्रृणोद्वचः विचचारमुनेरग्रेनिर्भयात्तंप्रपश्यती ३० बभूवपांडुरतनुर्व्यंजितांतश
शरीरजा दृष्ट्वासादेहवैवर्ण्यंभीतापितरमन्वगात् ३१ तृणबिंदुश्चतांदृष्ट्वाराजर्षिरमितद्युतिः ध्यात्वामुनिकृतंस
र्वमवैद्विज्ञानचक्षुषा ३२ तांकन्यांमुनिवर्यायपुलस्त्यायददौपिता तांप्रगृह्याब्रवीत्कन्यांबाढमित्येवसाद्विजः ३३
शुश्रूषणपरादृष्ट्वामुनिःप्रीतोब्रवीद्वचः दास्यामिपुत्रमेकंतेउभयोर्वंशवर्द्धनम् ३४

तिशेषः २८ २९ प्रपश्यतीत्यत्रनुमभावआर्षः ३० व्यंजितःप्रकटीकृतोंऽतःमध्येशरीरजोगर्भोयस्याःसा ३१ अवेत् अजानात् ३२
३३ उभयोर्मातापित्रोः ३४ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

यंप्रासूतसविश्रवाइति विख्यातइत्यर्थः ३५ शीलमुत्तमस्वभावः ३६ वैश्रवणःकुबेरः ३७ तत्तपसा तस्यतपसामनोऽभिलषितंधने
शत्वरूपंददौ ३८ ३९ आहपितरमिति कामवरंदत्वेत्यस्यस्थानंनदत्तवानित्यनेनान्वयः ४० हिंसापीडायत्र कस्यापिस्वाम्यंनास्ति

ततःप्रासूतसापुत्रंपुलस्त्याल्लोकविश्रुतम् विश्रवाइतिविख्यातःपौलस्त्योब्रह्मविन्मुनिः ३५ तस्यशीलादिकंदृष्ट्वा
भरद्वाजोमहामुनिः भार्यार्थंस्वांदुहितरंददौविश्रवसेमुदा ३६ तस्यांतुपुत्रःसंजज्ञे पौलस्त्याल्लोकसंमतः पितृतु
ल्योवैश्रवणोब्रह्मणाचानुमोदितः ३७ ददौतत्तपसातुष्टोब्रह्मातस्मैवरंशुभम् मनोऽभिलषितंतस्यधनेशत्वमखं-
डितम् ३८ ततोलब्धवरःसोऽपिपितरंद्रष्टुमागतः पुष्पकेनधनाध्यक्षोब्रह्मदत्तेनभास्वता ३९ नमस्कृत्याथपितरंनिवे
द्यतपसःफलम् प्राहमेभगवान्ब्रह्मादत्वावरमनिंदितम् ४० निवासायनमेस्थानंदत्तवान्परमेश्वरः ब्रूहिमेनियतं-
स्थानंहिंसायत्रनकस्यचित् ४१ विश्रवाअपितंप्राहलंकानामपुरीशुभा राक्षसानांनिवासायनिर्मिताविश्वकर्मणा
४२ त्यक्त्वाविष्णुभयाद्दैत्याविविशुस्तेरसातलम् सापुरीदुःप्रधर्षाऽन्यैर्मध्येसागरमास्थिता ४३ तत्रवासायगच्छत्वं
न्यैःस्वाधिष्ठितापुरा पित्रादिष्टस्त्वसौगत्वातांपुरींधनदोविशत् ४४ सतत्रसुचिरंकालमुवासपितृसंमतः कस्यचि
थकालस्यसुमालीनामराक्षसः ४५ रसातलान्मर्त्यलोकंचचारपिशिताशनः गृहीत्वातनयांकन्यांसाक्षाद्देवीमिव
यम् ४६

तादृशंवदेत्यर्थः ४१ ४२ अन्यैःरिपुभिःदुःप्रधर्षा ४३ पुरादैत्यानांरसातलप्रवेशोत्तरमितःप्रागित्यर्थः ४४ ४५ ४६

४७ ४८ गृह्यसेप्रार्थ्यसेक्वचित्तथैवपाठः ४९ ईदृशाइत्यस्यैवविवरणंधनदेनसमाइति ५० साआश्रममितिछेदः लज्जावशात् भूलेखनादि ५१-
काकिंजातीयाकन्यासिउतविवाहितासीतिप्रश्नः ५२ ५३ ५४ त्वत्तोप्येवंविधौसुतावित्यत्रकाकुः यस्तेपश्चिमःपुत्रोभविष्यति स

अपश्यद्धनदंदेवंचरंतंपुष्पकेणसः हिंतायचिंतयामासराक्षसानांमहामनाः ४७ उवाचतनयांतत्र कैकसींनामनामतः
वत्सेविवाहकालस्ते यौवनं चातिवर्तते ४८ प्रत्याख्यानाच्चभीतैस्त्वंनवरैर्गृह्यसेशुभे सात्वंवरयभद्रंते मुनिंब्रह्मकुलोद्भ-
वम् ४९ स्वयमेवततःपुत्राभविष्यंतिमहाबलाः ईदृशाःसर्वशोभाढ्याधनदेनसमाःशुभे ५० तथेतिसाश्रमंगत्वामु-
नेरग्रेव्यवस्थिता लिखंतीभुवमग्रेणपादेनाधोमुखीस्थिता ५१ तामपृच्छन्मुनिःकात्वंकन्यासिवरवर्णिनि साब्रवीत्प्रां-
जलिर्ब्रह्मन्ध्यानेनज्ञातुमर्हसि ५२ ततोध्यात्वामुनिःसर्वंज्ञात्वातांप्रत्यभाषत ज्ञातंतवाभिलषितंमत्तःपुत्रानभीप्स्य-
सि ५३ दारुणायांतुवेलायामागताऽसिसुमध्यमे अतस्तेदारुणौपुत्रौराक्षसौसंभविष्यतः ५४ साब्रवीन्मुनिशार्दूलत्व-
त्तोऽप्येवंविधौसुतौ तामाहपश्चिमोयस्तेभविष्यतिमहामतिः ५५ महाभागवतःश्रीमान्रामभक्त्येकतत्परः इत्यु-
क्तासातथाकालेसुषुवेदशकंधरम् ५६ रावणंविंशतिभुजंदशशीर्षंमहाभुजम् तद्रक्षोजातमात्रेणचचालचवसुंध-
रा ५७ बभूवुर्नाशहेतूनिनिमित्तान्यखिलान्यपि कुंभकर्णस्ततोजातोमहापर्वतसन्निभः ५८

महामतिर्भविष्यतीत्यर्थः ५५ तंदेवाह महाभागवतइति रामभक्त्येत्यस्ययुक्तइतिशेषः एकस्मिन् तस्मिन्नेवतत्परः सर्वदादत्तचित्तः ५६
तद्रक्षोजातमात्रेणतस्यरक्षसोजन्ममात्रेणेत्यर्थः ५७ नाशहेतूनिरक्षोवंशस्यलोकानांचेतिशेषः ५८ छ छ

५९ स्वाध्यायीवेदाध्ययनवान् नित्यंकर्माग्निहोत्रादिसंतुष्टचेतसः अतिशांतानित्यर्थः भक्षयन्नित्यनेनान्वयः ६० आमयोरोगः ६१ सकलांतरस्थंजानासिसर्वांतर्यामित्वात् तदेवस्फुटयति सर्वहृदिस्थितोहीत्यंतेनहिर्यतइत्यर्थे विज्ञानदृक् विज्ञानेनस्वरूपेणदृक् सर्वद्रष्टा अनेनचित्तादिकरणांतरनैरपेक्ष्यमुक्तम् अतएवसाक्षीसाक्षाद्द्रष्टा नन्वहंमनुष्यःकुतोममेदृश त्वंतत्राहत्वंलीलेति वस्तुतोनमनुष्यस्त्वमितिभावः स्वमहिमन् स्वमात्रज्ञेयमहिमन् अन्यैस्त्वन्महिमादुर्ज्ञेयइत्यर्थः मायागुणैः रजआदिभिर्नाज्यसे नस्पृश्यसे एवंसर्वज्ञस्यतवाग्रेकथनंयद्यप्यनुचितंतथाऽपिभवतालीलार्थंप्रतिचोदितः पृष्टोरक्षोद्भवंवक्ष्यामिरक्षोद्भवमित्यत्रसंधिरार्षः ६२ ननुत्वंमामेवंकथंज्ञातवानसीत्यत्राह जानामीति मूढोऽप्यहंभवदनुग्रहतएवंविशेषणंत्वांजानामि अनंतंदेशकालापरिच्छेद्यमक्षराजत्वाभ्यांनाशोत्पत्तिराहित्यमुक्तम् सांसारिकान्प्रतिगूढंगुप्तंकृतंनिजरूपंयेनतम् अथापिसमनुप्रवृत्तः त्वत्प्रवृत्तिमार्गमनुप्रवृत्तोऽङ्गीकृतप्रवृत्तिमार्गइहलोकेचरामि ६३ ७ ७

ततःशूर्पणखानामजातारावणसोदरी ततोबिभीषणोजातःशांतात्मासौम्यदर्शनः ५९ स्वाध्यायीनियताहारो
नित्यकर्मपरायणः कुंभकर्णस्तुदुष्टात्माद्विजान्संतुष्टचेतसः ६० भक्षयन्नृषिसंघांश्चविचचारातिदारुणः रा
वणोऽपिमहासत्त्वोलोकानांभयदायकः ववृधेलोकनाशायह्यामयोदेहिनामिव ६१ रामत्वंसकलांतरस्थमभितोजा
नासिविज्ञानदृक्साक्षीसर्वहृदिस्थितोहिपरमोनित्योदितोनिर्मलः त्वंलीलामनुजाकृतिःस्वमहिमन्मायागुणैर्नाज्य
सेलीलार्थंप्रतिचोदितोऽद्यभवतावक्ष्यामिरक्षोद्भवम् ६२ जानामिकेवलमनंतमचिंत्यशक्तिंचिन्मात्रमक्षरमजंविदितात्मत
त्वम् त्वांरामगूढनिजरूपमनुप्रवृत्तोमूढोऽप्यहंभवदनुग्रहतश्चरामि ६३

२

इनवंशेसूर्यवंशेपवित्राकीर्तिर्यस्यसः एतत्सकलमप्युदाहृतमंतर्यामित्यादिदृश्यमानंजगच्चमायाश्रितमेव तत्रहेतुरनन्यकत्वात् नविद्यतेऽन्ययस्यसोऽनन्यकस्तस्यभावस्तत्त्वंममतादृशत्वात् धर्मरहितत्वात् इतराधारत्वादेरप्यसंभवात् सर्वधर्मजालमपि गृह्यमाणंमायाश्रितमेवजानीहिइतिशेषः स्वावतारस्यमुख्यप्रयोजनमाह मत्कीर्तनमिति कीर्तनद्वारापापहरणार्थमेवावतार इतिभावः ६४ इतिश्रीमत्सकल० अध्यात्मरामायणेसेतौउत्तरकांडेप्रथमः सर्गः १ १अथेति तत्रविश्रवसआश्रमेपितरं विश्र

एवंवदंतमिनवंशपवित्रकीर्तिः कुंभोद्भवंरघुपतिःप्रहसन्बभाषे मायाश्रितंसकलमेतदनन्यकत्वान्मत्कीर्तनंजगतिपापहरंनिबोध ६४ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेप्रथमः सर्गः १ श्रीमहादेवउवाच श्रीरामवचनंश्रुत्वापरमानंदनिर्भरः मुनिःप्रोवाचसदसिसर्वेषांतत्रशृण्वताम् १ अथवित्तेश्वरोदेवस्तत्रकालेनकेनचित् प्रययौपुष्पकारूढःपितरंद्रष्टुमंजसा २ दृष्ट्वातंकैकसीतत्रभ्राजमानंमहौजसा राक्षसीपुत्रसामीप्यंगत्वारावणमब्रवीत् ३ पुत्रपश्यधनाध्यक्षंज्वलंतंस्वेनतेजसा त्वमप्येवंयथाभूयास्तथायत्नंकुरुप्रभो ४ तच्छ्रुत्वारावणोरोषात्प्रतिज्ञामकरोद्घनम् धनदेनसमोवाऽपिह्यधिकोवाचिरेणतु ५ भविष्याम्येवमांपश्यसंतापंत्यजसुव्रते इत्युक्त्वादुष्करंकर्तुंतपःसेदशकंधरः ६ आगमत्फलसिद्ध्यर्थंगोकर्णंतुसहानुजः स्वंस्वंनियममास्थायभ्रातरस्तेतपोमहत् ७

वसम् २ सामीप्यंगत्वाप्राप्य ३ ४ अचिरेणेतिच्छेदः ५ मांपश्य शिवेनचक्षुषेतिशेषः दुष्करंतपःकर्तुमित्यन्वयः ६ फलस्यवांछितस्यसिद्ध्यर्थंसहानुजःकुंभकर्णबिभीषणसहितः स्वंस्वंनियमंस्वस्ववासनोद्भूतराजसतामससात्विकरूपम् ७

दुष्करमन्यैरितिशेषः ८ ९ १० दशमंशिरश्छेत्तुकामस्य प्रजापतिः प्राप्तः समीपमितिशेषः ११ १२ वृतममरत्वमेव भगवदिच्छावशात्स्वयमेव वृणोति सुपर्णेत्यादि १३ तथास्त्वित्यस्या वददितिशेषः १४ अक्षयाणि सुपर्णादिकृतक्षयरहितानि १५ बिभीषणस्य धर्मे विष

आस्थितादुष्करंघोरंसर्वलोकैकतापनम् दशवर्षसहस्राणिकुंभकर्णोऽकरोत्तपः ८ बिभीषणोऽपिधर्मात्मासत्यधर्मपरायणः पंचवर्षसहस्राणिपादेनैकेनतस्थिवान् ९ दिव्यंवर्षसहस्रंतुनिराहारोदशाननः पूर्णेवर्षसहस्रेतुशीर्षमग्नौजुहावसः १० एवंवर्षसहस्राणिनवतस्यातिचक्रमुः अथवर्षसहस्रेतुदशमेदशमंशिरः छेत्तुकामस्यधर्मात्माप्राप्तश्चाथप्रजापतिः ११ वत्सवत्सदशग्रीवप्रीतोऽस्मीत्यभ्यभाषत वरंवरयदास्यामियत्तेमनसिकांक्षितम् दशग्रीवोऽपितच्छ्रुत्वाप्रहृष्टेनांतरात्मना १२ अमरत्वंवृणोमीशवरदोयदिमेभवान् सुपर्णनागयक्षाणांदेवतानांतथाऽसुरैः अवध्यस्त्वंतुमेदेहितृणभूताहिमानुषाः १३ तथास्त्वितिप्रजाध्यक्षःपुनराहदशाननम् अग्नौहुतानिशीर्षाणियानितेसुरपुंगव १४ भविष्यंतियथापूर्वमक्षयाणिचसत्तम १५ एवमुक्त्वाततोरामदशग्रीवंप्रजापतिः बिभीषणमुवाचेदंप्रणतंभक्तवत्सलः बिभीषणत्वयावत्सकृतंधर्मार्थमुत्तमम् १६ तपस्ततोवरंवत्सवृणीष्वाभिमतंहितम् बिभीषणोऽपितंनत्वाप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् १७ देवमेसर्वदाबुद्धिर्धर्मेतिष्ठतुशाश्वती मारीचयत्वधर्मंमेबुद्धिःसर्वत्रसर्वदा १८

यद्बुद्धिमाश्रित्यकामनया तपःकर्तृत्वादरेणवत्सेतिद्विः संबोधनम् १६ १७ तदेवाह देवमेइत्यादिना १८

तथैवच भविष्यसि धर्मबुद्धिरेव भविष्यसि १९ २० वाण्यादेवप्रार्थितया २१ २२ आस्यादितिच्छेदः अहोविधिर्दुर्लङ्घ्य इतिशेषः
२३ वरलब्धान् भ्रा स्ववरान् पौत्रान् पुत्रीपुत्रान् विदादित्वादत्र प्रायात् रावणादिसमीपमितिशेषः २४ मेवांछितमनोरथस्ते दिष्ट्या
संवृत्तः २५ अतोयद्भयादिति तद्विष्णुकृतंभयंनोऽस्माकंगतम् सर्वावध्यत्वस्यत्वयाप्राप्तत्वात् २६ इयंलंकापूर्वमस्माभिरुषिता अ

ततःप्रजापतिःप्रीतोबिभीषणमथाब्रवीत् वत्सत्वंधर्मशीलोऽसि तथैवच भविष्यसि १९ अयाचितोऽपितेदास्ये
ह्यमरत्वंबिभीषण कुंभकर्णमथोवाच वरंवरयसुव्रत २० वाण्याव्याप्तोऽथतंप्राहकुंभकर्णःपितामहम् स्वप्स्या
मिदेवषण्मासान्दिनमेकंतुभोजनम् २१ एवमस्त्वितितंप्राहब्रह्माहृष्टादिवौकसः सरस्वतीच तद्वक्त्रान्निर्गता
प्रययौदिवम् २२ कुंभकर्णस्तुदुष्टात्माचिंतयामासदुःखितः अनभिप्रेतमेवास्यात्किंनिर्गतमहोविधिः २३ सु
मालीवरलब्धांस्तान्ज्ञात्वापौत्रान्निशाचरान् पातालान्निर्भयःप्रायात्प्रहस्तादिभिरन्वितः २४ दशग्रीवंपरिष्व
ज्यवचनंचेदमब्रवीत् दिष्ट्यातेपुत्रसंवृत्तोवांछितोमेमनोरथः २५ यद्भयाच्चवयंलंकांत्यक्त्वायातारसातलम्
तद्गतंनोमहाबाहोमहद्विष्णुकृतंभयम् २६ अस्माभिःपूर्वमुषितालंकेयंधनदेनते भ्रात्राक्रांतामिदानींत्वंप्रत्यानेतु
मिहार्हसि २७ साम्नावाथबलेनापिराज्ञांबंधुःकुतःसुहृद्व इत्युक्तोरावणःप्राहनार्हस्येवंप्रभाषितुम् २८ वित्तेशोगुरु
रस्माकमेवंश्रुत्वातमब्रवीत् प्रहस्तःप्रश्रितंवाक्यंरावणंदशकंधरम् २९

नेनास्मत्संबधादियंतव धनभूतेतिध्वनितम् इदा
नींतेभ्रात्राधनदेनाक्रांतांत्वंप्रत्यानेतुंस्वाधीनांकर्तुमर्हसि २७ ननुज्येष्ठभ्रातरि कथंबलंयोग्यंतत्राह राज्ञांबंधुःकुतःसुहृत्कुतःसर्वथै
तानुपमर्द्यैवराज्यमहृत्तेरितिभावः २८ एवंश्रुत्वारावणवाक्यंश्रुत्वेत्यर्थः २९ छ छ छ

सौभ्रात्रं भ्रात्रादिभिः प्रीतिः ३० देवैरनुष्ठितं लंकाहरणरूपं वैरमिदानींतनमेव न किंतु प्राचीनमेव एवं चैतैरस्मद्दूषकरणवदस्माकमपि तद्दू
षकरणं न दोषायेति भावः ३१ दुरात्मनः प्रहस्तस्येत्यन्वयः ३२ धन दनामकं ईश्वरं निष्कास्य ३३ धनदः तद्दूतगमनोन्तरं पितृसमीपं गत्वा
रावण एवमाहात्र किमुचितमिति पृष्टवान् तेन च त्यागएवोचितोऽस्यावध्यत्वादित्युक्ते तां त्यक्तवानिति गाथा पौराणिकी ३४ निर्ममे कारि

शूराणां नहि सौभ्रात्रं शृणु मे वदतः प्रभो कश्यपस्य सुता देवा राक्षसाश्च महाबलाः ३० परस्परमयुध्यंत त्यक्त्वा सौ
ऽहृदमायुधैः नैवेदानींतनं राजन् वैरं देवैरनुष्ठितम् ३१ प्रहस्तस्य वचः श्रुत्वा दशग्रीवो दुरात्मनः तथेति क्रोधताम्राक्ष
स्त्रिकूटाचलमन्वगात् ३२ दूतं प्रहस्तं संप्रेष्य निष्काश्य धनदेश्वरम् लंकामाक्रम्य सचिवै राक्षसैः सुखमास्थितः
३३ धनदः पितृवाक्येन त्यक्त्वा लंकां महायशाः गत्वा कैलासशिखरं तपसा तोषयन् शिवम् ३४ तेन सख्यमनुप्राप्य
तेनैव परिपालितः अलकां नगरीं तत्र निर्ममे विश्वकर्मणा ३५ दिक्पालत्वं चकारात्र शिवेन परिपालितः रावणो राक्ष
सैः सार्द्धमभिषिक्तः सहानुजैः ३६ राज्यं चकारासुराणां त्रिलोकीं बाधयन् खलः भगिनीं कालखंजाय ददौ विकट
रूपिणीम् विद्युज्जिह्वाय नाम्ना सो महामायी निशाचरः ३७ ततो मयो विश्वकर्मा राक्षसानां दितेः सुतः सुतां मंदोद
रीं नाम्ना ददौ लोकैकसुंदरीम् रावणाय पुनः शक्तिममोघां प्रीतमानसः ३८

तवान् ३५ रावणोऽनुजैः सार्द्धं राक्षसैरभिषिक्तः
लंकाराज्य इति शेषः ३६ असुराणां तद्वतारूपरक्षसां यद्वा क्रूरकर्मत्वाद्रक्षःस्वप्यसुरपदप्रयोगः एवमसुरेष्वपि राक्षसपदप्रयोग इति बोध्यम् का
लखंजायनद्वंशजायनाम्ना विद्युज्जिह्वाय भगिनीं शूर्पणखां ३७ राक्षसानां विश्वकर्मा दितेः सुतो मयः मंदोदरीं कन्यां रावणाय ददौ पुनः शक्तिं चामोघां स्व
निर्मितां ददौ ३८

स्वयंदत्तामितितांत्पित्रेतिशेषः ३९ ४० ४१मेघनादेतिनाम्नोऽन्वर्थत्वमाह जातमात्रइति ४२ ४३ ४४देवादीन्समहोरगान्-
निजघ्ने देवस्त्रियश्चेतिजघ्ने हतवानित्यर्थः देवस्त्रियइतिपाठांतरम् ४५ अक्रमंदेवादिषु अन्यायाचरणम् ४६उत्तमपुष्पकंवाह

वैरोचनस्यदौहित्रींवज्रज्वालेतिविश्रुताम् स्वयंदत्तामुदवहत्कुंभकर्णायरावणः ३९ गंधर्वराजस्यसुतांशैलूषस्य
महात्मनः बिभीषणायभार्यार्थंधर्मज्ञांसमुदावहत् ४० सरमांनामरूभगांसर्वलक्षणसंयुताम् ततोमंदोदरी
पुत्रंमेघनादमजीजनत् ४१ जातमात्रस्तुयोनादंमेघवत्प्रमुमोचह ततःसर्वेऽब्रुवन्मेघनादोऽयमितिचासकृत्
४२ कुंभकर्णस्ततःप्राहनिद्रामांबाधतेप्रभो ततश्चकारयामासगुहांदीर्घांसुविस्तराम् ४३ तत्रसुष्वापमूढात्मा
कुंभकर्णोविघूर्णितः निद्रितेकुंभकर्णेतुरावणोलोकरावणः ४४ ब्राह्मणान्ऋषिमुख्यांश्चदेवदानवकिन्नरान्
देवस्त्रियोमनुष्यांश्चनिजघ्नेसमहोरगान् ४५ धनदोपिततःश्रुत्वारावणस्याक्रमंप्रभुः अधर्मंमाकुरुष्वेतिदूतवा
क्यैर्न्यवारयत् ४६ ततःक्रुद्धोदशग्रीवोजगामधनदालयम् विनिर्जित्यधनाध्यक्षंजहारोत्तमपुष्पकम् ४७ ततो
यमंचवरुणंनिर्जित्यसमरेऽसुरः स्वर्गलोकमगात्तूर्णंदेवराजजिघांसया ४८ ततोभवन्महद्युद्धमिंद्रेणसहदैवतैः
ततोरावणमभ्येत्यबबंधत्रिदशेश्वरः ४९

नेषूत्तमंपुष्पकाख्यंवाहनमित्यर्थः ४७ स्वर्गलोकंमेरूर्ध्वस्थितंशक्रलोकम् अनेनयमा
दिलोकाःतदधःस्थिताइतिध्वनितम् ४८ दैवतैःसहितेनेंद्रेणास्ययुद्धमभवदित्यर्थः ४९ छ छ छ

अ॰रा॰टी॰
६

५० प्रथमतइंद्रग्रहणंततस्तस्यबंधनंततोबद्धस्यस्वपुरेआनयनम् ५१ इंद्रमोचनंप्रतिदानत्वेनतदभीष्टानेकवरदानम् ५२ ५३ शापमाह वानरैरिति कोपिनाकोपवताकैलासचालनादयंकोपः वानरमुखंनंदीश्वरंदृष्ट्वारावणेनहसितमित्यतोवाशापः ५४ अगणय

तच्छ्रुत्वासहसागत्यमेघनादःप्रतापवान् कृत्वाघोरंमहद्युद्धंजित्वात्रिदशपुंगवान् ५० इंद्रंगृहीत्वाबध्वासौमेघनादोमहाबलः मोचयित्वातुपितरंगृहीत्वेंद्रंययौपुरम् ५१ ब्रह्मातुमोचयामासदेवेंद्रंमेघनादतः दत्वावरान्बहूंस्तस्मैब्रह्मास्वभवनंययौ ५२ रावणोविजयीलोकान्सर्वान्जित्वाक्रमेणतु कैलासंतोलयामासबाहुभिःपरिघोपमैः ५३ तत्रनंदीश्वरेणैवंशप्तोऽयंरावणेश्वरः वानरैर्मानुषैश्चैवनाशंगच्छेतिकोपिना ५४ शप्तोऽप्यगणयन्वाक्यंययौहैहयपत्तनम् तेनबद्धोदशग्रीवःपुलस्त्येनविमोचितः ५५ ततोऽपिबलमासाद्यजिघांसुर्हरिपुंगवम् धृतस्तेनैवकक्षेणवालिनादशकंधरः ५६ भ्रामयित्वातुचतुरःसमुद्रान्रावणंहरिः विसर्जयामासततस्तेनसख्यंचकारसः ५७ रावणःपरमप्रीतएवंलोकान्महाबलः चकारस्ववशेरामबुभुजेस्वयमेवतान् ५८ एवंप्रभावोराजेंद्रदशग्रीवःसहेंद्रजित् त्वयाविनिहतःसंख्येरावणोलोकरावणः ५९ मेघनादश्चनिहतोलक्ष्मणेनमहात्मना कुंभकर्णश्चनिहतस्त्वयापर्वतसन्निभः ६०

न्किमस्यशापेनभवितेति तच्छापगणनामकुर्वन् हैहयपत्तनंसहस्रार्जुननगरम् ५५ बलंहैहयप्रतिरूपंबलंहरिपुंगवंवालिनंतद्धननोद्यमेनगतस्यविपरीतंततएवानिष्टलाभइत्याह तेनैवकक्षेण धृतइतिविषममत्रालंकारः ५६ सरावणः ५७ ५८ ५९ अत्ररावणबंधकेंद्रबंधकतयारामपृष्टइंद्रजितउत्कर्षउक्तः ६०

उ॰कां॰
७

एतत्तवानाश्चर्यायेत्याह भवानिति आदिकृत् उत्पत्तिकर्ता जगतो भगवत्स्वरूपत्वमेवाह ६१ त्वन्नाभीति अग्निस्ते इति मुखादग्निरजायतेति श्रुतेर्वागग्निमप्येतीति श्रुतेश्च ६२ बाहुभ्यामित्याद्यपि श्रुतिसिद्धमिति तद्विदां स्पष्टमेव ६३ घ्राणः प्राणवायुः जंघाजानूरुजघनादिति समाहारद्वंद्वः ६४ वालखिल्या ऋषिविशेषाः ६५ ६६ विश्वरूपः विराडित्यर्थः मायागुणानां सत्वादीनां सत्वाव्यतिक-

भवान्नारायणः साक्षाज्जगतामादिकृद्विभुः त्वत्स्वरूपमिदं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ६१ त्वन्नाभिकमलोऽत्पन्नो ब्रह्मा लोकपितामहः अग्निस्ते मुखतो जातो वाचा सह रघूत्तम ६२ बाहुभ्यां लोकपालौघाश्चक्षुर्भ्यां चंद्रभास्करौ दिशश्च विदिशश्चैव कर्णाभ्यां ते समुत्थिताः ६३ घ्राणात्प्राणः समुत्पन्नश्चाश्विनौ देवसत्तमौ जंघाजानूरुजघनाद्भुवर्लोकादयोऽभवन् ६४ कुक्षिदेशात्समुत्पन्नाश्चत्वारः सागरा हरेः स्तनाभ्यामिंद्रवरुणौ वालखिल्याश्च रेतसः ६५ मेंढ्राद्यमो गुदान्मृत्युर्मन्यो रुद्रस्त्रिलोचनः अस्थिभ्यः पर्वता जाताः केशेभ्यो मेघसंहतिः ६६ ओषध्यस्तव रोमभ्यो नखेभ्यश्च खरादयः त्वं विश्वरूपः पुरुषो मायाशक्तिसमन्वितः ६७ नानारूप इवाभासि गुणव्यतिकरे सति त्वामाश्रित्यैव विबुधाः पिबंत्यमृतमध्वरे ६८ त्वया सृष्टमिदं सर्वं विश्वं स्थावरजंगमम् त्वामाश्रित्यैव जीवंति सर्वे स्थावरजंगमाः ६९ त्वद्युक्तमखिलं वस्तु व्यवहारेपि राघव क्षीरमध्यगतं सर्पिर्यथा व्याप्याखिलं पयः ७०

रे सति आधिक्यन्यूनताभ्यां परस्परसंश्लेषे सति नानारूपो ब्रह्मविष्णुरुद्रादिरूपो भासि ६७ अग्निरूपं त्वामाश्रित्यैव अमृतं हविरध्वरे देवाः पिबंति ६८ त्वमेव सृष्टिस्थितिकर्तेत्याह त्वयेति ६९ व्यवहारे तत्कालेपि अखिलं वस्तु त्वद्युक्तमेवेत्याह सत्वेन भानत्वेनच सर्वव्यवहारः सत्ताभानेन च सर्वत्र त्वदीये एवेति भावः तदेव दृष्टांतेनोपपादयति सर्पिर्यथाखिलं पयो व्याप्य तिष्ठति तथा त्वमखिलं व्याप्य तिष्ठसीति सर्वत्र सदिति भासते इति च व्यवहारः तमेव भांतमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभातीति श्रुतेः ७०

तदेवाह त्वद्भासेति ईदृशस्त्वं नसर्ववेद्य इत्याह सर्वगमिति ७१ ज्ञानचक्षुषोप्यात्मन्येवत्वांपश्यंतीत्याह योगिनइति ननु स्वस्माद्भेदेनेत्य
र्थः एतेनसर्वत्रचैतन्यभूतस्त्वमेवेतिसूचितम् विचिन्वंतिपश्यंति ७२ तथादर्शनेकारणमाह अतदिति अतद्दृश्यंजडंतन्निरसनमु
खेनस्त्रीनपुमानित्यादिरूपैर्वेदशीर्षैरुपनिषद्भागैः पश्यंति वस्तुतोनिर्धर्मकत्वात्केनापिरूपेणवक्तुमशक्यतयानिषेधमुखेनैवश्रु

त्वद्भासाभासतेऽर्कादिर्नत्वंतेनावभाससे सर्वगंनित्यमेकंत्वांज्ञानचक्षुर्विलोकयेत् ७१ नाज्ञानचक्षुस्त्वांपश्येदं
धदृक्भास्करंयथा योगिनस्त्वांविचिन्वंतिस्वदेहेपरमेश्वरम् ७२ अतन्निरसनमुखैर्वेदशीर्षैरहर्निशम् त्वत्पा
दभक्तिलेशेनगृहीतायदियोगिनः ७३ विचिन्वंतोहिपश्यंतिचिन्मात्रंत्वांनचान्यथा मयाप्रलपितंकिंचित्सर्वज्ञस्य
तवाग्रतः क्षंतुमर्हसिदेवेशतवानुग्रहभागहम् ७४ दिग्देशकालपरिहीनमनन्यमेकंचिन्मात्रमक्षरमजंचलनादि
हीनम् सर्वज्ञमीश्वरमनंतगुणंव्युदस्तमायंभजेरघुपतिंभजतामभिन्नम् ७५ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणे-
उमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेद्वितीयःसर्गः २ श्रीरामउवाच वालिसुग्रीवयोर्जन्मश्रोतुमिच्छामितत्व
तः रवींद्रौवानराकारौजज्ञातइतिनःश्रुतम् १ अगस्त्यउवाच मेरोःस्वर्णमयस्याद्रेर्मध्यशृंगेमणिप्रभे त
स्मिन्सभास्तेविस्तीर्णाब्रह्मणःशतयोजना २

तयोब्रह्मप्रतिपादयंतीतिभावः तदपितेषांज्ञानंत्वद्भक्तिंविनोपनिषन्मा
त्रेणनेत्याह त्वत्पादेति अन्यथानेतिभावः ७३ विचिन्वंतः उपनिषत्सु विचारयंतः अन्यथाकेनचिद्धर्मेणधर्मवंतंनपश्यंतीत्यर्थः ७४
भजतांभक्तानांअभिन्नंस्वाभिन्नत्वेन बुद्धिविषयम् ७५ इतिश्रीमत्सकल॰ उत्तरकांडेद्वितीयःसर्गः २ वालीतिरवींद्राववि-
ति आत्मावैपुत्रनामासीतिश्रुतेः तयोरेव वानराकारत्वमुक्तम् १ सभाआस्तइतिछेदः २ छ छ छ

योगंध्यानम् ३ किंचित्ध्यात्वातदत्यजत् भूमाविति शेषः भूमौपतितमात्रेणतेनसलिलेनदार्ढ्यंप्राप्तमितिशेषः तस्मात्कपिर्जातः ४ द्रु
हिणोब्रह्मामेसमीपेवसेत्यन्वयः ५ ब्रह्मणेति एवमुक्त इत्यन्वयः ऋक्षाधिपः सएवकपिः ६ उद्यतउद्यमवान् फलमूलार्थंतल्लाभार्थं

तस्यांचतुर्मुखःसाक्षात्कदाचिद्योगमास्थितः नेत्राभ्यांपतितंदिव्यमानंदसलिलंबहु ३ तद्गृहीत्वाकरेब्रह्माध्यात्वाकिं
चित्तदत्यजत् भूमौपतितमात्रेणतस्माज्जातोमहाकपिः ४ तमाहद्रुहिणोवत्सकिंचित्कालंवसाश्रमे समीपेसर्व-
शोभाढ्ये ततःश्रेयोभविष्यति ५ इत्युक्तोन्यवसत्तत्रब्रह्मणावानरोत्तमः एवंबहुतिथेकालेगतेऋक्षाधिपःसुधीः ६
कदाचित्पर्यटन्नद्रौफलमूलार्थमुद्यतः अपश्यद्दिव्यसलिलांवापींमणिशिलान्विताम् ७ पानीयंपातुमागच्छंस्तत्रच्छा
यामयंकपिम् दृष्ट्वाप्रतिकपिंमत्वानिपपातजलांतरे ८ तत्रादृष्ट्वाहरिंशीघ्रंपुनरुत्प्लुत्यवानरः अपश्यत्सुंदरींरामा
मात्मानंविस्मयंगतः ९ ततःसुरेशोदेवेशंपूजयित्वाचतुर्मुखम् गच्छन्मध्यान्हसमयेदृष्ट्वानारींमनोरमाम् १० कंदर्प
शरविद्धांगस्त्यक्तवान्वीर्यमुत्तमम् तामप्राप्यैवतद्बीजंवालदेशेऽपतद्भुवि ११ वालीसमभवत्तत्रशक्रतुल्यपराक्रमः
तस्यदत्वासुरेशानःस्वर्णमालांदिवंगतः १२ भानुरप्यागतस्तत्रतदानीमेवभामिनीम् दृष्ट्वाकामवशोभूत्वाग्रीवादे
शेऽसृजन्महत् १३ बीजंतस्यास्ततःसद्योमहाकायोऽभवद्धरिः तस्यदत्वाहनूमंतंसहायार्थंगतोरविः १४

मद्रौपर्यटन्वापीमपश्यत् ७ छायामयंस्वच्छायारूपम् प्रतिकपिंस्वविरोधिकपिम् ८ आत्मानंसुंदरींरामांतद्रूपंस्त्रीरूपमपश्यत् ९
सुरेशइंद्रश्चतुर्मुखंपूजयित्वापुरंगच्छन् मनोरमांतांनारींदृष्ट्वा १० तामप्राप्यैवतयासहमीलनंविनैववीर्यंत्यक्तवान् ११ १२ १३
तस्याग्रीवादेशेमहद्बीजमसृजत्त्यक्तवान् १४ ५ ५ ६ ६ ७

पूर्ववत्पुंरूपमित्यर्थः१५ १६समाश्वास्यभाविनोदुर्वारत्वान्ममस्त्रीरूपताकथमित्यादिखेदोमास्त्वित्याश्वास्येत्यर्थः देवतादूतं
देवदूतमित्यर्थः१७ १८सौभाग्यवलितांनद्युक्ताम्१९वशेभविष्यंति२० २१ २२तन्नस्यकिष्किंधाराज्यादिदानम्२३तदादि

पुत्रद्वयंसमादायगत्वासानिद्रिताक्वचित् प्रभातेऽपश्यदात्मानंपूर्ववद्वानराकृतिम्१५फलमूलादिभिःसा
ईपुत्राभ्यांसहितःकपिः नत्वाचतुर्मुखस्याग्रेऋक्षराजःस्थितःसुधीः१६ततोऽब्रवीत्समाश्वास्यबहुशः-
कपिकुंजरम् तत्रैकंदेवतादूतमाहूयामरसन्निभम्१७गच्छदूतमयादिष्टोगृहीत्वावानरोत्तमम् किष्किंधां
दिव्यनगरींनिर्मितांविश्वकर्मणा१८सर्वसौभाग्यवलितांदेवैरपिदुरासदाम् तस्यांसिंहासनेवीरंराजानम-
भिषेचय१९सप्तद्वीपगतायेयेवानराःसंतिदुर्जयाः सर्वेतेऋक्षराजस्यभविष्यंतिवशेऽनुगाः२०यदानारायणः
साक्षाद्रामोभूत्वासनातनः भूभारासुरनाशायसंभविष्यतिभूतले२१तदासर्वेसहायार्थेतस्यगच्छंतुवानराः
इत्युक्तोब्रह्मणादूतोदेवानांसमहामतिः२२यथाऽज्ञप्तस्तथाचक्रेब्रह्मणातंहरीश्वरम् देवदूतस्ततोगत्वाब्रह्मणेत
न्निवेदयत्२३तदादिवानराणांसाकिष्किंधाऽभून्नृपाश्रयः सर्वेश्वरस्त्वमेवासीरिदानींब्रह्मणार्थितः२४भूमेर्भारो
द्धृतःकृत्स्नस्त्वयालीलानृदेहिना सर्वभूतांतरस्थस्यनित्यमुक्तचिदात्मनः२५

तत्प्रभृतिहेनृपवानराणांसाकिष्किंधाआश्रयोऽभू
त्त्वमेवेदानींब्रह्मणार्थितःसन्सर्वेश्वरःसर्ववानरेश्वरः२४लीलानृदेहिनालीलागृहीतमनुष्यदेहेनअयंपराक्रमस्तवनाश्चर्यायेत्याहसर्वभूतेतिय
स्त्वामेवंवेत्तिसोऽपिस्वेच्छयासृष्टिसंहारसमर्थोभवतिचेत्साक्षात्तवकिंवाच्यमितिभावः२५ ७ ७

नन्वीदृशस्यानाश्चर्यस्य किंवर्णनेन तत्राह तथापीति सर्वलोकपापनाशायात्मनस्तेषां सुखाय च वानाश्चर्यमपि आश्चर्यवत्कृत्वा वर्ण्यत इ
त्यर्थः २६ २७ तज्जन्मनस्त्वदाश्रयत्वात्तदुपकारार्थत्वात् यस्तयोर्जन्म कथयेत्स पातकैर्मुच्यते २८ यदर्थं सीता हृता तां त्वदाश्रयां त्वद्वि
षयां कथां वक्ष्यामि प्रजापतेः सुतं मानसं सुतम् २९ ३० अस्मिन्लोके प्रवरः श्रेष्ठः विवक्षितं श्रैष्ठ्यमेवाह देवानामित्यादि बलवत्त

अखंडानंदरूपस्य कियानेष पराक्रमः तथापि वर्ण्यते सद्भिर्लीलामानुषरूपिणः २६ यशस्ते सर्वलोकानां पापहत्यै
सुखाय च यइदं कीर्तयेन्मर्त्यो वालिसुग्रीवयोर्महत् २७ जन्म त्वदाश्रयत्वात्स मुच्यते सर्वपातकैः अथान्यां संप्र
वक्ष्यामि कथां राम त्वदाश्रयाम् २८ सीता हृता यदर्थं सा रावणेन दुरात्मना पुरा कृतयुगे राम प्रजापतिसुतं विभुम्
२९ सनत्कुमारमेकांते समासीनं दशाननः विनयावनतो भूत्वा ह्यभिवाद्येदमब्रवीत् ३० कोन्वस्मिन्प्रवरो लोके देवानां-
बलवत्तरः देवाश्च यं समाश्रित्य युद्धे शत्रुं जयंति हि ३१ कं यजंति द्विजा नित्यं कं ध्यायंति च योगिनः एतन्मे शंस भगव
न्प्रश्नं प्रश्नविदां वर ३२ ज्ञात्वा तस्य हृदिस्थं यत्तदशेषेण योगदृक् दशाननमुवाचेदं शृणु वक्ष्यामि पुत्रक ३३ भर्ता यो
जगतां नित्यं यस्य जन्मादिकं नहि सुरासुरैर्नुतो नित्यं हरिर्नारायणोऽव्ययः ३४ यन्नाभिपंकजाज्जातो ब्रह्मा विश्वसृ-
जां पतिः सृष्टं येनैव सकलं जगत्स्थावरजंगमम् ३५ तं समाश्रित्य विबुधा जयंति समरे रिपून् योगिनो ध्यानयोगेन तत
मेवानुजपंति हि ३६

रत्वमेव प्रकटयति देवाश्चेति ३१ ३२ तस्य रावणस्य हृत्स्थं तादृशान्मे मरणं भवत्विति नीच्छारू
पम् ३३ यः सुरासुरैर्नुतः स हरिर्नारायणादिपदवाच्य इत्यर्थः ३४ अथ तल्लक्षणमाह यन्नाभीति अनेन ब्रह्मसहितजगत्स्रष्टृत्व
रूपं तल्लक्षणमुक्तम् ३५ अनुजपंति ध्यायंति ३६

३७ कांवेतिवाशब्दोवाक्यालंकारे ३८   ३९ हरेर्गतिं मुक्तिम् साचक्रमेण हिरण्यगर्भेण सहेतिबोध्यम् ४० एवंमुक्तीच्छुर
पिरावणोभगवन्मायावशात्तमोगुणप्रधानत्वाच्चभगवद्द्वेषेणैव मुक्तिंप्रार्थयते योत्स्येऽहमिति 'कथंयोत्स्यइत्यर्थः ४१   ४२
सुखीभवेत्यस्य ततइत्यादिः ततोमरणलाभेनसुखित्वम् ४३ स्थावरेषुनदेषुनदीषुचव्याप्तइतिशेषः ४४ इदमुपलक्षणं तदाह

महर्षेर्वचनंश्रुत्वाप्रत्युवाचदशाननः दैत्यदानवरक्षांसि विष्णुनानिहतानिच ३७ कांवागतिंप्रपद्यंते प्रेत्यते मु
निपुंगव तमुवाचमुनिश्रेष्ठोरावणंराक्षसाधिपम् ३८ दैवतैर्निहतोनित्यंगत्वास्वर्गमनुत्तमम् भोगक्षयेपुन
स्तस्माद्भ्रष्टाभूमौभवंतिते ३९ पूर्वार्जितैःपुण्यपापैर्म्रियंतेचोद्भवंतिच विष्णुनायेहतास्तेतुप्राप्नुवंतिहरेर्गतिम् ४० श्रु
त्वामुनिमुखात्सर्वंरावणोहृष्टमानसः योत्स्येऽहंहरिणासार्द्धमितिचिंतापरोभवत् ४१ मनःस्थितंपरिज्ञात्वाराव-
णस्यमहामुनिः उवाचवत्सतेऽभीष्टंभविष्यतिनसंशयः ४२ किंचित्कालंप्रतीक्षस्वसुखीभवदशानन एवमुक्त्वा
महाबाहोमुनिःपुनरुवाचतम् ४३ तस्यस्वरूपंवक्ष्यामिह्यरूपस्यापिमायिनः स्थावरेषुचसर्वेषुनदेषुचनदीषु-
च ४४ ओंकारश्चैवसत्यंचसावित्रीपृथिवीचसः समस्तजगदाधारःशेषरूपधरोहिसः ४५ सर्वेदेवाःसमुद्राश्चका
लःसूर्यश्चचंद्रमाः सूर्योदयोदिवारात्रीयमश्चैवतथाऽनिलः ४६ अग्निरिंद्रस्तथामृत्युःपर्जन्योवसवस्तथा ब्रह्मरुद्रादय
श्चैवयेचान्येदेवदानवाः ४७

ओंकारइतिप्रणवरूपत्वेनसर्ववाङ्मयव्याप्तिरुक्ता ओंकारोवैसर्वावागितिश्रुतेः तदेवाहसत्यंवाक्यंसावित्रीगायत्रीचस
इत्यनेनार्थोऽपिसर्वस्तद्रूपएवेत्याहपृथिवीचेतिइदमुपलक्षणंतदाहसमस्तेति ४५ ४६ शेषादयोदानवांताःसर्वेतद्रूपाएवेतिविराड्रूपमुक्तम् ४७

सूर्यादौप्रकाशोऽग्नेर्ज्वलनंरक्षासंहारौचतदधीनाएवेत्याह विद्योततीति तत्सर्वमयत्नेनैवेत्याह क्रीडांकरोतीति क्रीडामिव करोतीत्यर्थः नतु कश्चिच्छ्रमस्तस्येतिभावः ४८ उक्तमेवार्थंसामान्येनोपसंहरति तेनेति अथैतद्ध्यानाशक्तंप्रति अन्यत्ध्येयंरूपमाह नीलोत्पलेति विद्युद्वर्णांबरंपीतांबरंजांबूनदप्रख्यां तत्सदृशकांतिम् देवींपश्यन् स्वदर्शनेनसृष्टिव्यापारोप्रवर्तयन् आलिंग्यतिष्ठतीति अनेनतस्याःस्वतोनात्यंतभेदइतिदर्शितम् शक्तिशक्तिमतोस्तादात्म्यस्यैवशास्त्रसिद्धांतत्वात् ४९ ५० तादृशोऽपितत्प्रसादंविनाद्रष्टुमशक्यइत्याह द्रष्टुमिति ५१ तद्दर्शनेतद्भक्तिरेवासाधारण

विद्योततिज्वलत्येषपातिचात्तीतिविश्वकृत् क्रीडांकरोत्यव्ययात्मासोयंविष्णुःसनातनः ४८ तेनसर्वमिदंव्याप्तंत्रैलो
क्यंसचराचरम् नीलोत्पलदलश्यामोविद्युद्वर्णांबरावृतः ४९ शुद्धजांबूनदप्रख्यांश्रियंवामांकसंस्थिताम् सदाऽन
पायिनींदेवींपश्यन्नालिंग्यतिष्ठति ५० द्रष्टुंनशक्यतेकैश्चिद्देवदानवपन्नगैः यस्यप्रसादंकुरुतेसचैनंद्रष्टुमर्हति ५१ न
चयज्ञतपोभिर्वादानाध्ययनादिभिः शक्यतेभगवान्द्रष्टुमुपायैरितरैरपि ५२ तद्भक्तैस्तद्गतप्राणैस्तच्चित्तैर्धूतकल्मषैः
शक्यतेभगवान्विष्णुर्वेदांतामलदृष्टिभिः ५३ अथवाद्रष्टुमिच्छातेशृणुत्वंपरमेश्वरम् त्रेतायुगेसदेवेशोभविनानृपवि
ग्रहः ५४ हितार्थंदेवमर्त्यानामिक्ष्वाकूणांकुलेहरिः रामोदाशरथिर्भूत्वामहासत्वपराक्रमः ५५

उपायइत्याह नचेति ५२ तद्भक्तैरितिच शक्यते द्रष्टुमितिशेषः ५३ अथवाद्रष्टुमिच्छा एतैरुपायैर्विनापीतिशेषः नृपविग्रहःगृहीतराजशरीरः ५४ हितार्थमित्यस्य त्वद्धार्थमितित्द्दत्स्थः शेषः महासत्वपराक्रमः महांतौबलपराक्रमौ यस्यसः ५५ छ

छ छ छ छ छ छ छ छ छ

जगन्मातृत्वं जगत्कारणत्वपालकत्वाभ्याम् ५६ असुराध्यक्ष इतिच्छेदः तमोगुणप्रधानत्वाद्विरोधेप्सुः ५७ एतदर्थं त्वद्विरोधेन त्वत्तो मृत्कलाभार्थम् ५८ त्वयाऽत्मेति त्वत्कर्तृकात्मवधेच्छयेत्यर्थः ५९ ६० इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरण० उत्त

पितुर्नियोगात्सभ्रात्राभार्यया दंडके वने विचरिष्यति धर्मात्मा जगन्माता स्वमायया ५६ एवं ते सर्वमाख्यातं मया रावणविस्तरात् भजस्व भक्तिभावेन तदा रामं श्रियायुतम् ५७ एवं श्रुत्वासुराध्यक्षो ध्यात्वा किंचिद्विचार्य च त्वया सह विरोधेप्सुर्मुमुदे रावणो महान् ५८ युद्धार्थी सर्वतो लोकान् पर्यटन् समवस्थितः एतदर्थं महाराज रावणोऽतीव बुद्धिमान् हृतवान् जानकीं देवीं त्वयात्मवधकांक्षया ५९ इमां कथां यः शृणुयात्पठेद्वा संश्रावयेद्वा श्रवणार्थिनां सदा आयुष्यमारोग्यमनंतसौख्यं प्राप्नोति लाभं धनमक्षयं च ६० इतिश्रीमदध्यात्मरामायणे उमामहेश्वरसंवादे उत्तरकांडे तृतीयः सर्गः ३

अगस्त्य उवाच एकदा ब्रह्मणो लोकादायांतं नारदं मुनिम् पर्यटन् रावणो लोकान् दृष्ट्वानत्वाब्रवीद्वचः १ भगवन्ब्रूहि मे योद्धुं कुत्र संति महाबलाः योद्धुमिच्छामि बलिभिस्त्वं ज्ञातासि जगत्त्रयम् २ मुनिर्ध्यात्वा हुस्रचिरं श्वेतद्वीपनिवासिनः महाबला महाकायास्तत्र याहि महामते ३ विष्णुपूजारता ये वै विष्णुना निहताश्च ये तएव तत्र संजाता अजेयाश्च सुरासुरैः ४ श्रुत्वा तद्रावणो वेगान्मंत्रिभिः पुष्पकेण तान् योद्धुकामः समागत्य श्वेतद्वीपसमीपतः ५

रकांडे तृतीयः सर्गः ३ नारदोऽपि सर्वतो बलवंतं त्वां त्वत्सामीप्यं प्रापसा नैव चाहेत्याह एकदेति १ ज्ञाताऽसीति तृन् २ ३ ४ संत्रिभिः सह पुष्पकेण श्वेतद्वीपसमीपतः समागत्य स्थितः ५

तद्द्वीपप्रभयाहततेजस्कंप्रतिरुद्धगतिकम् मंत्रिणश्चप्रययुः पथ्यामितिशेषः ६ योषिता दासीरूपया कयाचित् ७ ८ विष्णुनाह
तः सर्वथावैकुंठं यामि यास्यामीतिनिश्चतः निश्चयवान्सन् ९ १० स्वकंवधं स्वीयंवधमित्यर्थः ११ एवंकथामुक्त्वा स्वाश्रमं
जिगमिषू रामंभगवंतंस्तौति रामेति सकलज्ञानवत्त्वे हेतुः विज्ञानदृक् विज्ञानंस्वस्वरूपमेव दृक् ज्ञानकारणंयस्य ज्ञाने इतरका

तत्प्रभाहततेजस्कंपुष्पकंनाचलत्ततः त्यक्त्वाविमानंप्रययुर्मंत्रिणश्चदशाननः ६ प्रविशन्नेवतद्द्वीपंधृतोहस्ते
नयोषिता पृष्टश्चत्वंकुतः कोसिप्रेषितः केनवावद ७ इत्युक्तोलीलयास्त्रीभिर्हसंतीभिः पुनः पुनः कृच्छ्रा
द्धस्ताद्विनिर्मुक्तस्त्रासात्स्त्रीणांदशाननः ८ आश्चर्यमतुलंलब्ध्वाचिंतयामासदुर्मतिः विष्णुनानिहतोयामिवैकुं
ठमितिनिश्चितः ९ मयिविष्णुर्यथाकुप्येत्तथाकार्यंकरोम्यहम् इतिनिश्चित्यवैदेहींजहारविपिनेऽसुरः १० जा-
नन्नेवपरात्मानंसजहारावनीसुताम् मातृवत्पालयामासत्वत्तः कांक्षन्वधंस्वकम् ११ रामत्वंपरमेश्वरोऽसिसक
लंजानासिविज्ञानदृक् भूतंभव्यमिदंत्रिकालकलनासाक्षीविकल्पोज्झितः भक्तानामनुवर्तनायसकलांकुर्वन्क्रिया
संहतिंत्वाशृण्वन्मनुजाकृतिर्मुनिवचोभासीशलोकार्चितः १२ स्तुत्वैवंराघवंतेनपूजितः कुंभसंभवः स्वाश्रमंमुनि
भिः सार्द्धंप्रययौहृष्टमानसः १३

कारणानपेक्ष इतियावत् अतएव भूतं अतीतं भव्यं भावि इदं वर्तमानं एवं त्रिषु कालेषु या कलना तत्तत्काल
वैशिष्ट्यं तस्य साक्षी द्रष्टा विकल्पोज्झितः त्यक्तसंशय इत्यर्थः भक्तानामनुवर्तना यस्वचरितकीर्तनादिना तेषां पापक्षयाय सकलक्रियासंहतिंकु
र्वन्मनुजाकृतिः नतु वस्तुतो मनुष्य इत्यर्थः ईशलोकैरिंद्रादिभिरर्चितस्त्वं मुनीनामस्माकं वचः आशृण्वन् भासि शोभसे १२ रामेण पूजितोऽगस्त्य
एवं राघवं स्तुत्वा स्वाश्रमं ययौ १३

संसारीन नतु वस्तुतस्तथा १४ अनासक्तोऽप्यासक्तवद्विषयान्बुभोजे सद्भिः साधुभिः १५ ततो भवदाज्ञया कुबेरसमीपगमनानंतरं कुबेरे
णप्रतिप्रेषितमितंप्राह १६ अथकुबेरवचनमाह जितमिति १७ यावद्गच्छेदितिपाठेऽपियदागच्छेदित्येवार्थः मांयाहिमांप्रत्यागच्छेत्य
र्थः १८ तदागच्छेतिच्छेदः आगमनोत्तरमात्मानमंतर्धायतिष्ठ यथासर्वलोकोमांदेवत्वेननजानीयादित्यर्थमेवमुक्तिः १९   २०॥

रामस्तुसीतयासार्द्धंभ्रातृभिःसहमंत्रिभिः संसारीवरमानाथोरममाणोऽवसद्गृहे १४ अनासक्तोऽपिविषयान्
बुभुजेप्रिययासह हनुमत्प्रमुखैःसद्भिर्वानरैःपरिवेष्टितः १५ पुष्पकंचागमद्राममेकदापूर्ववत्प्रभुम् प्राहदेव
कुबेरेणप्रेषितंत्वामहंततः १६ जितंत्वंरावणेनादौपश्चाद्रामेणनिर्जितम् अतस्त्वंराघवंनित्यंवहयावद्वसेद्भुवि १७
यदागच्छेद्रघुश्रेष्ठोवैकुंठंयाहिमांतदा तच्छ्रुत्वाराघवःप्राहपुष्पकंसूर्यसन्निभम् १८ यदास्मरामिभद्रंतेतदागच्छ-
ममांतिकम् तिष्ठांतर्धायसर्वत्रगच्छेदानींममाज्ञया १९ इत्युक्त्वारामचंद्रोऽपिपौरकार्याणिसर्वशः भ्रातृभिर्मंत्रिभिः
सार्द्धंयथान्यायंचकारसः २० राघवेशासतिभुवंलोकनाथेरमापतौ वसुधासस्यसंपन्नाफलवंतश्चभूरुहाः २१ ज
नाधर्मपराःसर्वेपतिभक्तिरताःस्त्रियः नापश्यत्पुत्रमरणंकश्चिद्राजनिराघवे २२ समारुह्यविमानाग्र्यंराघवःसीत
यासह वानरैर्भ्रातृभिःसार्द्धंसंचचारावनिंप्रभुः २२

सतिशिक्षयतिसतिपालयतीतियावत् २१   २२ ततःकदाचित्पृथिव्यांसम्यग्रक्ष
णंवर्त्ततेनवेतिद्रष्टुंपुष्पकंस्मृत्वातत्रारुह्यपृथिव्यांसंचारंकुर्वन्ननेकान्यमानुषाणिकार्याणिचकारेत्याहसमारुह्येति २२   छ

तेषांमध्येकियत्कर्माह ब्राह्मणस्येति अकालतःअकालेसार्वविभक्तिकस्तसिः २४ २५लोकानामुपदेशार्थं यद्यदाचरतिश्रेष्टस्तत्तदेवेतरोज
नाः इतिन्यायेन २६ २७कथांस्वचरित्रविषयाम् २८ २९शिक्षयन्जनानितिभगवतोधर्माचरणंलोकशिक्षार्थमेवेतिभावः ३० प्रेमप्र-

अमानुषाणिकार्याणिचकारबहुशोभुवि ब्राह्मणस्यसुतंदृष्ट्वाबालंमृतमकालतः २४ शोचंतंब्राह्मणंचापिज्ञात्वारामो
महामतिः तपस्यंतंवनेशूद्रंहत्वाब्राह्मणबालकम् २५ जीवयामासशूद्रस्यददौस्वर्गमनुत्तमम् लोकानामुपदेशा
र्थंपरमात्मारघूत्तमः २६ कोटिशःस्थापयामासशिवलिंगानिसर्वशः सीतांचरमयामाससर्वभोगैरमानुषैः २७
शशासरामोधर्मेणराज्यंपरमधर्मवित् कथांसंस्थापयामाससर्वलोकमलापहाम् २८ दशवर्षसहस्राणिमायामा
नुषविग्रहः चकारराज्यंविधिवल्लोकवंद्यपदांबुजः २९ एकपत्नीव्रतोरामोराजर्षिःसर्वदाशुचिः गृहमेधीयमखि
लमाचरच्छिक्षयन्जनान् ३० सीताप्रेम्णाऽनुवृत्त्याचप्रश्रयेणदमेनच भर्तुर्मनोहरासाध्वीभावज्ञासाह्रियाभिया
३१ एकदाऽक्रीडविपिनेसर्वभोगसमन्विते एकांतेदिव्यभवनेसुखासीनंरघूत्तमम् ३२ नीलमाणिक्यसकाशंदि-
व्याभरणभूषितम् प्रसन्नवदनंशांतंविद्युत्पुंजनिभांबरम् ३३ सीताकमलपत्राक्षीसर्वाभरणभूषिता राममाहकरा
भ्यांसालालयंतीपदांबुजे ३४

रूढावस्थाप्रीतिः अनुवृत्तिरानुकूल्यम् प्रश्रयस्तन्मतानुष्ठानं दमइंद्रियनिग्रहः
भावज्ञा अभिप्रायज्ञा मनोहरा आसीदितिशेषः ३१ आक्रीडविपिनंपुष्पवाटिका ३२ ३३ रामस्यपदांबुजेकराभ्यांला-
लयंती राममाह ३४ ९ ९ ९ ९ ९ ९ ९

चिदानंदज्ञानसुखस्वरूप आदिमध्यांतहीन आद्यंतयोरभावादेवमध्यस्याप्यभावः अशेषस्य जगतः कारण ३५ हेदेवदेवाः इंद्राद्याः तेतववैकुंठगमनंप्रति बहुशो मांप्रार्थयमानावचोऽब्रुवन् ३६ निर्विषयचित्तः सविषयसंपादकत्वेनचिच्छक्तिरूपयामायाविसृज्यत्यक्त्वा स्वकंसनातनंधामवैकुंठंत्वहित्वा ३७ अतःप्रथमंत्वमागच्छ ततः सआगमिष्यत्येव शक्त्याविनाशक्तिमतः-

देवदेवजगन्नाथपरमात्मन्सनातन चिदानंदादिमध्यांतरहिताशेषकारण ३५ देवदेवाःसमासाद्यमामेकांतेऽब्रुवन्वचः बहुशोऽर्थयमानास्तेवैकुंठगमनंप्रति ३६ त्वयासमेतश्चिच्छक्त्यारामस्तिष्ठतिभूतले विसृज्यास्मान्स्वकंधामवैकुंठंचसनातनम् ३७ आस्तेत्वयाजगद्धाभिरामःकमललोचनः अग्रतोयाहिवैकुंठंत्वंतथाचेद्रघूत्तमः ३८ आगमिष्यतिवैकुंठंसनाथान्नःकरिष्यति इतिविज्ञापिताहंतैर्मयाविज्ञापितोभवान् ३९ यद्युक्तंतत्कुरुष्वाद्यनाहमाज्ञापयेप्रभो सीतायास्तद्वचःश्रुत्वारामोध्यात्वाब्रवीत्क्षणम् ४० देविजानामिसकलंतत्रोपायंवदामिते कल्पयित्वामिषंदेविलोकवादंत्वदाश्रयम् ४१ त्यजामित्वांवनेलोकवादाद्भीतइवापरः भविष्यतःकुमारौद्वौवाल्मीकेराश्रमांतिके ४२ इदानींदृश्यतेगर्भःपुनरागत्यमेंऽतिकम् लोकानांप्रत्ययार्थंत्वंकृत्वाशपथमादरात् ४३ भूमेर्विवरमात्रेणवैकुंठंयास्यसिद्रुतम् पश्चादहंगमिष्यामिएषएवसुनिश्चयः ४४

स्थातुमशक्यत्वात् ३८   ३९   ४० लोकवादरूपंमिषंकल्पयित्वा ततोभीतः अपरइवपृथग्जनइवत्वांत्यजामि सर्वस्यापिस्वकल्पनारूपत्वादिममपिजनमनसिकल्पयिष्यामीत्याशयः ४१   ४२ प्रत्ययार्थंसीतानेदृशीतिविश्वासार्थम् ४३   ४४   ५   ६   ६   ५

४५ हास्यविषये प्रमोदाश्च ते कथासु सुज्ञाः ४६ इह एतज्जन्मविषये ४७ सीतामित्यादेः प्रतीतिशेषः तत्तद्विषयं किं शुभाशुभं वदंतीत्यर्थः शापितोऽसि स्वशपथपूर्वं पृच्छामीत्यर्थः ४८   ४९ वेश्म प्रत्यपादयत् गृहं प्रवेशितवान् ५० या दुष्टेन रावणेन हृता बलान्नीता सापि

इत्युक्त्वा तां विसृज्याथ रामो ज्ञानैकलक्षणः मंत्रिभिर्मंत्रतत्त्वज्ञैर्बलमुख्यैश्च संवृतः ४५ तत्रोपविष्टं श्रीरामं सुहृदः पर्युपासत हास्यप्रमोदकथासुज्ञा हासयंतः स्थिता हरिम् ४६ कथाप्रसंगात्पप्रच्छ रामो विजयनामकम् पौरा जानपदा मे किं वदंतीह शुभाशुभम् ४७ सीतां वा मातरं वा मे भ्रातॄन्वा कैकयीमथ न भेतव्यं त्वया ब्रूहि शापितोऽसि ममोपरि ४८ इत्युक्तः प्राह विजयो देव सर्वे वदंति ते कृतं सुदुष्करं सर्वं रामेण विदितात्मना ४९ किंतु हत्वा दशग्रीवं सीतामाहृत्य राघवः अमर्षं पृष्ठतः कृत्वा स्ववेश्म प्रत्यपादयत् ५० कीदृशं हृदये तस्य सीतासंभोगजं सुखम् या हृता विजनेऽरण्ये रावणेन दुरात्मना ५१ अस्माकमपि दुष्कर्म योषितां मर्षितं भवेत् यादृक् भवति वै राजा तादृश्यो नियतं प्रजाः ५२ श्रुत्वा तद्वचनं रामः स्वजनान्पर्यपृच्छत तेऽपि नत्वाब्रुवन्राम सममेवमेतन्न संशयः ५३ ततो विसृज्य सचिवान्विजयं सुहृदस्तथा आहूय लक्ष्मणं रामो वचनं चेदमब्रवीत् ५४ लोकापवादस्तु महान्सीतामाश्रित्य मेऽभवत् सीतां प्रातः समानीय वाल्मीकेराश्रमांतिके ५५

गृहं प्रवेशितेति अकृत्यमेतदिति शेषः ५१ किंचैवं सति अस्मदादीनामपि योषितां दुष्कर्ममर्षणं सहनयोग्यं भवेत् भविष्यतीत्यर्थः तदेव स्पष्टयति यादृगिति नियतं नियमेन प्रजास्तादृश्यो भवंति राजव्यवहारानुरूपव्यवहारा भवंतीत्यर्थः ५२ ५३ ५४ लोकापवादः कलंकः समानीय अंतःपुरान्निःकाश्य ५५   ७   ७   ७   ७

रथेनपुनरायाहीत्युक्त्यासीताया अपिरथेननयनंसूचितम् ननुसाक्षात्तथोक्तम् तस्यांक्रोधातिशयंद्योतयितुमेवमांहतवानसि अ
त्रार्थैर्विपरीतोक्तौमद्वधप्रयुक्तभायश्चिन्त्यमित्यर्थः ५६ ५७ ५८ ५९ अतिमुग्धवत् अत्यज्ञवत् शिष्यैः शिष्यमुख्यैः ६० मुनियो

त्यक्त्वाशीघ्रंरथेनत्वंपुनरायाहिलक्ष्मण वक्ष्यसेयदिवाकिंचित्तदामांहतवानसि ५६ इत्युक्तोलक्ष्मणोभीत्याप्रा
तरुत्थायजानकीम् सुमंत्रेणरथेकृत्वाजगामसहसावनम् ५७ वाल्मीकेराश्रमस्यांतेत्यक्त्वासीतामुवाचसः
लोकापवादभीत्यात्वांत्यक्तवान्राघवोवने ५८ दोषोनकश्चिन्मेमातर्गच्छाश्रमपदंमुनेः इत्युक्त्वालक्ष्मणःशी
घ्रंगतवान्रामसन्निधिम् ५९ सीतापिदुःखसंतप्ताविललापातिमुग्धवत् शिष्यैःश्रुत्वाचवाल्मीकिःसीतांज्ञात्वा
सदिव्यदृक् ६० अर्घ्यादिभिःपूजयित्वासमाश्वास्यचजानकीम् ज्ञात्वाभाविष्यंसकलमार्पयन्मुनियोषिताम्
६१ तास्तांसंपूजयंतिस्मसीतांभक्त्यादिनेदिने ज्ञात्वापरात्मनोलक्ष्मींमुनिवाक्येनयोषितः सेवांचक्रुःसदात
स्याविनयादिभिरादरात् ६२ रामोऽपिसीतारहितःपरात्माविज्ञानदृक्केवलआदिदेवः संत्यज्यभोगानखिलान्वि
रक्तोमुनिव्रतोऽभून्मुनिसेवितांघ्रिः ६३ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकां० चतुर्थःसर्गः ४

षितामार्पयत् एषासर्वथारक्षणीयेति तासांहस्तेदत्तवान् ६१ परात्मनोविष्णोः ६२ मुनिसेवितांघ्रिः मुनिभिःसेवितावंघ्रीयस्य मुनीनां
सेवितावंघ्रीयेनेतिवा ६३ इतिश्रीमत्सकलराज० अध्यात्मरामायणेसेतौउत्तरकांडेचतुर्थःसर्गः ४ ६ ६

अथभगवान्शिवोरामलक्ष्मणसंवादमुखेनपरतत्वमुपदेष्टुमाह ततइति जगतांयानिमंगलानि आनंदास्तेषामुपजीव्यभूतंमंगलंब्रह्मानं
दःसएवात्मास्वरूपंतेनतस्यैवानंदस्यान्यानिमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेः मंगलानांचमंगलमितिस्मृतेश्च किंच जगतांमंगलंकल्याणंय-
स्मात्तादृशाकल्याणरूप आत्मामूर्तिस्तयाउत्तमांश्रोत्रादीनांमोक्षदत्वेनात्युत्तमांरामायणकीर्तिंवाल्मीक्यादिकृतनानाविधरामायणप्र
वर्तिकांरावणवधादिजांकीर्तिंविधायस्थितोरघूत्तमः ततःसीतापरित्यागानंतरंपूर्वैःस्ववंशजैराचरितंप्रजापालनसत्कथाश्रवणादिकं
केवलंतत्पूर्वजैरेवाचरितमितिनकिंत्वन्यैरपिराजर्षिश्रेष्ठैर्यथाऽभिसेवितंतथाचचार कृतवान् १ उदारा गुरुदेवविश्वासलक्षणमहागुण

श्रीमहादेवउवाच ततोजगन्मंगलमंगलात्मनाविधायरामायणकीर्तिमुत्तमाम् चचारपूर्वाचरितंरघूत्तमोरा
जर्षिवर्यैरभिसेवितंतथा १ सौमित्रिणापृष्टउदारबुद्धिनारामःकथाःप्राहपुरातनीःशुभाः राज्ञःप्रमत्तस्यनृ
गस्यशापतोद्विजस्यतिर्यक्त्वमथाहराघवः २ कदाचिदेकांतउपस्थितंप्रभुंरामंरमालालितपादपंकजम् सौ
मित्रिरासादितशुद्धभावनःप्रणम्यभक्त्याविनयान्वितोऽब्रवीत् ३

वती यद्वा उदारादानशीलाबुद्धिर्यस्य तेनपुरात
नीःप्राचीनराजसंबंधिनीःशुभाःधर्माधर्मनिर्णेत्रीःप्रमत्तस्यस्वगोमंडलमिश्रितब्राह्मणगोदानात्प्रमत्तस्यनृगस्यराज्ञोद्विजस्य-
शापात्तिर्यक्त्वमाह तेनाज्ञानकृतब्रह्मस्वापहारेणपरमधार्मिकस्यापीदृश्यवस्थेति सर्वथाब्रह्मस्वविमुखताधर्मइतिसूचितम् २ एकां
तेविजनेउपस्थितंप्राप्तम् विनयान्वितःसन् भक्त्यागुरुरयमितिबुद्ध्याप्रणम्य अनेनगुरूपसदनप्रकारउक्तः आसादितंशुद्धंभावनंभाव
नांऽतःकरणंयेनसःशुद्धांतःकरणइतियावत् भगवदुक्तसत्कथाश्रवणेनशुद्धांतःकरणइत्यर्थः ३ छ छ छ

हे महामते महती सर्वविषया मतिर्यस्य तस्य संबोधनं त्वं शुद्धबोधोऽसि अनवच्छिन्नचैतन्यरूपोऽसि सर्वदेहिनामात्माऽसि जीवानां तत्प्रतिबिंबत्वात् अधीशोऽसि अंतर्यामित्वान्नियंताऽसि वास्तवभेदाभावाच्च सर्वात्मत्वम् औपाधिकभेदाच्च नियंतृनियम्यभावो बोध्यः निराकृतिः अस्मदादिवत् स्वार्जितकर्माधीनशरीराकृतिरहितः नन्वेवं सर्वैः कथमेवं न ज्ञायतेऽत आह ज्ञानदृशां स्वयमेवं प्रतीयसे ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानं वेदांतवाक्यजातं तदेव दृक् दर्शनसाधनं येषां तेषामिति संबंधसामान्ये षष्ठी तैरित्यर्थः तादृशाद ग्लाभश्च त्वद्भक्त्यधीन इत्याह पादेति त्वच्चरणकमलयोर्भृंगवदाहितः कृतः संगो येन तादृशांतःकरणसंगवतां त्वच्चरणकमलसल्लग्नांतःकरणवतामित्यर्थः ४

त्वं शुद्धबोधोऽसि हि सर्वदेहिनामात्मास्यधीशोऽसि निराकृतिः स्वयम् प्रतीयसे ज्ञानदृशां महामते पादाब्जभृंगाहितसंगसंगिनाम् ४ अहं प्रपन्नोऽस्मि पदांबुजं प्रभो भवापवर्गं तव योगिभावितम् यथांऽजसाज्ञानमपारवारिधिं सुखं तरिष्यामि तथानुशाधि माम् ५

अथ प्रार्थयते अहमिति भवस्य संसारस्यापवर्गो निवृत्तिर्यस्मात्तादृशं तव पदांबुजं प्रपन्नोऽस्मि शरणं प्राप्तोऽस्मि योगिभावितं योगिभिः संसारमुक्तये भावितम् अनेन तस्य भवापवर्गत्वे सदाचारः प्रमाणमुक्तम् प्रार्थनीयमाह अपारवारिधिरूपं यदज्ञानं संसारमूलकारणं यथा सुखमक्लेशेन तरिष्यामि तथा मामनुशाधि शिक्षय अपारवारिधिमित्यनेन सपारप्रसिद्धसमुद्राद्व्यतिरेक उक्तः अशक्यतरणताऽनेन ध्वनिता ५ ५ ५ ५

अथोत्तरमवतारयति श्रुत्वेति रामः सौमित्रिवचः श्रुत्वा अथशब्दोवाक्यालंकारे तदाश्रवणाव्यवहित काले एवप्रपन्नानांभक्तानामार्त्तिंसंसारदुःखंहरति तादृशः प्रसन्नाक्लमादिहीना भक्तानुग्रहपराचधीर्यस्यसः क्षितिपालानांराज्ञांभूषणभूतो ज्ञानरूपतत्सउपशांतये तदर्थम् संधिरार्षः श्रुतिभिः तमेवविदित्वातिमृत्युमेतीत्यादिश्रुतिभिः प्रपन्नंतत्फलकत्वेन बोधितंविज्ञानमात्मतत्त्वज्ञानमितिसामान्यतः प्रथमंप्राह ६ अथतादृशज्ञानप्राप्तयेक्रमेणबहिरंगांतरंगसाधनान्याह आदाविति स्ववर्णाश्रमेषुशास्त्रेण वर्णिताःयाःक्रिया नित्यनैमित्तकयज्ञदानादिरूपास्ताः कृत्वासमासादितशुद्धमानसः प्राप्तांतःकरणशुद्धिः तत्पूर्वमुपात्तसाध

श्रुत्वाथसौमित्रिवचोऽखिलंतदाप्राह प्रसन्नार्तिहरः प्रसन्नधीः विज्ञानमज्ञानतमोपशांतये श्रुतिप्रपन्नंक्षि
तिपालभूषणः ६ आदौस्ववर्णाश्रमवर्णिताःक्रियाः कृत्वासमासादितशुद्धमानसः समाप्यतत्पूर्वमुपा
त्तसाधनः समाश्रयेत्सद्गुरुमात्मलब्धये ७

नः तदनुष्ठानपूर्वकमेवउपात्तानिसाधनानि शम दमादीनि येनतादृशः अनेनकर्मणांबहिरंगत्वंशमादीनामंतरंगत्वंस्फुटमेवोक्तम् किंच शमदमवैराग्यदार्ढ्यपर्यंतंकर्मानुष्ठानमेवेतिसूचितम् ततस्तत्कर्मानुष्ठानंसमाप्य त्यक्त्वा सन्यस्येतियावत् आत्मलब्धये आत्मज्ञानाय तत्फलकाय तत्त्वमस्यादिवाक्यार्थविचाराय सद्गुरुंश्रोत्रियंब्रह्मनिष्ठमित्यादिलक्षणलक्षितंसमाश्रयेत् सेवेत अनेनव्युत्पत्तिबलेनस्वयमेववाक्यार्थविचारः क्रियमाणोनफलायेतिसूचितम् ७ ७ ७

संसारस्यभ्रमिमच्चक्ररूपत्वात्तन्निवृत्तेश्चतत्कारणाज्ञाननिवृत्तिमूलकत्वादज्ञाननिवृत्तेश्चतत्वज्ञानैकसाध्यत्वात्तत्वज्ञानस्यचवेदांतविचारसाध्यत्वात्तदर्थंगुरुसमाश्रयणमित्याह क्रियेति भवःसंसारःश्चक्रवद्विपरिवर्तमान ईर्यते कथ्यते तदेवोपपादयति आदृताआदरपूर्वं पूर्वजन्मार्जिताक्रियाएतस्य शरीरोद्भवस्य जन्मनोहेतुः तत्रजन्मनिसुरागिणोविषयाभिलाषवतःतौशास्त्रप्रसिद्धौधर्मेतरौधर्माधर्मौप्रियाप्रियौसुखदुःखजनकौभवतः कस्यचिदधर्मएवसुखत्वबुध्याप्रवृत्तिः कस्यचिद्धर्मएवकदाचिदित्यप्यूह्यम् एवंतत्रोत्पादितकर्मणापुनःशरीरंपुनःक्रियाइत्येवंचक्रवद्विपरिवृत्तिः यथाचक्रेभ्राम्यमाणेऽधोभागः कदाचिदुपरिउपरितनश्चाधःपुनरुपरि पुनरधएवंजन्मक्रिययोर्जन्यजनकभावेनपरिवृत्तिरितिबोध्यम् ८ तस्यचाज्ञानमेवमूलमित्याह अज्ञानमेवेति अत्रविधौसंसारनिवृत्तिलक्षणकर्तव्येऽर्थेतद्धानमेवमूलकारणत्वादज्ञानहानमेवविधीयते साधनत्वेनेतिशेषः ननुकर्मैवतन्नाशकमस्तु किंज्ञानेनेत्याशंक्याह विद्यैवेति ज्ञानमेवतन्नाशविधौमूलाज्ञाननाशनेपटीयसी समर्था नकर्मसमर्थमितिशेषःयतस्तत्तज्जंअज्ञानजंआत्मस्वरूपाज्ञानजन्यदेहाद्यभिमानजन्यत्वात्कर्मणोज्ञानजन्यत्वंबोध्यम् ननुतज्जन्यस्यापितन्नाशकत्वंवृश्चिककर्कट्यादौदृष्टमित्याशंक्य तज्जन्यत्वंवाननाशकत्वेप्रयोजकंकिंतुसविरोधत्वमेवेत्याह यत्सविरोधंतदीरितंनाशकमुक्तमित्यर्थः ९ ५

क्रियाशरीरोद्भवहेतुरादृताप्रियाप्रियौतौभवतःसुरागिणः धर्मेतरौतत्रपुनःशरीरकंपुनःक्रियाचक्रवदीर्यते
भवः ८ अज्ञानमेवास्यहिमूलकारणंतद्धानमेवात्रविधौविधीयते विद्यैवतन्नाशविधौपटीयसीनकर्मतज्जं
सविरोधमीरितम् ९

अतएवकर्मणानाज्ञानहानिरित्याह नाज्ञानेत्यादियतः कर्मणाविरोधाभावान्नाज्ञाननाशोनापिरागनाशो वस्तुतः कर्मानुष्ठानात्पुनःसदोषं क्षयिफलत्वादिदोषविशिष्टंकर्मैवोद्भवेत् कर्मणश्चपुनःसंसारएवेतिनमुक्तिप्रत्याशा ततस्तस्माद्बुधोविवेकीज्ञानविचारवान् ज्ञायतेऽनेनेतिज्ञानं वेदांतवाक्यं तद्विचारवान् भवेत् १० तदानींज्ञानस्यैवमोक्षहेतुत्वंवक्तुं ज्ञानकर्मसमुच्चयवाददूषणायानुवदति सार्द्धेन नन्विति नन्विति शंकायांयथाविद्यावेदमुखेनश्रुतिपुराणलक्षणेन ब्रह्मविदाप्नोतिपरमित्यादिनापुरुषार्थसाधनमुक्ता तथाउभाभ्यामेवपक्षाभ्यां यथाखेपक्षिणांगतिः तथैवज्ञानकर्मभ्यांप्राप्यते ब्रह्मशाश्वतमित्यादिनाक्रियाऽपितत्साधनत्वेनोक्ता किंच क्रियाकर्तव्यतानातृतीयार्थेप्रथमा कर्तव्यतयाआवश्यकेकृत्ये अवश्यकर्तव्यतयाप्रचोदितानित्यनैमित्तिकरूपा एवंचतदकरणेप्रत्यवायोत्पत्त्याज्ञानोत्पत्तिरेवन-

नाज्ञानहानिर्नचरागसंक्षयोभवेत्ततःकर्मसदोषमुद्भवेत् ततःपुनःसंसृतिरप्यवारितातस्माद्बुधोज्ञानविचारवान्
भवेत् १० ननुक्रियावेदमुखेनचोदितायथैवविद्यापुरुषार्थसाधनम् कर्तव्यताप्राणभृतःप्रचोदिताविद्यासहाय
त्वमुपैतिसापुनः ११ कर्माकृतौदोषमपिश्रुतिर्जगौतस्मात्सदाकार्यमिदंमुमुक्षुणा ननुस्वतंत्राध्रुवकार्यकारिणीवि
द्यानकिंचिन्मनसाप्यपेक्षते १२

स्यात् तस्मात्सापुनर्विद्यायाःसहायत्वंप्राप्नोति घटेजननीयेयथादंडचक्रादीनांपरस्परसहायता ११ कर्तव्यतेतिस्वोक्तमेवविवृणोति कर्मेति वीरहावाएषदेवानांयोग्निमुद्वासयते यावज्जीवमग्निहोत्रंजुहोतीतिश्रुतिः तत्रसिद्धांतीशंकते नन्विति ध्रुवंस्थिरंकार्यमिदंपुरुषार्थंमोक्षजनिकाविद्यायतःस्वतंत्राविनापिसहायेनस्वकार्यसंपादनेसमर्थायथातेजस्तिमिरनिवर्तनसमर्थंमनसाऽपिकिंचित्सहायभूतंवस्तुनापेक्षते तथाफलेजननीयेसहायांतरसंभावनाऽपिनेतिभावः अनेनविद्याफलजननेनिरपेक्षा स्वतंत्रत्वात्तेजोवदित्यनुमानंसूचितम् १२

नसत्यकार्योऽपिहियद्वदध्वरः प्रकांक्षतेऽन्यानपिकारकादिकान् तथैवविद्याविधितःप्रकाशितैर्विशिष्यते
कर्मभिरेवमुक्तये १३ केचिद्वदंतीतिवितर्कवादिनस्तदप्यसदृष्टविरोधकारणात् देहाभिमानादभिवर्द्धतेक्रि
याविद्यागताहंकृतितःप्रसिद्ध्यति १४

समुच्चयवादीपरिहरति नेति त्वदुक्तंनेत्यर्थः सत्यकार्यः अक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनःसुकृतंभवतीत्यादिवेदेनबोधितः स्थिरकार्योऽपि अध्वरः यथान्यानपिकारकादिकान् आरादुपकारकप्रयाजाद्यंगानिदेशकालादीनिचप्रकांक्षते तथाविद्यापि अग्निहोत्रंजुहोतीत्यादिविधिवाक्यतः तत्समूहेनप्रकाशितैः कर्मभिः साहितैवमुक्तयेविशिष्यतइत्यर्थः विद्याफलदानेकर्मापेक्षाअंगित्वात् प्रयाजाद्यंगापेक्षादर्शादिवदितिसत्प्रतिपक्षानुमानमनेनसूचितम् १३ तदनूद्यसिद्धांतीदूषयति केचिदिति यत्केचिद्वितर्कवादिन इतिज्ञानकर्मणीसमुच्चित्यमुक्तिसाधनंवदंतितदप्यसत् यथाकेवलंकर्ममोक्षसाधनमित्यसत्तथातन्मीलितमित्यप्यसत् तत्रहेतुर्दृष्टविरोधकारणात् दृष्टोयोविरोधःसर्वलोकदृष्टविरोधरूपात् कारणात्तदसदित्यर्थः विरोधमेवाह देहाभिमानात्क्रियावर्द्धते अनात्मनिदेहादावात्मत्वाभिमानात्क्रियावृद्धिः विद्यानुगताहंकृतितः गताहंकृतिर्यस्य तस्यनष्टाहंकृतेःप्रसिद्ध्यति सार्वविभक्तिकस्तसिः एवंचाहंकारसत्तामूलकत्वात् क्रियाज्ञानयोःसमुच्चयोविरुद्धइत्यर्थः १४

अथपूर्वपक्षयुक्तानुमानंदूषयन् विद्यास्वरूपमाह विशुद्धविज्ञानंयेभ्यस्तेषांवेदांतवाक्यानांयद्विशेषेणरोचनंरलयोरभेदादालोचनं-
विचारस्तेनांचिंताभापितायाचरमा आत्मवृत्तिर्ब्रह्माकारांतःकरणवृत्तिः साविद्येतिभण्यते विद्वद्भिरितिशेषः पुनःसमुच्चयवारणाय वि
द्याकर्मणोर्वैषम्यमाह कर्मयज्ञादि अखिलकारकादिभिःकर्तव्यकर्मादिभिरंगैश्चसहितंसदुदेतिफलोन्मुखंभवति विद्यापुनरखि
लकारकादिनिहंति तत्रकर्तृत्वादिबुद्धिंनिहंति सकलव्यापारपरित्यागेनब्रह्मणिसमाप्तिर्हिविद्या अतःस्वोत्पत्तौचित्तशुद्धिद्वाराकर्मसा
पेक्षास्वफलेजनयितव्येतन्निरपेक्षेव. [illegible]था विद्यास्वरूपस्यैवभंगापत्तेरितिपूर्वपक्षयुक्तहेतोरसिद्धिरितिभावः १५ उपसंहरन्मुमुक्षो

विशुद्धविज्ञानविरोचनांचिताविद्यात्मवृत्तिश्चरमेतिभण्यते उदेतिकर्माखिलकारकादिभिर्निहंतिविद्याखि
लकारकादिकम् १५ तस्मात्यजेत्कार्यमशेषतःसुधीर्विद्याविरोधान्नसमुच्चयोभवेत् आत्मानुसंधानपरायणः
सदानिवृत्तसर्वेंद्रियवृत्तिगोचरः १६

वृत्तिप्रकारमाह तस्मादिति विद्याविरोधाद्विद्यायाःकर्मणासहविरोधेनसमुच्चयोनभवेत्त
स्मात्सुधीर्मुमुक्षुरशेषतःकर्मत्यजेत् काम्यंतुसर्वथात्याज्यमेवनित्यंनैमित्तिकमपियावच्चित्तशुद्धिस्तावत्कर्तव्यमेव ततोऽपिब्रह्म
णिचित्तस्थैर्यपर्यंतंकर्तव्यमेव ततस्तदनुसंधानप्रतिबंधकत्वात्प्रयोजनाभावाच्च तदपित्याज्यमेवेतिभावः इदानीं मुमुक्षु-
कर्तव्यमाह निवृत्ताःसर्वेषामिंद्रियाणांगोचराविषयाःशब्दादयोयस्मात्तादृशःसन् आत्मनःसच्चिदानंदस्यानुसंधानमेवपरमयनंमा
र्गंयस्यतथाविधोभवेत् अत्रेंद्रियप्रत्याहारःकर्तव्यत्वेनोक्तस्तेनतत्पूर्वंप्राणायामाद्यर्थादाक्षिप्तम् १६ ७ ७

रागिविरागिभेदेनकर्मणांकर्तव्यतेत्याह यावदिति माययाऽविद्ययाशरीरादिषु नात्मसु आत्मधीरहंकर्तेत्यादिरूपायावद्वर्ततेतावद्वि-
धिवादकर्मणांविधिर्यजेतेत्यादिवादःकर्तव्यताबोधकोयेषांकर्मणांविधेयोवशीवर्तितत्कर्मताभवेत् तदपगमेतु तदखिलंजगन्नेतीति-
वाक्यैः अथातआदेशोनेतिनेतीत्यादिवाक्यैर्निषिध्य मिथ्यात्वेननिर्णीयतद्विलक्षणतयासत्यत्वेनपरमात्मस्वरूपंज्ञात्वाक्रियास्त्यजे-
त् निरूपितमेतत् १७ आत्मविज्ञानेसत्यवश्यमविद्यानिवर्तत इत्याह यदेति आत्मनिशुद्धेंतःकरणेपरमात्मन ईशस्यात्मनोजीवस्यचयो-
र्विभेदोमायांतःकरणरूपोपाधिद्वयकृतोविभेदोभेदस्तस्यभेदकंनाशकंभास्वरंप्रकाशशीलंयद्विज्ञानंइतरवृत्त्युपमर्दनपूर्वकंब्रह्माकारा-
खंडावृत्तिर्यदावभातिअसंभावनादितिरस्कारेणोदेति तदेवसकारकाजन्मांतरप्रापककर्मसहितामायातन्नजीवोपाधिभूताविद्याऽञ्जसाझ-

यावच्छरीरादिषुमाययात्मधीस्तावद्विधेयोविधिवादकर्मणाम् नेतीतिवाक्यैरखिलंनिषिध्यतत् ज्ञात्वापरात्मानमथ
त्यजेत्क्रियाः १७ यदापरात्मात्मविभेदभेदकंविज्ञानमात्मन्यवभातिभास्वरम् तदैवमायाप्रविलीयतेऽञ्जसासकारका
कारणमात्मसंसृतेः १८ श्रुतिप्रमाणाभिनिवेशिताचसाकथंभविष्यत्यपिकार्यकारिणी विज्ञानमात्रादमलाद्वितीय
तस्तस्मादविद्यानपुनर्भविष्यति १९

टितिविलीयतेनपश्यति ननुतन्नाशेऽपिसंसारनाशः कथमतोमायाविशेषणंआत्मसं-
सृतेःकारणंसंसारस्योपादानंकारणमेवंचतन्नाशेकार्यनाशोभवत्येवेतिभावः १८ उक्तमेवार्थंपुनर्दार्ढ्यायाह श्रुतीति तत्त्वमसीत्यादिश्रु-
तिरूपैःप्रमाणैस्तज्जनितज्ञानेननाशितासाविद्याकथमपिकार्यकारिणीभविष्यतीतिकाकुस्तत्रसर्वथानेत्यर्थः असतःकार्यकारित्वासंभवादि-
तिभावः पुनश्चतस्यानोद्भव इत्याह विज्ञानमात्रादिति अमलाद्वितीयतःशुद्धाद्वितीयात्मविषयकविज्ञानमात्रादितरासहकृतानिदिध्यासनप-
रिपाकजज्ञानाद्यतोनष्टातस्मात्सापुनर्नभविष्यति रज्ज्वज्ञानमूलकस्यसर्पस्यरज्जुज्ञानेननिवृत्तस्ययथानपुनरुत्पत्तिरितिभावः १९ ७

विद्यायाइतरनिरपेक्षायाएवमोक्षकारणत्वमुक्तम् युक्तिपूर्वकंपुनः कथयति श्रोतृदार्ढ्याय यदीति यदिनष्टातत्वज्ञाननाशितासानपुनःप्रसू
यते नोत्पद्यते तदाकारणाभावादहंमतिः कथंभवेत् कथमपिनभवेदित्यर्थः तदभावाच्च तत्काले कर्माभावइतिस्वफलजननेसास्वतंत्राइत
रनिरपेक्षैवनकिमप्यपेक्षते द्वितीयस्यासंभवात् अतःकेवलासहायैवविमोक्षायविभाति तत्फलिकाभवतीत्यर्थः २० अत्रार्थेश्रुतिरपिप्र
माणमित्याह सेति साप्रसिद्धा नकर्मणानप्रजयाधनेनत्यागेनैकेअमृतत्वमानशुरित्यादिकातैत्तिरीयश्रुतिः प्रशस्तानामर्थवादैः प्राशस्त्येनबो
धितानामपि कर्मणान्यासंत्यागंसादरंस्फुटमाह नतुकर्मसमुच्चयमित्यर्थः तथावाजिनांवाजसनेयिनांएतावदरेखल्वमृतत्वमित्यादिकाज्ञानं
विमोक्षायसाधनंनकर्मेत्येतदाह २० अहंकारत्यागरूपकारणवैषम्यात् क्रियाज्ञानयोर्वैषम्यमुक्त्वाफलप्रयुक्तमपिवैषम्यमाह विद्येति हेसमुच्च

यदिस्मनष्टानपुनःप्रसूयतेकर्ताहमस्येतिमतिःकथंभवेत् तस्मात्स्वतंत्रानकिमप्यपेक्षतेविद्याविमोक्षायविभातिकेव
ला २० सातैत्तिरीयश्रुतिराहसादरंन्यासंप्रशस्ताखिलकर्मणांस्फुटम् एतावदित्याहचवाजिनांश्रुतिर्ज्ञानंविमोक्षायनक
र्मसाधनम् २१ विद्यासमत्वेनतुदर्शितस्त्वयाक्रतुर्नदृष्टांतउदाहृतःसमः फलैःपृथक्त्वाद्बहुकारकैःक्रतुःसंसाध्यतेज्ञानम
तोविपर्ययम् २२

यवादिन् त्वयाक्रतुरग्निष्टोमादिर्विद्यासमत्वेनदर्शितः परंतुसमोदृष्टांतोनोदाहृतः अनेनक्रतुर्विद्यासमश्रुतिबोधितकर्तव्य
ताकत्वात् इत्यनुमानंनिरस्तम् दृष्टांताभावात् अन्वय्येवानुमानंनव्यतिरेकीतिभावः एतच्चाकरेविस्तरेणप्रपंचितम् ननुविद्याकर्मणीसमेएकफ
लत्वाच्चक्रदंडादिवदित्यनुमानमितिचेत्तत्राह फलैःपृथक्त्वात् षष्ठ्यर्थेतृतीया फलानांभेदादित्यर्थः एवंचस्वरूपासिद्धोहेतुरिति भावः समा
नकारकत्वमपिहेतुर्नेत्याह क्रतुर्बहुभिःकारकैरहंममताभिमानरूपैरांतरैर्बाह्यैश्चदेशकालादिनियमैश्चसाध्यते ज्ञानंत्वतोविपर्ययवतो न-
तयोःसाम्यमितिभावः २२

नन्वकरणेप्रत्यवायभियाकर्मकार्यमितिचेन्नेत्याह सप्रत्यवायइति कर्मत्यागेनहिनिश्चयेनाहंप्रत्यवायसहितोभविष्यामीत्येवंशङ्कात्मनिअनात्मधर्मस्यधीरज्ञस्यतत्वज्ञानविकलस्यप्रसिद्धा नतुतत्वदर्शिनः तस्याहंबुद्धेरभावात् पापादेरनात्मधर्मतानिश्चयाच्चतस्माद्बुधैः कर्मक्रियात्मभिः षष्ठ्यर्थेतृतीया क्रियाफलसक्तचित्तानांविधानतोविधानेनेतिकर्तव्यतयायुक्तंकर्मविधिभिरवश्यकर्तव्यतयाबोधितमपित्याज्यमित्यर्थः २३ अथविरक्तस्यकार्यमाह श्रद्धेति गुरुशास्त्रयोर्विश्वासः श्रद्धातदन्वितोबुभुत्सुः शुद्धमानसोपिनिष्कामकर्मानुष्ठानाच्छुद्धमानसश्चगुरोःप्रसादाल्लब्धतत्त्वमसीतिवाक्यतःश्रुतमात्मजीवयोरैकात्म्यंविज्ञायमनननिदिध्यासनपरिपाकाभ्यांसाक्षात्क-

सप्रत्यवायोह्यहमित्यनात्मधीरज्ञप्रसिद्धानतुतत्त्वदर्शिनः तस्माद्बुधैस्त्याज्यमपिक्रियात्मभिर्विधानतःकर्मविधिप्रकाशितम् २२ श्रद्धान्वितस्तत्त्वमसीतिवाक्यतोगुरोःप्रसादादपिशुद्धमानसः विज्ञायचैकात्म्यमथात्मजीवयोःसुखीभवेन्मेरुरिवाप्रकंपनः २४ आदौपदार्थावगतिर्हिकारणंवाक्यार्थविज्ञानविधौविधानतः तत्त्वंपदार्थौपरमात्मजीवकावसीतिचैकात्म्यमथानयोर्भवेत् २५

त्यचएवार्थःसाक्षात्कृत्यैवसुखीभवेत् सकलदुःखहीनोभवेदित्यर्थः अप्रकंपनःविषयाभिलाषाक्षोभितान्तःकरणः २४ महावाक्यंविवरितुंवाक्यार्थस्यपदार्थबोधपूर्वकत्वमाह आदाविति विधानतःभ्रमप्रमादराहित्येनवाक्यार्थविज्ञानस्यविधावुत्पत्तौआदौप्रथमंमुख्यमितियावत्पदार्थावगतिःकारणंहिप्रसिद्धं तस्यपदत्रयं तत्त्वमसीति तत्रतत्पदार्थःपरमात्मासर्वज्ञत्वादिगुणः त्वंपदार्थोजीवः अनयोस्तत्त्वंपदार्थयोरैकात्म्यंतद्बोधकमसीतिपदम् २५ छ छ छ छ

ननुसर्वज्ञत्वादिगुणस्येशस्यकिंचिज्ज्ञत्वधर्मवताजीवेनैकात्म्यंविरुद्धमित्याशंक्याह प्रत्यगिति अहंबुद्धिवेद्यत्वंप्रत्यक्त्वंजीवधर्मः परोक्षत्वमीशधर्मस्तदादिधर्मकृतमात्मनोःपरमात्मजीवात्मनोर्विरोधंविहायत्यक्त्वातयोःसंशोधितांयुक्तिभिःसम्यग्विचारितांतत्त्वंपदाभ्यांशक्त्यभावेऽपिवक्ष्यमाणप्रकारयालक्षणयालक्षितांचिदात्मतांसंगृह्य तत्त्वंपदोपस्थितिविषयांकृत्वास्वमात्मानंतथाज्ञात्वाऽथएकात्मज्ञानानंतरंअद्वयोभवेत् चित्स्वरूपतांप्राप्तइवभवेत् पूर्वमपितत्स्वरूपएवविस्मृतकंठचामीकरन्यायेनचतत्प्राप्तिरतइवेत्युक्तम् अयंभावः तत्त्वं

प्रत्यक्परोक्षादिविरोधमात्मनोर्विहायसंगृह्यतयोश्चिदात्मताम् ॥
संशोधितांलक्षणयाचलक्षितां ज्ञात्वास्वमात्मानमथाद्वयोभवेत् २५

पदयोर्द्वावर्थौ वाच्योलक्ष्यश्च तत्रतत्पदस्यमायोपाधिःसर्वज्ञत्वादिविशिष्टोवाच्यः त्वंपदस्यापिकिंचिज्ज्ञत्वादिविशिष्टोमायाकार्याविद्योपाधिरविद्यावदंतःकरणोपाधिर्वाच्यः उभयोरपिविशेषणांशत्यागेनशुद्धश्चिदात्मालक्ष्यः तत्रवाच्ययोर्विरुद्धधर्मकत्वादैक्यासंभवेऽपिलक्ष्ययोरैक्यंनिर्बाधमेवेति२५

उक्तलक्षणास्वरूपमाह एकात्मकत्वादिति जहतीलक्षणाजहत्स्वार्थलक्षणा यथागंगायां घोषइत्यत्रगंगापदार्थस्यप्रवाहस्यघोषाधारतानुपपत्यासर्वथातत्परित्यागेनतीररूपार्थलक्षणा साप्रकृतेन एकात्मकत्वात् विशेष्यांशस्यैकत्वात् सर्वथास्वार्थत्यागाभावात् तथाजहल्लक्षणता जहत्स्वार्थलक्षणावत्त्वमपि अत्रनसंभवति यथाकाकेभ्योदधिरक्ष्यतामित्यादौ काकपदस्यस्वार्थत्यागेनैवदध्युपघातकेलक्षणा सापिनविरोधतः विशेषणत्यागेनसर्वथास्वार्थत्यागाभावात् अतोभागलक्षणा जहदजहल्लक्षणायुज्येत अदोषतः पूर्वोक्तदोषाभावात् विशेष्यांशस्यात्यागाद्विशेषणांशस्यत्यागाच्च तत्रदृष्टांतः सोयंपदार्थाविव यथासोऽयंदेवदत्तइत्यत्र तद्देशादिविशिष्टोऽनुभूयमानोवेदंशब्दार्थः

एकात्मकत्वाज्जहतीनसंभवेत्तथाजहल्लक्षणताविरोधतः सोयंपदार्थाविवभागलक्षणायुज्येततत्त्वंपदयोरदोषतः २७
रसादिपंचीकृतभूतसंभवंभोगालयंदुःखसुखादिकर्मणाम् शरीरमाद्यंतवदादिकर्मजंमायामयंस्थूलमुपाधिमात्मनः २८

तयोश्चविरुद्धविशेषणकत्वादैक्यासंभवेनदेशादिरूपविशेषणत्यागेनानुभवतातीतत्वादिविशेषणत्यागेनवालक्षणयैक्यंतद्वदितिभावः २७ अथत्याज्यत्वायजीवोपाधिमाह रसादीति रसापृथ्वीआदिर्येषांतानिपंचीकृतानि यानिभूतानितेभ्यः संभवोयस्यतत् पंचीकरणंचेत्थम् एकैकंभूतंद्विधाविभज्य तत्रैकंभागंचतुर्धाविभज्य तेषांभागानांस्वेतरभूतचतुष्टयार्धभागचतुष्टये संयोजने एकैकंभूतंपंचात्मकंभवति भागाधिक्याच्च प्रातिस्विकतयाभूरादिव्यवहारोपि सुखदुःखादीनियानिकर्माणितेषांभोगस्तत्कर्मजसुखदुःखानुभवस्तस्यालयमाश्रयभूतमाद्यंतवत् उत्पत्तिनाशयोगि आदिकर्मजंप्राग्भवीयकर्मजन्यंमायामयंपरंपरयामायाधिकारः तद्विकारभूतविकारित्वात् एतच्छरीरमात्मनःस्थूलमुपाधिंवदंतीतिशेषः २८ ७

अथसूक्ष्मोपाधिमाह सूक्ष्ममिति बुधा अन्यत् स्थूलशरीरविलक्षणंशरीरंलिंगदेहाख्यं आत्मनउपाधिं विदुः तत्स्वरूपमाह सूक्ष्मं चक्षुराद्यविषयः मनोबुद्धिदशेंद्रियैः प्राणैश्चयुतं संकल्पात्मकं मनः निश्चयात्मिका बुद्धिः घ्राणंरसनाचक्षुस्त्वक्श्रोत्रमिति पंचज्ञानेंद्रियाणि वाक्पाणिपादपायूपस्थानि कर्मेंद्रियाणि प्राणापानव्यानोदानसमानाश्चप्राणास्तैर्युतं। तत्सप्तदशसमुदायात्मकं तदाधारभूतान्यपंचीकृतभूतसंभवं तेभ्यउत्पन्नंअतएवादृश्यं तथाभोक्तुः सुखदुःखाद्यनुभवस्यानुसाधनंस्थूलशरीरस्थैर्ये तदनुगतस्थैर्यंवभोगसाधनमितिभावः एतद्वियोगेनैवमरणव्यवहारइतिबोध्यम् २९ इतिजीवोपाधिद्वयमुक्त्वा ईशोपाधिमाह अनादीति अनादिउत्पत्तिहीनंना

सूक्ष्मंमनोबुद्धिदशेंद्रियैर्युतंप्राणैरपंचीकृतभूतसंभवम् भोक्तुःसुखादेरनुसाधनंभवेच्छरीरमन्यद्विदु
रात्मनोबुधाः २९ अनाद्यनिर्वाच्यमपीहकारणंमायाप्रधानंतुपरंशरीरकम् उपाधिभेदात्तुयतःपृथ
क्स्थितंस्वात्मानमात्मन्यवधारयेत्क्रमात् ३०

नाविधपरिणामशालि तयापरिणामरूपेण नश्वरमिति अनादित्वमाद्योक्त्या सूचितमनिर्वाच्यंसत्वासत्त्वाभ्यांनिर्वक्तुमशक्यं कारणंसकलप्रपंचस्यजनकं ईदृशीमायातुब्रह्मणःपरंईश्वरव्यवहारसंपादकत्वादुत्कृष्टंप्रधानंशरीरकंस्वार्थेकः एवमुपाधिभेदादेकमेवचैतन्यम् यतःपृथक्स्थितंजीवईशबुद्धिभेदबुद्धिविषयमतोलक्षणयोपाधिपरित्यागेनस्वात्मानमात्मनिअवधारयेदभेदेनजानीयात् क्रमाच्छ्रवणमनननिदिध्यासनक्रमेणेत्यर्थः ३०

अथवाक्यार्थविचारफलमाह कोशेष्विति आनंदमयस्य ब्रह्मत्वे अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयेषु चतुर्षु कोशेषु तत्तत्संगा
त्तत्तदाकृतिर्विभाति यथाजपादिसंगात्स्फटिकोऽनेकाकृतिर्भाति आनंदमयस्यापिजीवत्ववादिनांतु तेनसह पंचसु कोशेष्विति विबो-
ध्यम् अस्मिन्महावाक्ये परितोविचारिते सम्यक् विचारिते सत्ययमात्माऽसंगरूपः अन्नमयादिभिः संगरहितः असंगोनहिसज्जत इ
तिश्रुतेः अजोह्ययमविज्ञायते स्थूलोहमित्यादि स्वज्ञस्य तत्तत्कोशसंगात्प्रतीतिःस्फटिकवत् तत्त्वज्ञस्यतु नतथाप्रतीतिरितिभावः एवंच
तत्तदुपाधिकृततद्रूपताप्रतीतिनिरासएवविचारफलमितिभावः ३१ जाग्रदाद्यवस्थापिबुद्धिधर्मोनात्मधर्मइत्याह बुद्धेरिति इहआत्मनि स्व
प्नादिभेदेनजाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिभेदेनयात्रिधावृत्तिर्दृश्यते सापिगुणत्रयात्मनःसत्वरजस्तमोरूपगुणत्रयस्वरूपायाबुद्धेः धर्मःउक्तावस्था-

कोशेष्वयंतेषुतुतत्तदाकृतिर्विभातिसंगात्स्फटिकोपलोयथा असंगरूपोऽयमजोयतोऽद्वयोविज्ञायतेऽस्मिन्परितो
विचारिते ३१ बुद्धेस्त्रिधावृत्तिरपीहदृश्यतेस्वप्नादिभेदेनगुणत्रयात्मनः अन्योऽन्यतोऽस्मिन्व्यभिचारतोमृषानि-
त्येपरेब्रह्मणिकेवलेशिवे ३२

त्रयस्योक्तमूलकत्वात् एतदवस्थात्रयस्यास्मिन्अवस्थानं व्यभिचारतोमृषाबुद्ध्यध्यासनिबंधनं
नतुवास्तवमित्यर्थः अन्योन्यतोव्यभिचारतस्तस्यावस्थात्रयस्यस्वरूपतो मृषात्वात् तज्ज्ञानस्यमृषात्वमेवस्वप्नकालेजाग्रत्सुषुप्त्योरभावा
त् जाग्रतिइतरद्वयस्याभावात् सुषुप्तावितरयोरभावात् परस्परं व्यभिचारोबोध्यः आत्मनस्तदनाश्रयत्वंविशेषणैराह नित्यउत्पत्तिनाश
शून्येपरेगुणत्रयातीते ब्रह्मणिव्यापकेकेवलेऽसंगेशिवे आनंदरूपे एवंभूते सदेकरसे परस्परव्यभिचारधर्माधानमसंभव इतिभा
वः ३२ ६ ६ ६ ६ ६ ६ ६ ६ ६

अथत्याज्यत्वायसंसारमूलभूतांवृत्तिमाह देहेति एषांसंघात् इतरेतराध्यासविषयात् अजस्रंयावद्धियोबुद्धेर्वृत्तिस्तमोमूलतयाऽज्ञलक्षणा अज्ञत्वज्ञापिका यावत्परिवर्तते तावद्भवोद्भवः संसारोद्भवोभवेत् तमःपदंरजसोप्युपलक्षणम् रजस्तमःप्रधानाद्बुद्धिः संसारहेतुत्वात्सर्वथात्याज्येतिभावः ३३ कृतमहावाक्यविचारस्य कर्तव्यमाह नेतीति अथात आदेशोनेति नेतीति प्रमाणेननिराकृतंमिथ्यात्वेनगृहीतमखिलंजगत् येनसः ततोहृदासत्वप्रधानेनमनसासम्यगास्वादितंचिल्लक्षणंघनामृतंदुःखासंभिन्नंसुखंयेनसः स्वर्गादि

देहेंद्रियप्राणमनश्चिदात्मनांसंघादजस्रंपरिवर्ततेधियः वृत्तिस्तमोमूलतयाऽज्ञलक्षणा यावद्भवेत्तावद
सौभवोद्भवः ३३ नेतिप्रमाणेननिराकृताऽखिलोहृदासमास्वादितचिद्घनामृतः त्यजेदशेषंजगदात्तसद्र
संपीत्वायथांभः प्रजहातितत्फलम् ३४

तुपरिणामदुःखत्वात्तत्संभिन्नमेव एवंभूतोऽशेषंजगद्देहेंद्रियादिदृश्यसमूहंत्यजेत् हानोपादानबुद्धिविषयंनकुर्यात् किंतूदासीनस्तत्रभवेत्ननुदेहेंद्रियादिभिरेवतज्ज्ञानलाभात् कथमुपजीव्यस्यत्यागइत्याशंक्यदृष्टांतदर्शनेनपरिहरति यथातृषावान् आत्तःसद्रसोमाधुर्यंयेन·तादृशानारीकेलनारंगादिफलांतर्वर्त्यंभः पीत्वातत्स्थानभूतंतत्फलंजहाति तत्रोदासीनोभवतितद्वत् सर्वदृश्यसारांशोब्रह्मतल्लाभेसति निःसारंदृश्यंनोपादेयंनापि हेयमितिभावः यतोभयादिसंभावनातद्धेयमित्युच्यते ३४

इतरस्यानित्यत्वेन तत्रवैराग्यार्थं आत्मन एव नित्यत्वमाह कदाचिदिति कदापीत्यर्थः अनवः उत्पत्त्यनंतरं विद्यमानोहि नवः तेनजन्मानंतरास्तित्वं व्यावर्तितम् नवत्वाभावेनैव जीर्णत्वाभावादवस्थांतरापत्तिरूपपरिणामोऽपि निरस्तः अनेन जायतेऽस्ति विपरिणमते वर्द्धतेऽपक्षीयते नश्यतीति षड्भावविकारवत्वादनित्यमिति ततो विरज्येतेति बोधितं यतईदृशोतएव निरस्तः सर्वस्य देहेंद्रियादेरतिशयो महत्त्वं येन स्वलाभात्सः यल्लाभान्नापरोलाभ इतिश्रुतेः यतः सुखात्मकः आनंदस्वरूपः स्वयंप्रभः स्वप्रकाशः देहेंद्रियादिस्तु दुःखस्वरूपः परप्रकाश्यश्च यस्यभासा सर्वमिदं विभातीतिश्रुतेः सर्वगतो व्यापकः अयमहंबुद्धिविषयः प्रत्यगात्माऽपि अद्वयः उक्ताद्वयब्रह्मस्वरू

कदाचिदात्मा न मृतो न जायते न क्षीयते नापि विवर्द्धते नवः निरस्तसर्वातिशयः सुखात्मकः स्वयंप्रभः सर्वगतोऽयमद्वयः ३५ एवंविधे ज्ञानमये सुखात्मके कथं भवो दुःखमयः प्रतीयते अज्ञानतोऽध्यासवशात्प्रकाशते ज्ञाने विलीयेत विरोधतः क्षणात् ३६

पएव न ततोऽतिरिक्त इति भावः अयमात्मा ब्रह्मेति श्रुतेः ३५ ननु एवंविधे विकारशून्ये आत्मनि जन्ममरणादिप्रवाहरूपसंसारभानं कथमिति शंकते एवंविध इति दुःखमयः दुःखप्रचुरः उत्तरयति अज्ञानमूलको योऽध्यासो देहांतःकरणादौ अहंममेत्यध्यासस्तद्वशात् एवंच भ्रांतिरूपात्तत्प्रतीतिरिति भावः नन्वेवं कथं तस्य संसारस्य निवृत्तिस्तत्राह ज्ञानेति आविर्भूत इति शेषः ज्ञानस्याज्ञानविरोधित्वात्तदुत्पत्तिक्षण एव कारणभूताज्ञाननाशात्तत्कार्यसंसारस्यापि विलय इत्यर्थः यथा रज्जुसर्पस्य लय इत्यर्थः ३६ छ छ

छ छ छ छ छ छ छ छ

अथाध्यासलक्षणमाह यदन्यादिति यदन्यत्सर्पादिकमन्यत्ररज्ज्वादौ भ्रमात् भ्रमजनकाद्दोषाद्विभाव्यते विज्ञायते ऽमुं विपश्चितो विद्वांसोऽध्यासं इत्याहुः यथाऽसर्पभूते रज्ज्वादौ अहिविभावनं सर्पारोपो रज्ज्वबुद्धिमूलकस्तद्वदीश्वरेऽपि जगत् देहादिसंसारात्मकं सर्वं विभाव्यते आत्मज्ञानाभावाद्यथार्थतया न ज्ञायते २७ आत्मनि जगज्ज्ञाने कीदृशोऽध्यासो निमित्तं तदाह विकल्पेति सर्वविकल्पकारणमायारहिते वस्तुतः तत्संगरहिते चिदात्मके चित्स्वरूपे सर्वकारणे निरामये दुःखासंभिन्नानंदमये केवले सर्वविकारशून्ये परे दृश्यविलक्षणे ब्रह्मणि व्यापके आत्मनि प्रथमम् अहंकारः कल्पितः स एवाध्यासः अहंबुद्ध्यात्मकोऽध्यास एव सर्वसंसारकारणमिति भावः २८ बुद्धि

यदन्यदन्यत्र विभाव्यते भ्रमादध्यासमित्याहुरमुं विपश्चितः असर्पभूतेऽहिविभावनं यथा रज्ज्वादिके तद्वद
पीश्वरे जगत् २७ विकल्पमायारहिते चिदात्मकेऽहंकार एषः प्रथमः प्रकल्पितः अध्यास एवात्मनि सर्वकारणे नि
रामये ब्रह्मणि केवले परे २८ इच्छादिरागादिसुखादिधर्मिकाः सदा धियः संसृतिहेतवः परे यस्मात्प्रसुप्तौ तदभाव
तः परः सुखस्वरूपेण विभाव्यते हि नः २९

निष्ठ एव संसारो न त्वात्मनिष्ठ इत्यत्रान्वयव्यतिरेकौ प्रमाणयति इच्छादीति परे सर्वसाक्षिणि आत्मनि संसृतिहेतवः भासमानसंसारकारणं सदा कालत्रयेऽपि इच्छादिरागादिसुखादिधर्मिकाः इच्छोपेक्षे रागद्वेषौ सुखदुःखे इत्येवमादिद्वंद्वधर्मिकाः धिय एव धीषु सतीषु संसार इत्यन्वयमुक्त्वा तद्व्यतिरेकमाह यस्मात् कारणात् प्रसुप्तौ तदभावात् धीवृत्त्यभावात् पर आत्मा नोऽस्माभिः तृतीयार्थे षष्ठी सुखस्वरूपेण स्वस्वरूपमात्रेण विभाव्यते निश्चीयते न तु संसारित्वेनेति भावः सुप्तोत्थितः सुखमहमस्वाप्समिति प्रत्यभिज्ञानुभवात्तदात्मस्वरूपनिश्चयोऽस्तीति तात्पर्यम् २९

पुनस्तत्त्वंपदार्थस्वरूपमाह अनादीति अनादिर्याअविद्यानतउद्भवो यस्याबुद्धेरंतःकरणस्यतत्रबिंबितः प्रतिबिंबितश्चितः प्रकाशः सजीवईर्यते आत्मापरमात्माधियःसाक्षितयाधीधर्मासंगेनैवपृथक्स्थितः अंतर्यामितयेत्यर्थः जीवोऽहंसुखीत्यादिप्रकारेणांतःकरणधर्माध्यासवान् परमात्मातुसाक्षितयासर्वत्रविद्यमानोऽपिनतथेतिभावः अतएवबुद्ध्यापरिच्छिन्नपरः बुद्धिलक्षणपरिच्छेदरहितः अतएवपरः एवंचज्ञानेनप्रतिबिंबाधारविलयेप्रतिबिंबस्यविलयात्सजीवःसएवपरमात्मैवहिप्रसिद्धम् सइत्यस्यचाद्यन्निर्बोध्या ४०

अनाद्यविद्योद्भवबुद्धिबिंबितोजीवःप्रकाशोऽयमितीर्यतेचितः आत्माधियःसाक्षितयापृथक्स्थितोबुद्ध्यापरिच्छिन्नपरःसएवहि ४० चिद्बिंबसाक्ष्यात्मधियांप्रसंगतःस्त्वेकत्रवासादनलाक्तलोहवत् अन्योन्यमध्यासवशात्प्रतीयतेजडाजडत्वंचचिदात्मचेतसोः ४१

अथबुद्ध्यात्मनोःपरस्पराध्यासवशात् परस्परधर्मभानमितिदार्ढ्यायपुनराह चिद्बिंबेति चिदात्मचेतसोरन्योन्याध्यासवशात्परस्परतादात्म्यारोपाज्जडाजडत्वंप्रतीयते चेतसोवृत्तीनां ज्ञानत्वं जीवात्मनोजडत्वंप्रतीयते अतएवज्ञानाश्रयआत्मेतिचित्तएवतार्किकव्यवहारः जीवात्मनिजडात्माकथ्यते बुधैरितिस्मार्तव्यवहारश्च अत्रहेतुः चिदित्यादि चिद्बिंबंयस्यसचिदाभासः अक्षैःसहितःसाक्षःसेंद्रियः सचासावात्मामनः धीरंतःकरणंतेषां प्रकृष्टसंगादतिसन्निकर्षादध्यासइत्यर्थः अत्रदृष्टांतः अनलाक्तलोहवत् अग्नितप्तलोहपिंडवत् अग्निधर्मोदाहकत्वंलोहधर्मश्चवर्तुलत्वाद्यनलेभासते तत्रहेतुरेकत्रवासात् परस्परविभागेनवृत्तेरित्यर्थः तद्वदेतयोरपिपरस्परधर्माध्यासइत्यर्थः ४१ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

उक्तमेवार्थं दार्ढ्यायपुनराह गुरोरिति वेदवाक्यत इत्यनेन श्रवणंगुरोः सकाशादपि ततश्चानेसमननमुक्तम् ताभ्यांसंजातो विद्यया ज्ञानरूपस्यात्मनोऽनुभवोयस्यसः अनेन कृतनिदिध्यासन इत्यर्थः तंचिदानंदस्वरूपंस्वात्मानमुपाधिवर्जितंरहितोपाधिधर्ममात्मस्थंहृत्स्थंनिरीक्ष्य अपरोक्षीकृत्याशेषंजडंदृश्यंत्यजेत् तत्रोदासीनोभवेदितिभावः ४२ ज्ञेयंनिरुपाधिकंस्वरूपंश्लोकद्वयेनाह प्रकाशेति अहंप्रकाशरूपः स्वप्रकाशः परप्रकाशहीनः परप्रकाशरूपो यथाघटादिः अजोजन्मादिहीनः अद्वयः सजातीयद्वितीयरहितः असकृद्विभातः सकृदपिपरेण भासकांतरेणप्रकाशितः सकृद्विभातः नसकृद्विभातोऽसकृद्विभातः नतत्रसूर्योभाति नचंद्रतारकमि

गुरोःसकाशादपिवेदवाक्यतःसंजातविद्यानुभवोनिरीक्ष्यतम् स्वात्मानमात्मस्थमुपाधिवर्जितंत्यजेदशेषंजडमात्मगोचरम् ४२ प्रकाशरूपोऽहमजोऽहमद्वयोऽसकृद्विभातोऽहमतीवनिर्मलः विशुद्धविज्ञानमयोनिरामयःसंपूर्णआनंदमयोऽहमक्रियः ४१सदैवमुक्तोऽहमचिंत्यशक्तिमानतींद्रियज्ञानमविक्रियात्मकः अनंतपारोऽहमहर्निशंबुधैर्विभावितोऽहंहृदिवेदवादिभिः ४४

तिश्रुतेः नतद्भासयतेसूर्यइतिस्मृतेश्च अतीव निर्मलः मायाकृतावरणविक्षेपरहितः विशुद्धविज्ञानघनः विशुद्धचिदेकरसः निरामयः कर्तृत्वाभिमानरहितः संपूर्णः देशकालपरिच्छेदहीनः आनंदमयः आनंदस्वरूपः स्वार्थेमयट् अक्रियः परिणामहीनः ४३ सदैवेति अहंसदैवकालत्रयेऽपिमुक्तःसर्वधर्मरहितः अचिंत्यशक्तिमान् यःपरमात्मा अतींद्रियज्ञानं इंद्रियातिरिक्तज्ञानरूपः यतोवाचोनिवर्तंते अप्राप्यमनसासहइतिश्रुतेः अविक्रियात्मकोऽपरिणामी अनंतपारः अंतःकालतःपारःपरंतीरंतावविद्यमानौयस्यतेन देशकालपरिच्छेदहीनः ईदृशोयःपरमात्मा बुधैर्हृदि अहर्निशंविभावितःसोहमित्यर्थः ४४ ५ ५ ५ ५ ५

एवंभावनायाः फलमाह एवमिति उक्तरीत्यासदाआत्मानं अखंडितात्मनाविषयानाकृष्टचित्तेनविचारमाणस्य ध्यायतः धातूनामनेकार्थत्वात् चरमाणएवचारमाणः स्वार्थेऽण् विशुद्धभावनाब्रह्माकारांतःकरणवृत्तिरुदेतीतिशेषः साचोदिताकारकैर्देहांतरप्रापककर्मभिः सहाविद्यामचिरेणशीघ्रमेवहन्यात् यथोपासितं सेवितंरसायनंरुजोहन्यात्तद्वत् ४५ तत्रध्यानेइति कर्तव्यतामाह विविक्तइति निर्जनइत्यर्थः आसीनोयथोचितपद्मासनाद्युपविष्टउपारतेंद्रियः निवृत्तव्यापारेंद्रियः तेनशमदमादिसंपन्नः विनिर्जितात्माप्राणायामादिभिर्जितांतःकरणः अतएवविमलांतराशयोविशुद्धचित्तः विज्ञानदृक् विज्ञानेएवदृक्भावनंयस्यसः द्रष्टृदृश्यभानरहितः अनेननिर्विकल्पकसमाधिरुक्तः अनन्यसाधनः तत्त्वज्ञानातिरिक्तमुक्तिसाधनास्तित्वभ्रमरहितः केवलोऽसंगः आत्मसंस्थितः आत्मन्येवसंस्थासमाप्तिःसंजातायस्यसः तेननकदापिविषयांतरसंचारवच्चित्तः विभावयेत् ध्यायेत् ४६ किंचयदेतत् भूतंभविष्यद्वर्तमानंविश्वंपरमात्मदर्शनंभासकोयस्यतत् तस्यभासासर्वमिदंविभातीतिश्रुतेः तत्सर्वकारणेमायासन्निधानात् सर्वोपादानत्वेनाभिमते आत्मनिविलापयेत् उपादानसत्ताव्यतिरेकेणकार्यसत्तांनपश्येत् तादृशस्यलक्षणमाह संपूर्णः अवाप्तसमस्तकामः तस्यकाम्याभावात् चिदानंदमयः तद्रूपोवतिष्ठते बाह्यमांतरंचदृश्यंनजानाति सर्वत्रब्रह्मदर्शनादितिभावः ४७

एवंसदात्मानमखंडितात्मनाविचारमाणस्यविशुद्धभावना हन्यादविद्यामचिरेणकारकैरसायनंयद्वदुपासितंरुजः ४५
विविक्तआसीनउपारतेंद्रियोविनिर्जितात्माविमलांतराशयः विभावयेदेकमनन्यसाधनोविज्ञानदृक्केवलआत्मसंस्थितः ४६
विश्वंयदेतत्परमात्मदर्शनंविलापयेदात्मनिसर्वकारणे पूर्णश्चिदानंदमयोवतिष्ठतेनवेदबाह्यंनचकिंचिदांतरम् ४७

समाधिसिद्धेःपूर्वंयत्कर्तव्यंतदाह पूर्वमितिसमाधेःसकलविषयव्यासंगनिवृत्तिपूर्वकं ब्रह्माकारवृत्तिःसमाधिस्ततःपूर्वं अखिलंसचराचरंजगत् ओंकारमात्रंविचिंतयेत् ओंकारोमीयतेनयेतिमात्राप्रमाणंबोधकत्वेनपरिच्छेदकोयस्यतथाजानीयात् तदेवविवृणोति- तदेवेतिजगदेवेत्यर्थः प्रणवोवाचकोविभाव्यते एतत्हिप्रसिद्धइत्यर्थः इयंभावनाज्ञानवशादेवनबोधतः निर्विशेषब्रह्मसाक्षात्कारस्तदुत्तरंनेत्यर्थः तस्यसर्ववृत्त्युपमर्दकत्वात् ४८ उक्तमर्थंविवृणोति अकारेति अकारसंज्ञस्तद्वाच्यः पुरुषोहिविश्वकोविश्वएव विश्वकःविश्वशब्देनपरिभाषितः अयंजाग्रत्साक्षीविराट् ततःस्वप्नसाक्षीतैजसःतेनपदेनपरिभाषितः लिंगदेहाभिमानीहिरण्यगर्भउकारकः उकारप्रतिपाद्यईर्यते ततःसुषुप्तिसाक्षीप्राज्ञपदवाच्यो मायोपाधिकोमकारस्तद्वाच्यःपठ्यतेऽखिलैर्वेदैः इयंभावनासमाधिपूर्वं समाधेःपूर्वमेव नतत्त्वतः तत्त्वसाक्षात्कारेसतिनभवेत् सर्वस्यब्रह्मणिप्रविलयात् ४९ अथविलापनप्रकारमाह द्वाभ्याम् विश्वंत्विति उकारमध्ये बहुधाव्यवस्थितंस्थूलदेहनिबंधनंस्थूलदेहाभिमानेनस्थितंविश्वंपुरुषंतद्वाचकमकारंचविलापयेत् तुश्चार्थे विलीनं भावयेत् ततस्तैजसं लिंगदेहाभिमानिनंपुरुषंतद्वाचकम् प्रणवद्वितीयवर्णमुकारंविलीनंविश्वकंमकारेविलाप्य विलीनंभावयित्वा ५०

पूर्वंसमाधेरखिलंविचिंतयेदोंकारमात्रंसचराचरंजगत् तदेववाच्यंप्रणवोहिवाचकोविभाव्यतेज्ञानवशान्नबोधतः ४८ अकारसंज्ञःपुरुषोहिविश्वकोह्युकारकस्तैजसईर्यतेक्रमात् प्राज्ञोमकारःपरिपठ्यतेखिलैःसमाधिपूर्वंनतुतत्त्वतोभवेत् ४९ विश्वंत्वकारंपुरुषंविलापयेदुकारमध्येबहुधाव्यवस्थितम् ततोमकारेप्रविलाप्यतैजसंद्वितीयवर्णंप्रणवस्यचांतिमे ५०

ततस्तादृशंमकारंतद्वाच्यंप्राज्ञंचकारणंकारणत्वाभिमानिनंपुरुषंइहात्मनिचिद्घनेपरेविलापयेत् तथाभावयेत् ततःसोऽहंसर्ववि
लापाधिष्ठानंपरंब्रह्मविभावयेत् तद्विशिनष्टि सदाविमुक्तिमत् नित्यमुक्तम् नन्वहंपदार्थस्यरागद्वेषादिमलिनस्यकथंब्रह्मत्वभावने
त्याशंक्याह पदार्थंविशिनष्टि उपाधितोमुक्तः अतएवामलः तथाभावेनसाधनंविज्ञानदृग्विज्ञानंनिदिध्यासनंब्रह्ममात्रप्रत्ययाविच्छेद
रूपादृक्तत्साक्षात्कारेसाधनंयस्यसः ५१ एवंभावनावतोलक्षणमाह एवमिति उक्तप्रकारेणसदाजातापरमात्मन्येकभावनायस्यसः प
रिविस्मृतमखिलंपुत्रदेहादियेनसः अतएवस्वस्वरूपानंदेनैवतुष्टः नतुविषयानंदेन तस्यपरिणामेदुःखरूपत्वात्ततोविरक्तइत्यर्थः सा
क्षान्नित्यात्मनिसुखप्रकाशकः साक्षादौपाधिकनामरूपभेदराहित्येननित्यमखंडितमात्मस्वरूपंयत्सुखंप्रकाशश्चतद्रूपः एवंरूपो

मकारमप्यात्मनिचिद्घनेपरेविलापयेत्प्राज्ञमपीहकारणम् सोऽहंपरंब्रह्मसदाविमुक्तिमद्विज्ञानदृङ्मुक्तउपाधि
तोऽमलः ५१ एवंसदाजातपरात्मभावनःस्वानंदतुष्टःपरिविस्मृताखिलः आस्तेसनित्यात्मसुखप्रकाशकःसा
क्षाद्विमुक्तोऽचलवारिसिंधुवत् ५२ एवंसदाभ्यस्तसमाधियोगिनोनिवृत्तसर्वेंद्रियगोचरस्यहि विनिर्जिताशेष-
रिपोरहंसदादृश्योभवेयंजितषड्गुणात्मनः ५३

विमुक्तोजीवन्मुक्तः अचलंनिश्चलंवारियस्य तादृशसिंधुवदास्ते विषयसंबं
धरूपलहरीरहित आस्तइत्यर्थः ५२ ईदृशस्यमत्प्राप्तिर्भवत्येवेत्याह एवमिति उक्तप्रकारेणसदाभ्यस्तसमाधेर्योगिनःनिवृत्ताः सर्वेषामिं
द्रियाणांगोचराविषयाः शब्दादयोयस्य विनिर्जिता अशेषारिपवःकामादयोयेन तस्यतज्जयेनविषयेष्वंतःकरणाप्रवृत्तिःसूचिता अतए
वसर्वज्ञत्वनित्यत्वनित्यतृप्तत्वबोधरूपत्वस्वतंत्रत्वनित्यमलुप्तत्वानंदरूपाः षड्गुणायस्यतादृशआत्माजितोवशीकृतोयेनतस्यसदादृ-
श्योभवेयम् एतेनमद्भक्तस्ययोगिनोहंदृश्यो नतुभक्तिविमुखस्येतिसूचितम् ५३ ⁂ ⁂ ⁂

एवंविधोजीवन्मुक्तः प्रारब्धवशेनअनभिमानः भोगानश्नंस्तिष्ठेत् ततो मय्येवविलीयते मद्रूपोभवतीत्याह ध्यात्वैवमिति ५४ सर्वधर्मापेक्षयाऽ
यमेवधर्मोज्यायानित्याह आदौचेति भवंसंसारं आदिमध्यावसानेषु सर्वथाभयशोकयोः कारणंविदित्वा तत्कारणीभूतंविधिवादैर्यजेते-
त्यादिभिश्चोदितंबोधितंसमस्तंकर्ममार्गंकाम्यंहित्वाअखिलात्मनांजीवानांस्वरूपभूतमात्मानंपरमेश्वरंभजेत् यथाधनस्यार्जनेनादौदुःखं-
मध्येपालनं तत्रराजादिकृतभयमंतेनाशेशोकपर्यवसायिदुःखमेवंपदार्थमात्रेद्रष्टव्यम् ५५ मय्यभेदभावनयानामरूपाविभागेनमद्रूपएवभ

ध्यात्वैवमात्मानमहर्निशंमुनिस्तिष्ठेत्सदामुक्तसमस्तबंधनः प्रारब्धमश्नन्नभिमानवर्जितोमय्येवसाक्षात्प्रविली
यतेततः ५४ आदौचमध्येचतथैवचांततोभवंविदित्वाभयशोककारणम् हित्वासमस्तंविधिवादचोदितंभजे
त्स्वमात्मानमथाखिलात्मनाम् ५५ आत्मन्यभेदेनविभावयन्निदंभवत्यभेदेनमयात्मनातदा यथाजलंवारिनि
धौयथापयःक्षीरेवियद्व्योम्न्यनिलेयथानिलः ५६

'वतीत्यमुमर्थंसदृष्टांतमाह आत्मनीति आत्मनिसर्वाधिष्ठानेमयिइ
दंस्वस्वरूपंजीवमभेदेनविभावयन्यदातिष्ठतीतिशेषः तदामयाऽत्मनापरमेश्वरेणाभेदेनभवति अभिन्नोभवति तत्रदृष्टांतः यथासमुद्रेप्र
विष्टंनद्यादिजलंसमुद्रएव यथाक्षीरे गवादिक्षीरेप्रक्षिप्तंपयःक्षीरमेव यथाव्योम्निमहाकाशेघटाद्यवच्छिन्नाकाशोघटादिभंगेयथाचर्मभ
स्त्रिकाद्यवच्छिन्नोवायुरनिलेमहावायौनानारूपाविभागेनैकीभवतीत्यर्थः ५६ छ छ छ छ

एवमात्मतत्वज्ञस्यजगत्सत्यत्वभ्रमः स्वतएवापैतीत्याह इत्थमिति हि अप्यर्थे लोकसंस्थितोऽपिजीवन्मुक्तिदशायांप्रारब्धवशाल्लोकव्यवहारंकुर्वन्नपिजगन्मृषैवेतिविभावयन्सन् यदियदा इत्थमीक्षते एकात्म्यंजानीयात् तदानिवृत्तजगत्सत्यत्वभ्रमोभवतीतिशेषः ननुहेतुः श्रुतियुक्तिमानतोनिराकृतत्वात् अतोन्यदार्तमित्यादिश्रुतिरूपात् जगन्मिथ्यादृश्यत्वात् शुक्तिरजतवदितितदुपबृंहितानुमानरूपान्नुमानतः प्रमाणतोनिराकृतत्वात् तत्रदृष्टांतो यथेंदुभेदः एकचंद्रे द्विचंद्रत्वभ्रमस्तदेकत्वज्ञानेन निवर्तते यथाचदिशिप्राच्यादौअन्यदिक्त्वभ्रमः सोऽपितत्वज्ञानान्निवर्तते एवंभ्रमतः पुरुषस्यदिक्षुभ्रमणभ्रमः निकटवर्तिवृक्षादौचभ्रमणभ्रमस्तत्स्थैर्यज्ञानेननिवर्तते

इत्थंयदीक्षेतहिलोकसंस्थितोजगन्मृषैवेतिविभावयन्मुनिः निराकृतत्वाच्छ्रुतियुक्तिमानतोयथेंदुभेदोदिशिदिग्भ्रमादयः ५७ यावन्नपश्येदखिलंमदात्मकंतावन्मदाराधनतत्परोभवेत् श्रद्धालुरत्यूर्जितभक्तिलक्षणोयस्तस्यदृश्योऽहमहर्निशंहृदि ५८ रहस्यमेतच्छ्रुतिसारसंग्रहंमयाविनिश्चित्यतवोदितंप्रिय यस्त्वेतदालोचयतीहबुद्धिमान्समुच्यतेपातकराशिभिःक्षणात् ५९

तद्वत् ५७ ईदृशज्ञाने मदाराधनमेवोपायइत्याह यावदिति अखिलंजगत् मदात्मकंमदधिष्ठानकंमद्विवर्तभूतं यावन्नपश्येत् तावत् मत्प्राप्तये श्रद्धालुः भगवदाराधनमेवज्ञानप्रापकमित्यत्र दृढविश्वासवान् अतिशयेनोर्जितावृद्धिमतीभक्तिर्मयिभगवतिपूज्यताबुद्धिरूपा चिन्हंलक्षणंयस्यसः तावन्मदाराधननिष्ठोभवेत् एवंहितस्यहृदि अहमहर्निशंदृश्योभवामि येयथामांप्रपद्यंते तांस्तथैवभजाम्यहमितिस्मृतेः ५८ स्वोक्तवचनजातस्यश्रुतिसमत्वंकथमेतदालोचनमपि मदाराधनप्रतिबंधकदुरितध्वंसोपायइत्याह रहस्यमिति श्रुतिसारसंग्रहत्वेनातिगोपनीयताअप्रमाणशंकाकलंकराहित्यंसूचितमालोचयति सम्यग्विचारयति ५९ छ छ छ

६ अनुत्तमंनविद्यतेशत्रुवधेउत्तममधिकंयस्मात्तत् ७ ८ यतोदुरात्मातःसर्वैर्दुर्धर्षोदुःसहः ९ वोयुष्माकंमाभीःभवत्वितिशेषः १० विग
तज्वराःगतदुःखाः ११ लवणराक्षसमित्यस्यकोवाहनिष्यतीत्यनेनान्वयः कोवाब्राह्मणेभ्योऽभयंदद्यात् दास्यतीत्यर्थः १२ १३ १४

तच्छ्रुत्वासहसात्हृष्टश्च्यवनोवाक्यमब्रवीत् मधुनामामहादैत्यःपुराकृतयुगेप्रभो ६ आसीदतीवधर्मात्मादेवब्रा
ह्मणपूजकः तस्यतुष्टोमहादेवोददौशूलमनुत्तमम् ७ प्राहचानेनयंहंसिसंसतुभस्मीभविष्यति रावणस्यानुजाभा
र्यातस्यकुंभीनसीश्रुता ८ तस्यांतुलवणोनामराक्षसोभीमविक्रमः आसीद्दुरात्मादुर्धर्षोदेवब्राह्मणहिंसकः ९
पीडितास्तेनराजेंद्रवयंत्वांशरणंगताः तच्छ्रुत्वाराघवोप्याहमाभीर्वोमुनिपुंगवाः १० लवणंनाशयिष्यामिगच्छंतुविग
तज्वराः इत्युक्त्वाप्राहरामोऽपिभ्रातॄन्कोवाहनिष्यति ११ लवणंराक्षसंदद्याद्ब्राह्मणेभ्योभयंमहत् तच्छ्रुत्वाप्रांजलिः
प्राहभरतोराघवायवै १२ अहमेवहनिष्यामिदेवाज्ञापयमांप्रभो ततोरामंनमस्कृत्यशत्रुघ्नोवाक्यमब्रवीत् १३ लक्ष्म
णेनमहत्कार्यंकृतंराघवसंयुगे नंदिग्रामेमहाबुद्धिर्भरतोदुःखमन्वभूत् १४ अहमेवगमिष्यामिलवणस्यवधाय
च त्वत्प्रसादाद्रघुश्रेष्ठहन्यांतंराक्षसंयुधि १५ तच्छ्रुत्वास्वांकमारोप्यशत्रुघ्नंशत्रुसूदनः प्राहाद्यैवाभिषेक्ष्यामि-
मथुराराज्यकारणात् १६ आनाय्यचसर्वसंभारान्लक्ष्मणेनाभिषेचने अनिच्छंतमपिस्नेहादभिषेकमकारयत् १७

वधायचवधायत्वित्यर्थः हन्यांहनिष्यामीत्यर्थः १५ १६ अभिषेचनेनिमित्तेविषयसप्तम्यामयमित्यर्थः फलति अकारयत्
वसिष्ठादिभिरितिशेषः १७ छ छ छ छ छ छ

१८ गेहेसंपूज्यस्थापयित्वावनंगच्छतीत्यर्थः १९ सतुयावद्वनचरोभवेत् भवतिसदनंनायातितावदेवेत्यन्वयः २० क्रुद्धःसन्योत्स्यतेशू
लंविनैवेतिशेषः २१ २२ २३ त्वमग्रेप्रथममेकएवराक्षसंसाधयनाशय पश्चाद्धोन्तरंसेनात्वत्समीपमागमिष्यतीत्यर्थः

तस्मैशरंदिव्यंरामःशत्रुघ्नमब्रवीत् अनेनजहिबाणेनलवणंलोककंटकम् १८ सतुसंपूज्यतच्छूलंगेहेगच्छ
तिकाननम् भक्षणार्थंतुजंतूनांनानाप्राणिवधायच १९ सतुनायातिसदनंयावद्वनचरोभवेत् तावदेवपुरद्वारि
तिष्ठत्वंधृतकार्मुकः २० योत्स्यतेसत्वयाक्रुद्धस्तदावध्योभविष्यति तंहत्वालवणंक्रूरंतद्वनंमधुसंज्ञितम् २१ नि
वेश्यनगरंतत्रतिष्ठत्वंमेनुशासनात् अश्वानांपंचसाहस्रंरथानांचतदर्धकम् २२ गजानांषट्शतानीहपत्तीनामयुतत्रय
म् आगमिष्यतिपश्चात्त्वमग्रेसाधयराक्षसम् २३ इत्युक्त्वामूर्ध्न्यवघ्रायप्रेषयामासराघवः शत्रुघ्नंमुनिभिःसार्द्धमाशी
र्भिरभिनंद्यच २४ शत्रुघ्नोपितथाचक्रेयथारामेणचोदितः हत्वामधुसुतंयुद्धेमथुरामकरोत्पुरीम् २५ स्फीतांजनपदां
चक्रेमथुरांदानमानतः सीतापिसुषुवेपुत्रौद्वौवाल्मीकेरथाश्रमे २६ मुनिस्तयोर्नामचक्रेकुशोज्येष्ठोनुजोलवः क्रमेण
विद्यासंपन्नौसीतापुत्रौबभूवतुः २७ उपनीतौचमुनिनावेदाध्ययनतत्परौ कृत्स्नंरामायणंप्राहकाव्यंबालकयोर्मुनिः २८
शंकरेणपुराप्रोक्तंपार्वत्यैपुरहारिणा वेदोपबृंहणार्थायतावग्राहयतप्रभुः २९

२४ २५ स्फीतांसमृद्धांजनपदाम् ज
नवासस्थानभूतांपूर्वंतुवनवत्वान्नतथा २६ २७ क्रममेवाह उपनीतौचेति २८ यत्पुराशंकरेणपार्वत्यैप्रोक्तंरामायणंतद्वेदोपबृंह-
णार्थायवेदतात्पर्यार्थज्ञाननिमित्तमग्राहयत शब्दतोर्थतश्चबोधितवानित्यर्थः २९ ७ ७ ७

तंत्रीशब्दतालाभ्यांसमायुक्तौ अवैषम्येणयुक्तौयथातयोर्वैषम्यंनभवति तथागायंतौचेरतुः तंत्रीलयेतिपाठेतंत्र्यालयोर्मूर्च्छनातत्रसमा
युक्तौ अत्यंतनिपुणौ ३० ३१ भूलोकेगंधर्वकिन्नरमध्येनेदृशः देवालयेस्वर्गेदेवेषुनपातालेनागेषुन अथवाब्रह्मलोकेपिनेदृशोगायकः
नाज्ञायीत्यस्यैवविवरणंनादर्शि साक्षादीदृशंगानंस्वकर्णाभ्यांनश्रुतमित्यर्थः नाश्राविकर्णोपकर्णिकयामुकदेशेईदृशोविशिष्टगाना

कुमारौस्वरसंपन्नौसुंदरावश्विनाविव तंत्रीतालसमायुक्तौगायंतौचेरतुर्वने ३० तत्रतत्रमुनीनांतौसमाजेसुरस्वरूपिणौ
गायंतावभितोदृष्ट्वाविस्मितामुनयोब्रुवन् ३१ गंधर्वेष्विहकिन्नरेषुभुविवादेवेषुदेवालये पातालेष्वथवाचतुर्मुखगृहे
लोकेषुसर्वेषुच अस्माभिश्चिरजीविभिश्चिरतरंदृष्टादिशःसर्वतोनाज्ञायीदृशगीतवाद्यगरिमानादर्शिनाश्रावित ३२
एवंस्तुवद्भिरखिलैर्मुनिभिःप्रतिवासरम् आसातेसुखमेकांतेवाल्मीकेराश्रमेचिरम् ३३ अथरामोश्वमेधादींश्चकार
बहुदक्षिणान् यज्ञान्स्वर्णमयींसीतांविधायविपुलद्युतिः ३४ तस्मिन्वितानेऋषयःसर्वेराजर्षयस्तथा ब्राह्मणाःक्ष
त्रियावैश्याःस्म जग्मुर्दिदृक्षवः ३५ वाल्मीकिरपिसंगृह्यगायंतौतौकुशीलवौ जगामऋषिवाटस्यसमीपंमुनिपुंगवः
३६ तत्रैकांतेस्थितंशांतंसमाधिविरमेमुनिम् कुशःपप्रच्छवाल्मीकिंज्ञानशास्त्रंकथांतरे ३७ भगवन्श्रोतुमिच्छा
मिसंक्षेपाद्भवतोखिलम् देहिनःसंसृतिर्बंधःकथमुत्पद्यतेदृढः ३८

स्त्रीतिनश्रुतमपीत्यर्थः ३२ स्तुवद्भिर्मुनिभिः [illegible]हेतिशेषः ३३ ३४ वितानेयज्ञसंसदि दिदृक्षवः यज्ञमितिशेषः संगृह्यगृहीत्वा ऋषिवाटस्य ऋषिवाटस्थानस्य ३५ ३६
ज्ञानशास्त्रं तत्त्वज्ञानकारणंशास्त्रं इतःपरंमुनिवियोगकालस्य सन्निहितत्वादिदंगुह्यं तत्त्वंपप्रच्छेतिभावः ३७ भवतःसकाशादिति
शेषः संसृतिर्बंधःसंसाररूपोबंधः ३८ ५ ५ ५ ५ ५

३९ तच्चमत्तः श्रुत्वायथामयोदितं कथितंभविष्यति ४० तथैवाचरेत्यन्वयः अदेहस्य वस्तुतो देहसंबंधहीनस्यापि देहोमहागेहमेवयथागृ
हस्वामिनागृहस्यनतादात्म्यंतथास्यचिदात्मनोदेहेनापिनतदितिभावः ४१ तस्यचिदात्मनोस्मिन्देहेहंकारएवमंत्रीसचाहंकारस्तेनैवकल्पितः
तत्सान्निध्येनमायायास्तद्रूपःपरिणामइत्यतस्तेनकल्पितइत्युक्तंसोहंकारःस्वंस्वीयंदेहरूपगेहविषयमहंकारंममेत्याकाराभिमानंचिदा
त्मनिआरोप्य ४२ तेनचिदात्मनातादात्म्यमभेदमापन्नोयतोतःस्वचेष्टितंचिदानंदेविदधाति ननुजडस्याहंकारस्यकथंचेष्टितत्वमतआह

कथंविमुच्यतेदेहीदृढबंधाद्भवाभिधात् वक्तुमर्हसिसर्वज्ञमह्यंशिष्यायतेमुने ३९ वाल्मीकिरुवाच शृणुवक्ष्या
मितेसर्वंसंक्षेपाद्बंधमोक्षयोः स्वरूपंसाधनंचापिमत्तःश्रुत्वायथोदितम् ४० तथैवाचरभद्रंतेजीवन्मुक्तोभविष्यति देह
एवमहागेहमदेहस्यचिदात्मनः ४१ तस्याहंकारएवास्मिन् मंत्रीतेनैवकल्पितः देहगेहाभिमानंस्वंसमारोप्यचिदा
त्मनि ४२ तेनतादात्म्यमापन्नःस्वचेष्टितमशेषतः विदधातिचिदानंदेतद्वासितवपुःस्वयम् ४३ तेनसंकल्पितोदेहीसं
कल्पनिगडावृतः पुत्रदारगृहादीनिसंकल्पयतिचानिशम् ४४ संकल्पयन्स्वयंदेहीपरिशोचतिसर्वदा त्रयस्तस्याह
मोदेहाअधमोत्तममध्यमाः ४५

तद्वासितवपुस्तत्संपर्कादेवतादृशसामर्थ्यवानयंजातइत्यर्थः ४३ तेनाहंकारेणसंकल्पितोय
मेवससंकल्पान्करोत्विति संकल्पविषयीकृतः यद्वास्वीयसंकल्पेनैवतद्वान्कृतोत्यंतंसन्निकर्षेणतादात्म्यापन्नत्वात् यथाभार्याविशिष्ट
एवगृहस्थोगृहस्थस्यभार्येतिव्यवहारस्तद्वदयंव्यवहारोबोध्यः तदीयसंकल्परूपनिगडेनावृतोबद्धःसंकल्पयतिकामयते ४४
तानिकामयन्तदलाभेलब्धनाशेचशोचतित्रयःतमःसत्वरजोरूपाः ४५ छ छ छ

तदेवाह तमइत्यादि अतएवजगतः स्थितेः कारणंतेषां कार्यविशेषानाह तमोरूपादिति तमोरूपात् तमोगुणप्राधान्येनकृतात्संकल्पादि
दित्यर्थः वृत्तिवृत्तिमतोरभेदात् तमोरूपादित्युक्त कारणानुरूपत्वात्कार्यस्य तत्कृतचेष्टायास्तामसत्वम् ४६ ४७ मोक्षोप्यनयैव-
वृत्त्याप्राप्यइत्याह अदूरेति अतएवसपुरुषः सुखरूपस्तिष्ठतिहिप्रसिद्धं यस्यरजोरूपः संकल्पः सलोकेव्यवहारवान् ४८ ततः व्यवहारयु
तः पुत्रदारानुरंजितः संसारेराजससंकल्पकृततत्तत्कर्मवशात्तिष्ठति यस्यसंकल्पएतत् पूर्वोक्तंत्रिविधमपिरूपंपरित्यज्यशाम्यतीतिशो

तमःसत्वरजःसंज्ञाजगतःकारणंस्थितेः तमोरूपाद्धिसंकल्पान्नित्यंतामसचेष्टया ४६ अत्यंतंतामसोभूत्वाकृमि
कीटत्वमाप्नुयात् सत्वरूपोहिसंकल्पोधर्मज्ञानपरायणः ४७ अदूरेमोक्षसाम्राज्यःसुखरूपोहितिष्ठति रजोरूपोहि
संकल्पोलोकेसव्यवहारवान् ४८ परितिष्ठतिसंसारेपुत्रदारानुरंजितः त्रिविधंतुपरित्यज्यरूपमेतन्महामते ४९ संक-
ल्पःपरमाप्नोतिपदमात्मपरिक्षये दृष्टीःसर्वाःपरित्यज्यनियम्यमनसामनः ५० सबाह्याभ्यंतरार्थस्यसंकल्पस्यक्षयंकु
रु यदिवर्षसहस्राणितपश्चरसिदारुणम् ५१ पातालस्थस्यभूस्थस्यस्वर्गस्थस्यापितेनघ नान्यःकश्चिदुपायोस्तिसं
कल्पोपशमादृते ५२

षः ४९ सपरंपदमाप्नोति सत्वरूपसंकल्पस्यहिक्रमेणसर्वसंकल्पनाशद्वारादूरमोक्षत्वंप्रागुक्तंबोध्यं आत्म
परिक्षयेअनात्मासंकल्पः अतस्त्वंदृष्टीःसर्वेंद्रियज्ञानानिपरित्यज्य मनसैवमनोविनियम्यविषयेभ्योनिवर्त्य ५० बाह्येंद्रियविषयसहितोयआ
भ्यंतरेंद्रियविषयोर्थस्तस्यतद्विषयस्यसंकल्पस्यक्षयंकुरु संकल्पंत्यजेत्यर्थः अन्योपायेननसर्वथासुखप्राप्तिरित्याह यदीति ५१ तादृश
तपःपूर्वकंपातालाद्यन्यतमलोकस्थस्यापि तवसंकल्पोपशमादृतेतंविना ५२ ५ ५ ५ ५

अनाबाधेदुःखासंमिश्रेअविकारेविषयसंबंधविनैवप्राप्येपरमपावनेस्वात्मरूपेसुखेतत्प्राप्तिनिमित्तंनकश्चिदुपायोस्तीत्यर्थः तस्मात्तदुपशमेयत्नंकुरु ५३ संकल्पस्यैवाधारत्वात्तन्नाशएवसर्वविषयनिवृत्तिरित्याह संकल्पतंतावितिविभवाः विशिष्टोभवः संसारोयेभ्यस्तादृशास्तेपराभावास्तेक्वयांतीतिनजानीमः सर्वथानश्यंत्येवेतिभावः ५४ तस्मान्निःसंकल्पस्त्यक्तेच्छोयथाप्राप्तसंव्यवहारंकुर्वित्यर्थः संकल्पक्षयफलमाह क्षयेति ५५ प्रसभंहठेनविकल्पजालंत्यक्त्वा अधिगतःपरमार्थोब्रह्मतत्वंयेनतद्भावमुपेत्यप्राप्यतदाद्वितीयंपदंअधि

अनाबाधेविकारेस्वेसुखेपरमपावने संकल्पोपशमेयत्नंपौरुषेणपरंकुरु ५३ संकल्पतंतौनिखिलाभावाःप्रोक्ताः
किलानघ छिन्नेतंतौनजानीमःक्वयांतिविभवाःपराः ५४ निःसंकल्पोयथाप्राप्तव्यवहारपरोभव क्षयेसंकल्प-
जालस्यजीवोब्रह्मत्वमाप्नुयात् ५५ अधिगतपरमार्थतामुपेत्यप्रसभमपास्यविकल्पजालमुच्चैः अधिगमयपदंतद
द्वितीयंविततसुखायसुषुप्तचित्तवृत्तिः ५६ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेषष्ठःसर्गः
६ वाल्मीकिनाबोधितोसौकुशःसद्योगतभ्रमः अंतर्युक्तोबहिःसर्वमनुकुर्वंश्चचारसः १ वाल्मीकिरपितौप्राहसीता
पुत्रौमहाधियौ तत्रतत्रचगायंतौपुरेवीथिषुसर्वतः २ रामस्याग्रेप्रगायेतांशुश्रूषुर्यदिराघवः नग्राह्यंवैयुवाभ्यांतद्य
दिकिंचित्प्रदास्यति ३ इतितौचोदितौतत्रगायमानौविचेरतुः यथोक्तंऋषिणापूर्वंतत्रतत्राभ्यगायताम् ४

गमयप्राप्नुहिविततसुखायानुच्छेद्यसुखायतदर्थंनिदिध्यासनमुपदिशतिसुषुप्तिकालिकाचित्तवृत्तिर्यस्यतादृशोभवसकलविषयरहितचित्तवृत्तिरेवब्रह्माकाराचित्तवृत्तिरितिभावः ५६ इतिश्रीमत्सकल॰उत्तरकांडेषष्ठःसर्गः ६ वाल्मीकिनेतिसद्गुरूपदेशात्कुशस्योत्तमाधिकारित्वात्तत्कालमेवनिदिध्यासनांत साधनसंपदितिभावः यत्करोतितदनुकुर्वन्निवतत्रास्थाभावादितिभावः १ २ यदिकिंचिद्राघवोधनंदास्यतितन्नग्राह्यं ३ यथोक्तंयथाशिक्षितम् ४

अपूर्वपाठजातिं अपूर्वपठनरीतिं गेयेनगानेनव्याप्ताम् ५ ६ शब्दविदः व्याकरणविदः ७ संप्रवेशयन् अडभावआर्षः ८ रामंदारकौ
चदृष्ट्वाविस्मिताःसंतोनिमेषणाअपश्यन्नितिशेषः ९ बिंबंप्रतिबिंबम् १० ११ अतिमानुषंमनुष्यलोकीयगानमतिक्रांतम् १२ –

तांसशश्रावकाकुत्स्थःपूर्वैचर्यांनिनस्ततः अपूर्वपाठजातिंचगेयेनसमभिप्लुताम् ५ बालयोराघवःश्रुत्वाकौतू
हलमुपेयिवान् अथकर्मांतरेराजासमाहूयमहामुनीन् ६ राज्ञश्चैवनरव्याघ्रः पंडितांश्चैवनैगमान् पौराणिकां
श्शब्दविदोयेचवृद्धाद्विजातयः ७ एतान्सर्वान्समाहूयगायकौसंप्रवेशयत् तेसर्वेहृष्टमनसोराजानोब्राह्मणाद
यः ८ रामंतौदारकौदृष्ट्वाविस्मितात्यनिमेषणाः अवोचन्नूसर्वएवैतेपरस्परमथागताः ९ इमौरामस्यसदृशौबिं
बाद्बिंबमिवोदितौ जटिलौयदिनस्यातांनचवल्कलधारिणौ १० विशेषंनाधिगच्छामोराघवस्यानयोस्तदा एवंसं-
वदतांतेषांविस्मितानांपरस्परम् ११ उपचक्रमतुर्गातुंतावुभौमुनिदारकौ ततःप्रवृत्तंमधुरंगांधर्वमतिमानुषम् १२
श्रुत्वातन्मधुरंगीतमपराण्हेरघूत्तमः उवाचभरतंचाप्यांदीयतामयुतंवसु १३ दीयमानंसुवर्णंतुनतज्जग्रहतुस्तदा कि
मनेनसुवर्णेनराजन्नौवन्यभोजनौ १४ इतिसंत्यज्यसंदत्तंजग्मतुर्मुनिसन्निधिम् एवंश्रुत्वातुचरितंरामःस्वस्यैवविस्मि
तः १५ ज्ञात्वासीताकुमारौतौशत्रुघ्नंचेदमब्रवीत् हनूमंतंसुषेणंचविभीषणमथांगदम् १६ भगवंतंमहात्मानंवाल्मी
किंमुनिसत्तमम् आनयध्वंमुनिवरंससीतंदेवसंमितम् १७

१३ नौआवांवन्यभोजनौस्वइतिशेषः १४ १५ १६ १७

प्रत्ययंसर्वजनस्यशुद्धत्वनिश्चयोत्पादकं शपथमित्यन्वयः सीतामितिपूर्वान्वयि १८ १९ २० २१ राघवस्यापिसविधंतद्वचऊ
चुरितिअन्वयः राजानोमुनयइतिसंबोधने २२ सीतायाःशपथंदृष्ट्वा तस्याःशुभाशुभं धर्माधर्मरूपंविजानंतु निर्णयंतु २३ २४ -

अस्यास्तुपर्षदोमध्येप्रत्ययंजनकात्मजा करोतुशपथंसर्वेजानंतुगतकल्मषाम् १८ सीतांतद्वचनंश्रुत्वागताःसर्वेतिविस्मि-
ताः ऊचुर्यथोक्तंरामेणवाल्मीकिंरामपार्षदाः १९ रामस्यतद्धृद्गतंसर्वंज्ञात्वावाल्मीकिरब्रवीत् श्वःकरिष्यतिवैसीताशप-
थंजनसंसदि २० योषितांपरमंदैवंपतिरेवनसंशयः तच्छ्रुत्वासहसागत्वासर्वेप्रोचुर्मुनेर्वचः २१ राघवस्यापिरामोपि-
श्रुत्वामुनिवचस्तथा राजानोमुनयःसर्वेशृणुध्वमितिचाब्रवीत् २२ सीतायाःशपथंलोकाविजानंतुशुभाशुभम्
इत्युक्ताराघवेणाथलोकाःसर्वेदिदृक्षवः २३ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चैवमहर्षयः वानराश्चसमाजग्मुःकौतू-
हलसमन्विताः २४ ततोमुनिवरस्तूर्णंससीतःसमुपागमत् अग्रतस्तमृषिंकृत्वायांतीकिंचिदवाङ्मुखी २५ कृतांजलि-
र्बाष्पकंठासीतायज्ञंविवेशानम् दृष्ट्वालक्ष्मीमिवायांतींब्रह्माणमनुयायिनीम् २६ वाल्मीकेःपृष्ठतःसीतांसाधुवादोमहा-
नभूत् तदामध्येजनौघस्यप्रविश्यमुनिपुंगवः २७ सीतासहायोवाल्मीकिरितिप्राहचराघवम् इयंदाशरथेसीतासुव्र-
ताधर्मचारिणी २८ अपापातेपुरात्यक्ताममाश्रयसमीपतः लोकापवादभीतेनत्वयाराममहावने २९ प्रत्ययंदास्यतेसीता
तदनुज्ञातुमर्हसि इमौतुसीतातनयौइमौयमलजानकौ ३०

२५ बाष्पकंठसैव २६ २७ २८ अपापापि
लोकापवादभीत्यात्यक्ता २९ सासीताप्रत्ययंविश्वासजनकंशपथं अत्रस्थाने ऋषे रतिकरुणरसाक्रांतचित्त तयाइमाविति पदपौनरु-
क्त्यंनदोषाय ३० ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

तत्रादौभगवान्वाल्मीकिः स्वधर्मशपथैःसीतायाअदुष्टत्वंख्यापयतिप्रचेतसइत्यादिना ३१ यथाद्ययावदनृतमुक्तंनस्मरामितथाइमौतवपुत्रकाविति वाक्यमपिसत्यमेवेत्यर्थः ३२ ३३ प्रत्ययोविश्वासः ३४ महान्प्रत्ययजनकःशपथोऽग्निप्रवेशरूपः ३५ लोकभयात् लोककृत

सुतौतुतवदुर्धर्षौतथ्यमेतद्ब्रवीमिते प्रचेतसोहंदशमःपुत्रोरघुकुलोद्वह ३१ अनृतंनस्मराम्युक्तंयथेमौतवपुत्रकौ बहून्वर्षगणान्सम्यकृतपश्चर्यामयाकृता ३२ नोपाश्नीयांफलंतस्यादुष्टेयंयदिमैथिली वाल्मीकिनैवमुक्तस्तुराघवः प्रत्यभाषत ३३ एवमेतन्महाप्राज्ञयथावदसिसुव्रत प्रत्ययोजनितोमह्यंतववाक्यैरकिल्बिषैः ३४ लंकायामपिदत्तोमेवैदेह्याप्रत्ययोमहान् देवानांपुरतस्तेनमंदिरेसंप्रवेशिता ३५ सेयंलोकभयाद्ब्रह्मन्अपापापिसतीपुरा सीतामयापरित्यक्ताभवान्तत्क्षंतुमर्हति ३६ ममैवजातौजानामिपुत्रावेतौकुशीलवौ शुद्धायांजगतीमध्येसीतायांप्रीतिरस्तुमे ३७ देवाःसर्वेपरिज्ञायरामाभिप्रायमुत्सुकाः ब्रह्माणमग्रतःकृत्वासमाजग्मुःसहस्रशः ३८ प्रजाःसमागमन्दृष्टाःसीताकौशेयवासिनी उदङ्मुखीत्वधोदृष्टिःप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ३९ रामादन्यंयथाहंवैमनसापिनचिंतये तथामेधरणीदेवीविवरंदातुमर्हति ४० तथाशपंत्याःसीतायाःप्रादुरासीन्महाद्भुतम् भूतलाद्दिव्यमत्यर्थंसिंहासनमनुत्तमम् ४१ नागेंद्रैर्ध्रियमाणंचदिव्यदेहैरविप्रभम् भूदेवीजानकींदोर्भ्यांगृहीत्वास्नेहसंयुता ४२

दुर्वादभयात् ३६ जगतीमध्ये तद्वर्तिलोकमध्ये शुद्धायांशपथेन सर्वलोकज्ञातशुद्धतायाम् ३७ ३८ ३९ विवरंप्रवेशाय च्छिद्ररूपंमार्गम् ४० महाद्भुत मत्याश्चर्यं दिव्यसिंहासनं प्रादुरासीत् ४ सर्वाश्चर्यत्व दिव्यत्वोपपादकं रविप्रभमिति ४२

दोर्भ्यांगृहीत्वा स्वागतमिति तामुवाचाथैनामासने सन्यवेशयत् ४३ साधुवादश्च आसीदितिशेषः ४४ बहुधावाचो बहुप्रकारवाचः
सीते मैवं कर्तुमर्हाइतिराघवोगृहीतशपथोपिपुनःशपथग्रहणे प्रवृत्तइत्येवं बहुप्रकारवाचः ४५ सीताशपथकारणात् बहुधावाचऊचु
रित्यनुकर्षः तस्याश्चिंतापराः क्वसीतागमिष्यतीत्यादिचिंतायुक्ताः ध्यानपरायणाः भूप्रविष्टसीतारूपस्य ध्यानपरायणाः ४६ रामंनिरी

स्वागतंतामुवाचैनांआसनेसन्यवेशयत् सिंहासनस्थांवैदेहींप्रविशंतींरसातलम् ४३ निरंतरापुष्पवृष्टिर्दिव्यासी
तामिवाकिरत् साधुवादश्चसुमहान्देवानांपरमाद्भुतः ४४ ऊचुश्च बहुधावाचोअंतरिक्षगताःसुराः अंतरिक्षेचभू
मौचसर्वेस्थावरजंगमाः ४५ वानराश्चमहाकायाःसीताशपथकारणात् केचिच्चिंतापरास्तस्याःकेचित्ध्यानपरायणाः
४६ केचिद्रामंनिरीक्षंतःकेचित्सीतामचेतसः मुहूर्तमात्रंतत्सर्वंतूष्णींभूतमचेतनम् ४७ सीताप्रवेशनंदृष्ट्वासर्वंसंमो
हितंजगत् रामस्तुसर्वंज्ञात्वैवभविष्यत्कार्यगौरवम् ४८ अजानन्निवदुःखेनशुशोचजनकात्मजाम् ब्रह्मणाऋषि-
भिःसार्द्धंबोधितोरघुनंदनः ४९ प्रतिबुद्धइवस्वप्नाच्चकारानंतराःक्रियाः विससर्जऋषीन्सर्वानृत्विजोयेसमाग-
ताः ५०

क्षंतः किंकरिष्यंतीत्याद्येवम् सीतांनिरीक्षंतः कथंगच्छत्येवेत्याद्येवंप्रकारेण अचेतनमासीदितिशेषः ४७ भविष्यतः कार्यस्यगौरवं नि
श्चयं ज्ञात्वैव ज्ञात्वापि ४८ अजानन्निवशुशोच लोकव्यवहारानुसारेणेत्यर्थः बोधितः भाविनोदुःपरिहारत्वादिकथाभिःकृतदुःखापनयः
४९ ऋत्विजोयेइत्यत्रतान्विससर्जेत्यनुकर्षः ५० ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

तान्‌ऋत्विक्प्रभृतीन् ५१ एकांतेसमुपस्थितः तत्रैवस्थितआसीत् ५२ ध्याननिरतेराघवेसतीत्यर्थः रामंतच्चरित्रैर्ऋषिवाक्यैश्चतत्स्वरूपाव
शान्नारायणंज्ञात्वा ५३ प्रणतानारायणोयमितिबुध्ध्या आदिःकारणंस्वयंचोत्पत्तिनाशरहितस्तदभावादेवचमध्यवर्जितः ५४ सर्वेषां
परमउत्कृष्टआत्माअंतर्यामिविधयाप्रेरकत्वात् परानंदः हिरण्यगर्भानंदादपिउत्कृष्टोयआनंदस्तद्रूपः पूर्णःपुरुषःप्राप्तसर्वकामत्वा

तान्सर्वान्धनरत्नाद्यैस्तोषयामासभूरिशः उपादायकुमारौतौअयोध्यामगमत्प्रभुः ५१ तदादि निस्पृहोरामःसर्व
भोगेषुसर्वदा आत्मचिंतापरोनित्यमेकांतेसमुपस्थितः ५२ एकांतेध्याननिरतेएकदाराघवेसति ज्ञात्वानारायणंसा
क्षात्कौसल्याप्रियवादिनी ५३ भक्त्यागत्यप्रसन्नंतंप्रणताप्राहहृष्टधीः रामत्वंजगतामादिरादिमध्यांतवर्जितः ५४
परमात्मापरानंदःपूर्णःपुरुषईश्वरः जातोसिमेगर्भगृहेममपुण्यातिरेकतः ५५ अवसानेममाप्यद्यसमयोभूद्रघूत्तम
नाद्याप्यबोधजःकृत्स्नोभवबंधोनिवर्तते ५६ इदानीमपिमेज्ञानंभवबंधनिवर्तकम् यथासंक्षेपतोभूयात्तथाबोधयमां
विभो ५७ निर्वेदवादिनीमेवंमातरंमातृवत्सलः दयालुःप्राहधर्मात्माजराजर्जरितांशुभाम् ५८

त्पूर्णः अतएवेश्वरःसर्वनियंता ईदृशोपित्वंममगर्भरूपेगृहेमदीयपुण्याधिक्याज्जातोजातइव ५५ अवसानेस्वस्या अवसानकालेति
वार्धकेइत्यर्थः त्वदवतारसमाप्तिकालेच समयःप्रश्नावसरःअबोधजःअज्ञानजःकृत्स्नोननिवर्तते सर्वदात्वत्संगात्किंचिन्निवृत्तोऽपिसर्वथा
ननिवर्ततइतिभावः ५६ इदानीमपिअवसानकालेपि तथासंक्षेपतोबोधयेत्यन्वयः ५७ निर्वेदोविषयेष्वलंप्रत्ययस्तेनवादिनीमीदृशवचनवक्त्रीम् ५८ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

त्रीन्मार्गानाह कर्मेत्यादि अत्रेदंबोध्यम् ज्ञानयोगस्त्रिधा एतज्जन्मानुष्ठितकर्मयोगसंपादितचित्तशुध्या जातः एतज्जन्मानुष्ठितभक्तियोगकृतचित्तशुध्याजातः पूर्वार्जिताभ्यामाभ्यांसंपादितया एतज्जन्मनि तदनुष्ठानानपेक्षोवेति अन्यथाकेवल कर्म भक्तिभ्यांज्ञानंविनामोक्षस्य तमेवविदित्वातिमृत्युमेति नान्यःपंथाविद्यतेयनायेतिश्रुतिविरुद्धतयायथाश्रुतमूलासंगतिःस्यादितिदिक्तेषांमध्येभक्तियोगरूपो मार्गोज्ञानजननेस्फलभइत्यर्थः ५९ गुणभेदतःतमोरजःसत्वरूपगुणभेदेनतामसीराजसीसात्विकीचेतित्रिधेत्यर्थः ६० भक्तित्रैविध्याङ्गकृस्यापित्रैविध्यंतत्रतामसंभक्तमाह यस्त्विति हिंसांशत्रोःदंभंपूजालाभादिफलकंमात्सर्यंपरगुणद्वेषःभेददृष्टिःअरिमित्रादिदृष्टिः-

मार्गास्त्रयोमयाप्रोक्ताःपुरामोक्षाप्तिसाधकाः कर्मयोगोज्ञानयोगोभक्तियोगश्चशाश्वतः ५९ भक्तिर्विभिद्यतेमांतस्त्रि
विधागुणभेदतः स्वभावोयस्ययस्तेनतस्यभक्तिर्विभिद्यते ६० यस्तुहिंसांसमुद्दिश्यदंभंमात्सर्यमेववा भेददृष्टिश्चसं
रंभीभक्तोमेतामसःस्मृतः ६१ फलाभिसंधिर्भोगार्थीधनकामोयशस्तथा अर्चादौभेदबुद्ध्यामांपूजयेत्सतुराजसः
६२ परस्मिन्नर्पितंयस्तुकर्मनिर्हरणायवा कर्तव्यमितिवाकुर्याद्भेदबुद्ध्याससात्विकः ६३

संरंभीतत्तद्विषयकाग्रहवान्

६१ फलंस्वर्गस्तदभिसंधिस्तत्कामःभोगऐहिकः यशइत्यस्ययशःकामइत्यर्थः गोबलीवर्दन्यायेनपृथग्निर्देशः अर्चादौप्रतिमादौ आदिनास्थंडिलादिपूजास्थानसंग्रहः भेदबुद्ध्या अयमुपास्योहमुपासकइत्येवंरूपया ६२ योनिर्हरणायपापनाशायकर्ममत्पूजनरूपं परस्मिन्मयिअर्पितंकुर्याद्भगवतःप्रेरणायायदस्वतंत्रेणमयाकृतंतेनसएवतुष्यत्विति बुद्धिर्ब्रह्मार्पणंनाम अथवाशास्त्रबोधितत्वादवश्यकर्तव्यमितिबुद्ध्यावायःकुर्यात्ससात्विकः अत्रापिभेदबुद्ध्येत्युपादानादभेदबुद्धिरेतत्फलमितिसूचितम् ६३

एतत्फलीभूतंनिर्गुणंभक्तियोगलक्षणमाह अविच्छिन्नामनोवृत्तिरित्यंतेनअनंतगुणालयेमयियाअविच्छिन्नामनोवृत्तिरेतत्सगुणध्यानस्यनिर्गुणध्यानस्यलक्षणंप्रापकम् तत्रदृष्टांतः यथागंगांबुनोंबुधौइतिअनेनाभेदविषयत्वंमनोवृत्तेर्दर्शितम् ६४ अहैतुक्यंफलानुद्देशः अतएवाव्यवहिताविशेषेणावहितासंबद्धासार्ष्टिः सारूप्यम् ६५ उक्तफलानिददात्यपिपरंतुभक्तामत्सेवनंविनातेषुमत्सेवायाअभावात् तानिनगृण्हंतिनांगीकुर्वंति सएवसालोक्यादितिरस्कारएवआत्यंतिकोयोगः सएवपूर्णोभक्तोयोमत्सेवारहितंमोक्षमपिनबहुमन्यतेइति

मद्गुणश्रवणादेवमय्यनंतगुणालये अविच्छिन्नामनोवृत्तिर्यथागंगांबुनोंबुधौ तदेवभक्तियोगस्यलक्षणंनिर्गुण
स्यहि ६४ अहैतुक्यव्यवहितायाभक्तिर्मयिजायते सामेसालोक्यसामीप्यसार्ष्टिसायुज्यमेववा ६५ ददात्यपिनगृ
ण्हंतिभक्तामत्सेवनंविना सएवात्यंतिकोयोगोभक्तिमार्गस्यभामिनि ६६ मद्भावंप्राप्नुयात्तेनअतिक्रम्यगुणत्रयम्
महताकामहीनेनस्वधर्माचरणेनच ६७ कर्मयोगेनशस्तेनवर्जितेनविहिंसनम् मद्दर्शनस्तुतिमहापूजाभिःस्मृतिवंदनैः
६८ भूतेषुमद्भावनयासंगेनासत्यवर्जनैः बहुमानेनमहतांदुःखिनामनुकंपया ६९

६६ तेनभक्तियोगेनगुणत्रयंतद्रूपांमायामतिक्रम्यमद्भावंमदैक्यंप्राप्नुयात् अथकर्मयोगमाह महतेति कामहीनेन फलोद्देशहीनेनस्वधर्मोनित्यनैमित्तिकरूपः ६७ तादृशकर्मयोगेनतद्भावंप्राप्नुयात् कथंभूतेन विहिंसनं हिंसावर्जितेन हिंसारहितेनेतियावत् उक्तभक्तियोगप्राप्त्युपायःमद्दर्शनेतिस्मृतिःस्मरणंवंदनंप्रणतिः ६८ सर्वभूतेषुमद्भावनया ईश्वरभावनया असंगेन दुष्टसंगपरित्यागेन ६९

यमादयो यमनियम प्राणायामादयः ७० अहमः अहंकृतेः अहंकर्तेत्यादिबुद्धेः ममधर्मस्यमत्पूजादिरूपस्य कांक्षयाइच्छया ७१ अंजसा-
शीघ्रमायाति मद्भिन्नोभवति स्वाश्रयात् वायुनास्वाश्रयापकर्षणात् ७२ अहमात्माव्यवस्थितः सर्वत्रचेतनोहमेवेत्यर्थः ७३ तंसर्वत्रचैतन्यसं
पादकंमामज्ञात्वाबहिः क्रियोत्पन्नैरनेकभेदैर्द्रव्यैर्गंधपुष्पधूपादिभिर्हेअंबमेतोषणंसंतोषं न कुरुतेनजनयतिइत्यर्थः सर्वभूतस्थितत्वेनमा
मज्ञात्वाकृतयापूजयामोक्षफलदोममसंतोषोनेत्यर्थः ७४ सर्वप्राण्यपमानकर्त्रायावत्प्रतिमानपूजिता तावदेवविशिष्टानांसापूजायोग्या

स्वसमानेषु मैत्र्याचयमादीनांनिषेवया वेदांतवाक्यश्रवणान्ममनामानुकीर्तनात् ७० सत्संगेनार्जवेनैवत्यहमः परिव
र्जनात् कांक्षयाममधर्मस्यपरिशुद्धांतरोजनः ७१ मद्गुणश्रवणादेवयातिमामंजसाजनः यथावायुवशाद्गंधः स्वाश्र
याद्घ्राणमाविशेत् ७२ योगाभ्यासरतंचित्तमेवमात्मानमाविशेत् सर्वेषुप्राणिजातेषुत्यहमात्माव्यवस्थितः ७३ नमज्ञा
त्वाविमूढात्माकुरुतेकेवलंबहिः क्रियोत्पन्नैर्नैकभेदैर्द्रव्यैर्मेनांबतोषणम् ७४ भूतावमानिना र्चायामर्चितोहंऽहंनपू
जितः ७५ तावन्मामर्चयेद्देवंप्रतिमादौस्वकर्मभिः यावत्सर्वेषुभूतेषुस्थितंचात्मनिनस्मरेत् ७६

तदनंतरं नतत्पूजेत्यर्थः अ
र्चितइत्यस्य व्याख्यापूजितइति ७५ तावन्मामर्चयेदित्यर्थंमध्यमणिन्यायेनोत्तरान्वय्यपि यावत्सर्वभूतस्थितं मामात्मनि नस्म
रेत् सएवाहमिति नजानीयात् तावदेवपूजादावधिकारो नतदुत्तरं पूज्यपूजकभावापगमादितिभावः इयमेवभावनामुख्येतिध्वन
यितुंभेदंनिंदति यस्त्विति भिन्नदृष्टेस्तस्य मृत्युर्भयंकुर्यात् अत्रसंशयोनास्तीत्यर्थः ७६ ९ ९ ९

७७ तस्माद्भेदंत्यक्त्वैवाहमुपास्य इत्याह मामतइति एकंमांज्ञानेनमानेनएवंज्ञानपूर्वकंसर्वप्राणिसमानेन मैत्र्यासर्वत्रभिन्नबुध्यामामर्च्चे
द्वितीयमेवमेमुख्यापूजाक्वापिशत्रुबुद्धिः सर्वथानकार्येतिभावः अभिन्नधीः एकएवचेतनोभगवान्सर्वभेत्येवंबुद्धिरित्यर्थः ७८ तथास
र्वभूतानिचेतसाप्रणमेत् तत्रहेतुर्ज्ञात्वेति ७९ ईश्वरजीवयोरितिपरस्परजीवानांचेत्यपिबोध्यम् ज्ञानयोगोभक्तियोगसहितोज्ञानयोग
इत्यर्थः ८० एकतरकेवलभक्तियोगमपीत्यर्थः शममृच्छति तस्यपरिणामेज्ञानयोगप्रापकत्वादितिभावः ८१ भक्तियोगेनउत्कृष्टोयमीश्वरः

यस्तुभेदंप्रकुरुतेस्वात्मनश्चपरस्यच भिन्नदृष्टेर्भयंमृत्युस्तस्यकुर्यान्नसंशयः ७७ मामतःसर्वभूतेषुपरिच्छिन्नेषुसंस्थि
तम् एकंज्ञानेनमानेनमैत्र्याचार्चेदभिन्नधीः ७८ चेतसैवानिशंसर्वभूतानिप्रणमेत्सुधीः ज्ञात्वामांचेतनंशुद्धंजीवरूपे
णसंस्थितम् ७९ तस्मात्कदाचिन्नेक्षेतभेदमीश्वरजीवयोः भक्तियोगोज्ञानयोगोमयामातरुदीरितः ८० आलंब्यैकतरंवा
पिपुरुषःशममृच्छति ततोमांभक्तियोगेनमातःसर्वहृदिस्थितम् ८१ पुत्ररूपेणवानित्यंस्मृत्वाशांतिमवाप्स्यसि श्रुत्वा
रामस्यवचनंकौसल्यानंदसंयुता ८२ रामंसदाहृदिध्यात्वाछित्वासंसारबंधनम् अतिक्रम्यगतीस्तिस्रोप्यवापपरमांग
तिम् ८३ कैकेयीचापियोगंरघुपतिगदितंपूर्वमेवाधिगम्यश्रद्धाभक्तिप्रशांताहृदिरघुतिलकंभावयंतीगतासूः गत्वास्व
र्गंस्फुरंतीदशरथसहितामोदमानावतस्थेमाताश्रीलक्ष्मणस्याप्यतिविमलमतिःप्रापभर्त्तुःसमीपम् ८४ इतिश्री०उत्तर
कां०मातॄणांस्वर्गप्रस्थानं-सप्तमःसर्गः७

पूज्यइत्येवंरूपेणतत्रासामर्थ्येआह पुत्ररूपेणवेति ८२ तिस्रोगतीःसात्विकराजसतामसीः
तत्रसात्विकीअर्चिरादिगतिः राजसीधूमादिगतिः तामसीजायस्वम्रियस्वेत्येवंरूपा तत्राद्यादहराद्युपासकानांद्वितीयाकर्मिणांतृतीयान्येषांपरमां
गतिंनास्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवलीयंतइति ज्ञानिप्राप्याम् ८३ पूर्वमेवचित्रकूटगिरौ ८४ इतिश्री०उत्तर०मातृस्वर्ग०सप्तमःसर्गः ७

अथेति तस्मिन्कस्मिंश्चिदित्यर्थः मातुलेनाहूतः स्वदेशसमीपवर्तिगंधर्वविषयस्थगंधर्ववधार्थम् १ तिस्रः कोटीः गंधर्वनायकान् हत्वेत्यन्वयः
पुरे पुष्करावतीतक्षशिलाख्ये २ सुतौ पुष्करतक्षनामानौ ३ ४ कुमारौ स्वपुत्रौ पश्चिमां दिशं याहीति शेषः ५ ६ ७ ८ ततः समागमनानंतरम्

श्रीमहादेव उवाच अथकालेगतेतस्मिन्भरतोभीमविक्रमः युधाजिनामातुलेनत्वाहूतोगात्ससैनिकः १ रामाज्ञयाग
तस्तत्रहत्वागंधर्वनायकान् तिस्रःकोटीःपुरेद्वेतुनिवेश्यरघुनंदनः २ पुष्करंपुष्करावत्यांतक्षंतक्षशिलाह्वये अभिषिच्यसु
तौतत्रधनधान्यसमृद्धिनौ ३ पुनरागत्यभरतोरामसेवापरोभवत् ततःप्रीतोरघुश्रेष्ठोलक्ष्मणंप्राहसादरम् ४ उभौकुमा
रौसौमित्रेगृहीत्वापश्चिमांदिशम् तत्रभिल्लान्विनिर्जित्यदुष्टान्सर्वोपकारिणः ५ अंगदश्चित्रकेतुश्चमहासत्वपराक्र-
मौ द्वयोर्द्वेनगरेकृत्वागजाश्वधनरत्नकैः ६ अभिषिच्यसुतौतत्रशीघ्रमागच्छमांपुनः रामस्याज्ञांपुरस्कृत्यगजा
श्वबलवाहनः ७ गत्वाहत्वारिपून्सर्वान्स्थापयित्वाकुमारकौ सौमित्रिःपुनरागत्यरामसेवापरोऽभवत् ८ ततस्तुका
लेमहतिप्रयातेरामंसदाधर्मपथेस्थितंहरिम् द्रष्टुंसमागादृषिवेषधारीकालस्ततोलक्ष्मणमित्युवाच ९ निवेदयस्वाति
बलस्यदूतंमांद्रष्टुकामंपुरुषोत्तमाय रामायविज्ञापनमस्तितस्यमहर्षिमुख्यस्यचिरायधीमन् १० तस्यतद्वचनंश्रुत्वा
सौमित्रिस्त्वरयान्वितः अचचक्षेथरामायससंप्राप्तंतपोधनम् ११ एवंब्रुवंतंप्रोवाचलक्ष्मणंराघवोवचः शीघ्रंप्रवेशय
तंतातमुनिःसत्कारपूर्वकम् १२ लक्ष्मणस्तुतथेत्युक्त्वाप्रावेशयततापसम् स्वतेजसाज्वलंतंतंघृतसिक्तंयथानलम् १३

९ अतिबलस्यमहर्षिमुख्यस्यदूतंरामंपुरुषोत्तमायनिवेदयस्व यस्याहंदूतस्तस्यमहर्षिमुख्यस्यरामायचिरायविज्ञापनमस्तिरामंप्रतिचिरकालंबो
धनीयंवाक्यमस्ति १० ससौमित्रिरित्यन्वयः ११ १२ १३

वर्धस्वेत्यस्य भूराज्याधिकस्वर्गराज्यलाभेन वर्द्धस्वेति तद्धृदयस्थितोऽर्थः १४ तेनानामयं पृष्टो रामस्तस्मै अनामयं पृष्ट्वा प्रोवाचेत्यन्वयः १५ यदर्थं यत्प्रापणार्थं तत्स्वामिवाक्यम् १६ द्वंद्वमेव रहस्यमेव अनालक्ष्यं तृतीयेनेति शेषः १७ तदेव स्पष्टयति नान्येति निरीक्षेद्वा कथयंतावावामिति शेषः १८ अत्र रहः रहस्थाने जन आवाभ्यामतिरिक्तस्तृतीयो जन इत्यर्थः १९ को वापि त्वं वा अन्यो वा येन त्वं विसर्जितः प्रेषि

सोऽभिगम्य रघुश्रेष्ठं दीप्यमानः स्वतेजसा मुनिर्मधुरवाक्येन वर्द्धस्वेत्याह राघवम् १४ तस्मै स मुनये रामः पूजां कृत्वा यथाविधि पृष्ट्वानामयमव्यग्रो रामः पृष्टोथ तेन सः १५ दिव्यासने समासीनो रामः प्रोवाच तापसम् यदर्थमागतोसि त्वमिह तत्प्रापयस्व मे १६ वाक्येन चोदितस्तेन रामेणाह मुनिर्वचः द्वंद्वमेव प्रयोक्तव्यमनालक्ष्यं तु तद्वचः १७ नान्येन चैतच्छ्रोतव्यं नाख्यातव्यं च कस्यचित् शृणुयाद्वा निरीक्षेद्वा यः स वध्यस्त्वया प्रभो १८ तथेति च प्रतिज्ञाय रामो लक्ष्मणमब्रवीत् तिष्ठ त्वं द्वारि सौमित्रे नायात्वत्र जनो रहः १९ यद्यागच्छति को वापि स वध्यो मे न संशयः ततः प्राह मुनिं रामो येन वा त्वं विसर्जितः २० यत्ते मनीषितं वाक्यं तद्वदस्व ममाग्रतः ततः प्राह मुनिर्वाक्यं शृणु राम यथातथम् २१ ब्रह्मणा प्रेषितोस्मीश कार्यार्थे तेंतिकं प्रभो अहं हि पूर्वजो देव तव पुत्रः परंतप २२ मायासंगमजो वीरः कालः सर्वहरः स्मृतः ब्रह्मा त्वामाह भगवान् सर्वदेवर्षिपूजितः २३

नः तस्य वा मनीषितम् अथवा तेन तवैव मनीषितम् यद्वाक्यं तद्वदस्व २० यथातथं सत्यमित्यर्थः २१ त्वं क इति जिज्ञासां संभाव्य स्वयमेवोत्तरमाहाहंहीति पूर्वजः सर्वसृष्ट्यपेक्षया पूर्वः महत्तत्त्वस्यैवायमंशाविशेष इत्याह अतिरिक्तमेवेदं तत्त्वमिति शेषः २२ मायासंगमस्तदीक्षणमात्रम् २३

छ छ छ छ

अथब्रह्मवाक्यमाह रक्षितुमिति समयः अवतारसमयेकृतः कालः एतावंतंकालंभूलोकेस्थित्वापुनःस्वर्गमार्गंनेत्येवंरूपः ननु ममस्वर्गेणकः संबंधइत्याशंकांनिवर्तयितुंपूर्वकथामाह पुरेति सदेवसोम्येदमग्रआसीदितिश्रुतेः मायापिकार्यक्षमत्वात्त्वदभेदेन वर्तदेतिभावः २४ भार्ययामाययाभवत्सान्निध्येनतस्याअप्येवंपरिणामशीलत्वादितिभावः भोगवतंशेषंनुमभावआर्षः एतावुभावपि महत्त्वाधिष्ठातारावित्याहुः २५ ससत्वौसपराक्रमौतन्मेदोस्थिसंचयंतद्रूपाम् २६ इमांमेदिनींनिर्मितवानितिशेषः तत्रसुप्तस्यनाभ्या

रक्षितुंस्वर्गलोकस्यसमयस्तेमहामते पुरात्वमेकएवासीर्लोकान्संहृत्यमायया २४ भार्ययासहितस्त्वंमामादौपुत्रमजीजनः तथाभोगवतंनागमनंतमुदकेशयम् २५ माययाजनयित्वात्वंद्वौससत्वौमहाबलौ मधुकैटभकौदैत्यौहत्वामेदोस्थिसंचयम् २६ इमांपर्वतसंबद्धांमेदिनींपुरुषर्षभ पद्मेदिव्यार्कसंकाशेनाभ्यामुत्पाद्यमामपि २७ मांविधायप्रजाध्यक्षंमयिसर्वंन्यवेदयत् सोयंसंयुक्तसंभारस्त्वामवोचंजगत्पते २८ रक्षांविधत्स्वभूतेभ्योयेमेवीर्यापहारिणः ततस्त्वंकश्यपाज्जातोविष्णुर्वामनरूपधृक् २९ हतवानसिभूभारंवधाद्रक्षोगणस्यच सर्वासूत्सार्यमाणासुप्रजासुधरणीधर ३० रावणस्यवधाकांक्षीमर्त्यलोकमुपागतः दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ३१ कृत्वावासस्यसमयंत्रिदशेष्वात्मनःपुरा सतेमनोरथःपूर्णःपूर्णेचायुषितेनृषु ३२ कालस्तापसरूपेणत्वत्समीपमुपागमम् ततोभूयश्चतेबुद्धिर्यदिराज्यमुपासितुम् ३३

विद्यमानेपद्मेमामुत्पाद्य २७ तंचमांप्रजाध्यक्षंविधायभवान्मयिसर्वंप्रजोत्पादनपालनादिभारंन्यवेदयत् स्थापितवान्संयुक्तसंभारः अंगीकृतप्रजोत्पादनादिव्यवहारः २८ मेवीर्यापहारिणः मेवीर्यस्यमत्प्रजानांदुःखदाइत्यर्थः तथामांप्रतितथाप्रतिज्ञातोसिरामित्यर्थः २९ ३० ३१ समयंवासकालप्रतिज्ञांमनोरथःप्रतिज्ञाविषयःकालःनृषुनृलोकेआयुषिपूर्णेसति ३२ अहंकालस्तापसरूपेणत्वत्समीपमुपागमंप्राप्तवानस्मि ३३

तत्तथाभवराज्यमुपास्वेत्यर्थः ३४ ३५ कृत्स्नस्यजगतोंतकम् नाशकंकालमित्यर्थः ३६ कार्यार्थिसंभवः तेननिष्पन्नकार्यस्यावस्थानेनप्रयोजनमित्यर्थः ३७ मनोरथःअयमेवमेमनोरथोयदितोगमनमितिभावः ३८ स्थातव्यंतद्रक्षणायोद्युक्तेनभाव्यंमाययेत्यनेनसर्वमिदंमा

तत्तथाभवभद्रंतेएवमाहपितामहः यदितेगमनेबुद्धिर्देवलोकंजितेंद्रिय ३४ सनाथाविष्णुनादेवाभवंतुविगतज्वराः चतुर्मुखस्यतद्वाक्यंश्रुत्वाकालेनभाषितम् ३५ हसन्रामस्तदावाक्यंकृत्स्नस्यांतकमब्रवीत् श्रुतंतववचोमेद्यममापीष्टतरंतुतत् ३६ संतोषःपरमोज्ञेयस्त्व द्यागमनकारणात् त्रयाणामपिलोकानांकार्यार्थंममसंभवः ३७ भद्रंतेस्त्वागमिष्यामियतएवाहमागतः मनोरथस्तुसंप्राप्तोनमेत्रास्तिविचारणा ३८ मत्सेवकानांदेवानांसर्वकार्येषुवैमया स्थातव्यंमाययापुत्रयथाचाहप्रजापतिः ३९ एवंतयोःकथयतोर्दुर्वासामुनिरभ्यगात् राजद्वारंराघवस्यदर्शनापेक्षया द्रुतम् ४० मुनिर्लक्ष्मणमासाद्यदुर्वासावाक्यमब्रवीत् शीघ्रंदर्शयरामंमेकार्यमेत्यंतमाहितम् ४१ तच्छ्रुत्वाप्राहसौमित्रिर्मुनिंज्वलनतेजसम् रामेणकार्यंकिंतेद्यकिंतेभीष्टंकरोम्यहम् ४२ राजाकार्यांतरेव्यग्रोमुहूर्तंसंप्रतीक्ष्यताम् तच्छ्रुत्वाक्रोधसंतप्तोमुनिःसौमित्रिमब्रवीत् ४३ अस्मिन्क्षणेतुसौमित्रेनदर्शयसिचेद्विभुम् रामंसविषयंवंशंभस्मीकुर्यान्नसंशयः ४४ श्रुत्वातद्वचनंघोरमृषेर्दुर्वाससोभृशम् स्वरूपंतस्यवाक्यस्यचिंतयित्वासलक्ष्मणः ४५ सर्वनाशाद्वरंमेद्यनाशोह्येकस्यकारणात् निश्चित्येवंततोगत्वारामायप्राहलक्ष्मणः ४६ सौमित्रेर्वचनंश्रुत्वारामःकालंव्यसर्जयत् शीघ्रंनिर्गम्यरामोऽपिददर्शात्रेःसुतंमुनिम् ४७

तम् ३९ अहतंयथाभवतितथादर्शनेच्छयाराजद्वारमभ्यगात् ४० ४१ रामेणकार्यंकिंतेइतितत्सर्वंकार्यमहंसंपादयामीतिभावः तदेवाहकिंतेइत्यादि ४२ ४३ वंशंदशरथस्येतिशेषः तेनसर्वेषांभवदादीनांनाशंकरिष्यामीत्यर्थः ४४ भृशमतिशयेनघोरमित्यन्वयः स्वरूपंवाच्यंव्यंग्यंचार्थम् ४५ कारणाद्दुर्वासोरूपात् ४६ ४७

४८ वर्षसहस्राणांसंबंधीयउपवासस्तस्यसमापनंसमासआर्षः ४९ यत्सिद्धंगृहेस्थितंतद्भोजनमिच्छामि ५० अमृतममृतवत्स्वादु ५१ कालेनभाषितमित्यन्वयः स्मृत्वाचशोकादियुक्तःसन् ५२ मनसाहतप्रायंज्ञात्वाप्रतिज्ञायाअन्याथाकर्तुमशक्यत्वादितिभावः ५३ ५४ स्नेह

रामोभिवाद्यसंप्रीतोमुनिंपप्रच्छसादरम् किंकार्यंतेकरोमीतिमुनिमाहरघूत्तमः ४८ तच्छ्रुत्वारामवचनंदुर्वासाराममब्रवी अद्यवर्षसहस्राणांमुपवाससमापनम् ४९ अतोभोजनमिच्छामिसिद्धंयत्तेरघूत्तम रामोमुनिवचःश्रुत्वासंतोषेणसमन्वितः ५० ससिद्धमन्नंमुनयेयथावत्समुपाहरत् मुनिर्भुक्त्वान्नममृतंसंतुष्टःपुनरभ्यगात् ५१ स्वमाश्रमंगतेतस्मिन्रामःसस्मारभाषितम् कालेनशोकदुःखार्तोविमनाश्चातिविह्वलः ५२ अवाङ्मुखोदीनमनानशशाकाभिभाषितुम् मनसालक्ष्मणंज्ञात्वाहतप्रायंरघूद्वहः ५३ अवाङ्मुखोबभूवाथतूष्णीमेवाखिलेश्वरः ततोरामंविलोक्याहसौमित्रिर्दुःखसंप्लुतम् ५४ तूष्णींभूतंचिंतयंतंगर्हंतंस्नेहबंधनम् मत्कृतेत्यजसंतापंजहिमारघुनंदन ५५ गतिःकालस्यकलिता पूर्वमेवेदृशीप्रभो त्वयिहीनप्रतिज्ञेतुनरकोमेध्रुवंभवेत् ५६ मयिप्रीतिर्यदिभवेद्यद्यनुग्राह्यतानव त्यक्त्वाशंकांजहिमाद्यमामाधर्मंत्यजप्रभो ५७ सौमित्रिणोक्तंतच्छ्रुत्वारामश्चलितमानसः आहूयमंत्रिणःसर्वान्वसिष्ठंचेदमब्रवीत् ५८ मुनेरागमनंयत्तुकालस्यापिहिभाषितम् प्रतिज्ञामात्मनश्चैवसर्वमावेदयत्प्रभुः ५९ श्रुत्वारामस्यवचनंमंत्रिणःसपुरोहिताः ऊचुःप्रांजलयःसर्वेराममक्लिष्टकारिणम् ६०

कृतंबंधनंगर्हंतंनिंदंतंस्नेहाद्वधेशक्ततातदकरणेचप्रतिज्ञाहानिरितिचिंतयंतम् ५५ पूर्वमेवेदृशीतिइदमवश्यंभावीतिभावः मत्कृतेत्वत्प्रतिज्ञाहानौममापिनरकइत्यर्थः ५६ धर्मंमात्यजेत्यन्वयः अनेनप्रतिज्ञापालनमेवक्षत्रियस्यमुख्योधर्मस्तद्विधेयानांचतत्प्रतिज्ञानिर्वाहणंपरमोधर्मइतिसूचितम् ५७ चलितमानसस्त्यक्तभ्रातृस्नेहः ५८ मुनेर्दुर्वाससः ५९ ६०

भूभारहारिणस्तावन्मात्रफलकतयाधृतशरीरस्यतवपूर्वत्वंतत्पूर्वमित्यर्थः लक्ष्मणगमनंनिर्दिष्टंभाविसत्त्वर्थोस्माभिर्ज्ञातएवास्ते ६१ प्रति
ज्ञातेर्थेपरित्यक्तेअन्यथाकृते ६२ धर्मेनष्टेराज्ञइतिशेषः तवत्रैलोक्यपालकत्वेनत्वद्धर्मनाशेसंपूर्णत्रैलोक्यनाशइतिभावः ६३ ६४ स

पूर्वमेवहिनिर्दिष्टं तवभूभारहारिणः लक्ष्मणेनवियोगस्तेज्ञातोविज्ञानचक्षुषा ६१ त्यजाशुलक्ष्मणंराममाप्रतिज्ञां
त्यजप्रभो प्रतिज्ञानेपरित्यक्तेधर्मोभवतिनिःफलः ६२ धर्मेनष्टेखिलंरामत्रैलोक्यंनश्यतिध्रुवम् त्वंतुसर्वस्यलोक
स्यपालकोसिरघूत्तम ६३ त्यक्त्वालक्ष्मणमेवैकंत्रैलोक्यंत्रातुमर्हसि रामोधर्मार्थसहितंवाक्यंतेषामनिंदितम् ६४
सभामध्येसमाश्रुत्यप्राहसौमित्रिमंजसा यथेष्टंगच्छसौमित्रेमाभूद्धर्मस्यसंक्षयः ६५ परित्यागोवधोवापिसतामे
वोभयंसमम् एवमुक्तेरघुश्रेष्ठेदुःखव्याकुलितेक्षणः ६६ रामंप्रणम्यसौमित्रिःशीघ्रंगृहमगात्स्वकम् ततोगात्सरयू
तीरमाचम्यसकृतांजलिः ६७ नवद्वाराणिसंयम्यमूर्ध्निप्राणमधारयत् यदक्षरंपरंब्रह्मवासुदेवाख्यमव्ययम् ६८ पदं
तत्परमंधाम चेतसाभ्यचिंतयत् वायुरोधेनसंयुक्तंसर्वेदेवाःसहर्षयः ६९ साग्नयोलक्ष्मणंपुष्पैस्तुष्टुवुश्चसमाकिरन्
अदृश्यंविबुधैःकैश्चित्सशरीरंसवासवः ७० गृहीत्वालक्ष्मणंशक्रःस्वर्गलोकमथागमत् ततोविष्णोश्चतुर्भागंनंदेवंसु
रसत्तमाः सर्वेदेवर्षयोदृष्ट्वालक्ष्मणंसमपूजयन् ७१

माश्रुत्य ६५ वसिष्ठादिवाक्यंश्रुत्वेत्यर्थः सतामुभयंसमममेवेत्यन्व
यः उक्तेउक्तवतीत्यर्थः ६६ ६७ नवद्वाराणिचक्षुषीकर्णौनासिकामुखंपायूपस्थेब्रह्मरंध्रंचेति ६८ अभ्यचिंतयत् वासुदेवोहमित्यध्या
यत ६९ तुष्टुवुःपुष्पैःसमाकिरंश्चविबुधैःकैश्चिददृश्यंकैरपिदेवैर्नदृश्यमित्यर्थः ७० ७१ ७ ६२ ६२

हरौहर्यंशेसिद्धलोकगतयोगिनः तल्लोकस्ययोगिनइत्यर्थः आहितंप्राध्वंमहाहिरूपंयेनतत् दुग्धंयथादधिभावमापद्यते तथायमेवदेहस्तत्रा
हिरूपतांप्रापइत्यर्थः७२ इतिश्रीमत्सकलराज॰उत्तरकांडेअष्टमःसर्गः८ नैगमावणिजः१ अद्यचाहमित्यर्थःपदानुगःपदान्य
नुलक्षीकृत्यगंता अन्यथातेनबहुव्यवधानंस्यादित्यर्थः२ उक्तेउक्तवतिसति३ भरतोवापिभरतश्चापीत्यर्थःराज्यंगर्हयामास तन्निंदापू

लक्ष्मणेहिदिवमागतेहरौसिद्धलोकगतयोगिनस्तदा ब्रह्मणासहसमागमन्मुदाद्रष्टुमाहितमहाहिरूपकम्७२ इति
श्रीमदध्यात्मरामायणे॰उमामहेश्वरसं॰उत्तरकांडेअष्टमःसर्गः८ श्रीमहादेवउवाच लक्ष्मणंतुपरित्यज्यरा-
मोदुःखसमन्वितः मंत्रिणोनैगमांश्चैववसिष्ठंचेदमब्रवीत्१ अभिषेक्ष्यामिभरतमधिराज्येमहामतिम् अद्यचाहंगमि
ष्यामिलक्ष्मणस्यपदानुगः२ एवमुक्तेरघुश्रेष्ठेपौरजानपदास्तथा द्रुमाइवछिन्नमूलादुःखार्ताःपतिताभुवि३ मूर्च्छितोभ
रतोवापिश्रुत्वारामाभिभाषितम् गर्हयामासराज्यंसप्राहेदंरामसन्निधौ४ सत्येनचशपेनाहंत्वांविनादिविवाभुवि कां
क्षेराज्यंरघुश्रेष्ठशपेत्वत्पादयोःप्रभो५ इमौकुशलवौराजन्नभिषिंचस्वराघव कोसलेषुकुशंवीरमुत्तरेषुलवंतथा६ ग
च्छंतुदूतास्त्वरितंशत्रुघ्नानयनायहि अस्माकमेतद्गमनंस्ववासायशृणोतुसः७ भरतेनोदितंश्रुत्वापतितास्ताःसमीक्ष्य
तम् प्रजाश्चभयसंविग्नारामविश्लेषकातराः८ वसिष्ठोभगवान्राममुवाचसदयंवचः पश्यतातादरात्सर्वाःपतिताभूत
लेप्रजाः९

र्वकमिदंप्राहचेत्यर्थः४ सत्येनशपेसत्यंमेनश्यतु यदिराज्याकांक्षेत्येकःशपथः त्वत्पादयोश्चशपेत्वत्पादयोःस्पर्शेनचशपथइत्यपरःशप
थः५ तर्हिसर्वगमनेकोराज्यंपालयिष्यतीत्याशंक्याहेमाविति६७ तंतथाकठोरंवदंतंपतिताभुवीतिशेषः८ तातेतिसंबोधनम्९

भावानुगंअभिप्रायानुगंपूज्येतिल्यबार्षः १० ११ अयंत्वदनुगमनरूपः १२ १३ तपोवनाद्यन्यतमंयद्गन्तासितदनुयामइत्यर्थः १४ १५ १६

तासांभावानुगेरामप्रसादंकर्तुमर्हसि श्रुत्वावसिष्ठवचनंताः समुत्थाप्यपूज्यच १० सस्नेहोरघुनाथस्ताः किंकरोमीतिचा
ब्रवीत् ततःप्रांजलयःप्रोचुःप्रजाभक्त्यारघूद्वहम् ११ गंतुमिच्छसियत्रत्वमनुगच्छामहेवयम् अस्माकमेषापरमाप्री
तिर्धर्मोयमक्षयः १२ तवानुगमनेरामहृद्गतानोदृढामतिः पुत्रदारादिभिःसार्द्धमनुयामोद्यसर्वथा १३ तपोवनंवास्वर्गंवा
पुरंवारघुनंदन ज्ञात्वातेषांमनोदार्ढ्यंकालस्यवचनंयथा १४ भक्तंपौरजनंचैवबाढमित्याहराघवः कृत्वैवंनिश्चयंराम
स्तस्मिन्नेवाहनिप्रभुः १५ प्रस्थापयामासचतौरामभद्रःकुशीलवौ अष्टौरथसहस्राणिसहस्रंचैवदंतिनाम् १६ षष्टिंचा
श्वसहस्राणामेकैकस्मैददौबलम् बहुरत्नौबहुधनौहृष्टपुष्टजनावृतौ १७ अभिवाद्यगतौरामंकृच्छ्रेणतुकुशीलवौ
शत्रुघ्नानयनेदूतान्प्रेषयामासराघवः १८ तेदूतास्त्वरितंगत्वाशत्रुघ्नायन्यवेदयन् कालस्यागमनंपश्चादत्रिपुत्रस्यचे
ष्टितम् लक्ष्मणस्यचनिर्याणंप्रतिज्ञांराघवस्यच १९ पुत्राभिषेचनंचैवसर्वंरामचिकीर्षितम् श्रुत्वातद्दूतवचनं-
शत्रुघ्नःकुलनाशनम् २० व्यथितोऽपिधृतिंलब्ध्वापुत्रावाहूयसत्वरः अभिषिच्यसुबाहुंवैमथुरायांमहाबलः २१

१७ कृच्छ्रेणभगवद्वियोगजदुःखासहिष्णुतयाक्लेशेन १८ अत्रिपुत्रस्यदुर्वाससः प्रतिज्ञांप्रजासुसहनयनविषयाम् १९ चिकीर्षितम् स्वर्ग
मनरूपंकुलस्यभ्रातृसमूहस्यनाशनम् २० २१

२२ अक्षयैर्ऋषिभिः अतश्चिरजीविभिर्वसिष्ठाद्यैः २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० २१ ३२ मेवचनात्प्रशाधि राक्षसंर
क्षः संबंधिराज्यम् प्रशाधि अतोन्यन्मावदेत्याह शापितोसीति अन्यवचनोक्तौ मद्वधपातकं तवेतिभावः ३३ ३४ ममाज्ञांचिरंजीवेत्येवंरू

यूपकेतुंचविदिशानगरेशत्रुसूदनः अयोध्यांत्वरितंप्रागात्स्वयंरामदिदृक्षया २२ ददर्शचिमहात्मानंतेजसाज्वलनप्र
भम् दुकूलयुगसंवीतंऋषिभिश्चाक्षयैर्वृतम् २३ अभिवाद्यरमानाथंशत्रुघ्नोरघुपुंगवम् प्रांजलिर्धर्मसहितंवाक्यंमा
हमहामतिः २४ अभिषिच्यकृतौतत्रराज्येराजीवलोचन तवानुगमनेराजन्विद्धिमांकृतनिश्चयम् २५ त्यक्तुंनार्हसिमां
वीरभक्तंतवविशेषतः शत्रुघ्नस्यदृढांबुद्धिंविज्ञायरघुनंदनः २६ सज्जीभवत्वमध्यान्हेभवानित्यब्रवीद्वचः अथक्षणा
त्समुत्पेतुर्वानराःकामरूपिणः २७ ऋक्षाश्चराक्षसाश्चैवगोपुच्छाश्चसहस्रशः ऋषीणांदेवतानांचपुत्रारामस्यनिर्गम
म् २८ श्रुत्वाप्रोचूरघुश्रेष्ठंसर्वेवानरराक्षसाः तवानुगमनेविद्धिनिश्चितार्थान्हिनःप्रभो २९ एतस्मिन्नंतरेरामंसुग्रीवोपि
महाबलः यथावदभिवाद्याहराघवंभक्तवत्सलम् ३० अभिषिच्यांगदंराज्येआगतोऽस्मिमहाबलम् तवानुगमनेरामवि
द्धिमांकृतनिश्चयम् ३१ श्रुत्वातेषांदृढंवाक्यंऋक्षवानररक्षसाम् बिभीषणमुवाचेदंवचनंमृदुसादरम् ३२ धरिष्यतिधरा
यावत्प्रजास्तावत्प्रशाधिमे वचनाद्राक्षसंराज्यंशापितोसिममोपरि ३२ नकिंचिदुत्तरंवाच्यंत्वयामत्कृतकारणात् एवं
बिभीषणंतूक्त्वाहनूमंतमथाब्रवीत् ३४ मारुतेत्वंचिरंजीवममाज्ञांमामृषाकृथाः जांबवंतमथप्राहनिष्ठत्वंद्वापरांतरे ३५

पं द्वापरांतरे एतच्चतुर्युगीभिन्नंयत्किंचित् चतुर्युग्यंतर्गतद्वापारे ३५ ५ ५ ५ ५

युद्धं भवेत् भविष्यति ततः स्वर्गं गमिष्यसीति शेषः अत्र जांबवद्ग्रहणं भेदं द्विविदयोरप्युपलक्षणम् तान् हनूमज्जांबवदादिभिन्नान् ३६ ३७
प्रास्थानिकं महाप्रस्थानोचितं क्षौमांबर इत्यादि रामविशेषणम् ३८ पद्मा लक्ष्मीः पूर्वं गता सीता तत्काले लक्ष्मीरूपेण सन्निहिता जा ते
त्यर्थः ३९ अरुणकंज हस्ता रक्तपद्महस्ता भूस्तदधिष्ठात्री देवता एवमग्रेपि बोध्यं ४० दिव्या मुनयः सनकादयः श्रुतीनां माता गाय

मयासार्द्धं भवेद्युद्धं यत्किंचित्कारणांतरे ततस्तान् राघवः प्राह ऋक्षराक्षसवानरान् ३६ सर्वानेव मया सार्द्धं प्रयातेति
दयान्वितः ततः प्रभाते रघुवंशनाथो विशालवक्षा सितकंजनेत्रः पुरोधसं प्राह वसिष्ठमार्यं यात्वग्निहोत्राणि पुरोगु-
शेमे ३७ ततो वसिष्ठोऽपि चकार सर्वं प्रास्थानिकं कर्म महद्विधानात् क्षौमांबरो दर्भपवित्रपाणिर्महाप्रयाणाय गृही
तबुद्धिः ३८ निष्क्रम्य रामो नगरात्सिताभ्राच्छशीव यातः शशिकोटिकांतिः रामस्य सव्ये सितपद्महस्ता पद्मागता प
द्मविशालनेत्रा ३९ पार्श्वेथ दक्षेरुणकंजहस्ता श्यामा ययौ भूरपि दीप्यमाना शास्त्राणि शस्त्राणि धनुष्य बाणा ज
ग्मुः पुरस्ताद्धृतविग्रहास्ते ४० वेदाश्च सर्वे धृतविग्रहाश्च ययुश्च सर्वे मुनयश्च दिव्याः माता श्रुतीनां प्रणवेन सार्द्धं ययौ हरिंव्या
हृतिभिः समेता ४१ गच्छंतमेवानुगता जनास्ते सपुत्रदाराः सह बंधुवर्गैः अनावृतद्वारमिवापवर्गं रामं व्रजंतं ययुराप्तकामाः
४२ सांतःपुरः सानुचरः सभार्यः शत्रुघ्नयुक्तो भरतोनुयायात् गच्छंतमालोक्य रमासमेतं श्रीराघवं पौरजनाः समस्ताः
४३ सबालवृद्धाश्च ययुर्द्विजाग्र्याः सामात्यवर्गाश्च समंत्रिणो ययुः सर्वे गताः क्षत्रमुखाः प्रहृष्टा वैश्याश्च शूद्राश्च तथाऽ
परेच ४४ त्री ४१ अनावृतद्वारमिवापवर्गतुल्यं व्रजंतं राममनुययुः ४२ अनुयायात् अन्वगच्छदित्यर्थः क्वचित्तथैव पाठः ४३ सामा-
त्यवर्गाः समंत्रिणो द्विजाग्र्याः ययुः क्षत्रमुखाः क्षत्रं क्षत्रियो मुखं मुख्या अग्रेसरा येषां तादृशा वैश्यादयः ४४ छ छ

४५ दुःखबाह्यसुखयोगाभावेहेतुः अनंदरूपानुगताः अनंदरूपंसममनुगताः तदनुगमनात् तदानंदप्रतिभासात् तदयोगः सर्वत्रवैरा
ग्यंचेतिभावः ४६ जग्मुरनुजग्मुः योराममनारामंनयातो नानुयातस्तादृशो जंतुर्नासीदित्यर्थः ४७ राजनिगतेखिलंपुरंशून्यंबभूव
हरिनेत्रजातांसरयूम् ४८ स्मृतंपावनंविराड्रूपमात्मनोयेनसः अशेषमिदंजगत्हृदिस्थंददर्श आत्मानंविराड्रूपंस्मृतवानित्यर्थः

सुग्रीवमुख्याहरिपुंगवाश्चस्नाताविशुद्धाःशुभशब्दयुक्ताः नकश्चिदासीद्भवदुःखयुक्तोदीनोथवाबाह्यसुखे
षुसक्तः ४५ आनंदरूपानुगताविरक्तापयुश्चरामंपशुभृत्यवर्गैः भूतान्यदृश्यानिचयानितत्रयेप्राणिनःस्थाव
रजंगमाश्च ४६ साक्षात्परात्मानमनंतशक्तिंजग्मुर्विरक्ताःपरमेकपीशम् नासीदयोध्यानगरेतुजंतुःकश्चित्तदाराममम
नानयातः ४७ शून्यंबभूवाखिलमेवतत्रपुरंगतेराजनिरामचंद्रे ततोऽतिदूरंनगरात्सगत्वाददर्शनदींतांहरिनेत्रजाता
म् ४८ ननंदरामःस्मृतपावनोऽतोददर्शचाशेषमिदंहृदिस्थम् अथागतस्तत्रपितामहोमहान्देवाश्चसर्वेऋषयश्चसि
द्धाः ४९ विमानकोटीभिरपारपारंसमावृतंखंसुरसेविताभिः रविप्रकाशाभिरभिस्फुरत्खंज्योतिर्मयंतत्रनभोबभूव ५०
स्वयंप्रकाशैर्महतांमहद्भिःसमाकृतंपुण्यकृतांवरिष्ठैः ववुश्चवाताश्चसुगंधवंतोववर्षवृष्टिःकुसुमाकुलीनाम् ५१ उपस्थितेदे
वमृदंगनादेगायत्सुविद्याधरकिन्नरेषु रामस्तुपद्भ्यांसरयूजलंसकृत्पृष्ट्वापरिक्रामदनंतशक्तिः ५२

४९ अपारपारं अवधिरूपपारद्वयहीनंतादृशमपिविमानावृतमासीत् ज्योतिर्मयं नक्षत्रगणप्रचुरमिव ५० यत्रलोकेपुण्यंकृत्वास्वर्गेसर्वे
भ्य आधिक्यंप्राप्ताः तैश्चनभःसमावृतम् चोपादपूरणे ५१ परिक्रामत् पर्यक्रामत् जलोपर्यगच्छदित्यर्थः तत्रैवहेतुगर्भंविशेषणम
नंतशक्तिरिति ५२ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

हेपरमात्मन् परमेश्वरः जगत्सृष्टिस्थितिलयकर्तात्वमेवेत्यर्थः त्वंमेशंएकंनिजंतत्त्वंब्रह्मरूपंजानासि ५३ नन्वेवंब्रह्मज्ञस्यब्रह्मरूपस्यकथंशरीरपरिग्रहोन आह तथापीति भक्तानुग्रहार्थंमाययासर्वमिदंकृतमितिभावः अतोवैष्णवंदेहंप्रविश्यदेवान्पाहिरक्ष ५४ यदिति य इत्यर्थः अथवायोपरोदेहस्तवरोचनेतंप्रविश्यपाहि एवंविष्णुरूपंत्वांमांविनाअन्येपुरुषानजानंति ५५ एवंविष्णुरूपंज्ञात्वाभक्त्याप्रणम

ब्रह्मातदाप्राहकृतांजलिस्तंरामंपरात्मन्परमेश्वरस्त्वम् विष्णुःसदानंदमयोसिपूर्णोजानासितत्त्वंनिजमेशमेकम् ५३ त-
थापिदासस्यममाखिलेशकृतंवचोभक्तपरोसिविद्वन् त्वंभ्रातृभिर्वैष्णवमेकमाद्यंप्रविश्यदेहंपरिपाहिदेवान् ५४ यद्वा
परोवायदिरोचतेतंप्रविश्यदेहंपरिपाहिनस्त्वम् त्वमेवदेवाधिपतिश्चविष्णुर्जानंतिनत्वांपुरुषाविनामाम् ५५ सहस्रकृत-
स्तुनतोनमस्तेप्रसीददेवेशपुनर्नमस्ते पितामहप्रार्थनयासरामःपश्यत्सुदेवेषुमहाप्रकाशः ५६ मुष्णंश्चचक्षूंषिदिवौकसांत-
दाबभूवचक्रादियुतश्चतुर्भुजः शेषोबभूवेश्वरतल्पभूतःसौमित्रिरत्यद्भुतभोगधारी ५७ बभूवतुश्चक्रदरौचदिव्यौकैकेयि-
सूनुर्लवणांतकश्च सीताचलक्ष्मीरभवत्पुरैवरामोहिविष्णुःपुरुषःपुराणः ५८

ति सहस्रेति ५६ चक्षूंषिमुष्णान्स्वप्रभयेतिशेषः

रामदेहएवतथाभूतोजातः अनेनविष्णुदेहएवमाययाद्विभुजत्ववैशिष्ट्येनलोकदृग्गोचरआसीदितिसूचितम् भोगःसर्पशरीरंपूर्वंगतोपिसतस्मिन्नवसरेतेनसन्निहितः ५७ दरःशंखः लवणांतकः शत्रुघ्नः सीताचपुरैव लक्ष्मीरूपाभवत् सापितत्काले लक्ष्मीरूपेणसन्निहितासीदितिशेषः । हियतोरामोविष्णुरित्यर्थः ५८ ७ ७ ७ ७ ७

पूर्वशरीरकेणविष्णुदेहेन ५९ ६०नन्वेवंभगवतोविष्णुरूपप्राप्तावैकुंठवासइत्यायातं एवंचसभापर्वणिभारतेसर्वदिक्पालसभावर्णने
यमःसभाप्रस्तावेदाशरथीरामोयमसभायांदृष्टइतिनारदेनोक्तंतद्विरुध्यतेइतिचेत् अत्रवदामः अवतारपरिग्रहस्यहिप्रयोजनद्वयंदुष्ट
वधेनशिष्टपालनंस्वाचरणेनलोकानांधर्ममर्यादाबोधनंच एतदर्थमेवतेषांतत्तत्कर्मानुष्ठानेप्रवृत्तिरन्यथाअकामस्यभगवतःकिंयज्ञाद्यनु

सहानुजःपूर्वशरीरकेणबभूवतेजोमयदिव्यमूर्तिः विष्णुंसमासाद्यसुरेंद्रमुख्यादेवाश्चसिद्धामुनयश्चयक्षाः ५९
पितामहाद्याःपरितःपरेशंस्तवैर्गृणंतःपरिपूजयंतः आनंदसंप्लावितपूर्णचित्ताबभूविरेभासमनोस्थास्ते ६० तदा
हविष्णुर्द्रुहिणंमहात्माएतेहिभक्तामयिचानुरक्ताः यांतंदिवंमामनुयांतिसर्वेतिर्यक्शरीराअपिपुण्ययुक्ताः ६१

ष्ठानेनएवंचधर्मबोधनार्थंतदनुष्ठानवत् अजन्येदृशधर्मानुष्ठानस्यामुकलोकवासःफलमितिबोधयितुं दाशरथीरामत्वंमत्यभिज्ञापकेनमा
यिकंनचिच्छरीरेणतल्लोकेवासेनाक्षतेःरामायणेएतदर्थाकथनंतुइतिहासेषुउक्तत्वात् सर्वज्ञानांवाल्मीक्यादीनांभूतभाविसर्वार्थज्ञानवत्वा
दित्यन्यत्रविस्तारः तदेव तदातस्मिन्समयेविष्णुर्द्रुहिणंब्रह्माणमाह मदनुगम नादेवपुण्ययुक्तत्वानुमानम् ६१ ६२

वैकुंठसाम्यंवैकुंठसमानलोकंस्वार्थेष्यञ् चातुर्वर्ण्यादित्वादार्षत्वा द्वाएतान्ममाज्ञयासमाविशस्व तादृशलोकंप्रवेशयस्व कोब्रह्मासांतानि
कालोकविशेषाः ६२ तेषांलोकानामुत्तमत्वमाह मदीयोपरिदीप्यमानान् ब्रह्मलोकादूर्ध्वंदीप्यमानान् अपिचयेपिमनुष्यालयकालएवम
रणकालएवनतुततःप्रागपि कदाचित् तत्राप्यज्ञानतोवा अज्ञानतएववाशब्दएवार्थः तेपवित्रंनामरामेत्येतत्गृणंति वदंति तेपितानेवलो

वैकुंठसाम्यंपरमंप्रयांतुसमाविशस्वाद्यममाज्ञयालम् श्रुत्वाहरेर्वाक्यमथाब्रवीत्कः सांतानिकान्यांतु विचित्रभोगान् ६२
लोकान्मदीयोपरिदीप्यमानांस्तद्भावयुक्ताः कृतपुण्यपुंजाः येचापितेरामपवित्रनामगृणंतिमर्त्यालयकालएव ६३ अज्ञान
तोवापिभजंतुलोकांस्तानेवयोगैरपिचाधिगम्यान् ततोतिहृष्टाहरिराक्षसाद्याःस्पृष्ट्वाजलंत्यक्तकलेवरास्ते ६४ प्रपेदिरेप्रा
क्तनमेवरूपंयदंशजाऋक्षहरीश्वरास्ते प्रभाकरंप्रापहरिप्रवीरःसुग्रीवआदित्यजवीर्यवत्त्वात् ६५ ततोनिमग्नाःसरयू
जलेषुनराःपरित्यज्यमनुष्यदेहम् आरुह्यदिव्याभरणाविमानंप्रापुश्चतेसांतनिकाख्यलोकान् ६६

कान् योगैःप्राप्यान्भजंतु अनेनाजन्माभ्यस्तयोगेनांतकालेतन्नामस्मर्ताचसमइतिसूचितम् ६ ६४ योयदंशजःसतद्रूपमेवप्रापेत्यर्थः त
दाह प्रभाकरमिति आदित्यजवीर्यवत्त्वात आदित्यदेहजवीर्योत्पन्नत्वात् ६५ सांतनिकाख्येत्यत्रह्रस्वआर्षः ६६

रामदृष्टाः भगवद्दृष्ट्याक्षीणसर्वपापाः विमुक्तसंगाभूत्वेतिशेषः ६७ अंजः शीघ्रम् ६८ अथरामायणपाठफलमाह यइति तथा पापंकु
र्वन्नेषरामायणश्लोकमपिपठन् विमुक्तसर्वपापः रामस्यसालोक्यंप्रयाति राघवचोदितेन अंतर्यामिनयारघुनाथप्रेरितेन ६९ ७० आ

तिर्यक्प्रजाताअपिरामदृष्टाजलंप्रविष्टादिवमेवयाताः दिदृक्षवोजानपदाश्चलोकारामंसमालोक्यविमुक्तसंगाः ६७ स्मृत्वा
हरिंलोकगुरुंपरेशंस्पृष्ट्वाजलंस्वर्गमवापुरंजः एतावदेवोत्तरमाहशंभुः श्रीरामचंद्रस्यकथावशेषम् ६८ यःपादमप्यत्रपठे-
त्सपापाद्विमुच्यतेजन्मसहस्रजातात् दिनेदिनेपापचयंप्रकुर्वन्यठेन्नरः श्लोकमपीहभक्त्या ६९ विमुक्तसर्वाघचयःप्रयातिरा
मस्यसालोक्यमनन्यलभ्यम् आख्यानमेतद्रघुनायकस्य कृतंपुराराघवचोदितेन ७० महेश्वरेणाप्तभविष्यदर्थंश्रुत्वातुरा
मःपरितोषमेति रामायणंकाव्यमनंतपुण्यंश्रीशंकरेणाभिहितंभवान्यै ७१

प्तोव्याप्तःसंबद्धोभविष्यदर्थोयत्रतदाख्यानंश्रुत्वा
रामःपरितोषमेति भगवंतंसर्वगतंरामंश्रावयामीतिबुद्ध्यायोवाचयति तद्वाचितंतत्सर्वगत्वात् श्रुत्वावाचकस्योपरितोषमेति तत्परि
तोषश्चतस्यसर्वार्थसिद्धिरितिभावः अनंतपुण्यंवाचकश्रोत्रोरनंतपुण्यदमित्यर्थः ७१ ६ ६

[illegible] मरामायणाख्यंपुराणमित्यर्थः श्रोतुर्लिखितुश्चातिप्रसन्नः सन् सदासमीपेस्थितो भूत्वाश्रियमाननोतीत्यन्वयः ७२ ७३ ७४ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणः-

भक्त्यापठेद्यः शृणुयात्सपापैर्विमुच्यतेजन्मशतोद्भवैश्च अध्यात्मरामंपठतश्चनित्यंश्रोतुश्चभक्त्यालिखितुश्च
रामः ७२ अतिप्रसन्नश्चसदासमीपेसीतासमेतः श्रियमाननोति ७३ रामायणंजनमनोहरमादिकाव्यंब्रह्मादि-
भिःसुरवरैरपिसंस्तुतंच श्रद्धान्वितः पठतियः शृणुयाच्चनित्यंविष्णोःप्रयातिसदनंसविशुद्धदेहः ७४ इ-
तिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेनवमःसर्गः ९ अध्यात्मोत्तरकांडेसर्गाग्रहसंख्य
यापरिक्षिप्ताः ऋतुशतसंख्याःश्लोकाःपुराणसंख्याश्चपुरहरेणोक्ताः १ पार्वत्यैपरमेश्वरेणगदितेह्यध्यात्मरा-
मायणेकांडैःसप्तभिरन्वितेतिशुभदेसर्गाश्चतुःषष्टिकाः श्लोकानांतुशतद्वयेनसहितान्युक्तानिचत्वारिवैसाहस्रा-
णिसमाप्तितः श्रुतिशतेषूक्तानितत्वार्थतः २

पुत्रस्य श्रीरामवर्मणः कृतावध्यात्मरामायणेसेतावुत्तरकांडेनवमःसर्गः ९ हें पुस्तक मुक्काम मुंबई येथें ना॰भि॰वस॰भिकुशेट खातु यांणी आपले शिलायंत्रछापखान्यांत छापिलें शके १८०१ प्रमाथीनामसंवत्सरे माहेज्येष्ठ मितीवद्य १ गुरुवार छ छ छ

रामदृष्टाः भगवद्दृष्ट्याक्षीणसर्वपापाः विमुक्तसंगाभूत्वेतिशेषः ६७ अंजः शीघ्रम् ६८ अथरामायणपाठफलमाह यइति तथा पापंकु
र्वन्नेषरामायणश्लोकमपिपठन् विमुक्तसर्वपापः रामस्यसालोक्यंप्रयाति राघववचोदितेन अंतर्यामिनयारघुनाथप्रेरितेन ६९ ७० आ

तिर्यक्पजाताअपिरामदृष्टाजलंप्रविष्टादिवमेवयाताः दिदृक्षवोजानपदाश्चलोकारामंसमालोक्यविमुक्तसंगाः ६७ स्मृत्वा
हरिंलोकगुरुंपरेशंस्पृष्ट्वाजलंस्वर्गमवापुरंजः एतावदेवोत्तरमाहशंभुः श्रीरामचंद्रस्यकथावशेषम् ६८ यःपादमप्यत्रपठे-
त्सपापाद्विमुच्येतजन्मसहस्रजातात् दिनेदिनेपापचयंप्रकुर्वन्पठेन्नरः श्लोकमपीहभक्त्या ६९ विमुक्तसर्वाघचयःप्रयातिरा
मस्यसालोक्यमनन्यलभ्यम् आख्यानमेतद्रघुनायकस्य कृतंपुराराघवचोदितेन ७० महेश्वरेणाप्तभविष्यदर्थंश्रुत्वातुरा
मःपरितोषमेति रामायणंकाव्यमनंतपुण्यंश्रीशंकरेणाभिहितंभवान्ये ७१

प्तोव्यासःसंबद्धोभविष्यदर्थोयत्रतदाख्यानंश्रुत्वा
रामःपरितोषमेति भगवंतंसर्वगतंरामंश्रावयामीतिबुद्ध्यायोवाचयति तद्वाचितंतत्सर्वगत्वात् श्रुत्वावाचकस्योपरितोषमेति तत्परि ४१
तोषचतस्यसर्वार्थसिद्धिरितिभावः अनंतपुण्यंवाचकश्रोत्रोरनंतपुण्यदमित्यर्थः ७१ ६ ६

इतिश्रीमदध्यात्मरामायणउत्तरकांडःसमाप्तः

इतिश्रीमदध्यात्मरामायणउत्तरकांडःसमाप्तः

```
[OrderDescription]
,CREATED=25.06.20 10:17
,TRANSFERRED=2020/06/25 at 11:47:08
,PAGES=489
,TYPE=STD
,NAME=S0003218
,Book Name=M-3036-ADHYATAM RAMAYAM
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
```

```
FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
```

```
FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
```

```
FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
```

```
FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
```

```
FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
```

```
FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF
,FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF
,FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
,FILE145=00000145.TIF
```

```
FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF
,FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF
,FILE152=00000152.TIF
,FILE153=00000153.TIF
,FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF
,FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF
,FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,FILE166=00000166.TIF
,FILE167=00000167.TIF
```

```
FILE168=00000168.TIF
,FILE169=00000169.TIF
,FILE170=00000170.TIF
,FILE171=00000171.TIF
,FILE172=00000172.TIF
,FILE173=00000173.TIF
,FILE174=00000174.TIF
,FILE175=00000175.TIF
,FILE176=00000176.TIF
,FILE177=00000177.TIF
,FILE178=00000178.TIF
,FILE179=00000179.TIF
,FILE180=00000180.TIF
,FILE181=00000181.TIF
,FILE182=00000182.TIF
,FILE183=00000183.TIF
,FILE184=00000184.TIF
,FILE185=00000185.TIF
,FILE186=00000186.TIF
,FILE187=00000187.TIF
,FILE188=00000188.TIF
,FILE189=00000189.TIF
```

```
FILE190=00000190.TIF
,FILE191=00000191.TIF
,FILE192=00000192.TIF
,FILE193=00000193.TIF
,FILE194=00000194.TIF
,FILE195=00000195.TIF
,FILE196=00000196.TIF
,FILE197=00000197.TIF
,FILE198=00000198.TIF
,FILE199=00000199.TIF
,FILE200=00000200.TIF
,FILE201=00000201.TIF
,FILE202=00000202.TIF
,FILE203=00000203.TIF
,FILE204=00000204.TIF
,FILE205=00000205.TIF
,FILE206=00000206.TIF
,FILE207=00000207.TIF
,FILE208=00000208.TIF
,FILE209=00000209.TIF
,FILE210=00000210.TIF
,FILE211=00000211.TIF
```

```
FILE212=00000212.TIF
,FILE213=00000213.TIF
,FILE214=00000214.TIF
,FILE215=00000215.TIF
,FILE216=00000216.TIF
,FILE217=00000217.TIF
,FILE218=00000218.TIF
,FILE219=00000219.TIF
,FILE220=00000220.TIF
,FILE221=00000221.TIF
,FILE222=00000222.TIF
,FILE223=00000223.TIF
,FILE224=00000224.TIF
,FILE225=00000225.TIF
,FILE226=00000226.TIF
,FILE227=00000227.TIF
,FILE228=00000228.TIF
,FILE229=00000229.TIF
,FILE230=00000230.TIF
,FILE231=00000231.TIF
,FILE232=00000232.TIF
,FILE233=00000233.TIF
```

```
FILE234=00000234.TIF
,FILE235=00000235.TIF
,FILE236=00000236.TIF
,FILE237=00000237.TIF
,FILE238=00000238.TIF
,FILE239=00000239.TIF
,FILE240=00000240.TIF
,FILE241=00000241.TIF
,FILE242=00000242.TIF
,FILE243=00000243.TIF
,FILE244=00000244.TIF
,FILE245=00000245.TIF
,FILE246=00000246.TIF
,FILE247=00000247.TIF
,FILE248=00000248.TIF
,FILE249=00000249.TIF
,FILE250=00000250.TIF
,FILE251=00000251.TIF
,FILE252=00000252.TIF
,FILE253=00000253.TIF
,FILE254=00000254.TIF
,FILE255=00000255.TIF
```

```
FILE256=00000256.TIF
,FILE257=00000257.TIF
,FILE258=00000258.TIF
,FILE259=00000259.TIF
,FILE260=00000260.TIF
,FILE261=00000261.TIF
,FILE262=00000262.TIF
,FILE263=00000263.TIF
,FILE264=00000264.TIF
,FILE265=00000265.TIF
,FILE266=00000266.TIF
,FILE267=00000267.TIF
,FILE268=00000268.TIF
,FILE269=00000269.TIF
,FILE270=00000270.TIF
,FILE271=00000271.TIF
,FILE272=00000272.TIF
,FILE273=00000273.TIF
,FILE274=00000274.TIF
,FILE275=00000275.TIF
,FILE276=00000276.TIF
,FILE277=00000277.TIF
```

```
FILE278=00000278.TIF
,FILE279=00000279.TIF
,FILE280=00000280.TIF
,FILE281=00000281.TIF
,FILE282=00000282.TIF
,FILE283=00000283.TIF
,FILE284=00000284.TIF
,FILE285=00000285.TIF
,FILE286=00000286.TIF
,FILE287=00000287.TIF
,FILE288=00000288.TIF
,FILE289=00000289.TIF
,FILE290=00000290.TIF
,FILE291=00000291.TIF
,FILE292=00000292.TIF
,FILE293=00000293.TIF
,FILE294=00000294.TIF
,FILE295=00000295.TIF
,FILE296=00000296.TIF
,FILE297=00000297.TIF
,FILE298=00000298.TIF
,FILE299=00000299.TIF
```

```
FILE300=00000300.TIF
,FILE301=00000301.TIF
,FILE302=00000302.TIF
,FILE303=00000303.TIF
,FILE304=00000304.TIF
,FILE305=00000305.TIF
,FILE306=00000306.TIF
,FILE307=00000307.TIF
,FILE308=00000308.TIF
,FILE309=00000309.TIF
,FILE310=00000310.TIF
,FILE311=00000311.TIF
,FILE312=00000312.TIF
,FILE313=00000313.TIF
,FILE314=00000314.TIF
,FILE315=00000315.TIF
,FILE316=00000316.TIF
,FILE317=00000317.TIF
,FILE318=00000318.TIF
,FILE319=00000319.TIF
,FILE320=00000320.TIF
,FILE321=00000321.TIF
```

```
FILE322=00000322.TIF
,FILE323=00000323.TIF
,FILE324=00000324.TIF
,FILE325=00000325.TIF
,FILE326=00000326.TIF
,FILE327=00000327.TIF
,FILE328=00000328.TIF
,FILE329=00000329.TIF
,FILE330=00000330.TIF
,FILE331=00000331.TIF
,FILE332=00000332.TIF
,FILE333=00000333.TIF
,FILE334=00000334.TIF
,FILE335=00000335.TIF
,FILE336=00000336.TIF
,FILE337=00000337.TIF
,FILE338=00000338.TIF
,FILE339=00000339.TIF
,FILE340=00000340.TIF
,FILE341=00000341.TIF
,FILE342=00000342.TIF
,FILE343=00000343.TIF
```

```
FILE344=00000344.TIF
,FILE345=00000345.TIF
,FILE346=00000346.TIF
,FILE347=00000347.TIF
,FILE348=00000348.TIF
,FILE349=00000349.TIF
,FILE350=00000350.TIF
,FILE351=00000351.TIF
,FILE352=00000352.TIF
,FILE353=00000353.TIF
,FILE354=00000354.TIF
,FILE355=00000355.TIF
,FILE356=00000356.TIF
,FILE357=00000357.TIF
,FILE358=00000358.TIF
,FILE359=00000359.TIF
,FILE360=00000360.TIF
,FILE361=00000361.TIF
,FILE362=00000362.TIF
,FILE363=00000363.TIF
,FILE364=00000364.TIF
,FILE365=00000365.TIF
```

```
FILE366=00000366.TIF
,FILE367=00000367.TIF
,FILE368=00000368.TIF
,FILE369=00000369.TIF
,FILE370=00000370.TIF
,FILE371=00000371.TIF
,FILE372=00000372.TIF
,FILE373=00000373.TIF
,FILE374=00000374.TIF
,FILE375=00000375.TIF
,FILE376=00000376.TIF
,FILE377=00000377.TIF
,FILE378=00000378.TIF
,FILE379=00000379.TIF
,FILE380=00000380.TIF
,FILE381=00000381.TIF
,FILE382=00000382.TIF
,FILE383=00000383.TIF
,FILE384=00000384.TIF
,FILE385=00000385.TIF
,FILE386=00000386.TIF
,FILE387=00000387.TIF
```

```
FILE388=00000388.TIF
,FILE389=00000389.TIF
,FILE390=00000390.TIF
,FILE391=00000391.TIF
,FILE392=00000392.TIF
,FILE393=00000393.TIF
,FILE394=00000394.TIF
,FILE395=00000395.TIF
,FILE396=00000396.TIF
,FILE397=00000397.TIF
,FILE398=00000398.TIF
,FILE399=00000399.TIF
,FILE400=00000400.TIF
,FILE401=00000401.TIF
,FILE402=00000402.TIF
,FILE403=00000403.TIF
,FILE404=00000404.TIF
,FILE405=00000405.TIF
,FILE406=00000406.TIF
,FILE407=00000407.TIF
,FILE408=00000408.TIF
,FILE409=00000409.TIF
```

```
FILE410=00000410.TIF
,FILE411=00000411.TIF
,FILE412=00000412.TIF
,FILE413=00000413.TIF
,FILE414=00000414.TIF
,FILE415=00000415.TIF
,FILE416=00000416.TIF
,FILE417=00000417.TIF
,FILE418=00000418.TIF
,FILE419=00000419.TIF
,FILE420=00000420.TIF
,FILE421=00000421.TIF
,FILE422=00000422.TIF
,FILE423=00000423.TIF
,FILE424=00000424.TIF
,FILE425=00000425.TIF
,FILE426=00000426.TIF
,FILE427=00000427.TIF
,FILE428=00000428.TIF
,FILE429=00000429.TIF
,FILE430=00000430.TIF
,FILE431=00000431.TIF
```

```
FILE432=00000432.TIF
,FILE433=00000433.TIF
,FILE434=00000434.TIF
,FILE435=00000435.TIF
,FILE436=00000436.TIF
,FILE437=00000437.TIF
,FILE438=00000438.TIF
,FILE439=00000439.TIF
,FILE440=00000440.TIF
,FILE441=00000441.TIF
,FILE442=00000442.TIF
,FILE443=00000443.TIF
,FILE444=00000444.TIF
,FILE445=00000445.TIF
,FILE446=00000446.TIF
,FILE447=00000447.TIF
,FILE448=00000448.TIF
,FILE449=00000449.TIF
,FILE450=00000450.TIF
,FILE451=00000451.TIF
,FILE452=00000452.TIF
,FILE453=00000453.TIF
```

```
FILE454=00000454.TIF
,FILE455=00000455.TIF
,FILE456=00000456.TIF
,FILE457=00000457.TIF
,FILE458=00000458.TIF
,FILE459=00000459.TIF
,FILE460=00000460.TIF
,FILE461=00000461.TIF
,FILE462=00000462.TIF
,FILE463=00000463.TIF
,FILE464=00000464.TIF
,FILE465=00000465.TIF
,FILE466=00000466.TIF
,FILE467=00000467.TIF
,FILE468=00000468.TIF
,FILE469=00000469.TIF
,FILE470=00000470.TIF
,FILE471=00000471.TIF
,FILE472=00000472.TIF
,FILE473=00000473.TIF
,FILE474=00000474.TIF
,FILE475=00000475.TIF
```

```
FILE476=00000476.TIF
,FILE477=00000477.TIF
,FILE478=00000478.TIF
,FILE479=00000479.TIF
,FILE480=00000480.TIF
,FILE481=00000481.TIF
,FILE482=00000482.TIF
,FILE483=00000483.TIF
,FILE484=00000484.TIF
,FILE485=00000485.TIF
,FILE486=00000486.TIF
,FILE487=00000487.TIF
,FILE488=00000488.TIF
,FILE489=00000489.TIF
,
```